

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

6x.A
S.O.U.
STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1941: 4
SOCIÁLDEPARTEMENTET

UTREDNING
ANGÅENDE
BYGGNADSKOSTNADERNA

BETÄNKANDE AVGIVET AV
1940 ÅRS BYGGNADSKOSTNADSSAKKUNNIGA

STOCKHOLM
1941

Statens offentliga utredningar 1941

Kronologisk förteckning

1. Sociala försvarsberedskapskommittén. Betänkande. Del 3. Förslag till krigspensionsförordning m. m. Beckman. 120 s. F6.
2. Betänkande med förslag rörande restaureringen av Uppsala domkyrka. Uppsala, Almqvist & Wiksell. 82 s. 16 pl. E.
3. Åtgärder för bekämpande av homosexualitetens samhällsfarliga yttringar. Norstedt. 58 s. Ju.
4. Utredning angående byggnadskostnaderna. Beckman. viij, 386 s. S.

Ann. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet. Jo. = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1941: 4
SOCIALDEPARTEMENTET

UTREDNING
ANGÅENDE
BYGGNADSKOSTNADERNA

BETÄNKANDE AVGIVET AV
1940 ÅRS BYGGNADSKOSTNADSSAKKUNNIGA

STOCKHOLM 1941
K. L. BECKMANS BOKTRYCKERI
[39 41]

STANLEY GARDNER & SONS, LTD., LONDON

BYGGNADSKOSTNADERNA

1910 THE BUILDING COSTS

PRINTED IN GREAT BRITAIN

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
<i>Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet</i>	v
<i>1 kap. Utvecklingen av byggnadsmarknadens kris</i>	1
Läget vid byggnadskrisens utbrott	1
Krisens verkningar på företagarinitiativen på byggnadsmarknaden	3
Byggnadsproduktionens utveckling efter krisutbrottet	6
Byggnadskrisens inverkan på arbetsmarknaden	12
<i>2 kap. Läget på bostadsmarknaden. Bostadsefterfrågan</i>	19
<i>3 kap. Allmänna synpunkter på kostnadsproblemet</i>	33
<i>4 kap. Byggnadskostnadernas utveckling</i>	45
1. Byggnadskostnaderna i Stockholm 1914—39	45
2. Byggnadskostnaderna i vissa städer	53
3. Byggnadskostnadernas stegring 1939—40	57
4. Transportkostnadernas ökning 1939—40	64
<i>5 kap. Tomtpriser och tomtpolitik</i>	66
1. Tomtprisernas utveckling under 1930-talet	66
2. Byggnadsindustrisakkunnigas uttalanden	91
3. Byggnadskostnadssakkunnigas uttalanden	96
<i>6 kap. Byggnadsmaterial</i>	101
1. Järn och järnvaror	104
2. Andra metallvaror	110
3. Trävaror, plywood, wallboard, tapeter m. m.	112
4. Cement, tegel, sten m. fl. material	116
5. Råvarubrist	122
6. Transportproblem	124
7. Omsättningsskatten och byggnadsmaterialen	125
8. Byggnadskostnadssakkunnigas uttalanden	132
<i>7 kap. Byggnadsindustrins arbetskostnader och byggnadsarbetarnas inkomster</i>	135
1. Byggnadsarbetarnas inkomster	135
2. Ackordssystemets fördelar och olägenheter	169
3. Säsongproblemet och lönerna i byggnadsfacken	210
4. Lönenivån inom byggnadsindustrin	223
<i>8 kap. Byggnadskonstruktioner och lägenhetsstandard</i>	232
<i>9 kap. Bostadsbyggandets finansieringsvillkor</i>	249
<i>10 kap. Vissa administrativa frågor</i>	254

	Sid.
11 kap. Utvecklingen av byggnadskostnaderna på landsbygden	261
1. Byggnadskostnadssakkunnigas enkät	261
2. Lantbruksförbundets index för byggnadskostnaderna	270
3. Socialstyrelsens beräkningar	274
12 kap. Uttalanden rörande byggnadskostnaderna på landsbygden	278
1. Kort sammanfattning av den beskrivna kostnadsutvecklingen	278
2. Kostnadsstegringen och föreslagna botemedel	281
3. Sammanfattning av de framställda förslagen	305
13 kap. Rådgivning i landsbygdens byggnadsfrågor	308
14 kap. Landsbygdens byggnadsmaterialförsörjning	314
15 kap. Arbetskostnaderna	319
1. Lönestegringen på landsbygden 1935—39	319
2. Ackordsystemets fördelar och olägenheter	323
3. Avtalsförhållandena på landsbygden	333
Bilaga 1. Byggnadsstommen och säkerhetsföreskrifterna ur ekonomisk synpunkt av civilingenjör Herbert Lindqvist	337
Bilaga 2. P. M. rörande möjligheter till förbilligande av värme- och sanitetstekniska anläggningar för bostadshus av ingenjörerna Erik O. Jonsson och N. Larsson	360
Bilaga 3. Utredning rörande möjligheter till besparingar å elektriska anläggningar i bostadshus av civilingenjör E. Heineman	363
Bilaga 4. P. M. rörande utvecklingen på penning- och kapitalmarknaden sedan september 1939 med särskild hänsyn till kreditgivningen på fastighetsmarknaden av docent Karin Kock	369
Formulär för byggnadskostnadssakkunnigas undersökning rörande byggnadskostnaderna på landsbygden	383

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet.

Den 1 augusti 1940 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för socialdepartementet att tillkalla högst fem sakkunniga med uppdrag att verkställa utredning rörande nuvarande byggnadskostnader på land och i stad samt undersöka vilka åtgärder, som tarvas för deras förbilligande, ävensom inkomma med det förslag, vartill utredningen kunde giva anledning.

Med stöd av det sålunda givna bemyndigandet tillkallade chefen för socialdepartementet såsom sakkunniga byråchefen i socialstyrelsen Alf Johansson, andre ordföranden i landsorganisationen i Sverige Gunnar Andersson, byggmästaren Olle Engkvist, arkitekten Sven Wallander och agronomen K. A. Örborn samt uppdrog åt Johansson att såsom ordförande leda de sakkunnigas arbete.

Den 17 augusti 1940 förordnade chefen för socialdepartementet filosofie licentiaten Gustav Cederwall att vara de sakkunnigas sekreterare.

De sakkunniga ha antagit benämningen 1940 års byggnadskostnadssakkunniga.

Jämlikt givet bemyndigande ha de sakkunniga under utredningsarbetets gång rådgjort med experter. Så ha de haft överläggningar med representanter för arbetsgivareorganisationer och fackförbund inom byggnadsbranschen samt med ett antal leverantörer av byggnadsmaterial.

Rörande tomtpriserna i vissa större städer ha de sakkunniga från respektive kommunala institutioner inhämtat vissa upplysningar, vilka återgivas i kapitel 5. Ledande företag och sammanslutningar bland byggnadsmaterialleverantörerna ha skriftligen tillfrågats angående sina möjligheter att bidra till en reduktion av byggnadskostnaderna; de inkomna svaren refereras i kapitel 6.

Då tidigare tillgängliga statistiska uppgifter rörande byggnadsarbetarnas inkomst- och arbetsförhållanden icke ansetts fullt tillfredsställande, hemställde de sakkunniga i skrivelse till departementschefen av den 6 september 1940, att åt socialstyrelsen måtte uppdragas att i samråd med de sakkunniga verkställa en statistisk undersökning rörande nämnda förhållanden på grundval av anmälningarna om olycksfall i arbete, vilka under 1939 drabbat inom byggnadsbranschen sysselsatta. Genom beslut av den 12 september lämnade Kungl. Maj:t socialstyrelsen sådant uppdrag. Den sålunda verkställda undersökningen refereras i kapitel 7: 1.

Av anledningar, vilka närmare utvecklas i samma kapitel, ha de sakkunniga ansett det önskvärt att få en viss överarbetning av inom byggnadsbranschen tillämpade ackordsprislistor verkställd. Detta arbete har utförts av byggmästareföreningarnas mätningsexperter och funktionärer inom arbetsgivareorganisationerna. Resultatet föreligger i form av promemorior och förslag till nya ackordsprislistor, vilka bifogas detta betänkande som bilagor (icke tryckta); i korthet refereras de i kapitel 7: 2.

Rörande vissa tekniska problem angående möjligheterna att vid utförandet av olika byggnadskonstruktioner vinna besparingar har civilingenjören Herbert Lindqvist för de sakkunnigas räkning utfört ett utredningsarbete, vars resultat framlägges i den till detta betänkande fogade bilagan 1. Möjligheterna att förenkla standarden ifråga om värme- och sanitära installationer behandla ingenjörerna Erik O. Jonsson och N. Larsson i bilaga 2; i bilaga 3 framlägges en av civilingenjör Ernst Heineman verkställd utredning rörande möjligheterna att vinna besparingar på de elektriska anläggningarna i bostadshus. Vid utarbetandet av avsnittet rörande vissa standardfrågor (kapitel 8) ha de sakkunniga biträtts av ingenjör Björn Strömberg hos HSB.

För de sakkunnigas räkning har docenten Karin Kock utarbetat en promemoria rörande utvecklingen på penning- och kapitalmarknaden sedan september 1939 med särskild hänsyn till kreditgivningen på fastighetsmarknaden, vilken som bilaga 4 finnes bifogad detta betänkande. Docent Karin Kock har därjämte biträtt de sakkunniga vid utarbetandet av kapitel 9.

Rörande utvecklingen av byggnadskostnaderna på landsbygden ha de sakkunniga från hushållningssällskap, egnahemsdirektörer, stiftsjägmästare och boställsnämndsordförande inhämtat vissa uppgifter, vilka sammanställts i kapitlen 11 och 12. Sammanställningen i det sistnämnda av dessa kapitel har utförts av fil. kand. Anna Lisa Kälvesten.

Jämlikt Kungl. Maj:ts förordnande ha till de sakkunniga att beaktas vid fullgörande av deras uppdrag överlämnats

dels av 1934 års byggnadsindustrisakkunniga avlämnat betänkande angående byggnadsindustrin i Sverige (S. O. U. 1938: 3, 4 och 10) jämte däröver avgivna yttranden,

dels riksdagens skrivelse av den 20 maj 1939, nr 279, i anledning av väckta motioner med hemställan, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa en allsidig och förutsättningslös utredning om möjligheterna att nedbringa landsbygdens byggnadskostnader samt till riksdagen inkomma med de förslag, vartill berörda utredning kunde giva anledning.

De sakkunniga vilja anmäla, att de på grund av den korta tid, som stått till deras förfogande, icke haft möjlighet att ingå på en prövning av samtliga de problem, som beröras i nämnda aktstycken. Då i vissa fall i det följande betänkandet några avsnitt ur yttranden över byggnadsindustrisakkunnigas betänkande refereras eller återges, sker detta utan anspråk på fullständighet.

Slutligen har Kungl. Maj:t den 31 december 1940 för avgivande av utlåtande till de sakkunniga remitterat en framställning från Kristianstads läns hushållningssällskap av den 23 december 1940 angående ackordsprislistorna för byggnadsarbeten på landsbygden. De sakkunniga hänvisa till vad de i denna angelägenhet anföra i kapitel 13 och anse sig därutöver icke ha något att uttala till ifrågasvarande framställning. Remisshandlingen återgår härjämte.

De sakkunnigas uppdrag har omfattat verkställandet av en utredning av såväl stadssamhällenas som landsbygdens byggnadskostnadsfrågor. Vid fullgörandet av utredningsuppdraget ha de sakkunniga emellertid funnit stora skiljaktigheter föreligga mellan å ena sidan stadssamhällenas med hyresfastigheternas räntabilitetsfrågor förknippade bostadsbyggnadsproblem och landsbygdens, särskilt jordbrukets, byggnadsfrågor å den andra. Vid utarbetandet av framställningen i föreliggande betänkande ha de därför ansett det mest ändamålsenligt att behandla städernas och landsbygdens byggnadsfrågor var för sig. I kapitlen 1—10 åsyftas sålunda i första hand förhållandena på byggnadsmarknaden i stadssamhällena, under det att de speciella landsbygdsfrågorna upptagas i de följande kapitlen. Med denna disposition har det emellertid icke kunnat undvikas, att på vissa punkter i framställningen rörande landsbygdens byggnadsfrågor hänvisning måst göras till det i tidigare kapitel anförda. Vad som exempelvis i kapitel 6 uttalas om byggnadsmaterialen äger givetvis samma intresse för såväl städer som landsbygd. Ett uppreparande av sådana partier i den senare avdelningen av betänkandet har icke ansetts påkallat eller lämpligt. Denna anordning medför emellertid, att fram-

ställningen rörande landsbygdens byggnadsfrågor icke är komplett utan vissa avsnitt i de tidigare kapitlen.

Med avgivandet av föreliggande betänkande anse de sakkunniga sitt utredningsuppdrag slutfört.

Stockholm den 29 januari 1941.

ALF JOHANSSON.

GUNNAR ANDERSSON.

SVEN WALLANDER.

OLLE ENGKVIST.

K. A. ÖRBORN.

/ Gustav Cederwall.

KAPITEL 1.

Utvecklingen av byggnadsmarknadens kris.**Läget vid byggnadskrisens utbrott.**

Den kris, som omedelbart vid utbrottet av stormaktskriget hösten 1939 drabbade byggnadsverksamheten, var i första hand en kreditkris. Visserligen gjorde sig även från början vissa material- och transportsvårigheter gällande, men dessa voro delvis av övergående art och inneburo ett endast relativt ringa hinder mot fullföljandet av pågående byggnadsföretag, vars kostnader voro i huvudsak bestämda av pris- och löneförhållanden före krisutbrottet men vars slutgiltiga finansieringsvillkor i många fall starkt försämrades genom räntehöjningen och svårigheterna att uppbringa kredit för långfristig placering över huvud taget. För planeringen av nya byggnadsföretag var även kreditvillkorens försämring av mest avgörande vikt, även om ifråga om dessa den fortskridande stegringen i materialpriser och övriga byggnadskostnader så småningom kom att få en med räntehöjningen ungefär likvärdig betydelse för fastighetsekonomin. Ovissheten om utsikterna på bostadsmarknaden och föreställningen att bostadsefterfrågan skulle komma att sjunka till följd av krisförhållandena samt att de närmast föregående årens högt upptrivna produktion skulle avsätta ett bostadsöverskott på marknaden bidrog otvivelaktigt också till att lamslå lusten att sätta igång nya byggnadsföretag. Förslamningen av företagarnitiativen inom bostadsbyggandet framträdde med full tydlighet redan i den enkät om byggnadsplanerna, som socialstyrelsen på särskilt uppdrag utförde under oktober månad 1939. Även beträffande byggnadsverksamhet för andra än bostadsändamål pekade denna enkät mot betydande reduktion av byggnadsplanerna.

Vid utbrottet av kreditkrisen befann sig byggnadsverksamheten i den starkaste högkonjunktur, som någonsin förekommit i svensk bebyggelsehistoria överhuvud. Bostadsbyggandet, omfattande 70 à 75 % av all byggnadsverksamhet i stadssamhällena, nådde en nivå nära 90 % högre än år 1930; räknat från depressionen 1933 hade bostadsbyggandet ungefär tredubblats. Även byggnadsverksamheten för industriella, kommersiella och liknande ändamål visade 1939 tack vare den industriella högkonjunkturen högre siffror än någonsin, nära 60 % högre än 1930 års och bortåt tre gånger depressionsnoteringen 1933. Byggnadsverksamheten som helhet hade vid kulmen av 1930-talets — efter övervinnandet av lågkonjunkturen under årtiondets förra hälft — brant stigande kurva en omfattning, som var ungefär 80 % större än vid decenniets början, då 1920-talets högkonjunktur torde nått sitt högsta läge.

Det fanns anledning att räkna med att en tillbakagång så småningom skulle komma att inträffa — skälen härför behandlas i det följande i sammanhang

med bostadsefterfrågan — men de uttalade symtomen på ett kommande omslag på byggnadsmarknaden voro ännu helt obetydliga. Uppgifterna om byggnadsloven under år 1939 före krisutbrottet, jämfört med föregående års, ge närmast bilden av bevarad högkonjunktur med en fortsatt men avsaknad tillväxt. I de större städerna var antalet beviljade bostadslägenheter under de tre första kvartalen av 1939 större än under motsvarande kvartal under år 1938. (På grund av krisinflytelserna under fjärde kvartalet kom siffran för 1939 som helhet att bli något lägre än 1938.) Tillväxten 1938—39 (1—3 kvartalen) var dock betydligt svagare än motsvarande tillväxt 1937—38. Beviljade byggnadsföretag för andra än bostadsändamål företedde även under år 1939 tillväxt, relativt sett avsevärt starkare än bostadsbyggandet. Utvecklingstendenserna på byggnadsmarknaden som helhet vid tiden för stormaktskriget utbrott ge intrycket av en exceptionellt stark högkonjunktur, som närmar sig kulmen men ännu icke visar tecken på ett omedelbart förestående omslag.

Krisen slog sålunda ner vid en tidpunkt då den pågående byggnadsproduktionen hade större omfattning än någonsin tidigare. Som mått kan användas antalet under byggnad varande bostadslägenheter i städer med över 30 000 invånare vid de kvartalsskiftena, som innesluta bostadsbyggandets högsäsong.

Tab. 1. Antal vid kvartalsskiftena 1 april, 1 juli och 1 oktober 1934—39 under byggnad varande bostadslägenheter i städer med över 30 000 invånare.¹

	1/4	1/7	1/10
1934.....	6 011	8 340	4 991
1935.....	13 096	14 531	5 195
1936.....	11 131	13 736	6 904
1937.....	12 581	14 537	7 131
1938.....	15 061	18 400	10 178
1939.....	18 308	22 158	11 591

Den vid krisutbrottet pågående bostadsproduktionen var av ungefär dubbelt så stor omfattning som produktionen under högsäsongen 1935 och större än något mellanliggande eller föregående år. Då utvecklingstendensen enligt uppgifterna om byggnadslov var fortsatt, om än avsaknad stigande, kan man hålla för säkert att sammansättningen av den pågående produktionen med avseende å tidpunkten för igångsättande och beräknat avslutande av byggnadsföretag var i stort sett densamma som under de föregående högkonjunkturåren. Detta betyder, att bland de byggnadsföretag, som redovisas som pågående under hösten 1939, befann sig ett antal nyligen startade, vars fullföljande — om de ej avbrötos — måste taga en tid, som torde kunna uppgå till bortemot ett år, vid sidan av byggen, som kunde slutföras inom närmaste kvartal. (Uppgifter om avbrytande av pågående byggnadsföretag saknas; det är sannolikt att sådant förekommit i endast ett fåtal fall, när bygget vid krisutbrottet hunnit över grunden.) Vid bedömande av byggnads-

¹ Exkl. Eskilstuna.

statistikens uppgifter för tiden efter hösten 1939 måste det beaktas, att avvecklingen av en högkonjunktur inom byggnadsproduktionen, som plötsligt och oförberett drabbas av en kris, kräver en tid av bortåt ett år, varunder avvecklingen successivt sker genom slutförande av förut igångsatta byggen utan tillräcklig ersättning genom nystartade företag. I ännu högre grad än beträffande bostadsbyggandet torde ett sådant förhållande gälla för byggnadsföretag för andra än bostadsändamål, vilka ofta äro stora byggnadsobjekt med relativt lång byggnadstid. Detta betyder, att tillskott till bostadsmarknaden mogna ut en tid efter krisens utbrott och att den fulla effekten på det nya bostadsutbudet av företagarinitiativens sammankrympning utlöses först efter en period, som kan närma sig ett år, samt att av enahanda anledning sysselsättningen inom byggnadsfacken till en tid hålles uppe och först så småningom sjunker i och med avvecklingsprocessens fortgång.

Krisens verkningar på företagarinitiativen på byggnadsmarknaden.

I de statistiska serierna rörande byggnadsmarknaden framtråda krisverkingarna helt naturligt först i uppgifterna om beviljade byggnadsföretag. I tab. 2 ha sammanställts kvartalssiffrorna för byggnadsloven (antal lägenheter) för åren 1938—40 i städer med mer än 30 000 invånare (utom Eskilstuna).

Tab. 2. Antal bostadslägenheter i beviljade byggnadsföretag kvartalsvis, 1:a kvartalet 1939—3:e kvartalet 1940 i städer med över 30 000 invånare.

	1938	1939	1940
1:a kvartalet	7 654	10 212	1 089 (11)
2:a kvartalet	5 460	5 461	586 (11)
3:e kvartalet	4 682	5 324	512 (10)
4:e kvartalet	7 386	3 621 (49)	

De inom parentes satta talen invid kvartalsuppgifterna efter krisutbrottet angiva respektive kvartals siffra i procent av siffran för motsvarande kvartal under närmast föregående år. — Beträffande fjärde kvartalet 1939 är att märka, att en betydande del av de därunder redovisade byggnadsloven torde gälla ansökningar, som ingivits före krisutbrottet, men icke av byggnadsnämnderna hunnit slutbehandlas förrän under redovisningskvartalet. Månadsuppgifter från vissa städer visa, att antalet meddelade byggnadslov förededde starkare inverkan av krisförhållandena först under december månad, vilket är att tolka som en naturlig eftersläpning. Under första kvartalet 1940 har sådan eftersläpningsverkan upphört och företagarinitiativens förlamning till följd av krisen framträder med full styrka. Siffrorna ge vid handen att kreditkrisen och de övriga komplikationer, som krigsutbrottet medförde, beträffande bostadsbyggandet nästan omedelbart reducerade företagarinitiativen till om-

kring en tiondel av föregående års. Samma bild ges beträffande de städer med mellan 10 000 och 30 000 invånare, för vilka kvartalsstatistiska uppgifter föreligga (21 st.). I dessa utgjorde antalet beviljade lägenheter under de tre första kvartalen år 1940 c:a 11 % av antalet under samma kvartal år 1939. Även om lokala differenser såväl inom gruppen större städer som inom gruppen mindre städer ha förekommit, synes dock reduktionen till omkring en tiondel av byggnadsloven för bostadsbyggande kunna gälla som ett genomsnitt för stadsbygden i dess helhet.

Beträffande byggnadsverksamhet för andra än bostadsändamål föreligga kvartalsuppgifter endast för de 6 största städerna, vilka dock 1939 representerade 40 à 50 % av dylik byggnadsverksamhet i stadssamhällena. Utvecklingen av byggnadsloven (i kvm nettogolvyta) för kommersiella, industriella och administrativa byggnadsföretag, framgår av tab. 3.

Tab. 3. Beräknad nettogolvyta (i kvm) i för kommersiella, industriella, administrativa o. d. ändamål beviljade byggnadsföretag 1:a kvartalet 1938—3:e kvartalet 1940 i de sex största städerna.

	1938	1939	1940
1:a kvartalet	167 717	146 401	83 203
2:a kvartalet	114 550	324 367	36 416
3:e kvartalet	143 431	188 557	59 905
4:e kvartalet	138 203	140 025	

Fördelningen av byggnadsloven för denna byggnadsverksamhet är i högre grad än beträffande bostadsbyggandet beroende av tillfälligheter (placeringen av ett fåtal stora objekt kan starkt förskjuta förhållandet mellan de redovisade kvartalssiffrorna), varför en jämförelse kvartal till kvartal icke är lämplig. Sammanräknas byggnadsloven för de tre första kvartalen befinnas de för år 1940 utgöra 42 % av 1938 års och 27 % av 1939 års siffror.

Betraktas byggnadsloven som en indikator för företagarinitiativen på byggnadsmarknaden, finner man av de anförda uppgifterna, att under år 1940, när krisverkningarna satt in för fullt och fram till hösten, en sammankrympning skett i jämförelse med år 1939 till omkring en tiondel för bostadsbyggandets del och något mer än en fjärdedel för annan i byggnadsstatistiken redovisad byggnadsverksamhet. Med hänsyn tagen till den relativa betydelsen av byggnadsverksamhetens olika grenar betyder detta för byggnadsverksamheten som helhet en reducering av företagarinitiativen till omkring 15 %, jämfört med året närmast före krisutbrottet.

Uppgifter om byggnadslov för fjärde kvartalet 1940 föreligga ännu icke, så när som på preliminära siffror för de största städerna samt ett fåtal sporadiska uppgifter från medelstora och mindre städer. Beträffande detta kvartal kan jämförelser av samma slag som de här förut anförda icke göras, eftersom närmaste jämförelseperiod, fjärde kvartalet 1939, redan hade påverkats av krisförhållandena. Då byggnadsloven förete en tämligen regelbunden säsongrörelse, torde det vara tillåtligt att som jämförelsesiffra vid

mätandet av kristrycket använda en konstruerad siffra, som motsvarar den normala omfattningen av byggnadslov under sista kvartalet 1939 med hänsyn till förhållandena under tidigare delar av detta år. För de tre största städerna ställer sig en dylik jämförelse på följande sätt:

Tab. 4. Byggnadslov (antal bostadslägenheter).

	4:e kvartalet 1939 (beräknat jämförelsetal)	4:e kvartalet 1940
Stockholm	4 050	352
Göteborg	1 170	215
Malmö	600	107

Siffrorna för sista kvartalet 1940 representera för Stockholms del ett ungefär oförändrat läge, d. v. s. en sammankrympning till omkring en tiondel, för de båda övriga en viss återhämtning; för de tre största städerna tillsammans utgör dock antalet beviljade bostadslägenheter under sista kvartalet endast 12 % av den siffra, som beräknats under förutsättning av ett av krisen icke påverkat läge under motsvarande tid föregående år. — Som ett tecken — låt vara ännu statistiskt osäkert — på en tendens till återhämtning kan måhända räknas, att under senare halvåret 1940 antalet beviljade lägenheter ökat något i vissa städer, såsom Linköping, Karlskrona, Östersund, Södertälje och ytterligare några. Samtliga dessa orter utmärkas av låg eller obefintlig bostadsreserv, varför en återhämtning kan tolkas som ett uttryck för ett akut nödläge på bostadsmarknaden. Det är emellertid att märka, att denna ökning av byggnadsloven under senare delen av 1940 på vissa orter, som har påverkat tidigare anförda uppgifter, är ytterst obetydlig i förhållande till den minskning under hela året, för vilken här redogjorts. Ökningen till trots var på hösten 1940 nivån för antalet beviljade bostadslägenheter endast omkring en tiondel av nivån ett år tidigare.

För jämförelses skull må nämnas, att antalet byggnadslov under den djupaste delen av depressionen under 1930-talets förra del var omkring hälften av antalet vid kulmen av föregående högkonjunktur. Denna sammankrympning försiggick då under loppet av tre år, under det att nu en fem gånger starkare sammankrympning skett inom en del av ett år. Den exceptionella karaktären av den nuvarande situationen framhäves även vid jämförelser med tidigare krisskeden på byggnadsmarknaden. Under föregående världskrig nedgick antalet byggnadslov i Stockholm icke något år under en tredjedel av 1914 års siffra; ingen tidigare kris i det moderna stadsbyggandets historia, icke ens de legendariska kriserna på 1880-talet och början av 1890-talet, visar en sammandragning av byggnadsloven av tillnärmelsevis den styrka och snabbhet, som kännetecknat det sistförflutna årets byggnadsmarknadsutveckling.

Uppgifterna över byggnadsloven ge naturligtvis inte ett säkert mått på den kommande byggnadsproduktionen. De ge ett visst uttryck för företagarinställning och företagaraktivitet i ögonblicket, men denna inställning och

aktivitet bestämmas av förutsättningarna i ögonblicket och förväntningarna om framtiden rörande bostadsefterfrågan, hyresnivå, kreditvillkor och byggnadskostnader. Förändras förutsättningarna i dessa hänseenden, kan produktionsutvecklingen relativt snabbt komma att röra sig på andra nivåer än den, på vilken byggnadslovens indikator har inställt sig. Men utvecklingen av byggnadsloven efter krisutbrottet kan tjäna som ett uttryck för den drastiska verkan på företagarinitiativen av de genom krisen skapade betingelserna för byggnadsverksamheten och som en anvisning om den allmänna storleksordningen av produktionen i fortsättningen, för den händelse dessa betingelser icke ändras — spontant eller genom särskilda åtgärder.

Byggnadsproduktionens utveckling efter krisutbrottet.

Den nästan omedelbart insättande, fulla utlösningen av krisverkingarna, som framträder i statistiken över meddelade byggnadslov, kan icke motsvaras i utvecklingen av den löpande produktionen, såvida icke direkta fysiska eller oöverkomliga finansiella hinder omöjliggöra fullföljande av pågående byggnadsverksamhet; ekonomiska omständigheter torde dock sällan leda till avbrytande av ett bygge, som hunnit över grunden, eftersom förlustriskerna för de engagerade parterna som regel bli större genom avbrytande än genom fullföljande. Såsom i det föregående utvecklats kräver avvecklingen av en byggnadshögkonjunktur tid.

De produktionsstatistiska måtten på byggnadsverksamhetens omfattning äro dels uppgifterna om antalet fullbordade byggnadsföretag (bostadslägenheter, eldstäder samt golvarealen i byggen för andra än bostadsändamål), vilka föreligga kvartalsvis för städer över 30 000 invånare och för ett tjugotal mindre städer (beträffande kommersiella o. d. byggen kvartalsvis dock endast för de sex största städerna), dels uppgifterna om vid kvartalsskiftena under byggnad varande bostadslägenheter och eldstäder i de större städerna. Den förra serien är mest omfattande, men har redovisningstekniska brister, som framträda och få betydelse för avläsningen av produktionsförändringarna inom kortare perioder just under tider, då utvecklingen på byggnadsmarknaden bryskt förskjutes. Dessa omständigheter göra, att det är svårt att direkt ur den officiella byggnadsstatistikens uppgifter under brytningstider på byggnadsmarknaden erhålla en klar bild av förloppet inom kortare perioder med avseende på såväl produktionsomfattning som tillskott till utbudet på bostadsmarknaden. Den senare serien är ett långt bättre mått på den faktiska löpande produktionen, men omfattar som nämnts endast bostadsbyggandet i städer med mer än 30 000 invånare; inom dessa faller dock normalt drygt hälften av stadsbygdens hela bostadsproduktion och ingenting tyder på att icke representerade grupper av mindre samhällen under det förflutna året haft en utveckling, som väsentligt avvikit från de större städernas. För framställningen av den löpande bostadsproduktionens utveckling under det gångna året användes därför här endast uppgifterna om vid kvartalsskiftena

pågående produktion; uppgifterna om fullbordade lägenheter komma att i fortsättningen med vissa nödvändiga justeringar användas, då fråga är om tillskotten till utbudet på bostadsmarknaden. — Till belysande av produktionsutvecklingen på byggnadsmarknaden tjäna även den månatliga sysselsättnings- och arbetslöshetsstatistiken.

Fortsättningen för det sistförflutna året av den förut anförda (sid. 3) tabellen rörande pågående bostadsbyggnadsverksamhet vid kvartalsskiftena i de större städerna har följande utseende (uppgifterna för nyårsskiftet 1940/41 gälla endast de tre största städerna, för vilka preliminära uppgifter om läget 1 januari 1941 varit tillgängliga).

Tab. 5. Antal vid kvartalsskiftena 1 januari 1939—1 januari 1941 under byggnad varande bostadslägenheter i städer med över 30 000 invånare.

	1/1	1/4	1/7	1/10
1939. Samtliga städer över 30 000 invånare.....	14 741	18 308	22 158	11 591
Därav: Stockholm, Göteborg, Malmö.....	10 433	12 579	15 658	7 571
1940. Samtliga städer över 30 000 invånare.....	9 838 (67)	5 833 (32)	5 020 (23)	1 242 (11)
Därav: Stockholm, Göteborg, Malmö.....	7 347 (70)	3 906 (31)	3 468 (22)	544 (7)
1941. Stockholm, Göteborg, Malmö.....	1 076 (10)	—	—	—

Procentsiffrorna inom parentes avse i varje fall förhållandet mellan respektive kvartal och motsvarande kvartal år 1939.

Den successiva avvecklingsprocessen framträder i nedstignandet kvartal till kvartal under året ned till en nivå, som sammanfaller med den, som inställdes sig för bostadsbyggnadsloven redan under årets första kvartal och därefter blev bestående. Under loppet av tredje kvartalet 1940 genomfördes även för den löpande bostadsproduktionen sammandragningen till omkring tiondelen av volymen från tiden före krisutbrottet. För de tre storstädernas del sjönk relationstalet under hösten 1940 ännu lägre, dock för att därefter stiga upp till 10-procentstrecket vid senaste årsskifte.

Avvecklingen av bostadsbyggnadsverksamheten kan även illustreras av följande sammanställning av differenserna mellan kvartalsskiftenas pågående produktion under året 1 oktober 1939—1 oktober 1940, jämfört med högkonjunkturåret 1 oktober 1938—1 oktober 1939.

Tab. 6. Förändring i pågående produktion (bostadslägenheter).

	1/10—1/1	1/1—1/4	1/4—1/7	1/7—1/10
År 1938/39	+ 4 563	+ 3 567	+ 3 854	— 10 567
År 1939/40	— 1 753	— 4 005	— 813	— 3 778

Den normala gången av bostadsproduktionens säsongcykel framställs av serien för 1938/39. Efter färdigställandet av årets på oktoberfardagen inställda produktion under högsäsongen når den pågående produktionen en låg

nivå, som bildar utgångsläget för uppbyggandet av nästföljande års produktionsverksamhet. Under fjärde kvartalet igångsätts byggnadsföretag i stor omfattning, under det att färdigställandet (i fråga om den egentliga husbyggnadsverksamheten) spelar en mindre roll; tillskottet i pågående produktion är därför stort. Första kvartalet av nästföljande år är tiden för det mest omfattande igångsättandet av nya byggen under något kvartal, men även tiden för färdigställandet av ett så betydande antal företag, att nettotillskottet till den pågående verksamheten icke överstiger föregående kvartals. Andra kvartalet utmärkes av mindre omfattande igångsättande än det föregående men också — och i än högre grad — av reducerat färdigställande, varför den pågående produktionen fortsätter att växa. Under tredje kvartalet, slutligen, utmognar högsäsongens verksamhet till större delen, under det att startandet av nya byggen sker i ungefär samma omfattning som under andra kvartalet. Antalet under byggnad varande lägenheter sjunker starkt ned mot fjärde kvartalet, som vid normal fortgång av byggnadsverksamheten bildar startpunkten för nästa års produktionscykel.

Såsom förut anförts, stod vid krisutbrottet ett större antal lägenheter under byggnad än vid motsvarande tidpunkt under något tidigare år; trots den stora omfattningen av under tredje kvartalet 1939 färdigställda företag uppgick den 1 oktober 1939 antalet under byggnad varande lägenheter i de större städerna (över 30 000 invånare) till 11 000—12 000. Det första krisårets bostadsbyggnadsverksamhet innebär till övervägande större delen ett fullföljande av dessa vid krisutbrottet pågående byggnadsföretag. Kvartal till kvartal har sådant färdigställande skett, utan ersättning i annat än ringa mån genom nystartade företag, varför den pågående produktionens volym ständigt krympt ihop. Att minskningen i verksamhetens omfattning — i absoluta tal — under tredje kvartalet 1940 var långt mindre än föregående år har sin naturliga förklaring däri, att produktionen redan tidigare genom den föregående avvecklingen nått en så låg nivå, att icke mycket återstod att avveckla.

En mera fullständig bild av bostadsproduktionens utveckling under det förflutna året, jämfört med närmast föregående, ges av följande tablå, i vilken serier över igångsatt, pågående och färdigställd produktion sammanfogats till en helhet. Materialet utgöres av kvartalsuppgifterna från de större städerna rörande byggnadslov för bostadsbyggen samt rörande under byggnad varande bostadslägenheter. Siffrorna för byggnadsloven borde under en utveckling, som icke utmärkes av starka brytningar, väl representera igångsättandet av nya företag. Även om förskjutningar mellan tidpunkten för byggnadslovens meddelande och tidpunkten för byggets faktiska igångsättande förekomma i såväl ena som andra riktningen, vill det dock synas, som om i perioder av någorlunda jämn konjunktur kvartalskurvan för byggnadsloven väl representerar säsongfördelningen av igångsättandet av byggen. Sådan jämn konjunktur — på ofantligt skilda nivåer — förekom såväl före krisutbrottet som under år 1940. Under övergångskvartalet, det sista år 1939, gällde icke denna

förutsättning; detta kvartal meddelades ett stort antal byggnadslov, för vilka ansökan ingivits före krisutbrottet och som icke kom att föranleda startandet av nya byggen. I tablån har med hänsyn härtill införts en siffra för startade företag under detta kvartal, som uppskattats med ledning av månadssiffrorna inom kvartalet, varvid decembersiffrorna, i deras relation till motsvarande siffror under föregående år, fått falla utslaget. — Siffrorna för färdigställda bostadslägenheter har beräknats ur uppgifterna om pågående och beviljade företag. För jämförelses skull anföras även uppgifterna om antalet såsom fullbordade redovisade bostadslägenheter. Eftersom redovisningen av dessa släpar efter kan överensstämmelse mellan beräknade färdigställda och som fullbordade redovisade icke påräknas; förskjutningarna mellan dessa serier stämma emellertid väl med allmänna erfarenheter rörande redovisningens eftersläpning. Siffrorna äro avrundade och de måste givetvis betraktas som approximativa; de torde dock återspegla den faktiska produktionsutvecklingen på ett betydligt mera troget sätt än byggnadsstatistikens redovisning av fullbordade byggnadsföretag.

Tab. 7. Antal bostadslägenheter i större städer.

	Under byggnad	Igångsatta	Färdigställda	Som fullbordade redovisade
1 oktober 1938.....	10 200			
4:e kvartalet 1938	—	7 300	2 750	6 670
1 januari 1939	14 750			
1:a kvartalet 1939	—	10 000	6 450	5 180
1 april 1939	18 300			
2:a kvartalet 1939	—	5 600	1 950	2 114
1 juli 1939.....	22 150			
3:e kvartalet 1939	—	5 250	15 800	10 132
1 oktober 1939.....	11 600			
4:e kvartalet 1939	—	1 500	3 250	8 619
1 januari 1940	9 850			
1:a kvartalet 1940	—	1 200	5 200	4 399
1 april 1940	5 850			
2:a kvartalet 1940	—	650	1 500	1 558
1 juli 1940.....	5 000			
3:e kvartalet 1940	—	550	4 300	3 402
1 oktober 1940.....	1 250			

Produktionsåret 1938/39 startade med ett bestånd av bostadshus under byggnad 1 oktober 1938, innehållande c:a 10 200 lägenheter. Under loppet av produktionsåret fram till 1 oktober 1939 igångsattes byggandet av omkring 28 000 lägenheter och avlämnades till bostadsmarknaden nära 27 000. Utgångspunkten för det följande produktionsåret 1939/40 låg sålunda vid en nivå, som med halvtannat tusental lägenheter översteg det föregående årets, eller vid 11 600, men under loppet av produktionsåret igångsattes byggandet av endast icke fullt 4 000 lägenheter. Den bostadsbyggnadsverksamhet, som under detta år utvecklats, har sålunda till omkring tre fjärdedelar haft karaktären av färdigställande av byggen, som redan vid krisutbrottet voro igång-

satta, under det att de därefter tillkomna nya byggnadsföretagen burit upp endast en fjärdedel av produktionårets bostadsbyggnadsverksamhet. Vid bedömningen av utsikterna för bostadsbyggnadsmarknadens fortsatta utveckling måste givetvis detta förhållande tillmätas avgörande betydelse. Det senast förflutna årets bostadsbyggande har till större delen varit en efterverkan av den föregående högkonjunkten, ett utmognande av under dess betingelser planlagd produktion. I än högre grad gäller en dylik eftersläpning beträffande de nya tillskotten till bostadsutbudet; härtill återkommer framställningen i ett följande avsnitt rörande situationen på bostadsmarknaden.

Sammanfattande kunna de hittills diskuterade momenten i bostadsbyggandets utveckling efter krisutbrottet och de eftersläpningsföreteelser, som därvid äro att beakta, framställas i följande tabell, där läget under kvartalen respektive vid kvartalsskiftena angives i indextal, beräknade i förhållande till läget motsvarande kvartal eller kvartalsskifte under föregående produktionsår.

Tab. 8. Bostadsbyggandets utveckling efter krisutbrottet.

	Igångsatta	Under byggnad	Färdigställda
4:e kvartalet 1939	¹ 20	—	118
1 januari 1940	—	67	—
1:a kvartalet 1940	12	—	81
1 april 1940	—	32	—
2:a kvartalet 1940	12	—	77
1 juli 1940	—	23	—
3 kvartalet 1940	10	—	27
1 oktober 1940	—	11	—

Indextalen för igångsatta byggnadsföretag sjunka snabbt ned till den nivå, som de av krisförhållandena skapade förhållandena betinga. Talen för under byggnad varande lägenheter företer en tämligen jämnt sjunkande serie under produktionsåret och hade först vid dess utgång under hösten 1940 nått ned till nämnda nivå. Vad angår färdigställda lägenheter voro deras antal till en början tämligen opåverkade av krisförhållandena (fluktuationerna mellan fjärde kvartalet 1939 och andra kvartalet 1940 torde förklaras av omständigheter från tiden före krisutbrottet och endast i ringa mån — genom stoppande av byggen — kunna återföras till krisverknningar), men i och med tredje kvartalet 1940 återspeglas sammandragningen även i denna serie, dock svagare än i de övriga; ytterligare nedgång mot den krisnivå omkring 10 % av förkrisnivån, varemot övriga serier konvergera, måste där vara att vänta.

I fråga om byggnadsverksamhet för kommersiella, industriella och administrativa ändamål finnas mindre möjligheter än beträffande bostadsproduktionen att inom perioder, kortare än ett år, följa utvecklingen. Byggnadsstatistiken innehåller icke beträffande denna byggnadsverksamhet uppgifter om

¹ Uppskattat.

pågående produktion; som förut antytts är det här även svårare att inom kortare perioder avläsa bestämda utvecklingstendenser, eftersom uppgifterna om såväl beviljade som fullbordade byggnadsföretag inom ett kvartal kunna starkt påverkas av ett fåtal stora företag. Att det sist förflutna året visat en starkt fallande tendens i planeringen av enskilda eller kommunala byggnadsföretag för andra än bostadsändamål (statliga byggen här ej medräknade) är, såsom framgår av det föregående, otvetydigt.

I än högre grad än beträffande bostadsbyggande gäller för den övriga byggnadsverksamheten att 1939 års verksamhet var av exceptionell omfattning (nära 40 % större än 1938). Siffrorna för beviljade byggnadsföretag under åren 1938 och 1939 fram till krisen göra det omedelbart klart, att vid krisutbrottet byggnadsföretag för nämnda ändamål stodo under byggnad i mycket stor omfattning. Då denna byggnadsproduktion torde reagera mindre känsligt för förändringarna på kreditmarknaden än bostadsbyggandet och då vidare objekten ofta ha en lång byggnadstid, är det naturligt, att den pågående industriella, kommersiella och administrativa byggnadsverksamheten under det sistförflutna året ej inskränkts på samma sätt som bostadsbyggandet. Utvecklingen har här icke haft karaktären av en successiv nedpressning av nivån till ett läge av helt annan ordning än utgångsläget; även om de ännu ej kända siffrorna för sista kvartalet 1940 skulle komma att innebära en kraftig reduktion torde dock utvecklingen för året som helhet mera visa bilden av en nedböjning av ett maximum till ett för senare år mera ordinärt läge. Uteslutet är ingalunda, att 1940 års slutsiffra för inom året fullbordade byggnadsföretag av här ifrågavarande art kommer att visa sig ligga högre än de föregående åren. Detta omdöme gäller den under sistförflutna år utförda produktionen. Den förut omtalade utvecklingstendens, som uttryckes i uppgifterna om byggnadslov, pekar mot ett mera depressionspräglat läge, som dock icke är att jämföra med det för bostadsproduktionen gällande.

I tab. 9 framställas de såsom fullbordade redovisade byggnadsföretagen i de sex största städerna under 1938 och 1939 samt de tre första kvartalen av 1940.

Tab. 9. Beräknad nettogolyta (kvm) i fullbordade, för kommersiella, industriella, administrativa o. d. avsedda byggnadsföretag i de sex största städerna.

	1938	1939	1940
1:a kvartalet	76 741	115 244	128 782
2:a »	24 680	61 201	46 964
3:e »	80 943	86 812	126 455
4:e »	130 892	360 168	

Uppenbarligen äro siffrorna för förra delen av år 1940 ett uttryck för den synnerligen omfattande planläggningen och igångsättandet av byggnadsföretag under år 1939. Sannolikt är ännu tredje kvartalets siffra i väsentlig mån påverkad därav; först under sista kvartalet, då en stor del av byggnadsföretag av ifrågavarande art pläga redovisas som fullbordade, borde en mera påtaglig

krisverkan kunna komma till synes. Såsom framgår av det föregående sjönk under början av år 1940 byggnadsloven starkt. Tillsvidare torde man få nöja sig med det allmänna omdömet, att under år 1940 som helhet den pågående byggnadsproduktionen för kommersiella, industriella och administrativa ändamål ännu icke i väsentlig grad påverkats av byggnadsindustrins kris.

Byggnadskrisens inverkan på arbetsmarknaden.

Den föregående beskrivningen har gällt utvecklingen under det första året efter krisutbrottet av den ordinära byggnadsproduktionen, innefattande bostadsbyggande samt icke-statlig byggnadsverksamhet för andra ändamål. Där emot innefattas däri icke den ur sysselsättnings synpunkt betydande del av byggnadsverksamheten, som utgöres av ändrings- och reparationsarbeten. Med utgångspunkt i byggnadsindustrisakkunnigas undersökningar och övriga från senare år kända förhållanden torde denna del kunna uppskattas till omkring 20 % av hela den ordinära byggnadsverksamheten (inklusive ändrings- och reparationsarbeten). Då bostadsbyggandet, som förut nämnts, under senare år utgjort 70 % av den byggnadsverksamhet, som avser uppförande av byggnader, kan vad här kallats den ordinära, icke-statliga byggnadsverksamheten approximativt uppdelas på följande tre poster:

1. Bostadsbyggande	56 %
2. Kommersiell etc. byggnadsverksamhet	24 %
3. Ändringar och reparationer:	20 %
	100 %

Vill man undersöka vad den här skildrade utvecklingen av den ordinära byggnadsverksamheten under det förflutna året betytt ur sysselsättnings synpunkt, möter den svårigheten, att säkra hållpunkter saknas för förändringarna av såväl den kommersiella etc. byggnadsverksamhetens som av reparationsarbetenas omfattning inom året. Det finnes visserligen ingenting som talar för att dessa poster undergått mycket starka förskjutningar, men ett antagande om att de bevarats konstanta måste alltid försees med en reservation för en betydande osäkerhet. Likaledes måste varje antagande om dessa posters säsongvariation vara behäftad med ovisa felmöjligheter.

Den ovan lämnade statistiska beskrivningen innefattar icke heller — åtminstone icke i annat än i mindre, obestämda delar — den skiftande byggnadsverksamhet av extraordinär natur, som under det gångna året har ur sysselsättnings synpunkt spelat stor och växlande roll: skyddsrumbyggen, försvarsanläggningar och liknande arbeten, vid vilka byggnadsarbetare haft sysselsättning. Vid sidan härav äro givetvis inkallelserna att räkna som ett synnerligen viktigt moment vid bedömningen av arbetsmarknadsutvecklingen.

Det är under sådana omständigheter klart att man icke kan få full överensstämmelse mellan olika statistiska serier, som kunna användas för belysning av utvecklingen på byggnadsarbetsmarknaden; dessa serier ha i mycket skiftande grad påverkats av nämnda särskilda sysselsättningsförhållanden. Varje serie är dessutom behäftad med specifika felkällor, vilka gärna för-

storas, då utvecklingen på marknaden kastas ur sina sedvanliga banor. Det torde dock vara värt att sammanställa dem; även i konstaterade differenser kunna ligga bidrag till belysning av den faktiska utvecklingen och mått på den relativa betydelsen av extraordinära faktorer, som påverkat marknadsförloppet.

För belysning av sysselsättningsutvecklingen på byggnadsarbetsmarknaden ligger närmast till hands jämförande sammanställningar av statistiken över det procentuella antalet arbetslösa inom fackföreningarna, sysselsättningsstatistikens uppgifter om förändringarna i antalet av arbetsgivare rapporterade sysselsatta arbetare inom husbyggnadsverksamheten samt den tidigare anlitade produktionsstatistiken över byggnadsverksamheten med den justering för ändrings- och reparationsarbeten, som nyss berördes.

I arbetslöshetsstatistiken framträder verkan av krisen på byggnadsmarknaden icke med full tydlighet förrän efter årsskiftet 1939/40. De procentuella arbetslöshetssiffrorna voro vid årsskiftet praktiskt taget desamma som vid föregående årsskifte, omkring 40 %. (Härvid har som mått använts det vägda genomsnittet av arbetslöshetssiffrorna för byggnadsträarbetarförbundet, byggnadsindustriarbetare inom grov- och fabriksarbetarförbundet samt murare- och målareförbunden.) Under början av år 1940 satte emellertid verkan av krisen och uteblivandet av det sedvanliga säsonguppsvinget inom bostadsbyggandet igenom allt starkare. Vid skiftet mellan första och andra kvartalen visade nämnda genomsnitt en siffra av 51 % arbetslösa mot 27 % föregående år. Det följande kvartalet, efter förändringen i den utrikespolitiska situationen under april, kom att på byggnadsmarknaden i betydande grad få sin prägel av skyddsrummbyggnadet och de ökade inkallelserna, varigenom trots bostadsbyggandets fortsatta regress arbetslösheten sjönk. Dessa omständigheter kunde dock icke tillnärmelsevis ge full ersättning för det uteblivna bostadsbyggandet; vid halvårsskiftet rapporterades 23 % av byggnadsarbetarna arbetslösa, mot 11 % vid samma tidpunkt föregående år. Under de följande sommar- och höstmånaderna motverkades den fortskridande avvecklingen av den ordinära byggnadsverksamheten av tillväxt i byggnadsarbeten för försvarsändamål. De från mitten av året av arbetsmarknadskommissionen inhämtade uppgifterna om anställande och entledigande av arbetare visade under juli och augusti en övervikt för anställanden, vilken helt är att tillskriva arbeten vid försvarsanläggningar och som under de följande månaderna slog om i övervikt på entlediganden. Vid skiftet mellan tredje och fjärde kvartalen var den vägda arbetslöshetssiffran 26 % mot 11 % ett år tidigare. Att arbetslöshetssiffrans ökning därefter varit relativt svagare än säsong normalt sammanhänger givetvis med att bostadsbyggandet under hösten 1940 icke haft någon föregående hög-säsong att avveckla.

Försökes en jämförelse mellan arbetslöshetsstatistikens spegling av utvecklingen och de bilder, som ges av sysselsättnings- och produktionsstatistik, bör på nytt understrykas, att de olika serierna icke omfatta samma eller i alla hänseenden jämförliga massor samt att de i skiftande grad påverkats av årets särskilda förhållanden.

I och för sådan jämförelse är det lämpligt att omvandla arbetslöshetsciffrorna respektive produktionsciffrorna i sysselsättningssiffror. Detta innebär givetvis konstruktioner, som endast under bestämda förutsättningar äro verklighetstroga. Att invertera en arbetslöshetskurva i en sysselsättningskurva innebär, t. ex., att man bortser från att antalet arbetare inom de fack det gäller, förändras genom övergång till andra arbetsområden eller mer eller mindre tillfällig sysselsättning av annan art, såsom militärtjänst. Omvandlingen av en produktionskurva i en sysselsättningskurva måste, såsom förut påpekats, bygga på en serie osäkra antaganden. Dylika konstruktioner kunna dock vara berättigade; de kunna bidra till belysning av den faktiska utvecklingen icke endast genom sin inbördes överensstämmelse utan även genom sina skiljaktigheter, i den mån sådana kunna tolkas som uttryck för de valda förutsättningarnas avvikelser från faktiska förhållanden; i så måtto äro konstruktionerna av formell art.

I nedanstående tablå ha sammanställts den inverterade arbetslösheten enligt fackföreningsstatistiken, sysselsättningsstatistikens uppgifter om antalet arbetare (med utrensning av grupper, som icke tillhöra egentlig husbyggnadsverksamhet), samt ur byggnadsstatistiken beräknad sysselsättning inom ordinär byggnadsverksamhet. I senare fallet har antagits den fördelning på bostadsbyggnad, annan byggnadsverksamhet samt änderings- och reparationsarbeten, som förut anförts, samt vidare antagits, att de två senare delarna bevarats oinskränkta men med en säsongvariation, som överensstämmer med den allmänna inom byggnadsverksamheten under mera normala år. Läget 1 oktober 1939 har tagits som utgångspunkt; de då rådande förhållandena ha betecknats som 100. (Det är att märka att säsongrörelsen är innesluten.)

Tab. 10. Beräknad sysselsättning inom byggnadsverksamheten
1 oktober 1939—1 oktober 1940.

	1 oktober 1939	1 januari 1940	1 april 1940	1 juli 1940	1 oktober 1940
Enligt fackföreningsstatistiken	100	66	54	85	83
» sysselsättningsstatistiken ..	100	62	53	61	56
» byggnadsstatistiken	100	74	63	68	50

Från hösten 1939 fram till skiftet mellan första och andra kvartalen 1940 överensstämma serierna i sitt allmänna förlopp. Tillbakagången i den ur byggnadsstatistiken konstruerade serien är dock svagare än i de övriga, vilket måste betyda antingen att sådan byggnadsverksamhet, som icke täckes av byggnadsstatistiken (statlig byggnadsverksamhet eller byggnadsverksamhet på områden utan byggnadsföreskrifter) nedgått i starkare grad än den övriga, eller — vilket torde vara mera sannolikt — att byggnadsverksamhet för andra än bostadsändamål samt reparationsarbeten i verkligheten sjunkit starkare än enligt antagandet under den ifrågavarande perioden. Vitsord torde här få ges åt arbetslöshetsstatistikens och sysselsättningsstatistikens samstämmiga utslag, innebärande en minskning av sysselsättningen från hösten 1939 till

våren 1940 till nedåt hälften, långt starkare än säsong normalt. Samstämmigheten synes också ge uttryck för det förhållandet, att ännu vid skiftet mellan första och andra kvartalet 1940 situationen på byggnadsarbetsmarknaden icke i högre grad påverkats av någon avströmning från byggnadsmarknaden genom övergång till andra sysselsättningar.

Från våren till hösten 1940 är det mest framträdande draget vid jämförelsen mellan tablåns serier, att den inverterade arbetslöshetskurvan lösgör sig från de övriga. Dessa peka mot samma nivå. I den ur byggnadsstatistiken beräknade siffran för 1 oktober 1940 har det sannolika inflytandet av ett icke verklighetstroget antagande om säsongrörelsen hos annan än bostadsbyggnadsverksamhet samt reparationsarbeten icke längre betydelse. Att sysselsättningsstatistiken vid denna tidpunkt visar ett något högre jämförelsetal än byggnadsstatistiken torde bero på att den innefattar vissa statliga arbeten, som lämnats på entreprenad åt enskilda byggnadsarbetsgivare. Tages hänsyn härtill synes det berättigat att säga, att vid ingången till sista kvartalet 1940 den ordinära, icke statliga byggnadsverksamheten gav en sysselsättning, som var ungefär hälften av den vid samma tid under föregående år, d. v. s. vid tiden för krisutbrottet. (Härvid måste göras en reservation för möjligheten, att det anförda materialet icke är helt representativt; ingenting tyder emellertid på att så icke skulle vara fallet.) För nedgången svarar bostadsbyggandet praktiskt taget ensamt.

Den stora skillnaden mellan den inverterade arbetslöshetsserien och de övriga från våren och sommaren 1940 är givetvis att tolka som uttryck därför, att byggnadsarbetare i växande grad avförts som arbetslösa, trots att de icke haft sysselsättning inom den vanliga byggnadsverksamheten. (Det må erinras om, att den inverterade arbetslöshets siffran är ställd i relation till läget 1 oktober 1939, då en arbetslöshet på 10 à 11 % förelåg. Den ger sålunda icke direkt uttryck för den procentuella arbetslösheten, som 1 oktober 1940 redovisades till 25 %.) Skillnaden representerar sålunda militärtjänstgöring — även frivillig sådan —, arbete vid statliga byggnads- och anläggningsarbeten för försvarsändamål samt tillfällig eller permanent övergång till andra arbetsområden än byggnadsfackens. Att inkallelsernas och försvarsarbetenas roll för sysselsättningen varit större under sommaren och början av hösten än tidigare är bekant. Allmänna erfarenheter ge anledning att antaga, att bakom skillnaden även ligger en växande överflyttning till andra arbetsområden; statistiska möjligheter föreligga dock icke att belysa eller ge mått på den relativa betydelsen av denna omständighet.

För att summera den förda diskussionen, synes det lämpligt att översätta de anförda indextalen i absoluta tal. Vid höjdpunkten av den högkonjunktur, som föregick krisen på hösten 1939, torde antalet byggnadsarbetare totalt kunna uppskattas till något över 150 000 man. (Uppskattningen är gjord på grundval av byggnadsindustrisakkunnigas och bostadssociala utredningens undersökningar.) Av dessa voro vid krisutbrottet omkring 10 % arbetslösa. Antalet inom byggnadsverksamheten sysselsatta, när krisen inträffade, d. v. s.

ungefär vid den tidpunkt, som i ovanstående tablå valts som utgångspunkt, torde ha uppgått till omkring 140 000 man. Med ledning av de anförda siffrorna kan uppskattas, att på hösten 1940 (omkring 1 oktober) hälften eller något mer än hälften, 70 000 à 80 000, voro sysselsatta inom den vanliga, icke-statliga byggnadsverksamheten. Med hänsyn till övergång till andra yrken under året torde relationstalet för arbetslösheten, 25 %, få tillämpas icke på den numerär hos byggnadskåren, som gällde före krisutbrottet, utan på en lägre. Det förefaller rimligt att antaga, att procentsiffran, om den är representativ för hela den återstående byggnadsarbetarkåren, betydde en arbetslöshet (sådan denna definieras i och med fackföreningarnas praxis) vid ingången av sista kvartalet 1940 på omkring 35 000 man, varav mer än 20 000 voro redovisade i fackföreningarnas uppgifter, men endast omkring 2 400 voro anmälda som hjälpsökande hos de offentliga arbetslöshetsorganen. — Detta gör 110 000 à 120 000 man av de mer än 150 000, som kunna antagas ha bildat byggnadsarbetarkåren vid krisutbrottet. Resten, 30 000 à 40 000 man, sammansattes av vid beräkningstillfället militärtjänstgörande, vid statliga byggnads- och anläggningsarbeten — utöver den hösten 1939 gällande volymen, d. v. s. i huvudsak vid under 1940 igångsatta försvarsarbeten — sysselsatta, permanent överflyttade till andra yrken eller tillfälligt uppehållande sig vid andra än de nämnda arbetena utom yrket. En tillnärmelsevis exakt statistisk uppdelning av denna grupp kan icke göras.

Under den tid, som förflutit efter den här för belysning av läget efter ett års kristillstånd valda tidpunkten, har givetvis arbetslösheten ytterligare vuxit i och med säsongnedgång inom den del av produktionen, som icke redan nått närheten av botten. Den senaste tillgängliga siffran för det procentuella antalet arbetslösa inom fackföreningarna, 38 % för slutet av november 1940, torde motsvara ett absolut antal arbetslösa av drygt 50 000. Såsom tidigare påpekats, måste vid bedömandet av arbetslöshetsutvecklingen under den period, som sedvanligen utmärkes av lågsäsong, hänsyn tagas därtill, att den ordinära byggnadsverksamheten icke upplevde någon högsäsong under år 1940. Det statistiska utslaget i arbetslöshetskurvan blir på den grund mindre markerat under lågsäsongen än vanligen. Reellt betyder ju dock detta förhållande en fortsättning av en redan tidigare bestående arbetslöshet, vars tryck på den enskilde alltmer växer.

Då man söker bedöma utsikterna på byggnadsarbetsmarknaden i fortsättningen bör frågan ses mot bakgrunden av byggnadsbehovets utveckling på längre sikt. En undersökning av de för långtidsutvecklingen bestämmande faktorerna ger anledning till uppfattningen, att den högkonjunktur, som utvecklats under 1930-talets senare del, byggt på exceptionella förutsättningar, vars fortbestånd i framtiden icke kan påräknas, varför denna högkonjunktur sannolikt kommer att framstå som en kulmen i byggnadsverksamhetens utveckling, vars nivå icke kommer att nås på nytt eller i varje fall icke kan komma att bevaras någon längre tid. I skarp motsats till förhållandena under de senaste decennierna torde därför byggnadsarbetsmarknaden i fortsätt-

ningen komma att få den prägel, som bäres av en på längre sikt tillbakagående marknad. Härtill återkommer framställningen i det följande.

Även om vederbörlig hänsyn toges till denna långtidsaspekt på byggnadsmarknaden, är det uppenbart, att den sammankrympning, som skett under det förflutna året, i väsentlig grad ej kan förklaras därav utan har kriskaraktär, d. v. s. innebär en mer eller mindre tillfällig nedpressning av nivån under den för utvecklingsskedet normala. Detta avser givetvis i första hand bostadsbyggandet. Om man ur en sådan synpunkt ställer frågan om byggnadsverksamhetens utsikter för det närmaste året, är icke mycket att säga som svar, när den avgörande förutsättning, som utgöres av offentliga åtgärder på området, icke är bestämd. I långt högre grad än någonsin under de senare decennierna är byggnadsmarknadsutvecklingen beroende av offentliga åtgärder — i positiv eller negativ riktning — som inverka på byggnadsproduktionens kostnader, på hyresutvecklingen, på försörjningen med kapital och vissa material o. s. v., vilket allt upptages till behandling i olika avsnitt i det följande.

Utgår man från den mycket abstrakta förutsättningen att ingenting åtgöres, torde det icke finnas hopp om någon väsentlig förbättring inom det närmaste året av läget, jämfört med 1940. Ett växande akut bostadsbehov kan visserligen på en del orter antagas få tillräcklig kraft att spränga de hinder, som det nuvarande kostnadsläget och andra omständigheter lägga, men en produktion, som har att arbeta under så starkt försämrade betingelser som de nuvarande torde icke kunna få större omfattning. Mot denna möjlighet är att ställa det i det föregående utvecklade förhållandet, att bostadsproduktionen först under senare delen av 1940 nått ned till den nivå, på vilken de krispressade företagariativerna inställt sig, samt att den del av den ordinära byggnadsverksamheten, som utföres för kommersiella, industriella o. d. ändamål, enligt kurvan för byggnadsloven har haft en nedåtgående tendens, som icke i högre grad hunnit utlösas i faktisk produktion under det gångna året. Härtill är vidare att lägga, att de sysselsättningar utom den ordinära byggnadsverksamheten, som uppehållit en mycket betydande del av byggnadsarbetarkåren under senare delen av år 1940, till en icke bestämbar, men sannolikt icke ringa del ha varit av tillfällig karaktär.

En fortsättning av den avflyttning från byggnadsyrkena, som tydligen försiggått särskilt under senare delen av år 1940, måste anses lämplig och nödvändig med hänsyn till såväl det nuvarande läget som de framtida sysselsättningsmöjligheterna på längre sikt. Under nu aktuella förhållanden är det naturligt, att den mer eller mindre tillfälliga rekryteringen av arbetskraft till områden med svårigheter i arbetskraftförsörjningen till betydande del sker från byggnadsyrkena. Så har skett under år 1940 och så torde komma att ske även i fortsättningen. Trots inkallelsernas omfattning, trots de statliga arbetena för försvarsändamål och trots avströmningen till andra yrkesområden avsatte sig dock på hösten 1940 en arbetslöshet inom byggnadsfacken, som här uppskattats till 35 000 man. Huruvida tillsammantagna de

extra-ordinära sysselsättningarna inom eller utom byggnadsverksamheten — framför allt med hänsyn till inkallelserna — komma att stå till buds i större eller mindre omfattning under år 1941 än under år 1940, är nu ytterst vanskligt att bedöma. Utom av inkallelsernas omfattning torde detta främst komma att avgöras av bränsleförsörjningens arbetskraftsproblem. Mot en mycket oviss möjlighet av ökade sysselsättningsmöjligheter inom andra områden står sannolikheten av fortsatt sammankrympning inom den ordinära byggnadsverksamheten, om icke särskilda motåtgärder vidtagas. Risken för fortsatt försämring synes minst lika stor som chansen till förbättring av byggnadsarbetsmarknaden genom avflyttning till andra arbetsområden i sådan grad att den nuvarande arbetslöshetssituationen väsentligt lättas.

Diskussionen om byggnadsverksamhetens problem efter krisutbrottet har onekligen stundom fått en ofruktbar prägel därigenom att frågan ställts som en fråga om antingen — eller; mellan 0 och 150 000 finnas dock många nyanser. För att exemplifiera de proportioner, det här är fråga om, må nämnas följande: Vid de under hösten 1940 rådande förhållandena på byggnadsarbetsmarknaden skulle en bostadsproduktion av mellan 50 och 60 % av 1939 års omfattning ha rymts inom den ram, som den öppna arbetslösheten gav. Den faktiska omfattningen av pågående bostadsproduktion var endast omkring 10 %. Reala förutsättningar för en bostadsproduktion av dylik omfattning funnos sålunda med hänsyn till arbetskraftsförsörjningen utan inkräktande på någonting annat än arbetslösheten. (Huruvida övriga reala förutsättningar förelågo — material och transportkapacitet — lämnas här öppet; dessa frågor diskuteras i fortsättningen). Härvid har förutsatts, att bostadsproduktionen ensam fått avstå arbetskraft till inkallelser, byggnads- och anläggningsarbeten för försvarsändamål samt övriga arbetsområden (främst skogsbruk, jordbruk och mekanisk industri), där byggnadsarbetare faktiskt voro sysselsatta. — Det förefaller av detta och det tidigare sagda klart, att det finnes ett vidsträckt utrymme för åtgärder med syfte att befordra byggnadsverksamheten, innan hänsynen till arbetskraftsförsörjningen på andra områden kunna vinna kraft som motskäl.

Frågan har här behandlats ur negativ synpunkt, vilket har tett sig naturligt med hänsyn till byggnadskostnadssakkunnigas uppdrag. De positiva skäl för åtgärder att stimulera byggnadsverksamheten, som grunda sig direkt på arbetsmarknadspolitiska överväganden, skola ej här upptagas till behandling. Här må endast tillfogas en synpunkt, som vidare utvecklas i fortsättningen: Även om en fortsättning av avströmningen från byggnadsarbetsmarknaden måste anses lämplig och nödvändig och därför bör befordras, kan det dock leda till för den framtida produktions- och arbetsmarknadsutvecklingen betänkliga konsekvenser om denna avströmning under ett krisläge drives för långt. Det ges många exempel på att byggnads- och bostadsmarknadsutvecklingen tillfogats oöverskådlig skada genom bryska kastningar. Byggnadsverksamhetens produktionsapparat tål en reduktion, men den kan icke slås sönder utan men, som kan bli bestående mycket lång tid.

KAPITEL 2.

Läget på bostadsmarknaden. Bostadsefterfrågan.

Bland de till krisen inom bostadsbyggandet bidragande faktorerna har otvivelaktigt hört ovissheten hos byggnadsföretagare och även kommunala myndigheter om bostadsmarknadens reaktion på de genom stormaktskriget skapade ekonomiska förhållandena och på vissa håll, kanske främst i de största städerna, föreställningen att bostadsbehovet var mättat genom den högt uppdrivna produktionen under åren före krisen och att ett bostadsöverskott förelåg eller var att vänta.

En närmare granskning av bostadsmarknadsutvecklingen i stadssamhällena under de högkonjunkturår, som föregingo 1939 års kris, ger vid handen, att produktionen i stort sett motsvarade den växande efterfrågan. Tendenser till överskott vissa tider eller på vissa orter motsvarades av tendenser till underskott andra tider eller på andra orter. Som helhet måste bostadsmarknadsutvecklingen under 1930-talets högkonjunktur betecknas som ganska välbalanserad, detta i stark motsättning till 1920-talets motsvarande period, då produktionsutvecklingen icke hann med efterfrågans tillväxt med permanent tendens till bostadsbrist och knapphetsprisstegring som följd. En kortfattad jämförelse mellan dessa utvecklingsperioder må tjäna som bakgrund till diskussionen av bostadsmarknadsläget vid och efter krisutbrottet.

Den dominerande faktorn i de två senaste decenniernas utveckling av bostadsbehovet och bostadsefterfrågan har varit den starka hushållsbildning, som framgått av de demografiska förändringarna. Genom förskjutningarna i befolkningens ålders- och civilståndssammansättning har tillväxten i hushållsbeståndet varit av helt annan storleksordning än tillväxten i folkmängden; dessa förhållanden ha underkastats granskning i vissa av bostadssociala utredningens betänkanden. Dylika förskjutningar satte in med större kraft i och med 1920-talet, d. v. s. just vid en tid, då byggnadsproduktionens kapacitet efter långvarig utsvältning under krigs- och inflationsåren var nedsatt. Då vågen av efterfrågan vällde fram under 1920-talets förra del, var produktionsapparaten icke beredd på den produktionsomfattning, som efterfrågan krävde. Hyresnivån, som genom hyresregleringen bundits i ett läge under de allmänna levnadskostnaderna och även byggnadskostnaderna, drevs uppåt samtidigt med att övriga priser föll. Denna hyresstegring fortsatte genom hela 1920-talet.

Produktionsapparaten utbyggdes successivt och i längden till en kapacitet motsvarande efterfrågans volym. Denna anpassning skedde dock ständigt något i efterhand; vid efterfrågans fortsatta tillväxt lyckades produktionen icke bringa fram ett normalt förhållande mellan tillgång och efterfrågan på bostadsmarknaden. (Från lokala undantag från regeln bortses.) Härtill bidrog

otvivelaktigt den felbedömning av marknadsutvecklingen, som var gängse och som ofta kom till synes i kommunala myndigheters inställning till bostadsförsörjningsangelägenheter, samt den riskvärdering hos kreditinstitutioner och företagare, som grundade sig på samma felbedömning: produktionsomfattning relative folkökning var en helt annan än under förkrigstiden, vilket tolkades som en tendens till överproduktion, då den i själva verket var ett uttryck för befolkningsstrukturens förskjutningar, och en ständig tendens till underproduktion, undernormal bostadsreserv och hyreshöjning förelåg ända fram emot slutet av 1920-talet på de flesta orter. Resultatet var en knapphetsprisstegring på bostäder, som framträder tämligen likformigt på olika orter. I 70 orter med jämförliga hyresuppgifter från hyresräkningarna 1924 och 1928 stego hyrorna för 1 rum och kök-lägenheter utan centralvärme med 12 %, i Stockholm med 11 % och i Göteborg med 13 %. (Denna stegring är långt starkare än den, som kan förklaras med förskjutningen i sammansättningen av lägenhetsbeståndet i fråga om lägenheter byggda före respektive efter kriget.) För 1 rum och kök-lägenheter med centralvärme i de 70 orterna var stegringen 18 %, i Stockholm 38 % och i Göteborg 9 %; härvidlag har för Stockholms del bidragit den modernisering av byggnadssätt och utrustningsstandard, som där slog igenom på 1920-talet för smålägenheter, under det att den — med vissa undantag — dröjt till 1930-talet i landsortsstäderna.

Parallellt med hyresstegringen gick en stegring i de av byggnadsföretagarna faktiskt utbetalade kostnaderna för tomt och löner. Det torde emellertid vara en feltolkning av sammanhangen i utvecklingen, om därvid kostnadsstegringen uppfattas som det primära, som genom att bestämma de årliga kostnaderna i det starkt växande beståndet av nybyggda hus drog upp hyrorna även i tidigare, till lägre kostnader byggda hus. Hela bostadsmarknadsförloppet under 1920-talets högkonjunktur ger intrycket av det omvända orsakssammanhanget. Produktionen tenderade ständigt till underskott (i Stockholm uppnådde bostadsreserven icke något år under hela 1920-talet 1 %) och hyresnivån steg till följd av knappheten. Kostnadselementen inom produktionen i allmänhet hade snarast en fallande tendens under den period, som här avses; priserna på byggnadsmaterial sjönko, de i avtalen reglerade lönesatserna lågo i stort sett oförändrade. En marginal mellan den av knapphetsförhållandet bestämda hyresnivån och de vid gällande materialpriser och avtalsbestämda lönesatser givna byggnadskostnaderna uppkom. Den under 1920-talets högkonjunkturår ytterst livliga diskussionen om spekulationsvinster för byggmästare, oerhörda räntor på lån för finansiering av toppkapitalet, oskälig tomtprisstegring, utpressning av höga arbetsersättningar genom fria ackord o. s. v. har sin naturliga bakgrund i detta spänningsförhållande på bostadsmarknaden, i vilket var och en av de i produktionen engagerade parterna i sin speciella form tog sin part vid delningen av överskottet. Det är säkerligen riktigare att beträffande denna period säga, att hyrorna drevo upp kostnaderna — genom att delar av det som uppstått som ett av knapphetsläget betingat överskott om-

vandlades i tomtpris, lön o. s. v. — än tvärtom. Någon som helst ofrånkomlig, utanför byggnadsmarknaden bestämd anledning till stigande byggnadskostnader under 1920-talet är svår att upptäcka. Att söka förklara hyresstegringen med hänvisning till spekulationen är givetvis att spänna kärran för hästen. Allt talar för att en i förhållande till efterfrågans tillväxt tillräckligt omfattande produktion skulle ha kunnat bevara hyres- och kostnadsnivån i stort sett konstant eller till och med sjunkande. Den kostnadsindex, som konstruerats på basis av materialpriser och avtalsbestämda timlönesatser (Handelsbankens), visar en lägre nivå år 1930 än år 1924, då byggnadskonjunkturen kom fullt igång; ränteläget var i stort sett konstant under perioden och dock stego hyrorna kraftigt. Först vid decenniets slut bröts den allmänna stigande tendensen och efterträddes under depressionen i början av 1930-talet av en mera splittrad utveckling.

Man torde ha fog för påståendet att en avsevärd del av de missförhållanden på byggnadsmarknaden, varöver man klagat, hade sin grund däri, att byggnadsproduktionsapparaten och dess försörjning med kapital och arbetskraft icke var tillräcklig för att möta den växande efterfrågans krav. Det är skäligen meningslöst att härvidlag vilja lägga skulden på den ena eller den andra parten. 1920-talets bostadsmarknadsutveckling med dess många olyckliga konsekvenser såväl för byggnadsmarknaden som för bostadsförhållandena kan däremot tjäna som en illustration till hurusom partiellt lamsläende av byggnadsverksamheten under en följd av år — såsom under världskrigs- och inflationsåren — i förening med en felbedömning av bostadsefterfrågans utveckling kan skapa bestående men av allvarlig art.

Utvecklingen under 1930-talets högkonjunktur på bostadsbyggandets område skiljer sig tydligt och i väsentliga hänseenden från det föregående årtiondets. Trots en tillväxt i hushållsbildningen, som varit såväl absolut som relativt ännu mycket starkare än under 1920-talet, och trots att till den demografiskt betingade nivån för bostadsefterfrågan ytterligare kommit en bestämd tendens till stigande standard, särskilt under 1930-talets senare år, har produktionsutvecklingen — med lokala undantag — motsvarat efterfrågetillväxten och presterat ett bostadsutbud, vars pris till synes icke i mera avsevärd grad bestämts av knapphet till följd av otillräcklig produktion utan tämligen nära följt den utveckling av de årliga fastighetskostnaderna, som bestämts av byggnadskostnader, räntor och driftskostnader. Mellan dessa faktorer ha från depressionsåret 1933 fram till krisutbrottet 1939 skett inbördes förskjutningar, som för perioden som helhet upphävt varandras verkningar. Räntefallet under 1930-talets senare del har i sin verkan på en nybyggd fastighets årliga kostnader i typiska fall praktiskt taget exakt motsvarat inverkan av stegrade kostnader på material, löner, tomter och onera, vilka särskilt under år 1937 gjorde sig gällande. Överhuvud har givetvis den rikliga kapitalförsörjningen på gynnsamma villkor för bostadsbyggandet under åren före krisutbrottet varit av avgörande betydelse för byggnads- och bostadsmarknadsutvecklingen under dessa år. Att kostnadsutvecklingen under perioden 1933—

1939 har varit stigande (med 13 à 14 %) ter sig mindre anmärkningsvärt med hänsyn till den allmänna prisutvecklingens allmänt stigande tendens.

Det mest markerade inslaget i hyresutvecklingen — med avseende å smålägenheter — under dessa år är hyresstegringen i mindre och medelstora orter; i de största städerna ha hyror med vissa växlingar inom perioden varit oförändrade eller något sjunkande. Hyresstegringen i mindre och medelstora städer är väsentligen att tillskriva den höjda standard i smålägenheternas utrustning, som under 1930-talet slagit igenom även i småorter. Under det att år 1929 endast omkring 40 % av samtliga de nybyggda lägenheterna voro försedda med badrum, vilket betyder, att smålägenheterna i mycket ringa omfattning försågos med badrum och den övriga utrustning, som brukar följa därmed, var år 1939 motsvarande relationstal omkring 70 %. Om man utgår från olikheterna i kostnaderna för lägenheter med olika utrustningsstandard och väger den genomsnittliga hyresförändringssiffran för här ifrågakvarande period med hänsyn till förskjutningarna i lägenhetsbeståndets sammansättning finner man, att den verkliga hyresförändringen för smålägenhetskategorierna är endast mycket obetydlig. Detta ger intryck av att produktionen under 1930-talets högkonjunktur på ett helt annat sätt än under 1920-talets haft möjligheter att anpassa sig och faktiskt anpassat sig efter det växande bostadsbehovet. Lägenhetsreserven synes i genomsnitt — som alltid med lokala undantag — ha hållit sig i en ungefär normal nivå (2 % i genomsnitt för stadssamhällen hösten 1939). Krisen 1933 var relativt måttlig och snabbt övervunnen; produktionsapparaten desorganiserades icke. När efterfrågans våg från 1935 växte fram emot sin högsta kulmen under åren närmast före krisutbrottet hade byggnadsindustrin tillräcklig kapacitet och försågs med tillräckligt kapital för att möta de växande kraven och härdar för spekulativ missbildning i prisbildningen på byggnads- och bostadsmarknaderna uppstodo icke i tillnärmelsevis den grad som under 20-talets högkonjunktur.

Krisutbrottet avbröt en utveckling, som för bostadsmarknadsutsikterna på längre sikt var mera lovande än under någon föregående period, och rubbade våldsamt ett läge, som bar prägel av att vara väl balanserat.

Såsom förut antyddes spelade otvivelaktigt ovishheten om den politiska och ekonomiska krisens verkningar på bostadsefterfrågan en viss roll för sammanrympningen av företagarinitiativen inom bostadsbyggnadsverksamheten.

I sin Promemoria rörande bostadsbyggnadsverksamheten och bostadsförsörjningen (statens offentliga utredningar 1939: 50), som bostadssociala utredningen avgav under krisens första skede, framhölls svårigheterna att ställa en prognos för bostadsbehovets och bostadsefterfrågans utveckling under påföljande år. Man hade anledning att antaga, att utvecklingen skulle bli starkt splittrad med hastigt uppkommande bostadsbrist på sådana orter, där sysselsättningen växte vid industrins omställning till en avspärrnings- eller krigshushållning, medan efterfrågans tillväxt kunde dämpas, avstanna eller förbytas i efterfrågeminskning till följd av minskad hushållsbildning, reducerad inflyttning eller nettoutflyttning från städerna på andra håll. Utredningen

hänvisade till sannolikheten av att de senare årens starkt uppdrivna hushållsbildning skulle komma att dämpas och av att äktenskapsbildningen under krisens inverkan icke skulle i sedvanlig omfattning leda till reguljär hushållsbildning samt till möjligheten av en viss återgång till inneboendesystem och upphörande av den för de föregående åren konstaterade tendensen till ökad hushållsbildning av ogifta vuxna och andra tidigare i lägre grad hushållsbildande grupper. En avmattning av bostadsefterfrågan tedde sig sålunda sannolik. De mot minskad efterfrågan verkande faktorerna borde emellertid icke överskattas. De i befolkningens åldersstruktur liggande för hushållsbildningen bestämmande faktorerna befunno sig ännu på en hög nivå. Enligt utredningens mening fanns anledning att frukta, att upphörande av eller mycket stark begränsning i bostadsproduktionen skulle komma att medföra, att den förefintliga bostadsreserven snabbt konsumerades och akut bostadsbrist inställde sig.

När möjlighet nu föreligger att efter ett års kris på bostadsbyggnadsmarknaden överblicka utvecklingen, te sig dessa förmodanden i stort sett grundade. Splittringen i bostadsmarknadsutvecklingen mellan olika orter har kraftigt gjort sig gällande, dock med övervägande tendens till ökad bostadsknapphet eller ren bostadsbrist. Enligt den särskilda inventering av bostadsreserven på 80 orter, som socialstyrelsen utförde i november 1940, var det egentligen endast Stockholm med förorter som under året haft växande bostadsreserv; den reserv, som på hösten 1940 förefanns i huvudstaden, var dock icke större än som kan betecknas som normalt. Endast ett fåtal som regel större eller medelstora, sydsvenska orter uppvisade en mera riklig reserv. Flertalet mindre och medelstora orter hade knapp eller praktiskt taget obefintlig reserv; helt naturligt befinna sig bland dessa i främsta rummet orter, vars industriella utveckling under året rönt starkare inflytande av krigsmaterialproduktionen, eller sådana, som haft större betydelse som militära förläggningsorter. Genomsnittssiffran för reserven i hela den representerade stadsbygden hade sjunkit från 2 till 1,2 %. Härvid måste dock beaktas, att siffran på hösten 1939 omfattar alla lediga lägenheter, då den grundar sig på 1939 års allmänna bostadsräkning, under det att den senare, som grundar sig på särskild anmälan, icke kan omfatta samtliga; i fall, då kontroll varit möjlig, har det visat sig att antalet som lediga anmälda lägenheter utgjorde något mer än tre fjärdedelar av samtliga faktiskt lediga. Även med hänsyn sålunda tagen till ofullständigheten i anmälningarna står det fast att bostadsreserven under året minskat genomsnittligen. I åtskilliga orter har antalet lediga lägenheter konstaterats vara så litet, att svårartad bostadsbrist redan kan sägas ha inträtt. Ändock har under det gångna året, såsom förut utvecklats ett icke obetydligt tillskott till bostadsmarknaden skett, i och med fullföljandet av före krisen planerad och igångsatt produktion. Enligt i det föregående anförda beräkningar var tillskottet till lägenhetsbeståndet i landets större städer (med mer än 30 000 invånare) under året 1 oktober 1939—1 oktober 1940 ungefär 55 % av det mycket höga tillskottet under året förut.

I nedanstående tab. 11 har gjorts ett försök att uppskatta den faktiska bostadskonsumtionen (i mening nettoökning av antalet använda lägenheter) under kalenderåret 1940 i förhållande till kalenderåret 1939 (alltså perioder, som icke sammanfalla med jämförelseperioderna i nyss anförda jämförelse) i dels de tre största städerna, dels ett urval av ett tjugotal tillsammantagna mindre och medelstora orter (med minst 10 000 invånare), för vilka alla behövlige uppgifter varit tillgängliga. Materialet har varit uppgifter om nettotillskottet till bostadsbeståndet under respektive år, i förekommande fall korri-gerade med hänsyn till eftersläpning i redovisningen. Uppgifter om pågående produktion samt om förändring under året i bostadsreserv (för hösten 1940 har, där exakta uppgifter icke äro tillgängliga, resultatet av ovannämnda inventering antagits utgöra tre fjärdedelar av faktiskt lediga). Vissa approximationer ha behövt göras, men dessa ha prövats i olika riktningar, varför resultatet torde ungefärligen överensstämma med faktiska förhållanden. Bostadsreserven har i »övrige» orter antagits oförändrad från 1938 till 1939. Denna grupp innehåller orter, för vilka enligt socialstyrelsens årliga oktoberenkäter nämnda år såväl stigande som fallande reserv uppgivits.

Tab. 11. Bostadskonsumtionen 1939 och 1940 i vissa städer (antal lägenheter).

	a. Netto- tillskott 1939	b. Konsumtion 1939	c. Netto- tillskott 1940	d. Konsumtion 1940	e. d i % av b
Stockholm.....	10 300	9 100	4 800	4 150	46
Göteborg	4 650	3 500	1 350	1 400	40
Malmö.....	2 650	2 100	600	700	33
Övriga (27 st.)	9 800	9 800	3 900	6 100	62
		24 500		12 350	50

Det må anmärkas, att uppskattningarna torde vara säkrast för Stockholm och »övrige orter», vilka spela största roll för det sammanlagda resultatet, osäkrast för Malmö, som för det hela har relativt ringa betydelse.

Enligt de i tabellen redovisade beräkningsresultaten har under år 1940 bostadskonsumtionen i de representerade orterna sjunkit till precis hälften av 1939 års siffra. Sänkningen framträder som minst i »övrige orter», vilket överensstämmer med i övrigt kända förhållanden.

Föreställningar om bostadsefterfrågans känslighet för ekonomiska krispåverkningar grunda sig ofta på en ogenomtänkt uppfattning om faktiska bostadsförhållanden och om bostadsefterfrågans struktur. Bostadsefterfrågan är såtillvida en känsligt reagerande faktor, som det år till år löpande *tillskottet* till efterfrågan kan variera starkt; en sänkning av tillväxthastigheten hos de bestämmande faktorerna (äktenskapsbildning, inflyttning o. s. v.) till exempelvis hälften betyder även en förändring av det årliga tillskottet i bostadsefterfrågan av samma storleksordning. Men en sådan förändring berör hela *beståndet* av efterfrågan i endast ringa grad, eftersom tillväxten även när den

är hög sällan uppgår till mer än 3 à 5 % av beståndet. Härtill kommer att den dominerande tillväxtfaktorn, äktenskapsbildningen, visserligen icke är helt okänslig för konjunkturförhållanden, men dock i väsentlig grad är bestämd av demografiska förhållanden, som endast obetydligt påverkas av konjunkturerna. Inflyttingens, respektive utflyttingens roll överskattas vanligen. Normalt hänföres endast en bråkdel av den årliga bostadsefterfrågan till flyttingarna. Långt viktigare äro som regel vad man kan kalla de endogena förändringarna inom en Orts icke-flyttande befolkning: uppväxande i hushållsbildande ålder, upplösning av bestående hushåll genom dödsfall o. s. v. Flyttningsfaktorn är visserligen den starkast varierande, och dess växlingar svara därför ofta för större delen av en årlig förändring, men verkningarna av dessa växlingar dämpas ned genom det mera stabila förhållningssättet hos den dominerande faktorn, den endogena hushållsbildningen.

I diskussionen om ekonomiska och sociala förhållanden under det senaste året har stundom skymtat uppfattningen, att den nödvändiga sparsamheten skulle kanske rentav i främsta rummet gå ut över bostadsefterfrågan och att den uppnådda standarden icke skulle kunna hållas. Detta är en mycket underlig föreställning. I fråga om bostadsstandard lär man, d. v. s. hela folket, i stort sett icke ha något annat att göra än att hålla den, eftersom husen stå där de stå och se ut som de göra. Om en enskild eller ett hushåll förändrar sin bostadsstandard t. ex. genom att flytta från en större till en mindre bostad, betyder detta en anpassning, som kan vara möjlig för enskilda men omöjligt på kortare tid kan genomföras för hela befolkningen, eftersom bostadsbeståndets struktur är i huvudsak given för lång tid framåt. För större parten av svenska befolkningen är för övrigt ännu bostadsstandard (i utrymmeshänseende) så låg att en ytterligare nedflyttning icke är möjlig utan att man hamnar i husvillhet. Konsumtionen av matfett kan sänkas över lag från en lördag till en måndag, men bostadskonsumtionens generella begränsning kan genomföras endast mycket långsamt genom förskjutningar mellan befolkningens storlek och sammansättning å ena sidan och det varaktiga, på kort sikt stelt givna bostadsbeståndets storlek och sammansättning å den andra.

Det är missvisande att jämställa inskränkning i bostadskonsumtionen med inskränkning i konsumtionen av icke-varaktiga konsumtionsvaror. Den senare kan göras likformigt verkande och avvägas efter accepterade sociala, näringshygieniska eller liknande grunder. Vid bostadsförknappning — utom möjligen i ytterlighetsfall, såsom vid omfattande förstöring under krig — kommer det stora flertalet personer och hushåll att bokstavligen sitta i orubbat bo, under det att förknappningen drabbar ett litet mindretal, som antingen av tryckande fattigdom tvingas till hushållsupplösning och tillvaro som inhyshjon hos andra eller i någon offentlig inrättning eller vid nybildning av äktenskap nödgas avstå från bosättning i normal ordning till följd av omöjlighet att finna bostad.

Den sänkning av bostadsefterfrågan, som under ekonomiskt kritiska tider

kan uppkomma utöver den genom förändrad in- och utflyttning samt ändrad nybildning av hushåll åstadkomna, måste — om det icke endast är fråga om förskjutningar mellan olika lägenhetskategorier — innebära ökat inneboendesystem eller sammanflyttning av hushåll. För det stora flertalet hushåll torde detta framstå som en mycket avlägset liggande möjlighet att göra besparingar, som kommer i fråga endast i nödfall, utom under speciella förhållanden, såsom vid längre bortovaro för arbete å annan ort av familjeförsörjaren och liknande.

För att erhålla belysning av den relativa betydelsen av här diskuterade förhållanden har i tab. 12 gjorts ett försök att sammanställa uppgifter om demografiska förändringar av betydelse för bostadsefterfrågan med sådana uppgifter ur byggnads- och bostadsstatistiken, som möjliggör en beräkning av bostadskonsumtionen under ett år. Orterna äro desamma som i föregående tabell: de tre största städerna samt en grupp av ett tjugotal medelstora och mindre städer. Med ledning av inom bostadssociala utredningen gjorda undersökningar över bostadsefterfrågans demografiska bestämningsfaktorer har med en stark — men av resultaten att döma tydligen tillätlig — approximation beräknats den hushållsbildning, som år 1939 var att hänföra till de endogena faktorerna respektive till flyttningsresultatet. Den sålunda beräknade hushållsbildningen har sammanställts med den enligt byggnadsstatistiken och uppgifterna om lägenhetsreservens förändringar beräknade bostadskonsumtionen under året; dessa från olika håll gjorda beräkningar överensstämja mycket väl för det normala året 1939. Samma beräkningssätt har därefter tillämpats på år 1940, varvid för äktenskapsbildning och in- eller utflyttning ha använts preliminära uppgifter och gjorts vissa approximationer. Resultaten kunna givetvis därför komma att kräva någon justering; det synes dock icke finnas anledning att ifrågasätta deras riktighet i stort sett. Förfaringssättet

Tab. 12. Beräkning av bostadsefterfrågans sammandragning under 1940.

	Endogen hushållsbildning	Hushållsbildning genom inflyttningsöverskott	Summa hushållsbildning	Bostadskonsumtion	Skillnad	Sammandragning %
Stockholm	1939	6 750	2 550	9 300	9 100	— 200
	1940	6 500	900	7 400	4 150	— 3 250
					— 3 050	1.5
Göteborg	1939	2 850	650	3 500	3 500	—
	1940	2 990	— 190	2 800	1 400	— 1 400
						1.5
Malmö	1939	1 660	450	2 110	2 100	— 10
	1940	1 560	70	1 630	700	— 930
					— 920	2.0
Övriga orter (27 st.)	1939	7 020	2 280	9 300	9 500	+ 200
	1940	6 970	1 310	8 280	6 100	— 2 180
					— 2 380	1.1

innebär sålunda frågeställningen: vilket resultat skulle de år 1939 gällande hushållsbildningsnormerna ha givit med den äktenskapsbildning och det inflyttningsöverskott, som förekom 1941, om alla andra förutsättningar varit oförändrade? Skillnaden mellan detta resultat och den enligt byggnads- och bostadsstatistiken beräknade bostadskonsumtionen bör ge ett mått på verkan av 1940 års krisförhållanden på bostadsefterfrågan. Denna skillnad har där- efter uttryckts som en generell sammandragningseffekt på bostadsefterfrågan genom att sättas i relation till hela beståndet av 1939 använda lägenheter.

Den fasta stommen i bostadsefterfrågan utgöres av äktenskapsbildningen, som svarar för huvudparten av vad här nämnts den endogena hushållsbildningen. Under de år 1939 gällande, högkonjunkturmässiga inflyttningsförhållandena utgjorde den genom inflyttningsöverskott under året uppkommande hushållsbildningen i genomsnitt endast omkring en fjärdedel av det hela. (Man kan räkna med att normalt endast en av fem i årets inflyttningsklientel är hushållsbildare). Under år 1940 uppehölls äktenskapsbildningen i stort sett, varför den under antagande om oförändrade hushållsbildningsvanor beräknade endogena hushållsbildningen förblev ungefär konstant. Inflyttningsnettots bidrag sjönk däremot kraftigt, starkast i storstäderna mera måttligt i de medelstora och mindre. Av hela den beräknade minskningen i bostadsefterfrågan under år 1940 kom genomsnittligt för alla orter omkring en tredjedel på minskning av inflyttningsnettot. — Den krisbestämda efterfrågeminskningen har uttryckts som en generell sammandragningsverkan, som får uppfattas som det sammanlagda resultatet av den genom krisstrycket åstadkomna hämningen i nybildning av hushåll, uppskjuten bosättning o. s. v. samt upplösningen av förut bestående hushåll, utöver den vanliga, genom sammanflyttning av hushåll och ökat inneboende. Denna sammanlagda verkan utgör för samtliga orter i vägt genomsnitt 1¼ % av bostadsefterfrågan, vilket motsvarar ungefär en tredjedel av den normala årliga tillväxten under senare år före krisen.

Till betydande del torde denna sammandragning vara att tolka som uppskjuten bosättning, ehuru säkerligen sammanflyttning av hushåll och ökat inneboende även spelat en viss roll. Att under ett år som 1940 större sammanlagd verkan av dylika omständigheter icke kan konstateras, är måhända ägnat att förvåna. Detta år har ju i högre grad än vad som torde vara vanligt även under depressionsår förekommit sådana förhållanden, som man vill anse särskilt ägnade att medföra uppskjuten bosättning och sammanflyttning av hushåll, i inkallelserna och arbetsmarknadsförhållanden, som tvingat att söka arbete utom hemorten. I senare hänseendet har ju just byggnadsverksamhetens läge varit av största betydelse. Klart är att hyresbidrag till inkallades familjer och motsvarande medel inom arbetslöshetspolitiken verkat att sammanhålla bostadshushållen och därmed uppehålla bostadsefterfrågan. — Resultatet torde kunna ge fog för påståendet, att föreställningen om att krisförhållanden skulle kunna rasera stora delar av bostadsefterfrågan, är tämligen verklighetsfrämmande.

Det kan mot det sist sagda invändas, att verkan att ett kristryck utlöses först så småningom, varför sammandragningseffekten skulle kunna komma att stiga, om de år 1940 rådande förhållandena bli bestående. Härtill är först att erinra om, att stadssamhällenas krisproblem i stort sett sammanfaller med byggnadsverksamhetens; häves bostadsbyggandets förlamning, torde också den viktigaste anledningen till sammandragning av bostadsefterfrågan vara undanröjd. Vidare är det emellertid även tvivelaktigt om ett fortbestående kristryck kommer att skärpa sammandragningstendensen. Det lär dock vara så, att sammanflyttning och liknande utvägar först tillgripas av det sannolikt ringa antal hushåll, för vilka dessa utvägar ligga närmast till hands; motståndet växer. I den mån sammandragningen sker genom uppskjuten bosättning, bildas även en latent efterfrågan, som så småningom kan utlösa en motrörelse. En beräkning av samma slag som dem, som redovisats i föregående tabell, för Stockholm och Göteborg (för övriga orter föreligger ej tillräckliga uppgifter) under depressionsåren 1932—34 gav följande resultat:

Tab. 13. Sammandragning av bostadsefterfrågan i förhållande till 1931.

	Stockholm	Göteborg
	%	%
År 1932	1·0	1·0
» 1933	0·6	1·0
» 1934	0·6	0·9

Trots depressionens varaktighet framträdde under dessa år icke någon progressiv sammandragningstendens. Det är värt att understryka att år 1940 visar en sammandragning, som är en och en halv gång så stark som depressionsåret 1932. (I båda fallen är verkan i de två största städerna exakt lika). Detta styrker det i och för sig på allmänna grunder rimliga antagandet, att de företeelser, som täckas av de anförda procentsiffrorna, uppskjuten bosättning, sammanflyttning av hushåll o. s. v., i högre grad äro ett uttryck för extra-ordinära förhållanden, under vilka vissa människor leva, än för ett mera allmänt utbrett ekonomiskt tryck.

Huvuddata i bostadsmarknadsutvecklingen under det första året efter krisen på byggnadsmarknaden kunna med stöd av de föregående framställningarna sägas vara följande:

1. En betydande minskning under året av utbudet av nyproducerade lägenheter. I och med färdigställandet av det stora beståndet av vid krisutbrottet under byggnad varande bostäder var dock ännu under början av 1940 det nya utbudet betydande, till sin storleksordning icke nämnvärt understigande samma årstider de föregående åren. I och med tredje kvartalet började verkan av krisen sätta kraftiga spår även i färdigställandet av lägenheter. Från 1 oktober 1939 till 1 oktober 1940 utmognade nya lägenheter till ett antal av c:a 55 % av motsvarande antal föregående år. Inom loppet av kalenderåret 1940 torde nettotillskottet till lägenhetsbeståndet i städerna

ha uppgått till omkring 45 % av 1939 års siffra. (Då vissa jämförelsedata hänföra sig till kalenderår användes i fortsättningen detta som jämförelseperiod).

2. Bostadsefterfrågan har sjunkit till följd av minskad inflyttning, sannolikt minskad självständig hushållsbildning av icke-familjebildande personer, uppskjuten bosättning vid äktenskaps ingående samt sammanflyttning av hushåll och ökat inneboende till omkring hälften av efterfrågans volym år 1939. Däremot har minskad äktenskapsbildning i och för sig icke i nämnvärd grad påverkat bostadsefterfrågan. Vissa av de under året efterfrågebe-gränsande omständigheterna kunna antagas bilda en latent bostadsefterfrågan; särskilt gäller detta uppskjuten bosättning av nybildade familjer. Efterfrågan har sjunkit starkare i de största städerna än i stadsbygden i övrigt.

3. Till följd av dessa olikheter i efterfrågeförändringen samt av att nettotillskottet av nya lägenheter icke växlat på samma sätt som efterfrågan på olika orter har bostadsreserven förändrats på väsentligt olika sätt. I de största städerna har reserven vuxit (Stockholm) eller blivit ungefär oförändrad. I mindre och medelstora städer har reserven på flertalet orter till stor del, i vissa fall helt konsumerats. För stadsbygden som helhet torde reserven under året ha sjunkit med omkring 25 %.

Slutligen må i detta sammanhang på nytt erinras om:

4. Att bostadsproduktionen inom loppet av år 1940 inställts på en nivå, motsvarande endast omkring 10 % av 1939 års nivå, och att även den pågående produktionen under senare delen av 1940 nådde ned i detta läge. Då den före krisen planerade och igångsatta produktionen, som har svarat för tre fjärdedelar av lägenhetstillskottet under år 1940, numera torde vara helt avvecklad, kommer tillskottet under år 1941 till bostadsutbudet under i övrigt kvarstående oförändrade förutsättningar att uppgå till endast tiondelen av 1939 års och mellan fjärdedelen och femtedelen av tillskottet under år 1940.

Dessa omständigheter, tillsammanställda, synas omedelbart peka mot en snabbt uppkommande bostadsbrist av mycket stor omfattning.

För ordningens skull må dock prövas förutsättningarna för bostadsefterfrågans utveckling under år 1941 i alternativa fall.

Man har då först att ställa in problemet mot bakgrunden av hushållsbildningens utvecklingstendenser på längre sikt. De inom bostadssociala utredningen gjorda undersökningarna av hushållsbidragens demografiska betingelser ge vid handen, att under det kommande decenniet tillskotten till hushållsbeståndet vid oförändrade hushållsbildningsvanor komma att sjunka betydligt till följd av den minskade folkmängden i de starkast hushållsbildande befolkningsgrupperna. Tab. 14 framställer den beräknade relativa utvecklingen per femårsperiod under tiden 1935—1950 i städerna under alternativa förutsättningar beträffande flyttningen mellan landsbygd och städer.

Tab. 14. Beräknat nettotillskott av hushåll i städerna vid oförändrade hushållsbildningsvanor. Genomsnittet 1936—1940 = 100.

	Inflyttning per femårsperiod		
	a 80 000	b 130 000	c 160 000
1936—1940	100	100	100
1941—1945	87	93	96
1946—1950	67	79	84

I förbigående må här anföras den förmodan, att utvecklingen på byggnads- och bostadsmarknaderna under kommande decennium i hög grad kommer att präglas av dessa tendenser i hushållsbeståndets fortsatta utveckling. Kulmen i en hittills och särskilt under de två senaste decennierna ständigt stigande utveckling har med all sannolikhet passerats just under de senaste åren. Bostadsbyggnadsverksamheten har under dessa årtionden burits upp av en utomordentligt kraftigt växande våg av hushållsnybildning, som dock i fortsättningen ofrånkomligen, som en konsekvens av pågående förskjutningar i befolkningsstrukturen kommer att vika tillbaka. Även om på längre sikt sett hushållsnybildningen som grund för bostadsbyggnadsverksamheten kommer att kunna ersättas av standardstegring, är det dock säkert, att bostadsbyggandets betingelser komma att starkt förändras. En efterfrågan, som väsentligen — som hittills — grundar sig på rent demografiska faktorer, kan antagas vara relativt föga elastisk och därmed så att säga försvarslös gentemot utbudsfaktorerna, hyra, byggnadskostnader o. s. v. En efterfrågan, däremot, som i växande grad förutsätter stigande standard, torde komma att reagera mycket mera känsligt för kostnads- och prisförändringar. Som ett alltmer normalt drag torde framtidens bostadsbyggnadsmarknad komma att präglas av den frågeställning, som i akut form föreligger i nuvarande kris: att bygga eller inte bygga, det är en fråga om byggnadskostnader.

Beträffande den för den endogena hushållsbildningen tyngst vägande faktorn, äktenskapsbildningen, torde man för de närmast följande åren få räkna med en lägre nivå än den under senare år gällande, mycket höga nivå. Att giftermålens antal under år 1940 icke väsentligt understigit antalet under 1939 har sannolikt sin förklaring i de politiskt osäkra förhållandena under förra vintern och våren; erfarenheten visar att dylika förhållanden stimulera giftermålsfrekvensen. Under tredje kvartalet 1940 sjönko giftermålssiffrorna betydligt under 1939 års nivå. Vid en bedömning av det sannolika bostadsbehovet under det kommande året bör man, även om ingen fullt säker grund för ett sådant antagande kan givas, såsom det mest sannolika räkna med en mindre omfattande äktenskapsbildning 1941 än 1939 och 1940. I ett sådant antagande ligger i det väsentliga anpassningen till sjunkande långtidsutveckling, som illustreras i tab. 14. Det antagna måttet av sänkningen måste givetvis vara godtyckligt inom rätt vida gränser, eftersom man har att i icke bestämbara proportioner räkna med tendenser på längre sikt, krisverkningar

och tillfälliga verkningar av den nyss antydda art, som förelåg under förra vintern och våren.

Mindre i syfte att direkt försöka en realistisk prognos än för att formellt bestämma den relativa betydelsen av olika faktorer och uppdraga gränser för utvecklingsmöjligheter av mera beaktansvärd sannolikhet antages, att äktenskapsbildningen under år 1941 kommer att uppgå till 70 % av 1940 års, vilken i sin tur något understeg 1939 års, och vidare att övriga, i jämförelse med äktenskapsbildningen mindre betydande faktorer, som inverka på den endogena hushållsbildningen, förändra sig proportionellt därmed. Detta antagande kombineras

1) med antagandet, att all nettoinflyttning upphör till städerna samt att den generella sammandragningen av bostadsefterfrågan genom sammanflyttning av hushåll o. s. v. blir lika stark som under 1940, vilket skulle innebära, att vid slutet av 1941 3 % av de 1939 bestående hushållen skulle ha upplösts och i en eller annan form, genom samboende av två eller flera familjer eller inneboende — ett avgjort osannolikt antagande;

2) med antagandet, att nettoinflyttningen till städerna under år 1941 får samma omfattning och fördelning som år 1940 samt att sammandragningen från 1940 blir bestående men icke ytterligare ökas.

Beräkningarna göras på det bestånd av orter, som innefattas i tab. 11, d. v. s. de tre största städerna samt ett urval av 27 övriga städer med mer än 10 000 invånare. Tillsammans omfatta dessa c:a två tredjedelar av alla orter med agglomererad bebyggelse i landet.

Resultaten av dessa alternativa kombinationer, varvid i båda fallen antagits en 30 % lägre nivå för äktenskapsbildningen än år 1940, skulle bli en bostadskonsumtion, förutsatt att en sådan kunde täckas och icke förändrades genom absolut bostadsbrist, av en omfattning av i alternativ 1) 20 % och alternativ 2) 60 % av 1939 års, d. v. s. dubbelt respektive sex gånger så mycket som den under 1940 enligt byggnadsloven planerade bostadsbebyggelsen. Redan i det första alternativet skulle den under 1940 reducerade bostadsreserven smälta ihop i betydligt starkare takt än som skett under det gångna året; då reservens minskning under detta år betytt bostadsbrist i ett stort antal orter, måste redan en så osannolikt låg bostadskonsumtion som den i alternativ 1) antagna betyda en starkt förvärrad situation på bostadsmarknaden, därest nytillskottet av lägenheter endast kommer att motsvara den nivå, vartåt bostadsbyggandet under år 1940 har tenderat. Vid en utveckling av den potentiella konsumtionen enligt alternativ 2) skulle, vid ett tillskott av endast 10 % genom nyproduktion, underskottet vara större än hela den hösten 1940 existerande reserven. Vid likartad fördelning av den potentiella konsumtionen under 1941 som av den faktiska under 1940 skulle bostadsbristen bli total på det övervägande flertalet orter; endast ett litet fåtal större orter skulle ha utsikt att med hjälp av en hösten 1940 föreliggande relativt riklig reserv klara situationen utan akut bostadsbrist.

Intet av dessa båda alternativ utgör något teoretiskt ytterlighetsfall. Det

första har redan betecknats som osannolikt lågt, vilket omdöme har stöd av erfarenheterna från såväl det sistförflutna året som tidigare krisskedena på bostadsmarknaden; en reservation måste naturligtvis göras för en nu oförutsebar politisk och ekonomisk utveckling av rent katastrofal art. Det andra alternativet har intet orimligt i sig. Äktenskapsbildningen har där antagits betydligt reducerad. Inflyttningen har antagits ligga kvar på 1940 års nivå, vilken är betydligt lägre än den under de föregående åren. Det vanskligaste antagandet under detta alternativ är givetvis det, att den generella sammandragningen icke fortsätter, utan att 1940 års läge i det hänseendet blir bestående. Med hänsyn dels till erfarenheterna från föregående depression, dels därtill att under år 1940 uppskjuten bosättning kan komma att i viss omfattning realiseras under år 1941, ligger dock icke heller häri något orimligt. En försiktig uppskattning, som göres under beaktande av den allmänna folkförsörjningens försämrade reala resurser vid fortsatt avspärrningsläge, bör måhända som det mest sannolika räkna med en utveckling någonstans mellan de linjer, som representeras av de här diskuterade alternativen. En kombination av till 70 % reducerad äktenskapsbildning, 1940 års reducerade inflyttningsnetto till stadsbygden och till 2 % av hela hushållbeståndet driven generell sammandragningsverkan ger en beräknad konsumtion för 1941, som är något mer än 40 % av 1939 års. Ingenting i hittills gjorda erfarenheter eller i nu bedömningsbara fakta eller tendenser ge anledning att beteckna en sådan uppskattning som hög. Ur bostadsmarknadssynpunkt är här också att taga hänsyn till den marginal, som ett på åtskilliga orter behövt återställande av en reserv av rimlig storlek ger. Storleksordningen av denna marginal kan bedömas, när det angives att ett återställande av den genomsnittliga, ingalunda rikliga reserven från hösten 1939 ensamt för sig och under i övrigt givna förhållanden skulle kräva en nyproduktion, som utgör 6 à 7 % av 1939 års.

Det ligger i förhållandenas egen natur, att en bedömning av bostadskonsumtionens sannolika utveckling för stadsbygden som helhet måste göras i tämligen vaga ordalag. I praktiken kräva givetvis förhållandena på varje särskild ort sitt noggranna beaktande. Det torde dock kunna fastslås som överväldigande sannolikt, att en bostadsproduktion under följande år på den nivå, vartåt utvecklingen under tiden efter krisutbrottet tenderar, kommer att vara otillräcklig för behovet. En uppskattning av behovet till 40 % av 1939 års bostadstillskott kan icke jävas av hittills givna erfarenheter och nu bedömningsbara tendenser i bostadsmarknadsutvecklingen.

KAPITEL 3.

Allmänna synpunkter på kostnadsproblemet.

Det synes sålunda sannolikt, att en fortsatt stagnation på bostadsbyggnadsmarknaden kommer att inom mycket nära framtid leda till en utpräglad bostadsbrist — där detta inte redan skett — med stark hyresstegringstendens som säker följd. Ett dylikt spänningstillstånd på bostadsmarknaden skulle säkerligen framdriva en viss bostadsbyggnadsverksamhet dels för tillgodoseende av den mycket köpkraftiga bostadsefterfrågan, för vilken kostnadsstegringen icke innebär större hinder, dels som följd av kommunala initiativ, vilka framstå som oundgängliga för att möta ett alltmer påträngande behov, eventuellt yttrande sig i ren husvillhet. I viss utsträckning ha dylika tecken redan visat sig.

Risken för starkt tilltagande utbredning av bostadsbrist synes vara så stor, att det enligt de sakkunnigas mening är påkallat att hålla åtgärder i beredskap för en offentlig övervakning av hyresutvecklingen, parallell med den allmänna priskontroll, som sedan hösten 1939 förekommit. Då de sakkunniga anse en sådan beredskap, möjlig att mycket snabbt mobilisera, lämplig och nödvändig, är det icke därför att utvecklingen på hyresmarknaden hittills givit anledning till klagomål. Utvecklingen synes tvärtom på flertalet orter ha haft en mycket sansad karaktär. Det är emellertid klart, att uppkomsten av en utbredd och skarp bostadsbrist kan skapa betingelser för en knapphetsprisstegring på hyresmarknaden, som kan bryta igenom de frivilligt åtagna restriktionerna och som med hänsyn till de sociala och penningpolitiska konsekvenserna kan komma att kräva offentlig kontroll.

En offentlig hyresreglering medför emellertid lätt komplikationer på hyresmarknaden av i och för sig föga önskvärd art, varpå utvecklingen under förra världskriget lämnar rikligt med exempel. Det enda verkliga botemedlet mot bostadsbrist är självklart bostadsproduktion av tillräcklig omfattning för att tillgodose behovet. Det är ur bostadsmarknadssynpunkt givetvis det mest önskvärda, om offentlig hyreskontroll kan få karaktären av en provisorisk anordning, behövlig endast under en övergångstid, innan bostadsproduktionen hunnit motsvara bostadskonsumtionskraven.

Detta sista förutsätter dock, att nya bostäder kunna framställas till kostnader — årliga kostnader för fastigheten — som icke ligga på en helt annan nivå än de för likvärdiga bostäder hittills gällande. Om denna förutsättning icke finnes och ändå en bostadsproduktion kommer till stånd, måste verkan på hyresmarknaden bli, att hyresnivån för hela det förut befintliga bostadsbeståndet anpassas uppåt oberoende av de faktiska kostnaderna för detta bestånd. Ur inkomstfördelningssynpunkt liksom ur penningvärdeutvecklingens

synpunkt skulle en dylik process, varunder en plötsligt och starkt höjd kostnadsnivå för nybyggda bostäder bestämmer hyresutvecklingen för hela bostadsbeståndet, vara en allvarlig affär. Den årliga hyressumman i stadssamhällena torde 1939 ha uppgått till bortåt 500 miljoner kr. En allmän höjning på 10 % betyder sålunda en inkomstöverflyttning av 50 miljoner kr., på 30 % av bortåt 150 miljoner kr. om året, vilken endast till den marginala del, som utgöres av de på den höjda kostnadsnivån byggda nya bostäderna motsvaras av en verklig kostnadsökning. (Härvid avses givetvis icke sådan hyreshöjning, som motsvaras av ökade ränte- och driftskostnader även på gamla fastigheter.)

Om denna utveckling icke accepterades, utan en reglering av hyrorna med de för respektive fastighetsgrupper faktiska kostnaderna som grund genomfördes måste vid starkt höjda framställningskostnader för nya bostäder uppkomma en splittring av hyresnivån, som ur konsumentens synpunkt är irrationell, som medför fastlåsning av hyresmarknaden, favoriserande av några grupper, belastning av andra, missgynnande särskilt av den nya bosättningen och hämning av nyproduktionen. Bostadsmarknadens kärnproblem, vars lösning ger enda möjligheten till någorlunda sunda och välbalanserade förhållanden, är därför problemet att förse marknaden med ett tillräckligt utbud av nya lägenheter till priser, ungefär i klass med dem för likvärdiga bostäder i redan befintliga fastigheter.

I den svåra situation, som nu råder eller håller på att växa fram på bostadsmarknaden, har man anledning att tillspetsat ställa frågan: vilket är för bostadsmarknaden och den allmänna bostadsstandarden, betraktade på längre sikt, det minst onda av två onda ting, en skarp bostadsbrist till följd av fortsatt stillestånd inom bostadsbyggandet eller en bostadsbyggnadsverksamhet på villkor, som kräva en kraftigt höjd hyresnivå? Att båda alternativen kunna medföra olyckliga och vittgående konsekvenser är uppenbart. Det förra skulle sannolikt göra nödvändig en sträng reglering av hyresmarknaden och möjligen bostadsransonering i någon form samt driva fram nödtåtgärder för hysande av husvilla. Enligt erfarenheten är en sådan period av bostadsbrist svår att avveckla; det tager lång tid innan den avstannade, desorganiserade produktionsapparaten för bostadsbyggande hinner täcka det uppdämda behovet och under tiden består ett spänningstillstånd, som hotar att utlösa hyresstegring och därmed grundar behov av fortsatt, mer eller mindre svåradministrerad reglering av marknaden. Ur produktionssynpunkt betyder detta alternativ risk för starka konjunktursvängningar, som konserverar eller återbildar sådana oefterrätteliga förhållanden, varpå byggnadsutvecklingen ingalunda saknar exempel, hämmar byggnadsindustrins tekniska utveckling och på obestämd tid uppskjuter realiserandet av en allmän höjning av utrymmesstandarden.

Det andra alternativet är till sina konsekvenser icke mindre olyckligt. Om

bostadsbyggandet i fortsättningen skulle permanent inställas på den just nu gällande kostnadsnivån och den allmänna hyresnivån så småningom anpassas därefter, skulle detta — bortsett från sakens betydelse ur penningpolitisk synpunkt — säkerligen betyda att möjligheterna för ett allmänt realiserande av utrymmesstandardens höjning för lång tid framåt ruinerades. En granskning av bostadsmarknadsutvecklingen hittills ger vid handen, att under senare delen av 1930-talet en påtaglig tendens till standardhöjning gjorde sig gällande. Till endast en mindre del var denna tendens ett direkt uttryck för bostadspolitiska åtgärder (vilka dock, utöver sin direkta verkan, utan tvivel haft sin betydelse genom sin förebildande verkan). Väsentligen hade den givetvis till förutsättning det gynnsammare förhållande mellan inkomster och bostadskostnader, som skapades under 1930-talet, varvid en stor roll bör tillmätas den tidigare berörda omständigheten, att bostadsbyggandets kapacitet under detta skede långt bättre motsvarat bostadsbehovets tillväxt än under 1920-talet. En jämförelse mellan inkomstutvecklingens och bostadskostnadsutvecklingens kurvor mot bakgrunden av den faktiska bostadsmarknadsutvecklingen under senare år ger ett intryck av att ett skede hade börjat, vars fortsättning efter samma linjer skulle ha betytt ett mera allmänt realiserande av en högre utrymmesstandard. Vikten och den sociala angelägenheten härav — icke minst ur befolkningsfrågans synpunkt — har alltmera allmänt erkänts. Att en dylik utveckling avbrytes under ett politiskt och ekonomiskt kristillstånd som det nuvarande måste givetvis bäras med jämnmod. Annorlunda måste frågan bedömas ur den synpunkt, som här diskuteras, bostadsstandardutvecklingen på längre sikt. Att lång tid bestående, utvecklingshämmande verkningar kunna utgå ur en kris i bostadsförsörjningen, ge 1920-talets bostadsmarknadsförhållanden exempel på. Om ur den nuvarande krisen skulle framgå en bestående förskjutning mellan inkomster och bostadskostnader i ogynnsam riktning, kan resultatet bli, att bostadsstandardutvecklingen tager länge verkande, kanske obotlig skada.

Även för byggnadsindustrin och de däri engagerade parterna skulle en sådan utveckling sannolikt innebära en allvarlig försämring av utsikterna på längre sikt. I detta sammanhang må åter erinras om det förut påpekade förhållandet, att byggnadsbehovet i framtiden i växande grad kommer att bli beroende av standardhöjning, i sjunkande grad av den demografiskt betingade hushållsbildningen. Härmed har man också att räkna med, att det bostadsbehov, som framträder som effektiv efterfrågan, blir mera känsligt för bostadskostnaderna. Höga kostnader kunna icke i nämnvärd grad hindra nya åldersgrupper att växa upp, gifta sig och sätta bo; däremot kunna de hindra en bostadsbehövande familj att välja en tvårumslägenhet i stället för en enrumslägenhet, d. v. s. att inrikta sin efterfrågan på det sätt, som ger större byggnadsbehov och större sysselsättningsmöjligheter tack vare stigande standard. Det är inte endast ett allmänt socialt intresse av utomordentlig räckvidd utan även ett intresse för byggnadsindustrin själv, dess företagare, materialleverantörer och arbetare, att den nuvarande krisen i bostadsförsörjningen löses utan att en försämring i relationen inkomster—bostadskostnader uppkommer.

Såväl det ena som det andra av de här diskuterade alternativen måste komma att ge bestående skador. Den enda tillfredsställande utvägen ur det nuvarande låsta läget är den, som går över omedelbar anpassning av de för de årliga bostadskostnaderna bestämmande faktorerna på sådant sätt, att en tillräcklig nyproduktion av bostäder till priser, som ej väsentligt överstiga de på likvärdiga bostäder nu gällande, blir möjlig.

I de efterföljande kapitlen diskuteras i detalj den hittillsvarande utvecklingen och det nuvarande läget beträffande de olika för bostadsfastigheters kostnader och räntabilitet bestämmande faktorerna samt de möjligheter, som ha syns de sakkunniga föreligga till reduceringar. Här skall endast anföras vissa allmänna synpunkter på problemställningen och på möjligheterna till en lösning.

En fråga, som icke kan förbigås, är den, om det icke vid utbrottet av krisen bestod en marginal mellan gällande hyresnivå och kostnadsnivå, som omsattes i vinster för byggnadsföretagarna utöver den normala företagarvinst, som inkluderar ersättning för företagarnas arbete och riskbärande. Om så hade varit fallet i mera avsevärd grad, skulle byggnadsverksamheten ha kunnat bära en motsvarande höjning av kostnaderna, vara räntabel utan höjning av hyrorna. Att en icke obetydlig sådan marginal bestod under 1920-talets högkonjunktur och även i det skede, 1935—36, då den senaste högkonjunkturen tog fart och då fördelen av de under de föregående åren sänkta byggnadskostnaderna kombinerades med fördelen av sjunkande räntor vid i stort sett oförändrad hyresnivå, synes uppenbart. Den prägel av obruten högkonjunktur, som utmärkte byggnadsmarknaden under åren före krisen, kunde också ge skäl för antagandet, att byggnadsverksamheten då gav mera än som motsvarar normal ersättning för företagarprestationerna.

Man bör vid betraktandet av denna fråga icke låta omdömet alltför mycket vägledas av uppgifter om enstaka stora vinster, som uppstått vid försäljning av fastigheter. I en näring som byggnadsindustrin uppkomma sådana lätt och mer eller mindre slumpartat i och med dess spekulativa karaktär. Det spekulativa momentet beror inte helt av verksamhetens organisation; till stor del sammanhänger det med byggnadsmarknadens egen natur. Spekulationen ligger i valet av tomt, i bedömandet av tomtlägets värde ur framtidssynpunkt, i bedömandet av lägenhetens lämpliga storlek, differentiering och utrustning, alltså av de svårbedömda skiftningarna i bostadsefterfrågans inriktning. Även till finansieringen utsträcker sig spekulatioen. Byggmästaren känner vid igångsättandet av byggnadsföretaget ränteläget som det då är men icke som det är, när huset är färdigt och skall belånas. Under sådana omständigheter kunna uppstå stora vinster vid fastighetens försäljning, som dock icke ge uttryck för den grad, i vilken bostadsbyggandet som helhet belastas av övernormal företagarersättning.

De sakkunniga ha sökt bilda sig en uppfattning i denna fråga, som är svår

eller omöjlig att besvara med statistiska hjälpmedel. Det synes vara en allmän uppfattning inom företagarkretsar på området, att under året före krisutbrottet bostadsbyggandet normalt gick ihop men icke mycket mera. En sådan uppfattning bestyrkes av erfarenheter inom ett bostadsbyggnadsföretag som HSB. Förut har anförts, att den »verkliga» hyresförändringen (mätt under eliminerande av verkan av lägenhetsbeståndets förändrade sammansättning) under åren 1933—39 nästan exakt motsvarar förändringarna i de kostnadsbestämmande faktorerna. Då utgångsåret, 1933, var ett lågkonjunkturår med minskande produktion, synes det finnas presumtion för att då några större överskottsvinster icke funnos att hämta. Detta ger vid handen som sannolikt, att de möjligheter till överskottsvinster, som vid början av 1930-talets högkonjunktur skapades av räntesänkningen, under den fortsatta utvecklingen åtminstone till stor del eliminerats av byggnadskostnads- och tomtprissteget under åren 1937—39.

De sakkunniga ha vidare sökt sammanställa taxeringsuppgifter för året före krisen med uppgifter om utförd produktion under samma år för ett antal byggnadsföretagare, för vilka dylika uppgifter kunnat erhållas. Materialet rymmer dock så många felkällor, att det icke kan framställas i statistisk form. Det synes dock peka på, att företagarnas inkomster under nämnda år genomsnittligen motsvarade 3, högst 5 % av kostnaderna för den utförda produktionen. Även om häri skulle ligga någon möjlighet till reduktion, kan dock för byggnadsverksamheten som helhet den möjliga reduktionsmarginalen endast i obetydlig grad möta den förändring i de för de årliga kostnaderna bestämmande faktorerna, som inträffat efter krisen. Man torde därjämte kunna utgå ifrån, att i ett krisläge som det nuvarande överskottsvinster falla bort av sig själva samt att i den byggnadsproduktion, som erhåller offentligt stöd i någon form, slumpmässiga spekulationsvinster skola vara uteslutna.

En i den allmänna diskussionen om bostadsbyggandets problem ofta anvisad väg att nå billigare kostnader är att skära ned standarden med avseende å byggnadernas utförande och lägenheternas utrustning. Otivelaktigt är en del att vinna på denna väg; hithörande frågor diskuteras i fortsättningen i kapitel 8. Det är dock uppenbart, att standarden icke kan reduceras utöver en viss gräns, utan att förutsättningen om ungefärlig likvärdighet med förut byggda bostäder upphäves. Att bygga bostäder med en ifråga om utförande och utrustning lägre klass än den på senare tid — med dess tekniska förutsättningar — vanliga kan vara nödvändigt under vissa förutsättningar, men det är icke ett sätt att reducera byggnadskostnaderna i den mening, som här förevarande frågeställning innebär. En tillfällig ansvällning av bostadsbehovet på en ort, t. ex. till följd av forcerad krigsmaterialproduktion, som med säkerhet väntas vara övergående, kan motivera uppförandet av provisoriska bostäder. Det torde emellertid vara ett misstag att tro, att detta är en billig form för bostadsförsörjning, som vid bostadsbrist lämpligen kan tillgripas även för att tillgodose den ordinära bostadsmarknadens behov. Provisoriska bostäder torde tvärtom ofta — om de verkligen äro provisoriska och amorteras

därefter och icke övergå i permanent slum — bli förhållandevis dyra. Det är skäl att varna för utvägen att — annat än i antydda undantagsfall — söka lösa de problem, som ett akut försvårat bostadsförsörjningsläge ställer, genom att bygga bostäder i nödbostadens klass eller överhuvud med en väsentligt reducerad standard. Ur fastighetsekonomisk synpunkt är en reduktion av standarden i dylik grad en mycket betänklig sak. De på sådant sätt nybyggda lägenheterna bli — med hänsyn tagen till kvaliteten — dyra i förhållande till såväl äldre, omoderna som nyare, modernt utrustade, konkurrerande lägenheter, som byggts till förutvarande kostnader. Man bör skilja mellan sådan standardsänkning, som permanent sänker en bostadsfastighets klass, och sådan av tillfällig art, som under gynnsammare framtid kan utan större svårigheter eller kostnad upphämtas, samt slutligen och viktigast sådan rationalisering, framför allt beträffande huskroppens utformning och byggnadskonstruktioner, som icke i praktiskt avsevärd grad berör lägenhetskvaliteten. De senare kunna betecknas som verkliga kostnadsreduktioner, under det att den förstnämnda endast innebär ett sätt att kringgå byggnadskostnadsproblemet, som såväl socialt som fastighetsekonomiskt icke är att rekommendera.

Marknadens förseende med ett tillräckligt utbud av nya lägenheter till priser ungefär i klass med dem för likvärdiga bostäder i redan befintliga fastigheter betyder icke som målsättning en absolut fast hyresnivå. Vissa kostnader, i första hand värmekostnader, skatter och övriga onera växla till stor del oberoende av nyframställningskostnaderna och beröra i så måtto i typiska fall äldre och nya fastigheter lika. Syftar man till paritet i avseende å de årliga kostnaderna för likvärdiga bostäder i nya och förut befintliga hus, bör givetvis denna paritet sökas vid en nivå, som kan förskjutas genom dessa oberoende av nyframställningskostnaden för nya och gamla bostäder lika varierande kostnader. I fråga om den starkast växlande av dessa, värmekostnaden, har ju detta förhållande markerats genom att ersättningen för fastighetsägarens bränslekostnader mer eller mindre utbrutits som en självständigt varierande del av hyresgästens betalningsförpliktelser.

I viss grad gäller det sagda även om räntekostnaderna, i den mån räntan på fastighetslånen icke är bunden eller successivt i och med konverteringen av de bundna lånen. Räntekostnaderna för det förut befintliga fastighetsbeståndet följer sålunda så småningom — med olika eftersläpning för olika fastigheter — efter marknadsröntans utveckling. Åtgärder som syfta till paritet i avseende å de årliga kostnaderna för gamla och nya bostäder av likvärdig beskaffenhet men icke ha bostadssocialt motiverade subventionssyften därutöver, böra därför i fråga om kapitalkostnaderna utformas sålunda, att de i görligaste mån hindra att ett höjt ränteläge, vars fortbestånd i framtiden är ovisst, omedelbart överföres på de årliga kostnaderna i full utsträckning men däremot icke hindrar en anpassning på längre sikt till den allmänna nivån för kapitalkostnaderna, i den mån denna nivå successivt arbetar sig igenom och blir gällande för hela bostadsfastighetsbeståndet.

I fråga om de egentliga byggnadskostnaderna samt tomtkostnaden äro de vid byggnadstillfället gällande priserna däremot definitivt bestämmande för fastighetens ekonomi för hela dess livstid, i den mån de icke avskrivas genom förluster för enskilda eller genom subvention från det allmänna. En anpassning till ett i framtiden förändrat läge kan för dem icke ske. Det som är gjort, är gjort.

Det följer som en slutsats av den här skisserade tankegången att vid utformningen av åtgärder, som syfta till nämnda paritet i avseende å de årliga fastighetskostnaderna och därmed till ordnande av bostadsförsörjningen på sätt, som i minsta möjliga mån rubbar hyresmarknadsutvecklingen, de löpande driftskostnaderna, som förändras lika för gamla och nya fastigheter, kunna lämnas utanför problemet (vilket givetvis icke innebär, att deras allmänna betydelse förbises), att de kostnadsbestämmande faktorer, vars verkan på fastighetsekonomin är definitiv, d. v. s. egentliga byggnadskostnader och tomtpriser, i görligaste mån böra från början anpassas, under det att kapitalkostnadernas anpassning kan avse en kortare period, säg fem eller tio år, inom vilka det allmänna räntelägets förändringar hunnit genomsyra större delen av fastighetsbeståndet.

Det är uppenbart, att man vid sökandet efter möjligheter att förbilliga byggnadskostnaderna och andra för fastighetens räntabilitet och krav på avkastning bestämmande faktorer icke kan uppställa som någon regel, att reduktionen bör läggas på varje faktor i proportion till dess bidrag till kostnadsfördyringen under viss passerad period. Valet av sådan period blir i varje fall godtyckligt. I byggnadskostnadsutvecklingen, betraktad på längre sikt, kan konstateras en viss tendens till utjämningsverkan av de inbördes kostnadsförskjutningarna, vilket sannolikt är betingat av hyresprisernas relativa stelhet, jämfört med många kostnadselements priser. När räntan sjunker, stiga tomtpriserna ofta. Kostnadskurvan för materialpriser och löner tillsammans stagna är jämnare än kurvorna för materialpriser respektive löner var för sig tagna. Den relativa storleken av det bidrag till den totala kostnadsutvecklingen, som en viss faktor har lämnat, kan därför vara starkt växlande alltefter vilken jämförelseperiod, man väljer. Även om det är kostnadsutvecklingen under det senaste året, som framdrivit det aktuella problemet, är dock den relativa betydelsen därunder av de olika faktorernas förändringar i och för sig irrelevant utom — såsom nyss berördes — i avseende å fördelningen av stegring respektive reduktion på till sin verkan definitiva och icke-definitiva faktorer.

Det är vidare klart, att de praktiska möjligheterna och rimligheten av reduktion icke behöver stå i något som helst bestämt förhållande till förändringarna under viss förfluten tid. Av alla materialprisstegringar har, som exempel, järnprisets stegring under tiden efter krisutbrottet betytt mest, under det att vissa specifika byggnadsmaterial bidragit obetydligt. Därmed

är ingalunda givet, att reduktionsmöjligheterna äro störst eller böra sökas i första hand hos järnpriset, vars bestämning i nuvarande hushållningsläge givetvis måste ske i ett mycket vidare sammanhang än byggnadsmarknadens. Överhuvud måste problemställningen helt lösgöras från formalistiska »rättvis»-synpunkter, grundade på förhållanden i den passerade utvecklingen.

Sedan tiden från krisutbrottet fram till november 1940 ha de egentliga byggnadskostnaderna, räknade på ett medelstort hyreshus av numera vanlig typ, stigit med ungefär 17 %. Stegringens fördelning på olika faktorer redovisas i detalj i kapitel 4. Noteringar om tomtpriser saknas nästan fullständigt för senare tid; att räkna med denna faktor såsom bidragande till det senaste årets kostnadsutveckling låter sig därför icke göra. Kreditvillkoren vid fastighetsbelåning har sedan tiden före krisen förändrats på ett sätt, som enklast uttryckes i bottenlåneräntans stegring — där lån överhuvud kunnat erhållas — från omkring 3 % till omkring 4.5 %. En skildring av kapitalmarknadsutveckling med särskilt avseende å fastighetslån lämnas i bilaga 4. Övriga driftskostnader ha slutligen undergått vissa förändringar, särskilt genom bränsleprisernas stegring.

Dessa faktorerers relativa betydelse och sammanlagda effekt på en bostadsfastighets räntabilitet och krav på avkastning framställes enklast genom jämförelser på basis av ett typfall, som räknas dels med före krisen rådande villkoren, dels med de nu rådande. Som sådant har valts ett bostadsbygge i en medelstor landsortsstad, med en byggnadskostnad före krisen på 185 000 kr. och en tomtkostnad på 15 000 kr. (7.5 % av fastighetskostnaden; se kapitel 5). Finansieringsvillkoren före krisen antagas vara 50 % bottenlån med en ränta av 3 %, 20 % sekundärlån med en ränta av 4 % och en amorteringstid av 40 år; återstoden finansieras med 20 % till en ränta av 4.75 % och med amortering på 25 år samt 10 % med 10 års amortering och 5 % ränta. Detta ger en total kapitalkostnad på 5.185 %.

Fall I: före krisutbrottet.

Byggnadskostnad	185 000 kr.	
Tomt	15 000 »	200 000 kr.
Kapitalkostnad 200 000 kr. à 5.185 %		10 370 kr.
Onera (2.5 % av byggnadskostnad) samt värme och v.v.		6 313 »
		<u>Ärlig kostnad 16 683 kr.</u>

Den erforderliga bruttoavkastningen blir 8.34 % av fastighetskostnaden (byggnadskostnad och tomt).

Sedan krisutbrottet ha alla faktorer (utom tomt), byggnadskostnad, kapitalets förräntningsnorm samt kostnaderna för onera och värme bidragit till totalstegringen i de årliga kostnaderna. Med hänsyn till förut anförda synpunkter på den särskilda ställning i problemet, som onera och värmekostnader intaga, är det lämpligt att först isolera deras bidrag till stegringen. Därvid har beträffande värmekostnaden räknats med en tilldelning av bränsle, uppgående till 80 % av det normala behovet.

Fall II = fall I men med höjda onera och värmekostnader.

Kapitalkostnad 200 000 kr. à 5.185 %	10 370 kr.
Onera (2.61 % av byggnadskostnad) samt värme och v.v.	7 323 »
	Årlig kostnad 17 693 kr.

Ökningen i onera och värmekostnader ha sålunda under tiden efter krisutbrottet medfört en höjning av de årliga kostnaderna med 6 % och av bruttoförräntningen till 8.85 %.

Fall III representerar läget vid slutet av år 1940, varvid byggnadskostnads- och räntestegringen samtidigt inräknats. I fråga om de högst placerade medlen (över 90 %) har räknats med oförändrade villkor. Kapitalkostnaden blir 6.391 % av fastighetskostnaden.

Fall III: efter krisen.

Byggnadskostnad	216 500 kr.
Tomt	15 000 »
	231 500 kr.
Kapitalkostnad 231 500 kr. à 6.391 %	14 795 kr.
Onera (2.31 % av byggnadskostnaden) samt värme och v.v.	7 498 »
	22 293 kr.

Ökningen i förhållande till fall I blir 33.6 %.

Stegringsverkan av olika faktorer framgår av följande uppställning:

Stegring av enbart onera och värmekostnader	6 %
» » » räntehöjning	14.5 %
» » » byggnadskostnadsökning	10.6 %
Kumulerad verkan av samtliga	33.6 %

Under i övrigt lika förutsättningar har alltså den sammanlagda verkan av de olika stegringsfaktorerna medfört en höjning av de årliga kostnaderna med 33 à 34 %. Vid diskussion om möjligheterna att reducera kostnaderna i det syfte, som förut angivits, bör dock icke räknas med stegringen i onera och värmekostnader. Det behov av reduktion, som borde tillgodoses enligt den givna målsättningen, framgår av en jämförelse mellan fall II och fall III och avser en stegring av omkring 26 %.

Det må från början slås fast, att ett uppnående av det uppställda målet icke är möjligt genom förändring av enbart en faktor. Endast genom en kombination av förändringar finnas utsikter att komma åtminstone i närheten av ett läge för de årliga kostnaderna för nybyggda bostadsfastigheter, som är i paritet med de före krisen gällande.

Direkt subvention för avskrivning av tillräckligt stor del av fastighetskapitalet för att syftet skall uppnås torde vara utesluten av statsfinansiella skäl — bortsett från de stora betänkligheter, som ur andra synpunkter måste resas mot ett sådant förfaringssätt. Om den direkta subventionslinjen valdes skulle krävas ett bidrag av omkring 1 000 kr. per eldstad, eller vid det produktionsbehov, som i föregående kapitel kalkylerats såsom mest sannolikt, ett årligt belopp av minst 50 miljoner kr.

Skulle reduktionen läggas enbart på *räntan* skulle — om sedvanliga relationer mellan räntesatserna på olika belägna lån skulle gälla — det krävas en bottenlåneränta på 2·25 %, en räntesats som uppenbarligen saknar varje kontakt med det aktuella kapitalmarknadsläget och det, som inom närmaste år kan komma att bli aktuellt.

Lagd enbart på *fastighetskostnaderna* (egentliga byggnadskostnader och tomt) skulle reduktionen behöva utgöra 25·7 % av den efter krisen uppkomna nivån eller 9 % under förkrisnivån.

Om någon särskild faktor av de för fastighetskostnaderna bestämmande skulle bära bördan av reduktionen skulle krävas av

- a) standard och konstruktioner: 27·5 % reduktion;
- b) löner: sänkning med 75 %;
- c) materialpriser: sänkning med 45 %;
- d) tomt: gratis tomt samt 20 % subvention av byggnadskostnaderna.

I fråga om var och en av de nämnda faktorerna, vilka behandlas var för sig i följande kapitel, finnas bestämda begränsande omständigheter, som här, såsom ett slags förhandssummering av de följande kapitlens resultat, må kort angivas.

a) Beträffande denna faktor erinras om den nyss framförda synpunkten, att en standardsänkning, som bringar de nyproducerade lägenheterna i en annan och lägre klass än de före krisen producerade, icke kan räknas som en verklig byggnadskostnadsreduktion. — De utredningar, som av tekniska experter utförts för de sakkunnigas räkning, och som redovisas i bilagorna 1—3 samt kapitel 8 ha lämnat till resultat, att en reduktion av kostnaden på omkring 8 % är möjlig utan att kravet på likvärdighet nämnvärt åsidosättes.

b) Undersökningen av löneförhållandena inom byggnadsindustrin (kapitel 7) och jämförelsen mellan byggnadsarbetarlöner och löner på andra, i väsentliga avseenden jämförliga arbetsområden synas peka på, att den under senaste högkonjunktur gällande lönenivån för byggnadsarbetare låg mer än 15 % högre än på jämförelseområdena. Genom krisen och den starka minskningen i tillgången på i synnerhet sådana arbeten, som ge större ackordsförtjänster har visserligen helt säkert byggnadsarbetslönerna reducerats. De sakkunniga hålla dock före att kostnader, som ha karaktär av kompensation för minskad arbetstillgång icke bör få belasta byggnadskostnaderna — åtminstone icke i arbeten, där räntabilitetssynpunkten är av så avgörande betydelse som inom bostadsbyggandet. — Det tillkommer arbetsmarknadsorganisationerna att ingå överenskommelse om lönevillkoren inom byggnadsfacken. Utifrån resultaten av de utförda undersökningarna om rådande löneförhållanden ha de sakkunniga, vid summering av reduktionsmöjligheterna i kalkylen, räknat med en sänkning av lönekostnaderna vid nybyggnad för bostadsändamål från den vid slutet av år 1940 gällande nivån med 12 à 15 %; en dylik sänkning torde icke bringa byggnadsarbetarnas lönevillkor under de i jämförliga fack i allmänhet gällande. För den detaljerade beräkningen hänvisas till framställningen i kapitel 7.

c) I fråga om materialpriserna (kapitel 6) synes det f. n. icke möjligt att räkna någon total reduktion som bidrag till en allmän kostnadsreduktion. De för materialprisstegringen mest avgörande faktorerna, bränslepris, järnpris och transportkostnader, äro väsentligen bundna av omständigheter utanför byggnadsmarknaden. Den chans till reduktion, som på vissa punkter föreligger, torde i det hela uppvägas av risken för ytterligare prishöjning på andra punkter.

d) De sakkunniga ha beträffande tomtpriset utgått ifrån, att den konjunkturpräglade stegring som inträffat efter 1935 skall kunna gå tillbaka utan att egentlig subvention från kommunernas sida skall behöva föreligga. De sålunda bestämda reduktionsmöjligheterna växla starkt från ort till ort, men synas i vanliga fall utgöra bortåt 30 %.

Sammanräknas dessa reduktionsmöjligheter, som sålunda bestämts under hänsyn till givna begränsningsfaktorer, erhålles en total reduktion som nästan exakt bringar ned fastighetskostnaderna till den före krisen gällande nivån. Därmed skulle även det förut diskuterade syftet att kostnadsstegring med definitiv verkan från början återföres till paritet med tidigare byggda, jämförliga bostäder nås.

De i fall III härovan ingående fastighetskostnaderna fördela sig på huvudposter approximativt på följande sätt:

Löner	80 000 kr.
Material	136 500 »
Tomt	15 000 »
	<hr/>
	Fastighetskostnad 231 500 kr.

Uppskattningarna av reduktionsmöjligheterna, som byggt på de i följande kapitel redovisade undersökningsresultaten, skulle ge:

Standard c:a	17 000 kr.
Tomt c:a	4 000 »
Löner c:a	10 500 »
	<hr/>
	Summa reduktion 31 500 kr.

Om de i det föregående diskuterade möjligheterna till reduktion av fastighetskostnaderna ha tillvaratagits, återstår för det fulla ernåendet av det uppställda syftet — att återställa paritet mellan de årliga kostnaderna i nybyggda och förut byggda, likvärdiga bostadsfastigheter — att bringa förräntningsprocenten för kapitalet totalt tillbaka till den nivå av 5.185 %, som i utgångsläget rådde. De sakkunniga ha vid prövningen av betingelserna härför utgått från de från år 1940 gällande reglerna för tertiärlåneverksamheten. En kalkyl ger vid handen, att med en bottenlåneränta av 3.5 % därtill anpassad sekundärlåneränta samt tertiärlån enligt nu gällande regler (och kapitalet över 90 % till oförändrade villkor) den för syftet erforderliga förräntningsprocenten för hela kapitalet exakt ernås.

Möjligheterna att till fullo realisera önskemålet att bringa bostadsbyggandets samlade villkor därhän, att ny bostadsproduktion kan bli räntabel utan

att hyresnivån höjes mera än som motsvarar höjningen i de löpande för nya och gamla fastigheter på lika sätt förändrade onera och värmekostnader kräver — under de förutsättningar i övrigt som de sakkunniga funnit ur olika synpunkter rimliga — en bottenlåneränta av 3.5 %. De sakkunniga hysa den allmänna uppfattningen att ett dylikt ränteläge icke i något reellt beaktansvärt hänseende är oförenligt med de nu rådande kapitalmarknadsförhållandena — och detta utan att förbise de kapitalförsörjningssvårigheter och de penningpolitiska risker, som föreligga i nuvarande politiska och ekonomiska situation.

De sakkunniga ha funnit den lämpligaste formen för åtgärd i fråga om bostadsbyggandets kapitalförsörjning och kreditvillkor vara en kombination av tertiärlån enligt nu gällande regler och en statlig garanti för räntan på primär- och sekundärlån samt för kapitallånggång för godkända byggnadsföretag. Lånebehovet för de fastigheter, som börja byggas under förra delen av år 1941 inträder först under slutet av detta år och början av nästföljande. Om under mellantiden den allmänna ränteutvecklingen på kapitalmarknaden har lett till en räntenivå, som motsvarar den garanterade, har den statliga garantin under tiden fyllt den i nuvarande läge ytterst betydelsefulla funktionen att undanröja den förlamande osäkerheten om kreditmöjligheter och kreditvillkor. Subvention i egentlig mening skulle i sådant fall icke förekomma. Om den allmänna ränteutvecklingen icke skulle motsvara detta mål, skulle den statliga garantin övergå i en viss genom de förmedlande kreditinstituten utanordnad subvention (vars teknik behandlas i kapitel 9) under viss tid, lämpligen 10 år.

Den uppoffring för statsverket som en dylik, endast under viss förutsättning beträffande den allmänna kreditmarknadsutvecklingen utgjorda räntesubventionen skulle innebära, synes de sakkunniga obetydlig, om därigenom ett effektivt medel att möjliggöra ny bostadsproduktion utan höjning av hyresnivån kan åvägbringas. Den bostadsproduktion, som enligt i föregående kapitel redovisade beräkningar synes erforderlig för att möta sannolika bostadskonsumtionens krav, kan i byggnadskostnadsvärde i allmän storleksordning uppskattas till 250 à 300 miljoner kr. Även om 70 % (nedre gränsen för tertiärlån till flerfamiljshus) av hela denna produktions kostnadsvärde skulle garanteras, skulle även i det ogynnsamma fall, att den allmänna kreditmarknadsutvecklingen ger en ränta på 4.5 % vid den tid, då garantins eventuella övergång i subvention skulle ske, den årliga kostnaden för statsverket uppgå endast till 1.75 à 2.1 miljoner kr. i högst 10 år. När ett dylikt belopp betecknas som obetydligt är det i jämförelse med den kostnadsökning för den bostadsbehövande allmänheten på 10-tals, kanske något 100-tal miljoner kr. årligen, som en oreglerad, av nuvarande kostnads- och ränteläge dirigerad hyresutveckling kunde ge till resultat.

KAPITEL 4.

Byggnadskostnadernas utveckling.**1. Byggnadskostnaderna i Stockholm 1914—1939.**

Flera försök att beräkna byggnadskostnadernas utveckling i Stockholm sedan 1914 ha gjorts. Ehuru metoderna härvidlag växlat och ett exakt resultat knappast kunnat nås, överensstämma kalkylerna ändå rätt väl och ge en rätt enhetlig bild av utvecklingen.

Under förra kriget stego sålunda byggnadskostnaderna starkt, till en början i ett måttligt, efterhand, särskilt åren 1918 och 1920, i ett mycket snabbt tempo. Fram till början av år 1918 synes man kunna räkna med en fördubbling, till 1919 med en tredubbling och 1920 med någonting mitt emellan en tre- och fyrdubbling av 1914 års nivå. Till denna stegring bidrogo fram till 1918 i främsta rummet materialprisernas uppgång. De båda följande åren voro stegringarna stora såväl för materialpriserna som för lönerna, ehuru man även för denna period synes kunna sluta sig till att de förras uppgång i förhållande till 1914 års nivå var större än de senares.

Efter 1920 inträdde ett starkt prisfall, som i främsta rummet drabbade byggnadsmaterialen. Lönerna hade i slutet av 1920 nått upp till en rekordnivå, på vilken de följande år kvarstannade. Först 1922 företogs en kraftig reduktion av dessa. Detta år hade sålunda byggnadskostnaderna kommit ned i en nivå som föga översteg dubbla 1914 års. De följande åren voro förändringarna obetydliga och gingo snarast i stigande riktning.

Vid mitten av 1920-talet hade byggnadskostnaderna i Stockholm stabiliserat sig vid en nivå, som låg vid omkring 220 % av 1914 års. Vittnesbördan härom äro samstämmiga. Byggnadsingenjör Andreas Nordström har i ett föredrag vid Nordisk byggnadsdag 1932, vilket ställts till förfogande, anfört beräkningar för tre olika fastigheter, av vilka en uppförts 1913—14 och de båda andra 1925—26. Om kostnaderna vid det förra tillfället sattes lika med 100, erhöles som indextal för 1925—26 för de tre husen talen 227, 208 och 207 eller i genomsnitt 217. Enligt Svenska handelsbankens index voro kostnaderna i såväl mars som december 1925 217, varvid kostnaderna 1913 utgjort bas för beräkningarna. Enligt beräkningar av Stockholms stads fastighetsnämnd anges byggnadskostnadsindex för 1925 med talet 235. Överensstämmelsen mellan dessa olika uppgifter måste anses tillfredsställande.

Sedan 1925 ha växlingarna i byggnadskostnaderna icke varit lika stora som tidigare. Fram till 1930 inträffade en viss uppgång. Sålunda visa Nordströms beräkningar för alla tre fastigheterna en stegring fram till 1930—31 med drygt 5 %. Handelsbankens index visar en svag nedgång, vilken dock torde få anses huvudsakligen bero på beräkningarnas utförande. Fastighetsnämndens beräkningar visa en oförändrad nivå åren 1927—31.

De första åren på 1930-talet synes en viss nedgång ha ägt rum. Under depressionens tryck föllo priserna på vissa byggnadsmaterial. Efter den stora konflikten 1933—34 reducerades även lönerna. Totalt är emellertid nedgången svår att beräkna. Handelsbankens index rör sig i mitten av 1930-talet kring talet 190. Enligt fastighetsnämndens beräkningar var nedgången ändå mindre.

Den fallande tendensen bröts i början av 1937 och en stigande satte in. Materialpriserna stego; särskilt stark var denna uppgång för järnvarorna, men även trävarorna undergingo en stegring. Arbetslönerna justerades också uppåt. Härigenom torde åtminstone det föregående årtiondets fall ha kompenenserats. I och med krigsutbrottet 1939 satte en ny stegring in, till vilken framställningen återkommer senare.

En närmare diskussion torde förutsätta en granskning av de olika beräkningarna över byggnadskostnadernas förändringar Svenska handelsbankens byggnadskostnadsindex, som första gången offentliggjordes i mars 1926, och som finnes uträknad kvartalsvis sedan 1924, är ett vägt medeltal av ett relativt begränsat antal prisuppgifter. Däri ingå sålunda av byggnadsmaterial följande: murtegel, murkalk, cement, järnbalkar, armeringsjärn, plåt, spik, träbjälkar och sparrar, ohyvlade och hyvlade bräder, fönsterglas, linolja, oljefärg, trä-tjära och papp. Uppgifterna för dessa ha publicerats i särskilda indexserier för tegel, cement, järnvaror, trävaror och övriga byggnadsmaterial samt i en totalindex för materialen, vari dessa ingå med vikter svarande mot massberäkningarna för en under basåret uppförd stockholmsfastighet. De i beräkningarna ingående materialen uppgavs utgöra $\frac{3}{4}$ av fastighetens totala materialkostnader. Därjämte publiceras en index för byggnadsarbetarnas löner, vilken helt byggts på avtalens timlöner. Indexen för de totala byggnadskostnaderna har erhållits genom att materialindexen sammanvägts med löneindexen, varvid den förra erhållit halvannan gång större vikt än den senare.

Dessa beräkningar lida framför allt av två svagheter. Dels innehålla de icke vissa poster, som utgöra rätt väsentliga delar av byggnadskostnaderna som t. ex. rörledningsinstallationerna. Dels och framför allt måste löneindexen, som helt är byggd på de avtalsenliga timlönerna, anses icke tillfredsställande mäta arbetskostnadernas förändringar inom en verksamhet, där en väsentlig del av arbetet utföres på ackord. Ett noggrant mått på arbetskostnadernas förändringar torde för övrigt svårligen kunna erhållas för åren närmast före 1933, då uppgörelser om ackorden för vissa arbeten ofta träffades på den enskilda byggnadsplatsen. Under alla förhållanden torde man kunna säga, att handelsbankens byggnadskostnadsindex på grund härav säkert underskattar byggnadskostnadernas stegring i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet liksom förmodligen även sänkningen i byggnadskostnaderna genom avtalsuppgörelsen 1934.

Från hösten 1939 publicerar handelsbanken en modifierad index, som användes 1935 som bas. Som grundval för beräkningarna har man även här valt proportionerna mellan de olika kostnadselementen för ett under det nya

basåret uppfört hus. De nya beräkningarna innehålla fullständigare uppgifter med avseende på de förut ingående posterna jämte nytillkomna uppgifter om kostnaderna för rörledningar, elektriska ledningar, plywood och masonit samt linoleummattor. Löneindexen innehåller numera icke endast timlöner utan även och huvudsakligen ackordslönesatser enligt avtalen. I beräkningarna ha slutligen även inkluderats räntekostnaderna för 10-åriga kassalån; dessa redovisas dels separat, dels ingående i indexen för de totala byggnadskostnaderna med en vikt, ungefärligen motsvarande räntekostnaderna under byggnadstiden. Uppmärksammas bör sålunda, att beräkningarna icke avse ett inräknande av de för fastighetsförvaltningen så betydelsefulla låneräntorna; kassalånsräntan utgör i beräkningarna endast en representant för prisutvecklingen på kapitalmarknaden och ersätter här räntan för byggnadskreditiv, som närmast avses.

Handelsbankens byggnadskostnadsindex utvisa följande tal:

Tab. 15. Handelsbankens byggnadskostnadsindex.

År	Samtliga byggnadskostnader	Material	Löner	År	Samtliga byggnadskostnader	Material	Löner	Räntor
1. 1913 = 100				2. 1935 = 100				
Mars				1936, mars	99·5	99	100	103
1924	215	192	249	sept.	101·8	101	103	100
1925	217	192	254	1937, mars	110·7	118	103	91
1926	215	186	254	sept.	118·1	123	114	96
1927	215	185	259	1938, mars	115·0	118	114	88
1928	210	177	259	sept.	110·7	110	114	88
1929	209	176	259	1939, mars	111·9	112	114	88
1930	209	175	259	sept.	123·3	130	114	118
1931	203	165	259	1940, mars	131·6	144	114	147
1932	198	158	259	sept.	134·5	144	121	135
1933	189	143	259					
1934	190	152	248					
1935	195	161	248					
1936	190	152	248					
1937	208	182	248					
1938	214	177	271					
1939	214	176	271					

Den andra sammanhängande serien av uppgifter rörande byggnadskostnadernas utveckling i Stockholm är den index, som uträknats av Stockholms stads fastighetskontor. Dessa beräkningar ha icke fullföljts längre än t. o. m. år 1935 (1933 gjordes heller ingen beräkning på grund av pågående arbetskonflikt).¹ Den utgör den beräknade kostnaden för en och samma fastighet, om den skulle ha uppförts vid respektive års priser. Denna metod måste anses

¹ I Institutets för värdering av fastigheter i Stockholm Årsbok för 1940 finnas följande »approximerade tal» för byggnadskostnaderna efter 1935 som fortsättning på fastighetskontorets index:

1936	1937	1938	1939	1940
220	250	245	260	290

Någon antydan om hur beräkningarna utförts finnes icke.

som den mest tillfredsställande. Det har emellertid icke i detalj redovisats hur beräkningarna utförts. Resultatet framgår av följande uppställning.

Fastighetskontorets index, 1914 = 100.

1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
120	140	170	241	295	325	290
1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
211	211	230	235	235	232	232
1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
232	232	232	228	—	217	217

Den tredje beräkningen är utförd av byggnadsingenjör Andreas Nordström och gäller som redan ovan antytts tre olika fastigheter, varav en uppförts 1913—14 (A) och två åren 1925—26 (B och C). Sättes kostnaden 1913—14 för dessa hus = 100, erhålles följande resultat:

	1913—14	1925—26	1930—31
Byggnad A	100	227·0	239·0
» B	100	208·0	219·0
» C	100	207·0	218·0
Genomsnitt	100	216·7	228·1

Stegringen mellan 1925—26 och 1930—31 utgör för de tre byggnaderna respektive 5·3, 5·2 och 5·1 %.

Ingenjör Nordström har även sökt dela upp denna kostnadsstegring på olika element. Han räknar därvid med följande olika grupper:

I. Arbetsslöner till av byggmästaren direkt avlönade, för vilka Stockholms byggmästareförenings statistik om ackordsförtjänsterna per timme använts.

II. Material, som inarbetats av huvudsakligen arbetarna i grupp I.

III. Underentreprenörers arbeten, i vilka kostnader ingå såväl material som arbetsslöner som även underentreprenörernas egna ersättningar.

IV. Utgifter för ritningar, arbetsledning och administration, räntor och kreditivavgifter, försäkringar m. m. För den äldsta av de tre byggnaderna erhållas följande indextal, om 1913—14 års nivå sättes lika med 100.

	1925—26	1930—31
Grupp I	343	407
» II	215	200
» III	190	201
» IV	203	208
Totalt	227	239

I samtliga dessa beräkningar har utgångspunkten varit en jämförelse mellan kostnaderna för samma byggnader, mätta vid priserna under olika tidsperioder. Man har sålunda därvid hela tiden renodlat endast den kostnadsstegring, som sammanhängt med prisförändringarna. Därvid har sålunda icke någon hänsyn tagits till att kostnaderna kunnat nedbringas dels genom övergång till nyare material, som tidigare kanske över huvud icke förekommit eller då haft ett

alltför högt pris, dels genom rationaliseringar ifråga om byggnadsarbetet. A andra sidan har heller ingen hänsyn tagits till de förändringar — och i allmänhet fördyringar — som uppkommit därigenom att själva standarden på byggnaderna och särskilt inredningen förändrats.

För att få ett visst mått på den samlade effekten av alla dylika faktorer, ha följande beräkningar utförts. Materialet, som sammanställts av byggnadsingenjör A. Nordström, utgöres av uppgifter för taxeringsvärderingar av nyuppförda fastigheter. Taxeringsvärdet fastställles som bekant dels för tomten, dels för själva byggnaden. I följande beräkningar har taxeringsvärdet uppfattats som mått på byggnadskostnaderna, däri innefattat även byggmästarnas företagavinster. I en del fall har taxeringsvärdet kunnat kontrolleras med hjälp av brandförsäkringsvärdet. I följande sammanfattande tabell har tomtvärdet uträknats dels per kubikmeter byggnadsvolym, och dels i procent av det totala fastighetsvärdet. Byggnadsvärdet har uträknats per kubikmeter byggnadsvolym.

Tab. 16. Taxeringsvärden för fastigheter i Stockholm, uppförda 1930—1939¹.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Tomtvärde		Byggnadsvärde kr. pr kbm byggnadsvolym
		kr. pr kbm byggnadsvolym	i % av fastighetsvärdet	
1930—33 (Södermalm	28	13·28	16·8	65·83
1934—36 (Gärdet och Norr Mälarstrand	18	17·85	20·9	67·74
1937	28	15·97	19·1	67·54
1938	16	16·34	19·6	66·96
1938	11	15·24	17·8	70·93
1939	29	22·90	21·2	84·80

¹ En tidigare undersökning har utförts av B. Helger och återgivits i dennes Prisbildningen på hyresmarknaden, ingående som del II: 2 i Stockholms stads fastighetskontors utredning rörande bostadsförhållandena i Stockholm och tryckt som bihang till stadskollegiets utlåtande och memorial nr 10 A 1935. För 79 fastigheter bebyggda efter år 1923, hade där sammanställts dels tomtpriserna före bebyggelsen, dels de priser, som ifrågavarande fastigheter betingat vid försäljning ett eller högst två år efter färdigställandet.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Tomtpris	Fastighetspris minus tomtpris	Tomtpriset i % av fastighetspriset
1923	1	7·64	61·80	11·0
1924	4	8·12	50·70	13·8
1925	5	6·99	58·96	10·6
1926	8	8·69	55·30	13·6
1927	13	8·31	61·09	12·0
1928	16	9·67	58·98	14·1
1929	13	14·62	58·15	20·1
1930	14	11·75	63·06	15·7
1931	5	13·22	64·77	17·0

(Sammanställt efter tabell i anförut arbete sid. 144).

Byggnadsvolymer är räknad upp till vindsbjälklaget och inkluderar hela källaren. En byggnadsvolym om 100 kbm efter detta beräkningssätt kan anses ungefär motsvara den vanliga enheten normaleldstad (om 30 kvm bruttovåningsyta). Genom att multiplicera tabellens uppgifter över värden per kubikmeter med 100 erhålles sålunda kostnaderna per normaleldstad.

På grund av det ringa antalet uppgifter få slutsatser endast dragas med viss försiktighet. Det framgår emellertid att någon sänkning av byggnadskostnaderna per kubikmeter för de faktiskt byggda husen mellan perioden 1930—33 och 1934—36 icke gör sig märkbar. Sänkningarna av såväl materialpriser som arbetslöner synas sålunda helt ha kompensrats av en standardhöjning. För de följande åren torde olika kostnadsstegrande faktorer ha samverkat, i det att standarden ytterligare höjts samtidigt som materialpriser och löner stigit. Av uppgifterna framgår även att tomtpriserna väl synas ha följt med i den allmänna uppgången.

Genom byggnadsingenjör Andreas Nordström ha ytterligare erhållits ett antal uppgifter avseende de byggandes egna uppgifter rörande kostnaderna för några 1939—40 uppförda fastigheter. För tre smalhus på Hammarbyhöjden uppges byggnadskostnaden per kbm till 63 kr. För sju höghus, flertalet på Gärdet, uppges en byggnadskostnad per kbm av 77:90 kr. och tomtpriset till 24:70 kr. per kbm eller 24·1 % av hela fastighetsvärdet. För ett sexvåningshus inne i staden har erhållits siffrorna 75 kr. och 21:70 kr. samt 22·5 % respektive. För ett trevånings stenhus i Hägersten anges byggnadskostnaden till 72 kr. och tomtpriset till 8:50 kr. per kbm; tomtpriset uppgår här sålunda endast till 11 % av fastighetsvärdet. För tre andra byggnader inne i staden har byggnadskostnaden angivits till respektive 81, 88 och 90 kr. per kbm och tomtpriset har uppgått till omkring tredjedelen av det blivande fastighetsvärdet; det rör sig här om planerade nybyggnader på tomter, som nu äro bebyggda med äldre hus. Tomtvärdena ha därvid satts ungefär lika med nuvarande taxeringsvärde för fastigheterna i befintligt skick.

En med de citerade uppgifterna jämförlig serie för tomtpriser och byggnadskostnader har kunnat framräknas ur byggnadsindustrisakkunnigas sammanställning rörande av Djurgårdskommissionen försålda tomter å Ladugårdsgårde, Smedsbacken och vid Gustaf Adolfsparken. Kompletterande uppgifter har för byggnadskostnadssakkunnigas räkning sammanställts av ingenjör G. Elghufvud och komma att i ett följande avsnitt återges. De uppgifter det här rör sig om gälla *samtliga* tomter på de nämnda områdena, som bebyggt under åren 1932—39 (med undantag av 6 fastigheter sistnämnda år, vilka ännu ej taxeringsvärderats). Nedanstående tabell upptar dels tomtpris per kubikmeter byggnadsvolym, dels byggnadskostnad per kubikmeter byggnadsvolym — varvid som byggnadskostnad betraktats hela skillnaden mellan taxeringsvärdet och den för tomten erlagda köpeskillingen — samt tomtkostnadens procentuella andel av taxeringsvärdet.

Tab. 17. Taxeringsvärden m. m. för fastigheter på Ladugårdsgårde.

Å tomter försålda	Antal fastigheter	Byggnads- kostnad	Tomtpris	Tomtprisets andel av taxeringsvärdet
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1932—33	.	59.29	14.65	19.82
1933—34	.	55.56	15.38	21.68
1934—35	.	61.11	16.67	21.43
1935—36	12	66.67	20.53	23.55
1936—37	54	74.44	19.64	20.87
1937—38	46	84.44	22.47	21.02
1938—39	41	81.11	27.41	22.74

Som synes är stegringen i byggnadskostnad¹ mellan åren 1932—35 och 1937—39 mycket betydande eller från omkring eller under 60 kr./kbm till omkring och över 80 kr./kbm, en stegring med $\frac{1}{3}$. Om kostnadsstegringen på grund av höjda materialpriser och arbetslöner med hjälp av handelsbankens nya index uppskattas till drygt 10 % för tiden mellan 1935 och fram till strax före krigsutbrottet, skulle en kostnadsstegring på grund av andra orsaker kvarstå, uppgående till inemot $\frac{1}{4}$ av byggnadskostnaderna åren närmast före 1935. En standardhöjning av sådan omfattning förefaller ganska osannolik, så mycket mer som man vet att standarden torde legat ganska högt — åtminstone ifråga om vissa inredningsdetaljer — redan för den tidigare gärdesbebyggelsen. Man tvingas därför till den uppfattningen att taxeringsvärdena för här ifrågavarande fastigheter måtte vara för högt satta eller också — och mera sannolikt — att byggnadsföretagarna, i den mån de kunnat vid försäljning få ut belopp svarande till taxeringsvärdena, gjort osedvanligt stora förtjänster på denna bebyggelse.

I vilken utsträckning en standardförbättring bidragit till den stegring av byggnadskostnaderna, som sålunda konstaterats, kan självfallet icke belysas med mera omfattande statistiskt material. I sin Promemoria rörande bostadsbyggnadsverksamheten och bostadsförsörjningen (S. O. U. 1939: 50) återger bostadssociala utredningen några beräkningar, som i detta sammanhang äro av stort intresse. En jämförelse anställes där mellan två av HSB i Stockholm uppförda fastigheter, den ena byggd 1928, den andra 1939. Ehuru »de två tomter jämförelsen avser kunna sägas ha en ungefär likvärdig belägenhet», hade tomtkostnaden stigit med 100 %. Byggnadskostnaderna per kvm voro 22 % högre i 1939 års bygge än i 1928 års. Denna siffra bestämmes dels av stegringar i materialpriser och arbetslöner, dels av förbättrat utförande och dels slutligen av den rationalisering, som under perioden skett. Detaljberäkningar ge vid handen, att materialprisens stegring ökat byggnadskostnaden med 7—8 %. Höjda arbetslöner och nya ackordsbestämmelser upp-

¹ Denna förklaras icke av förändringar i hustyperna. En kontrollräkning visar, att byggnadsvolymens förhållande till lägenhetsytan icke varierat särdeles mycket (antalet kubikmeter byggnadsvolym per normaleldstad var sålunda t. ex. för 1935—36 års produktion 116.4 och för 1937—38 års 117.0).

skattas ha ökat byggnadskostnaderna med approximativt 4 %. Materialpriser och arbetslöner svara sålunda tillsammans för en stegring av 11 à 12 %. Härtill är att lägga fördyringen till följd av förbättrat utförande och höjd standard, som i det här anförda jämförelsefallet svarar för en stegring på 15 à 16 %. De största förändringarna i detta hänseende ligga i dels förbättrad ljudisolering, bl. a. åstadkommen genom övergång från enkla träbjälklag till betongbjälklag, dels bättre ventilation genom nya och mer effektiva ventilationssystem och dels en starkare uppdelning av lägenhetsytan. Vidare har den sanitära utrustningen samt köksinredningen förbättrats. Följande tabell visar hur i här använda exempel olika standardförbättrande detaljer inverka på kostnaderna, jämfört med 1928:

	Ökad byggnadskostnad per kvm nettoyta approximativt kr.
Mera ljudisolerande bjälklag samt korkmattor eller annan golvbeläggning i stället för endast trägolv	6:—
Förbättrade hissar (mera tystgående grindar m. m.)	1:—
Bättre ljudisolering av tamburdörrar	1: 50
Fläktventilation	1: 50
Ökad skåpinredning i kök	2:—
Diskhoar jämte ökad sanitärinstallation	1:—
Emaljerade spisar	0: 50
Kylskåp	5:—
Infällda strömbrytare och väggkontakter	0: 50
Ökat antal ljuspunkter och skärpta installationsföreskrifter	1: 50
Inbyggda stamledningar för värme och varmvatten	0: 50
Tvättbara tapeter och förbättrad målning	1:—
Badkar med emaljerad frontplåtsframsida (förut duschrum)	2:—
Marmorbeklädnad av trappor och planer	1:—
Sopnedkast och sopförbränning	1:—
Fönsterbänkar av sten	0: 50
Plattgolv i badrum i stället för mosaik	0: 50
Maskintvättstuga i stället för handtvättstuga	3:—
Piskrum	1:—
Mera differentierade lägenheter	5:—
Mera balkonger	3:—
Sociala anordningar, t. ex. lekstugor, lekplatser, trädgårdsanläggningar m. m.	5:—
	Summa 44:— kr./kvm

Då byggnadskostnaderna för den år 1928 uppförda fastigheten uppgick till 267 kr. per teoretisk kvm, motsvarade dessa förbättringar, som förut nämnts, en höjning av byggnadskostnaderna med 15—16 %. Materialpriser, arbetslöner och standardförbättring tillsammans åstadkommo sålunda en ökning av 26 à 28 %. Under jämförelseperioden har emellertid en icke obetydlig rationalisering skett och tack vare denna reduceras stegringen i byggnadskostnaden till 22 %. Byggnadskostnaden uppgick sålunda för 1939 års bygge till 326 kr. per kvm.

2. Byggnadskostnaderna i vissa städer.

De i det föregående sammanställda uppgifterna åsyfta alla byggnadskostnaderna i Stockholm. För andra städer ha liknande beräkningar veterligen icke utförts. På följande sidor lämnas några översikter över förhållandena i vissa städer, huvudsakligen baserade på taxeringsvärderingarna. Sammanställningarna äro utförda på samma sätt som de vilka ovan refererats för Stockholm. Materialet har ställts till förfogande av byggnadsingenjör A. Nordström.

För *Göteborg* ha uppgifterna sammanställts särskilt dels för s. k. landshövdingehus, dels för stenhus.

Tab. 18. Taxeringsvärden för fastigheter i Göteborg.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadernas värde	Tomternas värde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		i kr. pr kbm byggnadsvolym		
<i>Landshövdingehus uppförda:</i>				
1930—33	23	37.50	4.70	11.3
1933—36	31	36.85	4.54	11.0
1937	10	38.50	4.85	11.2
1938	5	45.32	5.23	10.3
1939	10	43.99	5.60	11.3
<i>Stenhus uppförda:</i>				
1930—33	15	56.12	7.10	10.3
1934—36	17	54.00	9.68	15.2
1937	6	54.80	8.86	13.9
1938	2	62.50	9.20	12.9
1939	3	63.40	7.90	11.1

Till utvecklingen, som synes karakteriseras av någon sänkning av byggnadskostnaderna 1934—36 i jämförelse med åren 1930—33 och därefter av en betydande uppgång, ha säkerligen samma faktorer som förorsakat kostnadsstegringen i Stockholm bidragit. Vad landshövdingehusen beträffar har sålunda otvivelaktigt en viss standardstegring inträffat. De tidigare husen uppfördes sålunda väl i allmänhet med centralvärme, men först efter hand har installation av varmvattenanläggning tillkommit och först de senaste åren och i mindre utsträckning ha lägenheterna utrustats med badrum. För stenhusen är utvecklingen förmodligen mera analog med den i Stockholm.

För *Malmö* synas byggnadsvärdena ligga på en icke obetydligt lägre nivå och visa en mindre utpräglad uppgång. Uppgifterna avse endast stenhus.

Tab. 19. Taxeringsvärden för fastigheter i Malmö.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1930	—	39·70	5·36	11·9
1931	—	41·41	5·17	11·1
1932	—	37·13	4·07	9·9
1933	—	36·20	3·75	9·4
1934	—	35·91	4·55	11·2
1935	—	33·63	4·40	11·6
1936	—	34·90	3·41	8·9
1937	—	36·10	3·46	8·7
1938	—	39·68	3·04	7·1
1939	16	41·90	3·94	8·6
1939—40	4	42·07	3·60	7·9

För *Norrköping* ha erhållits följande uppgifter avseende stenhus:

Tab. 20. Taxeringsvärden för fastigheter i Norrköping.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1930—33	9	38·30	3·07	7·4
1934—36	38	43·66	3·70	7·8
1937—38	31	47·18	5·25	10·0
1939	9	48·85	4·44	8·3
1940 ¹	2	55·88	5·11	8·4

¹ Antagligen påbörjade 1939.

Från *Norrköping* har ytterligare erhållits uppgifter på de slutliga byggnadskostnaderna för några byggnader för barnrika familjer. För dessa uppgick kostnaden per kbm byggnadsvolym till följande belopp: för ett hus 1937 38:20 kr., för två hus 1938 43:60 kr. och 44:95 kr. samt för ett hus 1939 46:65 kr. En byggnad för vilken erhållits statligt tertiärlån och vilken uppförts 1936, uppges ha kostat 46:60 kr./kbm.

För *Jönköping* föreligga följande uppgifter rörande där uppförda stenhus:

Tab. 21. Taxeringsvärden för fastigheter i Jönköping.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1930—33	13	35·00	2·83	7·5
1934—36	6	37·66	2·40	6·0
1937	4	43·00	2·12	4·7
1939	7	46·63	2·85	5·8

Uppgifter föreligga dessutom för några byggnader, vilka uppförts med hjälp av statens tertiärlån. För fyra under 1937 uppförda byggnader ha kost-

naderna per kbm byggnadsvolym angivits till respektive 45: 15, 45: 30, 47: 70 kr.; för en 1939 uppförd fastighet var kostnaden 49 kr.

För *Borås* äro uppgifterna något mera sparsamma. Ett år 1931 uppfört trähus, innehållande modernt inredda lägenheter, har taxeringsvärderats till 43: 50 kr. per kbm byggnadsvolym och ett 1932 uppfört stenhus till 37 kr. Dessa taxeringar ligga möjligen något i underkant. För senare år har erhållits följande sammanställning rörande stenhus:

Tab. 22. Taxeringsvärden för fastigheter i *Borås*.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1934—36	11	42·96	2·92	6·4
1937	5	47·26	4·06	8·0
1938	4	54·10	2·65	4·7
1939	6	52·00	.	10·3 ¹

¹ För 4 av fastigheterna.

För fastigheter, för vilka byggnadslånebyrån beviljat lån, ha följande uppgifter erhållits:

1934 38: 30 kr./kbm, 1936 40: 60, 41: 60 och 46: 30 kr./kbm, 1938 47: 86 och 51: 40 kr./kbm samt 1939 46: 55 (enligt kalkyl i september) och 47: 20 kr./kbm.

För *Trollhättan* är materialet ännu mera begränsat.

Tab. 23. Taxeringsvärden för fastigheter i *Trollhättan*.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1936	3	46·00	3·35	6·7
1937—38	8	51·70	3·34	6·5
1939	5	49·85	4·15	7·7
1940	1	59·05	3·45	5·5

En liknande sammanställning för ett antal orter i Västergötland (*Vänernborg*, *Alingsås*, *Skara*, *Skövde*, *Lidköping*, *Falköping* och *Töreboda*) har givit till resultat:

Tab. 24. Taxeringsvärden för fastigheter i 8 västgötaorter.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1930—33	12	43·46	2·48	5·4
1934—35	5	37·00	1·14	3·0
1937	4	45·60	2·95	6·1
1938	1	51·56	3·13	5·7
1939	1	53·91	2·34	4·2

För tre byggnader, för vilka beviljats tertiärlån, ha erhållits följande kostnadsuppgifter per kbm byggnadsvolym:

1934 34: 50 kr., 1936 37: — kr., 1937 40: 50 kr.

För *Karlskrona* ha följande uppgifter erhållits rörande stenhus:

Tab. 25. Taxeringsvärden för fastigheter i Karlskrona.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1930—33	2	41·20	1·28	3·0
1934—36	7	47·90	1·90	3·8
1937	7	53·64	2·86	5·0
1938	8	55·07	2·98	5·1
1939	8	54·50	2·96	5·1
1940	1	65·79	3·74	5·4

Uppgift om byggnadskostnad i kr./kbm byggnadsvolym har dessutom kunnat erhållas för ett antal fastigheter, för vilka beviljats tertiärlån:

1936 41: 25, 39: — och 47: 60; 1937 44: 50, 49: 70 och 51: 36; 1938 38: 70, 41: 70, 43: —, 44: 50 och 49: 70; 1938—39 50: 15; 1939—40 60: 20; samt 1939 43: 48 (stenhus i 2 våningar, lättegel), och 48: 65 (reveterat trähus).

Slutligen ha vissa uppgifter erhållits rörande *Uppsala*.

Tab. 26. Taxeringsvärden för fastigheter i Uppsala.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1934—36	13	50·00	2·33	4·5
1937	8	51·00	3·43	6·3
1938	3	56·47	5·19	8·4

För *Halmstad* är antalet uppgifter långt mindre:

Tab. 27. Taxeringsvärden för fastigheter i Halmstad.

Byggnadsår	Antal fastigheter	Byggnadsvärde	Tomtvärde	Tomtvärde i % av taxeringsvärde
		kr. pr kbm byggnadsvolym		
1934	4	27·66	5·27	16·0
1938	1	44·00	4·59	9·4
1939	7	43·54	3·52	7·5

Bostadssociala utredningen gjorde hösten 1939 en liknande kalkyl, som den vilken ovan refererats rörande ett par fastigheter i Stockholm, även för ett par HSB-hus i Lidköping. Med stöd härav anförde utredningen följande

rörande utvecklingen i landsortsstäderna. »Även om tomtkostnaden procentuellt stigit starkt, blir verkan härav på den totala fastighetskostnaden mera obetydlig ju mindre ort det gäller under det att ökningen i byggnadskostnad spelar en större roll. Beträffande lönekostnaderna torde i landsorten utnyttjandet av avtalsbestämmelserna på senare år haft förhållandevis större inverkan på byggnadskostnaden än i Stockholm, där mera ingående kännedom om avtalens utnyttjande under längre tid kunnat erhållas och arbetarparten lättare kunnat erhålla sakkunnig hjälp, som tillvaratagit dess intressen vid ackordsuppmätningar och avtalstolkningar. Men framför allt torde byggnadskostnadsstegringen i landsortsstäder i relativt högre grad än i Stockholm under innevarande decennium vara att hänföra till standardförbättringar, såsom t. ex. införandet av hel badrumsinstallation, gas- eller el-spisar i stället för vedspisar och en genomgripande köksinredningsförbättring. Den standardhöjning, som i Stockholm till stor del genomfördes redan under 1920-talet, har i stort sett haft sitt genombrott i landsorten först under 1930-talet. Fullt moderna lägenheter byggdes knappast på mindre orter för arbetare och jämställda under 1920-talet utan endast i mindre utsträckning för mera väl-situerade. Genom det kraftiga räntefallet på 1930-talet möjliggjordes en bättre, fullt modern kvalitetsstandard för övriga befolkningslager, och den välinrättade bostaden i småstaden blev ekonomiskt överkomlig även för folk med begränsade ekonomiska resurser.»

3. Byggnadskostnadernas stegring 1939—40.

För stegringen av byggnadskostnaderna under det senaste året föreligga synnerligen detaljerade beräkningar, som utarbetats i samband med uppläggandet av en socialstyrelsens byggnadskostnadsindex. Denna, som enligt överenskommelse tills vidare beräknas av Stockholms byggmästareförening, bygger delvis på en undersökning, som verkställdes av bostadssociala utredningen och publicerats i dess Promemoria rörande bostadsbyggnadsverksamheten och bostadsförsörjningen (S. O. U. 1939: 50). Bostadssociala utredningen verkställde genom särskilt tillkallade experter en undersökning av byggnadskostnadernas förändringar från den 1 augusti till den 1 november 1939 för tre olika hustyper, nämligen ett nioväningars höghus, utfört på Ladugårdsgården år 1938, ett treväningars s. k. smalhus, utfört i stadsdelen Hammarby i Stockholm under vintern 1938—39 samt ett envånings enfamiljsbostadshus av trä, utfört av monteringsfärdiga delar. För de båda förstnämnda hustyperna anställdes jämförelser mellan den verkliga byggnadskostnaden, fastställd på grundval av verifikationer och fakturor, som företagen ställt till utredningens förfogande, och de kostnader, som skulle uppkommit, därest byggnaderna skulle utförts med de priser på material och arbete, som voro rådande den 1 augusti 1939 och 1 november 1939. För träbyggnaden har en jämförelse mellan kostnaderna i augusti och november 1939 grundats på uppgifter lämnade av HSB. Undersökningen gav till resultat, att följande

procentuella ökning av den totala byggnadskostnaden inträtt från den 1 augusti till den 1 november 1939:

Höghuset	8.30 %
Smalhuset	8.60 %
Trähuset	7.29 %

På grund av materialets omfattning och den knappt tillmätta tiden kunde beräkningarna icke genomföras i detalj så fullständigt som varit önskvärt, särskilt i fråga om arbeten, som utförts av särskilda entreprenörer, såsom gas-, värme-, sanitära och elektriska installationer m. m. De ovan återgivna måtten på byggnadskostnadernas stegring kunna följaktligen icke betraktas som fullt exakta. Med hänsyn till att de båda undersökta stenhusen representera så vitt skilda byggnadstyper torde man dock av undersökningsresultatet kunna dra den slutsatsen, att olikheter i fråga om hustyper och utförande i övrigt i jämförelsevis ringa grad påverkat den relativa kostnadsförändringen för hyreshus av sten. En index, beräknad på grundval av budgeten för ett normalt hyreshus av sten, kan därför antagas med för praktiska behov tillfredsställande noggrannhet representera byggnadskostnadens variationer för dylika byggnader över huvud.

Med hänsyn härtill har indexberäkningen ansetts utan olägenhet kunna begränsas till det av bostadssociala utredningen undersökta trevåningshuset. Anledningen härtill har varit dels materialets mindre omfattning, dels och framför allt, att trevåningshuset till såväl typ som utrustningsstandard ansetts lämpligare som indexunderlag — särskilt med hänsyn till en fortsatt indexberäkning även för andra städer än Stockholm — än niovåningshuset med dess extrema storstadskaraktär.

Den sålunda som indexunderlag valda byggnaden är uppförd med ytterväggar av 25 cm gasbetongblock och med lägenhetsskiljande mellanväggar av betong, övriga bärande mellanväggar liksom väggarna i trapphusen av tegel samt övriga mellanväggar av slaggplattor. Grunden är utförd av betong direkt på berg och invändigt isolerad med heraklitplattor. Bjälklagen över källaren och våningen 1 trappa äro utförda av betong med rundjärnsarmering mellan järnbalkar. Vindsbjälklaget är av trä. Golven äro i samtliga boningsrum av ekparkett; i kök, matvråar och kapprum äro golven belagda med linoleummattor på underlag av tretong. Trapporna äro utförda av kalkstensblocksteg och trappplanerna belagda med kalkstensplattor. Alla fönsterbänkar äro av polerad belgisk granit. Yttertaket är täckt med galvaniserad dubbelfalsad plåt.

Byggnaden är uppförd i tre våningar med en höjd från golv till tak av 2.70 m. Trappornas antal är tre, och vid varje trappplan ligga 2 lägenheter om 1 rum och kök, ljus matvrå, badrum och 2 garderober. Badrummen ha inbyggt badkar och spegelskåp; väggarna äro beklädda med kakel och golven belagda med småplattor i svartvitt schackmönster. Köken äro utrustade med gasspis, rostfri diskbänk och Elektrolux kylskåp. Väggen över spis och diskbänk är beklädd med opaxitglas. I trappuppgångarna finnas sopnedkast.

Dörrarna till lägenheterna äro av mahogny med mahognyfoder. Entréportarna äro av ek. Lägenhetsindelningen är lika i alla tre våningarna, och samtliga 18 lägenheter i huset äro lika i plan. I källaren finnes garage för 3 bilar, tvättstuga, torkrum och strykrum, pannrum, bränslerum och källarkontor.

Byggnadens dimensioner äro följande:

Längd	31·75 m	Övriga källarlokalerna	176·56 kvm
Bredd	8·80 »	Lägenhetsyta: total	624·96 »
Bruttoyta	280·00 kvm	per lägenh.	35·60 »
Volym	3 213·10 kbm	Trappor	85·29 »
Garage	51·76 kvm		

Ytorna äro mätta med avdrag för lägenhetsskiljande väggar och större skorstensstockar. Volymen är mätt från källargolv till vindsbjälklagets överkant.

Byggnaden påbörjades i november 1938 och var färdig till inflyttning den 1 april 1939. Huset är sålunda utfört som ett typiskt vinterarbete, vilket i budgeten ger sig tillkänna bl. a. i utgifterna för koks, provisorisk elektrisk installation (belysning), högre pris för inköp av varmt bruk m. m. Byggnadstidens förlängning har givetvis även påverkat antalet arbetstimmar. Då budgeten vid kommande indexberäkningar skall bibehållas konstant, kommer indextalet icke att återspegla sådana kostnadsförändringar, som bero på av årstiden betingade variationer i de förbrukade kvantiteterna och antalet utgjorda arbetstimmar.

Budgeten är uppgjord på grundval av den verkliga materialförbrukningen och den verkliga kostnaden för det utförda byggnadsarbetet. I budgeten ha samtliga i bygget använda slag av byggnadsmaterial medtagits. I syfte att förenkla beräkningen av materialkostnadernas förändringar ha emellertid kostnaderna för olika dimensioner av ett och samma slags material sammanförts till en post och angivits som kostnad för en dimension. Så har t. ex. kostnaden under basperioden för sparrar 5" × 5", 5" × 6" etc. sammanförts till en post och dividerats med priset per kubikfot sparrar 5" × 5". Den sålunda erhållna kvantitetssiffran har sedan multiplicerats med motsvarande pris omkring den 1 oktober 1940. På detta sätt ha de ursprungliga 66 posterna för virke i budgeten nedbringats till 16. För andra material, vilka var för sig förbrukats i ett stort antal dimensioner, såsom spik, skruv, rördelar etc., har enahanda förfaringssätt tillämpats.

Arbetslönerna under basperioden ha fastställts med ledning av dagsverkslistor och ackordsuppmätningar, vilka ställts till förfogande av byggmästaren och hans underentreprenörer. Endast sådana löner ha redovisats, som avsett arbete utfört på själva byggnadsplatsen. Vid beräkningen av den lönestegring, som inträtt från årsskiftet 1938—39 till den 1 oktober 1940 som följd av de nya avtalsbestämmelserna om höjd timlön, rörligt tillägg och semesterersättning, har man utgått från det i dagsverkslistorna uppgivna antalet utgjorda arbetstimmar.

I fråga om de arbeten, som utförts av underentreprenörer (posterna 21—25,

Tab. 28. Byggnadskostnader för smalhus i kvarteret Botanikern,
Hammarbyhöjden, Stockholm.

Nr	Material, arbete etc.	K o s t n a d				Kostnadsökning 1939—1940		
		1 jan. 1939		1 okt. 1940		Kr.	% av kost- naden 1939	% av hela ök- ningen
		Kr.	% av total- kost- naden	Kr.	% av total- kost- naden			
1	Trävaror	10 700	5·21	12 078	5·02	1 378	12·88	3·90
2	Snickerier	7 425	3·62	7 717	3·21	292	3·93	0·83
3	Cement	4 002	1·95	6 221	2·59	2 219	55·45	6·28
4	Tillsatsmaterial för betong	2 154	1·05	3 085	1·28	931	43·22	2·64
5	Tegel	2 460	1·20	2 764	1·15	304	12·36	0·86
6	Gasbetong	5 451	2·66	5 913	2·46	462	8·48	1·31
7	Mellanväggsplattor	1 856	0·90	2 302	0·96	446	24·03	1·26
8	Bruk och material för bruk	4 150	2·02	5 157	2·14	1 007	24·27	2·85
9	Armeringsjärn	2 188	1·07	3 472	1·44	1 284	58·68	3·64
10	Järnbalkar	3 493	1·70	6 273	2·61	2 780	79·59	7·87
11	Diverse järn- och metallvaror	1 749	0·85	2 460	1·02	711	40·65	2·01
12	Beslag	2 718	1·32	3 110	1·29	392	14·42	1·11
13	Inredning (spisar m. m.)	6 929	3·38	7 499	3·12	570	8·23	1·61
14	Beklädnadsplattor (lergods)	1 854	0·90	2 332	0·97	478	25·78	1·35
15	Asbestcement och bitumen	1 164	0·57	1 975	0·82	811	69·67	2·30
16	Papp	465	0·23	728	0·30	263	56·56	0·75
17	Isoleringsmaterial, fyllning m. m.	2 011	0·98	2 646	1·10	635	31·58	1·80
18	Arbetslöner för egentliga byggnads- arbeten i byggmästarens egen regi	52 982	25·82	56 212	23·37	3 230	6·10	9·15
	Därav: grovarbetare	20 227		22 128		1 901		
	murare	14 715		15 362		647		
	timmermän	9 061		9 386		325		
	snickare	8 979		9 336		357		
19	Bergsprängning	3 336	1·63	4 373	1·82	1 037	31·09	2·94
	Därav: arbetslöner	1 753		1 865		112		
	material m. m.	1 583		2 508		925		
20	Utvändiga stenarbeten	438	0·21	458	0·19	20	4·57	0·06
	Därav: arbetslöner	100		108		8		
	material	338		350		12		
21	Invändiga stenarbeten	6 238	3·04	6 778	2·82	540	8·66	1·53
	Därav: arbetslöner	925		964		39		
	material	5 165		5 653		488		
	omkostnader	148		161		13		
22	Smidesarbeten	2 824	1·38	3 854	1·60	1 030	36·47	2·92
	Därav: arbetslöner	646		698		52		
	material	1 591		2 355		764		
	omkostnader	587		801		214		
23	Värme- och sanitär installation ..	31 742	15·47	37 710	15·68	5 968	18·80	16·90
	Därav: arbetslöner	7 967		8 271		304		
	material	16 481		20 774		4 293		
	omkostnader	7 294		8 665		1 371		
24	Elektrisk installation	6 530	3·18	7 454	3·10	924	14·15	2·62
	Därav: arbetslöner	2 817		2 974		157		
	material	2 333		2 905		572		
	omkostnader	1 380		1 575		195		

Nr	Material, arbete etc.	K o s t n a d				Kostnadsökning 1939—1940		
		1 jan. 1939		1 okt. 1940		Kr.	% av kost- naden 1939	% av hela ök- ningen
		Kr.	% av total- kost- naden	Kr.	% av total- kost- naden			
25	Plåtslageriarbeten.....	3 894	1·90	5 015	2·09	1 121	28·79	3·18
	Därav: arbetslöner.....	1 679		1 818		139		
	material.....	1 374		2 114		740		
	omkostnader.....	841		1 083		242		
26	Måleriarbeten.....	10 228	4·98	11 101	4·62	873	8·54	2·47
	Därav: arbetslöner.....	8 796		9 071		275		
	material.....	1 432		2 030		598		
27	Glasmästeriarbeten.....	1 609	0·78	1 859	0·77	250	15·54	0·71
	Därav: arbetslöner.....	290		301		11		
	material.....	925		1 103		178		
	omkostnader.....	394		455		61		
28	Träbetongarbeten.....	1 146	0·56	1 380	0·57	234	20·42	0·66
	Därav: arbetslöner.....	509		538		29		
	material.....	637		842		205		
29	Parkettgolv.....	3 008	1·47	3 500	1·46	492	16·36	1·39
	Därav: arbetslöner.....	913		961		48		
	material.....	1 995		2 423		428		
	omkostnader.....	100		116		16		
30	Linoleummattor.....	2 009	0·98	2 436	1·01	427	21·25	1·21
	Därav: arbetslöner.....	302		313		11		
	material.....	1 613		2 009		396		
	omkostnader.....	94		114		20		
31	Ledstänger och markiser.....	1 130	0·55	1 431	0·60	301	26·64	0·85
	Därav: arbetslöner (uppskattat)	150		170		20		
	övriga kostnader.....	980		1 261		281		
32	Plantering.....	514	0·25	664	0·28	150	29·18	0·43
	Därav: arbetslöner.....	204		231		27		
	material.....	310		433		123		
33	Maskiner och redskap för arbetets utförande.....	2 920	1·42	3 273	1·36	353	12·09	1·00
34	Provisorisk elektrisk installation..	650	0·32	749	0·31	99	15·23	0·28
	Därav: arbetslöner.....	408		463		55		
	material.....	150		180		30		
	omkostnader.....	92		106		14		
35	Biltransporter.....	831	0·41	1 528	0·64	697	83·87	1·97
36	Bränsle, driv- och smörjmedel, be- lysnings.....	1 584	0·77	2 776	1·15	1 192	75·25	3·38
37	Försäkringar och vakthållning ..	706	0·34	728	0·30	22	3·12	0·06
	Därav: arbetslöner.....	264		236		22		
	omkostnader.....	442		442		0		
38	Telefon och diverse småutgifter..	716	0·35	836	0·35	120	16·76	0·34
39	Arbetsledning.....	4 200	2·05	4 466	1·86	266	6·33	0·75
40	Räntor och tomträttsavgäld under byggnadstiden.....	2 620	1·28	3 620	1·51	1 000	38·17	2·83
41	Arkitekt- och konstruktörsarvode, ritningar m. m.....	2 555	1·25	2 555	1·06	0	0	0
	Tillhopa.....	205 179	100·00	240 488	100·00	35 309	17·21	100·00
	Därav: arbetslöner.....	80 705	39·33	85 244	35·45	4 539	5·62	12·86
	material.....	96 696	47·13	121 411	50·48	24 715	25·56	69·99
	övriga kostnader.....	27 778	13·54	33 833	14·07	6 055	21·80	17·15

27—31 och 34 i tab. 28), har man i budgeten räknat med kostnaderna för material och löner samt ett pålägg för allmänna omkostnader, transporter, företagervinst m. m. Materialkostnaderna ha bestämts på grundval av prisuppgifter, som inhämtats från representativa firmor inom respektive branscher. Lönekostnaderna ha beräknats efter samma principer som för i byggmästarens egen regi utförda arbeten. Pålägget för allmänna omkostnader etc. har för basperioden bestämts som skillnaden mellan å ena sidan den faktiska anbuds summan, å andra sidan de på nyss nämnt sätt beräknade material- och lönekostnaderna. Ökningen av pålägget till den 1 oktober 1940 har uppskattats i proportion till den registrerade ökningen av material- och arbetskostnader.

Prisuppgifterna beträffande material, som förbrukats vid utförandet av de olika arbetena, avse i allmänhet priser, som betalats av vederhäftiga företagare, vilka ej tillhöra de största i respektive branscher. Det är att märka, att de faktiska priserna kunna variera med hänsyn till rabatter, som bl. a. betingas av det köpande företagens totala förbrukning.

Såsom framgår av tab. 28, visar indexberäkningen en stegring av byggnadskostnaderna från årsskiftet 1938—39 till den 1 oktober 1940 med 17·2 %. Arbetslönerna ha stigit med 5·6 %, materialkostnaderna med 25·6 % och övriga kostnader med 21·8 %. Det är att märka, att i posten »övriga kostnader» ingå, förutom diverse transport- och administrationskostnader m. m., även företagervinster för de olika underentreprenörerna, men icke någon företagervinst för byggmästaren. Kalkylerna avse med andra ord variationerna i en byggnadsföretagares självkostnader.

Av tab. 28 framgår vidare, att alla poster bidragit till stegringen med undantag för arkitekt- och konstruktörsarvoden; det rådande läget har icke ansetts medgiva en höjning av dylika arvoden, som skulle kompensera de ökade levnadskostnaderna. De kraftigaste höjningarna uppvisa posterna för cement, järnbalkar, armeringsjärn, diverse järn- och metallvaror (spik, skruv m. m.), papp, asbestcement och bitumen, biltransporter samt bränsle, driv- och smörjmedel och belysning. En kraftig höjning visar även priset på tillsatsmaterial för betong, såsom grus, singel m. m., vilket torde stå i samband med de ökade transportkostnaderna. Relativt liten är prisstegringen för trävaror, snickerier, tegel och gasbetong.

Lönekostnaderna ha höjts dels till följd av semesterlagen och särskilda överenskommelser om semesterersättning, dels genom höjning av timlönerna och överenskommelser om rörliga tillägg i anslutning till »ramavtalet». Hur dessa faktorer påverkat lönekostnaderna för olika arbetarekategorier framgår närmare av tab. 29. Semesterersättningen har för grupperna 18, 19, 25, 26, 28, 29 och 32 beräknats i enlighet med gällande överenskommelser, vilka avse viss ersättning per arbetad timme. För övriga grupper har ersättningen beräknats enligt semesterlagens bestämmelser; härvid har man förutsatt, att vederbörande arbetare varit fast anställda hos respektive arbetsgivare och sålunda varit berättigade till en semesterersättning, motsvarande 2 % av lönen 1 januari 1939 och 4 % 1 oktober 1940.

Tab. 29. Lönekostnader för smällhus i kvarteret Botanikern, Hammarbyhöjden, Stockholm.

	Beräknad arbetstid		Lönekostnader 1939			Lönestegring 1939—1940					Lönekostnad 1940 (kr.)
	Hela antalet arbets-timmar	Därav ackordsarbete (i %)	Tim-lön (kr.)	Tim-för-tjänst vid ackordsarbete	Lönekostnad (kr.)	Höjning av tim-lön (öre per timme)	Index-tillägg (öre per timme)	Ökn. av semesterersättning (öre per tim.)	Sammanlagd ökning 1939—1940		
									Summa kr.	i % av lönekostn. 1939	
18. Egentliga byggnadsarbeten i byggmästarens egen regi	18 086	52.3	1.51	4.22	52 982	6	6	—	3 230	6.1	56 212
Därav: Grovarbetare	10 015	20.0	1.50	4.09	20 227	6	6	8	1 901	9.4	22 128
Murare	3 900	90.3	1.05	3.99	14 715	6	6	10	647	4.4	15 362
Timmermän	1 957	89.7	1.65	4.97	9 061	6	6	10	325	3.6	9 386
Snickare	2 214	97.8	1.65	4.11	8 979	6	6	10	357	4.0	9 336
19. Bergsprängning	700	67.1	1.50	3.00	1 753	6	6	8	112	6.4	1 865
20. Utvändiga stenarbeten	60	—	1.65	—	100	6	6	—	8	8.0	108
21. Invändiga stenarbeten	305	82.0	1.65	3.26	925	6	6	5.9	39	4.2	964
22. Smidesarbeten	310	27.4	1.60	3.21	646	10	5	4.2	52	8.0	698
23. Värme- och sanitär installation	2 350	100.0	—	3.00	17 967	—	5.18	6.0	304	3.8	28 271
24. Elektrisk installation	900	100.0	1.58	3.07	2 817	7	11.3	6.1	157	5.6	2 974
25. Plåtslagerarbeten . .	480	100.0	1.80	3.50	1 679	—	18	11	139	8.3	1 818
26. Måleriarbeten	2 293	88.6	1.85	4.09	8 796	—	—	12	275	3.1	9 071
27. Glasmästeriarbeten	81	100.0	—	3.50	290	6	7	6.2	11	3.8	301
28. Träbetongarbeten . .	170	77.6	1.60	3.39	509	6	6	10	29	5.7	538
29. Parkettgolv	300	100.0	1.65	3.04	913	6	6	10	48	5.3	961
30. Linoleummattor	86	100.0	1.65	3.44	302	6	6	7.0	11	3.6	313
31. Ledstänger och markiser ³	150	.	.	.	20	13.3	170
32. Plantering	136	—	1.50	—	204	6	6	8	27	13.2	231
34. Provisorisk elektrisk installation	253	—	1.58	—	408	7	11.3	3.6	55	13.5	463
37. Försäkringar och vakthållning	176	—	1.50	—	264	12	—	—	22	8.3	286
Tillhoppa	26 636	—	—	—	80 705	—	—	—	4 539	5.6	85 244

¹ I summan ingår 779 kr. för resekostnader och dagtraktamenten.

² I summan ingår 820 kr. för resekostnader och dagtraktamenten.

³ Approximativ uppskattning.

Kostnaderna för samtliga arbetslöner på byggnadsplatsen utgjorde 1939 39.3 % och 1 oktober 1940 35.5 % av den totala byggnadskostnaden. Enbart kostnaderna för egentliga byggnadsarbeten i byggmästarens egen regi (löner

till grovarbetare, murare och träarbetare) utgjorde respektive 25·8 och 23·4 % av totalkostnaden.

Den totala byggnadskostnaden per kbm var 1939 63:86 kr. och 1940 75:17 kr. Kostnaden per kvm lägenhetsyta var 1939 c:a 732:78 kr. och 1940 c:a 862:58 kr. Vid bedömandet av dessa kostnader bör hänsyn tagas till att byggnaden innehåller uteslutande enrumslägenheter med var för sig rätt liten yta och relativt hög utrustningsstandard.

4. Transportkostnadernas ökning 1939—40.

Socialstyrelsens byggnadskostnadsindex belyser sålunda i enlighet med den föregående framställningen mycket ingående byggnadskostnadernas ökning under det senaste året. Av tabellerna 28 och 29 framgår även hur kostnaderna och kostnadsökningen fördela sig på olika poster. En faktor, som starkt bidragit till den inträffade kostnadsstegringen men som icke erhållit

Tab. 30. Transportkostnader för ett bygge i Stockholms förorter.

Material	Transportmedel	Transportkostnad, kr.		Procentuell ökning	Transport från
		sommaren 1939	hösten 1940		
Bruk	Bil	3 500	4 550		Fabrik i Stockholm
Cement	Båt	400	800		Gotland
	Bil	300	400		Kaj i Stockholm
Grus	Bil	2 150	3 120		Abrahamsberg
Järn (armering och balkar) ..	Jvg	680	750		Domnarvet
	Bil	255	340		Norra station
Masugnsslagg	Jvg	1 600	2 300		Forsbacka
	Bil	420	585		Norra station
Murtegel	Bil	2 640	3 700		Strängnäs
Målningsmaterial och tapeter	Bil	350	420		Lager i Stockholm
Schaktmassa	Bil	1 125	1 800		Abrahamsberg
Singel	Bil	2 300	3 200		Abrahamsberg
Slaggplattor	Bil	551	816		Sundbyberg
	Jvg	315	350		Sparreholm
Snickerier	Bil	720	840		Norra station
	Bil	510	810		Abrahamsberg
Sprängmassa	Bil	260	370		Sala
Taktegel	Bil	1 300	1 500		Förråd vid Stockholm
Trädgårdsanläggning	Jvg	1 080	1 190		Eksjö
Trävaror	Bil	270	340		Station i Stockholm
Övriga järnvägstransporter ..	Jvg	536	682		
Övriga biltransporter	Bil	1 655	2 150		
Övriga båttransporter	Båt	52	54		
Samtliga transporter		22 969	31 067	35·3	
Därav med järnväg	Jvg	4 211	5 272	25·2	
» » bil	Bil	18 306	24 941	36·2	
» » båt	Båt	452	854	88·9	
Total byggnadskostnad		450 000	500 000 ¹		
Transportkostnad i % av byggnadskostnad		5·1	6·2		

¹ Uppskattat.

tillräcklig belysning av ovan anförda uppgifter, är transportprisstegringen. Denna ingår i allmänhet i kostnadsstegringarna för olika material.

För att få ett begrepp om vad transportkostnaderna och stegringen av dessa under det senaste året betytt i förhållande till övriga i byggnadskostnaderna ingående faktorer, ha de sakkunniga från HSB införskaffat en särskild utredning härom. I denna har en sammanställning gjorts för kostnaderna för transporter av samtliga byggnadsmaterial från leverantörens lager och fram till byggnadsplatsen. Däri ingå sålunda icke fabrikantens transportkostnader för varan under produktionstiden eller transportkostnaderna inom bygget. Beräkningarna ha utförts för ett av HSB uppfört 3-vånings bostadshus av tegel med balklag av betong, beläget i Stockholms förorter på omkring 7 km avstånd från stadens centrum. Utredningen avser transportkostnaderna såväl före krisen, d. v. s. de kostnader, som gällde för ett hus, som färdigställdes till 1 oktober 1939, som kostnaderna hösten 1940, varvid räknats med förhöjda järnvägs- och båtfrakter samt med enbart gasdrivna bilar. Vidare har räknats med att samma transportmedel kommit till användning bägge åren; möjligen har därigenom kostnadsökningen något överskattats, då en del långväga transporter, som 1939 utfördes med bil, följande år kanske med ekonomisk fördel i stället kunnat utföras med järnväg. Utredningens resultat framgår av tab. 30.

Enligt denna utredning utgjorde transportkostnaderna före krisen 5.1 % av de totala byggnadskostnaderna och icke mindre än $\frac{3}{4}$ av transportererna — mätt efter kostnaderna — utfördes med bil. Under krisen ha transportkostnaderna stigit med 35.3 %. Denna stegring betyder ensam en höjning av de totala byggnadskostnaderna med ungefär 2 %.

KAPITEL 5.

Tomtpriser och tomtpolitik.**1. Tomtprisernas utveckling under 1930-talet.**

De uppgifter, som i ett föregående avsnitt sammanställts rörande fastigheters taxeringsvärden i olika större och medelstora städer och som där främst användes för att belysa byggnadskostnadernas utveckling, ha även givit en viss bild av tomtvärdenas förändringar under det senaste årtiondet. De ha dessutom givit upplysning om markvärdenas relativa vikt i förhållande till fastighetsvärdenas övriga beståndsdelar. I allmänhet synas tomtvärdena ha följt med i byggnadskostnadsstegringen och därvid hållit i stort sett jämn takt med andra faktorer. Av sammanställningarna har även framgått, att tomtvärdena i Stockholm utgöra omkring 20 % av de totala fastighetsvärdena. För Göteborg är motsvarande siffra 10—12 %, för Malmö 8—10 % och för övriga i redogörelsen ingående städer mindre. Härvid avses sådana tomter, som under senare år bebyggts med bostadshus. För ett mindre antal tomter i centrum av de olika samhällena uppgå markvärdena till betydligt högre belopp, men prisbildningen för sådan centralt belägen tomtmark torde i detta sammanhang sakna betydelse.

En grundligare undersökning rörande tomtpriser i 18 av de större svenska städerna företogs av byggnadsindustrisakkunniga för åren 1929—34. Därjämte behandlade byggnadsindustrisakkunniga mera ingående dels Stockholms stads, dels Djurgårdskommissionens tomtpolitik. Det har syntts oss vara av intresse att få dessa byggnadsindustrisakkunnigas undersökningar kompletterade med uppgifter för utvecklingen under de senaste åren. Byggnadskostnadssakkunniga ha därför låtit ingenjör G. Elghufvud göra vissa sammanställningar rörande tomtprisernas utveckling i Stockholm. Därjämte ha de sakkunniga tillskrivit kommunala myndigheter i övriga av byggnadsindustrisakkunnigas undersökning berörda städer och från dessa inhämtat uppgifter rörande tomtprisernas utveckling under åren 1935—40. I samband därmed begärdes även upplysning rörande arealen av den tomtmark, som finnes till förfogande för bebyggelse under de närmaste åren, samt rörande de aktuella tendenserna på tomtmarknaden. De kommunala myndigheterna tillfrågades därjämte om sin uppfattning rörande möjligheterna att förbilliga tomtmarken genom förbilligande av stadsplanarbetet och gatu-anläggningen, genom iordningställandet av centralt belägen, obebyggd tomtmark, till vilken kostnaderna för utdragandet av ledningar bli ringa, eller på andra vägar. Den följande redogörelsen bygger på de sålunda inhämtade upplysningarna. Från drätselkammarna i Borås¹ och Karlstad ha svar ej ingått.

¹ Från drätselkammaren i Borås har svar ingått den 23 januari 1941, då betänkandet var under tryckning.

Tomtpriser och tomtpolitik i Stockholm.

De största tomtförsäljarna i huvudstaden ha varit dels Stockholms stad, dels staten genom Djurgårdskommissionen. Därjämte ha av enskilda ägare försålts såväl vissa större, tidigare obebyggda områden som enstaka tomter, vilka efter rivning av där befintliga äldre fastigheter blivit föremål för nybebyggelse.

I byggnadsindustrisakkunnigas betänkande (s. 459) finnas följande uppgifter rörande priserna vid Stockholms stads försäljningar av tomtmark i den inre staden.

Tab. 31. Stockholms stads försäljning av bostadstomter i den inre staden.

År	Medelpris per normaleldstad, kr.	År	Medelpris per normaleldstad, kr.
1925	973	1931	1 369
1926	1 019	1932	1 001
1927	1 359	1933	1 152
1928	1 182	1934	1 508
1929	1 465	1935	1 462
1930	1 530	1936	1 608

För Stockholms stads försäljning av bostadstomter under senare år har erhållits följande sammanställning.

Tab. 32. Stockholms stads försäljning av bostadstomter i den inre staden.

År	Antal tomter	Tomtyta, kvm	Köpeskilling, kr.			Belägen i huvudsak å
			Totalt	per kvm tomtyta	per normaleldstad	
1929—34 ¹	—	289 659 ³	38 032 266	131: 30	1 366	—
1934	26	19 340 ⁰	3 452 760	178: 53	1 511	Kungsholmen
1935	61	48 902 ³	6 518 804	133: 30	1 403	Fredhäll
1936	41	38 619 ¹	4 933 390	127: 74	1 558	Fredhäll
1937	23	12 794 ⁹	2 417 550	188: 95	1 672	Kristineberg
1938	10	12 780 ⁹	2 170 300	169: 81	2 046	Södermalm ²
1939	3	1 866 ⁸	420 000	224: 98	1 818	Södermalm/
1940	—	—	—	—: —	—	T. o. m. ^{15/10}

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

² Genom beslut av fastighetsnämnden den 18 oktober 1938 skall återstående tomtmark i den inre staden reserveras för speciella ändamål och sålunda tills vidare icke utbudas till försäljning.

Uppgifterna rörande Djurgårdskommissionens tomtförsäljningar ha redan utnyttjats i ett tidigare sammanhang. Följande tabell är uppställd efter i huvudsak samma principer, som legat till grund för byggnadsindustrisakkunnigas undersökningar. Uppgifterna för under budgetåren 1932/33—1934/35 försålda tomter ha tagits ur byggnadsindustrisakkunnigas betänkande.

Tab. 33. Djurgårdskommisionens tomtförsäljningar å Ladugårdsgårde, Smedsbacken och vid Gustaf Adolfsparcken budgetåren (¹/₇—³⁰/₆) 1932—1940.

	1932—33 ¹	1933—34 ¹	1934—35 ¹	1935—36	1936—37	1937—38	1938—39	1939—40
Antal försålda bostadstomter, st.	—	—	—	12	54	46	41	6
Tomtareal, kvm.	—	—	—	8 491 ²	49 952 ⁶	57 165 ⁸	45 269 ⁶	4 329 ³
Antal eldstäder, ² st.	(2 866)	(502)	(1 533)	934	2 575	3 025	2 461	316
Köpeskilling, kr.	5 181 300	722 000	2 499 600	2 233 282	6 372 343	7 949 540	7 258 957	682 200
Tomtpris per kvm tomtyta, kr.	—	—	—	263: 01	127: 57	139: 05	160: 35	157: 58
Tomtpris per eldstad, ² kr.	(1 308)	(1 438)	(1 631)	2 391	2 475	2 628	2 950	2 159
Taxeringsvärde efter bebyggelse, kr.	26 145 000	3 330 000	11 663 000	9 485 000	30 530 000	37 825 000	25 965 000 ⁴	— ⁵
Tomtkostnad i förhållande till taxeringsvärde, %	19.82	21.68	21.43	23.55	20.87	21.02	22.74 ⁴	— ⁵
Produktionskostnad per kvm efter avdrag av vinst, kr. ³	53: 36	50: —	55: —	60: —	67: —	76: —	73: — ⁴	— ⁵

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga, I, sid. 456—457.

² Fr. o. m. 1935—36 normaleldstad om 30 kvm bruttoväningsyta, tidigare eldstäder av växlande storlek. Så anmärkte byggnadsindustrisakkunniga till 1934—35 års siffror: »På grund av att lägenheternas rumstorlek minskats, har eldstadsantalet blivit större än normalt och därigenom enhetspriset per eldstad minskats.» De uppgifter, som påverkats härav, ha i tabellen satts inom parentes.

³ Produktionskostnaden antages här — enligt byggnadsindustrisakkunnigas mönster — vara taxeringsvärdet minskat med dels 10 % vinstmarginal, dels tomtkostnaden.

⁴ 6 fastigheter med ett tomtpris av 1 355 345 kr. ännu ej taxeringsvärderade efter bebyggelse och därför icke medräknade.

⁵ Tomterna icke bebyggda den 15 november 1940.

Försäljningen av privat tomtmark i Stockholm har dels omfattat enstaka tomter på olika ställen i staden, dels vissa större sammanhängande områden. Priserna torde ha växlat starkt från fall till fall. Belysande för utvecklingen äro följande uppgifter, vilka avse dels ett par under 1920-talet exploaterade områden (Rörstrands- och Atlasområdena vid S:t Eriksplan, omfattande kvarteren Leran, Fajansen, Terrakottan, Stengodset och Porslinsbruket respektive kvarteren Loket, Tendern och Pistongen; några tomter med exceptionella värden hava icke medtagits), dels det i slutet av 1930-talet exploaterade området vid Fridhemsplan, tillhörigt Stockholms sjukhem (omfattande kvarteren Hemmet nr 5, 6, 8, 9, Sysslomannen 1, 2, 3 och System nr 5 och 6; på området har dessutom uppförts en byggnad för postverkets räkning och en biograf). Dessa områden torde kunna anses ha en ungefär likvärdig belägenhet.

Tab. 34. Priser vid exploatering av viss enskild tomtmark i Stockholm.

Å r	Antal tomter	Tomtyta, kvm	Antal normal-eldstäder	Köpeskilling, kr.		
				totalt	per kvm tomtyta	per normal-eldstad
Rörstrandsområdet.						
1924	5	3 900·1	429	393 500	100: 89	917
1925	3	2 678·6	362	368 000	137: 39	1 017
1926	22	12 274·2	1 516	1 628 000	132: 64	1 074
1927	22	12 761·4	1 552	1 703 000	133: 45	1 097
Summa	52	31 614·3	3 859	4 092 500	129: 45	1 061
Atlasområdet.						
1926	24	13 323·9	1 866	2 408 000	180: 73	1 290
1927	15	8 117·4	947	1 128 000	138: 96	1 191
1928	9	5 083·8	564	713 000	140: 25	1 264
Summa	48	26 525·1	3 377	4 249 000	160: 19	1 258
Stockholms sjukhems område.						
1938	4	2 165·8	405	1 388 000	640: 87	3 427
1939	5	4 181·7	625	2 304 600	551: 12	3 687
Summa	9	6 347·5	1 030	3 692 600	581: 74	3 585

Uppgifterna i tabellen torde i huvudsak riktigt återgiva utvecklingen på tomtmarknaden i Stockholm. Priserna på Stockholms sjukhems mark äro förhållandevis höga men icke utan motsvarighet i andra fall. För enstaka tomter ha år 1939 priser överstigande 4 000 kr. per normaleldstad betalats. Utvecklingen efter krigsutbrottet och därvid främst den starka räntestegringen har medfört en begränsning av tomtförsäljningarna och en sänkning av tomtpriserna.

Efter hand som den inre staden i Stockholm blivit fullt bebyggd har en växande del av byggnadsverksamheten kommit att försiggå inom ytterområdena. Under åren 1938—39 var sålunda omkring halva byggnadsverksam-

heten i Stockholm förlagd till dessa områden. Den här till förfogande stående tomtmarken befinner sig till övervägande del i Stockholms stads ägo. Om densamma lämnar ingenjör G. Elghufvud, som även svarar för de i det föregående återgivna sammanställningarna, följande upplysningar.

»Stockholms stads tomtmark för hyreshusbebyggelse på ytterområdena, alltså inom Bromma, Brännkyrka och Enskede församlingar, är icke föremål för försäljning utan upplåtes med tomträtt på sextio år.

Tomtkostnaden bestämes i princip så, att stadens självkostnad för råmarken och exploateringskostnaderna, alltså för gator, vatten, avlopp, räntor under exploateringstiden etc., uppdelas per normaleldstad inom respektive stadsplaneområde, varefter tomträttsavgälden skall lämna skälig förräntning å detta belopp.

Tomträttsavgälden har i stort sett hållit sig omkring 40 kronor per normaleldstad inom Brännkyrka och Enskede församlingar och 45 kronor inom Bromma församling. (Därvid är att märka, att normaleldstaden anses omfatta 27 kvm brutto våningsyta mot i vanliga fall 30 kvm.) För affärseldstäder göres ett mindre tillägg.

Tomträttsavgälden har varit i stort sett oförändrad under senaste femårsperiod och de eventuella mindre variationerna hava *icke* varit beroende av anbud, konkurrens e. d.

Stockholms stad har förbehållit sig rätten att kontrollera och granska byggnadsritningarna för att förhindra olämpliga lägenhetstyper eller -storlekar. Det har vid dessa tomträttsupplåtelser övervägande rört sig om trevåningsbyggnader med 8—9 m bredd.»

I fråga om läge i viss mån jämförligt med Stockholms stads mark i ytterområdena, vilken upplåtes med tomträtt, är Ekhagenområdet. Detta försålles av enskild markexploatör år 1935 och innehåller 24 tomter. De på dessa uppförda fastigheterna innehålla omkring 950 normaleldstäder. Den totala köpeskillingen uppgick enligt vad ingenjör G. Elghufvud meddelat till 1 023 475 kr., motsvarande 28:16 kr. per kvm tomtyta och 1 077 kr. per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta.

Tomtpriser och tomtpolitik i Göteborg.

Rörande tomtpriserna i Göteborg 1929—34 vid stadens tomtförsäljningar lämna byggnadsindustrisakkunniga följande uppgifter (tab. sid. 446—447):

	Areal försålda bostadstomter	Summa köpeskillning, kr.	Försäljningspris (utan rabatt), kr.	
			per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
Stenhustomter	50 153 9	3 343 761	66:67	730:72
Egnahems- och radhustomter	240 208 1	2 704 743	11:26	—:—

För åren efter 1935 ha följande sammanställningar erhållits från Göteborgs stads fastighetskontor.

Tab. 35. Göteborgs stads försäljningar av bostadstomter.¹

a. Höghus.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 28 kvm bruttovåningsyta
1935	19	13 217.6	1 268 220	95: 95	943: 62
1936	30	20 441.6	1 638 235	80: 14	825: 31
1937	30	29 048.0	2 189 960	75: 39	938: 69
1938	50	46 598.4	3 558 650	76: 37	1 051: 30
1939	2	3 045.1	141 150	46: 35	1 053: 36
1940	1	1 178.2	84 200	71: 46	1 185: 92

b. 4-vånings stenhus.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 26 kvm bruttovåningsyta
1935	—	—	—	—: —	—: —
1936	4	6 602.0	231 900	35: 13	682: 06
1937	8 ¹	19 667.1	679 600	34: 56	660: 45
1938	22	23 035.7	680 125	29: 52	589: 72
1939	14 ²	34 343.9	1 109 875	32: 32	654: 41
1940	—	—	—	—: —	—: —

¹ Därav 4 upplåtna med tomträtt. — ² Därav 9 upplåtna med tomträtt.

c. Landshövdingehus och 3-vånings stenhus.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 25 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	155 518.4	3 343 646	21: 50	401: 38
1935	47	37 714.2	730 680	19: 37	385: 38
1936	48 ²	56 570.0	1 151 052	20: 35	443: 39
1937	28 ³	60 057.6	1 047 436	17: 44	431: 04
1938	23	18 988.3	300 012	15: 81	385: 12
1939	20 ⁴	22 138.3	465 996	21: 01	460: 02
1940	—	—	—	—: —	—: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga. — ² Därav 4 upplåtna med tomträtt. — ³ Därav 10 upplåtna med tomträtt. — ⁴ Därav 10 upplåtna med nyttjanderätt.

¹ Intill 15 november 1940.

d. Radhus.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 25 kvm bruttovåningsyta
1935	34	9 934.5	123 348	12: 42	501: 41
1936	52	16 672.4	214 424	12: 86	663: 85
1937	5	2 937.3	29 827	10: 15	710: 17
1938	—	—	—	—: —	—: —
1939	77	21 935.9	382 908	17: 46	966: 94
1940	—	—	—	—: —	—: —

e. 2-vånings trähus.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 25 kvm bruttovåningsyta
1935	8	8 298.8	88 046	10: 61	363: 83
1936	16	11 112.9	133 757	12: 04	398: 09
1937	33	15 269.2	198 525	13: —	485: 39
1938	24	21 838.2	331 102	15: 16	623: 54
1939	10	12 088.5	144 456	11: 95	553: 47
1940	—	—	—	—: —	—: —

f. Egna hem.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 25 kvm bruttovåningsyta
1935	74	49 334.8	563 044	11: 41	1 141: 27
1936	78	43 814.4	536 328	12: 24	902: 91
1937	62	43 298.6	566 305	13: 08	1 056: 53
1938	117	72 388.5	877 938	12: 13	978: 75
1939	91	57 471.4	651 885	11: 36	895: 45
1940	2	2 394.6	45 182	18: 87	1 506: 07

Byggnadskostnadssakkunniga hade även begärt uppgifter för den privata tomtmarknaden, vilka fastighetskontoret icke hade möjlighet att lämna. I stället lämnades en översikt över omfattningen av stadens och den privata tomtexploateringen.

»För att största möjliga jämförbarhet skall erhållas mellan den kommunala och den privata exploateringsverksamheten har nedan angivna procentsiffror framräknats baserade på tidsperioden 1935—39. Härvid har framgått att stadens procentuella andel av den totala exploateringen utgör för stenhus 55.4 %, för landshövdingehus 42.5 % och för 2-vånings trähus, radhus och villor 53.2 %. Det bör dock observeras, att de angivna procentsiffrorna torde ställa sig förmånligare, därest jämförelsen gjorts på basis av total våningsyta i stället för antalet tomter.» — »Det är icke heller möjligt för kontoret att ange prisförhållandet mellan av staden och av privata försålda tomter. Fastighetskontoret anser sig

dock kunna göra det uttalandet, att i vad det gäller hyreshustomter dessa särskilt under de senare åren betingat avsevärt högre priser i privata marknaden än vad staden i allmänhet betingat sig.»

Beträffande det aktuella läget på tomtmarknaden hänvisar fastighetskontoret till ovan anförda tabeller.

»På senaste tiden har emellertid, inte minst på grund av möjligheten att erhålla statliga tertiärlån, ett något ökat intresse kunnat förmärkas. Därest av staden hos Kungl. Maj:t gjord framställning om tillstånd att i viss utsträckning få teckna borgen för byggnadskreditiv bifalles, torde kunna förväntas, att detta skall bidra till att stimulera byggnadsverksamheten.»

Rörande den för de närmaste åren tillgängliga tomtmarken har fastighetskontoret jämväl lämnat en del upplysningar. En inventering av de tomtområden, som kunna tänkas bli föremål för exploatering under de närmaste åren, har givit vid handen, att å mark i stadens ägo kan uppföras c:a $\frac{2}{3}$ av planerad hyreshusbebyggelse och c:a hälften av beräknad villa- och radhusbebyggelse. Storleken av det tomtbestånd, som staden beräknar kunna tillhandahålla under de närmaste åren framgår av följande tabell:

Byggnadstyp	Disponibelt omedelbart eller under den allra närmaste framtiden		Disponibelt 1941—42	
	Antal		Antal	
	tomter	eldstäder	tomter	eldstäder
Höghus	19	1 188	28	1 713
4-våningshus	57	2 888	145	6 747
3-våningshus	16	645	50	2 253
2-våningshus	13	305	64	1 868
Radhus	8	76	8	76
Villor	250	—	370	—

I denna sammanställning liksom i de tidigare tabellerna ovan har stadens tomtexploatering för småstugor ej medräknats. »Under förutberörda tidsperioden 1935 tills dato 1940 har staden försålt 915 st. tomter, avsedda för småstugor. Under åren 1941—42 har staden möjlighet om så skulle erfordras att exploatera c:a 500 st. tomter avsedda för småstugor.»

Byggnadskostnadssakkunnigas fråga rörande möjligheterna att förbilliga tomtmarken hade fastighetskontoret underställt stadsplanekontoret och gatukontoret. Det förra har härtill anført:

»Den fråga vilken jag skulle besvara för stadsplanekontorets del är i vilken mån och på vilka sätt tomtmarken skulle kunna förbilligas genom åtgärder i sammanhang med stadsplanearbetet.

1. *Kostnaderna för stadsplanearbetet.* De sakkunniga tala i sin skrivelse bl. a. om 'förbilligande av stadsplanearbetet'. Det förefaller sannolikast att man härmed menar, att man skall göra stadsplaner som bli billiga i genomförande. Det är dock icke uteslutet att det menas förbilligande av själva arbetet med stadsplaneprojekten. Härtill kan svaras att det arbete som utföres på vårt stadsplanekontor icke kan utföras billigare än det nu göres. Kontoret är sedan flera år tillbaka så rationellt ordnat som det går för sig med nuvarande lokalförhållanden,

arbetet är rationaliserat beträffande arbetsmetoder, registrering o. s. v. Arbetskraften kan heller icke pressas till intensivare arbete än som redan sker.

2. *Ett ur ekonomisk synpunkt noggrant genomarbetande av stadsplanerna.* Härvidlag är däremot en del att säga. Man skulle otvivelaktigt kunna spara pengar genom att stadsplanearbetet kostades på mera. Som det hittills varit lägges det ned alltför litet arbete och kostnader på att få fram den bästa möjliga stadsplaneringen, d. v. s. den bästa möjliga användningen av de jättelika summor som investeras i byggnadsverksamheten och i stadens övriga anläggningar. I Göteborg byggdes åren före kriget för i genomsnitt omkring 60 miljoner kronor per år. Gator anlades för omkring 7 miljoner kronor per år. Göteborgs befintliga fastighetsbestånd är 1940 taxerat till c:a 1 740 miljoner kronor. För fastigheterna i de äldre stadsdelarna, vilkas värde representerar största delen av nyssnämnda summa, skall också enligt nya stadsplanlagen göras stadsplaner för den nya bebyggelse, som skall ersätta den gamla. Härtill kommer värdet av stadens gatue- och ledningsnät, hamnanläggningar m. m., vilket allt i större eller mindre grad är beroende av stadsplaneväsendet.

Byggnadsnämndens uppgift är att ur samhällelig synpunkt på sätt och vis 'förvalta' dessa enorma värden, dels genom sitt stadsplaneväsende, dels genom mätningväsendet och dels genom stadsarkitektkontorets kontrollerande verksamhet. På stadsplanekontorets verksamhet beror i första hand ifall denna 'förvaltning' kan anses vara skött med den noggrannhet och omsorg som såväl samhället som de enskilda borde kunna fordra. I en stadsplan kan, för att icke tala om de ideella värden det rör sig om, mycket stora ekonomiska värden vinnas eller tillintetgöras beroende på hur pass grundligt stadsplaneprojekten äro studerade. Någon annan myndighet torde knappast kunna ingripa för att göra saken bättre, ty då måste ju i stället denna myndighet ha till sitt förfogande en utredningsapparat som möjliggör det effektivare studium som stadsplanekontoret icke kan åstadkomma.

Stadsplanekontorets utgifter belöpa sig per år till c:a 200 000 kr. Härtill kommer på en del verk vissa kostnader för granskning samt vissa kostnader för projekteringsarbeten t. ex. inom gatukontoret. Men projekteringsarbetet inom andra verk sker i regel i samband med stadsplanernas genomförande och baseras på stadsplanernas utseende... Man kan därför säga att i stort sett kostnaden för stadsplanernas utarbetande är lika med omkostnaderna för stadsplanekontoret. Hur stor är då denna kostnad i jämförelse med de kapital som är beroende av stadsplaneverksamheten? Den utgör 0'001 % per år av det totala fastighetsvärdet i Göteborg fränsett värde av övriga anläggningar. Den del av stadsplanekontorets arbete som avser planeringen av *nya* bebyggelseområden torde kunna räknas till ungefär hälften av de årliga omkostnaderna, d. v. s. c:a 100 000 kr. Denna summa utgör c:a 0'16 % av värdet av byggnadsproduktionen under åren strax före kriget. Detta är ju blygsamma belopp i förhållande till stadsplanearbetets betydelse.

Jag bedriver stadsplanearbetet så att det bästa möjliga resultat skall kunna fås ut utav de pengar, som stå till förfogande. Varje projekt som utarbetas diskuteras under hand med en mängd myndigheter och övriga som kan ha intresse av planen. Preliminära kostnadsöverslag göras i den mån det är möjligt, ibland med tillhjälp av gatukontoret eller andra verk. Men det är uppenbart att utarbetandet av stadsplaner borde göras mycket grundligare än så. Olika alternativ borde icke som nu utarbetas endast i preliminär form och i samband med överslagsvisa kostnadsberäkningar, utan flera fullständigt utarbetade förslag med fullständiga kostnadsberäkningar borde i de flesta fall göras. Härvidlag borde exempelvis fastighetskontoret, gatukontoret, vattenverket, spårvägskontoret o. s. v. medverka med kostnadsberäkningar. Först efter en sådan procedur skulle

man riktigt kunna bedöma vilket förslag som borde väljas. Genom ett sådant förfarande skulle säkerligen stora besparingar ifråga om stadsplanernas genomförande kunna göras, men det är givet att utredningsarbetet då också finge påkostas mera än vad fallet är f. n. De merkostnader för utredningsarbetet, som skulle uppstå, bleve emellertid helt säkert försvinnande gentemot de erhållna besparingarna.

I all synnerhet under nuvarande situation, när det gäller att placerade pengar mer än någonsin måste ge det bästa möjliga utbyte, är det av vikt att stadsplanearbetet ges möjlighet att icke blott arbeta som hittills utan dessutom sättas i tillfälle att arbeta med en ännu högre grad av effektivitet och grundlighet. Ju viktigare det är att nå ett ekonomiskt gott resultat desto större omsorg måste nedläggas på projekteringen. Detta är sedan länge ett axiom inom varje välordnat industriellt företag. Man kan däremot tyvärr inte säga att myndigheterna ifråga om stadsplanearbetet i allmänhet fått detta riktigt klart för sig.

3. *Stadsplaneområdenas standard.* Ett annat problem än det nyss behandlade är huruvida standarden i stadsplaneområdena i några avseenden skulle kunna nedbringas och därigenom besparingar ernås. Kostnaden för ett områdes iordningställande för bebyggelse kan naturligtvis nedbringas per kvadratmeter inom området utvunnen bostadsyta, ifall området bebygges tätare än som från början tänkts. Att slå in på en sådan väg för besparing vore emellertid synnerligen olyckligt. Den utveckling som skett inom stadsplaneväsendet de senare åren har varit mödosam och har haft stora motstånd att övervinna. De vinster denna utveckling gett har i första hand bestått i att man kommit fram till en glesare bebyggelse än man tidigare varit van vid. Den tidigare vanliga överlastningen av tomtmarken med byggnader, med trånga gårdar, sollösa lägenheter o. s. v., var socialt förkastlig. Den standard man numera uppnått i detta avseende är emellertid ingalunda för hög. Utrymmet mellan husen tilltages ännu många gånger alltför litet i förhållande till husens höjd, allt för litet mark avsättes ofta för lekplatser o. s. v. Skulle man nu under trycket av en övergående krissituation gå tillbaka till en tätare bebyggelse vore detta icke försvarligt ur samhällssynpunkt. Man skulle därigenom skapa ett otillfredsställande tillstånd som skulle kvarbli åtminstone så länge de nya byggnaderna komma att kvarstå, alltså minst 60—70 år, ja olägenheterna kanske komme att kvarstå praktiskt taget för alltid med hänsyn till svårigheterna att lägga om en gång utförda stadsplaneområden beträffande gator o. s. v.

Vad återigen beträffar standarden på gatorna, lekplatserna o. s. v. finns här möjligen vissa tillfälliga besparingar att göra. Vissa gator, lekplatser etc. kan tillsvidare utläggas endast delvis eller provisoriskt. Vad beträffar gatunätets dimensionering och differentiering har stadsplanekontoret i samarbete med gatukontoret sedan länge arbetat på ett förbilligande. Stadsplanekontoret har sedan flera år tillbaka i stadsplanerna tillämpat en serie standardtyper för gator, utarbetad på kontoret. För bostadsområden har i många fall tillämpats mycket enkla och smala gator. Härigenom har ernåtts stora besparingar. Vi ha härvidlag gått så långt att Svenska kommunaltekniska föreningen i sina nyligen utarbetade standardsektioner för gator icke vågat tillråda liknande sektioner. Någon ytterligare ekonomisering härvidlag torde därför knappast vara möjlig. Detta gäller givetvis de typer av gator etc. som användas, icke utarbetandet av planen för ett visst område, om vilket ovan sagts att större grundlighet vore önskvärd och ytterligare besparingar möjliga.

4. *Rationell exploatering.* Besparingar äro givetvis möjliga att göra genom att exploatering ifråga om ordningsföljd, successivt utbyggande av olika områden etc. ordnas rationellt. Tidigare har här i staden detta skett i visst samarbete mellan fastighetsdirektör Gärde och mig. För att få bättre överblick över dessa

förhållanden och möjliggöra en högre grad av metod och planmässighet i exploaterings gång med hänsyn bl. a. till anläggande av trafikmedel, skolor etc., har stadsplanekontoret dels i maj 1939, dels i september 1940 gjort vissa översikter och sammanställningar av hithörande förhållanden jämte vissa förslag angående ordningsföljden av olika bostadsområdens exploatering under åren 1940—44.»

I en skrivelse direkt till de sakkunniga har stadsplanechefen, arkitekt U. Åhrén, ytterligare anfört:

»Jag utgår till att börja med från att med uttrycket 'förbilligande av stadsplanearbetet' icke menas att utarbetandet av stadsplanerna skall göras billigare utan att stadsplanerna måste utföras så att deras genomförande blir billigare. En sådan uppmaning från en statlig kommitté torde emellertid på många håll kunna medföra icke önskvärda verkningar. Som bekant råder i de flesta städer en permanent strid mellan fastighetsförvaltningen å ena sidan och byggnadsnämnden å andra sidan ifråga om graden av utnyttjande av den mark som staden äger och exploaterar. De stadsplanläggande myndigheterna önska få fram stadsplaner av högre kvalitet än man tidigare varit van vid. Det viktigaste därvidlag är att bebyggelsen icke blir för tät. Å andra sidan betraktar fastighetsförvaltningen ofta exploatering av stadens mark som en inkomstkälla, ur vilken största möjliga förtjänst för varje år bör tillföras stadskassan. I synnerhet i nuvarande situation, när alla möjligheter till förbilligande och förenkling undersökas, och de personer och styrelser inom den kommunala förvaltningen som bl. a. ivra för en lägre standard i stadsplanerna än stadsplanemyndigheterna anse vara önskvärdt, med förnyad styrka rycka fram med sin anklagelse att stadsplanemyndigheterna för litet tillvarataga stadens ekonomiska intressen, är det olyckligt om dessa strävanden skulle ges ett allt för starkt stöd. I stort sett torde man nog få anse att den standard för planeringen av bostadsområden i våra städer som man i stort sett uppnått under de senare åren är relativt tillfredsställande men visst icke för hög, i många fall tvärt om för låg. Om man i en krissituation, som ju måste antagas vara övergående, prutar av på denna med möda uppnådda någorlunda goda standard, skapar man alltså mindre tillfredsställande förhållanden inom de nya bostadsområdena, vilka förhållanden kvarstå under överskådlig tid, kanske för alltid. En klok hushållning torde icke i första hand böra angripa källor till besparingar av denna art.

Edra förslag till undersökning av möjligheten att förbilliga själva gatuanläggningarna och liknande är däremot säkerligen mycket välmotiverade.»

Möjligheten att förbilliga gatuanläggningen behandlas i en skrivelse från gatukontoret:

»I de under senare år i Göteborg utarbetade stadsplanerna torde i allmänhet, sedan gatorna numera uppdelats i trafikgator och lokal- eller bostadsgator och bredderna anpassats härefter, ej något förbilligande kunna ske genom minskning av gatubredder och gatuareal.

Beträffande utförandet av gatorna anpassas detta efter gatans vikt i trafikhänseende med hänsyn jämväl tagen till markbeskaffenheten. En trafikgata förses således med bättre underbotten och beläggning än en bostadsgata, en gata i berg eller fast mark med tunnare skärvlager än en gata å lösare mark. I regel förses gatorna vid första utläggning med en ytbeläggning av indränkt makadam. Huvudgatorna förses sedermera i mån av behov med bättre ytbeläggning. Bitumenbeläggningen, som utförd i samband med gatans utläggning kostar 1 å 1:50 kr. per kvm mer än vanlig makadambeläggning och vid senare utförande 3 å 4 kr. per kvm, medför minskat årligt underhåll samt motverkar dammbildning, varför denna relativt ringa merkostnad är väl motiverad. Rännstenar, gångbane-

kanter o. d. utföras numera enklast möjligt och torde någon ytterligare förenkling av dessa detaljer knappast vara möjlig.

Beträffande gatornas förseende med avloppsledningar gäller, att ledningarna måste utföras med dimensioner som svara mot vattentillrinningen samt av sådan hållfasthet, att ledningarna kunna motstå inverkan av gatutrafiken och markbelastning. Någon minskning till dimensioner eller försämring av kvaliteten på avloppsledningarna här i staden är ej tillrådligt med hänsyn till de relativt ofta förekommande häftiga regnen samt markens ojämna beskaffenhet.

Som sammanfattning av vad ovan anförts vill jag framhålla som min åsikt, att något förbilligande av gatutläggningarna här i staden genom förenklat utförande ej är möjligt.»

Fastighetskontoret har utöver vad stadsplane- och gatukontoren anfört velat som sin åsikt uttala, »att det kan starkt ifrågasättas, om en, som man får hoppas övergående krissituation, skall få föranleda en sänkning av standarden beträffande utformningen av stadsplaner, som ju dock komma att reglera bebyggelsen inom överskådlig tid. Vad nu sagts om stadsplans utformning anser kontoret i tillämpliga delar kunna gälla även om anläggning av gator». Därjämte upplyses, att något förbilligande av tomtmarken genom ianspråktagande av centralt belägen tomtmark i stället för mark av mindre central natur för Göteborgs vidkommande knappast torde kunna ernås.

Till de berörda stadsplanefrågorna återkomma de sakkunniga för egen del nedan.

Tomtpriser och tomtpolitik i Malmö.

Rörande tomtpriserna i Malmö har drätselkammarens tredje avdelning lämnat följande uppgifter. »Till dessa uppgifter må framhållas, att det minskade antal försålda egnahemsfastigheter, som redovisas efter 1936, sammanhänger med att fr. o. m. 1937 egnahemsfastigheter i allmänhet icke försålts utan i stället upplåtits med tomträtt. Vidare är att märka, att de redovisade försäljningarna hänföra sig endast till tomter, vilka stå under avdelningens förvaltning, sålunda icke mark inom hamnområdet. Där avyttrad mark torde dock så gott som uteslutande hava haft annan karaktär än bostadstomter.»

Beträffande arealen av den tomtmark, som står till förfogande för bebyggelse under de närmaste åren, lämnar avdelningen följande upplysningar, som avse den under dess förvaltning stående marken.

»För bebyggelse med hyresfastigheter finnes tillgänglig för försäljning stadsplanlagd mark med en sammanlagd areal av c:a 155 000 kvm. Den för egnahemsbebyggelse avsedda marken, vilken avses att upplåtas med tomträtt, utgör c:a 203 000 kvm.»

»Beträffande de på tomtmarknaden rådande tendenserna torde kunna sägas, att priset på tomtmark, vilket varierar med tomternas större eller mindre välbelägenhet, f. n. är något fallande. Staden tillhandahåller, liksom under de föregående åren, tomtmark till billigt pris, dock icke under stadens självkostnader.»

Tab. 36. Malmö stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttoväningsyta
1929—34 ¹		125 925·8	3 635 478	28: 87	528: 82
Hyresfastigheter inom nyexploaterade områden.					
1935	50	53 211·4	1 338 188	25: 14	355: 54
1936	38	35 846·0	976 750	27: 24	325: 40
1937	29	38 129·0	1 152 779	30: 23	286: 83
1938	13	18 802·0	550 816	29: 29	459: 66
1939	4	3 485·1	58 465	16: 77	389: 77
1940 ²	2	6 785·2	205 000	30: 20	608: 85
Hyresfastigheter inom äldre stadsdelar å tomter efter genomförda gaturegleringar.					
1935	—	—	—	—: —	—: —
1936	—	—	—	—: —	—: —
1937	—	—	—	—: —	—: —
1938	6	5 696·5	622 978	109: 36	1 105: 94
1939	1	871·1	130 665	150: —	1 537: 23
1940 ²	—	—	—	—: —	—: —
Egnahemsfastigheter.					
1935	31	19 707·0	103 856	5: 27	670: —
1936	26	16 355·0	86 654	5: 29	666: 56
1937	7	4 605·2	25 902	5: 62	706: 42
1938	2	2 759·4	17 626	6: 38	1 017: —
1939	3	3 137·9	21 181	6: 75	1 059: —
1940 ²	—	—	—	—: —	—: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga. — ² Intill 1/11.

Tomtpriser och tomtpolitik i Norrköping.

Följande uppgifter ha erhållits från Norrköpings drätselkammars fastighetsavdelning.

Tab. 37. Norrköpings stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttoväningsyta
1929—34 ¹	—	87 698	1 047 114	11: 94	310: 22
1935	20	17 395	291 600	16: 77	408: —
1936	25	25 031	486 700	19: 44	385: —
1937	20	20 049	355 000	17: 71	578: —
1938	41	34 718	660 500	19: 03	643: —
1939	37	40 739	703 100	17: 26	663: —
1940	1	800	6 800	8: 50	566: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

Därutöver har drätselkammaren lämnat följande upplysningar.

»Privat försäljning av obebyggda tomter har endast förekommit beträffande icke stadsplanlagd mark i stadens ytterområden. Tomtköparen har härvid haft att i regel själv lösa alla frågor rörande det inköpta områdets förseende med vatten och avlopp samt gator eller vägar. Antalet lägenheter i hus uppförda å privat försålda tomter i ytterområdena utgjorde under den ifrågakomna tidsperioden 228 (med tillsammans 706 eldstäder). Inom stadens stadsplanlagda område har bostadsproduktion å från enskilda förvärvade tomter endast förekommit i samband med köp och rivning av äldre fastigheter.

Någon utredning angående tomtpriser m. m. för privat försåld tomtmark har icke verkställts. Fastighetsavdelningen vill dock meddela, att — såvitt avdelningen har sig bekant — tomtpriset per normaleldstad i hus uppförda å privat försålda, förut bebyggda tomter inom stadens stadsplanlagda del avsevärt överstiger motsvarande tomtpris i hus uppförda å av staden försålda tomter.

Vidkommande frågan om en sänkning av tomtpriserna får fastighetsavdelningen meddela, att avdelningen är beredd medverka till en sådan sänkning, i den mån densamma kan befinnas nödvändig för att erforderlig byggnadsproduktion skall komma till stånd.

Fastighetsavdelningen vill slutligen framhålla, att å stadsplanlagd mark stå tomter med en areal av c:a 30 000 kvm till omedelbart förfogande för bostadsbebyggelse. Nämda areal motsvarar den genomsnittliga årliga försäljningen under de senaste fem åren. Staden har dessutom ett stort tomtområde, för vilket stadsplan för närvarande är under utarbetande. Å detta område beräknas kunna uppföras bostäder för c:a 7 000 personer. Även för andra staden tillhöriga tomtområden äro stadsplaner under utarbetande, varför tillgången på bostadstomter kommer att bli god. För undvikande av en alltför stor utbredning av det egentliga stadsområdet med därmed förenade betydande kostnader för anläggning och underhåll av gator och ledningar vore det synnerligen önskvärt, att inom den äldre staden befintliga mindervärdiga bostadshus bleve ersatta med nya. Detta har emellertid ännu icke kunnat ske i önskvärd utsträckning på grund av den tidsutdräkt, varmed fastställandet av förslag till nya stadsplanebestämmelser för äldre kvarter är förenat till följd av invändningar från enskilda och myndigheter.»

Tomtpriser och tomtpolitik i Hälsingborg.

Enligt byggnadsindustrisakkunnigas sammanställning utgjorde Hälsingborgs stads försäljning av bostadstomter under åren 1929—34 36 002 kvm till en köpeskilling av 411 503 kr. eller 11:43 kr. per kvm tomtyta. För åren fr. o. m. 1935 har drätselkammaren lämnat följande uppgifter, i vilka angivits försäljningen av villatomter och hyreshustomter var för sig. Uppställningen har gjorts efter drätselkammarens försäljningsdiarium.

För den privata tomtförsäljningen har stadsingenjörskontoret i Hälsingborg lämnat följande uppgifter, vilka grunda sig på från lagfartsexpeditionen inhämtade uppgifter. Drätselkammaren meddelar, att

»det övervägande antalet försålda tomter å privat tomtmark och den större arealen av de privata försäljningarna avse försäljningar av villa- och egnahems-kvarter. Staden har hittills icke kunnat utbjuda tomter å eller invid dessa områden till försäljning. — I åtskilliga fall har bebyggelse icke kommit till stånd å förvärvad privat tomtmark. De av staden försålda tomterna hava som regel bebygts. Tages hänsyn endast till försålda tomter, som blivit bebyggda, ställer

sig jämförelsen mellan stadens och privata försäljningar avsevärt fördelaktigare för staden än vad som framgår av stadsingenjörskontorets utredning».

Tab. 38. Hälsingborgs stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskillning, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
Hyrestomter.					
1935	15	10 512.0	264 176	25: 13	366: —
1936	10	6 456.0	123 331	19: 10	288: —
1937	4	2 330.0	42 635	18: 30	273: —
1938	9	7 171.4	327 782	45: 71	576: —
1939	5	2 906.6	57 581	19: 26	303: —
1940	—	—	—	—: —	—: —
Villatomter.					
1935	20	15 221.0	75 640	4: 97	.
1936	22	16 229.0	86 996	5: 36	.
1937	21	15 661.0	98 569	6: 29	.
1938	22	16 951.5	88 512	5: 22	.
1939	25	18 016.9	112 951	6: 27	.
1940	—	—	—	—: —	—

Tab. 39. Privata tomtmarknaden i Hälsingborg.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskillning, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1935	121	107 022	588 897	5: 50	—
1936	111	83 309	378 636	4: 54	—
1937	71	62 830	247 857	3: 94	—
1938	96	77 951	601 921	7: 72	—
1939	82	62 196	335 736	5: 40	—
1940 ¹ / ₁ — ³⁰ / ₆	26	18 816	166 453	8: 85	—

Rörande Hälsingborgs stads tomtförsäljningar har drätselkammaren ytterligare framhållit en del synpunkter.

»Vid bedömning av tomtpriserna bör hänsyn tagas därtill, att särskilt gatukostnadsbidrag under perioden icke uttagits i Hälsingborg. Tomtpriserna hava — såväl för tomtmark för hyreshus som för villatomter — beräknats till sådant belopp, att staden såvitt möjligt genom köpeskillningen skulle erhålla ersättning för både markvärdet och kostnaderna för gator med ledningar. Utöver köpeskillningen för tomten har dock byggnadsföretagare fått erlagga särskilda avgifter för anslutning till stadens ledningar för vatten och avlopp.»

»Tendensen på tomtmarknaden kan uttryckas så, att all tomtförsäljning i och med krigsutbrottet hösten 1939 upphört.

Hälsingborgs stad har f. n. god tillgång till tomtmark för såväl större hus — slutet och öppen bebyggelse — som för villa- och egnahemsbebyggelse.

För varje år fastställs en förteckning över tomter och tomtdelar — tomtförsäljningsplan — som äro avsedda att i första hand utbjudas till försäljning under året.» Planen för 1940 upptager 28 tomter med en areal av tillhoppa 23 452 kvm

för större byggnader. »Flertalet av tomterna ligga invid redan utlagda gator. Där så ej är förhållandet, kunna gator och ledningar utföras för rimliga kostnader.

Utöver redan å tomtförsäljningsplanen upptagna tomter för större byggnader äger staden betydande arealer tomtmark i olika delar av staden. I viss utsträckning är denna tomtmark belägen vid redan färdigställda gator. I de fall, där gator icke redan hava utförts, uppstå givetvis betydande kostnader härför för att göra tomtmarken säljbar.

Staden har däremot f. n. mera knapp tillgång på med gator och ledningar färdigställd tomtmark för egnahems- och villabebyggelse. Endast c:a 30 tomter finnas f. n. färdigställda för detta ändamål. Staden äger emellertid betydande områden, som äro lämpliga för egnahemsbebyggelse.»

Slutligen gör drätselkammaren en del uttalanden rörande Hälsingborgs stads tomtprispolitik.

»Staden har genom sina tomtförsäljningar under många år utövat ett reglerande inflytande på tomtpriserna.

Under senare år har priset per kvm tomtmark i kvarter för uppförande av hyreshus beräknats med hänsyn till den omfattning, i vilken tomt får utnyttjas. För beräkningen har härvid legat till grund antalet normaleldstäder med 30 kvm bruttovåningsyta.

Den tomtmark, som i Hälsingborg utbjudes till försäljning såväl av staden som enskilda fastighetsägare, utgöres som regel av obebyggd mark. Tomtmarken fördyras därför i allmänhet icke av äldre byggnader, som nedrivs för att avröja tomten.

Den nu tillgängliga tomtmarken torde icke komma att påläggas andra kostnader för stadsplanearbete och gatanläggningar än som äro skäligena.

Såsom redan meddelats har staden f. n. god tillgång till tomtmark för större hus i centrala delar av staden. Priserna å den tomtmark, Hälsingborgs stad f. n. utbjuder till försäljning ha beräknats till sådana belopp, att kostnader för markvärdet samt gatu- och ledningsarbeten bliva täckta. Priserna kunna därför nedbringas endast därigenom, att staden försäljer tomtmark med förlust. En sådan prispolitik är med hänsyn till stadens ekonomi icke önskvärd.

Tomtpriserna måste i Hälsingborg anses vara billiga, och tomtpriserna kunna därför i och för sig icke utgöra hinder för att en byggnadsverksamhet skall kunna komma till stånd.»

Tomtpriserna i Gävle.

Från Gävle stads drätselkammare ha erhållits följande uppgifter avseende dels stadens, dels privata försäljningar av bostadstomter. Drätselkammaren

Tab. 40 A. Gävle stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	59 056	300 595	5: 09	340: 14
1935	36	31 406	185 270	5: 95	296: —
1936	18	14 383	67 491	4: 72	455: —
1937	14	15 739	94 269	5: 95	478: —
1938	34	28 608	161 870	5: 50	380: —
1939	25	26 122	170 152	6: 50	548: —
1940 ²	3	3 199	32 575	10: 20	ej bebyggda

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga. — ² Av staden försålda men ej bebyggda bostadstomter 11 st.; areal 11 226 kvm; köpeskilling 96,157 kr.; 8'55 kr./kvm.

har inskränkt sina kommentarer till det allmänna omdömet om priserna i de båda fallen, »att stadens tomtpriser äro lägre än de privata, åtminstone inom större delen av staden».

Tab. 40 B. Privata tomtmarknaden i Gävle.^{1, 2}

Å r	Antal försälda bostadstomter	Areal försälda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1935	6	5 845	95 160	15: 95	758: —
1936	11	11 716	248 284	21: 20	2 740: —
1937	5	4 950	26 367	5: 32	940: —
1938	6	8 212	85 524	10: 50	1 070: —
1939	16	19 123	330 325	17: 40	1 650: —
1940	—	—	—	—: —	—: —

¹ Av privata försälda men ej bebyggda bostadstomter 1 st.; areal 1 113 kvm; köpeskilling 5 000 kr. — ² Av privata försälda stadsägor utanför det stadsplanelagda området, avsedda som bostadstomter, som bebyggt 52 st.; areal 55 489 kvm; köpeskilling 77 382 kr.; 1'40 kr./kvm; 430 kr./eldstad.

Tomtpriser i Örebro.

Över tomtpriserna i Örebro har erhållits följande uppställning, avseende stadens tomtförsäljningar.

Tab. 41. Örebro stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försälda bostadstomter	Areal försälda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	73 674	477 408	6: 48	294: 59
1935	23 (13)	21 784	196 500	9: 02	280: —
1936	30 (17)	24 595	249 000	9: 91	280: —
1937	43 (13)	30 630	254 150	8: 21	250: —
1938	125 (15)	81 923	390 325	4: 76	410: —
1939	29 (5)	29 619	221 000	7: 46	440: —
1940	1 (1)	519	1 040	2: —	—: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

Den privata tomtförsäljningen har åren 1935—39 omfattat 160 tomter med en areal av 141 580 kvm.

Till tabellen har stadsingenjören fogat följande kommentar.

»Tomtpriserna för en- och tvåfamiljshus kalkyleras ej efter våningsyta eller annan sådan måttenhet.

Försäljningspriset för sådan mark har varit 2—2: 50 kr./kvm för småstuga eller småvilla för en familj och lägenhet ej över 3 rum och kök jämte hall.

För tvåfamiljshus c:a 75 % högre och för 'lyxbostäder' den köpeskilling, som i varje fall skäligen kunnat utfås.

Antalet försäljningar för en- och tvåfamiljshus är årsvis angivet inom parentes.

Övrigt byggande, regelmässigt 3 vån. och husbredd 12—15 m. Köpeskilling kalkyleras ej efter större bredd än 12.5 m, som här anses vara ett relativt gängse mått, och ej heller efter maximalt utnyttjande utan efter det utnyttjande av tomten, som kan anses lämpligt ur allmän synpunkt. Stadsingenjören och stadsarkitekten samråda.»

Rörande det aktuella läget tillfogar stadsingenjören:

»Staden förfogar över erforderlig mark och nya ledningar utläggas nu för den bebyggelse, som kan komma.

Inga som helst markförsäljningar ske nu. Endast synnerligen få byggnadsföretag planeras. Huruvida de komma till utförande, vet man ej. Tillgången på tomtmark har varit så god, att byggmästarna haft tillfälle att köpa flera invidliggande tomter, ibland hela kvarter, för successivt bebyggande inom tid, som avtalats i varje särskilt fall. All denna mark är ännu ej bebyggd, men anstånd med byggandet har lämnats på begäran.

Intet synes vara att vinna på en förenkling av själva stadsplanarbetet men däremot kan det formella förfarandet säkerligen förenklas på sätt hemställan gjorts av flera sammanslutningar.

Gatuanläggningarna göras ej här dyrare än nödvändigt. Permanentbeläggning etc. göres först, när trafiken så kräver.

Gatukostnader uttagas f. n. ej här.

Inga särskilda åtgärder behöva vidtagas för nedbringandet av tomtkostnaderna. Sannolika skäl tala för att staden utan vidare skall sälja mark ännu billigare än förut till dem, som vilja bygga nu.»

Tomtpriser i Eskilstuna.

Drätselkammaren i Eskilstuna har lämnat följande uppställning över stadens tomtförsäljningar och utvecklingen på den privata tomtmarknaden 1935—40.

Tab. 42 A. Eskilstuna stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försälda bostadstomter	Areal försälda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	187 932.90	704 748	3.75	253.84
1935	88	54 777.52	242 519	4.43	354.56
1936	62	41 303.55	276 485	6.69	295.71
1937	50	39 318.56	274 014	6.97	337.04
1938	106	88 801.20	812 546	9.15	399.29
1939	55	40 196.42	242 377	6.03	478.06
1940	5	3 625.85	26 179	7.22	344.46

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

»Ifråga om under de närmaste åren beräknad försäljning kan drätselkammaren endast meddela, att tillräcklig mark finnes för försäljning. F. n. ligger emellertid all dylik verksamhet nere.

Möjligheten att nedbringa priset för tomtmarken genom förbilligande av stadsplanarbetet och gatuanläggningen är helt och hållet beroende av andra omstän-

digheter inom samhället, vilka drätselkammaren nu saknar möjlighet att överblicka. Någon centralt belägen, obebyggd tomtmark finnes överhuvudtaget icke härstädes», meddelar drätselkammaren i Eskilstuna.

Tab. 42 B. Privata tomtmarknaden i Eskilstuna.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Tomtpris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1935	68	144 277.0	89 374	6: 19	419: 68
1936	55	237 305.0	82 509	3: 48	382: 64
1937	53	139 825.2	87 435	6: 25	387: 08
1938	63	157 090.7	141 839	9: 03	410: 86
1939	30	41 454.0	37 006	8: 93	422: 23
1940 ¹ / _{1-31/10}	8	45 160.0	20 929	4: 63	—: —

Tomtpriser i Jönköping.

Stadsingenjören i Jönköping har lämnat följande uppgifter rörande stadens försäljningar av bostadstomter och utvecklingen på den privata tomtmarknaden åren 1935—40.

Tab. 43 A. Jönköpings stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	78 597	342 683	4: 36	—: —
1935	41	40 298	192 520	4: 80	520: —
1936	36	45 013	163 783	3: 60	637: —
1937	32	37 680	159 700	4: 20	480: —
1938	23	25 894	109 221	4: 20	546: —
1939	31	34 047	217 866	6: 40	510: —
1940	1	548	8 220	15: —	360: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

Tab. 43 B. Privata tomtmarknaden i Jönköping.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm.	Summa köpeskilling, kr.	Tomtpris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1935	45	53 367	245 611	4: 60	382: —
1936	47	52 058	310 815	5: 97	407: —
1937	31	36 071	182 366	5: —	544: —
1938	68	79 902	773 742	9: 60	545: —
1939	40	45 360	470 762	10: 40	433: —
1940	4	3 223	87 500	27: —	902: —

Tomtpriser i Uppsala.

Drätselkammaren i Uppsala har översänt följande av stadsingenjören gjorda uppställning rörande tomtpriserna i Uppsala.

Tab. 44 A. Uppsala stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm.	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	103 165 ⁰	642 718	6: 23	—: —
1935	43	42 645 ²	258 453	6: 06	308: 27
1936	34	36 555 ³	226 527	6: 20	414: 13
1937	107	57 130 ⁵	242 010	4: 23	461: 24
1938	100	61 437 ⁸	257 336	4: 19	539: 04
1939	95	62 883 ⁴	275 874	4: 39	516: 33
1940	4	3 103 ⁶	11 564	3: 73	425: 16

¹ Enligt byggnadsindustrisakkuniga.

Tab. 44 B. Privata tomtmarknaden i Uppsala.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm.	Summa köpeskilling, kr.	Tomtpris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1935	25	25 216 ⁵	871 805	34: 57	896: 55
1936	23	36 552 ⁴	796 034	21: 77	573: 43
1937	13	31 655 ⁵	574 207	18: 14	469: 85
1938	11	16 555 ¹	686 559	41: 47	949: 98
1939	8	15 358 ⁶	1 505 000	98: —	1 762: 91
1940	2	3 675 ³	180 561	49: 13	1 190: 25

Drätselkammaren framhåller, »att Uppsala stad av ännu icke bebyggd mark inom stadsområdet huvudsakligen äger sådana områden, vilka enligt fastställda eller föreliggande förslag till stadsplaner äro avsedda för öppen bebyggelse av egnahemskaraktär. Staden äger således endast smärre områden, avsedda för större bostadshus.

Inom den centrala delen av staden, som praktiskt taget är fullbyggd, äger staden icke några andra tomter än sådana, som äro avsedda för stadens egna behov. Huvuddelen av obebyggd tomtmark i Uppsala äges av Uppsala universitet.

Såsom torde framgå av de överlämnade uppgifterna rörande tomtpriser m. m., har staden vid sin tomtförsäljning hållit priser, som satts så lågt som möjligt med hänsyn till kostnaden för mark samt gatanläggningkostnader och knappast kunna ytterligare nedsättas. Någon centralt belägen obebyggd tomtmark, till vilken icke gator och ledningar redan äro framdragna, finnes icke inom Uppsala.

Uppsala universitet torde såsom största markägare f. n. hava större möjlighet än staden att vid försäljning av tomter utöva ett visst inflytande på tomtmarknaden. Beträffande de av staden tillämpade tomtpriserna vill drätselkammaren särskilt framhålla, att köparen därigenom betalar ej blott värdet av själva tomtmarken utan även dels värdet av på tomten belöpande gatumark, och dels andel i kostnaderna för gatans anläggning framför tomten och för avloppsledning. Universitetets priser innefatta i motsats härtill endast själva markvärdet. Universitetet har således icke för dessa köpeskillingar några utgifter för tomtens förse

ende med gata och ledningar. Priserna vid stadens tomtförsäljningar innefatta alltså såväl markvärdet som gatuanläggningskostnaderna. Universitetets priser äro däremot nettopriser.

Köparna av universitetets tomtmark äro således, där staden jämlikt stadsplanelagen äger rätt uttaga gatukostnadsbidrag, skyldig dels att ersätta staden värdet av gatumarken framför tomten, i den mån marken icke av tomtägaren eller av universitetet utan vederlag överlåtes till staden, och dels att bidra till kostnaden för anläggningen av gata och avloppsledning framför tomten i den utsträckning gällande gatukostnadsbestämmelser för staden angiva.

Även vid övriga privata tomtförsäljningar äro de priser, som tomterna betinga, endast ersättning för själva den försålda tomtmarken och till detta pris måste alltså i förekommande fall läggas ersättning för värdet av gatumarken och på tomten belöpande gatukostnadsbidrag.

Beträffande stadens egen tomtmarkspolitik torde ytterligare böra understrykas, att staden alltid strävat efter att hålla priserna så låga som möjligt. Således har vid försäljningen av småstugutomter i staden priset satts till endast kronor 2: 50 per kvm, vilket, sedan kostnader för gatumark och gatuanläggningskostnader från dragits, innebär att staden för själva marken erhållit ett pris av endast från 15 till 40 öre per kvm.»

Byggnadsnämnden har meddelat, »att kostnaderna för upprättande av stadsplaner här i Uppsala av gammalt ingå bland stadens fasta förvaltningsutgifter, varför någon särskild hänsyn till nämnda kostnaders belopp icke toges vid drätselkammarens fastställande av priserna å tomtmark inom olika stadsplaneområden. Ett nedbringande av stadsplanekostnaderna, vilket nämnden inom parentes sagt finner ogörligt, skulle sålunda icke för Uppsalas vidkommande hava någon effekt i riktning mot sänkta tomtpriser.

Om uttrycket 'förbilligande av stadsplanearbetet' skulle fattas så vidsträckt, att därunder även inginge åstadkommandet av 'billigare' stadsplaner, nämligen genom avsättande av minskade markarealer för gator, allmänna platser och parker, så måste nämnden för sin del förklara, att den icke anser sig kunna medverka till några avsteg från de principer, som numera tillämpas vid upprättande av helt nya stadsplaner, men att nämnden givetvis söker utforma desamma på sådant sätt, att allt markslöseri undvikas.»

Tomtpriser i Västerås.

Drätselkammaren i Västerås har lämnat följande uppställningar rörande stadens försäljningar av bostadstomter och utvecklingen på den privata tomtmarknaden för tiden 1934—40.

Tab. 45 A. Västerås stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttoväningsyta
1929—34 ¹	—	117 065·0	542 011	4: 63	134: 86
1935	47	42 997·0	267 738	6: 23	459: 71
1936	60	52 527·5	299 010	5: 69	446: 21
1937	16	14 764·0	85 909	5: 82	573: 87
1938	35	35 604·0	224 209	6: 30	575: 04
1939	27	26 076·0	154 510	5: 93	591: 99
1940	—	—	—	—: —	—: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

Tab. 45 B. Privata tomtmarknaden i Västerås.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Tomtpris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttoväningsyta
1935	99	92 207 ⁸	353 141	3: 88	391: 68
1936	70	64 807 ²	399 587	6: 17	490: 83
1937	38	38 929 ⁷	314 235	8: 07	557: 15
1938	35	34 066 ⁷	280 486	8: 23	427: 50
1939	25	25 096 ²	234 541	9: 35	855: 05
1940	13	13 633 ⁰	61 976	4: 55	831: 90

Därjämte upplyser drätselkammaren:

»För bebyggelse under de närmaste åren erforderlig tomtmark kan av staden ställas till förfogande. F. n. är efterfrågan beträffande dylik mark synnerligen ringa.

För Västerås vidkommande föreligga inga möjligheter att på sätt sakkunniga i sin skrivelse framhållit förbilliga tomtmarken, enär staden vid beräkning av försäljningspriserna endast räknar med rena självkostnaderna, däri inbegripet iordningställande av gator å området.»

Tomtpriser i Kalmar.

Drätselkammaren i Kalmar har lämnat följande uppgifter rörande stadens försäljningar av bostadstomter.

Tab. 46. Kalmar stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttoväningsyta
1929—34 ¹	—	109 815	419 494	3: 82	337: 78
1935	14	12 862	64 422	5: —	366: —
1936	29	31 696	157 462	5: —	433: 80
1937	9	9 475	68 534	4: 90	304: 10
1938	24	22 120	118 446	5: 35	438: 75
1939	35	32 635	145 401	4: 45	526: 25
1940	—	—	—	—: —	—: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

Därjämte har upplysts, att byggnadsverksamheten inom stadsplanen huvudsakligen sker på staden tillhörig mark. Utanför stadsplanlagt område har rätt betydande tomtförsäljning och bebyggelse skett. På denna privata tomtmarknad har försäljningen omfattat ett 90-tal tomter under åren 1935—39 och priset har därvid varit 1: 50 à 2: — kr. per kvm tomtyta.

Tomtpriser i Sundsvall.

Sundsvalls stads byggnadskontor har lämnat specificerade uppgifter för samtliga av staden försålda bostadstomter fr. o. m. 1935. Priserna framgå av följande sammanställning.

Tab. 47. Sundsvalls stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	58 662	198 864	3: 39	342: 02
1935	18	17 410	48 960	2: 81	505: —
1936	20	21 676	73 700	3: 40	395: —
1937	10	10 370	30 820	2: 97	475: —
1938	36	33 466	117 095	3: 49	439: —
1939	10	9 661	32 900	3: 41	388: —
1940	—	—	—	—: —	—: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

Enligt uppgift från byggnadskontoret har privat tomtmarksförsäljning förekommit i enstaka fall inom skilda områden av staden. Uppgifter rörande tomtpriserna ha icke utan mera omfattande undersökningar kunnat åstadkommas. »Som generellt omdöme torde emellertid kunna sägas, att priserna ligga något över stadens.»

Rätt betydande områden synas stå till förfogande för bebyggelse under de närmaste åren.

Vad gäller tendenserna på tomtmarknaden anser byggnadskontoret, »att härom intet annat är att säga än att det f. n. finns praktiskt taget ingen efterfrågan på tomtmark». — Någon större möjlighet att förbilliga tomtmarken anser byggnadskontoret icke föreligga. »Priserna på staden tillhörig tomtmark ha redan förut varit låga i förhållande till exploateringskostnaderna.»

Tomtpriser i Östersund.

Drätselkammaren i Östersund har lämnat följande uppgifter för stadens tomtförsäljningar 1935—40.

Tab. 48. Östersunds stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	36 202 ²	161 462	4: 46	—: —
1935	4	4 426 ⁸	11 371	2: 79	221: 36
1936	12	12 526 ¹	41 130	3: 28	147: 47
1937	9	9 015 ⁸	30 270	3: 36	184: 69
1938	23	25 711 ⁹	114 248	4: 44	251: 27
1939	18	20 475 ⁰	73 180	3: 57	301: 18
1940	1	1 418 ⁰	8 508	6: —	455: 95

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

»Någon utredning om den privata tomtmarksförsäljningen har icke kunnat åstadkommas. Denna försäljning har i varje fall varit obetydlig i förhållande till stadens. Staden torde ha hållit lägre priser än de privata tomtmarksförsäljarna.»

Arealen av den tomtmark, som står till förfogande för bebyggelse med bostadshus under de närmaste åren, förefaller tillräcklig.

»F. n. äger ingen eller högst obetydlig försäljning av tomtmark rum.

Några möjligheter att förbilliga tomtmarken synas icke föreligga. Den staden tillhöriga tomtmark, som står till förfogande för bebyggande med bostadshus, ligger till största delen i stadens utkanter. — — — Endast några enstaka obbyggda tomter ligga centralt.»

Tomtpriser i Kristianstad.

Stadsombudsmannen i Kristianstad har lämnat följande uppgifter rörande tomtpriserna därstädes.

Tab. 49 A. Kristianstads stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1929—34 ¹	—	48 481.48	269 072	5: 55	.
1935	28	23 069.50	96 569	4: 18	.
1936	43	41 916.72	261 269	6: 23	.
1937	31	30 112.90	205 168	6: 81	.
1938	22	25 389.50	159 265	6: 27	.
1939	15	21 014.70	229 002	10: 90	.
1940	1	1 498.00	3 745	2: 50	.

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

Tab. 49 B. Privata tomtmarknaden i Kristianstad.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Tomtpris i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttovåningsyta
1935	6	6 606	13 212	2: —	.
1936	8	8 518	15 276	1: 80	.
1937	15	16 579	30 530	1: 84	.
1938	7	7 455	12 861	1: 73	.
1939	6	5 115	10 115	1: 98	.
1940	2	2 207	4 021	1: 82	.

Tomtpriser i Falun.

Rörande tomtpriserna i Falun har drätselkammaren lämnat utförlig redogörelse. Stadens tomtförsäljningar åren 1935—40 framgår av följande sammanställning.

Tab. 50. Falu stads försäljningar av bostadstomter.

Å r	Antal försålda bostadstomter	Areal försålda bostadstomter, kvm	Summa köpeskilling, kr.	Försäljningspris (utan rabatter) i medeltal, kr.	
				per kvm tomtyta	per normaleldstad om 30 kvm bruttoväningsyta
1929—34 ¹	—	69 100	119 543	1: 73	333: 70
1935	25	29 258	44 163	1: 51	313: 21
1936	23	25 185	52 275	2: 08	326: 72
1937	19	21 482	92 159	4: 29	395: 53
1938	21	24 360	68 524	2: 81	403: 08
1939	25	21 372	67 910	3: 18	495: 69
1940	—	—	—	—: —	—: —

¹ Enligt byggnadsindustrisakkunniga.

»Priserna å tomter i ytterområdena ha utgjort 0: 50—0: 80 kr./kvm. Bättre belägna tomter ha betingat ett pris av 3—5 kr./kvm och ett fåtal tomter i de centrala delarna av staden 9: 50—18 kr./kvm. Staden har icke betingat sig någon vinst å tomtförsäljningarna.

Drätselkammaren saknar mera ingående kännedom om förhållandena på den privata tomtmarknaden. Denna är dock i Falun av mycket underordnad betydelse. Inalles torde under perioden 1935—1939 endast ett tiotal bostadshus ha uppförts på privat mark. Då denna nybyggelse som regel ägt rum efter rivning av å tomtmarken befintliga äldre bostadshus, har priset per kvm för sådan avröjd tomt ställt sig relativt högt. I stadens centrala delar är taxeringsvärdet å tomtmarken högst 50 kronor per kvm.»

Drätselkammaren har lämnat en redogörelse för omfattningen av den tomtmark, som är eller under de närmaste åren kan bli disponibel för bebyggelse. Ett område — Daglösleret — är försett med gator, vatten- och avloppsledningar samt ledningar för el-kraft. F. n. återstå endast en del kompletteringsarbeten å gatorna. Av befintliga 55 tomter äro f. n. c:a 35 osålda med en areal av 30 000 kvm. Priset för dessa är satt så lågt som 2—4 kr. per kvm. — I ett område i norr har staden möjlighet att påbörja gatubyggnads- och ledningsarbeten, varigenom ett tiotal tomter om tillsammans c:a 11 000 kvm skulle bli tillgängliga för försäljning. Priset å dessa tomter komme att bli 4—5 kr. per kvm.

Inom förstadsområdet Stenslund har staden tidigare sålt tomter till det låga priset av 50—80 öre per kvm. I avvaktan på lösning av väckt fråga om områdets förseende med vatten och avlopp har tomtförsäljningen tills vidare inställts. Frågan om avloppsledning inom och från området har fördröjts på grund av svårigheten att träffa överenskommelse med fastighetsägarna angående skäliga bidrag till denna avloppsledning. Sannolikt måste staden föranstalta om Stenslundsområdets intagande i stadsplan, innan en tillfredsställande uppgörelse kan träffas. Enda förutsättningen för ett snabbt utbyggande av vatten- och avloppsledningar till Stenslund och därmed öppnad möjlighet till fortsatt tomtförsäljning, yttrar drätselkammaren, torde vara att statligt bidrag lämnades till arbetet ifråga. Inom området finnas ett 70-tal osålda tomter.

Under år 1940 har ingen tomtförsäljning ägt rum.

»Byggnadsverksamheten inom staden ligger f. n. praktiskt taget helt nere samtidigt som brist föreligger på moderna smålägenheter. Tillgången på större lägenheter kan däremot betraktas motsvara efterfrågan. Det är kammarens uppfattning, att här tillämpade tomtpriser icke i och för sig motarbeta en bostadsbebyggelse. Orsaken till den nuvarande nedgången i byggnadsverksamheten är givetvis en helt annan. Å andra sidan torde under normala tidsförhållanden ett lägre tomtpris å centralt belägna tomter kunna animera en önskvärd bebyggelse inom den egentliga staden, där ledningar redan finnas. Kunde staden exempelvis inom rimlig tid och till överkomligt pris bli ägare till ett större obebyggt tomtområde inom staden av eklesiastisk karaktär, har man anledning förmoda att bebyggelse därstädes relativt snart komme till stånd.»

2. Byggnadsindustrisakkunnigas uttalanden.

I anslutning till sina utredningar rörande tomtpriserna i de större och medelstora städerna gjorde *byggnadsindustrisakkunniga* vissa uttalanden rörande tomtpriserna och städernas tomtpolitik:

»De sakkunnigas utredningar visa, att städerna kunna framgångsrikt ingripa reglerande på tomtmarknaden för ernående av en skäligen tomtprisnivå. En förutsättning härför är, att kommunen är i besittning av tillräckligt stora markområden och att den i god tid försäkras sig om marken, så att den förhindrar alla möjligheter till spekulativ markvärdstegring. En annan förutsättning är, att den förvärvade marken göres tillgänglig för bosättning genom att kommunikationerna ordnas på ett fullt tillfredsställande sätt. Ett dylikt ordnande bör ske med tanke icke blott på den för handen varande trafiken utan även med öppen blick för framtida trafikmöjligheter.

Till motverkande av säsong- och konjunkturväxlingar inom byggnadsindustrin bör enligt de sakkunnigas mening utbudet av tomter från statens och kommunernas sida regleras så, att det bidrager att åstadkomma jämnhet i arbetstillgången.

Ett ytterligare medel att bekämpa tomtvärdestegringen erbjuder sig i tomträttsinstitutet. Emellertid har institutet endast kommit till begränsad användning. Med hänsyn härtill förorda de sakkunniga, att anstalter träffas för att giva institutet en vidsträcktare tillämpning och för att sprida upplysning om dess betydelse.

Betydande vinster kunna uppstå för enskilda tomtägare genom värdestegringar utan deras egna åtgöranden. Denna värdestegring bör rättvisligen icke ensamt komma tomtägaren tillgodo, utan en viss del bör tillerkännas kommunen, eventuellt staten. De sakkunniga föreslå därför, att frågan om värdestegringsskatt å såväl tomter som fastigheter upptages till förnyad prövning.

Äldre tomter, som ånyo utnyttjas för nybyggnadsföretag efter rivning av å dem befintliga byggnader, belastas med värdet av de rivna byggnaderna, sålunda icke allenast med själva rivningskostnaderna utan jämväl med det värde, de gamla byggnaderna kunna anses representera som uthyrningsobjekt. Förutom den tomtvärdestegring, som kan ha inträtt under den äldre byggnadens livslängd, ökas sålunda tomtkostnaderna med den gamla byggnadens värde. Skäligen bör fastställas en viss nedskrivning av fastighetsvärdet alltefter byggnadernas ålder, så att deras värden efter en viss antagen livslängd nedbringas till noll och sålunda vid rivning icke längre belasta tomtvärdet.»

I remissyttrandena ha tomtproblemen i allmänhet icke ägnats någon mera ingående behandling. I några yttranden understrykes frågornas utomordentliga betydelse. Så skriver t. ex. *Svenska teknologföreningen*:

»Svenska teknologföreningen vill betona, att samhällsbildningsproblemet och planeringen av samhällets växt och utveckling är för byggnadsproduktionen av fundamental betydelse. När en första samhällsbildning äger rum sker detta kanske i de flesta fall synnerligen planlöst, vilket medför mycket skadliga konsekvenser för respektive samhällets fortsatta utveckling. Visserligen har under senare tid vidtagits en del åtgärder för att bättre kunna ordna planläggningen för samhällena, men de äro icke tillräckligt effektiva, och det är särskilt angeläget, att man söker åstadkomma en ytterligare rationalisering i detta avseende.

För de olika samhällena böra upprättas generalplaner, vilka taga hänsyn till stadsgeografiska, topografiska, befolknings- och näringsförhållanden samt även en tidplan för samhällenas utbyggnad, så att största möjliga ekonomisering därvid kan erhållas.

En riklig tillgång på tomtmark bör ställas till husbyggnadsindustrins förfogande och tomtmarken bör upplåtas för bebyggande i så god tid, att ett erforderligt, noggrant projekteringsarbete kan verkställas. På annan plats i sitt yttrande har Svenska teknologföreningen föreslagit, att stat och kommun skola uppgöra flerårsplaner för sina tomtförsäljningar, och att tomter skola säljas för bebyggande i följd under flera år framåt. Om så sker, kan en företagare organisera sitt *byggande i seriedrift*, varigenom kontorspersonal, arbetsledning, arbetare och maskinpark kunna utnyttjas med jämn belastning, ej blott under ett år utan under flera år i följd. Särskilt i samband med en eventuell övergång till två effektiva fardagar per år skulle en seriedrift av byggnadsverksamheten medföra väsentliga fördelar. *Svenska teknologföreningen vill alldeles särskilt framhålla betydelsen av ovan nämnda förslag såsom en av de mest effektiva åtgärderna för byggnadsproduktionens förbilligande och rationalisering.*

Genom lämnade uppgifter från huvudsakligen de större städerna och från Djurgårdskommissionen hava de sakkunniga kunnat göra sammanställningar över de priser för tomtmark för bostadsändamål och de principer för prissättningen, som tillämpas av stat och kommuner. Såsom allmän regel för städernas tomtprispolitik har därvid framkommit, att med vissa av särskilda förhållanden betingade undantag, stadens självkostnader — d. v. s. köpesumman, administrationskostnader, områdets förseende med gator och ledningar m. m. — samt ränta därå utgöra minimigränsen för tomtpriset. Vid prissättningen har även i många fall följts den principen, att man uttagit det pris, som vederhäftiga spekulanter på bostadstomter varit villiga att betala. Att stat och kommuner lagt marknadspriset till grund för sin prissättning motiveras därmed, att vid rådande livlig byggnadsverksamhet och stark efterfrågan på tomtmark, något skäl icke funnits, att tillämpa ett lägre pris än i allmänna marknaden, såvida icke tomtägarna lämna garanti för stadens kontroll av hyrorna.

De sakkunniga hava även försökt erhålla uppgifter om den privata tomtmarknaden inom städerna, men de anse, att alltför bristfälliga uppgifter föreligga, för att ett något mera bestämt uttalande därom skulle kunna göras.

Det hade givetvis varit av största intresse, om ett klarläggande av prisläget på den privata tomtmarknaden i förhållande till prisläget vid statens och städernas försäljningar kunnat ske. Med den prispolitik, som städerna använda sig av, är det ganska troligt, att priset på privat tomtmark mången gång ej behöver överstiga det kommunala tomtpriset. Detta gäller särskilt, när en stad på ett sent stadium eller under högkonjunktur inköpt ett enskilt markområde och med pålägg av alla sina omkostnader försäljer tomter därifrån. Objektivt sett, förefaller det i sådana fall vara möjligt, att en privat exploatering även med tillfredsställande vinst kan ske till icke högre pris, än vid en kommunal sådan.

Om det skulle förekomma, att en stad på grund av egna fastighetsekonomiska intressen skulle föra en restriktiv politik gentemot exploatering av privata markområden genom att t. ex. förhindra eller försvåra stadsplaners fastställande för

privat mark, skulle detta givetvis vara till stor skada och verka höjande på tomtprisen i stället för att staden genom sin egen exploatering bör verka prisreglerande i sänkande riktning.

Såsom förut framhållits, torde det mest effektiva sättet ej blott för tomtvärdenas utan även för hyresprisens sänkning vara ett relativt rikligt utbud av tomter, och städerna böra därför uppmuntra exploatering av privat mark jämsides med försäljning av egen tomtmark, i syfte att nedåt reglera tomtprisen.

En privat markexploatering kan även bidra till att föra fram en önskvärd omväxling i byggnads- och lägenhetstyper, om en ensidig kommunal exploatering skulle, i strid mot de naturliga förutsättningarna, leda till en alltför schablonartad utbyggnad av staden.

För att till allmänhetens bästa underlätta exploatering av privata markområden, för vilka fullt rationella stadsplaner i överensstämmelse med lag och förordningar utarbetats, men för vilka staden underlåtit att vidtaga erforderliga åtgärder, vill Svenska teknologföreningen påpeka behovet av att § 4 i nu gällande stadsplane-lag omarbetas, i syfte att även vid mindre områden, vilka var för sig kanske icke kunna helt uppfylla de i paragrafen uppsatta villkoren, men som sammantagna hava sådan betydelse, hänvändelse till Konungen kan ske för fastställelse av stadsplan för sådant område; eventuellt kan tänkas upprättandet av ett särskilt besvärsinstitut för dylika smärre stadsplanefrågor.»

Byggnadsstyrelsen framhåller, att prisnivån på tomtmarken under nuvarande förhållanden huvudsakligen är beroende på tillgång och efterfrågan.

»En kommun, som vill sörja för att markkostnaderna vid bostadsproduktionen hållas nere, måste sålunda i första hand sörja för god tillgång på behövliga markarealer. En annan viktig fråga i samband därmed är att trafiklederna ordnas och detta på ett så tidigt stadium, innan den egentliga byggnadsverksamheten igångsättes, att de trafiksvårigheter undvikas, som eljest i allmänhet vidlåda nybyggda områden.

Enbart åtgärder syftande till förhindrande av oskäligt höga tomtpriser äro emellertid uppenbarligen icke tillfyllest för åstadkommande av en lägre hyresnivå. Dylika åtgärder böra därför, såsom de sakkunniga framhålla, kombineras med en av det allmänna bedriven bostadspolitik, som syftar till uppkomsten av en bostadsreserv, stor nog att vid varje tidpunkt möjliggöra tillgodoseendet på rimliga villkor och ett föreliggande bostadsbehov.»

Svenska arbetsgivareföreningen och Svenska byggnadsindustriförbundet anföra efter att ha diskuterat byggnadskostnaderna, särskilt lönerna för byggnadsarbetarna.

»Byggnadskostnaderna äro emellertid icke enbart bestämmande för bostadskostnaden. Tomtkostnad och räntor spela även en väsentlig roll. Räntorna hava under de senaste åren nedgått avsevärt och någon större ytterligare sänkning torde icke kunna påräknas (yttrandet är dagtecknat den 1 april 1939). Däremot nödgas man tyvärr konstatera, att utvecklingen på tomtmarknaden icke gått i en med hänsyn till bostadskostnaderna önskvärd riktning. Tomtpriserna hava på många håll stegrats, så att därigenom eliminerats icke blott den besparing, som uppkommit genom räntesänkningen, utan även den fortgående sänkning av byggnadskostnaderna, som uppnåtts genom rationalisering. Den under år 1934 genomförda sänkningen av lönerna torde även till väsentlig del hava neutraliserats genom höjda tomtpriser. Det har visat sig att städernas tomtpolitik och särskilt storstädernas, är av minst lika stor betydelse för bostadskostnaden som byggnadskostnaderna. Båda faktorerna, byggnadskostnaderna och tomtpriserna, böra ägnas uppmärksamhet.

Beträffande förhållandena i Stockholm kan staten enligt vår mening icke frigtas från en dryg andel av ansvaret för en olycklig utveckling å tomtmarknaden. Tomtförsäljningarna från statens markområden, som numera för nybebyggelsen i den inre staden äro de dominerande, ha till synes uteslutande bedrivits med en möjligast hög försäljningssumma som ögonmärke och utan alla bostadssociala hänsyn.»

Beträffande de enskilda punkterna i byggnadsindustrisakkunnigas uttalande göras i en del remissyttranden vissa kommentarer. I allmänhet bestyrkes i dessa, att kommunerna genom sin tomtpolitik kunna öva betydande inflytande på tomtpriserna.

Mot den andra punkten i byggnadsindustrisakkunnigas uttalande gör *Stockholms stads fastighetskontor* invändningar.

»Till motverkande av säsong- och konjunkturväxlingar inom byggnadsindustrin bör enligt de sakkunnigas mening utbudet av tomter från statens och kommunernas sida regleras så, att det bidrager att åstadkomma jämnhet i arbetstillgången. Syftet kunde exempelvis tänkas tillgodosett genom ett sådant ordnande av stadens tomtförsäljningar, att tomterna måste tillträdas på sommaren, t. ex. 1 juni, vilket på grund av ränteomkostnader, finansierings- och andra förhållanden i regel skulle hava till följd, att husen komme att bliva färdigställda till den 1 april nästa år.

En dylik tomtpolitik skulle dock med all säkerhet medföra direkt ekonomiska upppoffringar för staden, i det att därvid icke lika förmånliga priser skulle kunna ernås som vid försäljning å andra, av företagarna såsom lämpligare ansedda årstider. Det bör även framhållas, att någon avsevärd ändring i den nuvarande koncentrationen av flyttningarna till den 1 oktober icke genom sådana åtgärder — vilka endast kunde komma att avse bostadshus, nyuppförda på av staden tillhandahållen tomtmark — skulle kunna åstadkommas. Enligt diagrammet på sid. 299 i sakkunnigas betänkande utgöra nämligen inflyttningar 1 oktober i nybyggda hus i Stockholm endast c:a $\frac{1}{5}$ å $\frac{1}{8}$ av alla oktoberflyttningar. Med hänsyn till de upppoffringar och olägenheter, som skulle bliva förbundna med en dylik försäljningspolitik, ävensom framförallt med hänsyn därtill, att de verkningar av en sådan politik, som främst vore eftersträfvansvärda, nämligen nedläggning av produktionskostnaderna och mera kontinuerlig byggnadsverksamhet, måste anses ytterst ovissa, finner fastighetskontoret ej tillräckliga skäl föreligga att tillstyrka åtgärder av angiven art.

Enligt fastighetskontorets mening synes det primära vara, att genom lagbestämmelser och propaganda flyttningarnas koncentrerung till den 1 oktober upphör. Sedan detta uppnåtts, komma med säkerhet de byggande att gå in för att färdigställa bostadshus även till andra tider än 1 oktober, och då bör självfallet staden liksom f. n. se till att tomter finnas tillgängliga på tider, som äro lämpliga för de byggande.»

Tomträttsinstitutet behandlas utförligt i *socialstyrelsens* yttrande, i vilket dess utveckling och för detsamma gällande bestämmelser skildras. Därvid diskuteras bl. a. frågor rörande beläning av tomträtt samt rörande tomtägares skyldighet att vid tomträttsupplåtelses upphörande inlösa på tomten uppförda byggnader. Socialstyrelsen anser att dessa frågor borde upptagas till prövning. — *Stockholms stads fastighetskontor* vill av sin erfarenhet om tomträttsinstitutet »livligt förorda de sakkunnigas förslag, att anstalter träffas för att giva institutet en vidsträcktare tillämpning och för att sprida upplysning om dess betydelse».

Rörande frågan om en markvärdetegringskatt råda delade meningar. *Svenska teknologföreningen* förklarar sålunda:

»Innan den nya stadsplanelagen med dess bestämmelser, att tomtägare skall i huvudsak bekosta gator och ledningar, kom till stånd, var kanske frågan om en tomtvärdetegringskatt aktuell. Införandet av en tomtvärdetegringskatt skulle numera utöver den ordinarie beskattningen få karaktären av en extra beskattning av byggnadsindustrin och skulle därmed komma att motverka ett förbilligande av bostadsproduktionen.

En vidsträcktare tillämpning av tomtträtsinstitutet, vilket även de sakkunniga förordat, är säkerligen ett riktigare sätt att vinna en utjämning av tomtvärdestegringarna.»

Sveriges fastighetsägareförbund anser att det icke finns skäl att nu upp- taga frågan om en värdestegringskatt på dagordningen.

En utredning i denna fråga påyrkas däremot av bl. a. *socialstyrelsen* och *byggnadsstyrelsen*.

Byggnadsindustrisakkunnigas uttalanden rörande fastighetsvärdenas nedskrivning efter byggnadernas ålder har föranlett vissa anmärkningar. Så skriver *Sveriges industriförbund*:

»Innebörden av detta förslag förefaller oklar. En bokföringsmässig nedskrivning av byggnadsvärdet påverkar ju i och för sig icke, oavsett nedskrivningens storlek, det värde som byggnaden faktiskt äger. Det inses därför icke, att den förordade kraftiga nedskrivningen av byggnadsvärdet skulle i någon mån förbilliga priserna å byggnadstomter. I detta sammanhang vill Förbundet erinra om den allt för låga avskrivning å husbyggnadsvärden som enligt praxis på många orter, t. ex. i Stockholm, medges i *beskattningshänseende* och som grundas på allt för optimistisk uppfattning från skattemyndigheternas sida om sådana byggnaders sannolika livslängd. Ett medgivande av mera liberala avskrivningsgrunder beträffande husbyggnader än de nu tillämpade vore synnerligen önskvärt.»

Denna fråga om den skattetekniskt tillåtna nedskrivningen beröres även i en del andra remissyttranden. En annan synpunkt framföres av Stockholms stads fastighetskontor, som önskar »understryka vikten av att genom lämplig upplysning göres klart för dem, som förvalta fastigheter, att fastigheterna åldras och att nedskrivning därför är erforderlig».

Andra frågor i samband med tomtpriserna och städernas tomtpolitik beröras i några yttranden.

Hyresgästernas riksförbund skriver:

»I samband med förslaget om att kommunerna skall förvärva markområden vill vi erinra om nödvändigheten av sådana ändringar i expropriationslagen, att kommunerna får utvidgad rätt att expropria för framtida bostadsbehov och på villkor som förhindrar den enskilde markägaren att göra oskäliga vinster genom expropriationsförfarandet. Vi tillåter oss också uppställa till diskussion frågan om huruvida icke förbud för kommuner att avhända sig mark annat än under tomt- rätt kan genomföras. Beträffande tomt- och fastighetsvärdetegringskatten och dess utformning anser vi, att de medel som skulle inflyta genom denna skatt böra användas för bostadssociala ändamål.»

I skrivelse till Konungen av den 11 mars 1938 har *Hyresgästernas Spar- kasse- och Byggnadsförening* fäst uppmärksamheten på, »hurusom vissa före- skrifter i gällande lagstiftning för stadsplanering, tomtindelning, tomtmätning

m. m. samt denna lagstiftnings tillämpning haft ett hämmande, hindrande och stundom förlamande inflytande på byggnadsindustrin». »Det måste enligt vår mening betecknas som föga lyckligt, att en industri, vilken lik byggnadsindustrin måste kunna smidigt anpassas efter konjunkturerna, skall vara insnörd i en sådan tvångströja av paragrafer och stadganden, att bara förberedelserna till ett nybygge nödgas taga mångdubbelt längre tid än att bygga själva huset. En rationalisering av den ämbetsmässiga apparat, under vilken byggnadsverksamheten sorterar, en snabbare handläggning av stadsplane- och tomtindelingsärendena synes oss därför vara en trängande nödvändighet.»

»Hyresgästernas Sparkasse- & Byggnadsförening hemställer därför, att Eders Kungl. Maj:t ville taga initiativ till en omarbetning av nämnda lagstiftning, i syfte att rationalisera den ämbetsmässiga handläggningen av stadsplane- och tomtindelingsärenden och göra denna handläggning smidigare och snabbare.»

3. Byggnadskostnadsakkunnigas uttalanden.

De i det föregående redovisade uppgifterna rörande den kommunala tomtpolitiken i 15 städer ge följande bild av tomtprisernas utveckling, om priset per normaleldstad år 1935 sättes lika med 100. Uppgifterna för 1929—1934 ha liksom i de tidigare tabellerna hämtats från byggnadsindustrisakkunnigas betänkande.

Tab. 51. Tomtpris per eldstad vid de kommunala tomtförsäljningarna i vissa städer (1935 = 100).

	Tomtpris per normal- eldstad år 1935, kr.	Tomtpriset i genomsnitt per normaleldstad, 1935 = 100						
		1929—34	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Stockholm inre staden	1 403	97	100	111	119	146	130	—
Göteborg höghustomter	944	—	100	83	99	111	112	126
landshövdingehus och 3- våningsstenhustomter ..	385	104	100	115	112	100	119	—
2-vånings trähustomter ..	364	—	100	109	133	171	152	—
Malmö ¹	356	—	100	92	81	129	110	171
Norrköping	408	76	100	94	142	158	162	139
Hälsingborg	366	—	100	79	75	157	83	—
Gävle	296	115	100	154	161	128	185	—
Örebro	280	105	100	100	89	146	157	—
Eskilstuna	355	72	100	83	95	113	135	97
Jönköping	520	—	100	123	92	105	98	69
Uppsala	308	—	100	134	150	175	167	138
Västerås	460	29	100	97	125	125	129	—
Kalmar	366	92	100	119	83	120	144	—
Sundsvall	505	68	100	78	94	87	77	—
Östersund	221	—	100	67	83	114	136	206
Falun	313	107	100	104	126	129	158	—

¹ Hyresfastigheter inom nyexploaterade områden.

Endast tre av de 15 städerna kunna för år 1939 uppvisa lägre tomtpriser per normaleldstad än år 1935, nämligen Hälsingborg, Jönköping och Sunds-

vall. Härvid är dock att märka, att tomtpriserna i de båda sistnämnda städerna ligga på en förhållandevis hög nivå, även om denna under senare delen av 1930-talet icke ytterligare stigit. Gävle, Uppsala, Norrköping, Falun och Örebro uppvisa tomtpriser, vilka stigit med mer än 50 % under åren 1935—1939; detsamma gäller även för sådana tomter i Göteborg, vilka avsetts för bebyggelse med tvåvånings trähus. I Kalmar, Östersund, Eskilstuna och Stockholm ha tomtpriserna under samma tid stigit med 30 % eller mer, dock icke så mycket som 50 %.

Dessa uppgifter gälla städernas egen tomtförsäljning. För utvecklingen på den privata tomtmarknaden på samma orter ha icke lika fullständiga uppgifter stått till förfogande. För Hälsingborg, Gävle, Eskilstuna, Jönköping, Uppsala, Västerås och Kristianstad ha vissa sammanställningar återgivits i det föregående liksom även några mindre omfattande uppgifter lämnats rörande priserna vid exploateringen av viss enskild tomtmark i Stockholm. I allmänhet synas priserna på den privata tomtmarknaden ligga högre än vid de kommunala tomtförsäljningarna. Sannolikt har även stegringen under senare delen av 1930-talet varit minst lika stor på den enskilda tomtmarken som på kommunernas.

Den stegring av priserna vid kommunernas tomtförsäljningar, som framgår av tabellen ovan, torde knappast vara förorsakad av däremot svarande kostnadsstegringar för tomtexploateringen. En sänkning av priserna på tomtmarken, som delvis torde åstadkommas automatiskt under nuvarande kris, tillbaka till omkring 1935 års nivå torde därför i allmänhet kunna ske utan att någon nämnvärd subvention från kommunernas sida erfordras.

Som de sakkunniga på annan plats i detta betänkande utveckla torde den övervägande delen av den bostadsbyggnadsverksamhet, som under det närmaste året kan tänkas komma till stånd, förutsätta statlig medverkan ifråga om finansieringen. De sakkunniga ha förutsatt att härvid en viss prövning sker av ifrågakommande byggen ur flera olika synpunkter genom statens byggnadslånebyrå. Det torde böra tillkomma denna att även tillse att tomtpriserna äro skäliga. Då kommunerna tillhandahålla tomtmark, torde priser icke överstigande de 1935 gällande kunna utgöra riktmärke. Som villkor för den statliga medverkan torde dock knappast kunna krävas sådana tomtpriser, som i sig skulle innebära en kommunal subvention. I vissa fall kan det dock ligga i kommunernas eget intresse att av bostads- eller arbetslöshetspolitiska skäl lämna en sådan subvention. Byggnadslånebyråns prövning av skäligheten av för byggnadsprojekten angivna tomtvärden får givetvis icke från ifrågasatta lånemöjligheter utesluta en byggherre, vilken under något av de senaste åren till då rådande höga tomtpriser inköpt markområde; i sådana fall torde dock böra krävas, att byggherren tar uppkommen förlust på markvärdet och att i de finanskalkyler, som byggnadslånebyrån godkänner, ett sådant värde räknas för tomten, som byrån finner skäligt i den föreliggande situationen. Över huvud äro förhållandena så växlande från ort till ort — liksom även olika belägenheter på samma ort sinsemellan — att statens bygg-

nadslånebyrån icke torde böra bindas genom några alltför rigorösa allmänna regler utan äga en omfattande rätt till diskretionär prövning av de konkreta fallen. De sakkunniga ha i sina kalkyler ansett sig kunna räkna med en sänkning av de under senare år högt uppdrivna tomtpriserna tillbaka till omkring 1935 års nivå som möjlig.

Även om en kommunal subventionering i form av tillhandahållande av tomtmark under självkostnadspris i en viss situation eller för vissa ändamål kan vara befogad, synes den i längden knappast utgöra en tillfredsställande grundval för en sund byggnadsverksamhet. Den skulle även sannolikt ställa alltför stora anspråk på kommunernas finanser för att över huvud vara möjlig i större utsträckning. Under sådana förhållanden framstår det som en angelägenhet av vikt, att kostnaderna för tomtmarkens exploatering hållas nere. Som av byggnadsindustrisakkunniga framhållits är det därför av vikt att städerna i tid skaffat sig tillgång till tillräckligt omfattande markområden. Av betydelse är även, att kostnaderna för gatanläggning och ledningsnät beaktas. Under en tid, då läget på tomtmarknaden på många orter varit sådant, att höga tomtpriser lätt kunnat erhållas — bl. a. därför att byggnadsbehovet varit stort och räntorna fallande — synas tomtprisstegringarna haft en benägenhet att åtföljas av en betydande stegring av dylika omkostnader. En begränsning av desamma torde många gånger vara möjlig, bl. a. genom enklare utförande av gatanläggningen. Genom ett bättre genomarbetande av stadsplanerna med hänsyn tagen till terräng- och grundförhållanden torde även i vissa fall gatukostnaderna kunna nedbringas. De sakkunniga vilja starkt understryka vikten av att dessa frågor av vederbörande kommunala myndigheter ägnas tillbörlig uppmärksamhet.

Ett förbilligande av tomtmarken kan alltid vinnas genom en hårdare exploatering av densamma, d. v. s. genom att bebyggelsen göres tätare och den till gator och parker reserverade arealen minskas i förhållande till den bebyggda arealen. Mot ett dylikt tillvägagångssätt har stadsplanechefen i Göteborg anfört starka betänkligheter. Den standard ifråga om bebyggelsetätheten, som de större svenska städerna ha att uppvisa, synes knappast kunna karakteriseras som alltför hög. Då den vid ett områdes exploatering uppgjorda stadsplanen binder bebyggelsen för avsevärd tid framåt, synes en tillfällig krissituation icke böra få leda till en hårdare exploatering än vad som på längre sikt kan anses lämplig. De sakkunniga vilja för sin del ansluta sig till denna uppfattning.

Av lika stor betydelse som tomtprisernas fasthållande vid rimlig nivå är att åtgärder vidtagas för att tillgången på tomtmark blir tillräcklig. Om denna senare förutsättning icke är för handen, leda låga priser vid den kommunala tomtförsäljningen lätt till att skillnaden mellan dessa priser och vad som vid rådande hyresnivå kan uppnås ifråga om fastighetsvärden, bildar en spekulationsvinst, som tillkommer tomtköparen eller byggmästaren. Ett begränsat utbud av tomtmark skapar ett marknadspris, som kan ligga väsentligt över kostnaderna för tomtmarkens anskaffande. Så har otvivelaktigt under

vissa skeden varit förhållandet i Stockholm. Om denna vinst hamnar hos tomtspekulanter och spekulationsbyggmästare eller hos den ursprungliga tomtförsäljaren — som i Stockholm i vissa fall varit staden, i andra staten (Djurgårdskommissionen) och i åter andra enskilda tomtägare — är för den bostadssökande allmänheten strängt taget likgiltigt. Ur allmänna synpunkter är det givetvis intet att invända emot att vinsten tillfaller staten eller staden, vilket med i Sockholm tillämpat försäljningssystem delvis torde varit fallet. Berättigad kritik synes däremot kunna resas mot den alltför snäva begränsning av den areal, som vid olika tillfällen utbudits, vilken iakttagits. Ett större samlat utbud av tomtmark — vilket även medfört en snabbare exploatering av tillgängliga områden — skulle visserligen för staden och staten (Djurgårdskommissionen) ha minskat de influtna köpeskillingarna, men den billigare tomtmarken och den rikligare tillgången på denna skulle å andra sidan via en mer omfattande byggnadsverksamhet kunnat leda till en lägre hyresnivå. I det nuvarande läget, då Stockholms stad icke längre har någon tomtmark inom den inre staden till försäljning utan en betydande del av nybyggelsen måste falla inom ytterområdena, där marken upplåtes med tomt rätt, knyter sig för huvudstadens vidkommande huvudintresset vid att tomt-rättsavgälderna hållas så låga som möjligt och vid ordnandet av goda och billiga kommunikationer mellan stadens centrum och dessa områden. De med användningen av tomträttsinstitutet förknippade problemen ha de sakkunniga icke ansett sig behöva upptaga till behandling.

Ombesörjandet av en riklig tillgång på tomtmark framstår sålunda som en viktig uppgift för kommunerna. Som av Svenska teknologföreningen framhållits är det även av vikt, att upplåtelsen av tomtmarken sker under sådana former att erforderligt noggrant projekteringsarbete kan verkställas och att byggnadsföretagare få möjlighet att organisera sitt byggande i seriedrift, där förutsättningar härför eljest äro för handen. Bl. a. ur sistnämnda synpunkt är en försäljning till fastställda priser att föredraga framför ett anbuds-system. Jämväl en sådan i tiden avpassad försäljning av tomtmark, att därigenom en säsongutjämning av byggnadsverksamheten befrämjas, synes såsom byggnadsindustrisakkunniga påpekat vara ett önskemål, även om det skulle medföra vissa ekonomiska uppoffringar för kommunerna; vid sidan av de övriga åtgärder för åstadkommandet av en jämnare sysselsättning inom byggnadsindustrin, som på annan plats i detta betänkande diskuteras, synes detta medel i vissa fall med fördel kunna användas.

För åstadkommandet av en riklig tillgång på tomtmark torde nuvarande krissituation väl ägna sig. Även om byggnadsverksamheten under de närmaste åren blir av mindre omfattning, torde stadsplanmyndigheternas arbete med fördel kunna fullföljas med till buds stående medel. Därigenom synes det framtida utbudet av tomtmark kunna hinna ifatt efterfrågan i stället för att som under de senaste årtiondena understiga efterfrågan. Genom att såväl kommunerna som privata markexploatörer utnyttja den nuvarande pausen i byggnadsverksamheten till sådant planeringsarbete synas även de

av Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförening påtalade olägenheterna av den lågsamma behandlingen av stadsplane- och tomtindelningsärenden kunna motverkas.

Genom noggrant genomarbetade stadsplaner kunna som ovan framhållits i vissa fall besparingar göras ifråga om gatuaneläggningar o. d. Även ifråga om byggnadskostnaderna torde icke obetydliga besparingar kunna göras genom hänsynstagande till terräng- och markförhållandena; därigenom kunna t. ex. i vissa fall dyrbara sprängnings- eller pålningsarbeten undvikas. Ett alternativ till noggrannare stadsplaner kan härvidlag tänkas vara en viss rörelsefrihet för byggnadsföretagarna i förhållande till stadsplanen. Det synes sålunda icke orimligt, att de erhöles rätt att inom vissa, icke alltför vida marginaler t. ex. förskjuta huskroppens läge i förhållande till vad som i stadsplanen utmärkts. Därigenom skulle strävandena att vid projekteringen få ut förmånligast möjliga byggnad på viss tomt kunna medföra rätt betydande besparingar.

Byggnadskostnadssakkunniga föreslå sålunda, att som villkor för statlig medverkan ifråga om finansieringen av viss byggnadsverksamhet uppställles, att tomtmark tillhandahålles till priser, som i regel icke överstiga 1935 års nivå. Eftersom tomtpriserna vid de kommunala tomtförsäljningarna i en del städer under tiden 1935—39 stigit i en utsträckning, som varierar från ort till ort men som för de större och medelstora städerna i allmänhet kan anslås till omkring 30 %, och tomtpriset på dessa platser utgör icke fullt 10 % av byggnadskostnaderna, skulle denna sänkning av tomtpriserna betyda lika mycket som en reduktion av byggnadskostnaderna med i allmänhet omkring 3 %. Av vikt är att kommunerna söka nedbringa kostnaderna för tomtexploateringen, t. ex. för utläggningen av gator och ledningsnät. Härvid torde emellertid en hårdare exploatering av tomtmarken med en tätare bebyggelse icke vara att rekommendera. På längre sikt är det av största betydelse, att kommunerna, i den mån de ha möjlighet härtill, sörja för en tillräckligt riklig tillgång på tomtmark. Stadsplanearbetet synes därför i nuvarande situation böra fullföljas i största möjliga omfattning. Genom väl genomarbetade stadsplaner torde såväl gatu- som byggnadskostnader i icke ringa omfattning kunna sparas.

KAPITEL 6.

Byggnadsmaterial.

Prisutvecklingen för byggnadsmaterial var, sedan inflationens topp år 1920 passerats fallande ända in på 1930-talet. Under senare hälften av 1930-talet har en prisstegring satt in. Särskilt stark var uppgången i början av 1937. Sedan prisuppgången under 1937 kulminerat, inträffade ånyo en viss tillbakagång, som dock avlöstes av en ny och mycket snabb prisstegring omedelbart efter krigsutbrottet 1939. En bild av utvecklingen ger Handelsbankens byggnadskostnadsindex.

Tab. 52. Prisutvecklingen för byggnadsmaterial enligt Svenska handelsbankens index.

Å r	Samtliga material	Tegel	Cement	Järn	Trä	Övriga
1. 1913 = 100.						
December:						
1924.....	190	244	167	103	193	160
1925.....	189	266	171	98	183	161
1926.....	186	266	171	101	177	158
1927.....	177	213	156	92	187	150
1928.....	178	221	156	92	172	149
1929.....	176	244	156	92	172	149
1930.....	172	244	137	92	172	135
1931.....	157	244	137	86	148	125
1932.....	144	199	137	75	137	125
1933.....	151	199	127	83	152	127
1934.....	152	155	123	92	170	129
1935.....	150	166	123	89	162	129
1936.....	166	177	123	95	187	139
1937.....	182	177	123	144	209	149
1938.....	170	177	123	101	193	142
2. 1935 = 100.						
1936, mars.....	99	100	100	100	98	—
september.....	101	100	100	100	105	—
1937, mars.....	118	104	100	123	127	—
september.....	123	104	100	164	127	—
1938, mars.....	118	106	100	139	123	—
september.....	110	105	100	110	112	—
1939, mars.....	112	105	100	110	124	—
september.....	130	106	100	189	149	—
1940, mars.....	144	113	115	202	157	—
september.....	144	120	123	186	142	—

Redan dessa siffror återspegla den stelhet i prisutvecklingen, som blivit en följd av den starka genomorganiseringen av byggnadsmaterialindustrierna. Cementpriset har t. ex. hållits oförändrat flera år i följd. Av siffrorna framgår även en annan omständighet av vikt, nämligen den att de prisvariationer, som förekomma, i första hand gällt trävaror och järnartiklar, d. v. s. sådana produkter, för vilka konkurrens förelegat av en för prisbildningen utslags-

givande styrka. Här åsyftas främst utvecklingen före krigsutbrottet 1939. Nedgången under krisen i början av 1930-talet var starkast för trä och järn liksom även variationerna i fortsättningen främst gällt dessa; prisstegringen 1937 gällde likaledes i första hand trä och järn; tackjärnspriset fördubblades på mindre än ett år och trävaruprisernas stegring var även mycket stor.

I stort sett torde emellertid kunna sägas, att prisnivån för flertalet byggnadsmaterial varit förhållandevis jämn under 1930-talet. Prisfallet under depressionen i början av årtiondet dämpades i väsentlig grad av förekommande organiserad samverkan mellan företagarna. Under den livliga byggnadsverksamheten i slutet av decenniet torde organisationerna även i viss mån verkat återhållande på prisstegringstendenserna. Företagen ha i flertalet fall erhållit förhållandevis goda vinster genom den stegrade avsättningen, i betydligt mindre grad genom stegrade priser. De starkare prisfluktuationerna för trävaror och järn än för övriga byggnadsmaterial torde även i högre grad sammanhånga med andra omständigheter än byggnadsverksamhetens utveckling; i främsta rummet ha de berott på prisutvecklingen på världsmarknaden, som via den svenska exporten påverkat jämväl prisbildningen på hemmamarknaden.

Av helt annan storleksordning är den prisstegring, som inträffat efter stormaktskrigets utbrott hösten 1939. Enligt de uppgifter, vilka ingå i Svenska handelsbankens index och vilka ovan återgivits, skulle prisstegringen för olika byggnadsmaterial i genomsnitt uppgå till inemot 40 %. De betydligt mera detaljerade beräkningar som utförts rörande kostnaderna för ett smalhus på Hammarbyhöjden i Stockholm och som bilda underlaget för en av socialstyrelsen planerad byggnadskostnadsindex, visa som framgår av den i ett tidigare avsnitt återgivna sammanställningen en stegring för samtliga material med något över 20 %. Av dessa beräkningar framgår också att materialprisstegringen svarar för omkring tre fjärdedelar av den sedan krigsutbrottet inträdde fördyringen av byggnadskostnaderna (räknade exklusive tomtpris). Andra kalkyler ha givit liknande resultat.

Denna prisstegring har gällt praktiskt taget samtliga byggnadsmaterial ehuru stegringen är av mycket olika styrka för olika produkter. Till stor del bottnar prisstegringen i likartade kostnadsstegringar för alla materialleverantörer. Sålunda ha *transportkostnaderna*, vilka för flertalet byggnadsmaterial äro av stor betydelse, undergått en mycket betydande stegring. Järnvägstransporterna ha fördyrats icke blott genom den 10 procentiga taxehöjning, som statens järnvägar i mitten av 1940 företagit, utan också därigenom att tidigare utgående specialrabatter borttagits. Åtskilliga byggnadsmaterial åtnjöto tidigare sådana rabatter på ett eller ett par tiotals procent. Kostnaderna för biltransporterna ha stigit i vissa fall ända upp till det dubbla. Även sjötransporterna ha fördyrats rätt avsevärt.

Vid sidan av höjda transportkostnader spela *prisstegringarna för bränslen* stor roll. Också här synes man i många fall få räkna med fördubblade kostnader. Flera byggnadsämnesindustrier kräva mycket bränsle, t. ex. cementfabriker, tegelbruk, järnbruk.

En tredje för flera byggnadsmaterial gemensam kostnadsstegrande faktor utgöres av *de höjda järnpriserna*, i sin tur i viss utsträckning bottnade i de stegrade bränslepriserna och i viss mån transportkostnaderna.

En fjärde kostnadsstegring utgör slutligen arbetslönestegringarna på grund av semesterersättningen och på grund av *indexregleringen av lönerna*. I allmänhet torde dock denna kostnadsstegring väga mindre tungt än de tidigare omtalade.

Utmärkande för kostnadsstegringarna är att de icke sammanhånga med inom byggnadsindustrin rådande förhållanden. Dessa förhållanden ha icke bidragit till att framkalla kostnadsstegringarna och från byggnadsindustrins sida kan tämligen litet göras för att begränsa dem. I viss utsträckning synas de t. o. m. ligga utanför det område, som låter sig påverka genom samhälleliga åtgärder.

Byggnadskostnadssakkunniga ha genom överläggningar med vissa representanter för leverantörer av olika byggnadsmaterial sökt erhålla en orientering rörande läget för dessas del. De ha därvid inhämtat upplysningar rörande tillgången på olika material samt rörande avsättningsförhållandena för dessa. De ha även starkt understrukit vikten av att från byggnadsmaterialproducenternas sida åtgärder vidtagas för att såvitt möjligt begränsa inträffade kostnadsstegringar. De ha vidare framhållit betydelsen av att en ytterligare standardisering på vissa håll genomföres samt uppmanat företagen att undersöka alla möjligheter att framställa fullgoda ersättningsvaror för sådana produkter, vilka på grund av brist på råvaror icke kunna framställas eller vilkas omkostnader i särskilt hög grad ökat. Det torde främst tillkomma byggnadsmaterialtillverkarna och dessas sammanslutningar att söka komma till rätta med här berörda problem. — Därjämte ha de sakkunniga vid dessa överläggningar framhållit nödvändigheten av att priserna på byggnadsmaterial hållas så låga som möjligt.

Utöver nämnda överläggningar ha de sakkunniga i skrivelse till ledande företag och sammanslutningar bland byggnadsmaterialleverantörerna hemställt till dessa att taga sin prissättning under förnyat övervägande och meddela i vilken utsträckning de ansåge sig kunna bidra till byggnadskostnadernas förbilligande. I sin skrivelse tecknade de sakkunniga läget på byggnadsmarknaden, som hotas av en nära nog fullständig stagnation. Byggnadsverksamheten hade under loppet av år 1939 successivt inskränkts till en bråkdel av den omfattning, som uppnåtts under de närmast föregående åren, och inga tecken visade sig till en ny uppgång. Ur många synpunkter vore det emellertid önskvärt, att en viss sysselsättning kunde beredas såväl byggnadsverksamhetens folk som byggnadsämnesindustrierna. Även för utvecklingen på bostadsmarknaden vore det önskvärt, att en viss byggnadsverksamhet ägde rum. Förutsättningen för en sådan vore emellertid en betydande reducering av byggnadskostnaderna. I skrivelsen omtalades beräkningen, att den efter krigsutbrottet inträffade räntestegringen och prishöjningarna för olika byggnadsmaterial och arbetslöner uppskattades kräva 30 à 35 % högre hyror för att

en nybyggnadsverksamhet skulle vara räntabel. En sådan hyresstegring torde böra undvikas. Statsmakternas villighet att stödja byggnadsverksamheten torde även vara beroende av kostnadernas utveckling. De sakkunniga redogjorde så för sitt utredningsarbete, vilket gällde även sådana faktorer, som endast med ringa andel ingå i de totala kostnaderna för byggnadsverksamheten. Utredningen omfattade såväl tomtpriserna, ränteproblemet, arbetskostnaderna som olika standardfrågor och de sakkunniga vände sig nu till byggnadsmaterialleverantörerna.

»I en så allvarlig situation, som den nuvarande, måste det vara ett livsintresse för byggnadsämnesindustrierna, att en viss byggnadsverksamhet kan äga rum. Dennas betydelse torde visserligen icke vara densamma för alla grenar. Störst är intresset för de industrier, som helt eller till övervägande del arbeta för byggnadsindustrin. Men även för sådana industrier, för vilka detta icke i samma grad är fallet och vilka kunnat erhålla sysselsättning med olika av den nuvarande krisen betingade arbetsuppgifter, torde avsättningen till byggnadsverksamheten efter hand komma att erhålla ökad betydelse.

I själva verket kan det nuvarande läget på detta område bäst karakteriseras som en depression, blott mycket starkare utpräglad än depressionerna vanligen bruka vara. Vid fri konkurrens skulle under normala förhållanden ett avsevärt prisfall uppkomma och företagen därigenom tvingas att uppoffra vanliga förräntnings- och amorteringskrav. Då under nuvarande förhållanden mycket stora ansträngningar måste göras för att minska och hålla nere byggnadskostnaderna, torde det icke vara något samhällsintresse att hindra ett prisfall eller hålla uppe priserna på en högre nivå än som eljest skulle inställa sig.»

De sakkunniga hänvisade slutligen till att priserna på vissa byggnadsmaterial hade satts med priskontrollnämndens godkännande. Därvid hade emellertid byggnadsindustrins aktuella svårigheter icke särskilt kunnat beaktas och de sakkunniga hemställde därför att prissättningen för byggnadsmaterialen ånyo måtte övervägas mot bakgrunden av dessa. Därvid finge förutsättas att från andra håll rimliga ansträngningar gjordes för byggnadskostnadernas förbilligande och att en byggnadsverksamhet av mellan tredjedelen och hälften av den omfattning, som under senare delen av 1930-talet varit normal, kunde åstadkommas.

De sakkunniga få i det följande framlägga resultatet av sina utredningar. I betydande utsträckning baseras framställningen på svaren på den omtalade cirkulärskrivelsen.

1. Järn och järnvaror.

I det hus vid Hammarbyhöjden, för vilket detaljerade kostnadsberäkningar i tidigare sammanhang återgivits, ingingo järn och järnvaror med omkring 14 % av de totala byggnadskostnaderna (exklusive tomt) år 1939. Till 1 oktober 1940 hade priserna på järn och järnvaror stigit med icke fullt 50 % och på dessa artiklar kom inemot $\frac{1}{3}$ av hela ökningen av byggnadskostnaderna under det första krigsåret. Hur kostnaderna och kostnadsökningen fördela sig på olika järnartiklar framgår av den tidigare återgivna tabellen (järn-

varorna ingå under rubrikerna: armeringsjärn, järnbalkar, diverse järnvaror — bl. a. järntrådduk, spik, skruv och krok, inmurningsgods — inredning — bl. a. spisarmaterial för smidesarbeten, material för värme- och sanitär installation — den ojämförligt största posten — samt material för plåtslageri-arbeten).

En beräkning av den totala järnförbrukningen för byggnadsändamål har givit följande resultat. Uppgifterna avse år 1937.

Balkar och armeringsjärn	75 000—100 000 ton
Avloppsrör, gjutna	16 000— 18 000 »
Radiatorer	17 000— 19 000 »
Pannor	15 000— 17 000 »
Värmeledningsrör	10 000— 12 000 »
Varmvattenberedare	5 000— 6 000 »
Badkar	1 500— 2 000 »
Kallvattenrör	4 000— 5 500 »
Galvaniserad plåt	1 000— 1 500 »
Spisar, smide etc.	16 000— 18 000 »
Diverse beslag, smide m. m.	15 000— 20 000 »

Summa 175 000—225 000 ton

Dessa uppgifter måste uppfattas som grova överslagsberäkningar, vilka dock i vissa fall kunna kontrolleras med hjälp av industristatistiken. De innefatta den totala åtgången av såväl svenskt som importerat järn för husbyggnadsändamål. En uppdelning på svenskt och utländskt material har icke ansetts möjlig.

Å järnbrukens vägnar har svar lämnats på de sakkunnigas skrivelse vid ett sammanträde inför priskontrollnämnden. Därvid meddelades, att järnbruken hade full sysselsättning för det närmaste året. Om det från statsmakternas sida emellertid ansågs önskvärt, att en viss byggnadsverksamhet komme till stånd, vore järnbruken likväl villiga att visa tillmötesgående ifråga om pris-sättning. Deras möjligheter därvidlag vore större, om för detta ändamål en ökad bränsletilldelning bleve möjlig. En prissänkning kunde antingen avse allt järn eller också endast sådant, som ginge till byggnadsändamål. Järnbrukens representanter förklarade att en sänkning i förra fallet sannolikt bleve alltför ringa för att kunna ha någon praktisk betydelse för byggnadsverksamheten. I det senare fallet, som från järnbrukens sida närmast förordades, vore en större sänkning möjlig. Någon metod att avgränsa vad som skulle anses höra till byggnadsverksamhet, torde sannolikt gå att finna.

I senare förbindelse med de sakkunniga ha järnbruken upprepat sin försäkran om järnbrukens villighet att medverka till att järn ställes till förfogande för byggnadsändamål till sänkt pris. Ett preciserat svar har dock icke kunnat lämnas. Järnbruken önskade nämligen dessförinnan erhålla exakt besked om samtliga de mängder järn för olika ändamål, för vilka viss förmånsbehandling skulle gälla. Dessutom var det nödvändigt att avvakta resultatet av då pågående handelsavtalsförhandlingar med Tyskland. Slutligen underströks från järnbrukens sida önskvärdenheten av att en utredning

verkställdes av möjligheterna att under nuvarande förhållanden, då tillgången får anses begränsad, minska järnåtgången för byggnadsändamål.

Sedan de ifrågavarande handelsavtalsförhandlingarna avslutats, har industrikommissionen varit sysselsatt med utarbetandet av planer för järntillgångens fördelning på olika ändamål. Dessa planer ha då detta skrives icke blivit färdigställda, men komma att inom kort meddelas regeringen i det utlåtande rörande möjligheterna att med hänsyn tagen särskilt till råvarutillgången genomföra planerade beredskapsarbeten, som av folkhushållningsdepartementet inforrats från industrikommissionen. Byggnadskostnadssakkunniga förmoda, att bristande tillgång på järnvaror för byggnadsändamål icke skall lägga hinder i vägen för den byggnadsverksamhet, som av olika anledningar befinnes önskvärd. Förhindrandet av en svårartad bostadsbrist framstår enligt de sakkunnigas uppfattning som en angelägenhet av sådan samhällelig vikt att byggnadsverksamhetens krav icke böra sättas i efterhand då det gäller att på olika användningsområden fördela mer eller mindre knappa varutillgångar.

Vad prissättningen för järn beträffar, ha de sakkunniga inhämtat, att denna kommer att upptagas till förnyad behandling av priskontrollnämnden i början av 1941. De önskemål, som från byggnadskostnadssakkunnigas sida framställts, torde därvid få beaktas. Huruvida en prisdifferentiering till byggnadsverksamhetens förmån därvid bör föredragas framför en allmän järnprisreduktion är en fråga, som torde få övervägas i ett allmännare sammanhang än det, ur vilket de sakkunniga haft att behandla dessa frågor. I och för sig skulle en enhetlig prisbildning på järnmarknaden givetvis förenkla priskontrollen och järnmanufakturindustrins kalkyler. Om däremot, även utan att de svenska järnbruken beviljade byggnadsindustrin vissa förmåner, skilda priser skulle komma att bli rådande för järn av olika ursprung, synes en sådan anordning rimlig, att det billigare järnet — i den mån detta av andra anledningar visar sig möjligt — reserveras för byggnadsverksamheten. Därigenom synes en viss reduktion i förhållande till de i slutet av 1940 gällande priserna kunna uppnås för vissa järnartiklar. Om en prisdifferentiering genomföres, synes den i första hand böra omfatta armeringsjärn och balkar, olika sorters rör och plåt för byggnadsändamål samt plåt för radiatorfabrikerna, valstråd för spikfabrikerna och tackjärn för tillverkarna av pannor, gjutgoods, beslag m. m.

Möjligheterna att vid byggnadsverksamhet minska järnåtgången, vilket från järnbrukens sida framhållits som önskvärt under nuvarande förhållanden, äro givetvis begränsade. Detta betyder dock icke att betydande resultat icke skulle kunna uppnås. De utredningar, som för de sakkunnigas räkning företagits av civilingenjören H. Lindqvist och som finnas bifogade detta betänkande som bilaga, ha givit vid handen att väsentliga järnbesparingar kunna göras vid bjälklagskonstruktioner av armerad betong genom användning av högvärdigt armeringsjärn. På grund av det högvärdiga järnets bättre hållfasthetsegenskaper kan nämligen en mindre mängd av detta järn ersätta en betydligt större kvantitet billigare järn.

I den mån nu gällande tillåtna påkänningar för armeringsjärn ökas, kan järnåtgången ytterligare minskas. En sådan ökning av tillåtna påkänningar torde dock endast kunna påräknas vid arbeten, där konstruktionens riktiga utförande garanteras av en skärpt byggnadskontroll. För betongbjälklag av numera vanlig typ, s. k. massivbjälklag, skulle sålunda vid viss förhöjning av de tillåtna påkänningarna enligt ingenjör Lindqvists beräkningar kunna sparas c:a 15 % av i bjälklagen ingående järn vid användning av armeringsjärn St 44 och genom en övergång till högvärdigt järn St 52 kunde denna besparing ökas ända till c:a 40 %. Genom att öka betongplattans tjocklek har man dessutom i allmänhet möjlighet att driva denna järnbesparing ännu längre utan att ekonomin blir alltför ogynnsamt påverkad.

Ännu större skulle givetvis järnbesparingen bli om betongbjälklagen ersattes med träbjälklag, i synnerhet i sådana fall där anordningen av bärande väggar medgiver att järnbalkar i stort sett kunna undvikas. Som i ett annat kapitel framhålles är emellertid den därvid uppkommande kostnadsbesparingen relativt obetydlig samtidigt som betongbjälklagen äro avsevärt överlägsna ur såväl allmän byggnadsteknisk synpunkt som ur brand- och luftskyddssynpunkt. En allmän återgång till träbjälklag torde därför knappast böra framtingas för sådana större stenhus, vilka numera vanligen byggas med betongbjälklag. Mindre fastigheter — även stenhus — kunna dock utan större olägenheter uppföras med träbjälklag i stället för betongbjälklag.

Bjälklag av järnbalkar med betongplattor äro i allmänhet redan ur kostnadsynpunkt olämpliga och böra dessutom undvikas då de medföra en betydligt större järnåtgång än massiva armerade betongbjälklag.

Stora kvantiteter järn ingå även i installationerna för vatten, uppvärmning, avlopp, evakuering etc. En sänkning av standarden genom att denna utrustning inskränkes till det nödvändigaste möjliggör säkerligen en viss järnbesparing. Frågan i vilken utsträckning en sådan standardsänkning ur andra synpunkter är försvarlig, behandlas i ett annat kapitel, till vilket här hänvisas. Med bibehållande av en i huvudsak oförändrad standard kunna ävenledes vissa järnbesparingar vinnas dels genom ett enklare utförande av t. ex. radiatorer och klenare dimensioner på vattenledningsrören, dels genom att andra material få ersätta järnartiklar. I det senare avseendet torde vissa möjligheter förefinnas att använda rör av annat material än järn; avloppsledningarnas invändiga huvudstammar synas sålunda exempelvis kunna utföras av cementrör. Det torde tillkomma vederbörande tillverkare att utexperimentera dylika ersättningsartiklar, som fylla rimliga anspråk i olika avseenden.

Tillverkarna av olika järnvaror äga givetvis endast begränsade möjligheter att vid rådande järnpriser genomföra någon reducering av sina priser. Så skriver t. ex. *Sveriges trådspiksfabrikanters förening*:

»Med anledning av Eder skrivelse få vi meddela, att vår styrelse förklarar sig principiellt införstådd med tankegången i Eder skrivelse och uttalat en livlig förhoppning att, genom gemensamma uppoffringar från alla läger, det eftersträfvade målet skall kunna nås.

Läget inom trådspiksfabrikationen är emellertid sådant att de fasta kostnaderna ingå med relativt liten del. I övriga kostnader ingå bl. a. löner och råmaterialier. Lönerna äro avtalsenligt indexbundna. Kostnaderna för råmaterialier domineras av priset på den ingående valstråden. Om den till disposition ställda valstråden av svenskt eller utländskt fabrikat levereras billigare än nu är fallet, är det givet att priset sänkes i motsvarande grad. Huru prisläget under vintern 1940/41 och våren 1941 kommer att ställa sig å valstrådsmarknaden är beroende dels på de svenska järnbrukens prissättning och dels på möjligheten att som hittills till billigare pris kunna importera valstråd.

Vår styrelse ansåg sig för dagen icke kunna göra något annat uttalande än att uttrycka sin beredvillighet att i sin mån, under ovan angivna förutsättning, bidra till sänkning av trådspikspriset.»

För den händelse valstrådspriset sänkes, torde det tillkomma priskontrollnämnden att tillse att trådspikspriserna sänkas i åtminstone hela den däremot svarande proportionen.

Gjutericonventionen är en sammanslutning av de större tillverkarna av spisar för fast och gasformigt bränsle, kaminer, värmeledningspannor, radiatorer, ventilationsmateriel och vattenvärmare. I sitt svar på de sakkunnigas skrivelse fäster conventionen uppmärksamheten därpå, »att i samtliga dessa artiklar ingå antingen utländskt råmaterial i avsevärd omfattning eller också inhemskt, som tillverkats med användning av utländska råvaror. Över priskonstruktionen på detta område kunna för den skull varken myndigheterna eller fabrikanterna utöva något nämnvärt inflytande.» Conventionen hänvisar till andra vägar att förbilliga byggnadskostnaderna, såsom en reduktion av byggnadsarbetarnas ackordslöner, rationalisering av arbetsmetoderna inom byggnadsindustrin, nedbringande av räntekostnaderna å byggnadslån samt prissänkning av andra »långt viktigare byggnadsmaterial». En annan väg att nedbringa byggnadskostnaderna är självfallet en förenkling av byggnadssättet och en sänkning av standarden. Exempelvis »skulle en byggherre vid användande av en oemaljerad, gjuten gasspis i stället för en emaljerad av plåt minska kostnaden för denna detalj med c:a $\frac{1}{3}$ ».

»Ett förbilligande av byggnadskostnaderna på annan grund än en rationalisering av ackordslöner och arbetsmetoder, förenkling av byggnadssättet, prissänkning av råvaror och sänkning av räntenivån skulle Gjutericonventionen för sin del icke vilja tillstyrka, om en prissänkning på annan grund komme att medföra direkt förlust för byggherrar och levererande företag och därmed äventyra deras ekonomi. Att genomföra en dylik prissänkning utan sådan påföljd synes knappast möjligt, då nuvarande prisläge tillkommit under Statens Priskontrollnämnds kontroll och säkert icke inrymmer en vinstmarginal, som medger reduktion med bibehållen räntabilitet.»

De besparingsmöjligheter, som stå till buds genom användande av billigare typer av vissa artiklar, tillverkade av Gjutericonventionens medlemmar, behandlas på annan plats i detta betänkande. Det torde tillkomma tillverkarna att söka åstadkomma en kostnadsförbilligande standardisering i stället för att som under de gångna åren konkurrera med variationer i utförandet. Ifrågasätts kan huruvida icke till särskilt billigt pris erhållet järn — i den

mån en prisdifferentiering här kommer ifråga — endast bör få användas vid tillverkning av vissa billiga standardtyper. I varje fall är en prissänkning i proportion till järnprisets sänkning självklar.

Svenska plåtradiatorkonventionen pekar likaledes på en sänkning av ackordslönerna och en rationalisering av arbetsmetoderna inom byggnadsindustrin samt nedbringandet av räntorna å byggnadslån och priserna å de viktigaste byggnadsmaterialen såsom cement, tegel, trävaror m. m.

»Därest denna undersökning skulle leda till positivt resultat, synes det vara riktigt att utreda, huruvida övriga byggnadsvaror under förutsättning av väsentligt ökad omsättning kunna förbilligas. Om en dylik prissänkning icke kommer att möjliggöra förräntning av de levererande företagen samt sålunda äventyrar deras ekonomi, kan givetvis prissänkningen icke få ske. För den händelse priserna å den slags järnplåt, som ingår i av våra medlemmar tillverkade produkter, skulle sjunka, följer därmed givetvis, att priserna å dessa produkter skola bli föremål för reglering.»

I detta yttrande har *Diskbänkskonventionen* och *Svenska pannkonventionen* instämt. Den senare påpekar beträffande värmeledningspannor, »att tillverkningskostnaderna stigit avsevärt mer än försäljningspriserna höjts, i anledning varav inom vår konvention för närvarande pågår en undersökning, vars resultat skall ligga till grund för en prövning av frågan, huruvida och i vad mån de nuvarande försäljningspriserna skola höjas, efter det en sådan höjning varit underställd granskning av Statens Priskontrollnämnd och vunnit dess gillande.»

Också för dessa tillverkare måste det givetvis gälla, att de böra undersöka möjligheterna att genom standardisering och rationalisering av sin produktion åstadkomma ett förbilligande.

En tillverkare av bl. a. isolerade ståldörrar, branddörrar, hissdörrar etc. skriver:

»För dessa fabrikat har alltid varit och finnes fortfarande en avsevärd konkurrens med ett stort antal särskilt mindre firmor, och har prissättningen för dessa fabrikat varit så gott som helt beroende av konkurrensen. Råmaterialfrågan (huvudsakligen plåt av dimensioner 1—3 mm tjocklek) har naturligtvis spelat en dominerande betydelse, och har som bekant dessa materialpriser under senare år och särskilt sista året sprungit avsevärt i höjden. Vi veta ej, huruvida järnverkens priser äro baserade på enbart framställningskostnader, men har i varje fall följden av dessa materialpriser blivit, att de vinstmarginaler, som förr kunde påräknas för våra ifrågavarande fabrikat, blivit högst betydligt beskurna, då vi icke kunnat i marknaden få ut de högre försäljningspriser, som framställningskostnaderna betingat. Det skall naturligtvis fortsättningsvis ligga i vårt eget intresse att så mycket som möjligt modifiera våra prisnoteringar på ifrågavarande fabrikat för att i någon mån fylla vår tillverkningskapacitet med hänsyn till den betydliga inskränkning, som numera äger rum på byggnadsmarknaden och som för dagen hotar med ytterligare minskad arbetstillgång och t. o. m. arbetslöshet för härav berörd personal.»

Ett annat företag meddelar, att det, vad stålfönster angår, arbetar för att få fram ett standardfönster av billig konstruktion.

Grossistsammanslutningarna *Svenska rörföreningen* och *Svenska järnbalkgrossisters förening* ha av naturliga anledningar icke kunnat göra några ut-

fästelser. De ha emellertid uttalat sitt intresse för strävandena att få igång byggnadsverksamheten och förklarat sig komma att beakta de av de sakkunniga framförda synpunkterna. Det får givetvis förutsättas, att en reglering av tillverkarnas priser följes av motsvarande justeringar av återförsäljarnas.

2. Andra metallvaror.

Aug. Stenmans A.-B., landets största tillverkare av skruvar och byggnadsbeslag, meddelar i sitt svar på de sakkunnigas skrivelse, att företagets tillverkning till allra största delen är baserad på export.

»På grund härav är fabrikernas produktionsförmåga mycket stor, och även om byggnadsverksamheten i Sverige kunde upptagas i full utsträckning, skulle detta endast till en mindre del kunna sysselsätta fabrikerna ifråga. Normalt torde den svenska försäljningen för oss röra sig om c:a 20 %, ibland ännu mindre.

Beträffande nu gällande priser för våra tillverkningar av såväl gångjärn och andra byggnadsbeslag som skruvar hava dessa reglerats efter kontroll och överenskommelse med Statens Prissakkunniga, för gångjärn etc. senast den 1 november 1939 och för skruvar senast den 9 juli 1940. Sedan dess hava ökade kostnader uppkommit för arbetslöner, material m. m., och med beräkning av framställningskostnaderna för våra tillverkningar efter nu gällande priser skulle våra prisförhöjningar från augusti 1939 egentligen vara för gångjärn och andra beslag av järn 63 % och för skruvar av järn 45 % i stället för av oss företagen prisförhöjning med respektive 33·3 % och 35 %. I stället för en prisreduktion är alltså en ytterligare prisförhöjning ofrånkomlig, såvida ej materialkostnader och arbetslöner kunna reduceras.

Osäkerheten för nästa år beträffande möjligheten att erhålla material och priset för detsamma såväl som arbetslöner under kommande år gör, att vi ej till fasta priser kunna binda oss för leveranser under ett helt år, såvida ej reservationer för ökade kostnader få göras.

Då, som ovan sagts, vi dock äro intresserade av även den ökade sysselsättning för våra fabriker som en ökad byggnadsverksamhet i Sverige kan lämna, vilja vi trots våra ökade kostnader förbinda oss att för eventuella nya större byggnadsföretag leverera de kvantiteter av våra varor, som kunna successivt specificeras och levereras före den 1 april nästa år, till nu gällande priser och villkor. Specifikationerna måste i så fall inkomma successivt och ej endast de sista dagarna i mars månad; ävenså måste uppgift lämnas på genom vilken järnhandlare varorna önskas levererade. Vi kunna nämligen ej vid försäljning förbigå våra mångåriga ordinarie återförsäljare. Dylika eventuellt beordrade varor få sedan ej återförsäljas.

För specifikationer och leveranser efter den 1 april 1941 måste de villkor komma att gälla, som vi komma att fastställa efter att hava erhållit kännedom om de arbetslöner vi efter den 1 januari 1941 hava att betala och de materialpriser, som då komma att gälla.»

A.-B. Nordiska armaturfabrikerna berör i sitt svar på de sakkunnigas skrivelse priserna på byggnadsarmatur av metall.

»Före kriget stodo priserna på koppar och zink, vilka äro de väsentliga beståndsdelarna i den metall, som ingår i byggnadsarmaturen, jämförelsevis fast. Priset på elektrolytisk koppar var då ungefär 90—95 öre per kg och på zink ungefär 28 öre per kg. Numera äro priserna betydligt ökade. Priset på koppar är ungefär 1:40 kr. per kg och på zink ungefär 87 öre per kg.

Redan tidigare var priskonkurrensen på armaturområdet mycket hård, varför priserna på armatur voro låga. F. n. torde förhållandet vara det, att vissa firmor, såväl fabrikanter som återförsäljare, fortfarande ligga med stora lager av armatur, tillverkad till de lägre metallpriserna. Prishöjningen från vårt normalpris före kriget till nu gällande lägsta konkurrentpriser är därför relativt obetydlig. Byggnadsarmaturen har icke stigit i pris i den grad, som prishöjningen på metall och på arbetslönerna borde föranleda.

Inom branschen råder en fri prissättning, vilken icke är grundad på dagens tillverkningskostnader. Något försök att reducera dessa priser f. n. torde därför vara omotiverat, då i stället en stabilisering av förhållandena inom denna bransch vore önskvärd. Priset på armatur kan således icke verka bromsande på byggnadsverksamheten under kommande år.

Kostnaderna för uppförandet av byggnader, vilka nu undersökas av de sakkunniga, hava vid olika tillfällen varit föremål för både diskussion och kritik. I synnerhet har vid olika tillfällen påtalats det orimliga förhållandet, att arbetslönerna inom byggnadsindustrin skola ligga så avsevärt mycket högre än inom övriga industrier. F. n. torde en halvlärd plåtslagare inom byggnadsindustrin förtjäna ungefär dubbelt så mycket per timme som en fullt kvalificerad, yrkesutbildad och tränad verktygsarbetare av högsta klass. De arbetare, som vi betala för tillverkning av byggnadsarmatur, förtjäna icke över 1:50 kr. per timme, då byggnadsverksamheten samtidigt betalar ej mera kvalificerat folk efter en helt annan skala. Under dessa omständigheter torde det icke vara svårt att konstatera var besparingarna skola göras.

Det är icke den hårt pressade verkstadsindustrin, som skall släppa till pengar för underhåll av en lyxbetonad byggnadsarbetareklass. Kunnna icke förhållandena ordnas inom byggnadsbranschen, är det bättre att låta denna bransch stå still till dess branschens arbetare förstå, att de icke skola leva på andra arbetareklassers bekostnad. Vi anse detta så viktigt, att vi föreslå detsamma, trots att därigenom vårt bolag drabbas av stor inskränkning i driften.

Övriga frågor inom byggnadsbranschen ligga utanför vårt verksamhetsområde, men då vi äro särskilt intresserade av att byggnadsverksamheten åter kommer igång i Linköping, där f. n. bostadsbrist råder, vilja vi gärna begagna detta tillfälle att yttra några ord även i andra delar av frågan.

Under förutsättning att frågorna om byggnadskostnaderna kunna lösas, blir nästa fråga anskaffandet av kapital, d. v. s. räntan. Vi förutsätta nämligen, att byggnadsverksamheten fortfarande skall ordnas genom de inom branschen vanligen arbetande byggmästarna eller byggnadsfirmorna, vilka således såsom tidigare skola uppföra fastigheterna på egen risk. Då ränteläget givetvis påverkas av andra faktorer och därför icke kan fastställas endast med hänsyn till byggnadsindustrin, skulle dock ett stöd för denna industri kunna givas på så sätt, att staten eller eventuellt kommunerna garanterade under ett visst antal år, t. ex. så länge kriget varar, betalning av en viss del av räntekostnaden, t. ex. den del av räntekostnaden, som ligger över 3% pr år, dock maximum totalt 2% pr år. Genom en sådan åtgärd borde kapital kunna anskaffas av byggmästarna och samtidigt den stödjande myndigheten, antingen densamma utgjordes av staten eller en kommun, kunna såsom ett villkor fordra rätt till kontroll över att hyrorna icke stegrades över viss nivå.

Vi äro för vår del övertygade om att om de sakkunniga kunna ordna frågan om lönerna inom byggnadsindustrin och räntan för densamma, så kommer byggnadskostnaderna att kunna hållas nere i rimlig nivå, då konkurrensen från alla leverantörers sida vid bristande försäljningsmöjligheter, då krigsmaterialanskaffningen upphör, kommer att hålla material- och tillbehörspriserna på tillräckligt låg nivå.»

Metallsektionen, en sammanslutning, i vilken ingå såväl tillverkare som grossister, har behandlat frågor om prissättningen å i byggnadsproduktionen ingående koppar- och mässingmaterial m. m. Enligt meddelande ha Metallsektionens medlemmar godkänt, »att material, som styrkes vara avsett för byggnadsändamål och vilket av Metallsektionens medlemmar tillhandahålles, får försäljas till pris, som med högst 5 % understiger det pris, som eljest i vederbörlig ordning fastställts. Då avdraget baseras på varupriset inkluderande kostnaden för ingående råvara, är det tillmötesgående, som på så sätt visas, rätt väsentligt mycket större än vad procenttalet synes angiva. Vid sitt beslut fästade Metallsektionen ett uttalande därom, att också järnhandeln skulle visa samma tillmötesgående för att hjälpa byggnadsproduktionen.»

ASEA meddelar att råvarupriserna för elektrisk installationsmaterial till allra största delen äro »beroende av priset på importvaror, i främsta rummet koppar, bly och gummi. Dessa varor ha som bekant sedan krigsutbrottet stigit väsentligt, framför allt på grund av de ökade fraktkostnaderna. Någon möjlighet att utöva inflytande på dessa priser torde vara utesluten. I avseende på arbetskostnaderna för sådana fabrikat, som framställas av dessa varor, i främsta rummet ledningsmaterial, äro ju dessa beroende av de i gällande avtal fastställda lönerna. — Vi bedja i detta sammanhang få påpeka, att bolaget icke beräknar några högre vinstpålägg än tidigare skett utan i stället snarare har sänkt desamma för ifrågasvarande fabrikat och leveranser. Det må också sägas att det är bolagets bestämda avsikt att i den mån det är möjligt tillse att priserna icke bli högre än nödvändigt.»

Prisstegringen för elektrisk materiel synes i genomsnitt uppgå till mellan 40 och 50 %. En sänkning av dessa priser vore önskvärd. Andra möjligheter att förbilliga de elektriska installationerna behandlas på annan plats i detta betänkande, nämligen dels i samband med avlöningsfrågorna för de elektriska installatörerna, dels i samband med en diskussion rörande möjligheterna att genom förenklat utförande och i vissa avseenden sänkt standard nedbringa byggnadskostnaderna.

För flertalet byggnadsmaterial av metall synes från tillgångssidan intet hinder möta mot en byggnadsverksamhet av den omfattning de sakkunniga i annat sammanhang skisserat. På många håll synas inneliggande lager vara omfattande och i övrigt torde möjligheterna att erhålla tillräckliga mängder material och råvaror vara tillfredsställande.

3. Trävaror, plywood, wallboard, tapeter m. m.

Trävarumarknaden är ett av våra mest typiska frikonkurrensområden med ett mycket stort antal företag och utan några organisationer med större inflytande på prisbildningen. Under normala förhållanden ha priserna vid exportförsäljningarna varit i viss mån normerande även för hemmamarknaden, ehuru lokala differenser förekommit. En överblick över marknadsläget är för närvarande svår att erhålla. Läget synes vara i viss mån labilt med tendenser, som verka såväl i prisstegrande som i prissänkande riktning. Till de senare höra närmast de begränsade avsättningsmöjligheterna inom landet, avspärrningen från de tidigare mest omfattande exportmarknaderna

och de ineliggande lagren av trävaror. I motsatt riktning verka dels de icke obetydliga exportmöjligheterna till områden, med vilka förbindelser just nu upprätthållas, och utsikterna till stora leveranser omedelbart efter ett fredsslut, dels de höga priserna på ved, gengasved och -kol och den begränsning av den egentliga timmeravverkningen till förmån för vedhuggningen, som väntas under instundande avverkningssäsong. Ett uttryck för förväntningarna inom åtminstone vissa kretsar utgöra de vid kronoskogsauktionerna hösten 1940 betalade priserna, vilka lågo på samma eller i vissa fall något högre nivå än föregående år. Därtill komma de stegrade transportkostnaderna.

Sveriges trävaruhandlareföreningars centralförbund pekar i sitt svar på de sakkunnigas skrivelse på de ökade arbetslönerna vid skogsavverkning, under körning och flottning samt vid sågning, »alla delvis beroende på de onormalt stegrade vedpriserna», samt på de höjda transportkostnaderna för sågade varor.

»Om dessa faktorer fritt få utöva sitt inflytande måste inköpspriserna stiga, vill man förhindra detta, återstår endast att sänka rotpriset för timmerskog. Det kan därför ifrågasättas, om icke statligt ingripande i någon form, exempelvis i samband med de regelbundet återkommande virkesauktionerna, kunde i nuvarande läge vara motiverat för att förhindra en av förhållandena icke berättigad prisstegring å den rotstående skogen. Den omständigheten, att staten själv — genom Domänverket — är den största säljaren härav, kan om den rätt utnyttjas, i hög grad underlätta ett dylikt ingripande. Om staten önskar lägre byggnadskostnader, synes det lämpligt att den i första hand själv undviker att genom sina organ medverka till en onödig prisstegring, vars olägenheter den senare själv måste lindra genom ekonomiskt ingripande. Metoden att ta med ena handen och ge med den andra har här liksom eljest intet berättigande, icke ens för att tillfredsställa ett affärsdrivande verks under andra förhållanden självklara vinstintresse. Även transportkostnaderna kunna i detta samband förtjäna en granskning. Det förefaller nämligen icke orimligt, att en viss minskning i byggnadskostnaderna åstadkommes genom statens medverkan till fraktnedsättning å dess egna transportmedel. Särskilt för de relativt skrymmande och tämligen ensidigt i landet fördelade trävarorna skulle icke oväsentliga prissänkningar härigenom stå att vinna.»

I fortsättningen framhåller trävaruhandlareföreningarnas centralförbund att »under senaste tiden en av allt att döma onödig prisstegring på bränsle till gasmotorer förmärkts, varigenom de på grund av förhållandena ökade transportkostnaderna hota att bli orimligt höga. Den fördyring av de distribuerade varorna, som måste bli en följd av detta förhållande, synes staten snarast böra förhindra genom att stävja varje omotiverad stegring av de ifrågavarande bränslekostnaderna.»

En standardisering av byggnadsmaterielen förklaras vidare ägnad att medföra besparingar i olika avseenden, icke minst för distributörerna. En jämnare fördelning i tiden av byggnadsverksamheten och en strängare kontroll över inom denna verksamma företagare framstår även som önskemål. I detta sammanhang framhålles, »att ett stort antal leverantörer ännu belastas med infrusna krediter från under senare delen av 1939 avslutade byggnadsföretag. Då utsikterna till en reglering av dessa fordringar ofta äro mycket små, blir också leverantörens intresse för och förmåga att medverka till nya byggnadsprojekt i motsvarande grad inskränkt. I den mån staten på ett eller annat sätt kunde medverka till dessa olägenheter avhjälpande, skulle mycket vara att vinna då det gäller att motverka den nuvarande stagnationen på byggnadsmarknaden.»

»Vad slutligen angår möjligheten att genom reglering av trävarornas försäljningspriser åstadkomma ett förbilligande av byggnadskostnaderna synes i nu-

varande situation ytterst vanskligt att fälla något säkert omdöme. De prisbestämmande faktorerna äro här — kanske mer än i andra fall — i så hög grad ovissa, att varje säker grund för frågans bedömande saknas. Särskilt gäller detta exportmarknaden och dess priser, vilka som tidigare framhållits i högsta grad verka reglerande på priserna även för den inhemska detaljhandeln.

Angående den för närvarande i minuthandeln beräknade *vinstmarginalen* torde kunna sägas, att den i allmänhet numera är så knappt tillmätt, att en minskning av densamma under rådande förhållanden svårligen låter sig göra. Härvid torde vara till fyllest att peka på de ovan nämnda ovissa faktorer, vilka i och för sig utgöra allvarliga riskmoment för trävaruhandelns ekonomiska bärkraft under närmast kommande år. Det bör härvid jämväl tagas i betraktande, att minuthandelns nuvarande priser, trots rådande förhållanden, äro i stort sett desamma som gällde under senare delen av år 1939.

Slutligen vilja vi begagna tillfället framhålla, dels det kända förhållandet, att trävaror säljas under fri konkurrens utan inverkan av några prisreglerande karteller, dels att vårt förbund för sin del icke ansett sig böra påtaga sig uppgiften att i detalj söka inverka på prissättningen av dessa varor.»

Priserna på trävaror stego på våren och sommaren 1939 rätt avsevärt och ha därefter hållit sig på en i stort sett oförändrad nivå. I mitten av 1940 framträdde vissa tecken på ett förestående prisfall, men utsikterna synas härvidlag sedermera ha svängt och priserna förblivit i huvudsak oförändrade. Någon nedgång torde för närvarande knappast kunna påräknas.

Ett ingripande från samhällets sida är på ett område sådant som trävarumarknaden, där fri konkurrens råder, förenat med stora svårigheter. Skulle en alltför stark prisstegring inträda, kunde införandet av maximipriser för trävaror övervägas. Sådana tillämpas sedan något halvår i Norge. Ett dylikt ingripande torde emellertid vara förenat med så stora olägenheter, att andra utvägar snarare borde provas. Huruvida en omläggning av domänverkets försäljningssystem — såsom antydes i skrivelse från trävaruhandlareföreningarnas centralförbund — är befogad, torde få övervägas i annat sammanhang än det, de sakkunnigas utredning närmast gäller.

I första hand torde läget på trävarumarknaden böra påverkas genom att vissa omkostnader på utbudssidan ägnas tillbörlig uppmärksamhet. Som i ovan citerade skrivelse framhållits tilldraga sig transportkostnaderna därvid stort intresse. Samma förhållande gör sig gällande även för åtskilliga andra byggnadsmaterial och de sakkunniga återkomma i det följande till transportproblemen.

Svenska plywoodfabrikanternas förening ha lämnat följande svar på de sakkunnigas skrivelse, vilket innehåller upplysningar av värde.

»Plywoodfabrikernas prispolitik har alltsedan föreningens tillkomst varit synnerligen enhetlig, och hava fabrikerna alltid strävat efter att hålla lägsta möjliga priser till båtнад för den köpande allmänheten. Likaledes hava för fabrikernas återförsäljare i hela landet fastställts enhetliga villkor, vilka bland annat underlättat hållande av lager, varigenom uppkomna behov snabbt kunna fyllas.

Någon generell prisnedläggning på plywood torde nu icke skäligen ifrågasättas. Tvärtom hava fabrikerna under de sista åren drabbats av avsevärda kostnadsökningar, och behöva vi därvidlag endast påpeka bl. a.

höjda timmerpriser,

avsevärt höjda priser för lim,
höjda arbetslöner, samt
höjda frakter.

Trots alla dessa höjningar, vilka var för sig skulle motivera en prisförhöjning på plywood, komma dock plywoodfabrikerna att i det längsta undvika att höja priserna.

Fabrikernas inställning till prisfrågan göres under förhoppning, att försäljningsvolymen något så när skall kunna hålla sig uppe, så att desamma härigenom i någon mån bliva kompenserade för kostnadsstegringarna.

Skulle dock alla priser fortfara att stiga, måste föreningen längre fram bliva nödsakad taga under övervägande en måttlig prisförhöjning, men förlita vi oss på att det skall lyckas statsmakterna undvika ytterligare prisförhöjningar, så att vi därigenom icke behöva bliva ställda inför nödvändigheten höja våra priser.

Bland de åtgärder, som statsmakterna i sådant hänseende kunna vidtaga önska vi fästa uppmärksamheten på den stora export av grovt timmer, som numera försiggår till Tyskland och till priser, som betydligt överstiga vad vi förut betalat för vår råvara, onaturligt höga arbetslöner för uppsättning av plywood, samt ytterligare höjningar av de redan nu höga järnvägsfrakterna.»

Svenska wallboardfabrikanternas förening meddelar i sin tur följande:

»Med ett undantag, som närmast hade karaktären av en prisjustering olika klasser av wallboard emellan, har priset på träfiberplattor (wallboard) sedan hösten 1938 bibehållits vid en och samma nivå. Det torde knappast behöva påpekas, hurusom tillverkningskostnaderna per enhet allt sedan det nuvarande stor-europeiska krigets början och framför allt under det innevarande året undergått en mycket markant stegring. Detta gäller icke blott råvaror och bränslen, vilka lågt räknat torde ingå med ca 60 % av de rörliga tillverkningskostnaderna, utan så gott som alla de övriga element, varav framställningskostnaden består. Det hade varit naturligt om denna produkt, i likhet med andra viktiga byggnads-materialier, järn, cement, trävaror m. m., fått vidkännas en mot de höjda tillverkningskostnaderna svarande prisstegring. Då så icke blivit fallet, har det skett med klar blick för önskvärdheten att icke ytterligare betunga de i så många andra hänseenden starkt stegrade kostnaderna för bostads- och andra byggen.

En prisförhöjning å träfiberplattor är emellertid icke f. n. påtänkt och torde icke utan tvingande skäl komma att övervägas. Den situation kan dock tänkas inträda, då wallboardindustrin kan hava att välja mellan att nedlägga sin verksamhet eller att så jämka priserna, att en skälig marginal mellan tillverkningskostnaden och utförsäljningspris bibehålles. Mycket kommer härvid att bero av den allmänna utvecklingen av prisnivån i Sverige och av det allmännas penning- och prispolitik. Framtiden är i detta hänseende så osäker och beroende av så många nu okända faktorer, att det för en enskild industrigren måste framstå såsom omöjligt att i närvarande läge låsa fast en prispolitik, som händelsernas egen utveckling kan komma att kullkasta.

Vid bedömandet av det problem, som de sakkunniga fått sig förelagt, böra de sakkunniga emellertid enligt vår förmening uppmärksamma, att det icke ensamt är materialets pris, som faller utslaget, utan att därjämte kostnaden för dess behandling och uppsättning i mycket betydande grad inverkar på den egentliga byggnadskostnaden. Det förhåller sig därvid så — och härom torde de sakkunniga lätt kunna övertyga sig — att behandlingen och uppsättandet av den färdiga produkten på byggnadsplatsen i stort sett drager samma och i vissa fall än högre kostnad än fabrikatets inköpspris, beräknat på samma enhet. Det måste framstå såsom en ren orimlighet, att arbetskostnaden för uppsättandet i ett bygge av en så pass enkel och lätthanterlig produkt som träfiberplattor i stort sett skall fördubbla materialkostnaden för byggherren, men förhållandet är ofrånkomligt, så

länge byggnadsträindustrins löner ligga på nuvarande nivå, en nivå, som är väsentligt högre än den som gäller för exportindustrin.»

Svenska tapetfabrikanternas förening svarar:

»Samtliga råvaror för tapetframställningen hava undergått en avsevärd prisstegring. Priset på vissa ämnen har t. o. m. fördubblats. Trots dessa kraftiga stegringar i produktionskostnaderna, hava tapetfabrikanterna endast obetydligt förhöjt tapetpriserna. Prisförhöjningen motsvarar icke ens tillnärmelsevis produktionskostnadsförhöjningen. Relativt sett har således en prissänkning ägt rum.

Genom att icke höja priserna i mot produktionskostnadsökningen svarande grad hava således tapetfabrikanterna redan lämnat ekonomiskt bidrag med avseende å strävandena att hålla byggnadsproduktionskostnaderna nere.

Allenast omkring 15 % av tapetproduktionen går till nybyggnader. Självfallet kan ej heller prissättning ske allenast av hänsynstagande till önskemålen om nedbringande av kostnaderna inom en tapetkonsumtionsgren, som allenast täcker 15 % av produktionen. Av flera skäl, som väl ej närmare behöva utvecklas, kan det ej heller ifrågakomma att hålla särskilda priser å sådana tapeter, som skola användas vid nybyggnader.

I anslutning till vad sålunda anförts få vi meddela, att det f. n. tyvärr icke är möjligt att åstadkomma en sänkning av fabrikenas tapetförsäljningspriser. Med hänsyn till den ringa del av byggnadskostnaden, som belöper på tapeter, torde emellertid detta faktum icke hava någon större betydelse för den fråga, som nu är under behandling.»

4. Cement, tegel, sten m. fl. material.

För tillverkningen och försäljningen av alla de byggnadsmaterial, som levereras av jord- och stenindustrin, spela bränsle- och transportkostnadernas stegring stor roll.

De beräkningar, som i ett tidigare kapitel redovisats och till vilka ovan upprepade gånger hänvisats, ge vid handen, att *cement* ingår med ett par procent i byggnadskostnaderna. Då cementpriset under det första krigsåret stigit med mellan hälften och två tredjedelar har enbart denna prisstegring medfört en höjning av de totala byggnadskostnaderna med över 1 % (av de 17 %, med vilka de stigit). Av hela kostnadsstegringen kommer på cementprisets del omkring 7 %.

I sitt svar på de sakkunnigas skrivelse anför Cementa följande:

»Den svenska cementindustrin har sedan många år tillbaka och särskilt under inverkan av de konjunkturer, som rådde efter det förra världskriget, planmässigt strävat efter att genom en rationalisering av tillverkningen i möjligaste mån driva ned tillverknings- och distributionskostnaderna. Dessa åtgärder hava också lett dithän, att det varit cementindustrin möjligt att tillhandahålla förbrukarna cement till allt lägre priser. De successiva prissänkningar, som tack vare rationaliseringen kunnat genomföras inom landet, torde också hava varit större än i något jämförbart land.

Om sålunda den svenska cementindustrin kan sägas hava tagit till sitt rättensnöre att ständigt kunna tillhandahålla marknaden erforderlig kvantitet cement till möjligast lägsta pris, följer härav utan vidare, att den ansvariga ledningen för denna industri även med största uppmärksamhet följt utvecklingen på byggnadsmarknaden under senare tid. Den prisökning på cement, som med statens priskontrollnämnds medgivande i olika etapper genomförts efter krigsutbrottet och

som efter en prissänkning i augusti månad utgör 1 kr. per 50 kg/säck, uppväger icke den ökning, tillverkningskostnaderna undergått efter krigsutbrottet. Med den cementkonsumtion, vi beräkna, måste därför redan med nuvarande cementpris skäliga förräntnings- och avskrivningskrav eftersättas.

Ett övervägande redan nu av prissättningen på cement för det kommande året är av olika skäl svårt för att icke säga uteslutet. I första hand beror detta på omöjligheten att på förhand bedöma prisutvecklingen för kol, som utövar ett avgörande inflytande på tillverkningskostnaderna. Även andra mera betydande poster i tillverkningskalkylen, såsom exempelvis arbetslöner och frakter, äro ovissa.

Cementindustrin kommer givetvis låta sig angeläget vara att till främjande av en önskvärd byggnadsverksamhet till envar tid hålla lägsta möjliga cementpris. Emellertid är det av antydnda orsaker icke möjligt att, såsom de sakkunniga önska, nu framlägga några preciserade uppgifter rörande den framtida prissättningen.

Slutligen vilja vi fästa uppmärksamheten på de åtgärder, som från cementindustrin närstående håll vidtagits och alltjämt vidtagas i syfte att genom förbättrade konstruktioner och metoder nedbringa byggnadskostnaderna. Därvid torde i första hand kunna nämnas den utredning angående konstruktionsprinciper och säkerhetsgrader för helgjutna betonghus, vilka i intimt samarbete med representanter för Byggnadsstyrelsen och Byggnadsnämnden i Stockholm alltsedan 1935 varit under arbete och f. n. håller på att avslutas. Speciellt denna sak torde på ett utomordentligt sätt kunna anses kugga in i Byggnadskostnadssakkunnigas arbete för lägre byggnadskostnader. Vidare skulle vi vilja framhålla, att cementindustrin tagit initiativet till den Betongtekniska Byrå inom Industrikommisionen, som har att handlägga försvarets tekniska betongfrågor och som första uppgift haft att genomföra en serie kurser för utbildning av kontrollanter för dylika betongarbeten och att därigenom i viss mån hela den viktiga kontrollantfrågan börjat dragas upp. Särskilt om säkerhetsfaktorerna för betongkonstruktioner nu äro avsedda att något justeras, blir kontrollantfrågan dubbelt viktig. En annan sak, som vi jämväl börjat närmare studera, är en verkligt rationell lösning av formbyggnadsfrågan för betongkonstruktioner. Varje åtgärd, som på detta sätt kan bidra till att förbilliga byggnadskostnaderna, äro vi alltid intresserade av och vi skola gärna taga under övervägande, i vad mån vi jämväl i fortsättningen kunna bidra till lösandet av dylika problem.»

De senast nämnda frågorna behandlas på annan plats i detta betänkande. Av vad Cementa anför rörande sin prissättning framgår, att allenast det förhållandet, att vissa kostnadsfaktorerers gestaltning under det kommande året icke vid skrivelsens avfattande kunde överblickas, hindrade Cementa från att lämna några preciserade uppgifter rörande prissättningen för 1941. Sedan läget i detta och andra avseenden klarnat torde det få tillkomma priskontrollnämnden att taga prissättningen å cement under förnyad prövning. Den överenskommelse, som träffats mellan nämnden och cementindustrin, gäller visserligen fortsättningsvis, om den icke revideras. Undersökas bör emellertid huruvida icke en sådan revision med hänsyn till läget på byggnadsmarknaden nu kan anses påkallad. Genom minskad avsättning har otvivelaktigt cementindustrin fått vidkännas en räntabilitetsförsämring. Från priskontrollnämndens sida har dock konsekvent hävdats, att ingen tillverkningsgren äger rätt att få täckning för sina fasta kostnader genom att dessa fördelas på en förminskad produktionsvolym med ökat belopp per tillverkad enhet. Denna princip synes de sakkunniga i huvudsak riktig och ur allmänna synpunkter torde det vara lämpligt att avsättningen inom »överflödsområden», d. v. s.

från sådana industrier som utan att hämmas av råvarubrist icke kunna erhålla tillfredsställande kapacitetsutnyttjande, stimuleras genom lägre priser. Sådana uppkomma också i dylika fall, i den mån konkurrens råder på marknaden. Där konkurrens icke råder, torde det tillkomma priskontrollnämnden att söka åstadkomma en motsvarande effekt. Dessa resonemang synas de sakkunniga tillämpliga på exempelvis cementindustrin.

I detta sammanhang vilja de sakkunniga påpeka, att de i Cementas skrivelse lämnade uppgifterna rörande prisstegringen för cement knappast fullt riktigt återgiva den faktiska utvecklingen. För större förbrukare i Stockholm utgick sommaren 1939 ett pris av 2: 55 kr. per säck om 57 kg cement; efter den senaste prisjusteringen i slutet av juli 1940, då en mindre sänkning genomfördes, är priset för samma kategori av köpare 3: 55 kr. per säck, vars innehåll dock minskats till 50 kg.

Omräknat per säck om 50 kg har priset på säckad cement fritt Cementas lager i Stockholm förändrats på följande sätt:

före krigsutbrottet	2: 25 kr.
från 7 oktober 1939	2: 55 »
» 1 januari 1940	2: 65 »
» 17 april 1940	3: 40 »
» 11 maj 1940	3: 65 »
» 31 juli 1940	3: 55 »

Sistnämnda pris gäller alltså jämt.

För tegel är prisstegringen under det senaste året väsentligt mindre än för cement. Priset på vanligaste tegelsort har exempelvis i Stockholm höjts från 80 kr. till 90 kr. per 1 000 st. Rörande det aktuella läget för denna bransch meddelar *Tegelbrukens centralförbund* som svar på de sakkunnigas skrivelse följande:

»Förbundet har alltid hävdad den uppfattningen att man med behållande av lägsta möjliga försäljningspriser dels stimulerar byggnadsverksamheten i allmänhet, dels ock möjliggör avsättning av tegel till nya användningsområden, förnämligast där trä tidigare huvudsakligen använts.

Förbundet anser sig i viss mån haft framgång med denna sin prispolitik. Teglets ställning som dominerande ytterväggsmaterial har hävdats och nya områden vunnits. Härigenom har det varit möjligt att fullt utnyttja brukens kapacitet. De under senare åren flera gånger ökade tillverkningskostnaderna, huvudsakligen genom löneökningar, har eliminerats av den mera ekonomiska fulldriften.

Sveriges Industriförbund föreslog den 18 september 1939 vissa prismodere-rande åtgärder, som Tegelbrukens centralförbund den 2 november samma år beslöt icke blott helt gilla utan härutöver även uppmana sina medlemmar att iakttaga återhållsamhet vid prisförhöjningar, även om dessa skulle vara fullt berättigade enligt Industriförbundets cirkulär. Sedermera fastställde förbundet att inga prisförhöjningar skulle få vidtagas, som icke motsvarade verkliga ökningar å arbetslöner och råvaror. Prisförhöjningar, uppkomna genom ökade räntor, skatter, driftsminskning och administrationskostnader, skulle däremot icke få vidtagas. Den ökning i tillverkningskostnaderna, som under tiden från krigsutbrottet till juli 1940 uppkommit å till prisökning godkända kostnader varierande inom de olika

distrikten utgjorde enligt förbundets utredning mellan 9—17 %. På grund av denna utredning, beslöt förbundets styrelse den 12 juli 1940 »att styrelsen för sin del icke ansåg sig böra motsätta sig sådana eventuellt inkommande förslag till prisregleringar, där ökningen i de priser, som tillämpades före den 1 september 1939 ej överstiga 12 %».

Förbundet har med relaterande av ovanstående dels velat fästa Byggnads-kostnadssakkunnigas uppmärksamhet på förbundets fullt lojala prispolitik, dels ock med detta velat klargöra ett tegelindustrins ytterligare bidrag till byggnads-kostnadernas förbilligande genom denna självvuppoffring icke kan komma att bliva betydande.

Förbundet kan icke underlåta att för Byggnadskostnadssakkunniga framhålla sin förvåning över att andra materialindustrier icke tillhållits att föra en rimlig prispolitik utan fastmer synes ha fått sanktion för en prispolitik, som gått den påbjudna i motsatt riktning.

I den allvarliga situation som nu råder är tegelindustrin intresserad av ökad sysselsättning, även om detta skulle innebära avstående av normalförräntning på anläggningskapitalet.

Den korta tid som stått till förfogande för svar å sakkunnigas skrivelse har icke möjliggjort en noggrannare undersökning, vilken möjligen kunnat resultera i mera positiva förslag till prissättning. Icke enbart de många dimensionerna och kvaliteterna å tegel utan brukens olika driftsbetingelser, geografiskt sett, omöjliggör enhetlig prissättning.

De i försäljningspriset på tegel ingående kostnaderna variera avsevärt från ort till ort. En kostnad, som emellertid är ungefär lika, oberoende av belägenheten, är transportererna från bruken till byggnadsplatserna. Dessa kostnader ha sedan krigsutbrottet drabbat teglet i avsevärd grad genom följande förhållanden:

1. *Järnvägstransporten:*

Fraktnedsättning om vanligen 10—15 % borttogs och frakten ökades med 10 %.

2. *Sjötransporter:*

En ökning har uppkommit med c:a 80 %.

3. *Biltransporter:*

Ökningen här är den mest avgörande och uppgår i allmänhet till minst 40 %.

Till belysande av kostnadsökningen anföres följande exempel:

Transport sjöledes från Haga vid Enköping till byggnadsplats i Stockholm:

	Före 1 sept. 1939.	Okt. 1940.	Ökning.
Fraktkostnad med pråm	kr. 5:—	9:—	—
Lossningskostnader, indexökning	» —	0:50	—
Körningskostnader i Stockholm	» 5:—	7:—	—
	Kronor 10:—	16:50	6:50
Biltransportkostnaderna voro	kr. 15:—	21:—	6:—

Dessa exempel torde vara normala för större förbrukningsorter vad transportererna beträffar.

Det under lång tid gällande priset å $3 \times 5 \times 10''$ lätt-

murtegel i t. ex. Stockholm var intill den 1 maj 1940... kr. 80:— per 1 000 st.

Genom ovan påtalade transportkostnadsökning i medel-

tal tillkom » 6:25 » » »

härmed ökades priset till kr. 86:25 per 1 000 st.

Då kostnadsökningen för enbart bränsle vid bruken upp-

går till mera än kr. 3:75 per 1 000 st.

har vid ett försäljningspris av 90 kr. per 1 000 st. bruken icke blivit gottgjorda för höjningar å arbetslöner, för det med c:a 100 % ökade priset å sågspån, för andra förbrukningsartiklar som stigit i pris samt för räntor, vilka faktorer sammanlagt motsvarar 6—10 % å försäljningspriset.

På grund av vad ovan anförts får förbundet framhålla att möjligheterna till reducering av nu gällande försäljningspriser synas ganska begränsade. Ytterligare prisstegringar på förnödenheter och transporter synas icke kunna undvikas. Icke heller synes man ha stora utsikter till nedgång i tegelbruksarbetarnas löner, då dessa vid avtalsförhandlingen ständigt anse sig missgynnade i förhållande till byggnadsarbetarna, som utan hårdare arbete förtjäna mångdubbelt.»

I en senare skrivelse har Tegelbrukens centralförbund till de sakkunniga överlämnat vissa tekniska utredningar, vilka behandlas på annan plats i detta betänkande (se bil. 1).

Sveriges stenindustriförbund anför i sitt svar på de sakkunnigas skrivelse följande:

»På grund av den konkurrens, som under de senaste åren varit rådande mellan olika slag av byggnadsmaterial, hava stenförädlingsverken för att göra sig gällande måst hålla mycket låga priser och nöja sig med en mycket liten vinst på sin verksamhet. På grund härav vore under nuvarande förhållanden en avsevärd höjning av prisen på stenindustrins produkter motiverad. Priset på för stenindustrin nödvändiga förbrukningsartiklar har nämligen stigit avsevärt — 25 å 50 % — liksom också arbetslönerna på grund av höjning av grundlönen, tillkomsten av det rörliga lönetillägget och bestämmelserna om semester m. m. Fraktkostnaderna ha även ökat avsevärt, och det måste framhållas såsom värt att beakta, att statens järnvägar samtidigt som Kungl. Maj:t vidtager åtgärder för nedbringande av byggnads- och andra kostnader ansett lämpligt att, trots det inkomsterna på grund av större trafik väsentligt ökats, höja frakttaxorna med 10 % och borttaga alla tidigare gällande rabatter.

Trots detta hava stenförädlingsverken hitintills icke företagit några prisförhöjningar, med undantag för granitstenhuggerierna, som nödgats höja sina priser med omkring 10 %. Någon förhöjning av nu gällande priser är tills vidare icke planerad under förutsättning, att de nu pågående förhandlingarna om nytt kollektivavtal leda till en önskad reducering av nu gällande priser, samt att kostnaderna för förbrukningsartiklar, transporter och frakter icke ytterligare ökas utan om möjligt nedbringas.

Av ovanstående framgår sålunda att för stenindustrins del priserna i stort sett ligga på samma nivå som före kriget.»

Oxelösunds järnverksaktiebolag, som har landets största fönsterglasbruk, har besvarat de sakkunnigas skrivelse genom att framhålla bl. a. följande:

»Någon höjning av fönsterglaspriserna innevarande år har ej heller skett, trots att självkostnaderna väsentligt ökat, dels genom förhöjda råvarupriser och dels genom avsevärd inskränkning av driften. Erforderlig höjning är också svår att genomföra så länge det nu utslutande från Tyskland importerade glaset ej undergått någon prisförändring.»

Enligt vad de sakkunniga inhämtat ge dessa uppgifter icke en helt riktig bild av läget för fönsterglasets vidkommande. Priserna på fönsterglas höjdes nämligen under senare delen av 1939 med c:a 17 % för byggmästare, glasmästare o. d. större köpare.

För sådana material som *sand*, *grus* och *singel* och i viss mån *kalk* och

murbruk spela transportkostnaderna en mycket stor roll. Inträffade prisstegringar torde knappast till fullo motsvara de höjda transportkostnaderna. För kalk och murbruk ha tillverkarnas vinstmarginaler starkt reducerats.

De från ett antal företag inkomna svaren rörande *plattor* av olika slag m. fl. byggnadsmaterial tillhörande gruppen jord- och stenindustrin ge i övrigt vid handen, att för dessa råder en avsevärd konkurrens, vilken medfört att priserna hållits oförändrade eller endast i mindre utsträckning höjts. Även för dessa material spela eljest stegrade bränsle- och transportkostnader i allmänhet en betydande roll.

Av de till denna grupp hörande företagen har sålunda *Höganäs-Billesholms A.-B.* meddelat, »att våra nuvarande priser för bostadsbyggnadsmaterial praktiskt taget ligga på samma nivå som före krigsutbrottet. Såsom situationen för dagen är, skulle den sedan dess inträdda fördyringen av våra produktionskostnader motivera prisförhöjningar, men vi ha ännu icke fattat beslut angående vår prispolitik för nästkommande år.»

A.-B. Skånska cementgjuteriet, som tillverkar Nikeplattor (träullsplattor), betongsten för husgrunder, trappsteg, mellanväggsplattor och porfyritputs (fasadputs), meddelar:

»Kostnaderna härför fördela sig på materialkostnader, arbetslöner samt tillägg för administration, förräntning och avskrivningar m. m.

Materialkostnaderna skola vi söka nedbringa i den mån så visar sig möjligt, men då vi ej ensamma kunna bestämma dessa kostnader, äro vi ej i stånd att angiva vilken reduktion, som här kan genomföras.

Avtalet med arbetarna går ut med detta års utgång. Vi ämna då allvarligt arbeta för en sänkning av arbetslönerna. Helt naturligt kunna vi emellertid ej nu bedöma vilka resultat man härvid kan uppnå.

De tillägg för administration o. d., som nu tillämpas, lämna ej marginal för någon större sänkning av våra priser. Vi äro emellertid beredda att genom en minskning på dessa poster sänka våra priser med c:a 3 % för att i vår mån underlätta byggnadsverksamheten.»

A.-B. Iföverken, som tillverkar golvplattor och sanitetsporslin, meddelar att kostnadsökningen i fabrikationen sedan krigsutbrottet utgör hittills mellan 25—30 %.

»Huru den framtida utvecklingen kommer att bliva, är svårt att säga, men det finnes anledning befara, att kostnadsstegringen kommer att fortsätta. Våra försäljningspriser hava sedan krigsutbrottet höjts med c:a 8.5 % för golvplattor och sänkts något för sanitetsporslin. I vår prissättning hava vi således beaktat de synpunkter, som framhållits i Byggnadskostnadssakkunnigas skrivelse, och är det vår avsikt att göra detta även i fortsättningen så långt sig göra låter.»

A.-B. Gustavsbergs Fabriks Intressenter har nyligen igångsatt tillverkning av sintrat sanitetsporslin. Företagets priser härpå ligga något högre än priset på poröst sanitetsporslin men betydligt lägre än priset på importerat sintrat porslin. Då det sintrade porslinet genom sin större hållfasthet och lägre porositet är det porösa överlägset, torde de lägre underhållskostnaderna uppväga det högre priset. Företaget framhåller kraven, att »den tekniska kvaliteten hos sanitetsporslinet bör vara sådan att glastyrprickor icke upp-

komma och att föremålen hålla även för omilda stötar och slag. Själva förutsätta vi att den tekniska kvaliteten måste vara sådan att sanitetsporlinet håller lika länge som de hus, vari det är inbyggt.»

»Vi ha icke vidtagit någon prisstegring på sanitetsporlin efter krigsutbrottet. Prisutvecklingen under år 1941 kunna vi icke med bestämdhet förutsäga, då denna blir beroende på dels kolpriserna, vilka ligga till grund för beräkningen av den elektriska ström, vi använda vid bränningen, dels kostnadsberäkningen för övriga råmaterial. Så vitt vi kunna bedöma torde dock en prispförhöjning av 10—15 % komma att bliva nödvändig.»

Trots detta skulle priserna komma att ligga under jämförbara utländska kvaliteters förkrigspriser. »Ett förbilligande av sanitetsporlinskostnaderna kan ske dels genom standardisering, dels genom att tvättställ och klosetter monteras färdiga vid fabriken och endast uppsättas å byggnadsplatsen.» Möjligheterna härför sammanhänga i viss mån med utformningen av rörlädningsbranschens ackordsprislister, vilken fråga behandlas på annan plats i detta betänkande.

5. Råvarubrist.

Även om järntillgångens knapphet torde böra föranleda en viss sparsamhet i användningen av järn för byggnadsändamål och i övrigt bränsletillgångens begränsning och transportapparatusens kapacitet i någon mån utstaka en mer eller mindre snäv ram för omfattningen av en möjlig byggnadsverksamhet, torde några fysiska hinder för en sådan av viss omfattning icke föreligga. Endast på vissa områden existera verkliga råvarusvårigheter.

Sälunda har *Linoleum A.-B. Forshaga* meddelat att dess tillverkning upphör i februari 1941, då det ej finns möjligheter att erhålla de råvaror, som ingå i tillverkningen, i främsta rummet linolja, för så vitt ej före nämnda tidpunkt importmöjligheter öppnas.

Samma brist på främst *linolja* framhålles från färgfabrikanternas sida. Något absolut hinder för byggnadsverksamheten torde denna dock icke utgöra. För flertalet invändiga målningsarbeten torde utan större olägenhet tillgängliga ersättningsämnen kunna användas. Åstadkommandet av lämpliga ämnen för utvändiga målning av träytor, vilka utsättas för fukt, torde ännu icke i samma utsträckning lyckats. Emellertid förorsakas knappast någon skada därav, att nybyggda hus få stå omålade under några år.

Ur kostnadssynpunkt medföra vissa ersättningsämnen för de knappa och starkt fördyrade färger, som tidigare vanligen använts, en viss besparing. Det synes vidare Färg- och fernissfabrikanternas förening icke uteslutet, »att en viss om än obetydlig minskning i den totala byggnadskostnaden skulle kunna ernås genom förbilligade arbetsmetoder såsom ökad användning av sprutmålning».

En annan vara, vars tillverkare ha att brottas med svårigheter att erhålla råvaror, är takpapp. Härom upplyser *Sveriges takpappfabrikanternas förening*:

»I fråga om impregnerad byggnadspapp förhåller det sig så, att i denna vara ingående material till mycket stor del äro av utländskt ursprung. Hos somliga fabrikanter har sålunda åtminstone hittills såsom impregneringsmedel uteslutande använts asfalt, en importvara, och hos samtliga fabrikanter användes detta impregneringsmedel undantagslöst för framställning av underhållsfri papp. Då den inhemska tillverkningen av råpapp för fabrikation av impregnerad byggnadspapp icke fyller behovet, måste även råpapp i stor utsträckning importeras. Därtill kommer, att den inhemska tillverkningen av råpapp är i viss grad beroende av importerad yllelump. I de fall, där asfalt icke användes såsom impregneringsmedel, kommer destillerad stenkoltjärna till användning, en vara som för närvarande är synnerligen knapp inom landet. De stenkolssorter, som nu huvudsakligen komma till användning vid våra gasverk, och som äro av tyskt ursprung, giva nämligen 50 % mindre stenkoltjärna än de kol, som tidigare av gasverken använts, och av denna till hälften decimerade tjärproduktion skall enligt avtal med Tyskland hälften exporteras såsom kompensation för stenkolimporten.

Av det anförda följer, att varken myndigheter eller fabrikanter kunna utöva något större inflytande på prisbildningen inom de råvarugrupper, av vilka takpappindustrin är beroende.

Vid de förhandlingar representanter för vår förening bereddades tillfälle att föra med Byggnadskostnadssakkunniga för någon tid sedan framhölls, att takpapp såsom taktäckningsmedel ställde sig så avsevärt mycket billigare än andra material, att för byggnadskostnadernas förbilligande huvudsaken vore, att takpappfabrikanterna på allt sätt stödjas i sina strävanden att tillförsäkra sig råmaterial för sin tillverkning, så att takpapp finnes att tillgå i sådan utsträckning, att ingen byggmästare av brist på varan tvingas tillgripa dyrare taktäckningsmedel. Det är sannolikt samma omsorg, som föranlett regeringen att utfärda exportförbud för takpapp och som föranleder Statens Handelskommission att endast på synnerligen tungt vägande skäl bevilja exportlicens å denna vara, för vilken vid export kan uppnås ett vida högre pris än vad fabrikanterna velat ifrågasätta inom landet.»

Svårigheterna för tillverkningen av underhållsfri takpapp, som utgör ett billigt taktäckningsmedel, äro beklagliga också därför att liknande svårigheter även föreligga för det särskilt på landsbygden mycket använda taktäckningsmedlet eternit. *Skandinaviska Eternit A.-B.* skriver härom:

»Såsom förhållandena för dagen te sig för oss, kunna vi icke yttra oss om prissättningen för vårt material för kommande år. Vi äro nämligen i första hand beroende av priset och tillgången på råasbest, vilket material vi tidigare erhållit från Kanada och Afrika. Så länge kriget varar äro emellertid dessa källor stängda för oss. Vår enda möjlighet är nu att försöka erhålla råasbest från Ryssland, och brevskrivaren har även för avsikt att inom en nära framtid fara till Moskva för underhandlingar i denna angelägenhet. Vi vilja emellertid för dagen icke underlåta att framhålla, att de priser, vi hitintills tillämpat, varit synnerligen låga. Som exempel kan nämnas, att vi tills dato sålt korrugerad eternit efter ett bruttopris av 3: 35 kr. per kvm. Om Ni jämför detta pris med gällande priser på andra taktäckningsmaterialier, komma Byggnadskostnadssakkunniga att finna en avsevärd skillnad. Vi kunna emellertid redan nu säga, att ovannämnda pris under inga omständigheter kan hållas för framtiden, då vi redan äro underkunniga om, att för den händelse vi kunna förnya våra lager av råasbest, så komma vi nu att få betala ett avsevärt mycket högre pris för denna vara än tidigare, då vi gjort våra inköp från Kanada och Afrika. Under alla förhållanden kunna emellertid Byggnadskostnadssakkunniga vara förvissade om, att vi skola hålla priserna så låga, som det är oss möjligt, ett förhållande som vi ju redan bevisat genom de priser, vi hitintills tillämpat.»

6. Transportproblem.

Bland de faktorer som förorsakat betydande kostnadsstegringar för leverantörerna av byggnadsmaterial spelar transportprisstegringen en framträdande roll. Upprepade gånger har denna nämnts i den föregående diskussionen av läget beträffande olika material. En sammanfattande diskussion torde här vara på sin plats.

Liksom det varit angeläget att utröna, i vad mån bristande tillgång på byggnadsmaterial eller på för dessas tillverkning nödvändiga råvaror föreläge av den art, att denna hindrade en viss byggnadsverksamhet eller snävt begränsade den möjliga byggnadsverksamhetens omfattning, har även den frågan rest sig, i vad mån transportapparatens kapacitet lägger hinder i vägen för byggnadsverksamheten av liknande art. Byggnadsverksamheten ställer nämligen under normala förhållanden mycket betydande anspråk på transportväsendet. Ett uttryck härför utgör det förhållandet, att enbart kostnaderna för samtliga byggnadsmaterials transport från tillverkningsorten till byggnadsplatserna beräknats uppgå till omkring 5% av de totala byggnadskostnaderna (exklusive tomtpris). Såvitt de sakkunniga kunna se hade en byggnadsverksamhet av någon mera betydande omfattning under år 1940 icke varit möjlig på grund av transportväsendets begränsade kapacitet. Framforslandet av erforderligt material till byggnadsplatserna hade sannolikt icke varit möjligt utan att viktigare transportbehov fått eftersättas, då en hårdare belastning av transportapparaten endast kunnat äga rum i starkt begränsad omfattning.

Läget torde i mitten av 1941 härvidlag kunna beräknas vara ett annat. Produktionen av gengasaggregat samt ved och kol för dessa torde då ha fyllt det mest oundgängliga behovet och lastbiltrafiken bör då kunna utföra ett väsentligt större arbete än under 1940. De sakkunniga ha utgått från det enkla samband, vilket av fackmän framhållits för dem, att normalt samma fordonspark användes för bränsletransporter under den kalla årstiden och för transporter av byggnadsmaterial under den varma. I den mån transportapparaten förmår bära bränsleförsörjningens transportbehov innevarande vinter, torde man kunna påräkna att den även förslår för byggnadsverksamhetens behov följande sommar.

Byggnadskostnads-sakkunniga ha med stöd härav trots sig finna, att transportapparatens kapacitet icke torde komma att resa oöverstigliga hinder för en byggnadsverksamhet av den omfattning, som synes nödvändig för att förhindra en allvarlig bostadsbrist. Önskvärdheten av att en sådan byggnadsverksamhet möjliggöres, synes också böra tillmätas en betydande vikt vid samhällets reglering av transportväsendet.

Om denna uppfattning av förhållandet mellan transportbehov och transportförmåga är riktig, framstår det ytterligare som ett önskemål att transportkostnaderna sänkas eller åtminstone hindras från att ytterligare stiga. Nödvändigheten av att i görligaste mån begränsa byggnadskostnadernas stegring

leder de sakkunniga till att ifrågasätta, huruvida hela den taxehöjning, som statens järnvägar vidtagit för transporter av byggnadsmaterial, varit behörlig. I den mån den överstiger ökningen i omkostnaderna för järnvägsdriften, varpå de stegrade överskott, som statens järnvägar redovisat, tyda, och icke varit påkallad för att begränsa godsmängden, som eljest skulle hota att överstiga järnvägarnas transportförmåga, synes den de sakkunniga sakna berättigande. Enligt vår mening borde därför övervägas huruvida icke den allmänna 10-procentiga taxehöjningen kunde återtagas.

Vad beträffar kostnaderna för biltransporter, sammanhånga dessa med priserna på bilar, gengasaggregat, ved och kol. Priserna på gengasaggregaten och bränslena synas kunna karakteriseras som höga. Underlåtenheten från respektive organs sida att ingripa mot dessa torde vara föranledd därav, att en snabb produktionsökning av varorna i fråga ansetts böra stimuleras genom höga priser. För gengasaggregaten torde redan ett prisfall ha ägt rum och ytterligare prisnedsättningar kunna förväntas uppkomma under trycket av konkurrensen mellan tillverkarna i den mån som efterfrågan avtar på grund av att en viss mättnad uppstått. Det ständigt stigande bränslebehovet kan däremot föranleda svårigheter att framskaffa erforderliga mängder gengasved och -kol. De sakkunniga vilja uttala den förhoppningen, att de ansträngningar som för närvarande göras att komma till rätta med dessa svårigheter, skola krönas med framgång utan att priserna på ved och kol bli alltför höga. Om den uppfattning rörande utvecklingen av förhållandet mellan transportapparaters kapacitet och transportbehovet, som de sakkunniga ovan givit uttryck för, visar sig riktig, torde man kunna räkna med att konkurrensen, såvida ved- och kolpriserna icke ytterligare stiga, kommer att medföra något sänkta taxor för biltransporter.

7. Omsättningsskatten och byggnadsmaterialen.

Från ingången av 1941 har i Sverige införts en omsättningsskatt på 5 % på flertalet varor vid deras försäljning till konsumenterna. Ur de synpunkter, som Byggnadskostnadssakkunniga haft att anlägga, skulle det varit förmånligt om denna skatt icke drabbade för byggnadsverksamheten avsedda material och förnödenheter. Detta synes även väl förenligt med de för skattens konstruktion grundläggande principerna. Omsättningsskatt skall nämligen enligt dessa endast utgå å den egentliga konsumtionen av varor. Skatten skall däremot ej drabba tillverkningen som sådan liksom ej heller omsättning av fast egendom och vad därtill hör. Dessutom undantages omsättningen av vissa särskilt uppräknade artiklar från skatten.

Då skatteplikten knutits till begreppet varor, föreligger skattefrihet för alla prestationer, som enbart ha karaktären av tjänster. Av denna grund ha sålunda transporttjänsterna undantagits från omsättningsskatt. Detsamma gäller biografer, teatrar m. fl. nöjesinrättningar. Av samma orsak lägges heller ingen skatt på *bostadsnyttjande*. Som skäl för denna skattebefrielse anföres i propositionen om omsättningsskatt, »att det vore skäligen menings-

löst att åstadkomma en större inknappning av bostadsstandarden än som betingas av bostadsproduktionens nedgång, att en skatt på hyrorna, i den mån den överflyttades på hyresgästerna, otvivelaktigt skulle medföra socialt ogynnsamma verkningar, då den särskilt hårt komme att drabba den fattigare stadsbefolkningen, samt att en skatt på bostädernas hyresvärde skulle förut-sätta en bättre taxering av förmånen av egen bostad än den, som för när-varande förekommer».

Om av dessa anledningar bostadsnyttjandet helt är befriat från omsätt-nings-skatt samt vidare försäljning av fastighet också går fri därifrån, synes denna skatt, som är avsedd att drabba konsumtionen och icke produktionen, över huvud icke böra läggas på något av de element, som ingå i byggnads-kostnaderna. Eljest skulle skatten träffa dem, som nu önska uppföra bygg-nader eller köpa nya hus, på ett sätt som icke kan anses rättvist i förhållande till de tidigare innehavarna av egna hem eller andra fastigheter. En dylik extra belastning av nybyggnadsverksamheten skulle under en tid av stigande byggnadskostnader allvarligt försvåra strävandena att genom en tillräcklig nyproduktion av bostäder hindra en ur flera synpunkter olämplig hyres-stegring.

I vilken utsträckning den genom förordning av den 13 december 1940 från ingången av 1941 införda omsättningsskatten kommer att omfatta jäm-väl byggnadsmaterial synes då detta skrives icke fullt klart. Enligt 2 § 1 mom. skall omsättningsskatt icke utgå vid försäljning av bl. a. cement och kalk samt bränslen och smörjoljor. Enligt förordningens 1 § skall sådan skatt utgå vid yrkesmässig försäljning av varor från butik eller därmed lik-artat försäljningsställe samt vid yrkesmässig försäljning av *butikshandels-varor* i andra fall än ovan sägs, dock ej när försäljningen sker till åter-försäljare. I enlighet härmed skulle sålunda alla byggnadsmaterial, som in-köpas genom butik utan vidare drabbas av skatten. I de förordningen åt-följande anvisningarna förklaras härvid: »Med *varor* förstås i denna förord-ning materiella ting av lös egendoms natur. Härunder inbegripas icke blott helfabrikat utan även råvaror, materialier och halvfabrikat.» — »Med *butik* avses salubod, varuhus eller annan handelslokal, som hålles öppen för för-säljning av varor direkt till allmänheten.» En icke obetydlig del av de inom byggnadsverksamheten använda materialen och förnödenheterna torde in-köpas under förhållanden, som kunna falla under dessa bestämmelser.

En betydande mängd byggnadsmaterial köpes emellertid direkt från fabriker eller grossister; särskilt större byggmästare torde övervägande an-vända sådana inköpsmöjligheter. I vad mån denna omsättning drabbas av skatten beror helt på bestämningen av begreppet butikshandelsvaror. I förbi-gående kan här emellertid understrykas, att i den mån samma företag bedriva såväl butikshandel som dylik försäljning i parti, kunna de för ifrågakommande produkter bli jämställda med partiförsäljarna. Det heter sålunda i anvis-ningarna: »Inom vissa branscher — t. ex. inom järnhandeln, färghandeln och livsmedelshandeln — förekommer ofta, att ett och samma företag bedriver

såväl butikshandel för försäljning direkt till allmänheten som ock försäljning till återförsäljare. I dylikt fall må, under förutsättning att i bokföringen göres klar åtskillnad mellan de båda verksamhetsgrenarna, vardera verksamheten i skattehänseende behandlas efter därför gällande regler. Eljest måste hela rörelsen behandlas efter de strängare reglerna för butikshandeln, innebärande att skatteplikt inträder även vid försäljning till återförsäljare.» Här talas visserligen endast om undantag vid försäljning till återförsäljare. I 2 § 2 mom. heter det emellertid: »På framställning av skattskyldig, vilken enligt lag är skyldig föra handelsböcker, äger länsstyrelsen medgiva, att från skatteplikt i fall som avses i 1 § a) skola undantagas varor, vilka icke äro att hänföra till butikshandelsvaror. Sådant medgivande lämnas för viss tid eller tills vidare; och må länsstyrelsen föreskriva de närmare villkor för förmånens åtnjutande, som till förekommande av missbruk prövas erforderliga.» Bestämmelsen har tillkommit för att icke butikshandelsföretag ifråga om vissa varor skola få minskad konkurrensförmåga gentemot andra försäljare av samma varor.

Intresset knyter sig sålunda främst till definitionen av begreppet butikshandelsvaror. Denna lyder i anvisningarna sålunda:

»Till *butikshandelsvaror* hänföras alla varor, som enligt vedertaget affärsbruk tillhandahållas från butik, oavsett om varorna äro avsedda för direkt konsumtion eller för annat ändamål. För att en vara skall anses utgöra butikshandelsvara fordras med andra ord, att varan eller i allt väsentligt likartad vara normalt kan av allmänheten inköpas i butik; den omständigheten, att handel med varan därjämte bedrivs utom butik, saknar härvid betydelse. Å andra sidan är det icke tillräckligt, att varan undantagsvis kan inköpas i butik; en vara, som saluhålles i någon enstaka specialbutik men som sedvanligen brukar beställas direkt hos producent eller eljest anskaffas annorledes än genom inköp i butik, anses sålunda icke utgöra butikshandelsvara. Såsom butikshandelsvaror skola på grund härav räknas exempelvis burfåglar och akvariefiskar, person- och lastautomobiler, motorcyklar, kylskåp, redskap och verktyg av olika slag, mjölkkningsmaskiner, symaskiner, skriv- och räkne-maskiner samt andra utensilier för kontorsbruk ävensom möbler. Däremot skola till butikshandelsvaror icke hänföras exempelvis hundar, hästar och boskap, lustjakter, tröskverk och andra större lantbruksmaskiner, hissar, tryckpressar och specialbyggda maskiner av olika slag, och ej heller från fastighet avskilda beståndsdelar, såsom grus, sten o. d., då de försäljas i obearbetat skick. Till butikshandelsvaror skola icke heller hänföras sådana huvudsakligen för byggnadsverksamhet eller industriellt bruk avsedda råvaror och materialier, som visserligen stundom kunna av allmänheten inköpas i butik men vilkas försäljning till ojämförligt största delen sker i annan form än genom butikshandeln, t. ex. järnbalkar och tegel.»

I propositionen nämndes såsom exempel i sista raden ovan cement och kalk. Utskottet förklarade härtill: »Meningen har tydligen varit att till följd

härav från beskattningen skulle undantagas huvudparten av cement- och kalkförsäljningen, enär denna antagits till ojämförligt större delen ske i annan form än genom butikshandel. Enligt vad för utskottet upplysts torde detta antagande emellertid knappast vara riktigt. Åtminstone vad angår cement torde försäljningen till mycket betydande del ske från butik. Vill man bibehålla skattefriheten för cement och kalk, vilket utskottet för sin del finner befogat, torde dessa varuslag alltså böra särskilt upptagas bland undantagen i 2 § 1 mom.» Motsvarande invändningar synas kunna göras beträffande flertalet byggnadsmaterial, som i större eller mindre utsträckning säljas i butik. Klarhet synes endast råda om behandlingen av cement och kalk vilka enligt 2 § uttryckligen undantagits från skatten, samt rörande de i dessa anvisningar — vilka torde få tillmätas nära nog samma vikt som själva lagtexten — som exempel nämnda varorna d. v. s. å ena sidan kylskåp, som nämnes som butikshandelsvara, å andra sidan grus, sten o. d. samt järnbalkar och tegel, vilka icke falla under denna beteckning. Huru byggnadsmaterial i övrigt skola behandlas framgår icke fullt klart. Utskottet har ifråga om tolkningen av begreppet butikshandelsvaror anfört följande:

»Genom att skatteplikten i vissa fall måste anknytas till begreppet butikshandelsvaror blir det uppenbarligen av största betydelse att klarhet vinnes om vilka varor som skola anses hänförliga till nämnda kategori. Såsom departementschefen framhållit, är det emellertid tyvärr icke möjligt att härvidlag uppdraga några fullständiga och otvetydiga gränser. I förslaget har man nöjt sig med att i en mera allmänt hållen beskrivning och genom angivande av exempel söka åskådliggöra vilken innebörd man velat giva åt begreppet ifråga, varjämte den i 19 § omförmälda centrala omsättningsskattenämnden förutsatts skola erhålla befogenhet att träffa bindande avgöranden i hithörande spörsmål. Även utskottet finner, att vad sålunda föreslagits innebär den enda möjliga lösningen, och har i stort sett icke något att erinra mot den beskrivning jämte exempel, som intagits i anvisningarna; blott ett par mindre jämkningar, delvis betingade av ändringar i 2 § beträffande de skattefria varuslagen, har utskottet funnit påkallade. I övrigt anser sig utskottet här endast böra framhålla, att det av samma skäl, som föranlett utskottet att föreslå den nyss omnämnda kompletteringen av 2 §, givetvis är angeläget, att alla varor som i någon mera betydande utsträckning försäljas i butik — låt vara endast inom lanthandeln eller eljest inom någon mera begränsad del av butikshandeln — också bliva förklarade för butikshandelsvaror. Genom samarbete mellan omsättningsskattenämnden och näringslivets representanter bör enligt utskottets mening en godtagbar ordning på området kunna åstadkommas.»

Centrala omsättningsskattenämnden har i sitt meddelande nr 2, daterat den 23 december 1940, uppgjort en första lista på trävaror, järnvaror och byggnadsmaterial, vilka skola hänföras till butikshandelsvaror respektive icke betraktas som sådana. Denna lista har följande utseende:

1. Butikshandelsvaror.

- Takpapp.
- Underlagspapp.
- Grundisoleringspapp.
- Förhydningspapp.
- Trossbottenpapp.
- Bitumenmattor.
- Isoleringsmattor (såsom sjögräsmattor, glasullsmattor och stenullsmattor).
- Fuktisoleringsmedel (såsom asfaltemulsioner och tjärprodukter).
- Impregneringsmedel (såsom Ofalin och Sika).
- Tråkonserveringsmedel (såsom Solignum, Rustikol, Cuprinol).
- Gips.
- Reveteringsmattor och reveteringsväv.
- Nöthår.
- Tjärdrev.
- Kallim.
- Kitt.
- Trätjära.
- Taktjära.
- Takpappfärger.
- Rödfärg.
- Spjäl- och rutstaket (såsom Ideal och Gunnebo).
- Byggnadssmide och byggnadsbeslag.
- Byggnadsgjutgods.
- Gångjärn.
- Lås och handtag.
- Spik, krok och skruv (även fransk skruv).
- Krampor och nitar, bult och mutter.
- Dörrstängare.
- Takfönster av gjutjärn.
- Luftventiler och luftgaller.
- Diskbord och diskådor.
- Galvaniserade hinkar.
- Spadar och skyfflar.
- Järnspekt.
- Yxor.
- Korpar.
- Skottkärror.
- Kvastar.
- Hästskor, hästkosöm och brodd.
- Vagnsaxlar och vagnsfjädrar.

2. Icke butikshandelsvaror.

- Rundvirke.
- Bilade, sågade eller hyvlade trävaror.
- Byggnadssnickerier (såsom dörrar, fönster och listverk).
- Träfiberplattor (wallboard).
- Kryssfänér (plywood).
- Lamellträ.
- Parkettstav.
- Takstickor och sågade takspån.
- Granspiror.

Hässjestörar.
 Stängselpålar och stängselslanor.
 Kraftledningsstolpar.
 Tegel och tegelrör.
 Lera, cementrör och cementpålar.
 Glaserade lerrör.
 Plattor, byggnadsblock och mursten av lättbetong (såsom klinkerbetong, slaggbetong, gasbetong, tretong).
 Kakelväggplattor.
 Golvplattor.
 Kalkstens- och marmorplattor.
 Tak- och väggplattor av lerfabrikat, sten eller kakel.
 Mur- och putssand.
 Murbruksblandning och betongblandning.

Enligt senare listor ha bl. a. spisar, diskmaskiner och tvättmaskiner samt åtskillig elektrisk materiel hänförs till butikshandelsvaror.

För butikshandelsvarorna gäller sålunda i huvudsak att de drabbas av omsättningsskatt, oberoende av vem som säljer dem. De material, som icke hänförs till butikshandelsvaror, äro utan vidare befriade från omsättningsskatten i den mån de säljas av företag, vilka icke bedriva butikshandel; butikshandelsföretag kunna för samma varor efter framställning till länsstyrelse medgivas befrielse från omsättningsskatt för dessa. Man torde kunna räkna med att järnhandlare m. fl. försäljare av byggnadsmaterial skola ingiva framställning härom och erhålla sådant medgivande.

Ytterligare förteckningar på olika byggnadsmaterial torde vara att förvänta från centrala omsättningsskattenämnden. Även för butikshandelsvaror — i den mån vissa byggnadsmateriel räknas dit — finnas vissa möjligheter att erhålla befrielse från skatt, nämligen för den försäljning, som äger rum till återförsäljare. En befrielse härvidlag skulle enligt ovan återgivna bestämmelser kunna komma ifråga såväl då försäljningen sker från fabrikant eller grossist som då den sker genom butikshandelsföretag. I anvisningarna heter det vidare härom: »Som återförsäljare skall vid tillämpning av förordningen anses endast den, som bedriver återförsäljningen yrkesmässigt. Med återförsäljare likställas sådan producent av varor, som inköper eller eljest anskaffar varor för bearbetning eller förbrukning i rörelse. Härav följer, att såsom producent icke räknas exempelvis en byggmästare, som på entreprenad verkställer ett husbygge, och ej heller en jordbrukare, som icke driver rörelse i kommunalskattelagens mening.» En byggmästare, som för egen räkning uppför en byggnad, torde i motsvarande fall utan vidare räknas som konsument av de varor han inköper. Leveranser av butikshandelsvaror till byggmästare skola sålunda alltid beläggas med skatt. Kammarrättsrådet C. P. Engblom anser i sin kommentar till omsättningsskatteförordningen konsekvensen därav vara »att en underentreprenör till en byggmästare, exempelvis en smed, målare, snickare, plåtslagare etc., jämväl bör i likhet med byggmästaren betraktas såsom konsument. Skatt bör sålunda även utgå då butikshandelsvaror levereras till underentreprenören.»

Vad dylika hantverkares prestationer i övrigt angår, gäller bestämmelsen att omsättningsskatt skall utgå »vid förfärdigande, på beställning av annan än återförsäljare, av butikshandelsvaror eller» »av varor, som icke äro att hänföra till butikshandelsvaror men som äro avsedda för någons personliga bruk och bekvämlighet eller eljest ämnade att utgöra någons personliga lös-egendom», »så ock vid utförande av ändrings-, förbättrings-, underhålls- eller rengöringsarbete å sådana varor, allt under förutsättning att arbetet yrkesmässigt verkställes av företagare med fast driftställe för näringsverksamhet och att arbetet faller inom området för nämnda verksamhet». I anvisningarna förklaras i anslutning härtill: »I denna punkt stadgas skatteplikt vid vissa slag av arbetsprestationer. Såsom allmänna förutsättningar för skatteplikt vid arbetsprestation gäller, dels att arbetet hänför sig till butikshandelsvaror eller varor som äro avsedda att utgöra någons pesonliga lösegendom, dels ock att arbetet yrkesmässigt verkställes av företagare med fast driftställe för näringsverksamhet och att arbetet faller inom området för nämnda verksamhet. Utanför det skattepliktiga området faller på grund härav bl. a. allt arbete å fast egendom, betjäning av kunder i frisérsalong samt arbete, som utföres i kundens hem av person utan fast driftställe, t. ex. en hemsömmerska. Har företagare fast driftställe, är det utan betydelse om arbetet utföres å driftstället eller annorstädes.»

Genom bestämmelsen att arbete på fast egendom icke är skattepliktigt, torde det mesta byggnadsarbetet vara undantaget. Skatteplikt gäller sålunda endast för sådant hantverksarbete, som utföres på butikshandelsvaror av underentreprenör med fast driftställe. Har skatt redan erlagts vid dennes inköp av varan eller råvara, får han enligt 4 § 2 mom. vid sin deklaration av omsättningen göra avdrag för vad han därvid utgivit, så att dubbelbeskattning icke sker.

Som ovan nämnts tillkommer det närmast den centrala omsättningsskatte-nämnden att avgöra, vilka varor som skola i beskattningshänseende hänföras till butikshandelsvaror. Byggnadskostnadssakkunniga vilja starkt understryka vikten av, att genom nämndens försorg — i den mån så icke redan skett — med största skyndsamhet utredes, i vilken utsträckning skatten kommer att drabba byggnadsmaterial. Det synes med ovan anförd motivering vara väl förenligt med de för omsättningsskattens utformning grundläggande principerna, att flertalet byggnadsmaterial befrias från densamma. Skulle centrala omsättningsskattenämnden vid sin prövning finna sig tvungen att förklara viktiga byggnadsmaterial för butikshandelsvaror i förordningens mening, synes vikten av att byggnadsmaterialen icke fördyras böra föranleda en prövning av frågan, huruvida icke regeringen har anledning att med stöd av 2 § 3 mom. förordna om undantag från skatteplikt beträffande de viktigaste ifrågavarande artiklarna. Enligt Byggnadskostnadssakkunnigas uppfattning vore det jämväl anledning övertvåga, huruvida icke i förordningen om omsättningsskatt kunde införas en distinktion mellan konsumtionsvaror och produktionsförnödenheter av sådan art, att de senare — såsom hela tiden synes ha varit avsett — helt befrias från skatten.

8. Byggnadskostnadssakkunnigas uttalande.

De uppgifter rörande tillgång och priser på olika byggnadsmaterial, som de sakkunniga insamlat och i detta kapitel sammanställt, ha avsett att belysa två olika frågor. För det första har det gällt att utröna huruvida en sådan brist på produkter eller råvaror för deras tillverkning föreläge, som skulle vara ägnad att hindra en byggnadsverksamhet av den omfattning, som ur andra synpunkter framstått som önskvärd. För det andra ha de sakkunniga haft att undersöka möjligheterna att åstadkomma prissänkningar för de olika byggnadsmaterialen.

Vad den första frågan beträffar, ha de av de sakkunniga insamlade uppgifterna givit vid handen, att man icke behöver räkna med att en råvarubrist skall stoppa önskvärd byggnadsverksamhet. Järntillgången är emellertid så begränsad, att föreliggande möjligheter att vid byggen inskränka järnåtgången böra tillvaratagas. En verklig brist synes eljest icke göra sig gällande annat än för linolja och billiga taktäckningsmaterial. I intet av dessa fall är emellertid bristen sådan, att den i och för sig omöjliggör en viss byggnadsverksamhet. I viss utsträckning förefinnas lämpliga ersättningsämnen och i en del fall kan man avstå från t. ex. målning, åtminstone för en kortare tid. Allvarligare är i så fall den allmänna bränslebrist, som kan uppkomma och som skulle drabba ett flertal byggnadsämnesindustrier tämligen hårt. För de sakkunniga framstår emellertid önskemålet att åstadkomma en sådan byggnadsverksamhet, som erfordras för att en allvarlig bostadsbrist skall kunna undgås, som så betydelsefullt, att byggnadsverksamheten enligt deras mening icke torde böra sättas i efterhand vid en nödvändig begränsning av användningen av knappa tillgångar. Tvärtom synes enligt de sakkunnigas uppfattning en viss byggnadsverksamhet böra intaga en framskjuten plats vid fördelningen på olika användningsområden av tillgängliga resurser (t. ex. av järn och bränsle). Skulle härvidlag en ytterligare inknappning än den, som för ögonblicket framstår som erforderlig, bli nödvändig, torde någon sådan anordning få tillgripas, att ett offentligt organ utrustas med befogenhet att företaga en avvägning av förbrukningen olika byggnadsprojekt emellan. Som de sakkunniga på annan plats i detta betänkande utveckla, torde övervägande delen av den byggnadsverksamhet, som inom den närmaste framtiden kan komma att äga rum, förutsätta en offentlig medverkan ifråga om finansieringen. Den prövning av olika byggnadsprojekt ur olika synpunkter, som härvid måste förutsättas, torde därvid närmast tillkomma statens byggnadslånebyrå. Det skulle förmodligen ligga närmast till hands att de överväganden, som hushållningen med vissa knappa resurser påkallar, kombineras med denna prövning. De sakkunniga förutsätta därvid att byggnadslånebyrån kommer att samarbeta med andra organ som de kommunala byggnadsnämnderna, arbetsmarknadskommissionen, industrikommissionens byggnadsavdelning m. fl.

De sakkunniga ha även sökt bilda sig en uppfattning om huruvida transportapparatens kapacitet kan tänkas komma att lägga hinder i vägen för önskvärd byggnadsverksamhet. Såvitt de förstå föreligger knappast en sådan risk.

Det ovan anförda gäller givetvis under förutsättning av att det utrikespolitiska läget icke undergår någon radikal förändring. Genom en sådan kunna givetvis här anställda betraktelser lätt ställas på huvudet.

Vad så priserna på olika byggnadsmaterial beträffar har den föregående sammanställningen belyst, i vilken utsträckning dessa påverkas av vissa kostnadsstegringar, som göra sig gällande för flertalet materialleverantörer. Bland dessa märkas de höjda bränslepriserna, stegrade transportkostnader, i flera fall stegrade järnpriser samt vissa lönestegringar i samband med indexregleringen och semesterlagen. Givetvis har dessutom den starkt minskade avsättningen medfört, att företagen haft svårt att få täckning för sina fasta kostnader. En prisförhöjning av denna senare anledning har dock icke godkänts av priskontrollnämnden och inom de branscher, där en betydande konkurrens råder företagen emellan, ha i allmänhet icke heller en prishöjning i proportion till höjningen av de rörliga kostnaderna kunnat företagas.

I föreliggande situation äro enligt de sakkunnigas mening möjligheterna att åstadkomma en prissänkning för byggnadsmaterialen relativt begränsade. De nämnda kostnadsstegringarna äro icke betingade av förhållanden inom byggnadsindustrin och kunna endast i begränsad utsträckning påverkas från denna. I vissa fall undandraga de sig helt ingripanden från de svenska statsmakternas sida.

Vad som av dessa kan åtgöras, inskränker sig främst till en sådan priskontroll, som i möjligaste mån söker hålla tillbaka prisstegringarna på byggnadsmaterial. Vad konkurrensområdena beträffar, synes en sådan åtgärd icke ens behöfelig. De försämrade avsättningsmöjligheterna ha på sådana områden i och för sig en tendens att skärpa kampen företagen emellan att uppnå en någorlunda tillfredsställande produktionsomfattning. På sådana områden däremot, där sammanslutningar äga möjlighet att genomföra prisstegringar, torde priskontrollnämnden böra och kunna ingripa. Som i det föregående nämnts förvänta de sakkunniga, att prissättningen för järn kommer att inom kort upptagas till förnyad prövning. I anslutning därtill torde det vara en självklar sak, att priserna på olika järnartiklar justeras. De sakkunniga vilja vidare rekommendera, att förhandlingar upptagas med cementindustrin om en revision av gällande överenskommelse rörande prissättningen på cement. Enligt de sakkunnigas mening vore det av största värde, om avsättningen på »överflödsområden», d. v. s. från industrier, vilka utan att hämmas av råvarubrist ha stor outnyttjad kapacitet, kunde stimuleras genom prissänkningar av tillräcklig omfattning. Genom att icke godkänna prisstegringar, som fullt ut svara mot inträffade fördyringar av de fasta kostnaderna, torde en på sina

håll önskvärd sanering inom byggnadsämnesindustrierna, vilka under de senaste årens exceptionella högkonjunktur i mycket hög grad byggt ut sin produktionskapacitet, kunna åstadkommas, liksom en på sina håll säkerligen möjlig rationalisering och standardisering därigenom skulle kunna framtvingas. De goda avsettningsmöjligheterna under högkonjunkturen synas ha gjort det möjligt för företagen att ägna mindre uppmärksamhet åt produktionskostnadernas nedbringande och främjat en konkurrens med kvalitetsförbättringar av emellanåt endast skenbar natur.

På statsmakterna torde det även ankomma att söka hålla nere kostnadsstegringarna på andra områden, vilka kunna inverka oförmånligt även på byggnadsindustrin. Hit höra bränslepriserna, transportkostnaderna liksom även levnadskostnaderna i allmänhet. De sakkunniga anse sig dock icke ha anledning att i detta sammanhang ingå på sådana problem, vilka måste upptagas i betydligt vidare sammanhang än de, som de sakkunniga för sin del haft att behandla.

Enligt de sakkunnigas mening vore det vidare av värde om byggnadsmaterialen helt kunde undandragas från omsättningsskatt. Som ovan utvecklets torde detta vara väl förenligt med de för skatten grundläggande principerna. Närmast ifrågasätta de sakkunniga, huruvida icke skäl föreligger för Kungl. Maj:t att med stöd av 2 § 3 mom. av förordningen om omsättningsskatt förordna om undantag från skatteplikt för de viktigaste av de byggnadsmaterial, vilka blivit hänförliga till butikshandelsvaror. Bland dessa kunna här som exempel nämnas spisar.

Som de sakkunniga starkt understrukt vid sina överläggningar med leverantörer av olika byggnadsmaterial, tillkommer det fabrikanterna att å sin sida på egen hand och inom sina sammanslutningar sträva efter ett förbilligande av tillverkningen genom rationalisering och standardisering. I den nuvarande situationen synes särskild uppmärksamhet böra ägnas häråt liksom även åt möjligheterna att genom inhemsk tillverkning skapa ersättning för sådana produkter, vilka icke kunna importeras eller för vilka råvaror icke finnas tillgängliga.

Sammanfattningsvis vilja de sakkunniga uttala, att möjligheter till pris-sänkningar enligt deras mening torde förefinnas för vissa byggnadsmaterial, vilka möjligheter givetvis böra till fullo utnyttjas. Å andra sidan finnas betydande risker för att prisstegringar å andra material skola inträda, vilka icke helt kunna hållas tillbaka. Vägande dessa båda möjligheter mot varandra ha de sakkunniga därför kommit till den slutsatsen, att de icke vågat räkna med någon sänkning av priserna för byggnadsmaterial i allmänhet. Å andra sidan ha de förutsatt, att någon ytterligare ökning av byggnadskostnaderna genom stegrade materialpriser icke heller skall uppkomma. De äro medvetna om, att detta resultat icke torde kunna uppnås utan ansträngningar från såväl företagens som de priskontrollerande myndigheternas sida.

KAPITEL 7.

Byggnadsindustrins arbetskostnader och byggnadsarbetarnas inkomster.**1. Byggnadsarbetarnas inkomster.**

En förutsättning för ett riktigt omdöme rörande byggnadsindustrins löner är kännedom icke blott om timlöner och ackordsförtjänster utan även om anställningsförhållanden och årsinkomster för byggnadsarbetarna. Medan den av socialstyrelsen bearbetade lönestatistiken innehåller vissa uppgifter rörande byggnadsarbetarnas tim- och veckoförtjänster, har den icke ansetts möjliggöra beräkningar av årsinkomster. Rörande dessa ha i officiell statistik eller offentliga utredningar icke funnits andra uppgifter än dels de inkomst-uppgifter, som bearbetats vid folkräkningar, dels den undersökning, som byggnadsindustrisakkunniga utförde rörande arbetsgivares och löntagares inkomster inom byggnadsindustrin, publicerad som del II av de sakkunnigas betänkande (S. O. U. 1938: 3), dels slutligen den arbetsstatistiska undersökning, som på sin tid verkställdes av B. Nyström på uppdrag av 1920 års byggnadsarbetarsakkunniga (Arbetsstatistisk undersökning rörande husbyggnadsverksamheten i Sveriges städer och stadsliknande samhällen, Stockholm 1922). Den vid 1935/36 års extra folkräkning använda yrkesgrupperingen är emellertid så summarisk, att en närmare belysning av inkomstförhållandena för olika grupper av byggnadsarbetare skulle förutsätta en omfattande bearbetning av själva primärmaterialet. Ur 1930 års folkräkning kunna däremot — så som bearbetningen där skett — omedelbart vissa uppgifter hämtas. Emellertid ligger 1930 års folkräkning liksom också byggnadsindustrisakkunnigas undersökning, som i här avsedd del omfattar åren 1931 och 1932, så pass långt tillbaka i tiden, att önskemål om uppgifter för något senare år måst resa sig. Byggnadsindustrisakkunnigas undersökning har vidare (med undantag av Stockholmstrakten) begränsats till städer, köpingar och municipalsamhällen. Såväl folkräkningarna som byggnadsindustrisakkunnigas undersökning äro slutligen grundade på taxeringsuppgifter med därav följande konsekvenser ifråga om resultaten. I sitt yttrande av den 30 september 1938 över byggnadsindustrisakkunnigas utredning understryker sålunda socialstyrelsen »det av de sakkunniga själva betonade förhållandet, att undersökningsresultaten äro behäftade med åtskilliga bristfälligheter, närmast beroende på att de svagheter, som alltid måste vidlåda inkomstredovisningar, utförda på grundval av ett skattestatistiskt material, förstöras genom byggnadsindustrins skiftande natur och oregelmässiga arbetsförhållanden. I fråga om löntagare inom byggnadsindustrins olika fack bruka sålunda de

deklarationerna kompletterande och kontrollerande löneuppgifterna inkomma rätt ojämnt och oregelbundet; det föreligger icke heller någon som helst skyldighet för hus- och villaägare att avgiva dylika uppgifter. Måhända har man här en förklaringsgrund till de anmärkningsvärt låga inkomstuppgifter, som flerstädes uppgivas för den av husägare mest anlitade gruppen av byggnadsarbetare, nämligen målarna.»

Byggnadskostnadssakkunniga ha ansett det vara av största värde vid fullföljandet av det åt dem givna utredningsuppdraget att erhålla ytterligare upplysningar rörande byggnadsarbetarnas inkomstförhållanden. Sådana upplysningar ha, som även socialstyrelsen i ovan citerade yttrande framhållit, synts vara möjliga att hämta ur de anmälningar om olycksfall i arbete, vilka samlas hos riksförsäkringsanstalten. »I dessa anmälningar», uttalar socialstyrelsen, »skall beträffande varje arbetsgivare, hos vilken den skadade haft anställning under året närmast före olycksfallsdagen, bl. a. uppgivas antalet av arbetaren utgjorda arbetsdagar samt uppbyren arbetsförtjänst i kontant lön och naturaförmåner. Detta material, där det med hänsyn till ersättningsberäkningen ligger i uppgiftslämnarnas intresse att icke underskatta sina arbetsförtjänster, har av socialstyrelsen med fördel utnyttjats i lönestatistiskt syfte i den nyligen utgivna utredningen om skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor.» Sedan detta yttrande avgavs, har samma material även kommit till användning vid en inom socialstyrelsen utförd undersökning rörande sågverksarbetarnas arbetsförhållanden. Vid båda dessa undersökningar har det sålunda rört sig om löntagare, vilka i likhet med byggnadsarbetarna ha säsongarbete, och materialet har därvid ansetts kunna ge en värdefull belysning av såväl inkomsterna som växlingarna i sysselsättning.

Med anledning härav hemställde byggnadskostnadssakkunniga i skrivelse till statsrådet och chefen för Kungl. socialdepartementet av den 6 september 1940, att åt socialstyrelsen måtte uppdragas att för de sakkunnigas räkning och i samråd med de sakkunniga utföra en undersökning av byggnadsarbetarnas årsinkomster och arbetssäsonger på grundval av anmälningarna om under 1939 inträffade olycksfall i arbete. Kungl. Maj:t uppdrog den 12 september 1940 åt socialstyrelsen att verkställa en sådan undersökning.

Undersökningen, vid vars genomförande även vissa statistiska uppgifter kunnat erhållas från såväl arbetsgivareorganisationer som fackförbund, har inom socialstyrelsen under samråd med de sakkunnigas ordförande och sekreterare närmast letts av t. f. aktuarien Leif Björk, vilken även i huvudsak författat den följande redogörelsen.

Enligt formuläret för anmälan om olycksfall i arbete skall vederbörande arbetsgivare angiva bl. a. den skadades födelseår och -dag, civilstånd, yrke och bostad. För vederbörande olycksfallsförsäkringsanstalts behov skall vidare ett helt arbetsår närmast före olycksfallsdagen redovisas på så sätt, att för varje period, under vilken den skadade haft arbetsanställning, uppgivas sysselsättningens art, antal arbetsdagar, kontant inkomst och naturaförmåner, varjämte för övriga tidsperioder lämnas upplysning om huruvida

vederbörande arbetat för egen räkning eller saknat arbete på grund av sjukdom, arbetslöshet eller annan orsak.

Undersökningen har tillgått så, att inom riksförsäkringsanstalten först utsorterades sådana anmälningar om under år 1939 inträffade olycksfall, som avsågo arbetare inom husbyggnadsfacket, varefter vissa uppgifter överfördes till kartoliner, som sedan bearbetades inom socialstyrelsen.

Vid materialets bearbetning har man uteslutit anmälningar, som avsett arbetsförmän, lärlingar och kvinnor, samt arbetare, som voro söner eller fäder till respektive arbetsgivare; anmälningar, i vilka redovisats inkomster av självständig förvärvsverksamhet eller arbete för egen räkning, ha behandlats separat (jfr nedan sid. 155). Av de återstående anmälningarna befunnos 6 308 innehålla användbara uppgifter om den sammanlagda arbetsinkomsten under ett år tillbaka från olycksfallstillfället. Uppgifter i dessa anmälningar ligga till grund för efterföljande tabeller (I—VI).

De redovisade arbetarna ha fördelats på 11 yrkesgrupper i huvudsaklig anslutning till den gruppering, som tillämpades av 1934 års byggnadsindustri-sakkunniga vid deras undersökning av inkomstförhållandena för arbetsgivare och löntagare inom byggnadsindustrin (S. O. U. 1938: 3, sid. 152 o. f.), nämligen:

459 murare, 1 743 byggnadsträarbetare, 14 glasmästeriarbetare, 1 991 byggnadsgrovarbetare, 273 målare, 141 plåtslagare, 803 rörarbetare, 77 byggnadsmides- och metallarbetare, 459 elektriska arbetare, 13 chaufförer och transportarbetare, 335 arbetare utan angivet yrke och arbetare tillhörande diverse specialiteter.

Inom varje yrkesgrupp ha arbetarna fördelats på följande *ortsgrupper*:

Stockholm med förorter (Djursholm, Lidingö, Sundbyberg, Stocksund, Saltsjöbaden, Solna, Danderyd, Täby, Sollentuna, Järfälla, Spånga, Nacka, Huddinge, Salem, Botkyrka, Bo, Gustavsberg, Östra Ryd, Lovö, Tyresö),

Göteborg med förorter (Mölndal, Partille, V. Frölunda, Torslanda, Björlanda, Tuve, Säve, Backa, Råda, Landvetter, Askim, Källered),

Malmö med förorter (Bunkeflo, Lomma, Burlöv),

Städer med 30 000—100 000 invånare,

» och köpingar » 10 000—30 000 »

» » » under 10 000 »

Landskommuner (se nedan).

Landskommunerna ha fördelats på *landsdelar* och *närings typer*. Landsdelsindelningen är den inom socialstatistiken brukliga. *Östra Sverige* omfattar sålunda Stockholms, Uppsala, Västmanlands, Södermanlands och Östergötlands län, *Småland och öarna* Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län, *södra Sverige* Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län, *västra Sverige* Hallands, Göteborgs och Bohus, Alvsborgs, Skaraborgs, Värmlands och Örebro län samt *norra Sverige* Kopparbergs, Gävleborgs, Väster-norrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län.

Landskommunernas fördelning efter *näringsstyper* ansluter sig till 1930 års folkräkning.

Som A-kommuner betecknas kommuner med minst 75 % av befolkningen tillhörande jordbruk med binärningar; i B-kommunerna tillhörde 50—75 % av befolkningen jordbruk med binärningar; i C-kommunerna tillhörde mindre än 50 % av befolkningen jordbruk med binärningar, och mindre än $\frac{2}{3}$ av befolkningen bodde i tätorter; i D-kommunerna bodde minst $\frac{2}{3}$ av befolkningen i tätorter.

Arbetarna inom varje yrkesgrupp ha vidare fördelats på *åldersklasser* efter åldern den 31 december 1938.

Materialets representativitet. En uppskattning av hela antalet inom byggnadsindustrin sysselsatta arbetare blir med nödvändighet approximativ och osäker. Byggnadsindustrisakkunniga ha på följande sätt uppskattat antalet arbetare inom byggnadsindustrins olika fack vid slutet av 1930, respektive 1935 (S. O. U. 1938: 10, sid. 116):

	^{31/12} 1930	^{31/12} 1935
Murare	10 958	9 462
Cementarbetare ¹	2 325	—
Byggnadssnickare, timmermän	32 197	32 000
Övriga husbyggnadsarbetare	23 079	37 863
Måleriarbetare	17 812	16 407
Glasmästeri- och förgylleriarbetare ²	1 132	—
Kakelugnsmakare ³	654	—
Rörarbetare (inomhus)	7 869	8 000
Plåtslagare	2 000	2 300
Byggnadssmidens- och metallarbetare	1 500	2 000
Elektriska arbetare	4 000	5 000
	Samtliga fack 103 526	113 032

Siffrorna för 1930 grunda sig på 1930 års folkräkning, med undantag för de tre sista grupperna, vilkas antal uppskattats med ledning av upplysningar från vederbörande fackförbund. Siffrorna för 1935 grunda sig på medlemsantalet i respektive fackförbund med tillägg av ett approximativt beräknat antal syndikalistiskt organiserade samt oorganiserade arbetare.

Det är att märka, att byggnadsindustrisakkunniga efter 1930 års folkräkning endast återgivit antalet arbetare i respektive fack, som redovisats under rubriken »husbyggnadsverksamhet». I folkräkningen (del III, sid. 484 o. f.) redovisas bl. a. 3 442 målare och lackerare, 2 702 murare och hantlangare och 41 057 snickare och timmermän (ej tillhörande trävaruindustrin), vilka tillhörde andra näringsgrenar än husbyggnadsverksamheten. Det är icke möjligt att avgöra, hur många av dessa arbetare, som voro sysselsatta med byggnadsverksamhet. I varje fall torde bland dem återfinnas ett avsevärt antal mer eller mindre fast anställda byggnadsarbetare vid industriföretag o. d. Om de

¹ Inräknade 1935 bland »övriga husbyggnadsarbetare».

² Inräknade 1935 bland byggnadssnickare och timmermän.

³ Inräknade 1935 bland murare.

av byggnadsindustrisakkunniga anförda siffrorna godtagas som mått på arbetarantalet inom den egentliga byggnadsindustrin, torde man med ledning av socialstyrelsens statistik över byggnadsverksamheten kunna uppskatta motsvarande antal år 1939 till c:a 140 000 (jfr S. O. U. 1939: 50, sid. 11). Då emellertid socialstyrelsens undersökning även omfattar byggnadsarbetare, anställda vid industriella företag, och arbetare, som varit mera tillfälligt verksamma inom byggnadsfacket, bör man för uppskattning av materialets representativitet räkna med 150 000 à 160 000 byggnadsarbetare i vidare bemärkelse. Man finner då, att de 6 308 arbetare, för vilka uppgifter om årsinkomsten kunnat erhållas, representera c:a 4 % av byggnadsarbetarkåren.

Byggnadsarbetarnas årsinkomster och sysselsättningsförhållanden enligt olycksfallsmaterialet.

I tab. I—VI meddelas beträffande murare, byggnadsträarbetare, byggnadsgrovarbetare, målare, rörarbetare och elektriska arbetare fördelningen efter den sammanlagda årsinkomsten samt medianer och medeltal för årsinkomsten. Man har för varje arbetare räknat med den sammanlagda årsinkomsten av arbete inom byggnadsindustrin och övriga fack. Vidare återges i tabellerna de uppgifter, som kunnat erhållas om arbetarnas sammanlagda arbetstid under ett år, anställningstiden hos den siste arbetsgivaren i byggnadsfacket och antalet sysselsättningar under ett år; dylika uppgifter saknas beträffande en stor del av de arbetare, för vilka inkomsterna under ett år blivit redovisade. — Tabellerna avse ej sådana arbetare, som under någon del av året varit sysselsatta med eget förvärvsarbete eller arbete för egen räkning, enär tillförlitliga uppgifter ej kunnat erhållas om inkomsterna av (respektive värdet av) dylikt arbete.

Som ovan framhållits, saknades användbara uppgifter om inkomsterna under ett år beträffande en stor del av de olycksfallsskadade arbetarna. Bland arbetarna utan redovisad årsinkomst dominerade helt sådana arbetare, som varit sysselsatta mindre än ett år hos den arbetsgivare, i vars verksamhet olycksfallet inträffat; användbara inkomstuppgifter förelågo däremot beträffande det stora flertalet av arbetare med minst ett års anställning hos samme arbetsgivare. Härav följer, att i det bearbetade materialet arbetare med mera stadigvarande anställningsförhållanden äro överrepresenterade. Man har sökt eliminera verkningarna av denna ojämnhet i materialets sammansättning genom s. k. »standardräkning» av de genomsnittliga årsinkomsterna. Härvid ha de redovisade medelinkomsterna för arbetare med en anställningstid under, respektive över ett år och arbetare utan angiven anställningstid »sammanvägts» med hänsyn till den relativa frekvensen av dessa tre kategorier bland samtliga olycksfallsskadade arbetare inom respektive grupp. Då årsinkomsterna i allmänhet voro något större för arbetare med minst ett års anställningstid än för arbetare med kortare anställningstid, ligga dessa standardräknade medelinkomster, som återgivas i tab. 53, i regel något lägre än mot-

Tab. III. Årsinkomster och sysselsättningsförhållanden 1938—1939 för byggnadsgrovarbetare.

Antal redo- visade ar- betare	Däruv med en årsinkomst av kr.										Mc- dian- in- komst, kr.	Ge- nom- snitt- lig årsin- komst, kr.	Antal arbetare med en syssel- sättning av arbetsdagar pr år			Antal arb. med ... års anst.-tid hos senaste arbetsgiv.			Antal arbetare med anställningar under ett arbetsår									
	under 1 000	1 000—1 499	1 500—1 999	2 000—2 499	2 500—2 999	3 000—3 499	3 500—3 999	4 000—4 499	4 500—4 999	5 000—5 999			6 000—6 999	7 000—7 999	8 000 och däröver	under 150	150—224	225 o. däröver	under 1	1 o. däröver	ej angivna	1	2	3	4	5 o. däröver	ej angivna	
	372	1 4	8	20	33	66	67	46	40	53			29	4	1	3 993	4 046	3	27	209	133	146	200	26	234	44	17	13
Stockholm med förorter	372	1 4	8	20	33	66	67	46	40	53	29	4	1	3 993	4 046	3	27	209	133	146	200	26	234	44	17	13	2	62
Göteborg med förorter	353	2 2	14	21	53	96	62	47	18	14	4	—	—	3 388	3 452	2	12	153	166	169	160	4	165	56	33	12	11	56
Malmö med förorter	109	—	4	14	21	35	22	9	4	—	—	—	—	3 221	3 199	1	4	71	33	43	63	3	66	15	12	3	1	12
Städer med 30—100 000 inv.	297	1 9	15	20	49	90	53	35	16	9	—	—	—	3 303	3 281	7	11	188	91	122	159	16	174	42	28	12	5	36
Städer o. köp. med 10—30 000 inv.	273	3 10	19	45	81	73	32	9	—	—	1	—	—	2 867	2 827	7	15	157	94	145	121	7	142	43	26	14	12	36
Städer o. köp. med under 10 000 inv.	261	2 7	22	49	62	49	33	19	9	7	2	—	—	2 907	2 994	4	19	153	85	146	106	9	121	50	25	10	12	43
Samtliga städer och köpingar ..	1 645	9 32	82	169	299	409	269	165	87	83	35	5	1	3 283	3 362	24	88	931	602	771	809	65	902	250	141	64	43	245
Landsbygden	346	16 43	75	72	55	57	17	7	3	—	1	—	—	2 271	2 344	18	50	174	104	221	121	4	137	58	57	16	24	54
Östra Sverige	64	3 2	7	15	19	11	5	1	—	—	—	—	—	2 632	2 603	2	6	40	16	31	33	—	36	6	13	1	3	5
Småland och Öarna	44	3 7	15	8	2	7	—	1	—	—	—	—	—	1 900	2 105	2	8	26	8	34	10	—	15	8	3	3	7	—
Södra Sverige	37	1 6	9	10	6	3	2	—	—	—	—	—	—	2 125	2 188	3	5	21	8	18	19	—	20	5	6	1	—	5
Västra Sverige	106	4 17	18	23	11	22	7	3	1	—	—	—	—	2 304	2 393	6	16	49	35	68	36	2	39	26	18	3	6	14
Norra Sverige	95	5 11	26	16	17	14	3	2	1	—	—	—	—	2 172	2 285	5	15	38	37	70	23	2	27	13	12	8	12	23
A-kommuner	48	2 8	15	10	7	4	1	1	—	—	—	—	—	1 967	2 069	1	5	16	26	36	11	1	13	8	3	3	6	10
B-kommuner	67	5 11	15	13	8	8	6	—	—	—	—	—	—	2 096	2 267	4	9	34	20	43	23	1	25	6	8	3	9	16
C-kommuner	132	5 16	34	29	17	19	6	4	2	—	—	—	—	2 190	2 316	12	21	69	30	33	48	1	52	23	27	6	7	17
D-kommuner	99	4 8	11	20	23	26	4	2	1	—	—	—	—	2 641	2 572	1	15	55	28	59	39	1	47	21	14	4	2	11
Samtliga orter	1 991	25 75	157	241	354	466	286	172	90	83	36	5	1	3 154	3 165	42	138	1 105	706	992	930	69	1 039	308	198	80	67	299
Arbetare i åldern: under 20 år	35	4 11	9	5	5	—	—	1	—	—	—	—	—	1 639	1 736	—	4	21	10	26	9	—	11	7	6	3	3	5
20—24 år	157	6 19	31	33	24	23	14	3	3	1	—	—	—	2 341	2 421	10	32	61	54	111	44	2	55	39	21	7	7	28
25—29 »	382	5 12	31	45	78	92	62	27	14	14	1	—	—	3 109	3 103	10	23	213	136	215	160	7	191	56	50	28	11	46
30—39 »	697	3 15	43	92	120	173	106	62	37	27	15	4	—	3 218	3 293	9	35	414	239	333	340	24	382	102	73	25	21	94
40—49 »	409	2 10	20	32	74	87	66	43	25	33	16	1	—	3 382	3 517	7	23	223	156	179	207	23	223	69	26	9	12	70
50—59 »	219	2 5	14	24	35	62	31	30	7	7	2	—	—	3 238	3 234	3	11	125	80	94	116	9	121	27	17	6	9	39
60 år och däröver	63	2 3	7	6	14	20	3	4	1	1	2	—	—	2 982	2 936	2	8	28	25	22	38	3	39	5	2	2	3	12
ej angiven ålder	29	1	—	2	4	4	2	3	—	—	—	—	—	3 194	3 119	1	2	20	6	12	16	1	17	3	3	—	1	5

Tab. V. Årsinkomster och sysselsättningsförhållanden 1938—1939 för rörarbetare.

Antal redo- visade ar- betare	Därav med en årsinkomst av kr.										Me- dian- in- komst, kr.	Ge- nom- snitt- lig årsin- komst, kr.	Antal arbetare med en syssel- sättning av arbetsdagar pr år				Antal arb. med ...års anst.-tid hos senaste arbetsgiv.				Antal arbetare med anställningar under ett arbetsår									
	under 1 000	1 000—1 499	1 500—1 999	2 000—2 499	2 500—2 999	3 000—3 499	3 500—3 999	4 000—4 499	4 500—4 999	5 000—5 999			6 000—6 999	7 000—7 999	8 000 och däröver	under 150			225 o. däröver			under 1			1 o. däröver			ej angivna		
																1	2	3	4	5 o. däröver	1	2	3	4	5 o. däröver	1	2	3	4	5 o. däröver
Stockholm med förorter	213	—	3	5	7	14	23	30	28	35	45	18	4	1	4 438	4 393	9	157	47	41	165	7	183	8	5	2	—	15		
Göteborg med förorter	130	3	5	2	9	13	14	23	26	18	14	3	—	—	3 913	3 775	4	3	43	9	120	1	119	4	3	—	4	—		
Malmö med förorter	48	—	—	1	4	4	10	9	7	5	6	1	—	—	3 778	3 921	1	1	40	6	2	46	—	1	—	—	1	—		
Städer med 30—100 000 inv.	89	1	4	1	9	10	23	18	8	10	4	1	—	—	3 424	3 434	2	5	63	19	12	76	1	79	7	1	—	2		
Städer o. köp. med 10—30 000 inv.	119	1	4	3	15	24	20	27	15	6	4	—	—	—	3 313	3 287	2	2	97	18	12	107	—	111	5	3	—	—		
Städer o. köp. med under 10 000 inv.	100	2	7	12	23	18	11	8	4	3	—	—	—	—	2 870	2 876	2	3	83	12	22	78	—	86	9	3	—	—		
Samtliga städer och köpingar	699	7	23	24	56	88	108	118	92	78	76	23	4	2	3 684	3 718	11	23	520	145	98	592	9	623	84	15	3	—	24	
Landsbygden	104	1	16	22	19	15	11	6	6	4	3	1	—	—	2 342	2 572	3	14	70	17	19	84	1	91	7	1	2	—	3	
Östra Sverige	26	—	5	5	3	5	4	2	2	—	—	—	—	—	2 500	2 477	—	3	17	6	7	19	—	20	3	1	1	—	1	
Småland och barna	13	1	1	3	6	—	1	1	1	—	—	—	—	—	2 125	2 112	—	—	12	1	1	11	1	13	—	—	—	—	—	
Södra Sverige	15	—	2	2	4	2	1	1	2	1	—	—	—	—	2 438	2 690	1	3	9	2	1	14	—	15	—	—	—	—	—	
Västra Sverige	27	—	5	7	2	3	3	2	2	2	1	—	—	—	2 375	2 687	2	5	16	4	6	21	—	24	2	—	—	—	—	
Norra Sverige	23	—	3	5	4	5	2	—	1	2	1	—	—	—	2 438	2 728	—	3	16	4	4	19	—	19	2	—	—	—	—	
A-kommuner	10	—	1	2	5	—	1	—	1	—	—	—	—	—	2 200	2 320	—	1	8	1	2	8	—	9	—	—	—	—	—	
B-kommuner	36	—	7	10	5	6	3	1	2	2	—	—	—	—	2 100	2 381	1	6	25	4	6	30	—	31	3	—	—	—	—	
C-kommuner	32	1	7	5	5	3	4	2	2	—	3	—	—	—	2 300	2 575	1	5	21	5	7	25	—	29	1	1	—	—	—	
D-kommuner	26	—	1	5	4	6	3	3	1	2	—	—	—	—	2 750	2 931	1	2	16	7	4	21	1	22	3	—	—	—	—	
Samtliga orter	803	8	39	46	75	103	119	124	98	82	79	24	4	2	3 546	3 570	14	37	590	162	117	676	10	714	41	16	5	—	—	27
Arbetare i åldern: under 20 år	53	1	16	12	11	9	4	—	—	—	—	—	—	—	1 896	1 958	1	5	35	12	17	35	1	41	7	3	—	—	—	
20—24 år	121	6	11	16	21	24	18	12	8	3	2	—	—	—	2 635	2 656	9	9	81	22	22	98	1	100	14	2	—	—	—	—
25—29 »	192	—	7	11	21	34	39	30	24	13	9	3	1	—	3 295	3 366	2	11	132	47	37	154	1	165	11	4	3	—	—	—
30—39 »	257	1	—	6	18	20	34	30	36	42	35	10	3	2	3 995	4 063	1	8	199	49	29	224	4	240	5	5	2	—	—	—
40—49 »	109	—	2	1	1	6	12	19	20	17	25	6	—	—	4 338	4 336	3	3	83	23	7	100	2	102	1	1	—	—	—	—
50—59 »	46	—	1	1	1	4	7	9	7	6	8	3	—	—	4 071	4 220	1	—	42	3	—	45	1	44	2	—	—	—	—	—
60 år och däröver	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 313	3 503	—	1	12	4	4	13	—	15	1	—	—	—	—	—
ej angivnen ålder	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 000	3 100	—	—	16	2	2	1	7	—	—	—	—	—	—	—

Tab. VI. Årsinkomster och sysselsättningsförhållanden 1988—1989 för elektriska arbetare.

	Därrav med en årsinkomst av kr.								Me- dian- in- komst, kr.	Antal arbetare med en syssel- sättning av arbetsdagar pr år			Antal arb. med ... års anst.-tid anställningar under ett arbetsår												
	Antal redovisade arbetare									ej angivna			ej angivna												
	under 1 000	1 000—1 499	1 500—1 999	2 000—2 499	2 500—2 999	3 000—3 499	3 500—3 999	4 000—4 499		4 500—4 999	5 000—5 999	6 000—6 999	7 000—7 999	8 000 och däröver	under 150	150—224	225 o. däröver	1	2	3	4	5 o. däröver			
Stockholm med förorter	102	2	7	3	1	13	12	13	16	28	6	1	—	2	4	72	24	28	80	12	3	1	—	6	
Göteborg med förorter	64	2	2	5	7	12	11	10	9	3	3	—	—	2	53	9	10	55	8	—	—	—	—	1	
Malmö med förorter	24	3	4	2	2	1	3	5	1	3	—	—	—	—	16	8	1	22	1	1	—	—	—	—	
Städer med 30—100 000 inv.	67	3	3	5	5	8	9	13	8	5	3	—	—	—	2	59	6	7	62	2	—	—	—	3	
Städer o. köp. med 10—30 000 inv.	50	2	3	4	7	8	14	7	3	2	—	—	—	—	1	33	16	4	43	2	—	—	—	5	
Städer o. köp. med under 10 000 inv.	52	1	3	9	6	8	12	5	1	1	—	—	—	—	42	10	10	45	3	2	—	—	—	2	
Samtliga städer och köpingar ..	359	115	28	25	30	54	54	53	38	41	15	5	—	2	9	275	73	60	307	28	6	1	—	17	
Landsbygden	100	413	13	16	18	15	7	6	4	3	1	—	—	—	11	71	18	14	83	6	2	—	—	5	
Östra Sverige	29	1	3	3	6	7	2	1	3	1	1	—	—	—	2	21	6	5	24	2	1	—	—	1	
Småland och barna	12	1	2	3	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	8	2	3	9	1	1	—	—	—	
Södra Sverige	11	1	2	1	1	3	2	—	—	—	—	—	—	—	1	8	2	1	10	1	—	—	—	—	
Västra Sverige	31	7	5	6	3	2	2	3	1	2	—	—	—	—	3	25	3	4	25	2	—	—	—	2	
Norra Sverige	17	1	2	2	3	3	2	1	—	—	—	—	—	—	3	9	5	1	15	1	—	—	—	2	
A-kommuner	17	2	4	5	5	7	4	—	1	1	—	—	—	—	3	9	5	1	16	1	—	—	—	—	
B-kommuner	35	1	4	9	3	6	7	4	—	1	—	—	—	—	4	23	8	8	26	1	—	—	—	2	
C-kommuner	34	5	4	6	5	5	2	4	2	1	—	—	—	—	2	30	2	1	32	1	—	—	—	2	
D-kommuner	14	3	2	—	2	1	1	1	1	1	—	—	—	—	2	9	3	4	9	1	2	—	—	2	
Samtliga orter	459	528	41	41	48	69	61	59	42	44	16	5	—	2	20	346	91	74	375	34	8	1	—	22	
Arbetare i åldern:																									
under 20 år	68	320	22	11	5	5	2	—	—	—	—	—	—	—	5	52	11	22	44	9	2	—	—	5	
20—24 år	66	4	10	7	13	10	9	8	4	1	—	—	—	—	4	41	20	15	49	2	2	—	—	3	
25—29 »	72	1	3	8	11	12	11	9	5	9	1	—	—	—	3	53	16	11	59	2	2	—	—	3	
30—39 »	132	—	3	9	8	23	22	18	19	16	9	2	—	—	6	101	25	18	112	2	1	—	—	8	
40—49 »	86	—	—	1	5	9	13	16	10	12	5	2	—	—	2	73	11	3	82	1	8	1	—	2	
50—59 »	27	—	—	2	—	—	—	—	4	4	1	—	—	—	1	20	6	4	22	1	—	—	—	2	
60 år och däröver	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3	—	—	3	—	—	—	—	—	
ej angiven ålder	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	4	—	—	—	—	—	

Tab. 53. Standardräknade medeltal för årsinkomsten 1938—1939 (kr.)
inom olika yrkesgrupper.

	Murare	Byggnads- trä- arbetare	Byggnads- grov- arbetare	Målare	Rör- arbetare	Elektriska arbetare
Stockholm med förorter	5 402	5 294	3 831	4 675	4 106	4 113
Göteborg med förorter	4 730	4 296	3 348	3 931	3 519	3 433
Malmö med förorter	4 379	3 961	3 121	3 607	3 714	2 885
Städer med 30—100 000 inv.	3 784	3 748	3 178	3 786	3 164	3 799
Städ. o. köp. m. 10—30 000 inv.	3 623	3 239	2 772	3 694	3 092	3 051
Städ. o. köp. m. und. 10 000 inv.	3 314	3 051	2 950	3 009	2 745	2 835
Samtliga städer och köpingar	4 211	3 866	3 245	3 925	3 494	3 544
Landsbygden	3 052	2 428	2 297	2 187	2 428	2 630
Östra Sverige	3 883	2 717	2 555	2 095	2 123	3 057
Småland och Öarna	2 932	2 198	2 087	2 121	2 154	2 224
Södra Sverige	2 521	2 208	2 124	1 968	2 507	2 518
Västra Sverige	2 945	2 468	2 338	2 275	2 630	2 630
Norra Sverige	2 774	2 409	2 257	2 201	2 681	2 002
A-kommuner	2 820	1 979	2 092	2 134	2 230	3 248
B-kommuner	2 750	2 212	2 181	1 969	2 317	2 449
C-kommuner	3 153	2 577	2 293	2 112	2 434	2 686
D-kommuner	3 348	3 121	2 515	3 341	2 681	2 583
Samtliga orter	4 018	3 345	3 065	3 401	3 349	3 346
Arbetare i åldern						
under 20 år	2 404	2 265	1 784	1 398	1 901	1 904
20—24 år	3 753	2 630	2 364	2 388	2 455	2 923
25—29 "	3 848	3 289	3 017	3 241	3 277	3 422
30—39 "	4 023	3 461	3 202	3 792	3 873	3 965
40—49 "	4 304	3 662	3 336	4 008	4 169	4 077
50—59 "	4 446	3 475	3 113	4 122	4 220	3 992
60 år och däröver	3 776	3 204	2 698	3 075	3 449	3 917

svarande enkla medeltal för årsinkomsterna enligt tab. I—VI. Skillnaden är emellertid ringa.

I tab. 54 återges de genomsnittliga årsinkomsterna för samtliga undersökta yrkesgrupper, d. v. s. förutom de yrken, som redovisas i tab. I—VI, även glas-mästeriarbetare, plåtslagare, »övriga metallarbetare», chaufförer och transportarbetare samt arbetare utan angivet yrke m. fl.

Den genomsnittliga årsinkomsten 1938—39 för samtliga redovisade murare var 4 029 kr. och medianinkomsten 3 796 kr. Motsvarande siffror voro för byggnadsträarbetare 3 428 och 3 265 kr., för glasmästeriarbetare 3 893 och 4 000 kr., för byggnadsgrovarbetare 3 185 och 3 154 kr., för målare 3 529 och 3 423 kr., för plåtslagare 3 413 och 3 355 kr., för rörarbetare 3 570 och 3 546 kr., för övriga metallarbetare 3 834 och 3 656 kr., för elektriska arbetare 3 524 och 3 482 kr., för chaufförer och transportarbetare 3 127 och 3 125 kr. samt för arbetare utan angivet yrke m. fl. 2 463 och 2 366 kr.

Tab. 54. Genomsnittlig årsinkomst 1938—1939 för olika yrkesgrupper.

	Murare	Byggnads-trä-arb.	Glas-mäs-teri-arb.	Byggnads-grov-arb.	Må-lare	Plåt-slagare	Rör-arb.	Öv-riga me-tall-arb.	Elek-triska arb.	Chauf-förer och trans-port-arb.	Arb. utan ang. yrke m. fl.
Stockholm med förorter ..	5 570	5 410	5 133	4 046	4 992	4 706	4 393	4 150	4 319	3 550	4 086
Göteborg med förorter ..	4 567	4 325	—	3 452	4 122	3 488	3 775	4 050	3 705	3 450	3 658
Malmö med förorter	4 405	3 983	—	3 199	3 622	3 450	3 921	—	3 217	3 150	3 175
Städer m. 30—100 000 inv.	3 833	3 798	3 550	3 281	3 897	3 622	3 434	3 350	3 992	3 283	3 080
Städer och köpingar med 10—30 000 inv.	3 618	3 306	2 750	2 827	3 681	3 126	3 287	3 525	3 382	2 850	2 904
Städer och köpingar med under 10 000 inv.	3 278	3 094	2 250	2 994	2 986	2 707	2 876	3 414	2 992	2 550	2 793
Samtl. städer och köpingar	4 225	3 923	3 958	3 362	4 055	3 693	3 718	3 835	3 752	3 250	3 125
Landsbygden	3 099	2 469	3 050	2 344	2 237	2 231	2 572	3 828	2 706	2 717	2 104
Östra Sverige	3 768	2 739	—	2 603	2 317	3 021	2 477	4 283	3 116	3 050	2 303
Småland och Öarna	3 063	2 227	—	2 105	2 027	1 550	2 112	—	2 258	—	1 850
Södra Sverige	2 513	2 248	3 050	2 188	2 188	1 350	2 690	2 750	2 405	—	2 205
Västra Sverige	2 993	2 475	—	2 393	2 302	2 238	2 687	2 417	2 705	2 550	2 076
Norra Sverige	2 909	2 518	—	2 285	2 275	2 017	2 728	5 800	2 521	—	2 060
A-kommuner	2 793	1 981	—	2 069	2 192	3 450	2 320	—	2 879	2 550	1 889
B-kommuner	2 978	2 252	—	2 257	1 984	1 795	2 381	3 950	2 536	3 050	1 982
C-kommuner	3 147	2 613	—	2 316	2 130	1 825	2 575	2 900	2 812	—	2 256
D-kommuner	3 378	3 141	3 050	2 572	3 177	3 207	2 931	4 150	2 664	—	2 664
Samtliga orter	4 029	3 428	3 893	3 185	3 529	3 413	3 570	3 834	3 524	3 127	2 463
Arbetare i åldern											
under 20 år	2 458	2 323	1 850	1 736	1 440	1 836	1 958	2 664	1 909	—	1 450
20—24 år	3 715	2 772	—	2 421	2 464	2 255	2 656	3 188	2 991	3 000	1 912
25—29 »	3 881	3 355	3 890	3 105	3 344	3 796	3 366	3 709	3 660	3 100	2 408
30—39 »	4 075	3 500	4 950	3 293	3 932	3 577	4 063	4 261	4 053	2 983	2 632
40—49 »	4 312	3 754	—	3 517	4 207	4 521	4 336	4 220	4 133	—	2 701
50—59 »	4 328	3 580	3 050	3 224	4 345	4 367	4 220	3 583	4 076	3 450	2 570
60 år och däröver	3 860	3 317	3 550	2 936	3 119	2 493	3 503	—	3 917	—	2 415

Av tab. I—VI framgår, att årsinkomsterna visade en avsevärd spridning icke blott för varje yrkesgrupp i dess helhet, utan även för varje ortsgrupp och åldersgrupp. En allmän bild av inkomstspridningen ger tablån överst å nästa sida, i vilken för varje yrkesgrupp anges nedre kvartilen, medianen och övre kvartilen för årsinkomsten (d. v. s. den inkomst, som överskrides av respektive 75 %, 50 % och 25 % av samtliga individer), ävensom den övre kvartilen i procent av den nedre.

Om de olika yrkesgrupperna ordnas i en fallande skala efter den genomsnittliga årsinkomsten, finner man att murare hade den högsta medianinkomsten; därefter följa glasmästeriarbetare, »övriga metallarbetare», rörarbetare, målare, elektriska arbetare, byggnadssträvarbetare, plåtslagare, byggnadsgrovarbetare, chaufförer och transportarbetare, arbetare utan angivet yrke m. fl. Relationerna mellan de olika yrkesgruppernas årsinkomster äro

Yrkesgrupp	Antal redovisade arbetare	Årsinkomst					Medeltal (kr.)
		Nedre kvartil (kr.)	Median (kr.)	Övre kvartil (kr.)	Övre kvartil i % av den nedre		
Murare	459	3 036	3 796	4 878	160·7	4 029	
Byggnadsträarbetare	1 743	2 450	3 265	4 210	171·8	3 428	
Glasmästeriarbetare	14	2 750	4 000	4 875	177·3	3 893	
Byggnadsgrovarbetare	1 991	2 499	3 154	3 806	152·3	3 185	
Målare	273	2 488	3 423	4 496	180·7	3 529	
Plåtslagare	141	2 339	3 355	4 337	185·4	3 413	
Rörarbetare	803	2 659	3 546	4 450	167·4	3 570	
Övriga metallarbetare	77	3 059	3 656	4 688	153·3	3 834	
Elektriska arbetare	459	2 497	3 482	4 434	177·6	3 524	
Chaufförer och transportarb.	13	2 781	3 125	3 396	122·1	3 127	
Arbetare utan ang. yrke m. fl.	335	1 784	2 366	2 994	167·8	2 463	

väsentligt andra i landskommunerna än i städer och köpingar, såsom framgår av nedanstående tablå, i vilken de genomsnittliga årsinkomsterna för olika yrkesgrupper uttryckts i procent av murarnas genomsnittsinkomst:

	Städer och köpingar	Landskommuner	Hela riket
Murare	100·0	100·0	100·0
Byggnadsträarbetare	92·9	79·7	85·1
Glasmästeriarbetare	93·7	98·4	96·6
Byggnadsgrovarbetare	79·6	75·6	79·1
Målare	96·0	72·2	87·6
Plåtslagare	87·4	72·0	84·7
Rörarbetare	88·0	83·0	88·6
Övriga metallarbetare	90·8	123·5	95·2
Elektriska arbetare	88·8	87·3	87·5
Chaufförer m. fl.	76·9	87·7	77·6
Arbetare utan angivet yrke m. fl.	74·0	67·9	61·1

Om man med ledning av tab. I—VI och tab. 53 jämför inkomstförhållandena inom olika ortsgrupper för arbetare, tillhörande en och samma yrkesgrupp, finner man i stort sett en tendens till stegring av årsinkomsten med växande ortsstorlek; detta gäller vare sig man jämför medianinkomsterna eller de genomsnittliga årsinkomsterna. I fråga om byggnadsgrovarbetare finner man dock något högre årsinkomster i städer och köpingar med under 10 000 invånare än i städer och köpingar med 10 000—30 000 invånare. I Malmö voro grovarbetarnas inkomster något lägre än i städer med 30 000—100 000 invånare, och målarnas och de elektriska arbetarnas inkomster voro lägre än i städer och köpingar med 10 000—100 000 invånare.

Inom samtliga yrkesgrupper voro de genomsnittliga årsinkomsterna för landsbygden i dess helhet lägre än i de minsta städerna och köpingarna (under 10 000 invånare). När landskommunerna fördelas efter näringstyper, framträda i D-kommunerna högre genomsnittsinkomster än i städer och köpingar under 10 000 invånare för murare, träarbetare, målare och rörarbe-

tare, under det grovarbetare och elektriska arbetare i varje grupp av landskommuner hade lägre genomsnittsinkomster än i de minsta städerna och köpingarna. Vid jämförelse mellan landskommuner, tillhörande olika närings typer, finner man att genomsnittsinkomsterna för murare, träarbetare, grovarbetare, målare och rörarbetare voro högre i D-kommunerna än i övriga kommuntyper. För murare, träarbetare, grovarbetare och rörarbetare voro inkomsterna lägst i A-kommunerna.

Om man fördelar landskommunerna efter landsdelar, finner man att genomsnittsinkomsterna för murare, träarbetare, grovarbetare, målare och elektriska arbetare voro högst i östra Sverige samt att inkomsterna för träarbetare, grovarbetare, målare, rörarbetare och elektriska arbetare voro lägst i Småland och öarna. I östra Sveriges landskommuner var genomsnittsinkomsten för murare högre än i städer och köpingar med under 30 000 invånare; genomsnittsinkomsten för elektriska arbetare var högre än i städer och köpingar med under 10 000 invånare.

Vid jämförelse mellan olika åldersgrupper av arbetare finner man en tendens till ökning av årsinkomsten med stigande levnadsålder, bortsett från den högsta eller de båda högsta åldersgrupperna (60 år och däröver, respektive 50 år och däröver). För murare och målare nådde den genomsnittliga årsinkomsten sitt maximum i åldersgruppen 50—59 år, för träarbetare, grovarbetare, rörarbetare och elektriska arbetare i gruppen 40—49 år.

Det bör framhållas, att åtskilliga av de medeltal, som ligga till grund för ovan anförda jämförelser, avse mycket små grupper av arbetare. Vidare är att märka, att tendenserna icke bli alldeles desamma, om man i stället för de genomsnittliga årsinkomsterna jämför medianinkomsterna.

Vad beträffar de yrkesgrupper, som icke redovisats i tab. I—VI (glas-mästeriarbetare, plåtslagare, »övriga metallarbetare», chaufförer och transportarbetare samt arbetare utan angivet yrke m. fl.), måste varje jämförelse mellan olika orts- och åldersgrupper bedömas med största försiktighet på grund av materialets ringa omfattning. Beträffande de två största av dessa yrkesgrupper, plåtslagare och arbetare utan angivet yrke m. fl., finner man i stort sett samma tendens till stegring av årsinkomsterna med växande ortsstorlek som för de i tab. I—VI redovisade grupperna. I stort sett stiger genomsnittsinkomsten för dessa yrkesgrupper med stigande ålder t. o. m. gruppen 40—49 år.

Till frågan, i vad mån de i tab. I—VI och tab. 53—54 återgivna medeltalen och medianerna kunna antagas ge en rättvisande bild av inkomstförhållandena för byggnadsindustrins arbetare, må anföras följande.

Ovan har framhållits, att de arbetare, för vilka uppgifter om årsinkomsten erhållits, torde representera c:a 4 % av byggnadsarbetarkåren. Det kan givetvis ifrågasättas, huruvida ett så knapphändigt material är ägnat att belysa de faktiska inkomstförhållandena inom byggnadsfacket. Härtill må erinras om att tämligen tillförlitliga slutsatser kunna baseras på ett statistiskt material, som blott avser en mindre del av en större massa, under förutsättning att

urvalet är slumpartat. Denna förutsättning skulle här innebära, dels att de arbetare, som drabbats av olycksfall, icke företrädesvis representera de högre eller lägre inkomstgrupperna, dels att de arbetare, för vilka användbara inkomststoppgifter erhållits, icke på motsvarande sätt utgöra ett »tendentiöst» urval bland de olycksfallsskadade arbetarna.

I själva verket är det sannolikt, att olycksfallsanmälningarna i viss mån ensidigt representera arbetare med längre arbetstid, då ju risken för olycksfall i arbete under ett år bör vara positivt korrelerad med antalet arbetsdagar under året. Svårare är att bedöma frågan, i vad mån vissa högt eller lågt avlönade arbetarkategorier oftare än andra drabbas av olycksfall. Detta kan tänkas gälla beträffande dels nykomlingar i yrket och äldre arbetare med lägre dagsinkomster än genomsnittet, dels arbetare med högt uppdriven arbetsintensitet, vilkas inkomster ligga över genomsnittet.

I syfte att belysa, i vad mån de bearbetade uppgifterna utgöra ett representativt urval av samtliga olycksfallsskadade arbetare, har man beträffande de sex viktigaste yrkesgrupperna jämfört åldersfördelningen bland å ena sidan arbetare med redovisad årsinkomst, å andra sidan samtliga olycksfallsskadade arbetare. Av de i tab. 55 återgivna siffrorna framgår, att åldersfördelningen för arbetare med redovisad årsinkomst endast obetydligt avvek från åldersfördelningen bland samtliga olycksfallsskadade arbetare; de yngsta åldersklasserna voro något svagare representerade bland de förra än bland de senare.

I detta sammanhang förtjänar det att framhållas, att socialstyrelsens undersökning av sågverksarbetarnas arbets- och inkomstförhållanden i norra Sverige 1936—38 (se Soc. Medd. 1940 nr 7, sid. 440 o. f.) visade synnerligen god överensstämmelse mellan de resultat, som erhöles å ena sidan ur arbets-

Tab. 55. Fördelningen efter ålder av a) samtliga olycksfallsskadade arbetare, b) arbetare med redovisad årsinkomst.

	Antal arb.	Därav (i %) i åldern										
		under 20 år	20—	25—	30—	35—	40—	45—	50—	55—	60 år	ej ang.
			24 år	29 år	34 år	39 år	44 år	49 år	54 år	59 år	o. där- över	
Murare a	894	2.9	11.4	18.9	13.0	9.5	7.4	7.9	9.4	7.8	10.2	1.6
b	459	2.6	9.4	17.0	13.7	11.5	7.6	9.2	10.2	8.5	9.2	1.1
Byggnadsträarbetare . . a	3 235	3.6	11.7	15.9	14.6	12.6	11.3	9.8	7.0	5.8	6.0	1.7
b	1 743	3.0	9.3	15.5	15.2	13.7	12.7	10.9	7.6	5.5	5.3	1.3
Byggnadsgrovarbetare . . a	4 069	4.0	10.3	19.2	18.1	14.7	11.6	7.4	6.4	3.6	3.2	1.5
b	1 991	1.8	7.9	19.2	18.7	16.3	11.9	8.6	7.1	3.9	3.2	1.4
Målare a	442	5.2	13.4	20.1	19.5	9.7	7.7	7.2	5.9	3.6	6.8	0.9
b	273	3.7	15.4	19.0	19.8	10.6	8.8	7.3	5.5	2.6	5.8	1.5
Rörarbetare a	1 198	10.3	19.3	23.3	16.7	12.9	6.9	3.8	2.8	1.6	1.5	0.9
b	803	6.6	15.1	23.9	16.7	15.3	8.7	4.8	3.9	1.9	2.1	1.0
Elektriska arbetare a	635	16.5	19.0	16.4	13.2	12.3	8.7	7.4	4.3	0.6	0.5	1.1
b	459	14.8	14.4	15.7	15.3	13.5	9.8	8.9	5.0	0.9	0.6	1.1

givarnas uppgifter, som avsågo c:a 50 % av de berörda arbetarkategorierna, å andra sidan ur olycksfallsanmälningar, avseende c:a 7 % av samma antal.

De olycksfallsanmälningar, som innehöllo användbara uppgifter om inkomsterna under ett år, utgjorde som tidigare påpekats ett i viss mån tendentiöst urval, enär dylika uppgifter lämnats för det stora flertalet arbetare med långvarig anställning hos samme arbetsgivare, medan däremot fullständiga uppgifter ofta saknades för arbetare med kortare och mera tillfällig anställning. Det är osäkert, om denna felkälla helt eliminerats genom den ovan beskrivna »standardräkningen» av årsinkomsterna. Det kan nämligen tänkas, att bland arbetarna med under ett års anställningstid årsinkomsten i genomsnitt var större för de arbetare, vilkas årsinkomst redovisats, än för dem som saknade användbara uppgifter om årsinkomsten.

De här anförda förhållandena ge skäl att förmoda, att det använda materialet i viss mån ensidigt representerar arbetare med längre årsarbetstid och högre årsinkomster. Å andra sidan är att märka, att de uppgivna årsinkomsterna i många fall äro för låga, beroende på att arbetsgivarna icke alltid som inkomst redovisat ackordsöverskott, som avsett arbeten utförda kort före olycksfallet. I fråga om årsinkomsterna verka de olika felkällorna i motsatt riktning och kunna tänkas uppväga varandra. (Se nedanstående jämförelse av socialstyrelsens undersökning och byggnadsträarbetareförbundets statistik, sid. 158—160.) Vad återigen beträffar antalet arbetsdagar per år, innebära de anförda felkällorna en tendens till för höga medeltal.

Arbetstiden per år. Uppgifter om sammanlagda antalet arbetsdagar per år förelägo blott för en del av de arbetare, för vilka årsinkomsten redovisats, såsom framgår av tab. I—VI. En sammanfattning av hithörande uppgifter lämnas i nedanstående tablå.

Yrkesgrupp	Antal redovisade arbetare	Därav (i %)			
		med arbetsdagar			utan uppgift om antalet arbetsdagar
		—149	150—224	225 och däröver	
Murare	459	2·0	10·2	46·0	41·8
Byggnadsträarbetare	1 743	2·5	12·3	52·2	33·0
Glasmästeriarbetare	14	—	—	42·9	57·1
Byggnadsgrovarbetare	1 991	2·1	6·9	55·5	35·5
Målare	273	1·8	12·1	53·5	32·6
Plåtslagare	141	1·4	2·1	78·7	17·8
Rörarbetare	803	1·7	4·6	73·5	20·2
Övriga metallarbetare	77	—	2·6	79·2	18·2
Elektriska arbetare	459	0·4	4·4	75·4	19·8
Chaufförer och transportarbetare	13	—	15·4	61·5	23·1
Arbetare utan angivet yrke m. fl.	335	3·3	15·5	55·2	26·0

Man finner, att en årsarbetstid av minst 9 månader (225 arbetsdagar) redovisats för nära hälften av samtliga murare med redovisad årsinkomst, något över hälften av samtliga träarbetare, grovarbetare och målare och $\frac{3}{4}$ à $\frac{4}{5}$

Tab. 56. Standardräknade medeltal för antalet arbetsdagar inom olika yrkesgrupper.

	Murare	Byggnads- trä- arbetare	Byggnads- grov- arbetare	Målare	Rör- arbetare	Elek- triska arbetare
Stockholm med förorter	254	239	251	231	254	266
Göteborg med förorter	297	260	260	266	249	262
Malmö med förorter	272	276	265	302	270	241
Städer med 30—100 000 inv.	253	263	260	250	255	275
Städer o. köpingar m. 10—30 000 inv.	265	252	253	255	262	255
Städer o. köp. med under 10 000 inv.	248	261	263	273	263	275
Samtliga städer och köpingar	267	263	258	257	259	266
Landsbygden	247	235	235	228	244	260
Östra Sverige	269	250	240	166	225	270
Småland och Öarna	246	240	244	243	289	271
Södra Sverige	228	215	232	219	234	273
Västra Sverige	260	242	239	245	244	266
Norra Sverige	221	222	223	226	246	194
A-kommuner	277	229	237	202	257	291
B-kommuner	226	228	228	226	244	255
C-kommuner	250	249	237	251	235	270
D-kommuner	254	248	245	285	246	246
Samtliga orter	266	255	253	254	257	266
Arbetare i åldern						
under 20 år	242	248	264	251	262	281
20—24 år	260	229	230	243	235	267
25—29 "	271	246	255	235	267	257
30—39 "	269	262	259	263	270	280
40—49 "	258	259	257	257	269	282
50—59 "	285	261	255	265	284	270
60 år och däröver	252	246	239	249	271	282

av samtliga plåtslagare, rörarbetare, »övriga metallarbetare» och elektriska arbetare.

I syfte att möjliggöra ett mera exakt bedömande av sysselsättningens omfattning har man sökt uppskatta det genomsnittliga antalet arbetsdagar för olika yrkesgrupper och ortsgrupper med ledning av uppgifterna om årsinkomsterna. Man har beräknat den genomsnittliga inkomsten per dag för de arbetare, för vilka såväl årsinkomsten som antalet arbetsdagar redovisats, och dividerat den genomsnittliga standardräknade årsinkomsten för samtliga arbetare inom respektive grupp med motsvarande genomsnittliga dagsinkomst. Resultaten av denna beräkning, som med nödvändighet lider av en viss osäkerhet, återges i tab. 56.

Av tab. 56 framgår bl. a., att den genomsnittliga årsarbetstiden för varje yrkesgrupp var längre i städer och köpingar än i landskommunerna. Sälunda hade murarna en årsarbetstid av i medeltal 267 dagar i städer och köpingar, 247 dagar i landskommunerna och 266 dagar i genomsnitt för hela riket; motsvarande tal voro för träarbetare 263, 235, 255, för grovarbetare 258, 235, 253,

för målare 257, 228, 254, för rörarbetare 259, 244, 257 och för elektriska arbetare 266, 260, 266 dagar.

Det bör framhållas, att man vid beräkningen av medeltalen i tab. 56 utgått från vissa antaganden, som ej kunna bestyrkas, i fråga om relationen mellan arbetstid och årsinkomst för de arbetare, som saknat direkta uppgifter om arbetstiden. Att den tillämpade metoden ger mindre tillförlitliga resultat för enskilda grupper, belyses bl. a. av att man för målare i Malmö med förorter fått en genomsnittlig årsarbetstid av 302 dagar.

Vidare må ännu en gång erinras om de ovan påpekade ojämnheter i materialets sammansättning, vilka göra det sannolikt att de i tab. 56 anförda medeltalen ligga högre än den verkliga genomsnittliga arbetstiden för respektive grupper. (Jfr nedan sid. 160.)

Slutligen bör det framhållas, att byggnadsverksamheten i riket under åren 1938 och 1939 stod på en utomordentligt hög nivå, vilket måste antagas ha medfört en förlängning av årsarbetstiden per arbetare utöver den sedvanliga.

Anställningstiden inom byggnadsfacket. I tab. I—VI belyses närmare, hur arbetarna fördelade sig med hänsyn till den tid de varit anställda hos den arbetsgivare, i vars verksamhet olycksfallet inträffat. I flertalet fall hade arbetsgivarna lämnat dylika uppgifter. Dessa uppgifter torde dock ej vara fullt jämförbara inbördes, enär arbetare, som under en längre tid varit anställda hos samme arbetsgivare med vissa avbrott, i en del fall redovisats såsom anställda först då den sista anställningsperioden började, men i andra fall redovisats såsom anställda sedan flera år tillbaka.

En sammanfattning av hithörande uppgifter lämnas i nedanstående tablå:

Yrkesgrupp	Antal redovisade arbetare	Därav (i %)		
		med en anställningstid av		utan uppgift om anställningstiden
		under 1 år	1 år och däröver	
Murare	459	48.8	47.9	3.3
Byggnadsträarbetare	1 743	49.1	47.8	3.1
Glasmästeriarbetare	14	21.4	78.6	—
Byggnadsgrovarbetare	1 991	49.8	46.7	3.5
Målare	273	31.1	66.7	2.2
Plåtslagare	141	14.9	83.0	2.1
Rörarbetare	803	14.6	84.2	1.2
Övriga metallarbetare	77	18.2	79.2	2.6
Elektriska arbetare	459	16.1	81.7	2.2
Chaufförer och transportarbetare ..	13	7.7	76.9	15.4
Arbetare utan angivet yrke m. fl. . .	335	48.9	47.5	3.6

En anställningstid överstigande ett år hade redovisats för c:a hälften av samtliga murare, träarbetare, grovarbetare och arbetare utan angivet yrke. Inom övriga fack hade flertalet arbetare varit anställda minst ett år hos den siste arbetsgivaren.

Antalet avlönade sysselsättningar under ett arbetsår. Av tab. I—VI framgår, hur arbetarna fördelade sig efter antalet avlönade sysselsättningar under ett arbetsår. Det är att märka, att de arbetare, för vilka antalet sysselsättningar ej angivits, i allmänhet torde ha haft minst två sysselsättningar under året före olycksfallet. I nedanstående tablå ges en sammanfattning av uppgifterna om antalet sysselsättningar.

Yrkesgrupp	Antal redovisade arbetare	Därav (i %)					
		med sysselsättningar					utan upp- gift om antalet syssels.
		1	2	3	4	5 eller flera	
Murare	459	53.4	10.9	9.1	5.9	5.0	15.7
Byggnadsträarbetare	1 743	54.9	12.0	9.1	4.9	4.2	14.9
Glasmästeriarbetare	14	85.7	7.2	—	—	—	7.1
Byggnadsgrovarbetare	1 991	52.2	15.5	9.9	4.0	3.4	15.0
Målare	273	71.4	4.4	3.7	1.1	2.6	16.8
Plåtslagare	141	90.8	2.1	0.7	—	—	6.4
Rörarbetare	803	88.9	5.1	2.0	0.6	—	3.4
Övriga metallarbetare	77	89.6	5.2	1.3	—	—	3.9
Elektriska arbetare	459	85.8	7.4	1.8	0.2	—	4.8
Chaufförer och transportarbetare ..	13	84.6	—	7.7	—	—	7.7
Arbetare utan angivet yrke m. fl. . .	335	51.3	12.5	6.3	6.6	8.4	14.9

Av murare, träarbetare, grovarbetare och arbetare utan angivet yrke hade något över hälften endast varit anställda hos en arbetsgivare under ett år. Beträffande övriga yrkesgrupper redovisades i flertalet fall endast en anställning under året.

Arbete utanför byggnadsfacket. Av olycksfallsanmälningarnas uppgifter om arbetarnas sysselsättningar under året före olycksfallet framgår icke alltid, inom vilka fack vederbörande varit sysselsatt, enär i vissa fall endast arbetsgivarens namn eller firma angivits. I nedanstående tablå ha arbetare med två eller flera sysselsättningar under ett arbetsår fördelats på tre grupper, nämligen 1) arbetare som endast arbetat inom byggnadsfacket, 2) arbetare som arbetat utanför byggnadsfacket, 3) arbetare, beträffande vilka uppgift saknas om arten av tidigare sysselsättningar.

Y r k e	Antal arbetare med 2 el. flera sysselsättningar	Därav sysselsatta med		
		enbart byggnadsarbete	byggnadsarbete och arbete i annat fack	ej specificerat arbete
Murare	142	108	2	32
Byggnadsträarbetare	526	337	49	140
Byggnadsgrovarbetare	653	313	138	202
Målare	32	20	3	9
Rörarbetare	62	19	22	21
Elektriska arbetare	43	25	10	8

Man finner, att arbete utanför byggnadsfacket redovisats för 2 murare, 49 träarbetare, 138 grovarbetare, 3 målare, 22 rörarbetare och 10 elektriska arbetare.

De 2 murarna hade under året före olycksfallet utfört skogsarbete. Bland träarbetarnas bisysslor märkes jordbruksarbete, skogsarbete, vägarbete, arbete inom olika industrier, stuveriarbete m. m. Grovarbetarna hade förutom i de nämnda facken varit verksamma som gruvarbetare, gatuarbetare, fiskare, trädgårdsmästare, chaufför, banarbetare, gårdskar, snöskottare, linjearbetare hos telegrafverket, vaktmästare, handelsbiträde o. s. v. Målarna hade arbetat inom skogsbruk, sågverk och tivoli. Bland rörarbetarna finner man bl. a. följande byrken: metallarbetare, vävare, skogsarbetare, stuveriarbetare, anläggningsarbetare, målare, bud, eldare, gårdskar och bland de elektriska arbetarna verkstadsarbetare, stenhuggare, snickare, segelsömmare, brevbärare, linjearbetare hos kraftaktiebolag. Slutligen må nämnas, att några arbetare haft biinkomster av mättningsarbete för respektive fackliga organisationer.

Eget förvärvsarbete. Som tidigare framhållits, har man i tabellerna rörande årsinkomster, antal arbetsdagar m. m. icke medtagit sådana arbetare, som uppgivits ha sysslat med eget förvärvsarbete eller arbete för egen räkning vid sidan av sitt avlönade arbete inom byggnadsfacket. Dylika arbeten hade redovisats för 5 murare, 35 träarbetare, 28 grovarbetare, 4 målare, 2 rörarbetare och 1 elektrisk arbetare, beträffande vilka uppgifter lämnats om löneinkomster och sysselsättning under ett år före olycksfallet. Av de föreliggande uppgifterna framgår dock icke alltid med bestämdhet, huruvida vederbörande varit verksam som egen företagare eller arbetat för sina personliga behov (t. ex. vid eget jordbruk eller med uppförande av egen bostad).

Jämförelse med andra undersökningar. I tab. 57 återges efter 1930 års folkräkning medianinkomsterna för olika kategorier av byggnadsarbetare med fördelning på åldersgrupper samt på landsbygd och städer. Dessa uppgifter äro icke utan vidare jämförbara med de medianinkomster, som framkommit i socialstyrelsens undersökning. Beräkningarna grunda sig på självdeklarationerna för år 1930 och avse det till statlig inkomst- och förmögenhetsskatt

Tab. 57. Medianinkomster (kr.) för byggnadsarbetare enligt 1930 års folkräkning.

	Medianinkomst för manliga arbetare i åldern . . . år								Samtliga arb.	Därav i	
	0—20	20—25	25—30	30—40	40—50	50—60	60—65	65 o. däröver		landsbygden	städerna
<i>Husbyggnadsverksamhet:</i>											
Murare	949	1 824	2 083	2 564	3 378	2 962	2 245	1 701	2 607	1 756	3 499
Snickare, timmermän	816	1 170	1 588	1 887	2 122	1 986	1 522	1 117	1 782	1 415	2 965
Cement-och betonggjutare, asfaltkokare	1 292	1 895	2 527	2 734	2 968	2 661	2 310	1 889	2 660	1 971	3 080
Övriga arbetare	859	1 518	1 993	2 392	2 420	2 175	1 793	1 515	2 033	1 530	2 418
<i>Målning</i>	739	1 355	1 761	2 285	2 649	2 313	1 782	1 402	1 768	1 233	2 384

taxerade beloppet, sedan $\frac{1}{100}$ av förmögenheten avdragits, d. v. s. det under rubriken »återstående inkomst» i självdeklarationen utförda beloppet. Detta belopp erhålles efter avräkning från den sammanräknade inkomsten av de s. k. allmänna avdragen, såsom bl. a. kommunalskatt, vissa försäkringsavgifter m. m. De i folkräkningen redovisade inkomsterna äro med andra ord genomgående lägre än de faktiska inkomsterna. Å andra sidan har man vid beräkningen av medianinkomsterna icke tagit hänsyn till de arbetare, för vilka inkomsten ej var angiven; dessa arbetares verkliga inkomst torde i flertalet fall ha understigit 600 kr.

I tab. 58 återges de genomsnittliga löneinkomsterna inom byggnadsindustrin 1931 och 1932 för olika yrkesgrupper enligt *byggnadsindustrisakkunnigas undersökning* av löntagarnas inkomster (S. O. U. 1938: 3). Denna under-

Tab. 58. Genomsnittlig löneinkomst (kr.) för byggnadsarbetare 1931 och 1932 enligt byggnadsindustrisakkunnigas undersökning.

	Hela riket		Stockholms stad		Stockholms län		Norrköping		Malmö		Göteborg	
	1931	1932	1931	1932	1931	1932	1931	1932	1931	1932	1931	1932
Murare	3 572	2 980	5 580	4 517	5 176	3 994	3 093	2 685	2 784	2 209	3 708	3 604
Byggnadsträarb. och glasmästeriarb. . .	3 218	2 662	4 720	3 864	4 319	3 466	2 825	2 279	2 843	2 252	3 565	3 194
Byggnadsgrovarb. . .	2 601	2 262	3 461	2 972	3 276	2 728	2 521	1 984	2 059	1 783	2 576	2 579
Målare	2 704	2 420	3 896	3 381	3 517	3 140	2 392	1 972	2 585	2 121	2 886	2 730
Bleck- o. plåtslagare	2 678	2 399	3 505	3 120	3 252	2 825	2 440	2 053	2 649	2 208	2 741	2 617
Metallarbetare	2 861	2 666	3 565	3 337	3 424	2 912	2 433	2 029	2 312	2 129	3 082	3 057
Elektriska arbetare..	3 037	2 857	3 769	3 580	3 582	3 252	3 140	2 871	2 791	2 493	3 193	3 420
»Byggnadsarbetare»	2 874	2 426	3 619	3 031	2 612	2 248	3 001	1 215	2 296	1 854	2 920	2 613
Diverse specialiteter	2 603	2 547	4 118	3 303	3 224	2 957	1 918	2 295	1 891	2 363	2 949	3 036

sökning avsåg i huvudsak städer och tätorter. Den omfattade för år 1931 tillhoppa 56 984 arbetare och för 1932 54 221 arbetare, d. v. s. något över hälften av antalet i 1930 års folkräkning redovisade byggnadsarbetare. De i tab. 58 återgivna medeltalen avse endast inkomster, förvärvade genom verksamhet inom byggnadsindustrin, och ligga sålunda lägre än de faktiska medelinkomsterna. Å andra sidan omfattade undersökningen företrädesvis yrkesutövare med mera stadigvarande sysselsättning inom byggnadsindustrin och områden med relativt högt löneläge. De genomsnittsinkomster för »hela riket», som återges i tab. 58, torde närmast vara jämförliga med motsvarande medeltal för städer och köpingar samt D-kommuner i socialstyrelsens undersökning.

De yrkesgrupperingar, som tillämpats vid folkräkningen, respektive byggnadsindustrisakkunnigas och socialstyrelsens undersökningar, överensstämmer icke fullständigt. I huvudsak torde grupperna »cement- och betonggjutare och asfaltkokare» samt »övriga arbetare» enligt folkräkningen motsvara gruppen »byggnadsgrovarbetare» i de båda sistnämnda undersökningarna. Gruppen »metallarbetare» enligt byggnadsindustrisakkunnigas undersökning mot-

svaras i socialstyrelsens undersökning av »rörarbetare» och »övriga metallarbetare». I nedanstående tablå återges de närmast jämförliga huvudsiffrorna enligt de tre undersökningarna.

	Enligt folkräkningen 1930			Enligt byggnads- industrisak- kunniga		Enligt socialstyrelsens undersökning		
	Medianinkomst (kr.)			Medelinkomst (kr.)		Standardräknad medel- inkomst (kr.) 1938—39		
	Lands- bygden	Städerna	Hela riket	1931	1932	Lands- bygden	Städer och köpingar	Hela riket
Murare	1 756	3 499	2 607	3 572	2 980	3 052	4 211	4 018
Träarbetare	1 415	2 965	1 782	3 218	2 662	2 428	3 866	3 345
Grovarbetare	¹ 1 971	³ 3 080	¹ 2 660	} 2 601	} 2 262	} 2 297	} 3 245	} 3 065
	² 1 530	² 2 418	² 2 033					
Målare	1 233	2 384	1 768	2 704	2 420	2 187	3 925	3 401
Elektriska arbetare				3 037	2 857	2 630	3 544	3 346

¹ Cement- och betonggjutare, asfaltkokare.
² Övriga arbetare.

Åren 1930 och 1931 karakteriserades av livlig verksamhet inom byggnadsindustrin; 1932 gick aktiviteten nedåt. Åren 1938 och 1939 var byggnadsverksamheten i Sverige större än något tidigare år. Belysande för utvecklingen äro nedanstående siffror, som hämtats ur socialstyrelsens statistik över fullbordade byggnadsföretag i 312 stadssamhällen (s. k. gemensamma orter):

	Gemensamma orter (312)											Samtliga orter
	1930/39 (års- medeltal)	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	
Beräknad total golvyta för bostadsändamål 1 000 kvm	1 835	1 495	1 491	1 330	1 020	1 295	1 932	2 192	2 171	2 480	2 941	3 361
%	73·3	65·6	70·9	73·7	76·3	75·1	77·4	75·6	76·0	73·6	70·4	70·4
för andra ändamål 1 000 kvm	670	785	611	475	317	430	564	707	686	891	1 235	1 416
%	26·7	34·4	29·1	26·3	23·7	24·9	22·6	24·4	24·0	26·4	29·6	29·6
Tillhopa 1 000 kvm	2 505	2 280	2 102	1 805	1 337	1 725	2 496	2 899	2 857	3 371	4 176	4 777
%	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

Under åren 1930—32 voro kollektivavtalen inom byggnadsfacket i huvudsak oförändrade (jfr S. O. U. 1938: 10, sid. 201 o. f.), och ingen större förändring ägde rum i fråga om deras lokala utbredning. Av tablå överst å denna sida framgår, att den genomsnittliga löneinkomsten för murare, byggnadssträarbetare och målare år 1931 (enligt byggnadsindustrisakkunniga) i städer och tätorter låg högre än medianinkomsten i städer 1930 enligt folkräkningen. Då byggnadsverksamhetens omfattning i stadssamhällena var större 1930 än 1931, är det osannolikt, att denna skillnad ger uttryck åt en faktisk höjning av års-

inkomsterna. Skillnaden mellan de olika uppgifterna torde kunna förklaras dels med att beräkningsmetoden för folkräkningens vidkommande innebär en starkare underskattning av de faktiska årsinkomsterna än beträffande byggnadsindustrisakkunnigas undersökning, dels med att medianinkomsterna sannolikt äro lägre än motsvarande genomsnittsinkomster på grund av »snedheten» i inkomstfördelningen (jämför tab. I—VI).

Enligt byggnadsindustrisakkunnigas undersökning framträder en praktiskt taget genomgående tendens till sänkning av årsinkomsterna från 1931 till 1932. Denna tendens har sin naturliga förklaring i den minskade sysselsättningen, vilken till väsentlig del torde ha resulterat i en minskning av antalet arbetsdagar per arbetare snarare än i total arbetslöshet för vissa kategorier.

Enligt socialstyrelsens undersökning voro årsinkomsterna 1938—39 i städer och köpingar avsevärt högre än inkomsterna år 1931 i »hela riket» (d. v. s. i huvudsak städer och tätorter) enligt byggnadsindustrisakkunnigas undersökning.

Samma tendens framkommer vid jämförelse av genomsnittsinkomsterna i Stockholm, Göteborg och Malmö; att man i socialstyrelsens undersökning sammanslagit respektive städer och deras förortsområden har föranlett att medeltalen blivit något lägre än om beräkningarna inskränkts till respektive städers administrativa områden.

Dessa skillnader torde endast till en mindre del betingas av att socialstyrelsens undersökning avser samtliga inkomster, under det byggnadsindustrisakkunnigas undersökning endast avsåg inkomsterna av arbete i byggnadsindustrin. Tidigare har framhållits, att arbetare med lång årsarbetstid torde vara överrepresenterade i socialstyrelsens undersökning, medan å andra sidan inkomstuppgifterna i åtskilliga fall torde vara ofullständiga, emedan akordsförtjänsterna vid den sista anställningen icke till fullo redovisats.

Det är icke möjligt att avgöra, vilken betydelse, som bör tillmätas de antydda olikheterna mellan de båda undersökningarna i fråga om materialets sammansättning och beskaffenhet. I varje fall synes det rimligt att antaga, att årsinkomsterna inom byggnadsfacket 1938—39 i flertalet ortsgrupper lågo högre än 1931, beroende på att timförtjänsterna i allmänhet voro högre och årsarbetstiden längre.

Inom *Svenska byggnadsträarbetareförbundet* pågår f. n. en statistisk undersökning rörande sysselsättning och arbetsinkomster för förbundets medlemmar under år 1939. En del av materialet till denna undersökning har ställts till socialstyrelsens förfogande. I tab. 59 meddelas vissa uppgifter om årsarbetstid och årsinkomster. De redovisade avdelningarna ha fördelats efter den i avtalet fastställda timlönen.

Det är att märka, att användbara uppgifter om arbetstid och inkomster utanför byggnadsfacket endast föreligga beträffande vissa orter.

I Stockholm var medelårsinkomsten (inberäknat inkomster utom yrket) år 1939 enligt byggnadsträarbetareförbundets undersökning 5 225 kr., d. v. s. något mindre än den standardräknade medelårsinkomsten för byggnads-

Tab 59. Sysselsättning och arbetsinkomster år 1939 för medlemmar av Svenska byggnadsträarbetareförbundet.

	Stock- holm	Göte- borg	Mal- mö	Övriga avdelningar med en avtalsenlig timlön av öre								
				160	150	147	140	136	134	131	125	120
Antal avdelningar..	2	1	1	2	2	3	6	4	1	18	12	16
Antal medlemmar..	5 557	3 171	1 243	328	400	550	1 140	200	63	1 208	407	697
Antal inkomna upp- gifter	1 557	2 041	928	84	223	308	552	140	41	880	260	461
Antal arbetare med arbetsdagar inom byggnads- facket												
t. o. m. 50	17	34	6	4	8	6	14	—	—	12	3	11
51—75	26	21	5	4	11	6	4	5	1	9	7	14
76—100	28	40	10	4	24	13	13	1	2	14	13	25
101—125	48	56	12	9	29	24	20	4	1	43	15	27
126—150	65	97	21	10	33	19	31	10	4	59	27	33
151—175	75	137	25	6	18	21	26	15	6	86	30	43
176—200	118	219	67	14	24	39	47	22	7	100	37	90
201—225	188	282	115	14	23	47	76	24	6	149	39	70
226—250	266	343	182	7	21	50	81	20	6	152	33	76
251—275	336	441	244	7	28	40	102	28	4	153	36	46
över 275	390	360	234	5	4	41	133	10	4	101	18	26
Medeltal arbetsda- gar inom bygg- nadsfacket	230	217	240	165	161	173	206	204	199	213	189	192
Medeltal arbetslösa dagar	59	59	46	91	107	93	148	82	57	66	87	82
Antal arbetare med en inkomst inom yrket av kr.												
t. o. m. 500....	12	25	5	4	4	6	13	—	—	14	3	16
501—1 000....	18	37	12	2	19	11	12	5	4	29	21	43
1 001—1 500....	40	67	14	12	39	28	29	8	11	63	34	77
1 501—2 000....	40	91	38	10	39	35	35	10	11	117	51	108
2 001—2 500....	52	130	40	9	29	35	53	30	12	174	55	119
2 501—3 000....	74	172	71	9	27	46	72	26	—	162	49	158
3 001—3 500....	105	241	119	13	31	45	90	30	2	139	23	26
3 501—4 000....	125	287	107	5	19	36	87	17	1	99	16	11
4 001—4 500....	121	267	178	10	9	21	65	8	—	52	4	2
4 501—5 000....	118	227	171	6	6	20	48	4	—	23	1	1
5 001—5 500....	128	191	103	4	1	13	28	1	—	5	1	—
5 501—6 000....	141	152	3	—	—	9	10	—	—	—	—	—
6 001—6 500....	142	85	37	—	—	1	—	—	—	1	—	—
6 501—7 000....	117	37	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—
över 7 000	324	21	2	—	—	—	3	—	—	—	—	—
Genomsnittlig in- komst inom yrket, kr.	5 175	3 888	3 947	2 399	2 260	2 386	2 944	2 691	1 844	2 621	2 139	1 941

träarbetare 1938—39 i Stockholm med förorter enligt socialstyrelsens under-
sökning (5 294 kr.). För Göteborg, respektive Göteborg med förorter, voro
motsvarande medeltal 3 932 och 4 296 kr. och för Malmö, respektive Malmö
med förorter 3 973 och 3 961 kr. I fråga om övriga orter har en liknande

direkt jämförelse ej kunnat anställas, bl. a. av det skälet, att inkomsterna av arbete utanför byggnadsfacket icke redovisats fullständigt. Det må i detta sammanhang påpekas, att uppgifter om dylika inkomster erhållits från 35 avdelningar. I 24 avdelningar var den genomsnittliga inkomsten av arbete utom yrket mindre än 5 % av inkomsten inom yrket, i 5 avdelningar 5—10 %, i 3 avdelningar 10—15 % och i 3 avdelningar över 15 %.

Vid jämförelser mellan de båda undersökningarna bör vidare beaktas, att byggnadsträarbetareförbundets undersökning endast belyser inkomstförhållandena i orter, där lönerna regleras genom kollektivavtal, under det socialstyrelsens undersökning även innefattar arbetare med icke avtalsenliga löner, särskilt i A- och B-kommunerna.

I det hela synas de båda undersökningarna ge en tämligen likartad bild av byggnadsträarbetarnas inkomstförhållanden. Denna synnerligen goda överensstämmelse i fråga om resultatet med avseende på årsinkomsterna av två efter så helt olika metoder genomförda undersökningar måste anses i hög grad styrka dessas tillförlitlighet. Däremot ger socialstyrelsens undersökning högre medeltal för den sammanlagda årsarbetstiden än byggnadsträarbetareförbundets undersökning.

Timförtjänsterna för byggnadsarbetare 1930—1939.

För flertalet arbetare inom byggnadsfacken regleras lönerna genom kollektivavtal. I det följande ha sammanförts en del statistiska uppgifter, som belysa de faktiska timförtjänsterna i olika fack, i olika orter och vid olika tidpunkter.

Socialstyrelsens enkät om byggnadskostnaderna på landsbygden 1939.

Sommaren 1939 utsände socialstyrelsen till ett antal byggmästare och byggnadsfirmor på landsbygden ett frågeformulär, vari bl. a. begärdes uppgifter om tidlöner samt timförtjänster vid ackordsarbete för olika kategorier av byggnadsarbetare i vissa orter (jfr Soc. Medd. 1940, sid. 209 ff.). Dessa frågor besvarades av 131 byggmästare i 90 orter, vilka sedan deltog i 1939 års allmänna hyresräkning, och av 71 byggmästare i 50 av de 100 landskommuner, där bostadsförhållandena gjordes till föremål för en specialundersökning vid 1935—36 års särskilda folkräkning. De inkomna svaren representera med andra ord dels industribetonade tätorter (köpingar, municipalsamhällen, industri- och stationssamhällen), dels utpräglade jordbrukskommuner. Enkäten gav vid handen, att avtalsenliga timlöner tillämpades på åtskilliga orter, där ingen facklig organisation förekom, under det timlöner i andra orter lågo väsentligt under de lägsta i kollektivavtalen förekommande timlönerna; beträffande vissa orter uppgav en byggmästare avtalslöner, medan en annan uppgav timlöner, som understego de lägsta avtalslönerna. Avtalsenliga löner redovisades i det övervägande flertalet hyresräknade orter och i större delen av de icke hyresräknade landskommunerna. Av tablan överst å nästa sida framgår, hur de redovisade orterna fördelade sig med hänsyn till löneförhållandena.

Antal hyresräknade (1) och icke hyresräknade orter (2) för vilka byggmästarna redovisat a) avtalsenliga löner, b) icke avtalsenliga löner, c) såväl avtalsenliga som icke avtalsenliga löner.

	Östra Sverige		Småland och ärna		Södra Sverige		Västra Sverige		Norra Sverige		Hela riket		
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	
	Murare	a	19	8	12	7	11	8	24	8	21	4	87
	b	—	—	—	3	—	—	2	—	—	2	2	9
	c	—	2	—	—	—	1	1	2	—	1	1	6
Träarbetare	a	18	6	10	2	11	7	23	3	19	2	81	20
	b	—	1	1	6	—	—	4	11	1	3	6	21
	c	1	3	1	2	—	2	—	—	1	2	3	9
Grovarbetare ..	a	17	6	8	—	10	5	23	2	19	2	77	15
	b	2	2	4	10	1	3	4	12	2	4	13	31
	c	—	2	—	—	—	1	—	—	—	1	—	4

Lägsta avtalslön = för murare och träarbetare 1'20 kr.
 » grovarbetare 1'08 »

Byggnadsindustriförbundets lönestatistik. Från Svenska arbetsgivareföreningens statistiska avdelning ha erhållits vissa uppgifter om löneförhållandena för murare, byggnads träarbetare och byggnads grovarbetare, anställda hos medlemmar av Svenska byggnadsindustriförbundet. Dessa uppgifter, vilka återges i tab. 60—64, avse för åren 1930—31 3 145 murare, 5 516 träarbetare och 9 346 grovarbetare; för åren 1935—36 äro motsvarande siffror 4 157,

Tab. 60. Genomsnittliga timförtjänster inom husbyggnadsindustrin åren 1930—31 enligt Byggnadsindustriförbundets statistik.

	Murare			Träarbetare			Grovarbetare					
	Timförtjänst i öre			Timförtjänst i öre			Timförtjänst i öre					
	vid tidlönsarbete	vid ac-kordsarbete	oavsett löneform	Timförtjänst i % av tidlönsarbete	vid tidlönsarbete	vid ac-kordsarbete	oavsett löneform	Timförtjänst i % av tidlönsarbete	vid tidlönsarbete	vid ac-kordsarbete	oavsett löneform	
												vid tidlönsarbete
Stockholm.....	160·2	489·0	421·0	305·2	159·9	448·3	364·6	280·4	146·8	375·0	215·1	255·4
Göteborg	146·7	268·8	216·2	183·2	144·9	262·9	195·8	181·4	131·8	263·3	158·4	199·8
Malmö	134·9	237·4	195·7	176·0	134·1	237·1	181·9	176·8	122·0	202·5	138·3	166·0
Borås	129·1	180·3	154·2	139·7	128·7	212·5	158·9	165·1	117·2	183·1	125·7	156·2
Grupp IV	134·7	243·2	217·1	180·5	133·9	216·7	179·6	161·8	121·6	210·2	147·7	172·9
Grupp V	135·2	212·9	181·6	157·5	134·3	225·2	180·7	167·7	121·4	184·4	137·9	151·9
Grupp VI	128·4	218·9	198·6	170·5	128·3	190·5	162·4	148·5	116·6	170·3	130·3	146·1
Samtliga orter..	145·3	370·9	302·6	255·3	145·3	359·3	270·3	247·3	137·1	319·8	185·6	233·3

Grupp IV = Eskilstuna, Katrineholm, Linköping, Norrköping, Örebro.
 Grupp V = Halmstad, Hälsingborg, Karlskrona, Landskrona, Lund, Trelleborg.
 Grupp VI = Eslöv, Hässleholm, Jönköping, Kalmar, Kristianstad, Ängelholm.

Tab. 61. Genomsnittliga timförtjänster (öre) för murare enligt Byggnadsindustri-förbundets lönestatistik.

	1935—1936						1938—1939					
	Antal redovisade arbetare	Ackordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ackordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete	Antal redovisade arbetare	Ackordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ackordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete
			vid tidlönsarbete	vid ackordsarbete	oavsett löneform				vid tidlönsarbete	vid ackordsarbete	oavsett löneform	
1. Stockholm ..	1 348	67·7	150	335	276	223·3	1 689	78·5	166	397	347	239·2
2. Göteborg	432	48·5	141	247	192	175·2	594	56·9	150	317	245	211·3
3. Malmö	555	72·3	130	203	183	156·2	501	72·8	140	249	219	177·9
4. Norrköping ..	249	75·6	129	263	230	203·9	165	71·1	142	282	242	198·6
5. Hälsingborg..	116	66·6	129	195	173	151·2	79	71·0	140	247	216	176·4
6. Örebro	49	72·3	129	246	213	190·7	162	75·9	140	285	250	203·6
7. Borås	201	60·2	129	188	164	145·7	186	62·5	140	239	202	170·7
8. Gävle	39	84·8	137	252	234	183·9	64	80·7	147	291	264	198·0
9. Uppsala	119	75·5	129	308	264	238·8	146	75·2	141	346	295	245·4
10. Grupp V	719	65·8	125	201	175	160·8	387	67·9	136	257	218	189·0
11. Grupp VI	253	53·5	119	185	154	155·5	372	62·3	132	222	188	168·2
12. Grupp VII ..	77	54·6	114	176	148	154·4	109	59·1	125	229	186	183·2
2—9	1 760	65·4	134	230	196	171·6	1 897	67·2	145	283	238	195·2
10—12	1 049	61·9	122	196	168	160·7	868	64·4	133	239	201	179·7
2—12	2 809	64·1	129	218	186	169·0	2 765	66·3	141	270	226	191·5
Grupp V = Hedemora, Enköping, Hallsberg, Hofors, Karlskoga, Köping, Motala, Sala, Säter, Söderköping, Jönköping, Halmstad, Oskarshamn, Trelleborg, Varberg, Västervik, Uddevalla, Kungälv, Mölnlycke, Trollhättan, Vänersborg.												
Grupp VI = Mjölby, Hallstavik, Kungsör, Lekсанд, Norberg, Norrtälje, Rättvik, Sigtuna, Trosa, Vagnhärad, Valdemarsvik, Vingåker, Västanfors, Kristianstad, Falkenberg, Höganäs, Karlshamn, Kungsbacka, Ronneby, Tranås, Växjö, Ängelholm, Lidköping, Skövde, Falköping, Filipstad.												
Grupp VII = Eksjö, Bjuv, Eslöv, Hässelholm, Klippan, Laholm, Ljungbyhed, Nybro, Åhus, Ätvidaberg, Mariestad, Hindås, Kinna, Ljungskile, Skara, Tidaholm.												

7 779 och 12 039 och för 1938—39 4 454, 8 861 och 15 501. Vid jämförelse mellan löneuppgifterna för dessa tre perioder bör man observera, att de i tabellerna redovisade lönegrupperna IV—VII för de olika redovisningsperioderna omfatta olika orter. Vidare må framhållas, att siffrorna i huvudsak belysa inkomstförhållandena för arbetare, anställda hos större företagare. De i tabellerna återgivna medeltalen för ackordsarbetets andel av den totala arbetstiden, timförtjänsterna vid ackordsarbete och den genomsnittliga timförtjänsten oavsett löneform torde följaktligen icke vara helt representativa för hela byggnadsarbetarkåren på respektive orter.

I samtliga av kollektivavtalen berörda orter sänktes timlönerna för murare, träarbetare och grovarbetare genom avtalsuppgörelsen 1934. Genom det nya avtal, som slöts i juni 1937 och förblev gällande t. o. m. 1 april 1940, höjdes timlönerna ånyo och överstego i flertalet orter de före 1933 gällande timlönerna.

Tab. 62. Genomsnittliga timförtjänster (öre) för träarbetare enligt Byggnadsindustri-förbundets lönestatistik.

	1935—1936						1938—1939					
	Antal redovisade arbetare	Ac-kordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ac-kordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete	Antal redovisade arbetare	Ac-kordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ac-kordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete
			vid tidlönsarbete	vid ac-kordsarbete	oavsett löneform				vid tidlönsarbete	vid ac-kordsarbete	oavsett löneform	
1. Stockholm ..	2 529	63·2	151	324	260	214·6	3 025	74·4	165	378	324	229·1
2. Göteborg	1 052	43·2	140	251	188	179·3	1 585	54·3	150	314	239	209·3
3. Malmö	557	67·1	129	215	187	166·7	584	69·9	140	253	219	180·7
4. Norrköping ..	508	55·7	129	239	190	185·3	402	52·0	141	247	196	175·2
5. Hälsingborg..	104	56·9	129	214	177	165·9	93	66·5	140	260	220	185·7
6. Örebro	101	55·8	129	210	174	162·8	317	59·5	140	246	203	175·7
7. Borås	437	49·6	129	199	164	154·3	388	53·4	140	236	192	168·6
8. Gävle	63	64·6	137	207	182	151·1	122	67·8	147	254	220	172·8
9. Uppsala	213	63·1	129	279	223	216·3	347	58·3	140	295	230	210·7
10. Grupp V	1 359	54·9	125	194	163	155·2	878	57·4	136	221	185	162·5
11. Grupp VI	617	47·0	118	182	148	154·2	901	53·6	131	207	172	158·0
12. Grupp VII ..	239	49·3	114	156	135	136·8	218	52·5	125	204	167	163·2
2—9	3 035	53·1	134	232	186	173·1	3 839	57·7	145	278	222	191·7
10—12	2 215	52·1	122	187	156	153·3	1 997	55·2	133	213	177	160·2
2—12	5 250	52·7	129	214	174	165·9	5 836	56·9	141	257	207	182·3

Tab. 63. Genomsnittliga timförtjänster (öre) för grovarbetare enligt Byggnadsindustri-förbundets lönestatistik.

	1935—1936						1938—1939					
	Antal redovisade arbetare	Ac-kordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ac-kordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete	Antal redovisade arbetare	Ac-kordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ac-kordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete
			vid tidlönsarbete	vid ac-kordsarbete	oavsett löneform				vid tidlönsarbete	vid ac-kordsarbete	oavsett löneform	
1. Stockholm ..	4 701	21·4	137	294	171	214·6	6 408	26·7	151	335	201	221·9
2. Göteborg	1 665	22·8	127	217	148	170·9	2 828	24·6	137	276	171	201·5
3. Malmö	917	24·1	117	198	133	169·2	1 040	29·0	128	237	159	185·2
4. Norrköping ..	770	30·2	118	215	147	182·2	699	27·4	123	237	158	185·2
5. Hälsingborg..	155	33·9	116	168	134	144·8	147	44·7	127	207	163	163·0
6. Örebro	176	17·2	116	205	131	176·7	563	22·6	127	242	153	190·6
7. Borås	536	25·0	117	165	129	141·0	546	25·5	127	210	148	165·4
8. Gävle	106	31·2	124	205	149	165·3	194	37·3	134	245	175	182·3
9. Uppsala	312	31·0	120	270	166	225·0	518	25·1	130	301	173	231·5
10. Grupp V	1 819	28·5	113	176	131	155·8	1 256	36·9	124	213	157	171·8
11. Grupp VI	656	27·6	107	167	124	156·1	1 067	31·3	119	196	143	164·7
12. Grupp VII ..	226	23·8	102	137	111	134·3	235	28·7	112	188	134	167·9
2—9	4 637	25·4	121	209	143	172·7	6 535	26·3	132	256	165	193·9
10—12	2 701	27·9	110	171	127	155·5	2 558	33·8	120	205	149	170·8
2—12	7 338	26·3	117	195	138	166·7	9 093	28·3	129	239	160	185·3

Tab. 64. Timförtjänster (öre) inom husbyggnadsindustrin (genomsnitt för murare, träarbetare och grovarbetare) enligt Byggnadsindustriförbundets lönestatistik.

	1935—1936					1938—1939						
	Antal redovisade arbetare	Ackordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ackordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete	Antal redovisade arbetare	Ackordsarbete i %	Timförtjänst			Timförtjänst vid ackordsarbete i % av timförtjänst vid tidlönsarbete
			vid tidlönsarbete	vid ackordsarbete	oavsett löneform				vid tidlönsarbete	vid ackordsarbete	oavsett löneform	
1. Stockholm ..	8 578	40·8	141	318	213	225·5	11 122	47·1	154	369	255	239·6
2. Göteborg ..	3 149	33·0	132	237	167	179·5	5 007	37·7	141	301	201	213·5
3. Malmö	2 029	49·1	121	206	163	170·2	2 125	51·0	131	247	191	188·5
4. Norrköping..	1 527	45·8	122	237	174	194·3	1 266	40·8	132	251	180	190·2
5. Hälsingborg..	375	50·2	122	193	158	158·2	319	57·6	133	237	193	178·2
6. Örebro	326	36·7	120	218	156	181·7	1 042	41·7	131	255	183	194·7
7. Borås	1 174	40·1	122	187	148	153·3	1 120	41·3	132	229	172	173·5
8. Gävle	208	50·9	127	220	175	173·2	380	54·1	138	260	204	188·4
9. Uppsala	644	49·3	123	284	202	230·9	1 012	43·3	133	309	209	232·3
10. Grupp V....	3 897	44·4	118	190	150	161·0	2 521	48·9	128	226	176	176·6
11. Grupp VI ..	1 526	39·7	113	178	139	157·5	2 340	44·9	124	207	161	166·9
12. Grupp VII ..	542	39·2	108	155	126	143·5	562	43·4	118	206	156	174·6
2—9	9 432	41·6	126	224	167	177·8	12 271	42·3	136	272	194	200·0
10—12	5 965	42·7	115	185	145	160·9	5 423	46·6	126	216	168	171·4
2—12	15 397	42·0	122	209	158	171·3	17 694	43·6	133	254	186	191·0

Av tab. 60—63 framgår, att de genomsnittliga timförtjänsterna vid ackordsarbete i Stockholm för samtliga tre yrkesgrupper år 1938—39 voro lägre än 1930—31, trots de högre timlönesatserna. I Göteborg, Malmö och Borås voro däremot ackordsförtjänsterna högre 1938—39 än 1930—31.

Relationen mellan ackordsförtjänst och timlön (det procentuella ackordsöverskottet) utvisar stora variationer mellan olika ortsgrupper och olika redovisningsperioder. Betydande olikheter framträda även i fråga om ackordsarbetets andel av den totala arbetstiden, vilket i sin tur påverkar den genomsnittliga timförtjänsten (oavsett löneform).

Variationerna i ackordsarbetets andel av den totala arbetstiden kunna delvis förklaras av olikheter i materialets sammansättning. Det är dock sannolikt, att ackordsarbetets relativa omfattning påverkas av byggnadsverksamhetens struktur under olika tidsskeden, speciellt förhållandet mellan å ena sidan nybyggnadsarbeten, å andra sidan ombyggnader och reparationer; vid de förstnämnda arbetena är ackordsarbetets andel vanligen större än vid de sistnämnda.

I tab. 64 återges de genomsnittliga timförtjänsterna för samtliga av Byggnadsindustriförbundet redovisade arbetare dels 1935—36, dels 1938—39. De förskjutningar i den genomsnittliga timförtjänsten (oavsett löneform), som framträda i tabellen, påverkas givetvis av förändringarna i fråga om

ackordsarbetets relativa omfattning samt förhållandet mellan antalet av respektive yrkesgrupper utgjorda arbetstimmar. I syfte att eliminera inverkan av dessa förhållanden har man för Stockholm, Göteborg och Malmö beräknat nedanstående indextal för byggnadsarbetarnas timförtjänster, varvid de i tab. 60—63 återgivna medelförtjänsterna vid tidlöns- och ackordsarbete »sammanvägts» med hänsyn till antalet arbetstimmar vid tidlöns-, respektive ackordsarbete för murare, träarbetare och grovarbetare 1935—36:

	1930—31	1935—36	1938—39
Stockholm	100·0	79·7	90·9
Göteborg	100·0	93·2	108·6
Malmö	100·0	92·0	106·7

Byggnadsträarbetareförbundets statistik. I tab. 65 återges vissa uppgifter, som erhållits från Svenska byggnadsträarbetareförbundet beträffande ackordsförtjänsterna för förbundets medlemmar. Vid beräkningen av ackordsförtjänsten per timme har den utbetalda ackordssumman minskats med 2 %, motsvarande ett uppskattat genomsnitt för mätningsarvode. Denna statistik omfattar ett betydligt större antal orter och i fråga om de jämförliga orterna (Göteborg och Malmö) ett större antal arbetare än Byggnadsindustriförbundets statistik.

Tab. 65. Inkomster vid ackordsarbete enligt Byggnadsträarbetareförbundets statistik.

	Timlön, kr.	Antal avdel- ningar	Antal medlemmar	Ackords- förtjänst per timme, kr.	Överskott i % av timlön
Grupp I (Norrland)	1·60	4	652	2·50	56·4
Grupp II, utom Göteborg (Norrland) ..	1·50	9	1 444	2·36	57·4
Göteborg	1·50	1	3 171	2·93	99·2
S:a grupp II	1·50	10	4 615	2·81	90·4
Grupp III (Norrland).....	1·47	13	1 708	2·31	59·2
Grupp IV, utom Malmö	1·40	21	5 905	2·53	81·5
Malmö	1·40	1	1 240	2·69	91·8
S:a grupp IV	1·40	22	7 145	2·56	83·6
Ystad	1·38	1	89	2·32	68·4
Grupp V	1·36	27	2 978	2·18	62·2
Grupp VI	1·31	31	2 552	2·12	63·1
Grupp VII a ¹	1·25	24	1 302	1·95	57·2
» » b ¹	1·25	8	338	1·93	54·0
S:a grupp VII	1·25	32	1 640	1·94	56·5
Grupp VIII a ¹	1·20	4	178	1·89	55·7
» » b ¹	1·20	26	1 134	1·74	48·1
S:a grupp VIII	1·20	30	1 312	1·76	49·3
Samtliga grupper		170	22 691	2·43	75·4

¹ Grupp VII a: avdelningar, vilkas verksamhet i mindre grad är förlagd till landsbygden.

Grupp VII b: avdelningar med mera omfattande verksamhet på landsbygden.

Grupp VIII a: avdelningar med »blandat» verksamhetsområde.

Grupp VIII b: avdelningar med landsbygd som huvudsakligt verksamhetsområde.

Ackordsförtjänster enligt byggnadskostnadsenkäten 1939. Vid socialstyrelsens enkät om byggnadskostnaderna på landsbygden i juli 1939 erhöles från 111 byggmästare i 71 hyresräknade orter och 32 byggmästare i 20 icke hyresräknade landskommuner uppgifter om den genomsnittliga timförtjänsten vid ackordsarbete för olika kategorier av byggnadsarbetare. En sammanfattning av dessa uppgifter meddelas i nedanstående tablå; siffrorna böra behandlas med en viss försiktighet, eftersom de redovisade genomsnittsförtjänsterna i åtskilliga fall snarare torde grunda sig på uppskattningar än på direkt beräkning.

	Antal byggmästare, som redovisat såväl timlön som timförtjänst vid ackordsarbete	Däruv byggmästare, som uppgivit att timförtjänsten vid ackordsarbete översteg timlönen med .. %						
		under 25	25—49	50—74	75—99	100—124	125—149	150 och däröver
Murare	107	8	28	34	23	12	1	1
Byggnadsträarbetare	136	23	53	38	15	6	—	1
Byggnadsgrovarbetare ...	98	30	43	16	9	—	—	—
Målare	64	13	26	15	6	3	1	—

Socialstyrelsens lönestatistik. I tab. 66 och 67 meddelas vissa utdrag ur socialstyrelsens årliga lönestatistik. Denna grundar sig beträffande såväl den egentliga byggnadsverksamheten som därmed förenade verksamhetsområden (installationsarbeten, målning och glasmästeri) i huvudsak på uppgifter från större arbetsgivare. I fråga om dessa branscher är lönestatistikens representativitet väsentligt svagare än i fråga om den egentliga industrin. Under tioårsperioden 1930—39 har materialets omfattning ökat avsevärt, såsom framgår av tab. 66. Denna utvidgning av statistiken har medfört, att olika ortsgupper från år till år blivit olika starkt representerade, vilket givetvis försvårar jämförelser i tiden. Det är icke möjligt att avgöra, i vad mån de förändringar i ackordsarbetets andel av den totala arbetstiden samt i de genomsnittliga timförtjänsterna vid tidlöns-, respektive ackordsarbete, som framträda i tab. 66, betingas av dylika variationer i materialets sammansättning.

I tab. 67 återges efter Lönestatistisk årsbok de genomsnittliga löneinkomsterna inom olika dyrortsgrupper samt i de fyra största städerna. Det bör observeras, att den dyrortsgruppering, som gällde under åren 1930—34, icke exakt överensstämmer med den nu gällande, som trädde i kraft den 1 juli 1935. Sålunda har Norrköping överförs från grupp E till grupp F. Vidare är att märka, att gruppen »egentligt byggnadsarbete» förutom husbyggnadsarbete även innefattar en del företag inom väg- och vattenbyggnadsbranschen. Skillnaderna mellan »egentligt byggnadsarbete» och »husbyggnadsarbete» voro dock små 1938 och 1939, för vilka år särskilda uppgifter föreligga för den sistnämnda gruppen. Socialstyrelsens statistik beträffande de fyra största städerna stämmer tämligen väl överens med Bygg-

Tab. 66. Arbetsförtjänster vid tidlöns- och ackordsarbete för vuxna manliga arbetare inom byggnadsfacken enligt socialstyrelsens lönestatistik.

	Antal redovisade		Arbets- timmar på ackord %	Genomsnittlig löneinkomst per timme, ord. tid, kr.		
	företag	arbetare		tidlön	ackord	i genom- snitt
Husbyggnadsarbete:						
1929	266	6 421	37·8	1·30	2·37	1·71
1930	267	6 138	38·0	1·35	3·28	2·09
1931	259	6 725	42·9	1·36	3·23	2·17
1932	931	12 287	37·8	1·28	2·75	1·84
1933	673	7 381	29·4	1·18	2·45	1·55
1934	697	11 742	36·0	1·22	2·03	1·52
1935	785	15 078	39·3	1·25	2·29	1·66
1936	814	16 563	37·6	1·26	2·33	1·67
1937	770	16 035	38·6	1·31	2·45	1·76
1938	746	19 796	43·1	1·34	2·49	1·85
1939	703	21 710	44·2	1·36	2·69	1·94
Elektriskt installationsarbete:						
1931	28	653	39·9	1·31	2·04	1·61
1932	26	572	38·5	1·35	1·91	1·57
1933	26	499	33·0	1·37	1·96	1·57
1934	31	719	34·5	1·29	1·74	1·45
1935	68	1 265	41·7	1·25	1·85	1·51
1936	60	1 240	45·1	1·24	1·84	1·52
1937	63	1 216	43·8	1·28	1·99	1·60
1938	62	1 348	48·8	1·28	1·96	1·62
1939	70	1 628	50·9	1·36	2·09	1·73
Rörledningsarbete:						
1931	98	3 059	55·0	1·33	1·98	1·69
1932	105	2 754	53·2	1·37	2·04	1·73
1933	102	2 013	48·2	1·36	1·86	1·61
1934	107	2 848	55·6	1·24	1·67	1·48
1935	121	3 498	59·9	1·23	1·77	1·56
1936	244	5 128	57·2	1·21	1·74	1·51
1937	242	5 378	60·9	1·27	1·83	1·61
1938	237	5 576	62·3	1·29	1·89	1·66
1939	232	5 730	67·0	1·37	2·00	1·79
Målning och glasmästeri:						
1930	353	2 336	48·9	1·45	2·89	2·16
1931	341	2 339	51·6	1·44	2·85	2·17
1932	886	3 463	46·9	1·37	2·60	1·94
1933	703	2 427	36·0	1·26	2·20	1·60
1934	667	2 883	46·5	1·32	2·15	1·71
1935	600	3 112	48·1	1·31	2·27	1·78
1936	649	3 502	50·9	1·33	2·28	1·81
1937	628	3 237	51·5	1·37	2·35	1·88
1938	591	3 279	56·0	1·43	2·51	2·04
1939	568	3 406	59·3	1·56	2·64	2·20

nadsindustriförbundets uppgifter, såsom framgår av tablan överst å sid. 169 (jfr tab. 64).

Av tab. 66 och 67 framgår, att timförtjänsterna inom gruppen husbyggnadsarbete under åren 1938 och 1939 i allmänhet lågo lägre än inom gruppen målning och glasmästeri, men högre än inom gruppen installationsarbete.

Tab. 67. Genomsnittlig löneinkomst för manliga arbetare inom byggnadsverksamhet 1930—39 inom olika dyrortsgrupper enligt socialstyrelsens lönestatistik.

(Siffror i medievalstil ange, att medeltalet avser mindre än 150 arbetare. — G-gruppen omfattar även de orter, som sedan 1 juli 1939 hänförs till dyrortsgrupperna H och I).

	Genomsnittlig löneinkomst (inkl. övertid, naturaförmåner o. d.), kr. per timme i dyrortsgrupp											
	A	B	C	D	E	F	G	Hela riket	Stock- holm	Göte- borg	Malmö	Norr- köping
Byggnadsverksamhet:												
1930	1'00	1'32	1'34	1'48	1'61	1'56	2'37	1'95
1931	0'98	1'23	1'64	1'49	1'60	1'69	2'40	2'01
1932	0'90	1'16	1'39	1'54	1'61	1'57	2'31	1'80
1933	0'86	1'07	1'28	1'32	1'56	1'50	2'00	1'51
1934	0'91	1'06	1'31	1'34	1'39	1'50	1'74	1'51
1935	0'99	1'17	1'40	1'36	1'44	1'54	1'93	1'61
1936	1'03	1'22	1'34	1'38	1'46	1'56	1'91	1'62
1937	1'24	1'30	1'46	1'48	1'50	1'64	1'99	1'70
1938	1'24	1'39	1'54	1'60	1'64	1'70	2'17	1'79
1939	1'27	1'40	1'68	1'62	1'76	1'80	2'28	1'89
Egentligt byggnadsarbete:												
1930	0'99	1'36	1'33	1'45	1'67	1'55	2'52	1'97	2'85	1'77	1'67	1'72
1931	1'01	1'24	1'76	1'48	1'69	1'72	2'67	2'10	2'89	1'75	1'70	1'76
1932	0'89	1'18	1'42	1'51	1'64	1'54	2'47	1'79	2'71	1'84	1'51	1'66
1933	0'85	1'07	1'34	1'25	1'65	1'45	2'24	1'42	2'63	1'81	1'45	1'50
1934	0'89	1'06	1'31	1'33	1'36	1'51	1'69	1'46	1'89	1'60	1'49	1'45
1935	0'99	1'17	1'38	1'35	1'48	1'54	1'97	1'60	2'07	1'79	1'59	1'54
1936	1'04	1'25	1'38	1'39	1'47	1'56	1'92	1'61	2'00	1'66	1'53	1'52
1937	1'28	1'32	1'49	1'50	1'47	1'64	2'02	1'70	2'08	1'82	1'61	1'59
1938	1'27	1'41	1'56	1'59	1'66	1'70	2'30	1'79	2'45	1'96	1'77	1'74
1939	1'21	1'35	1'69	1'58	1'76	1'78	2'34	1'87	2'49	2'13	1'78	1'73
Husbyggnadsarbete:												
1938	1'26	1'43	1'58	1'61	1'72	1'70	2'31	1'85
1939	1'20	1'39	1'70	1'58	1'80	1'78	2'35	1'95
Installationsarbete:												
1930	.	.	1'16	1'56	1'38	1'46	1'84	1'72	1'98	1'54	1'48	.
1931	0'91	.	1'09	1'39	1'43	1'56	1'83	1'70	1'96	1'61	1'50	.
1932	0'97	.	1'09	1'45	1'43	1'60	1'86	1'73	2'00	1'62	1'49	.
1933	1'06	.	1'08	1'36	1'48	1'51	1'75	1'63	1'87	1'60	1'43	.
1934	.	0'83	1'24	1'32	1'31	1'38	1'62	1'51	1'74	1'50	1'34	.
1935	0'94	.	1'40	1'30	1'35	1'46	1'70	1'57	1'82	1'52	1'49	.
1936	0'93	1'01	1'19	1'30	1'37	1'47	1'72	1'54	1'85	1'56	1'53	1'44
1937	1'18	1'11	1'32	1'37	1'45	1'56	1'82	1'64	1'94	1'67	1'64	1'48
1938	1'23	1'33	1'43	1'52	1'60	1'85	1'85	1'69	2'00	1'65	1'67	1'63
1939	1'34	1'36	1'45	1'50	1'65	1'74	2'01	1'82	2'16	1'82	1'83	1'83
Målning och glasmåsteri:												
1930	1'06	1'15	1'35	1'55	1'76	1'68	2'72	2'17	3'07	1'89	.	.
1931	0'92	1'16	1'38	1'62	1'76	1'76	2'76	2'17	3'12	1'96	.	.
1932	0'94	1'12	1'35	1'67	1'74	1'72	2'55	1'94	2'92	1'78	.	.
1933	0'90	1'07	1'21	1'40	1'53	1'61	2'19	1'60	2'54	1'75	.	.
1934	1'00	1'08	1'32	1'39	1'56	1'64	2'20	1'71	2'57	1'77	.	.
1935	0'97	1'15	1'48	1'45	1'53	1'71	2'32	1'78	2'69	1'76	1'62	.
1936	1'00	1'22	1'35	1'48	1'66	1'81	2'38	1'82	2'70	1'87	1'74	.
1937	1'04	1'31	1'52	1'62	1'67	1'88	2'48	1'88	2'84	1'87	1'88	.
1938	1'16	1'40	1'67	1'80	1'82	2'01	2'75	2'04	3'10	2'20	2'00	.
1939	1'41	1'53	1'90	1'88	2'01	2'14	2'91	2'22	3'15	2'41	2'08	.

	Stock- holm	Göteborg	Malmö	Norr- köping
Genomsnittlig timförtjänst (kr.) enligt uppgifter från				
Socialstyrelsen (egentligt byggnadsarbete) 1935.....	2·07	1·79	1·59	1·54
1936.....	2·00	1·66	1·53	1·52
Byggnadsindustriförbundet 1935—36.....	2·13	1·67	1·63	1·74
Socialstyrelsen (egentligt byggnadsarbete) 1938.....	2·45	1·96	1·77	1·74
1939.....	2·49	2·13	1·78	1·73
Byggnadsindustriförbundet 1938—39.....	2·55	2·01	1·91	1·80

2. Ackordssystemets fördelar och olägenheter.

Den i diskussionen om inom byggnadsindustrin tillämpade avlöningsformer mest omstridda frågan har varit den om ackordsbetalning eller tidlön. Såväl bland arbetsgivarna som bland arbetarna ha under olika tider rått olika meningar om de bägge avlöningsformernas företräden och frågan har ofta utgjort en tvistepunkt vid arbetskonflikter. I stort sett har utvecklingen gått mot en ökad tillämpning av ackordssystemet. Numera torde omkring hälften av allt byggnadsarbete i Sverige utföras mot ackordsbetalning och för det egentliga nybyggnadsarbetet spelar detta system en än större roll. Ur Lönestatistik årsbok ha hämtats följande uppgifter rörande ackordsarbetets relativa förekomst under åren 1935—39; för tidigare år finnes en motsvarande sammanställning i byggnadsindustrisakkunnigas betänkande (sid. 368).

Tab. 68. Relativ förekomst av ackordsarbete inom byggnadsindustrin 1935—39.

(Enligt Lönestatistik årsbok.)

År	Ackordstimmar i % av hela antalet arbetstimmar			
	Husbyggnads- arbete	Målning och glasmästeri	Rörlednings- arbete	Elektriskt installations- arbete
1935	39·3	48·1	59·9	41·7
1936	37·6	50·9	57·2	45·1
1937	38·6	51·5	60·9	43·8
1938	43·1	56·0	62·3	48·8
1939	44·2	59·3	67·0	50·9

För det egentliga byggnadsarbetet ha efter Byggnadsindustriförbundets statistik sammanställts följande uppgifter, vilka belysa såväl ackordsarbetets relativa förekomst för murare, träarbetare och grovarbetare på olika platser i landet som också de genomsnittliga ackordsöverskottens storlek i förhållande till gällande timlöner (uträknade med ledning av uppgifter för genomsnittlig timförtjänst vid ackordsarbete). Uppgifterna avse åren 1938—39.

Tab. 69. Ackordsarbete och ackordsöverskott 1938—39.

(Enligt Byggnadsindustriförbundets statistik.)

	Murare		Träarbetare		Grovarbetare	
	Ackords- arbete i % av allt arbete	Ackords- överskott i % av timlön	Ackords- arbete i % av allt arbete	Ackords- överskott i % av timlön	Ackords- arbete i % av allt arbete	Ackords- överskott i % av timlön
1. Stockholm.....	78·5	139	74·4	129	26·7	122
2. Göteborg	56·9	111	54·3	109	24·6	101
3. Malmö	72·8	78	69·9	81	29·0	85
4. Norrköping	71·1	99	52·0	75	27·4	85
5. Hälsingborg	71·0	76	66·5	86	44·7	63
6. Örebro	75·9	104	59·5	76	22·6	91
7. Borås	62·5	71	53·4	69	25·5	65
8. Gävle	80·7	98	67·8	73	37·3	83
9. Uppsala	75·2	145	58·3	111	25·1	132
10. Grupp V	67·9	89	57·4	63	36·9	72
11. Grupp VI	62·3	68	53·6	58	31·3	65
12. Grupp VII	59·1	83	52·5	63	28·7	68

För de olika specialyrkena lämnas vissa uppgifter rörande ackordssystemets förekomst i den följande framställningen.

Byggnadsindustrisakkunnigas uttalande. 1934 års byggnadsindustrisakkunniga diskuterade på sin tid efter överläggningar med arbetsgivare och arbetare frågan om ackordsbetalning eller timlön. Från *arbetsgivaresidan* hade vid dessa överläggningar gentemot ackordssystemet framhållits följande:

»1. De i kollektivavtalen reglerade ackorden vore genomgående för höga i förhållande till utgående timpenning.

2. Ackordsprislister vore så omfattande, att tolkningen medförde stora svårigheter och framkallade tvister mellan arbetarna och arbetsgivarna.

3. Ackordssystemet hindrade utnyttjandet på mest ekonomiska sätt av moderna arbetsmetoder.

Mot en övergång till tidlön gjordes å andra sidan gällande:

1. Att en skärpt övervakning skulle behöva införas, vilket skulle åsamka företagen ökade kostnader.

2. Att svårigheter skulle uppstå i fråga om den erforderliga jämkningen av timlönen och att en oundviklig ökning vore motbjudande för arbetsgivarna med hänsyn till dess verkningar utåt. Anspråken på timlöneförhöjning kunde befaras skapa social oro.»

Från *arbetarnas* sida ställde man sig i stort sett avvisande mot ett övergivande av ackordsbetalningarna. Som ersättning skulle krävas såväl en höjning av utgående timlöner som garantier för en fastare anställning, varigenom flertalet byggnadsarbetare kunde erhålla ökad säkerhet.

Byggnadsindustrisakkunniga gjorde för egen del ett längre uttalande i frågan, innehållande i huvudsak följande synpunkter.

Bland olägenheter, förenade med nuvarande betalningssystem, uppmärksammas följande:

1. Vid detta system bli »de verkliga timförtjänster, som utgå till arbetare inom samma fack, helt *olikartade*, beroende på att ackordsprissättningen icke kunnat göras så ensartad, att arbeten av olika slag giva samma timförtjänst».

2. Ackordssystemet »föranleder *tidsödande underhandlingar* mellan parterna, icke allenast då ackordsprislister fastställas eller ändras eller då förhandlingar föras rörande nya ackordspriser, utan jämväl vid tolkning av föreskrifter, varom överenskommelse träffats».

3. Vid ett tidlössystem minskas »svårigheten att åstadkomma en i många hänseenden önskvärd *rationalisering* inom byggnadsfacket, vare sig det gäller nya materialier, nya byggnadskonstruktioner eller nya arbetsmetoder. Motsättningarna i uppfattningar rörande ackordsprissättning vid sådana materialiers eller arbetsmetoders användning elimineras genom tillämpning av ett tidlönesystem, och talet om arbetarnas motstånd mot eller förhindrande av dylika åtgärder genom krav på höga ackordsersättningar bortfaller i samband härmed.»

4. Vid arbete mot timlön frestas icke arbetaren, anse byggnadsindustrisakkunniga, »att, såsom kan vara fallet vid ackordsarbeten, utföra arbetet med *mindre noggrannhet* i avsikt att på tidsenheten utföra en större mängd arbete och sålunda nå högre ackordsvinst».

5. »Under nuvarande förhållanden minskas arbetsledarens möjligheter att följdriktigt och rationellt bedriva arbetena genom de i kollektivavtalen meddelade bestämmelserna om *vissa arbetarfacks företrädesrätt* ej allenast till vissa genom ackorden bestämda arbetsmängder utan jämväl till vissa slag av arbeten.»

6. »*Uppmätningar och beräkningar* rörande arbetarnas tillgodohavanden efter fullgjorda ackord fordra mycken tid och mycket arbete» samt draga betydande kostnader.

7. Vid timlönsarbete erhålla arbetarna veckovis *full avlöning*. Arbetsgivarna ha därför otvivelaktigt lättare att ständigt överblicka den ekonomiska ställningen vid byggnadsföretaget och från arbetarnas synpunkt sett torde det likaledes utgöra en ovedersäglig fördel att omedelbart uppbära full likvid för utfört arbete. Härigenom undvikas också vidtagande av särskilda åtgärder för säkerställandet av lönefordringar.

8. »Under senare år ha betydande meningsskiljaktigheter rått vid olika byggnadsföretag rörande utbetalande av s. k. *dagtid vid ackordsarbete*. En annan tvistefråga har varit, att arbetarna för intagande av förfriskningar uttagit raster, vilka icke avräknats å arbetstiden. Dylika tvister och därmed förenade olägenheter kunde lättare förhindras, därest allenast tidlön ifrågakom.»

9. »Vid timlössystem torde *lärlings- och praktikantfrågorna* lättare kunna lösas. Av samma orsak torde arbetaranställningsfrågorna vid timlönsarbete lättare lösas än vid bildandet av ackordslag, vilka fordra en genomsnittligt likartad prestationsförmåga hos de olika arbetarna i laget.»

Mot de ovan anförda fördelarna med timlönsarbete kunna, förklara byggnadsindustrisakkunniga, ganska allvarliga nackdelar framhållas. Bland dessa nämnas följande.

1. »Den betydelsefullaste och oftast påpekade nackdelen är minskningen av *arbetsintensiteten*.»

2. Den förlängning av byggnadstiden, som härigenom kan uppkomma, »inrymmer moment, som i och för sig medföra en *kostnadsökning för byggherren*.»

3. Timlössystem fordrar en skärpt *övervakning av arbetskraften*.

4. Med införande av tidlössystem måste uppenbarligen följa en *ökning av nu gällande avtalsenliga timlöner* såsom komensation för de icke längre utgående ackordsöverskotten.»

5. »I vissa fall komme reformen att medföra *minskad timförtjänst*.»

6. »Ett tidlössystem kan komma att medföra *ovisshet rörande de verkliga kostnaderna för olika slags arbeten*.»

7. »Vid ackordsarbete äro arbetarna i arbetslaget *relativt fria i sitt arbete*, vilken frihet vid tidlönsarbete blir »icke oväsentligt begränsad».

»Sammanfattningsvis kan enligt de sakkunnigas mening påstås, att det nuvarande betalningssystemet med ackordsuppgörelser i största möjliga utsträckning medför ganska avsevärda olägenheter. Avlöningen till arbetarna vid ett byggnadsföretag utgår med synnerligen varierande belopp, fr. o. m. den avtalsenliga timlönen upp till tre à fyra gånger densamma. Ackordssystemet föranleder långvariga och kostnadskrävande förhandlingar såväl mellan organisationerna som å arbetsplatserna. Svårigheter uppstå vid prissättning av arbetskostnader, då nya materialier och arbetsmetoder komma till användning. I många fall medför systemet en försämring av arbetets kvalitet och svårigheter vid ett rationellt ordnande av arbetet på byggnadsplatsen. Onödigt arbete och tidsutdräkt uppkommer vid beräkning av ersättningen för arbetet och vid utbetalningarna. Lärlings- och praktikantarbete försvåras.

Å andra sidan förbise de sakkunniga icke, att en följd av övergång till tidlönsarbete blir minskad arbetstakt och i åtskilliga fall förlängd tid för arbetens utförande. Möjligen kommer att fordras en mer omfattande övervakning av arbetsprestationen. För arbetarna kan reformen under vissa omständigheter medföra inkomstminskning och minskad rörelsefrihet vid arbetets utförande.

I varje fall är det emellertid önskvärt, att orsaker till friktioner mellan arbetsledningen och arbetarna vid ett byggnadsföretag i möjligaste mån undanröjas. Likaså böra undanröjas orsaker till att kostnaden för byggnadsföretag onödigt fördyras. Hit höra bl. a. de icke oväsentliga kostnader, som förorsakas av förhandlingar om ackordsersättningar, uppmätningar och uträkningar av ackordsbetalningar samt alltför höga ackordsvinster.

De sakkunniga anse sig ock böra erinra, att timlönsarbete redan nu förekommer i ganska stor utsträckning på arbetsplatserna.

Vid ackordsarbete utvecklas utan tvivel en stegrad arbetseffektivitet i tävlan om höga ackordsöverskott. I synnerhet i Stockholm, där de höga ackordsöverskotten särskilt påtalats, torde arbetseffektiviteten bland byggnadsarbetarna, enligt vad sakkunniga inhämtat, vara mycket högt uppdriven. Vid allmänt genomförande av tidlönsarbete torde knappast behöva befaras en mer avsevärd förändring härvidlag. De arbetare, vilka ådagalagt den största effektiviteten och förmått åstadkomma de bästa arbetsprestationerna, torde ha visshet att i första hand vinna anställning. Då valet kommer att stå, såsom i landets större städer, mellan ett större antal arbetare, torde ett sådant konkurrensförhållande avsevärt bidraga till att uppdriva arbetseffektiviteten.

En övergång eller, kanske rättare, en återgång till tidlönsystem synes alltså sakkunniga önskvärd, på grund av de härmed förenade övervägande fördelarna. En sådan reform kan emellertid genomföras allenast genom överenskommelser mellan arbetsgivarnas och arbetarnas organisationer. Dock torde staten kunna lämna sin medverkan till att vissa förberedande åtgärder vidtagas, i vilket avseende sakkunniga förorda, att övergång från ackords- till tidlönsystem provas vid något statligt byggnadsföretag, som utföres i egen regi. Sakkunniga vilja därför föreslå, att Kungl. Maj:t lämnar byggnadsstyrelsen uppdrag att efter närmare överenskommelse rörande avlöningsfrågor m. m. med arbetarorganisationerna låta utföra ett eller annat härför lämpat byggnadsföretag om ungefär ett års byggnadstid med användande av tidlönsystem. Byggnadsstyrelsen bör därefter till Kungl. Maj:t inkomma med redogörelse för resultatet samt ytterligare förslag i ämnet, varefter frågan bör, om ett gynnsamt resultat kan konstateras, föras framåt genom lämpliga åtgärder, eventuellt genom Kungl. Maj:ts uppdrag till särskilt tillkallade sakkunniga att i ärendet överlägga med arbetsgivar- och arbetarorganisationerna.»

Remissyttrandena. I remissyttrandena över byggnadsindustrisakkunnigas betänkande ha olika uppfattningar i här berörda frågor kommit till uttryck.

Vissa offentliga institutioner ha närmast instämt i byggnadsindustrisakkunnigas uppfattning. Så förklarar *byggnadsstyrelsen*, att den i allt väsentligt kan ansluta sig till de sakkunnigas kritik av det nuvarande avlönningssystemet. Byggnadsstyrelsen anser även att det skulle vara av intresse att få praktiskt pröva en övergång från ackords- till tidlönssystem, antingen detta kan ske vid något statligt eller privat byggnadsföretag.

Socialstyrelsen ger uttryck för i huvudsak samma uppfattning. »Införandet av tidlönsarbete torde genom att arbetstakten sänkes kunna verka förkortande på arbetslöshetsperioderna och bidra till en jämnare fördelning på olika årstider av byggnadsarbetet.»

Överingenjören hos byggnadsnämnden i Stockholm uttalar, att upphävandet av ackordstvånget utan tvivel är »en ovillkorlig förutsättning för nedbringande av den stora post, som vid byggnadsföretag utgöres av arbetslöner, till en nivå någorlunda i jämnhöjd med arbetslönerna inom andra industrier. En sådan lönejustering är otvivelaktigt nödvändig för en rationalisering av byggnadsproduktionen särskilt för att nya byggnads- och arbetsmetoder må kunna komma till användning och prövas. Möjligheten att genomföra en övergång från ackordssystem till tidlönssystem förutsätter ovillkorligen, att byggnadsarbetarna beredas varaktigt sysselsättning året om.»

I en skrivelse till byggnadsindustrisakkunniga av den 22 maj 1935 har *Sveriges arbetsledareförbund* uttalat sig rörande »ackordsättningens utbytande mot tidlön», »att enligt arbetsledarnas uppfattning en sådan förändring framstår såsom i hög grad önskvärd och välmotiverad. Ackordssystemet leder nämligen, hur väl avtalen än må vara upprättade, till en massa trassel på arbetsplatserna och till ett ständigt ackorderande om arbetspriser. Det nuvarande avlönningssystemet medför även icke oväsentliga utgifter för improduktivt arbete, såsom mätningkostnader, upprättandet av prislister etc. Sannolikt utgöra dessa kostnader lågt räknat 1 % av de effektiva arbetskostnaderna. Avlönningssystemet vidlades dessutom av den olägenheten, att prislister genom sin detaljrikedom fått en omfattning, som gör lönebestämmelserna svårtillgängliga och i regel skapar behov av särskilda avlönningsexpeter. En omläggning av arbetsersättningen till tidlön skulle därför erbjuda vissa påtagliga fördelar. Erfarenheten från andra industrier ger även vid handen, att tidlön ofta är att föredraga framför ackordslön.»

I sitt yttrande över byggnadsindustrisakkunnigas betänkande anför *Sveriges arbetsledareförbund*, att ackordsarbetena medföra »en hel del olägenheter, främst den att arbetet blir mindre väl utfört än om detsamma är utlämnat till arbetare, anställda för timpenning. För övrigt uppstå ofta misshälligheter mellan arbetarna, enär såsom regel ej alla kunna beredas ackordsarbete. Särskilt är detta fallet vid ombyggnader, där ackord förekommer endast i mindre omfattning. Då det gäller anläggningar av armerad betong kräves mera tillsyn från arbetsledarnas sida, beroende på att arbetarna alltid söka forcera de arbeten, som utlämnats på ackord.»

Stockholms Byggnadsleverantörförbund delar byggnadsindustrisakkunnigas uppfattning rörande ackordssystemet.

»Arbetsmetoderna äro fastlåsta, ofta så minutiöst, att det verkar groteskt. Arbetskostnaderna för ett husbygge äro fixerade på förhand. Arbetet bedrivs med ett minimum av arbetsledning och för den skicklige arbetsledaren — en byggnadsyrkets verkliga industriman — blir arbetskostnaderna lika höga som om

huset skulle uppföras under ledning av en mindre duglig sådan. Hela systemet är fixerat vid avtalsförhandlingarna och den tekniska utvecklingen ligger ständigt uppbromsad. Ackordssystemets försvarare — som i regel icke ha någon erfarenhet av annat system — framhålla, att nya material och arbetsmetoder undan för undan kunna prissättas. Teoretiskt är detta nog riktigt men i praktiken är saken mycket tungrodd. Det är icke ovanligt, att nya material av arbetsbesparande art ett tiotal år hindras på marknaden genom orättvist höga ackordstaxor. Man kan icke heller begära, att våra oftast mycket segslitna förhandlingar inom byggnadsfacket ytterligare dragas ut för studier av nya metoders arbetsprestandaforordningar. Stundom kan det påvisas, att ackordspriset på ett material i användningen är så felaktigt satt, att en dagsförtjänst svarar mot en normal veckolön. Dylika ackordsförtjänster förekomma i vanliga fall visserligen icke i den utsträckning, att de hava någon större betydelse för ett bygges arbetskostnader som helhet, men de förhindra eller försvåra införandet av nya material och byggnadsmetoder.

Införandet av enbart tidlönssystem skulle i hög grad stimulera användningen av nya rationella arbetsmetoder och arbetsmaskiner samt befördra framställningen av arbetsbesparande material. För att organisera denna industrialisering av produktionen skulle det bliva ett stort behov av kunniga industrimän på byggnadsplatserna. Men för att komma in i ett sådant produktionssystem fordras tid. Det behövs forskningsarbete, konstruktion av nya maskiner och framför allt utbildning av en kår moderna arbetsledare. Av dessa orsaker anse vi det omöjligt att efter ett års prövning erhålla några avgörande resultat beträffande produktionskostnaderna vid byggande efter enbart tidlönssystem.»

En annan syn på förevarande problem framkommer i yttrandena från vissa sammanslutningar. *Svenska teknologföreningen* framhåller sålunda:

»En ändring av gällande avlöningssystem för byggnadsarbetare är, enligt Svenska teknologföreningens åsikt och såsom även de sakkunniga framhållit, möjlig att genomföra endast genom en överenskommelse mellan arbetsgivarnas och arbetarnas organisationer.

Frågan huruvida det är lämpligt eller önskvärt att övergå till ett nytt avlöningssystem i stället för att genom vidtagande av förbättringar i det nu gällande systemet nå goda förhållanden, bör icke och kan icke avgöras genom förordningar e. d. utan detta spörsmål bör så småningom få mogna under förhandlingar mellan respektive organisationer.

Svenska teknologföreningen vill dock i denna betydelsefulla fråga framhålla ytterligare några synpunkter.

Man får ofta höra det, även av de sakkunniga framförda, påståendet, att arbetare, vid arbete mot timlön, icke frestas att utföra arbetet med mindre noggrannhet, vilket däremot skulle vara fallet vid ackordsarbete. Detta påstående kan alls icke anses vara generellt gällande, ty vid ackordsarbete får arbetaren utan ersättning göra om undermåligt arbete och detta förhållande framtvingar ofta stor yrkesskicklighet, för att arbete skall kunna utföras fort och väl, utan risk att få detsamma underkänt. Vid timlönsarbete åter, kan arbetaren knappast undgå att få betalt även för arbete, som måste göras om, vilket i sin tur icke alltid uppmuntrar till ökad färdighet. Ackordsarbete kan därför mången gång verka mer höjande på yrkesskickligheten, än vad timlönsarbete gör. I jämförelse mellan ackordssystem och timlönssystem vid Svenska teknologföreningen, utöver vad de sakkunniga framhållit, erinra om, att ackordssystemet uppmuntrar en hög arbetsintensitet med ty åtföljande höga avlöningar för arbetarna. Detta jämte den frihet, som ackordslag delvis har i sitt arbete, giver otvivelaktigt arbetarna en arbetsglädje och en framåtanda, som är synnerligen värdefull och vilkas psykologiska verkningar icke få underskattas. Det nu tillämpade systemet med innestående ackordsöverskott befrämjar möjligheten för arbetarna att göra bespa-

ringar på sin lön, då med svenskens mentalitet arbetarna i stort sett lever upp den kontinuerliga veckoavlöningen, men sätta av pengar från de med vissa tids-mellanrum utfallande ackordsöverskotten.

Då de sakkunniga i sin utredning synas vilja förorda en övergång till timlöns-systemet bl. a. under motivering, att härigenom arbetsintensiteten skulle falla och sålunda antalet dagsverken stiga på en viss husbyggnad, vill Svenska teknolog-föreningen bestämt vända sig mot en dylik argumentering, som strider mot ett sunt rationaliseringsförfarande.

Enligt Svenska teknologföreningens åsikt äro nackdelarna med det nu till-läpade ackordssystemet huvudsakligen bundna till, vad man skulle kunna kalla ackordssystemets avarter, men icke till principen ackordsarbete såsom sådant.

Bland sådana avarter må här anföras följande.

Trots att en förbättring ägt rum beträffande prissättning för nya material och nya metoder genom införandet av skiljedom i 1937 års avtal, möter det fortfarande svårigheter att erhålla en rättvis prissättning vid införandet av enklare och ratio-nellare arbetsmetoder. Särskilt är detta fallet beträffande pris för inmontering av i fabrik tillverkade färdiga byggnadsdelar och inredningsdetaljer. Att överflytta mesta möjliga arbete från byggnadsplatsen till fabriker med rationellt ordnade arbetsplatser för massfabrikation av vissa i en byggnad standardiserade delar ut-gör en betydelsefull möjlighet att rationalisera byggnadsarbetet. De sakkunniga ha överhuvudtaget ej behandlat denna fråga, men det är av stor vikt att avlönings-systemet för byggnadsarbetare blir så utformat, att det ej hindrar den utveckling, som här kan komma till stånd. Svenska teknologföreningen vill här påpeka det värde som rationellt ordnade tidsstudier säkerligen skulle kunna hava för utveck-lingen inom byggnadsindustrin, i likhet med vad som skett inom andra industrier.

Ackordsprislistorna äro för närvarande utformade så detaljerat, att i större städer både arbetsgivare och arbetarorganisationer ha upprättat mätningstinstitutioner, från vilka medlemmarna kunna rekvirera särskilda specialister vid upp-mätning av arbetena. Uppmätningen medför därför stora kostnader, både för arbetare och arbetsgivare, och en tungrodd byråkrati i prissättningsfrågor håller på att växa fram. Det är nödvändigt att försöka erhålla enklare metoder för pris-sättning och uppmätning. Inom vissa fack, t. ex. väg- och vattenbyggnadsfacket, har detta även visat sig vara möjligt.

För reparationsarbeten, vilka äro synnerligen svåra att beräkna enligt ackords-systemet, vore en viss uppmjukning i avtalens rigorösa bestämmelser synnerligen önskvärd, så att dessa arbeten antingen kunde utföras med en efter arbetet lämpad timpenning eller efter uppskattning av arbetet, helt eller delvis.

Beträffande förhandlingsväsendet, är det högst egendomligt, att det i vår tid skall behöva taga så lång tid för att lösa en ekonomisk fråga mellan två, därav helt beroende parter. Så t. ex. tog det år 1933 icke mindre än 187 veckor för att erhålla uppgörelse i dåvarande murarkonflikt. Ej blott dessa i ekonomiskt hänseende ödesdigra följder, utan även alla de kostnader, som erfordras för denna 'krigsberedskap', äro oerhörda belastningar på byggnadsindustrin. Det vore syn-nerligen önskvärdt, om de förhandlande parterna kunde avkorta förhandlings-tiden genom att draga nytta av, vad som framkommit vid tidigare förhandlingar och icke för varje fråga börja på nytt från början och upprepa, vad som är sagt ett otal gånger. Av största betydelse är ävenså, att åtminstone ekonomiska frågor kunde bindande avgöras av å båda sidor befullmäktigade ombud utan befogenhets-begränsning. Ett raskare och mera effektivt förhandlingsarbete, än som nu äger rum, borde vara möjligt och skulle vara till ovärderlig fördel för byggnadsindustrin och allmänheten, som i sista hand får betala de dryga kostnaderna härför.»

Samverkande byggnadsfackförbunden försvara i sitt yttrande det nu-varande systemet.

»Bland andra olägenheter, som vidlåder byggnadsindustrins nuvarande verksamhetsform, har de sakkunniga påpekat det gällande avlöningssystemet, *ackordssystemet*. Enär de sakkunniga enligt vårt förmenande i detta hänseende kommit till en felaktig slutsats, se vi oss nödsakade att något utförligare behandla detta spörsmål.

Ackordsbetalning som avlöningssystem vid byggnadsarbete är här i Sverige gammalt. Det leder sina anor från långt tidigare datum än den, då de första ackordsprislistorna upprättades. På sin tid var det vanligt att de olika arbetsuppgifterna uppdelades på olika entreprenörer, sålunda att exempelvis en entreprenör hade hand om murningsarbeten, en annan om timmer- och snickeriarbetena, en tredje om måleriarbetena o. s. v. Till någon del lever detta system ännu kvar. I regel är det dock numera en huvudentreprenör, som svarar för byggnadsarbetet i sin helhet. Det gamla systemet med specialentreprenörer för vart och ett särskilt fackarbete medförde på sin tid — vi syfta härvid tillbaka till den tid då ännu ingen fackorganisation på någondera sidan börjat sin verksamhet — att den s. k. entreprenören ofta endast var en lagförman. Denne förbehöll sig själv den förtjänst, som de hos honom anställda inarbetade, under det att dessa fingo nöja sig med en synnerligen minimal arbetslön. Så småningom, och synnerligast sedan fackorganisationerna började få inflytande på arbetsmarknaden, blev detta system ohållbart. Reformerna tvingades fram och avlöste varandra, till att börja med sålunda, att vissa särskilt 'kunniga' arbetare blevo delaktiga i ackordsförtjänsten och slutligen så, att hela ackordslaget fördelade densamma. Härmed var en viss 'rättvisa' inom respektive arbetslag åstadkommen. Kvar stod emellertid motsatsförhållandet mellan dels arbetslaget och beställaren och dels konkurrensen mellan de olika arbetslagen. För att motverka detta krävdes från arbetarorganisationerna bestämda detaljpriser för utfört arbete. Det är detta som under tidernas lopp växt ut till det nu gällande ackordssystemet med fasta ackordsprislister.

Gentemot detta system har anmärkts bl. a. att det är obekvämt därför att det kräves en stor personal för dess tillämpning. Vidare har det framhållits att ackordssystemet förhindrar verksamhetens rationalisering i det att svårigheter uppstå för införande av nya arbetsmaterial och nya arbetsmetoder.

Uppenbarligen skulle, om man utan vidare kunde övergå till tidlönesystem, vissa administrationskostnader kunna besparas, men det är lika uppenbart att andra kostnader skulle komma i stället. Det är svårt att avgöra skillnaden i kostnaderna med hänsyn till det ena eller det andra systemet. Under alla förhållanden har man att bedöma huruvida en *eventuell* minskning av de administrativa kostnaderna skulle kunna vara så överväldigande att man för den skull har anledning att reflektera på ackordssystemets slopande.

Till kostnader, som bero på ackordssystemet, hänföra sig dels själva uppmättingsproceduren, och dels kostnader, föranledda av förhandlingar för uppgörande av ackordspriserna, i första hand då det gäller upprättande av kollektivavtal och i andra hand då det är fråga om särskilda ackord.

Sistnämnda post torde emellertid kunna borttagas ur räkningen, enär uppgörande av tillfälliga ackord säkerligen skulle komma ifråga även om man överginge till att som regel använda tidlönsbetalning. Kvar stå sålunda de kostnader, som föranledas av upprättande av fasta ackordsprislister då det gäller att åstadkomma nya kollektivavtal, samt dessutom naturligtvis som den väsentligaste posten, kostnaderna för själva uppmättningsförfarandet. Den förstnämnda posten torde vara omöjligt att ange några bestämda siffror för. Den senare däremot är ganska lätt tillgänglig även om t. o. m. här uppgifterna varierar i någon mån.

Ackordsmätarna åtnjuta antingen ersättning beräknad efter en viss procent av de uppmätta ackordssummorna eller ock uttager fackföreningen en viss procent av samma ackordsbelopp, varur sedan mätaren avlönas. Den sålunda upptagna

procentsatsen varierar visserligen i någon mån, dels inom olika yrken på grund av ackordssystemets mer eller mindre utvecklade tillämpning och dels med hänsyn till att man i vissa fall inkluderar finansieringen av även andra angelägenheter. I den mån det avses enbart täckandet av själva mätningkostnaderna torde den som regel stanna vid 1 à 2 % av den totala ackordssumman.

Även om man antager att samma kostnad kommer att påvåla såväl arbetsgivare som arbetareparten så torde det inte kunna påstås att den sålunda renodlade kostnaden för ackordssystemets tillämpning är av den storleksgrad att systemet därför skulle behöva slopas.

Spörsmålet huruvida arbetets kvalitet kan hållas lika hög då arbetet utföres på ackord som då det utföres mot tidlön är givetvis en sak av stort intresse. De sakkunnigas uppfattning att ackordssystemet i många fall medför en försämring av arbetets kvalitet kunna vi icke understödja.

Efter årtiondens studium av detta spörsmål har vi kommit till en helt motsatt uppfattning. — De sakkunniga grundar sin mening därpå, 'att arbetaren vid arbete mot timlön icke skulle frestas att, såsom kan vara fallet vid ackordsarbete, utföra arbetet med mindre noggrannhet i avsikt att på tidsenheten utföra en större mängd arbete och sålunda få högre ackordsvinst'. Det har därvid förbisetts att risken för försämrad kvalitet på arbetet i lika hög grad eller i högre grad föreligger under tidlönesystem, fastän det då är på grund av att det ligger i arbetsgivareintresset att *så få arbetstimmar som möjligt* användes för ett arbetes utförande. Härtill kommer ett annat moment, som intimt sammanhör med frågan om arbetsformen, nämligen frågan om *kontroll över arbetets kvalitet*. Under ett ackordssystem ligger det i arbetsgivarens intresse och ingår i hans avtalsenliga rätt att 'kontrollera arbetet och påkalla rättelse där så erfordras'. Arbetet utföres för ett visst pris, som bestämts, icke efter det antal timmar som åtgår utan efter exakta å-priser per visst arbetskvantum. Det föreskrives därvid i avtalen att arbetet skall utföras väl och efter givna föreskrifter. Till yttermera visso är arbetsgivaren berättigad att skilja arbetare från ackord, om ej arbetet utföres tillfredsställande.

Möjligheten till kontroll är alltså avtalsenligt garanterad och då arbetet betingar ett visst pris som är likartat oavsett det utföres på längre eller kortare tid, är det klart att kvalitetskravet måste komma att bli det centrala momentet från arbetsgivarens sida, vilket däremot icke är fallet under ett tidlönesystem.

En annan och synnerligen betydelsefull synpunkt för detta spörsmål är frågan, huruvida vid tidlönesystem skulle kunna uppnås samma arbetseffekt som med nuvarande system. Härom anföra de sakkunniga först att det synes vara uppenbart och ligger i sakens natur att en minskning av arbetsintensiteten måste inträda. Detta torde också vara fullständigt riktigt. När sålunda de sakkunniga i ett senare sammanhang uttala att vid allmänt genomförande av tidlönsarbete man knappast skulle behöva befara någon mera avsevärd förändring beträffande arbetseffekten kan detta icke betraktas annat än som utslag av optimism. Som motiv för sin uppfattning framhålla de sakkunniga att 'där valet kommer att stå mellan ett större antal arbetare torde konkurrensen om arbetstillfällena avsevärt bidra till att uppdriiva arbetseffektiviteten'. Även om denna de sakkunnigas mening till någon del vore riktig förefaller det oss dock främmande för nutida tänkesätt att förorda dylika metoder, som i första hand bygga på just de lösliga anställningsförhållandena inom industrin och överflödet på arbetare. Man har bland arbetarna ännu minnet av tidlönesystemets avigsidor, däribland också det oftast hänsynslösa pådriveriet. Det nuvarande systemet har i sina detaljer vuxit fram under kraftmätningarna mellan arbetsgivare- och arbetareorganisationerna. *Systemet* som sådant har man dock i stort sett varit ense om. Tydligt är att om det nu skulle ifrågasättas att återgå till en löneform, som varit vanlig några generationer tillbaka i tiden, så skulle en sådan omläggning säkerligen icke kunna åstadkommas

utan synnerligen svåra påfrestningar. Det bör också tagas i beräkning att arbetarna och deras organisationer även efter en omläggning av lönesystemet komma att bevaka sina intressen efter förmåga och det lär icke kunna förutsättas att fältet skulle lämnas fritt för sådana förfaranden på arbetsplatserna, som icke låta sig förenas med arbetarnas krav på en dräglig tillvaro.

Vi kunna således icke finna skäl till den av de sakkunniga ifrågasatta omläggningen av lönesystemet. Så mycket mindre kunna vi understödja ett sådant experiment i dylik riktning, som sakkunniga föreslagit. Det torde för det första icke vara möjligt att iscensätta det på ett sådant sätt att det illustrerade hur förhållandena komme att bli om tidlössystem allmänt infördes. Därjämte skulle förutsättningen för ett förverkligande av experimentet vara, att det gjordes avsteg från bestämmelserna i gällande kollektivavtal och att de på den ifrågavarande arbetsplatsen sysselsatta arbetarna utsatte sig för risken att för arbetet få åtnöjas med en lön, som icke stod i överenskommelse med den de enligt kollektivavtalet ägde rätt till. Det kan näppeligen räknas med att arbetare skulle ställa sig till förfogande för sådant experiment. Tankegången i och för sig förefaller oss misslyckad. Vi kunna således icke tillstyrka ett försök av dylik art.

Det nuvarande lönesystemet — ackordsbetalningen — bör enligt vårt förmenande i stället vidare utbyggas. Så har även skett vid regleringarna av kollektivavtalen mellan Svenska byggnadsindustriförbundet och byggnadsarbetarefackförbunden.»

I sitt gemensamma yttrande över byggnadsindustrisakkunnigas betänkande behandla även *Svenska arbetsgivareföreningen* och *Svenska byggnadsindustriförbundet* dessa frågor. De påpeka, att ackordslönesystemet erhållit en fortskridande utbredning. I början möttes det av motstånd och misstroende från arbetarna, vilka emellertid efter hand kommit till en annan uppfattning. »Denna sinnesförändring har blivit så markant, att det f. n. är mer arbetar- än arbetsgivareparten, som utvecklar aktivitet för tillämpningen av detta system.»

»Det kan ej heller förnekas, att den relativt utbredda tillämpningen av ackordslönesystemet inom svenskt näringsliv i väsentlig grad har bidragit till den industriella expansionen och industrins konkurrenskraft i vårt land. Betalning efter arbetsresultatet är ägnad att befordra arbetsglädjen och intresset för arbetsuppgiften. Dessutom bereder systemet den duglige arbetaren tillfälle till att uppnå en högre levnadsstandard. De under hand vidtagna ackordsregleringarna även under kollektivavtalens giltighetstid medverka även till en generell justering uppåt av lönenivån. För arbetsgivarparten ligger värdet med ackordssystemet i den ökade arbetstakten, varigenom arbetsresultatet uppnås på kortare tid än eljest och de fasta kostnadernas andel i den färdiga produkten minskas. Å andra sidan kan ackordslönesystemet medföra olägenheten av en splittrad lönenivå och en okontrollerad förhöjning av arbetsförtjänsterna, orsakande en disproportion mellan förtjänsterna på ackord och på timlön.

Inom byggnadsindustrin äro meningarna om ackordslönesystemets lämplighet delade på arbetsgiversidan. Utan tvivel finnes det ett mycket stort antal arbetsgivare, som förmena att det nuvarande systemet har övervägande nackdelar, men antalet arbetsgivare, som hava en motsatt uppfattning, torde vara större eller i vart fall representera en större verksamhet. Kritiken mot ackordslönesystemet är nog, om man går till grunden med missnöjet icke så mycket en kritik mot systemet som sådant utan snarare föranledd av de svårigheter, vilka möta systemets riktiga tillämpning just inom byggnadsfacket.

De sakkunniga ha för byggnadsfackets del framhållit ett flertal olägenheter, som äro förenade med ackordslönesystemet. Ehuru vi ej vilja bestrida förefintligheten av angivna olägenheter, synas dock nackdelarna hava överdrivits, medan

fördelarna ej framhållits till sitt fulla värde. De avsevärda variationerna i förtjänsterna av olika slag av arbete inom byggnadsindustrin utgöra givetvis orosmoment för byggnadsföretagsamheten. Förekomsten av ackordsöverskott av mycket varierande storleksordning är dock icke en följd av någon svaghet i ackordslönesystemet såsom sådant utan tyder på att löneuppgörelserna mellan parterna tyvärr icke träffats efter objektivt sett riktiga grunder. Ackord, som ge 50—100 % överskott, innefatta i sig förtäckta löneförhöjningar. Detta missförhållande återförs på de särskilda fackliga förhållanden, som råda inom byggnadsindustrin. Arbetet som sådant däremot lägger ej hinder i vägen för sättande av ackord, som stå i lämplig proportion inbördes och i förhållanden till timlönen.

Förekommande ojämnheter i avlöningen motverkas i viss mån i praktiken av det inom yrkesfacken, till vilka även vissa grovarbetargrupper kunna räknas, tillämpade förfarandet, att alla arbetare på arbetsplatsen inom samma fack ingå i ackordslaget och att ackordsöverskottet delas lika på samtliga lagmedlemmar och på alla arbetade timmar, sålunda även på de timmar å vilka timlönsarbete utförts. Ojämnheten begränsar sig därför huvudsakligen till grovarbetarna, bland vilka vissa, de s. k. dagarbetarna, endast mera sporadiskt erhålla ackordsarbete. Härvid gäller emellertid, att dagarbetarna i regel så småningom avancera till ackordsarbetare och att dagarbetarnas lägre inkomst ofta kompenseras genom en mera långvarig anställning.

Ackordslönesystemet medför ofta besvärliga och långvariga förhandlingar såväl för åstadkommande av prislistorna som sedan för deras tolkning och tillämpning, vartill kommer i många fall skiljenämnds- och domstolsförfarande. Den med dessa förhållanden förbundna olägenheten är dock för den enskilde arbetsgivaren, åtminstone för den organiserade, i stor omfattning av rent ekonomisk natur. Uppmätningen av ackordsarbete har blivit ett specialyrke. Mätningsarbetet utföres numera av parterna själva endast i begränsad omfattning. Detsamma gäller om prislistornas tolkning och tillämpning. Sedan prissättning av arbeten, som icke finnas upptagna i prislistorna inom den egentliga byggnadsindustrin, fr. o. m. 1934 överlämnats till organisationerna, ha praktiskt taget de tidigare olägenheterna i detta hänseende försvunnit. Arbetsledarnas tid togs därefter icke, såsom de sakkunniga förmena, nämnvärt i anspråk för dylika angelägenheter. Det med slitandet av tvister förbundna arbetet är likaledes numera huvudsakligen en uppgift för anställda funktionärer på ömse sidor. För en bedömning av ackordslönesystemets för- och nackdelar kan det vara av intresse att söka uppskatta kostnaden för denna förhandlings- och mätningsapparat. Kostnaden för själva uppmätningen och uträkningen av ackordsarbetena uppgår på arbetsgivarsidan till c:a 1.5 % av ackordssumman. På arbetaresidan torde visserligen högre procent-sats debiteras, men inräknas då däri avgifter även till arbetslöshetskassor o. d., varför själva mätningsarbetet även här torde kunna uppskattas till 1.5 %. För lösandet av tvister, direkta förhandlingar samt skiljenämnds- och domstolsförfarande torde kostnaderna icke överstiga 0.5 %. De totala kostnaderna för upprätthållande av den tekniska apparat, som ackordssystemet medför, skulle därmed, åtminstone där rörelsens omfattning tillåter en rationell organisation, ej kunna uppskattas till mer än c:a 3.5 % av ackordslönen.

Jämte de med mättnings- och förhandlingsförfarandet förenade rent ekonomiska nackdelarna spela i detta sammanhang vissa olägenheter av mera psykologisk art en icke oväsentlig roll för den enskilde arbetsgivarens ställningstagande till ackordslönesystemet. Detta system, med dess delvis invecklade rättsregler, giver anledning till ett juristeri i arbetet, som kommer hela systemet att för många framstå som otillfredsställande och som ett hinder för det goda förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare och för arbetets behöriga drivande. Särskilt sedan arbetarorganisationerna börjat målmedvetet arbeta på att över hela landet införa samma formalism i tillämpningen av ackordslönesystemet, som hittills kommit

till synes egentligen blott i storstäderna, har denna känsla av olust över systemet och dess för den praktiske byggmästaren i många fall oförståeliga kineseri gjort sig starkare gällande.

De sakkunniga framhålla som en olägenhet med ackordslönesystemet, att det utgör ett hinder för genomförandet av önskvärda rationaliseringsåtgärder. Det hinder, som systemet tidvis utgjort i nämnda hänseende, har icke berott på systemet som sådant utan på bristerna i dess tillämpning. Att ackordspriserna i listorna äro fasta innebär ingalunda, att de ej kunna och skola frångås, då arbetsmetoderna väsentligt förändrats. Ackordspriserna i de fastställda listorna hänföra sig nämligen till bestämda arbeten och utföringssätt, vilka tillämpats och varit kända, då priserna satts. Ändrade arbetsmetoder och material böra medföra, att nya pris fastställas, modifierade i stort sett i överensstämmelse med graden av arbetets förändring. Kan enighet ej vinnas om justerat pris, skall arbetet utföras mot timlön. Detta avtalsförhållande torde arbetarparten erkänna, ehuru det många gånger brutit i den goda viljan, då det gällt att anpassa priserna nedåt efter förenklade arbetsmetoder. Efter det att i 1934 års byggnadsavtal införts särskilda bestämmelser, som taga sikte på dylika ackordsregleringar, har det dock varit möjligt att åstadkomma en smidigare anpassning till den tekniska utvecklingen än tidigare, även då det gällt justering nedåt. Det har sålunda icke visat sig bereda oöverkomliga svårigheter att uppnå rimlig prissättning å nya arbeten. Likväl måste nog medgivas, att dessa resultat icke vunnits utan motstånd på arbetarsidan.

De sakkunniga framhålla vidare, att ackordslönesystemet äventyrar arbetets kvalitet. Ehuru en effektiv övervakning av arbetstakten vid tidlönsarbete skulle kräva en utökning av den arbetsledande personalen, skulle enligt de sakkunniga å andra sidan med avlöning uteslutande mot tidlön följa ett minskat behov av kontroll, enär arbetarna, om de avlönades med timlön, icke skulle frestas att försumma noggrannheten i arbetet till förmån för förtjänsten.

Det är riktigt, att ackordsarbetet medför risk för att noggrannheten och kvaliteten i arbetet bli eftersatta. Det oaktat torde någon anledning till anmärkning mot kvaliteten av byggnadsarbetet i allmänhet icke föreligga. En övergång till tidlönesystem kan med visshet — även om kanske i någon mån kvalitetskontrollen skulle kunna inskränkas — icke beräknas medföra ett mindre behov av övervakning. Utan att därmed vilja förringa arbetarnas lojalitet och ambition vilja vi påstå, att en övergång till tidlönesystem skulle nödvändiggöra en betydligt ökad övervakning för att arbetsintensiteten skulle kunna upprätthållas vid en skälig nivå. Arbetsledarpersonalen skulle därför behöva väsentligt ökas.

En tillämpning av ackord i större omfattning kan måhända försvåra ett tillfredsställande ordnande av lärlingsutbildningen. Här berörda svårigheter bero dock mindre på ackordslönesystemet såsom sådant än på de hinder, som arbetarparten ofta uppställer för skäliga undantag från ackordsprisbestämmelserna för arbete, som utföres av lärlingar. Som vi här nedan närmare angiva, hysa vi förhoppning om att lärlingsfrågan inom den närmaste tiden kommer att upptagas till prövning i större sammanhang.

De kanske mest påtagliga svårigheterna, förenade med genomförandet av ett fullständigt tidlönesystem, avse en av omläggningen aktualiserad reglering av timlönen. De sakkunniga räkna med att en övergång till timlönesystem skulle följas av en höjning av timpenningen, oaktat att de räkna med förmånen för arbetarna av en ökad kontinuitet i arbetet och en därav motiverad nedsättning i löneanspråken från arbetarsidan. Inför denna fråga om timlönens reglerande måste i första hand beaktas att även nu c:a 50 % av arbetet utföres mot timlön och att arbetsintensiteten å det arbete, som tidigare utförts på ackord, måste antagas komma att avsevärt sänkas vid övergången till timlönsarbete. Uppenbarligen skulle man ej å arbetsgivarsidan kunna reflektera på en reglering, som förhöjde de reella

arbetskostnaderna. Med utgångspunkt därifrån belysas svårigheterna av ett exempel, där arbetet tänkes vara utfört till lika andel på ackord och timma samt giva 70 % överskott. För att timpenningen skall kunna bli förhöjd med 35 % — i vilket fall ackordsarbetarna ändock förlora $\frac{1}{5}$ av sin förtjänst per tidsenhet — fordras att arbetarna hålla oförändrad arbetstakt. Att arbetsgivarna särskilt med hänsyn till den redan nu exceptionellt höga timlönenivån inom byggnadsindustrin ej skulle kunna reflektera på tillnärmelsevis en sådan förhöjning av timlönen, som angives i exemplet, torde ej behöva påpekas. Detta ger vid handen, att man ej är berättigad att hysa några större förhoppningar om realiserandet av en rimlig, frivillig övergång till timlönesystemet.

Därest överenskommelse skulle kunna uppnås om en sådan timlön, att den med hänsyn till nyssnämnda faktorer medförde exakt samma totalkostnad för löner som vid nuvarande ackordssystem, skulle likvisst som okompenserat kvarstå att i många fall byggnadstiden komme att bli längre, med ty åtföljande ökade ränte- och administrationskostnader, inberäknat ökade kostnader för arbetarförsäkringar o. d. Den minskade arbetsintensiteten skulle endast i undantagsfall kunna elimineras genom en ökning av arbetsstyrkan. Även om man bortser från sådana exceptionella förhållanden som nu råda, då brist på kvalificerade arbetare föreligger, torde det redan nu vara regel, att man på ett bygge sysselsätter så många arbetare, som det av tekniska skäl är möjligt. En förlängning av byggnadstiden skulle därför i de flesta fall bli en ofrånkomlig följd av timlönesystemet. Den ekonomiska betydelsen härav torde icke böra underskattas. Här angivna kostnadsökningar skulle ej kunna kompenseras, då inbesparing av kostnaderna för mätningstvister, lösandet av tvister etc. endast i ringa grad komme att uppväga de ökade kostnaderna för arbetsledning.

Det skulle givetvis vara av intresse att erfara, hur samma slags arbete ställde sig ekonomiskt med tillämpning av alternativt ackords- och tidlönsbetalning. Vi anse emellertid, att ett tillförlitligt resultat i sådant hänseende ej kan utvinnas genom utförande av ett provbygge på sätt de sakkunniga föreslagit. Detta omdöme gäller vare sig arbetet utföres under statens ledning eller det sker på annat sätt. Tillförlitliga jämförelsepunkter komma alltid att saknas.»

Även från installatörbranschernas sida förordas ackordssystemet. *Sveriges rörledningsfirmors förening* förklarar sålunda i sitt yttrande över byggnadsindustrisakkunnigas betänkande:

»I sin förkärlek för tidlönesystem kontra ackordsavlönning torde de sakkunniga, trots utförlig historik, hava förbisett, att ackordssystemet utgör resultatet av en lång historisk utveckling där bägge parterna, arbetsgivare och arbetstagare, funnit med sin fördel förenligt att övergå till just detta system. Från arbetsgivarens sida är saken klar: han får ett fixt pris och vet vad han skall betala för varje detalj. Man kan däremot ställa sig frågande till varför arbetarna frivilligt och till synes gärna gått med på detta system. Det låge ju nära till hands att tro, att de skulle föredraga den behagliga tillvaro enbart avlöning efter tid skänker framför jäktet och anspänningen med ackord. De sakkunniga framhålla själva, att utsikten till förtjänst är en sporre som talar för ackord. Sveriges rörledningsfirmors förening skulle vilja peka på en annan faktor, som de sakkunniga endast snuddat vid. Det ligger i svenskt folklygne en strävan att i arbetet få sköta sig själv. De sakkunniga tala om »det amerikanska pådrivaresystemet». Ett dylikt kontrollantsystem är för den svenska arbetaren högeligen osympatiskt. Han arbetar gärna i lag och underkastar sig den disciplin laget utövar. Men han ser ogärna att bli ställd under uppsikt av underbefäl av amerikansk typ. Och en dylik uppsikt, hur osympatisk den än är för arbetaren och hur svår den än är att anordna för arbetsgivaren, blir den ofrånkomliga följden om ett tidlönesystem skall fungera. Härav har svenskt folklygne dragit sina slutsatser: man arbetar hellre

på det intensivare sättet på ackord med kamraterna som pådrivare än man tar tidlönen om den skall följas av en dylik osympatisk övervakning av arbetets intensitet.

Vad det experimentarbete beträffar, som de sakkunniga föreslå böra överlämnas åt byggnadsstyrelsen att utföra, knyter sig givetvis intresset i hög grad just till hur *kontrollen över arbetsintensiteten* kommer att anordnas och till hur ett dylikt bygge vid objektiv granskning skulle utfalla ekonomiskt. Men det uppenbara företräde, som de sakkunniga uttala för tidlönsarbetet och då det föreslagna experimentarbetet enligt byggnadsstyrelsens organisation kommer att ledas av en av de sakkunniga, ligger det i sakens natur att ett objektivt bedömande kan bli svårt. När man gärna vill en sak strykas fördelarna lätt under och bagatelliseras olägenheterna. Sveriges rörledningsfirmors förening anser därför, att, därest ett dylikt experimentarbete skall komma till stånd, det helst borde bedrivas parallellt med ett exakt lika arbete under hittills hävdvunna former.

Under alla omständigheter bör för resultatets bedömande även företrädare för annan än de sakkunnigas uppfattning i frågan ackordsarbete kontra tidlön få tillfälle att som kontrollant följa arbetet och hava tillgång till dess räkenskaper.»

Svenska elektriska installatörförbundet anser att byggnadsindustrisakkunniga i hög grad överskattat fördelarna med tidlönssystem och utvecklar liknande synpunkter på förevarande fråga som Sveriges rörledningsfirmors förening

»För den elektriska installationsverksamheten är timlönssystemet synnerligen olämpligt. Detta sammanhänger därmed att de elektriska arbetena vid byggena i regel äro av mindre omfattning, så att varje företagare samtidigt måste ha ett flertal arbeten i gång på olika platser. Den härav orsakade spridningen av arbetskrafterna inom ett förhållandevis stort område skulle för de elektriska installatörerna medföra att kontrollen och pådrivningen bleve ytterligt betungande. För det elektriska installatörsyrkets del måste Svenska elektriska installatörförbundet för den skull bestämt motsätta sig den av de sakkunniga så varmt omhuldade övergången till tidlönssystem.»

Byggnadskostnadssakkunniga. Enligt byggnadskostnadssakkunnigas uppfattning äger det sin riktighet vad såväl byggnadsindustrisakkunniga som flertalet institutioner och sammanslutningar, vilka avgivit yttranden över nämnda sakkunnigas betänkande, framhållit, nämligen att det främst tillkommer organisationerna på arbetsmarknaden att genom sina avtal utforma avlöningssystemet. Byggnadskostnadssakkunniga ha emellertid icke ansett sig kunna undgå att ur olika synpunkter skärskåda inom byggnadsindustrin tillämpade avlöningssystem.

Byggnadsindustrisakkunniga förordade, att ackordsarbetet skulle upphöra och att tidlön skulle vara betalningsformen. Inför det starka motstånd, som från både arbetsgivarnas och fackföreningarnas sida i anförda yttranden rests mot detta förslag, och som även kommit till uttryck vid de överläggningar, som de sakkunniga hållit med representanter för båda parterna, ha byggnadskostnadssakkunniga icke velat ifrågasätta en sådan förändring av det nuvarande lönesystemet.

Med bibehållande av grunderna för det nuvarande systemet har det syntts de sakkunniga vara av vikt, att sådana överenskommelser som träffas befrias från de brister, varmed nu gällande avtal enligt uppgifter från flera håll äro

behäftade. I huvudsak torde det vara riktigt vad Svenska teknologföreningen framhållit, att olägenheterna av det nu tillämpade ackordssystemet främst äro bundna till vad man skulle kunna kalla ackordssystemets avarter, d. v. s. olämpliga detaljer i dettas utformande och icke till ackordsprincipen i och för sig.

Den kritik mot nu tillämpade avlöningssystem inom byggnadsindustrin, som byggnadsindustrisakkunniga levererat, innehåller synpunkter, värda att beaktas, då det gäller att minska olägenheterna i detta system. Till byggnadskostnadssakkunniga ha klagomål mot ackordsprislorna framförts under angivande av, att utvecklingen på arbetsområdet och ackordssättningen under avtalstiden medfört en oriktig avvägning av ackordslornas inbördes priser. Vidare har anförts, att bristande smidighet i tillämpningen av kollektivavtal och ackordsprislorna medfört hinder för en nödvändig rationalisering av byggnadsverksamheten, ett förhållande som, därest kritiken är riktig, måste vara till nackdel för såväl inom byggnadsindustrin anställda som för samhället i övrigt. Denna bristande smidighet i tillämpningen gäller också, enligt vad som anförts, införandet av andra arbetsmetoder, annat material m. m., som avser att gynna ett tekniskt framåtskridande, vilket hindras genom en stel tillämpning av gällande föreskrifter.

Rörande de klagomål, som framförts i fråga om avtals tillämpning och lönesättningen, vilja byggnadskostnadssakkunniga särskilt framhålla följande önskemål, vilka lämnas till parternas benägna överväganden:

1. Ackordsprislorna böra vara riktigt avvägda, så att olika arbetsmoment värderas i proportion till den tid deras utförande i allmänhet kräver. Omkring denna ackordssystemets grundprincip torde allmän enighet råda. I praktiken uppkomma alltid svårigheter att nå full överensstämmelse med principen. Arbetsmetoderna undergå en ständig utveckling och nya material tillkomma. Arbetsmoment, som tidigare icke varit införda i prislorna, prissättas under varierande yttre förhållanden och vid förhandlingar, där det tillfälliga läget på avtalsområdet många gånger spelar större roll än en ur enbart tekniska synpunkter bestämd avvägning av ifrågavarande arbete i förhållande till listans övriga priser, en avvägning som för övrigt många gånger kan vara mycket svår. En gång satta ackord ändras sedan icke utan besvärliga nya förhandlingar. Ackordspriserna äro därför relativt stela. Vid en justering bör prislornas tekniska utformning göras mera enhetlig och prissättningen riktigare. Förtydliganden och förändringar böra även kunna åstadkommas på grundval av den erfarenhet som vunnits vid nuvarande listors tillämpning.

2. Genom en sådan justering kunna under senare år tillkomma material och arbetsmetoder erhålla en prissättning, som möjliggör deras fulla utnyttjande. Angeläget är emellertid också, att det tekniska framåtskridandet i minsta möjliga mån hämmas, vilket sker då oförändrade priser tillämpas, även om arbetsbesparande anordningar införas, nytt material tillkommer eller då det på grund av frånvaron av grundläggande principer för förfarandet är förenat med stort besvär att få en ny, fullt riktig prissättning genomförd.

Detta krav torde icke kunna tillfredsställande ordnas enbart genom en justering av priserna i ackordslistorna. Endast på två sätt kan det uppfyllas; för det första därigenom, att prislistornas allmänna bestämmelser utformas så, att därav klart framgår att däri införda priser gälla endast under de förutsättningar, som vid listans utarbetande förutsatts, varigenom allt arbete som utföres under ändrade förhållanden faller utanför ackordsprislistans ram och i princip får samma karaktär som helt nya arbeten. För det andra, att parterna överenskomma om sådan ordning för arbetenas utförande att den tekniska utvecklingen i möjligaste mån gynnas.

3. Sistnämnda fråga blir aktuell ur förhandlingssynpunkt, där fråga kan uppkomma om, huruvida den avvägning av prisernas inbördes förhållanden, som alltid blir aktuell, lämpligen kan, sedan parterna själva överenskommit om lönenivån, avgöras exempelvis av en nämnd, sammansatt av byggnadstekniskt sakkunniga. Även andra former kunna tänkas för dessa överenskommelser, som att döma av framförda klagomål äro en mycket stor anledning till missnöje med det nu rådande systemet.

De sakkunniga hemställa till vederbörande arbetsmarknadsparter att söka finna lämpliga former för undanröjandet av nämnda anledning till missnöje.

4. I kritiken mot avtal och avtalstillämpning inom byggnadsindustrin har gjorts gällande, att bestämmelser finnas, som hindra ett rationellt ordnande av arbetet på arbetsplatserna, varigenom det förbilligande, som kan följa med en rationalisering, elimineras. Skulle detta vara förhållandet böra respektive parter träffa överenskommelser, som avlägsna dessa bestämmelser, vilket bör kunna ske utan ändring av principerna för lönesystemet.

5. Ett av de förhållanden, som verksammast bidragit till de stridigheter och motsättningar, som förekommit i samband med tillämpningen av ackordssystemet inom byggnadsindustrin, torde ha varit den stora skillnaden i förtjänst mellan timlöns- och ackordsarbete, vilken torde vara större än inom övriga verksamhetsområden. Förtjänstmöjligheterna påverkas sålunda starkt av, huruvida ackordsarbete förekommer, och då ackordsarbetenas andel i allt arbete växlar för olika arbetarekategorier och olika arbeten, medför nuvarande system som resultat, att de som arbeta på samma plats ofta erhålla helt olika inkomster och att samma arbetares inkomst växlar mycket starkt, beroende på arbetets karaktär.

En variation uppkommer ej enbart på grund av ackordens olika höjd utan också på grund av skillnaden mellan timlöns- och ackordsarbete.

Kunna vederbörande parter träffa överenskommelser, som neutralisera den spänning som av denna anledning uppkommer, vore detta ur alla synpunkter att rekommendera.

Här framställda önskemål ha en något olika karaktär. Sistnämnda kan realiseras genom en förändring av ackordsprisernas nivå i förhållande till timlönerna. Till denna fråga återkomma de sakkunniga i det följande. Det tredje önskemålet utgör en rekommendation, som de sakkunniga hoppas att parterna på arbetsmarknaden i framtiden skola ta hänsyn till. Förverkligan-

det av de övriga tre önskemålen kan givetvis, som redan framhållits, också ske endast genom överenskommelse mellan arbetsmarknadsorganisationerna. För ett sådant förverkligande, vilket torde innebära en rätt genomgripande reformering av nu gällande ackordsprislistor och avtal, ha de sakkunniga ansett ett omfattande utredningsarbete utgöra en förutsättning. De sakkunniga ha icke ansett sig kunna fullgöra sitt uppdrag utan att företaga anstalter för att få detta utredningsarbete utfört. För detsamma har erfordrats ett anlitage av den speciella sakkunskapen på detta område, vilken närmast är att finna hos mätningmännen och funktionärer hos arbetsmarknadsorganisationerna. Med framhållande av det åsyftade utredningsarbetets rent tekniska natur ha byggnadskostnads-sakkunniga vänt sig till byggmästareföreningarnas mätningmän, då fråga varit om de egentliga byggnadsyrkenas ackordsprislistor, och till vederbörande arbetsgivareorganisationers tjänstemän, då det gällt de olika specialyrkena, för att få här omtalat utredningsarbete utfört efter av de sakkunniga angivna riktlinjer. Resultatet har framkommit i form av förslag till nya ackordsprislistor och redogörelser för önskvärda förändringar i nuvarande avtal. Detta resultat torde få medfölja detta betänkande som bilagor (icke tryckta). Experternas utlåtanden ha noga granskats av kommitténs på området mest initierade ledamöter med utnyttjande av den sakkunskap, som stått till deras förfogande. De ha därvid i huvudsak bestyrkt riktigheten av mätningsmännens slutsatser. De sakkunniga ha icke möjlighet att i sin helhet taga bestämd ställning till alla detaljer i denna omfattande överarbetning av för byggnadsindustrin gällande ackordsprislistor. Ej heller ha de sakkunniga kunnat taga någon ställning till den lönenivå, som skulle uppkomma genom en tillämpning av dessa förslag till prislistor. Huvudvikten är lagd på att så långt som möjligt få de olika prissättningarna inbördes avvägda, så att olika arbeten erhålla samma eller liknande förtjänstnivå. Att helt avlägsna alla ojämnheter i prissättningen torde dock vara omöjligt.

De sakkunniga vilja uttala den förhoppningen, att principerna i det utredningsarbete, som på deras initiativ kommit till stånd, beaktas vid förestående avtalsförhandlingar.

Mot denna allmänna bakgrund inskränka sig de sakkunniga till att här endast lämna redogörelse för några huvuddrag av nämnda utredningsarbets resultat och för vissa detaljer i utformningen av avtalen och ackordsprislistorna. Denna framställning kan givetvis icke vara på något sätt uttömmande eller fylla några anspråk på ens ett fullständigt angivande av alla mera betydelsefulla förändringar, som ansetts önskvärda. Vad som anföres får endast uppfattas som en exemplifikation av tillämpningen av de allmänna principer, som ovan utvecklats.

För de egentliga byggnadsarbetarna, d. v. s. grovarbetare, murare, timmermän och snickare, finnas i huvudsak två olika avtalssystem med tillhörande ackordsprislistor. Det ena av dessa utgöres av de avtal som slutits mellan

Svenska byggnadsindustriförbundet å ena sidan och respektive lokalavdelningar av Svenska grov- och fabriksarbetareförbundet, Svenska murareförbundet och Svenska byggnadsträarbetareförbundet på olika platser i landet utanför Stockholm. De andra avtalen ha slutits mellan Stockholms byggmästareförening och samma fackförbunds lokalavdelningar i Stockholm. De tillhörande ackordsprislorna komma i fortsättningen att benämnas landsortslistorna respektive stockholmslistorna.

Arbetet med genomgången av *landsortslistorna* har utförts av direktören i Svenska byggnadsindustriförbundet F. Holmén, ingenjören Henry Hansson, Göteborg, samt byggnadsingenjörerna Gösta Kindberg, Malmö, Nils Norrby, Göteborg, Ivan Sahlberg, Norrköping och Einar Åstedt, Uppsala. De fyra sistnämnda tjänstgöra som byggmästarnas mätningmän på sina hemorter. Enligt vad de sakkunniga inhämtat komma de av dessa utarbetade nya ackordsprislorna att vid instundande förhandlingar framläggas av arbetsgivareparten som förslag till nya avtal.

Enligt nuvarande avtal är ackordsprislornas tillämpning obligatorisk för alla arbeten, som finnas prissatta i desamma. Enligt vad Svenska byggnadsindustriförbundet meddelat kommer det att söka få till stånd en viss uppluckring härutinnan och vid förestående avtalsförhandlingar föreslå följande lydelse av avtalens bestämmelse om ackordsarbete, där de kursiverade orden äro nya i förhållande till nuvarande lydelse: »Allt arbete, varå pris finnes utsatt i mellan organisationerna fastställd ackordsprislista, skall utföras på ackord med tillämpning av samma lista, för så vitt icke vederbörande arbetsgivare och arbetare eller representant för arbetslaget före arbetets påbörjande överenskommit om arbetets utförande mot timlön. Utan särskild överenskommelse mellan arbetsgivaren och vederbörande arbetare gäller dock ej ackordsprislistan vid arbete å jordbruksfastighet.»

Önskemålet att prislistorna klarare begränsas till att gälla för uttryckligen angivna arbetsmetoder och icke automatiskt tillämpas oförändrade även vid ett eventuellt införande av maskiner e. d., har lett till att i förslagen till nya ackordsprislister för landsorten införts följande bestämmelse: »Prislistans priser gälla endast under förutsättning att arbetet utföres för hand eller med tillhjälp av i prislistan angivna hjälpmedel, men ej om andra arbetsbesparande maskiner eller anordningar förekomma.» En bestämmelse av i huvudsak denna innebörd synes de sakkunniga böra finnas. Av största vikt är även att prissättningen för nya arbetsmoment riktigt avväges i enlighet med de principer, som ovan angivits.

Revisionen av ackordsprislorna har utförts i syfte att förenkla, förtydliga och i prishänseende utjämna listorna. Förenklingarna ha, enligt vad utredningsmännen meddelat, huvudsakligen ernåtts genom att sådana s. k. tilläggspriser strukits, vilka ansetts kunna bortfalla utan att i nämnvärd grad påverka ackordens rätta avvägande. Förtydligandena ha omfattat dels ackordsbestämmelsernas tekniska innehåll och dels den språkliga avfattningen, för vilken i största möjliga utsträckning använts enhetlig nomen-

klatur. Prisutjämningarna ha utförts genom att toppriserna nedskurits till en nivå något under förutvarande genomsnittliga prisläge för varje lista. Härigenom ha listornas lönelägen sänkts. Sänkningarna ha beräknats genom omräkning av ackordsarbeten, som utförts efter nuvarande listor och jämförelse av slutsummorna för respektive ackord. Dessa omräkningar ha omfattat allt ackordsarbete i ett antal bostadshus i Göteborg, Malmö, Norrköping och Uppsala samt några industri- och sjukhusbyggnader. Efter omräkningarna ha visserligen vissa ytterligare justeringar av listorna vidtagits, men dessa ha varit av obetydlig omfattning och torde därför icke påverka beräkningarnas slutresultat, uttala experterna.

För *grovarbeten vid husbyggnader* ha funnits tre olika ackordsprislistor (förutom den för Stockholm), vilka omarbetats till en. Uppställningen har härvid i vissa fall omlagts.

För schaktning har kvadratmeterpriset vid schaktning av intill 50 cm djup borttagits, då det icke ansetts motiverat. Bergsprängning har tidigare betalats per kvadratmeter vid plansprängning av intill 1 m höjd, i övrigt per kubikmeter. Gränsen har föreslagits sänkt till 0.5 m, emedan kvadratmeter-spängningen visat sig ge större överskott; priserna ha vidare sänkts för kvadratmetersprängning och höjts för kubikmetersprängning. Förändringen innebär i allmänhet en prissänkning, men synes i vissa fall kunna resultera i en höjning.

Cementarbeten ha varit olika prissatta i distriktslistorna. Priserna ha sänkts för armerade konstruktioner ovan grund, vilka givit en större genomsnittlig ackordsförtjänst än grundkonstruktioner. Vidare ha antalet dimensioner minskat och priserna för de klenare dimensionerna sänkts. Tilläggspriserna för kringgjutning av armeringsjärn liksom för olika armeringsarbeten ha även sänkts. Hela sänkningen för cementarbeten beräknas i förhållande till den nuvarande listan för västra Sverige utgöra omkring 14 %.

Prissättningen för hantlangning till murare, som varit olika i de skilda distriktslistorna, har förändrats så, att grundpriserna för uppbärning av materialerna satts lika med priserna för upptransport med hiss, till vilka sedan göras tillägg eller avdrag för andra transportmetoder. I grundpriserna ingå bärning till källare- och bottenvåning. För uppbärning till högre våningar utgår tilläggsbetalning, som beräknas efter höjden till varje bjälklag för på respektive bjälklag uppburet material till skillnad från nu gällande prislistor, där höjdtillägg utgår beräknat efter husets höjd som en genomsnittsbetalning för allt bärningsarbete. Fördelen av det nya systemet anges vara att betalningen blir mindre slumpartad och att tilläggsbestämmelserna för påbörjande av arbetet från viss höjd eller vid påbyggningsarbeten kunna slopas. Vid prissättningen har vidare bärning till puts sänkts i förhållande till bärning till murning. Effekten av omredigeringen och den nya prissättningen varierar i olika fall. Enligt HSB:s mättningsman, ingenjör Tor Johansson, från vilken de sakkunniga inhämtat utlåtande rörande de reviderade ackordsprislistorna, uppkommer i vissa fall en höjning på 10 %, vilken denne

finner omotiverad; det gäller vid användning av maskinhiss i förhållande till priserna i nuvarande lista för mellersta och norra Sverige.

Bestämmelserna angående rörnings- och dukspänningsarbeten ha om- och samarbetats i samband med prissättningen för samma arbete i murarnas ackordsprislista. Omarbetningen har medfört för västra Sverige en mindre höjning av priserna för rörning och en större höjning för dukspänning, vilken senare ansetts befogad på grund av de låga ackordsöverskott, som uppnåtts vid dukspänning.

För trossbottenfyllning, som tidigare givit stora ackordsöverskott, har en betydande prissänkning företagits.

Slutligen ha nuvarande priser för isoleringsarbeten icke medtagits i det nya ackordsprislisteförslaget. Dessa arbeten utföras i regel av specialfirmor och i de fall, då arbetet utföres av byggnadsarbetare, erfordras detsamma utfört med sådan omsorg, att det icke anses lämpligt för ackordsprissättning. Däremot har en ny tabell för ställningar föreslagits. Enkla ställningar på färdiga bockar eller på bjälklag fordrar ingen yrkesskicklighet, varför arbetet anses lämpligt för grovarbetare. I södra Sverige ha sådana ställningar före 1937, då arbetet prissatts i träarbetareprislistan, alltid utförts av grovarbetare.

Enligt verkställda beräkningar ligger den föreslagna prislistan c:a 15 % under förutvarande prislistor för mellersta—norra och västra Sverige samt c:a 8 % under nuvarande lista för södra Sverige. Genomsnittligt torde den nya listan ligga c:a 14 % under medeltalet för samtliga nuvarande listor. Timförtjänsten vid ackordsarbete har under åren 1938—39 i rikets 8 största städer enligt Svenska byggnadsindustriförbundets statistik utgjort 256 öre och i hela riket c:a 237 öre, i båda fallen exklusive Stockholm. Motsvarande medeltimlöner voro 132 och 130 öre. Ackordsöverskotten utgjorde sålunda 94 respektive 82 %. Med de föreslagna ackorden skulle överskotten minskas till 67 respektive 57 %. Kontrollräkningarnas resultat är följande:

	Jämförda ackordssummor i kronor		Minskning i %
	nuvarande	reviderade	
<i>Göteborg.</i>			
6 bostadshus	88 848	75 442	15
1 garagebyggnad	49 342	42 539	14
<i>Malmö.</i>			
3 bostadshus	19 453	18 973	2
1 fabriksbyggnad	34 381	30 169	12
1 sjukhusbyggnad	18 716	17 515	6
<i>Norrköping.</i>			
2 bostadshus	27 702	24 179	13
1 fabriksbyggnad	58 668	49 294	16
<i>Uppsala.</i>			
2 bostadshus	43 423	35 995	17
1 folkskola	33 678	28 846	14
Summa för bostadshus	179 426	154 589	14
Summa för övriga byggnader	194 785	168 363	14
Totalsumma	374 211	322 952	14

En av ingenjör T. Johansson gjord ackordsräkning visar för ett helt bygge en sänkning med 8.5 % i förhållande till nu gällande ackordsprislista (1937 års) för mellersta och norra Sverige.

Landsortslistan för murerarbeten har ifråga om uppställning och förutsättningar för uppmätning bibehållits i huvudsak oförändrad. Priserna för murning ha i huvudsak även lämnats oförändrade. Priserna för plattväggar och för isolering och revetering med plattor ha med hänsyn till de höga ackordsöverskott, som tidigare priser givit, sänkts.

För invändig puts har grundpriset bibehållits. Tillägget för puts i trapphus har borttagits, då det icke ansetts motiverat med merbetalning härvidlag i förhållande till priserna för andra invändiga utrymmen. Stänkning på ytor före putsning utföres i så stor utsträckning att detsamma ansetts böra tillhöra grundpriset. För utvändig puts har priset sänkts liksom också för rabbitzputs. Slutligen ha även priserna för beklädnads- och golvlägningsarbeten sänkts.

Kontrollräkningarna ha utvisat, att förslaget till ny lista skulle medföra en sänkning av ackordslönerna med omkring 10 % för bostadshus och något mera för andra byggnader. Enligt Svenska arbetsgivareföreningens statistik utgjorde murarnas timförtjänst vid ackordsarbete genomsnittligt under åren 1938—39 i rikets 8 största städer 293 öre och under samma år i hela riket c:a 273 öre, i båda fallen exklusive Stockholm. Motsvarande medeltimlöner voro 145 och 141 öre. Ackordsöverskotten utgjorde sålunda 95 respektive 94 %. Med de nu föreslagna ackorden beräknas överskotten sjunka till 74 respektive 73 %. De utförda beräkningarna för murareprislistan utvisa följande resultat.

	Jämförda ackordssummor i kronor		Minskning i %
	nuvarande	reviderade	
<i>Göteborg.</i>			
6 bostadshus	67 344	59 259	12
1 bussgarage	31 233	25 060	20
<i>Malmö.</i>			
2 bostadshus	43 785	40 219	8
1 fabriksbyggnad	17 921	16 014	11
1 sjukhusbyggnad	32 013	28 580	11
<i>Norrköping.</i>			
2 bostadshus	36 213	32 853	9
1 fabriksbyggnad	12 384	10 520	15
<i>Uppsala.</i>			
2 bostadshus	64 938	58 276	10
1 folkskola	39 666	34 648	13
Summa för bostadshus	212 280	190 607	10
Summa för övriga byggnader	133 217	114 822	14
Totalsumma	345 497	305 429	12

Ingenjör T. Johansson har vid en kontrollräkning på ett bygge kommit till en minskning av endast 3 % å ackordssummorna. Hela prislistan är endast obetydligt ändrad, förklarar han, de företagna prisreduceringarna äro således minimala och böra ytterligare reduceras.

Landsortslistan för byggnadsträarbeten har överarbetats ifråga om såväl uppställning som text. En del av förändringarna äro av huvudsakligen redaktionell natur. Bestämmelserna rörande mätning, transporter m. m. ha därvid förtydligats. Minimimåttsbestämmelserna ha reviderats.

Genom nyare byggnadssätt har betongens användning i betydande grad ökats och formbyggnad för betonggjutning, från att tidigare huvudsakligen ha omfattat grundkonstruktioner, blivit dominerande vid timmermansarbeten. Prissättningen har varit sådan, att vid tillämpning av väggformspriserna för väggkonstruktioner ovan grund i den omfattning, som förekommer vid helgjutna hus, överskottsprocenten ofta överstigit 200. Även valvformspriserna ha, med nutida byggnadssätt med plana valv i stora ytor, varit höga. Enligt statistiken för ackordsuppmätningar i Göteborg har typen helgjutna bostadshus, omfattande formsättning, taklag, yttertak, kloisonväggar m. m. givit en överskottsprocent av i genomsnitt 143·5 och typen stomhus, d. v. s. gjutna valv, balkar och pelare, med ytterväggar av tegel e. d. 118·5, medan arbete i stenhus av samma omfattning givit 108·6 %. Priserna för vägg- och valvform och i synnerhet de för gles väggform ha därför sänkts, medan priserna för pelare- och balkform bibehållits oförändrade. Efter omräkning av ackordsarbete för formsättning efter förslaget har ackordssumman för detta arbete i helgjutna hus sjunkit med 16 % och i hus med pelarestomme med 9·1 %.

Priserna för uppsättning av vid fabrik färdigtillverkade byggnadsdelar ha omarbetats och justerats nedåt. Avdraget på väggpriserna vid användning av färdigkapat material har sålunda höjts från 10 % till 20 % och andra priser sänkts i motsvarande mån. — Ingenjör T. Johansson har lämnat de sakkunniga mätningräkning för ett i ett industrisamhälle byggt hus, som uppförts delvis med monteringsfärdigt och färdigkapat material. Uppmätningen av allt träarbete i huset, vari ingick monteringsfärdigt material med 3·5 % och färdigkapat material med 20·5 %, gav ett överskott per ackordstimme av kronor 1:96, medan en förmätning, i vilken det monteringsfärdiga materialet ingick med 8·2 % och det färdigkapade med 49·8 %, gav ett överskott per ackordstimme av kronor 2:66. Härav framgår att en ökning av monteringsfärdigt och färdigkapat material medfört väsentligt ökade ackordsförtjänster; i detta fall var ackordslaget detsamma. Ingenjör T. Johansson anser därför den föreslagna reduceringen väl motiverad.

Vissa vanliga timmermansarbeten ha ansetts vara alltför högt prissatta. Bodar är ett arbete, som tidigare utförts mot timlön och av arbetsgivare i allmänhet fortfarande anses böra utföras mot timlön. Utförandet torde dock i allmänhet vara tämligen likartat och därför lämpa sig för generell prissättning. Det har upptagits i förslaget med reducerade priser.

Andra arbeten av provisorisk och mera svårbedömd art, såsom upplagsplaner, landgångar, kalkbingar o. d. arbeten, vilka prissatts vid senaste prislisteförhandlingar, ha däremot uteslutits såsom olämpliga för generell prisättning.

Stora reduceringar ha vidare företagits för pålkransställningar, pålformar och ställningsbygge, vilka arbeten enligt mätningkontorens statistik visat betydande överskott.

Inredningsarbeten ha givit en genomsnittligt hög ackordsförtjänst. Anledningen härtill anses vara alltför höga priser för vissa nyare material, vilka använts i ökad omfattning, såsom nya beslag, ökad användning av lövträmaterial och förenkling i arbetsutförandet genom minskning av listers storlek och profilutförande. Priserna på arbeten på lövträ, masonit, eternit m. m. ha sänkts i växlande utsträckning.

Slutligen kan nämnas, att bl. a. uppsättning av färdiga skåp utgått ur prislistan, då det ansetts böra utföras på timlön.

Ingenjör T. Johansson anser, att priserna för listarbeten böra sänkas; de komma eljest att ligga högre än i Stockholmsprislistan.

Förslaget till ny ackordsprislista innebär en sänkning med c:a 14 % i förhållande till nuvarande. Enligt Arbetsgivareföreningens statistik var timförtjänsten vid ackordsarbete under åren 1938—39 i rikets 8 största städer 278 öre och i hela riket c:a 253 öre, i båda fallen exklusive Stockholm. Motsvarande medeltimlöner voro 145 och 141 öre. Ackordsöverskotten utgjorde sålunda 92 respektive 79 %. Med de nu föreslagna ackorden minskas överskotten till 65 respektive 54 %. Kontrollräkningarna ha givit följande resultat.

	Jämförda ackordssummor i kronor		Minskning i %
	nuvarande	reviderade	
<i>Göteborg.</i>			
4 bostadshus	119 138	103 583	13
<i>Malmö.</i>			
1 bostadshus	22 127	19 184	13
1 fabriksbyggnad	38 136	33 372	12
1 sjukhusbyggnad	12 586	10 870	14
<i>Norrköping.</i>			
1 bostadshus	19 726	16 908	14
1 fabriksbyggnad	63 473	52 954	17
<i>Uppsala.</i>			
1 bostadshus	32 917	27 499	16
1 folkskola	48 235	40 423	16
Summa för bostadshus	193 908	167 174	14
Summa för övriga byggnader	162 430	137 619	15
Totalsumma	356 338	304 793	14

Ingenjör T. Johansson har kontrollräknat två byggnader och kommit till en sänkning av 6.7 % för ett betonghus och 5.61 % för ett tegelhus.

Stockholmslistorna ha underkastats en lika omfattande överarbetning. Denna har utförts av direktören för Stockholms byggmästareförening, civilingenjören Anders Ahlén och chefen för föreningens mätningkontor, ingenjör Nils Lindberg. Resultatet föreligger i form av förslag till nya ackordsprislistor samt i omfattande mätningräkningar för 10 fastigheter, uppförda de senaste åren, dels enligt nu gällande listor, dels enligt de föreslagna. Detta material bifogas de sakkunnigas betänkande som bilagor (icke tryckta). Om sitt arbete anföra utredningsmännen:

»Vid utarbetandet av förslag till nya ackordsprislistor för byggnadsarbete med bibehållet ackordssystem har uppställts som önskemål

1. en sådan förenkling av prislistornas utformning, att mätningsarbetet blir underlättat,
2. en klarare formulering till undvikande av tvister,
3. en utjämning av prisläget de olika arbetena emellan,
4. ett tillrättaliggande av förut för såväl den ena som den andra parten felaktiga förhandlingsbeslut och skiljedomsutslag,
5. för såväl arbetsgivarpart som arbetarpart så upprättade prislistor, att ett särskiljande av ackords- och dagtid skall kunna företagas mera friktionsfritt än förut,
8. samt utarbetandet av enhetliga prislistor så att de bättre korrespondera med varandra.

Dessutom har prissättningen för vissa arbeten omarbetats med tanke på, att arbetsledning och arbetare ej skola behöva uppmäta åsyftade arbeten under pågående ackordsperiod. Som exempel kan nämnas underregling (underslag) av golv. Detta arbete är i 1937 års prislista åsatt pris per meter inlagd regel jämte tilläggspris för fastsättning. I nya prislisteförslaget har underreglingen åsatts pris per kvm underreglad golvyta. I förra fallet (enligt 1937 års prislista) måste dessa regler uppmätas under pågående ackordsperiod av arbetsledare och arbetare. I senare fallet (enligt nya förslaget) föreligger intet hinder för att underreglingen uppmättes av mätningmännen vid golvmätningen.

Att prislistorna i mycket hög grad förenklats torde framgå av antalet punkter i 1937 års prislistor och i de nya prislistorna.»

Prislistor för	Antal punkter i 1937 års lista	Antal punkter i nya listan
Mureriarbete	290	227
Timmermansarbete	1 083	598
Snickeriarbete	996	753
Grovarbete	746	437

För att hindra att ackordsprislistornas priser oförändrade tillämpas även vid ett eventuellt införande av maskiner, ha i förslagen infogats följande bestämmelser rörande listans tillämpning. Följande bestämmelser avse förslaget till ny timmermanslista:

»1. Prislistans priser avse fullt fackmässigt och färdigt arbete utfört utan hjälp av motordrivna maskiner eller verktyg.

8. Tillhandahålles material i mer eller mindre förarbetat skick än prislistan förutsätter, skall tillägg eller avdrag göras för det tillkommande respektive avgående arbetet i enlighet med tillämpliga detaljpriser i prislistan. Finnes ej tillämpliga sådana bestämmelser, betraktas arbetet som icke prissatt. Tillägg- eller avdragspris får ej beräknas från en tabell till en annan, såvida ej detta särskilt angivits.»

Liknande bestämmelser ha införts i förslaget till ny snickarlista. I grovarbetarlistan är formuleringen:

»Priserna förutsätta, där annorlunda ej uttryckligen anges, att arbetet utföres med användande av icke motordrivna verktyg.»

Samma bestämmelse finnes i nuvarande prislista för grovarbeten.

Om sitt arbete anföra utredningsmännen vidare:

»Vid en granskning av de olika tabellerna i respektive prislistor må anföras att tabeller, som varit föremål för praktiskt taget helt ny text och prissättning är i

1. prislistan för mureriarbete:

- a) murning av plattväggar, plattrummor o. d.
- b) beklädnadsarbeten och golvläggning, samt
- c) rabitz- och monierarbeten;

2. prislistan för timmermansarbeten:

- a) formar för betonggjutning,
- b) underregling för golv,
- c) ställningsbyggnad,
- d) upptransport av materialier;

3. prislistan för snickeriarbeten:

- a) uppsättning av plywood, masonite etc.,
- b) arbeten i andra träslag än furu och gran,
- c) arbeten i furu till lasering;

4. prislistan för grovarbete:

- a) hantlangning till mureriarbete,
- b) bjälklagsfyllning,

Dessutom må anföras, att i den mån det varit förenligt med ovan angivna principer ha nya material och konstruktioner prissatts. I prislistan för timmermansarbeten har genomgående införts bestämmelser, när timmermännen äro berättigade till ersättning för s. k. arbetsställningar för timmermansarbeten, och vilka pris som skola utgå för dessa ställningar. Pris för transport av alla för timmermansarbetena erforderliga material har införts. I vissa fall ha i prislistorna införts pris för arbete med användande av maskinella hjälpanordningar. Dylika prissättningar ha dock utarbetats i mycket begränsad omfattning, enär annars hinder lätt kunde uppstå för införandet av eventuella nya maskinella hjälpanordningar i byggnadsindustrin.

— De nya prislister ha kompletterats med ritningar, som ge förklaring till texten.»

För kontroll av verkningarna av förslagen till nya prislister ha 10 under de senaste åren uppförda fastigheter kostnadsräknats efter dessa varjämte resultatet jämförts med mätningräkningarna efter nu gällande prislister. För vissa i grovarbetarlistan ingående arbeten ha ytterligare ett antal under senare år utförda arbeten omräknats.

Verkningarna av den reviderade prislistan för *grovarbeten* vid husbyggnader framgår av följande tabell. I densamma har även upptagits de faktiska timförtjänsterna vid utförandet av ifrågavarande arbeten enligt nu gällande prislister samt de timförtjänster, som skulle uppkomma vid tillämpning av förslaget till ny prislista.

A r b e t e	Reduktion %	Timförtjänst kronor enligt	
		1937 års prislista	förslaget
Hantlangning (10 mätningar).....	32.08	3.77	2.56
Betong- och cementarbete (10 mätningar).....	19.39	4.28	3.45
Trossbottenfyllning (8 mätningar).....	36.11	3.81	2.43
Isoleringsarbete (9 mätningar).....	15.34	3.67	3.11
Jordschaktning (3 mätningar).....	4.47	2.05	1.96
Bergsprängning (10 mätningar).....	2.39	3.20	3.12

Reduktionen i arbetskostnaden varierar starkt mellan de olika byggnadsföretagen, beroende på i vilken utsträckning de arbetsmoment, vilka varit särskilt högt prissatta, förekommit.

Den största reduktionen i tabellen ovan har gjorts för bjälklagsfyllning. Av de 10 kontrollräknade fastigheterna var lägsta minskning härför 24.46 % för ett boningshus i Abrahamsberg, högsta 44.17 % för ett industribygge, vid vilket timförtjänsterna enligt ackordsmätningräkningarna uppgingo till 10: 25 kr.

Den näst största reduktionen för de arbetsområden, som ingå i ovanstående tabell, har gjorts för hantlangning till mureriarbeten. Effekten är här mera jämn på de 10 kontrollräknade fastigheterna; minskningen håller sig sålunda mellan gränserna 29.62 och 34.60 %.

Av betong- och cementarbetena är det särskilt priserna för gjutning med färdigblandad betong, som sänkts. Effekten varierar mellan en sänkning av lägst 12.99 och högst 24.73 %, i båda fallen för bostadshus. En kontrollräkning för ett betonghusbygge för HSB utvisar en reducering med endast omkring 3 %, vilket ingenjör T. Johansson anser vara en väl liten sänkning, då gjutningarna i regel ge överskott på 2: 50 kr. och däröver per ackordstimme. För ett betonghus, där murar med mindre än 14 cm tjocklek förekomma, skulle en ökning av gjutningskostnaden uppstå. Armeringspriserna ha minskats med c:a 20 %. För hela stommen såväl gjutning som armering ut-

gör detta en prisminskning med 8 %. Sammanlagt uppstår ingen nämnvärd förändring på grund av det höjda priset för gjutning av tunna murar. Betonggjutningspriserna äro således fortfarande för höga, förklarar ingenjör T. Johansson. — Av ovanstående tabell framgår, att timförtjänsterna vid betongarbeten även efter föreslagna reduceringar skulle bli betydligt högre än för andra grovarbeten.

Verkningarna av föreslagna ändringar äro för isoleringsarbeten mycket varierande och för schaktnings- och sprängningsarbeten av begränsad omfattning.

Ingenjör T. Johansson konstaterar att spåntningspriserna minskats med 10 %. För spåntslagning vid ett HSB-bygge har nuvarande ackord gett ett överskott per ackordstimma av 14:70 kr. per timme. Även med en sänkning av 10 % blir ackordet mycket för högt, förklarar han. Schaktning och spåntning ingå i regel i gemensamhetsackord, varför de höga priserna å spåntslagning ej märks så mycket.

Från samma håll påpekas, att priserna å glasbetong icke sänkts, trots att alltför stora överskott bruka uppkomma å sådana arbeten, vilka i regel handhas av särskild entreprenör. Med hänvisning till ett par exempel på sådana höga överskott, anses en sänkning med minst 20 % vara väl motiverad.

Förslaget till ackordsprislista för *murerarbeten* i Stockholm ansluter i huvudsak till nuvarande prislista. Bland de arbeten, för vilka större sänkningar företagits, märkas sättning av kakel- och golvplattor.

Verkan av den nya prislistan har uträknats genom kontrollräkningar av 10 fastigheter. För dessa uppkommer en genomsnittlig minskning med 17.36 %. Minskningen varierar mellan 13.04 och 23.92 %, i båda fallen för bostadshus. Timförtjänsten enligt ackordsuppmätningarna, då fastigheterna uppförts, företagna efter nu gällande ackordsprislista har utgjort 4:64 kr. och skulle med föreslagen revidering sjunka till 3:83 kr.

Ingenjör T. Johansson förklarar, att de föreslagna sänkningarna synas honom vara väl avvägda. De variera mellan 0 och 30 %. En av honom företagen kontrollräkning av ett bostadshus av tegel utvisade, att en sänkning med 19.2 % skulle uppkomma. Ackordsförtjänsten var i detta fall nu 4:75 kr. per timme och skulle sålunda nedgå till 3:85 kr. per ackordstimme. »Som detta hus är ett av dem, som givit rätt högt överskott, är intet att anmärka mot de föreslagna prisförändringarna. Dessa synas mig även väl avvägda de olika tabellerna emellan.»

Revideringen av ackordsprislistan för *byggnadstimmermansarbeten* i Stockholm har även resulterat i förslag till ny prislista. Dennas verkan har beräknats för 10 byggnadsföretag. Kontrollräkningarna utvisa, att ackordssummorna reducerats med i genomsnitt 17.38 %. Sänkningen varierar mellan lägst 11.82 och högst 20.36 %, i båda fallen avseende bostadshus.

Ingenjör T. Johansson har framfört kritik mot några punkter i förslaget till ny prislista. Med hänvisning till det stora ackordsöverskott, som enligt en företedd räkning uppkommit vid ackordsmätningen för en separat utförd

tegeltaksbeläggning, anser han en sänkning med mist 25 % för detta arbete motiverad, medan i förslaget upptagits oförändrat pris. För bodar anser han en ytterligare sänkning med 15 % motiverad, liksom priserna på vissa andra provisoriska arbeten enligt hans uppfattning äro för höga. — Att spåntväsning icke prissatts i förslaget till ny prislista finner han befogat liksom han finner förslaget i övrigt i huvudsak väl avvägt.

I förslaget till ny ackorsprislista för *byggnadssnickeriarbeten* i Stockholm ha vissa särskilt höga ackord, t. ex. för träfiberplattor och lövträ, kraftigt reducerats och priserna för insättning av fabriksstillverkade snickerier (skåp m. m.) borttagits.

En kontrollräkning på 10 byggnader utvisar att förslaget till ny prislista skulle medföra en sänkning av ackordssummorna med 26⁵⁴ %. Sänkningen varierar mellan lägst 18¹⁵ och högst 37⁶⁸ %, i båda fallen avseende bostadshus. De ifrågavarande byggnaderna hade vid uppförandet enligt ackordsräkningarna efter nuvarande prislista givit en timförtjänst av 4: 84 kr., vilken vid användning av den föreslagna prislistan skulle nedgått till 3: 56 kr. per ackordstimme.

Ingenjör T. Johansson har om förslaget uttalat:

»De i 1937 års prislista förefintliga rena beskattningstilläggen såsom justering av snickerier beslagna vid fabrik, för lådor och bakbord 50 % och för bågar, luckor, dörrar och portar 75 % ha helt uteslutits. Tillägget för förutbeslagna fönster och dörrkarmar har sänkts från 50 till 25 %. Tilläggsstabellen för trappsnickeri — f. n. 20 och 25 % å olika arbeten — har slopats. Övriga priser utom tillverkningstabellerna ha sänkts med upp till 30 %. Lövträ- och laseringstilläggen ha sänkts med 50 och 60 %, vilket medför att snickerier utförda i lövträ och ädlare träslag prissänkas mera än arbeten i furu. I stort sett äro de här föreslagna prissänkningarna rätt avvägda.» En bifogad uppmätning av karmar vid ett HSB:bygge vid Aspudden utvisade en ackordsförtjänst av 6: 07 kr. per timme och en förtjänst å all tid av 5: 77 kr. per timme. Efter en sänkning i enlighet med förslaget till ny prislista med omkring 20 %, skulle detta arbete ändå komma att ge 4: 85 kr. respektive 4: 60 kr. per timme, »varav framgår att de föreslagna sänkningarna ej äro för höga. Medelförtjänsten per ackordstimme i ovanstående byggnad blev 6: 11 kr. De nu föreslagna sänkningarna utgöra 21.7 %, varefter ackordstiden kan ge 4: 78 kr. per timme, således väl höga ackordspriser.»

För *rörledningsbranschen* är gällande kollektivavtal slutet mellan Rörledningsfirmornas riksförbund å ena sidan och Svenska metallindustriarbetareförbundet å den andra. Efter en konferens med representanter för arbetsgivaresammanslutningen ha de sakkunniga från denna erhållit en promemoria rörande önskvärda förändringar i avtalet, undertecknad av ingenjör A. Kristoferson, ingenjör R. Källström och notarie E. Björnberg. De anföra däri bl. a. följande:

»Priserna i nuvarande standardprislista för rörledningsfacket äro i stort

sett baserade på före år 1918 tillämpade arbetsmetoder och dittills tillgängligt material inom branschen. På grund av i mångt och mycket tidsbesparande och förenklade arbetsmetoder, materialets standardisering och större ändamålsenlighet hava de i gällande standardprislista upptagna priserna blivit alltmera felaktiga. Antalet rörinstallationer var även vid den tidpunkt standardprislistan uppgjordes, relativt fåtaligt i jämförelse med nuvarande förhållanden. De olika arbetsoperationerna förekommo därför mera sällan, vilket gjorde, att de vid listans upprättande togo betydligt längre tid i anspråk, än vad nu är fallet. Bland de felaktiga priserna märkas särskilt tilläggspriserna för borring och proppning i betong, priserna för läggning av tubrör, kopparrör, blyrör, pannor, varmvattenberedare, hydroforer och pumpar samt en del apparater av rostfritt stål.

För att i framtiden söka undvika, att priserna i listan bliva felaktiga är det önskvärt, att bestämmelsen i avtalets § 5 mom. 4 om möjligheten att under avtalstiden ändra listans priser, därest nya maskinella anordningar eller förbättrade arbetsmetoder införas, gives ett sådant innehåll, att priserna på anförda grunder även under listans giltighetstid kunna uppsägas att gälla.»

Ifrågavarande bestämmelse lyder nu: »Införes av arbetsgivaren nya maskinella anordningar eller förbättrade arbetsmetoder, må ackord kunna efter underhandlingar ändras även under ackordsprislistans giltighetstid.»

Promemorian fortsätter:

»Det nu i prislistans § 1 punkt 5 föreskrivna tillägget å 7½ % på listans grundpriser avser att kompensera arbetarna för viss tidsspilla, som uppstår i samband med utförandet av rörinstallationer i ombyggnader och i listans mening 'gamla' hus, särskilt då bebodda hyreshus i städerna. Det är önskvärt, att detta procenttillägg sänkes. Dessutom bör bestämmelsen inskränkas att gälla rena stadsfastigheter.

Ursprungligen är standardprislistan uppbyggd med hänsyn till förhållandena i våra större städer med deras täta bebyggelse och relativt små tomter. Så snart längre utomhusledningar läggas, visar det sig därför, att kostnaderna för desamma bliva orimligt höga. Större avdrag på lägningspriserna för dylika ledningar än de nu föreskrivna äro följaktligen starkt motiverade.

En bestämmelse i avtalet, att, då ledningar dragas genom grundmur, samma priser som för inomhusledningar skola betalas intill 15 m från grundmuren, bör bortfalla. Bestämmelsen skulle rätteligen utgått ur avtalet i och med införandet av en annan bestämmelse, som föreskriver, att ledningar, som läggas inom ett avstånd av 10 m från grundmuren vid ny- och ombyggnader, skola betalas såsom inomhusledningar, då ställningar och byggnadsmaterial finnas på det område, där arbetet utföres. Bestämmelsen kom trots detta att kvarstå i avtalet.

Undersöker man ackordsöverskotten på olika arbeten, finner man, att de flesta mindre arbetena bliva förhållandevis dyrare än de större. Vi anse på grund härav, att bestämmelsen i standardprislistans § 1 punkt 6 bör utgå. Denna föreskriver, att för mindre arbeten skall betalas ett tillägg av 10 % å

listans priser. Med mindre arbeten avses sådana arbeten, vilkas beräknade tid enligt listans standardpriser icke överstiger 100 partimmar.

Ett undanrödjande av de grövsta felaktigheterna i standardprislistan skulle — enligt av oss företagna undersökningar — medföra en nedskärning av arbetskostnaderna för installationer i stadsfastigheter på 5 till 10 %.

Vad i promemorian anföres rörande landsbyggdens förhållanden, återkomma de sakkunniga till i annat sammanhang.

I promemorian framhålles slutligen, att vad däri anförts, icke är »ett uttryck för arbetsgivarepartens alla önskemål vid kommande förhandlingar rörande nytt avtal och ny standardprislista för rörledningsfacket». Promemorians författare understryka också, att de endast berört felaktiga priser och bestämmelser men icke ansett sig däri böra göra något uttalande beträffande lönenivån.

Från en tillverkare av sanitetsporcelain har framhållits, att ackordsprislistans nuvarande utformning gör det omöjligt för fabriken att leverera exempelvis tvättställ färdigmonterade, d. v. s. med kranar och avloppsventiler påsatta på fabriken. Vid handfatens uppsättning debiteras nämligen även dylik montering, oberoende av om den utföres eller icke. Enligt vad de sakkunniga inhämtat äger detta delvis sin riktighet. I ackordet för uppsättning ingår nämligen »fastsättning av bottenventil och kedjefäste samt vattenlås jämte inkoppling till avloppsledning» medan däremot uppsättning av kranar i tvättställ är prissatt för sig. Det är önskvärt, att de olika arbetena i full utsträckning prissättas var för sig och därvid värderas efter den tid, varje arbete kräver, så att ett dylikt hinder mot montering på fabrik avlägsnas. Enligt kalkyler från nämnda porcelinsfabrik skulle monteringskostnaden, då arbetet utföres i fabriken, vara mindre än fjärdedelen av vad den beräknas vara om arbetet utföres på byggnadsplats i Stockholm. Därjämte kunna ytterligare kostnadsbesparingar förväntas uppkomma därigenom att en standardisering av armaturen skulle påskyndas av porcelinsfabriken ifråga.

Inom den *elektriska branschen* är gällande kollektivavtal slutet mellan å ena sidan Elektriska arbetsgivareföreningen och å den andra Svenska elektriska arbetareförbundet. Efter överläggning med representanter för arbetsgivareorganisationen ha de sakkunniga från densamma mottagit en promemoria, undertecknad av direktör K. A. Winroth och ingenjör G. Kolmodin. I promemorian framföras vissa förslag till ändringar i nuvarande avtal och ackordsprislista.

1. Avtalets bestämmelse om ackordsarbete lyder: »Ackordsarbete skall användas i alla sådana fall, där detsamma är möjligt att genomföra.» I en anmärkning förklaras därtill: »Enligt parternas samstämmiga mening lägger denna bestämmelse ej hinder i vägen för att arbeten på löpande räkning utföras mot timlön i sådana fall, där tekniska eller ekonomiska skäl omöjliggöra ackordsarbete.» I promemorian önskas denna bestämmelse förtydligad därhän, »att som ekonomiska skäl för omöjliggörandet av ackordsarbete tydligt anges

sådana uppgörelser, då beställaren överlämnat arbetet att utföras mot timlön. Detta system tillämpas mycket ofta, särskilt på landsbygden, då beställarna där i många fall hava den uppfattningen, i synnerhet i fråga om mindre anläggningar, att installationen härigenom blir billigare.» I detta sammanhang föreslås, att den i ett annat moment fastställda gränsen för arbeten, som icke skola utföras på ackord — vilken i Stockholm och ortsgrupp I är 25: — kr. och i ortsgrupperna II och III 20: — kr. — »höjes till 300: — kr. respektive 275: — kr., varigenom installationsarbeten i mindre byggnader på landet icke falla under bestämmelsen, vilket som nyss nämnts åtminstone i vissa fall skulle innebära en kostnadsreduktion».

2. I en passus i avtalet fastställs, »att då ny arbetsmateriel eller nya arbetsmetoder under avtalstiden tillkomma, må förhandling om nya priser upptagas. Vi föreslå, att denna bestämmelse utformas på ett tydligare sätt, så att den verkligen möjliggör en av förhållandena betingad reduktion. Tidigare hava vi nämligen icke vid prissättningen kunnat förmå arbetarparten taga hänsyn till den mycket vittgående moderniseringen av materielen, som i själva verket medfört avsevärt förenklat arbete. Beträffande användande av arbetsbesparande maskiner kan detta emellertid i elektriska installationsfacket tyvärr knappast förekomma i större utsträckning än vad som hittills varit fallet. (Vid konferensen ifrågasatte som bekant kommittén, om icke en väsentlig nedsättning av priserna kunde åstadkommas härigenom.) F. n. användas — för en del arbeten i mycket stor utsträckning — elektriska bormaskiner. De enda nytillkommande arbetsbesparande maskiner, som torde kunna förekomma i vårt fack, äro mekaniska hammare för bilning och hålslagning, vilka dock kunna ifrågakomma endast vid relativt stora arbeten. För övrigt tycks den byggnadsmetoden alltmera tillämpas ifråga om större anläggningar, att väggar och tak gjutas i betong, varvid rören för de elektriska ledningarna inläggas i gjutformarna och alltså bilnings- och hålslagningsarbetet till största delen bortfaller. I hur stor utsträckning en inbesparing genom användande av mekaniska hammare kan ernås, kunna vi tyvärr icke f. n. yttra oss om, då vi sakna erforderlig erfarenhet av nämnda maskiner av den anledningen, att arbetsgivarna icke varit intresserade för anskaffande av dylika på grund av omöjligheten att förmå arbetarparten till en därav betingad skälig reduktion.»

Civilingenjör Ernst Heineman i byggnadsstyrelsen, som på de sakkunnigas anmodan yttrat sig rörande promemorians innehåll, anmärker härtill följande:

»Under 2) säga sig förslagsställarna ej kunna yttra sig om den besparing, som kan ernås genom användande av elektriska hammare. Emellertid känner jag ett fall, då i en större byggnad med kuhloledningsförläggning på betong alla hål för insättande av de proppar, i vilka ledningsklammerna fastskruvas, slogos med elektrisk hammare. Efteråt beräknades, att vid hålslagning för hand ungefär dubbla tiden för ledningsförläggning skulle åtgått. Härav följer, att ackordspriset för kuhloförläggning på betong borde minskas med förslagsvis 40 %, då elektrisk hammare användes. Analogt blir förhållandet vid alla slags bilning för ledningar i betong. Vid vanlig bilning i tegel för för-

läggning av ledningsrör blir kanske tidsbesparingen vid användande av elektrisk hammare ej så avsevärd, utom då det gäller håltagning i murar, men vid större ändringsarbeten i färdiga byggnader, då 40 % tillägg måste betalas för bilning i brunnen puts, kunna stora tidsbesparingar göras medelst elektrisk hammare. Åtminstone borde nämnda tillägg då bortfalla.»

3. I ett tredje moment i promemorian uttala sig förslagsställarna för ett återinförande av systemet med s. k. fria ackord på landsbygden.

Beträffande ojämnheterna i ackordsprislistan framhålles, att dessa i viss mån utjämnas därigenom att flera moment alltid måste ingå i den totala kostnaden för en hel installation. En komplett sådan kan icke tänkas utförd endast med en del av de i den totala anläggningen ingående materielen, exempelvis rör, vilket medför, »att ett ackordsöverskott, som för arbetets första del kan förutsättas vara ganska stort, senare reduceras avsevärt under arbetets gång.»

Ifråga om *starkströmsarbeten* föreslås i promemorian följande ändringar i ackordsprislistan:

4. »40 % sänkning sker å priserna för håltagning i betong (prislistans § 1). I detta samband föreslå vi, att prissättningen för håltagning i tegelvägg enligt § 1 mom. 9 ändras därhän, att ersättning icke utgår för hål i väggar med en tjocklek understigande 1-stensvägg.

25 % sänkning sker å priserna för inkoppling av ledningar (§ 5 V, § 6 III, § 9 XVII och § 14 III).

20 % sänkning sker å samtliga priser för läggning av rör med alla tilläggspriser (§ 1), läggning av gummiblyledning med alla tilläggspriser (§ 12) och uppläggning av jordkablar och blank noll-ledning på vägg, tak eller stolpe (§ 13 I A c, I B c, II c).

15 % sänkning sker å priserna för uppläggning av kuhloledning (§ 4 I, II och III) och för kapslad materiel (§ 14).

10 % sänkning sker å priserna för uppläggning av ledning på knopp (§ 3), central- och mätareanordningar (§§ 5 och 6), väggapparater (§ 7), armatur (§ 8), diverse apparater (§ 9) och jordkabel, boxar m. m. (§ 13).

5 % sänkning sker å priserna för indragning av ledningar i rör (§ 2 I, II, III och IV).»

Ingenjör Heineman har härtill förklarat följande:

»I samband med 3. och oavsett den under 4. föreslagna prissänkningen må erinras, att utvändig förläggning av rör ävensom gummiblyledning betalas lika högt, då förläggning sker på trä som på tegel, ehuru väl den förra går betydligt fortare, genom att all proppning bortfaller. Detta är däremot ej fallet vid förläggning av kuhloledning. Saken har en viss betydelse vid landsbygdsanläggningar, då gummiblyledning väl numera genomgående användes i stall, ladugårdar, logar och andra ekonomibyggnader och förläggningen i regel sker på trä. Vid utvändig förläggning av rör eller gummiblyledning på trä borde ackordspriset minskas i förhållande till priset för förläggning på tegel i samma proportion som vid förläggning av kuhloledning.

I samband med 4. må erinras följande.

Då rör förläggas på betongbjälklag betalas detta som utvändig förläggning på betong, ehuru rören i förra fallet endast fästas med några spikar eller ungefär hur som helst, då de ju sedermera täckas, medan i senare fallet rören måste omsorgsfullt riktas och fästas medelst klammer som fastskruvas i inbilade pluggar. Givetvis är detta oriktigt, så mycket mera som i förra fallet håltagningen i bjälklagen måste betalas extra. Åtminstone borde sistnämnda kostnad bortfalla för bjälklagstjocklekar upp till 12 cm.

Förläggas rören på bjälklagsformarna för att sedermera ingjutas så betalas härför lika mycket som då rören inbilas och fästas i tegel, ehuru väl det förra arbetet går avsevärt fortare. Ackordet borde i förra fallet gott kunna sättas 20 % lägre än i det senare.»

I promemorian föreslås fortsättningsvis:

5. »För installationer i industriella anläggningar samt fabriks- och lagerhus tillämpas respektive ortsggrupps priser med en reduktion med 20 % av de enligt ovanstående föreslagna priserna enligt listans §§ 1, 2, 3, 4, 12, 13 och 14 samt en reduktion med 10 % av priserna enligt § 8, medan priserna i övriga §§ gälla utan ytterligare reduktion.

Ifråga om prislistan för *svagströmsarbeten* föreslå vi följande reduktioner:

6. 40 % sänkning sker å priserna för håltagning i betong (§ 1).

20 % sänkning sker å samtliga priser för läggning av rör (§ 1), träplattor och skyddsskåp (§ 2) och läggning av kablar och tråd (§ 3).

10 % sänkning sker å priserna för apparater för telefonanläggningar, ljussignal-, ringlednings- och radioanläggningar m. m. och alarmanläggningar (§§ 7, 8 och 10) samt för jordkabel och boxar m. m. (§ 12).

5 % sänkning sker å priserna för indragning av ledningar i rör (§ 4 I, II, III, IV och V).

Beträffande prislistan för *hissanläggningar* föreslå vi följande reduktioner:

7. Priserna för gejder, ledningar, hisskorg, lås och igångkörning m. m. (ackord nr 1, 3, 4 och 5) samt s. k. diverseackord sänkas med 23 %.

Priserna för maskineri m. m. (ackord nr 2) sänkas med 19 %.

Utgångspunkten vid fastställandet av ovan angivna reduktioner i stark- och svagströms- samt hisslistorna har varit den, att vi med ledning av ackordsstatistiken för de senaste 20 åren beräknat, i vad mån ackordsöverskotten under nämnda period ha stigit. Vi hava utgått ifrån, att som en rimlig ackordsvinst antages c:a 40 % överskott. Statistiken visar, att för perioden 1933 till 1940 ackordsvinsten stigit från c:a 50 % till c:a 70 %. För perioden 1921 till 1932 var den genomsnittliga vinsten c:a 50 %. Omkring år 1932 började moderniseringen av materielen att genomföras i ökad omfattning, varför montagearbetet från denna tid mer och mer förenklades, vilket också återspeglas av ovan angivna siffror. Vi anse därför, att en nedsättning av priserna i angiven grad är synnerligen välmotiverad.

Ifråga om samtliga ackordspriser men speciellt beträffande hissackordspriserna gäller, att då priserna ursprungligen sattes, var dels materielen betyd-

ligt mera tungarbetad och ej i samma grad som nu färdigställd från verkstaden, dels förekommo inga maskindrivna hjälpverktyg, exempelvis elektriska bormaskiner, utan all borrarning på arbetsplatsen var avsedd att utföras med sparrsock eller handborr, under det numera praktiskt taget varje hissmonter har tillgång till elektrisk bormaskin.

I detta samband vilja vi påpeka, att en avsevärd besparing ifråga om byggnadskostnaderna torde kunna åstadkommas genom en standardisering av de vanligaste hisstyperna ur byggnadsteknisk synpunkt. I Svenska Teknologföreningens Handbok XXXII av år 1930 har gjorts ett försök till standardisering av schakt, korgar och maskinrum genom uppgörande av vissa typritningar för dylika. Dessa hava emellertid i praktiken vunnit alltför litet beaktande. Bland 1000-talet personhissar, installerade i Stockholm under de senaste åren, torde man icke kunna uppleta många exakt lika schakt i skilda byggnader, möjligen med undantag i fråga om mycket stora byggnadsföretagare, hos vilka en standardisering måhända tillämpas. En standardisering av schakt och frontpartier med fastställande av endast ett fåtal normala typer skulle nedbringa kostnaderna i avsevärd grad.

Genom de av oss ovan föreslagna reduktionerna av ackordspriserna minskas totalkostnaderna (inklusive såväl materiel som arbete) för den elektriska installationen i ett normalt bostadshus med c:a 10 % och i industriella anläggningar med 10 à 15 %. För hissanläggningen i ett normalt bostadshus blir minskningen i anläggningskostnaden c:a 5 %. Proportionen mellan materiel- och arbetskostnader vid nuvarande priser är för ett normalt bostadshus: för kraft-, belysnings- och ringledningsinstallationen materielkostnader c:a 45 %, arbetskostnader c:a 55 %; för hissanläggningar materielkostnader c:a 75 %, arbetskostnader c:a 25 %.

»De föreslagna reduktionerna måste av varje opartisk bedömare befinnas vara fullt skäligen på grund av de förenklingar och förbättringar av den elektriska materielen, som ägt rum sedan den tid, då de ackordspriser fastställdes, vilka fortfarande äro grundläggande för de nuvarande priserna. En nedsättning i av oss föreslagen grad behöver dock icke inverka på arbetarnas totalförtjänst, då den enligt vår bestämda uppfattning mer än väl kan kompenseras genom en intensifiering av arbetet och en ökad arbetstakt.» Slutligen framhålls, att promemorians innehåll naturligen icke täcker, vad som ur arbetsgivareföreningens synpunkter kan vara önskvärt vid uppgörandet av nytt riksavtal och nya prislistor inom den elektriska installationsbranschen.

Ingenjör E. Heineman förklarar, att promemorian i stort sett står i överensstämmelse med av honom gjord utredning rörande möjligheterna att nedbringa kostnaderna för de elektriska anläggningarna inom bostadshus — fogad som bilaga 2 till detta betänkande — och att han intet väsentligt har att erinra mot dess innehåll. »I likhet med förslagsställarna anser jag ej att ackordsnedsättningarna behöver inverka på arbetarnas totalförtjänst. Bl. a. skulle slopanDET av de s. k. kafferaster, vilka nu i stor utsträckning tagas under arbetstid, avsevärt bidra till. Fall torde ej heller vara ovanliga, då

arbetarna för att hålla ackordsöverskottet inom rimliga gränser, avsiktligt minska arbetstakten eller inlägga pauser i arbetet.»

Inom *målerifacket* äro gällande kollektivavtal slutna i allmänhet mellan lokalavdelningarna av Målaremästarnas riksförening i Sverige å ena sidan och lokalavdelningarna av Svenska målareförbundet å den andra. Innehållet i de olika lokala avtalen växla från plats till plats. Antalet avtal uppgår till inemot 250. Enligt ett betydande antal av dessa, gällande ett flertal mindre orter, utföras allt arbete mot endast timlön. I många fall förekommer emellertid ackordsbetalning och för denna finnas ett antal olika prislistor, bland vilka dock tre typer numera äro de vanligast förekommande. Den följande framställningen gäller främst förhållandena i Stockholm; i den mån liknande bestämmelser förekomma i för andra orter gällande avtal, äger det nedan anförda givetvis i motsvarande grad tillämpning även på dessa.

Rörande målerifacket ha erhållits två promemorior från Målarmästarnas riksförening i Sverige, undertecknade av målarmästarna Hans Berggren och Amandus Gustavsson samt ombudsman Karl Karlmann. I den senare av dessa behandlas avtalsförhållandena i Stockholm rätt ingående.

I denna konstateras först, att den ordinarie arbetstiden inom måleriyrket i Stockholm är 8 timmar per söckendag, utom lördagar, då den är 5 timmar, sålunda per hel vecka 45 timmar. Under månaderna juni och juli äro lördagarna fridagar och arbetstiden för hel vecka alltså 40 timmar. »En förändring av arbetstiden till 48 timmar per vecka, som gäller för övriga byggnadsarbetaregrupper, skulle medföra att en lägre timlön kunde giva arbetaren samma sammanlagda timlöneinkomst per vecka som den kortare arbetstiden ger med nu gällande timlön. Svårigheterna att kunna återinföra 48 timmars vecka efter flera års tillämpning av 45 timmars vecka är påtaglig, men anse vi en medelväg vara att slopa de lediga lördagarna under juni och juli och att arbetstiden under nämnda månader sattes till 45 timmar per vecka.» En sådan arbetstidsförkortning, som de fria lördagarna under juni och juli utgöra, under en årtid, då arbetstillgången brukar vara rätt god, inom ett säsongyrke med även eljest kortare arbetsvecka än andra näringsgrenar saknar såvitt de sakkunniga ha sig bekant motstycke inom svenskt arbetsliv. Samma system förekommer inom branschen i övrigt endast i Södertälje samt i viss utsträckning i Uppsala; på den sistnämnda platsen äro lördagarna fridagar under juni månad.

»Under månaderna november—februari arbetas i regel endast 6 timmar per söckendag,» heter det vidare i promemorian. »Denna förkortning av arbetstiden har dock ingen reell inverkan på kostnaderna för arbetet, enär förkortningen tillkommit för att motverka den stora arbetslöshet, som alltid är rådande under dessa månader inom yrket, och för att fördela arbetet på ett flertal man. — Det är dessutom förenat med stora svårigheter att under mörkare delen av dagen kunna utföra målningsarbetena under de otillräckliga belysningsförhållanden, som i regel förefinnas å arbetsplatserna.»

»Vid utförande av övertidsarbete betalas 60 % förhöjning å gällande timlön för den första timmen efter den ordinarie arbetstidens slut. Allt annat övertidsarbete betalas med 100 %. Då större delen av det övertidsarbete, som förekommer, ligger inom de två första timmarna efter den ordinarie arbetstidens slut; skulle ett utsträckande av bestämmelsen om 60 % förhöjning att omfatta de två första timmarna efter den ordinarie arbetstidens slut för vissa brådska arbeten kunna inverka i prisförbilligande syfte.» På flertalet orter i landet är arbetsveckan för målarna 48 timmar och utgår övertidsersättning med högst — och vanligen mindre än — 60 % för de två första timmarna. I båda avseendena råda i Södertälje och Uppsala samma bestämmelser som i Stockholm. Mot denna bakgrund framstår önskemålet, att den lägre övertidsersättningen i Stockholm — liksom i Södertälje och Uppsala — skall gälla de två första timmarna som rimligt.

»Sprutmålning betalas efter prisöverenskommelse, som träffas mellan arbetsgivarna och arbetarna i varje särskilt fall. Om sådan överenskommelse ej kan ernås, skall arbetet utföras på tid, varvid skall utgå en förhöjning å den ordinarie timlönen med 50 %. — Vid sprutmålning invändigt i bostadshus, kontorshus eller liknande gäller alltid de fastställda ackordsprisen; ävenså i alla de fall, då den sprutbehandlade ytan understiger 50 kvm per ackordslag.» Så refereras i promemorian vissa bestämmelser i nu gällande avtal. Enligt dessa är det sålunda väl sörjt för att sprutmålning icke skall få förekomma inom byggnadsverksamheten. Senast citerade mening — som ordagrant är tagen ur avtalet — innebär ju, att samma priser skola tillämpas för sprutmålning som för handmålning i där omtalade fall. Införandet av sprutmålning betyder då endast ökade kostnader för arbetsgivaren (för sprutan) och ökad fritid (men samma betalning) för arbetaren. Vid de större arbeten, för vilka annan betalning kan få ifrågakomma, skall utgå förhöjd timlön.

Promemorians författare förklara: »En förändring av prissättningen för sprutmålning invändigt i bostadshus, kontorshus, eller liknande samt i de fall, då den sprutbehandlade ytan understiger 50 kvm per ackordslag, till att gälla lika som för större arbeten, skulle inverka förbilligande på kostnaderna för sprutmålning i stort antal fall, för så vitt ej kostnaden för invändiga ventilationsanordningar eliminerade en per kvm vunnen kostnadsminskning.»

Enligt byggnadskostnadssakkunnigas uppfattning föreligger här ett exempel på en avtalsbestämmelse, som hindrar en eventuellt möjlig rationalisering inom byggnadsindustrin. Även om sprutmålning med nu tillgängliga anordningar endast i begränsad utsträckning skulle innebära någon kostnadsbesparing — en sak som de sakkunniga icke våga uttala sig om — anse de det vara ett betydande allmänt intresse, att utexperimenterandet av arbetsbesparande anordningar och därmed det tekniska framåtskridandet icke hindras genom dylika bestämmelser. De sakkunniga erinra även därom, att målning med vissa av de färgämnen, som under nu rådande linoljebrist måste komma till användning, enligt vad fabrikanter upplyst bäst utföres med spruta.

I avtalet ingå vissa minimibestämmelser. Sålunda heter det på sid. 77:

»Kittning, ispackling eller i- och påspackling å nya snickerier får endast tillämpas å balkongdörrars mellansidor, elementgaller samt i skåp, garderober, hyllfack invändigt, i fabriks-, förråds- och lagerlokaler; i tvättstugor, pannrum, garage, provisoriska lokaler och stallbyggnader eller liknande med till ovan nämnda lokaler hörande utrymmen, såsom tvättrum, och w. c. m. m. samt i sport- eller sommarstugor, vilka ej användas som permanent bostad.

Som provisoriska lokaler räknas utställningsbyggnader o. d.

Samma bestämmelser gälla för alla snickerier utvändigt samt för ohyvlat trä invändigt.

För alla övriga snickerier invändigt, som mätas i kvm samt lister över 6 cm breda skall minsta behandling vara schellackering, grundning, första spackling för bredspackling, och bredspackling, samt två strykningar. För lister räknas ispackling som första spackling.

Härifrån undantagas dock de snickerier, som endast skola oljas, laseras, betsas, fernissas eller behandlas med tempera.

Vid behandling av nya snickerier, som mätas i kvm skola samma slag av behandlingar tillämpas inom samma rum eller lokal med därtill hörande utrymmen, med undantag av balkongdörrars mellansidor, elementgaller samt garderober och skåp; dock ej dörrar i sistnämnda utrymmen.»

På följande sida i avtalet återfinnes bestämmelsen:

»Kittning invändigt av förut målade snickerier, som mätas i kvm, får endast användas där enbart kittning och bättring förekommer samt vid om-målning i skåp, garderober, hyllfack och elementgaller eller i fabriks-, förråds- och lagerlokaler, tvättstugor, pannrum, garage, provisoriska lokaler och stallbyggnader eller liknande med till ovan nämnda lokaler hörande utrymmen, såsom tvättrum och w. c. m. m. samt i sport- eller sommarstugor, vilka ej användas som permanent bostad. Som provisoriska lokaler räknas utställningsbyggnader o. d.»

I avtalet förekommer på sid. 88 denna bestämmelse:

»Minsta behandling å nya fönsterbågar skall vara grundning och en strykning.»

Promemorians författare anse, att anförda minimibestämmelser böra slopas och att i stället från fall till fall bör bestämmas, vilka behandlingar, som skola komma till användning.

Utöver de citerade förekomma i avtalet ytterligare en del dylika minimi-bestämmelser. Om alla dessa bestämmelser gäller enligt de sakkunnigas mening, att de böra utgå. I vissa fall kunna bestämmelserna visserligen skydda beställarna mot en mindre lämplig behandling. Det förefaller dock de sakkunniga vara ett rimligt krav, att beställarna själva skola få bestämma, vilken behandling de önska få utförd. Ett sådant förmyndarskap från målarmästarnas och målarnas sida gentemot beställarna, som dessa bestämmelser innebära, synes de sakkunniga avgjort olämpligt. Direkt orimligt blir resultatet, då — som i vissa fall förekommit — för obetydliga bättringsarbeten på från fabrik

levererade färdigmålade snickerier med stöd av dylika minimibehandlingsbestämmelser krävs betalning som om hela målningsarbetet utförts.

I promemorian utvecklas ytterligare en rad önskemål dels avseende mättningsregler, dels priser på olika arbetsmoment. I båda dessa avseenden synas berättigade ändringsförslag kunna framställas. — Ingenjör T. Johansson har i ett yttrande framhållit önskvärdheten av att ackordslagen sammanslås till ett för varje bygge i stället för som f. n. omfatta endast 1 à 2 man. Genom gemensamhetsackord skulle mätningarna förenklas, arbetet bättre kunna fördelas och ersättningen utjämnas.

Enligt uppgift från Stockholms målarmästareförening uppgick timförtjästen vid ackordsarbete år 1939 i genomsnitt till 3:91 kr. Från samma håll meddelas, att reparationsarbeten vanligen utgöra 60 % av verksamheten inom facket medan på måleriarbete i samband med nybyggnadsverksamheten komma 40 %. — Ingenjör T. Johansson beräknar, att de i promemorian ifrågasatta förändringarna i ackordsprislistan äro ägnade att förbilliga arbetslönerna för måleriarbetet med c:a 25 %.

Liksom inom målerifacket finnes inom *plåtslagerifacket* intet riksavtal. Arbetsvillkoren äro i allmänhet reglerade genom lokala kollektivavtal mellan till Sveriges bleck- och plåtslagaremästareförbund hörande eller med detta samarbetande bleck- och plåtslagaremästareföreningar å ena sidan och avdelningar av Svenska bleck- och plåtslagareförbundet å den andra. Innehållet i avtalen växlar från ort till ort, även om en viss överensstämmelse i de allmänna bestämmelserna föreligger. Ackordsbetalning förekommer på en del platser efter lokala prislistor men på åtskilliga orter utföres allt arbete mot timlön.

I en skrivelse från Sveriges bleck- och plåtslagaremästareförbund under-tecknad av herrar Edvin Andersson, J. R. Ström och Mauritz Andersson förklaras att taktäckningspriset behöver anpassas så, »att större hänsyn tages till att yttertakens konstruktion väsentligt förenklats. Ackordsprislistorna äro i regel uppgjorda med tanke på de takkonstruktioner, som utfördes i början av 1900-talet och intill 1930. Funkisarkitekturen börjar nu att bli den alltmer förhärskande och fordrar således en anpassning av arbetspriserna efter densamma.»

I skrivelsen framhålles, att prislistorna böra vara konstruerade så, att ett grundpris fastställes per kvm för täckning av tak, vari skall ingå »allt arbete som erfordras för att täcka en takyta utan några som helst hinder. Hinder i form av skorstenar, vindskupor etc. skola ersättas med den merkostnad desamma betinga.» Enligt nu gällande prislista för exempelvis Stockholm räknas ett visst pris per kvm, då ej mer än ett s. k. hinder förekommer på varje 150-tal kvm, ett annat vid ett hinder på varje 300-tal kvm, ännu ett vid ett hinder på varje 500-tal kvm o. s. v. Detta sätt att räkna medför, att tillkomsten av ett hinder i vissa fall kan innebära, att taktäckningen skall betalas efter annat pris per kvm och därmed priset för hela arbetet

öka i alldeles oproportionerlig grad. Sådana konsekvenser undvikas vid tillämpning av den i skrivelsen omnämnda principen för prissättningen.

I den nämnda skrivelsen behandlas därjämte en del andra frågor såsom hantverkarnas förluster på utebliven likvid från byggmästare, förtjänstmöjligheterna för hantverkarna samt dessas försök att reglera konkurrensen. En del av dessa frågor behandlas på annan plats i detta betänkande.

Enligt uppgift från Stockholms bleck- och plåtslagaremästareförening uppgår timförtjänsten vid ackordsarbete inom facket i Stockholm nu till 2: 70 kr.

Inom *glasmästeribranschen* förekommande kollektivavtal äro slutna mellan det till Svenska arbetsgivareföreningen anslutna Glasmästeribranschens arbetsgivareförbund å ena sidan och lokalavdelningar av Svenska träindustriarbetareförbundet och Svenska byggnadsträarbetareförbundet. Tendensen synes gå i den riktningen, att arbetarna så småningom samtliga komma att tillhöra Svenska byggnadsträarbetareförbundet.

Rörande avtalen har Glasmästeribranschens arbetsgivareförbunds ombudsman, advokaten Åke Pihlgren i skrivelse till de sakkunniga lämnat vissa upplysningar. Det heter däri bl. a.:

»Timlönen har bestämts på så sätt att arbetaren erhåller en viss grundlön, varå utgår ett lönetillägg för all arbetad dagtid, d. v. s. för sådan tid varunder arbetet icke utföres på ackord. Grundlönen överensstämmer med undantag för Stockholm och Uppsala, där densamma är något högre, med för byggnads-snickare gällande timlön. Lönetillägget för arbetad dagtid, som varierar från 5 till 2 öre och i huvudsak följer gällande dyrortsgruppering, har från arbetarhåll motiverats därmed, att ackordsarbete förekommer i tämligen ringa omfattning inom facket. Det äger sin riktighet att förekomsten av ackordsarbete är mindre än inom andra byggnadsfack. För Stockholms vidkommande utgör ackordsarbetet 25 % av allt arbete medan för landsorten motsvarande siffra varierar mellan 10 till 20 % med ett genomsnitt av 15,9 %. Då emellertid ackordspriserna skruvats upp till en sådan nivå, att ackordsöverskotten äro synnerligen stora — väsentligt högre än inom flertalet andra byggnadsfack synes det oss som om det extra lönetillägget skulle sakna berättigande. I detta sammanhang bör påpekas att det procentuellt sett relativt ringa antalet ackordstimmar har sin orsak däri att inom facket i betydande utsträckning förekommer verkstadsarbeten, som ej utföras på ackord och som icke är att hänföra till byggnadsarbeten. Däremot utföres så gott som undantagslöst allt glasmästeriarbete inom ny- och ombyggnader på ackord och det är alltså just byggnadsproduktionen som hårdast drabbas av de höga arbetskostnaderna inom facket.»

En av advokat Pihlgren med stöd av arbetsgivareorganisationens statistik företagen granskning av ackordsprislistorna för Stockholm och landsorten har givit följande resultat:

	Ackordsöverskott i %	Timförtjänst kronor
S t o c k h o l m		
1. Insättning av glas i enkla och kopplade bågar	118·77	3: 95
2. Insättning av glas i fasta partier av trä	112·6	3: 84
3. Insättning i enkla och kopplade bågar av järn	121·3	3: 99
4. Perspektivfönster	151·6	4: 53
5. Insättning i fasta partier av järn	103·07	3: 68
6. Lanternin och råglas	128·34	4: 12

Arbetet under 1) utgör för Stockholms vidkommande över 60 % av allt ackordsarbete.

För landsorten gäller att 1), 2), 3) och 5) äro åsatta i stort sett samma priser som i Stockholm och då timlönen är lägre, »måste överskottet här bli procentuellt högre». För 4) är landsortslistan högre än stockholmslistan, varför överskottsprocenten där är ännu högre. För 6) gälla lägre priser för landsorten. Dessutom anmärkes, att i landsortslistan förekommande tillägg för insättning av glas med större mått äro alldeles för höga.

»Det utan tvekan lämpligaste sättet att effektivt tillrättalägga facket löneförhållanden är att helt slopa ackordsprislistorna. Möjligheten av att genomföra en dylik åtgärd framgår bäst därav att riksavtalets ackordsprislista tillkom först för ett par år sedan och att man dessförinnan inom landsorten arbetat uteslutande efter timlön, vilket för övrigt allt fortfarande är fallet i Göteborg», heter det i skrivelsen. Om detta emellertid med hänsyn till byggnadsfacket i sin helhet icke anses kunna genomföras, föreslås att de ovan nämnda priserna sänkas med 30 % för Stockholm och 40 % för landsorten. Dessutom föreslås en nedsättning av landsortslistans procenttillägg för insättning av större glas samt en höjning av procentavdraget för kittfria lanterniner.

»Genom de föreslagna reduceringarna skulle ackordsöverskotten inom branschen åtminstone närma sig vad som inom andra fack anses utgöra en skälig ackordsförtjänst. Hur mycket den totala kostnaden för glasinsättningar i byggen härigenom skulle nedbringas kan med hänsyn till variationerna i materialkostnaderna icke närmare angivas.» Dessutom understrykes, att det anförda »icke avser att vara en uttömmande redogörelse för de krav och önskemål, som vid kommande förhandlingar rörande nya avtal och prislistor kunna framställas från arbetsgivarpartens sida».

Inom *stenhuggeribranschen* i Stockholm finnes avtal mellan de till Svenska arbetsgivareföreningens allmänna grupp anslutna stenhuggerifirmorna och Stockholms stenhuggarefackförening, avdelning av Svenska stenindustriarbetareförbundet. Från arbetsgivarparten ha de sakkunniga mottagit ett förslag till ny ackordsprislista. Avsnittet om monteringsarbeten i tidigare gällande ackordsprislista har däri rätt väsentligt omarbetats. Därvid ha vissa priser, som visat sig ge särskilt höga överskott, reducerats. Detta gäller främst för vägg-, tak- och pilasterbeklädning, socklar, fönsterbänkar och golv. I en skrivelse, undertecknad av herrar Gullmar Bergenström, T. Kumfeldt, S. F. Samuelsson och G. N. Andersson förklaras därjämte: »För att uppnå en

förtjänstnivå, som vi anse rimlig, bör den föreslagna listan, som i förhållande till nuvarande prislista innebär ungefärligen 4 % minskning, reduceras med 10 %. Med hänsyn till att ackordsförtjänsten under 1939 utgjort i genomsnitt c:a 3:— kr. per timme för fullgod arbetare, skulle man med tillämpning av de ackordspriser vi ansett rimliga kunna räkna med en genomsnittsförtjänst av omkring 2:58 kr., d. v. s. c:a 50 % överskott på nuvarande timlöner, vilket måste anses tillfredsställande även ur arbetaresynpunkt. Vi vilja framhålla, att detta förslag icke uttömmande återger arbetsgivarepartens ståndpunkt vid kommande förhandlingar och få ytterligare understryka, att reduktion av ackordspriserna är en nödvändig förutsättning, för att stenhuggarna i Stockholm skola i någon mån få bibehålla sina arbetstillfällen.»

Från Svenska arbetsgivareföreningens allmänna grupp ha vidare erhållits vissa upplysningar rörande parkett-, takläggnings- och isoleringsbranscherna. Parter i avtalen äro i dessa fall Svenska arbetsgivareföreningens allmänna grupp å ena sidan och Svenska byggnadsträarbetareförbundet (för parkettläggarfacket) samt Svenska grov- och fabriksarbetareförbundet (för de båda övriga grupperna) å den andra.

Beträffande *parkettbranschen* meddelas efter företagen utredning, »att genomsnittsförtjänsten vid ackordsarbete inom detta fack uppgår i Stockholm till minst 4:25 kr., vilket motsvarar ett ackordsöverskott på timlönen (1:71 kr.) av c:a 165 %. Denna uppgift avser år 1939 och grundas på statistik, omfattande mer än 100 000 timmar. Den prislista, som gällde under nämnda år, blev visserligen föremål för en viss omarbetning vid 1940 års förhandlingar, men omarbetningen syftade till status quo i förtjänstavseende och medförde i varje fall icke någon förtjänstminskning. Ifråga om ackordsförtjänsterna i landsorten gäller, att de procentuella överskotten å för motsvarande orter gällande timlöner äro minst lika stora som genomsnittet för Stockholm.» Skrivelsen utmynnar i: »I betraktande av vad här anförts angående förtjänstnivån inom branschen och med hänsyn till att ett ackordsöverskott av 50 % på timlönen måste anses rimligt avvägt, erfordras en generell sänkning av listans priser med 40 %.»

För *takläggningsbranschen* har erhållits förslag till ändringar i nu gällande ackordsprislista. För de olika arbetsmomenten har uträknats procentuella ackordsöverskott under senaste avtalstid. Dessa variera för i översänd förteckning upptagna arbetsmoment mellan 55·67 % och 235·69 %. I skrivelsen motiveras föreslagna justeringar. »Härvid hava vi utgått från att ett ackordsöverskott av 50 % måste anses rimligt avvägt och därför reducerat vissa högt liggande ackord till nämnda nivå.»

Samma förfarande har tillämpats på ackordsprislistan för *isoleringsbranschen*. Största reduktion eller med 30 % föreslås här för isoleringsarbeten med Arkirör, vilka arbeten enligt nuvarande priser givit ackordsöverskott på 116 %. På korkplattor i kylrum föreslås en reduktion med 24 % och på glasull med 12 %.

Sammanfattningsvis vilja byggnadskostnadssakkunniga erinra om, att den genomgång av de olika inom byggnadsindustrin tillämpade ackordsprislorna, som de sakkunniga tagit initiativ till och vars resultat i det föregående i korthet refererats, i första hand åsyftat att avlägsna vissa med det nuvarande lönesystemet förbundna olägenheter. Det har därvid främst gällt sådana bestämmelser eller priser, vilka hindra användningen av nyare material och arbetsmetoder och därigenom hämma den tekniska utvecklingen inom byggnadsindustrin. En riktig avvägning av olika priser alltefter den tid de olika arbetsmomentens utförande kräver, utgör en av ackordssystemets grundvalar och en nödvändig förutsättning för att systemet skall fungera så friktionsfritt som möjligt. Frågan om lönenivån för olika arbetarekategorier har icke varit föremål för behandling annat än i förbigående; till densamma återkomma de sakkunniga i annat sammanhang nedan.

De sakkunniga vilja avsluta detta avsnitt med att rikta en enträgen vädjan till parterna på arbetsmarknaden att under nu pågående avtalsförhandlingar söka förverkliga de önskemål, som här framställts och som i princip torde omfattas av alla parter, samt hoppas, att det utredningsarbete, som på deras initiativ utförts, därvid skall visa sig vara till nytta.

3. Säsongproblemet och lönerna i byggnadsfacken.

I diskussionen om byggnadsarbetarnas löner brukar med skäl byggnadsverksamhetens starka säsongväxlingar framställas som bakgrund för bedömningen av byggnadsarbetarnas lönekrav och de faktiska timförtjänsterna inom byggnadsfacken. Det är naturligt att från lönetagarpartens sida som ett huvudargument framföres synpunkten, att de osäkra anställningsförhållandena och den stora säsongarbetslöshetsrisken kräva kompensation i form av högre förtjänster för arbetad tid. Man hör ofta den meningen uttalas, att om säkrare anställningsförhållanden bereddes inom byggnadsindustrin, skulle byggnadsarbetarnas lönekrav modifieras i anpassning därtill och sålunda byggnadsproduktionens lönekostnader reduceras utan försämring av byggnadsarbetarnas årsinkomster. Hittills har emellertid vad som åtgjorts för utjämning av säsongrörelserna inskränkt sig till konstaterandet av att de tekniska möjligheterna därtill föreligga samt till allmänna önskemål. Först när rimlig säkerhet gives för en effektiv utjämning är det tid att diskutera lönesatsernas anpassning till de förändrade förhållandena. — Från arbetsgivarsidan torde invändas dels att lönesatserna inom byggnadsverksamheten icke endast ge kompensation för en kortare årlig arbetstid än inom industrin i allmänhet utan genomsnittligen en betydlig överkompensation, dels att inom vissa andra arbetsområden, t. ex. inom sågverksindustrin, förekomma säsongväxlingar av liknande styrka som inom byggnadsindustrin utan att detta föranlett motsvarande kompensation, dels slutligen att på principiella grunder garanti för sysselsättning icke kan givas.

De sakkunniga anse den här berörda frågan vara en kärnfråga för hela byggnadsindustrin av sådan vikt att den icke kan förbigås, även om de sak-

kunnigas uppdrag i första hand gäller en mer eller mindre tillfällig kris-situation. Det torde för övrigt kunna sägas, att om åtgärder med syfte att ut-jämna arbetstillgången inom byggnadsindustrin någonsin skola ha utsikter att lyckas, skall det vara när de kunna sättas in i ett läge av förlamande kris för bostadsbyggandet, då detta nästan helt blivit beroende av offentliga åtgärder.

I kapitel 10 diskuteras ytterligare förutsättningarna för en mera konti-nuerlig byggnadsverksamhet och framföras förslag till vissa åtgärder av administrativ och ekonomisk art, som synas de sakkunniga ägnade att verka i utjämnande riktning. De sakkunniga ha emellertid funnit att utjämnings-frågan därutöver bör direkt sammankopplas med lönefrågan och har därför ansett det lämpligt att även i detta kapitel taga upp problemet till behand-ling ur den synpunkt som avser sambandet mellan den enskilde arbetstagarens anställningsförhållanden och hans lön.

En undersökning av besparingsmöjligheterna inom byggnadsindustrin, vilken enligt sakens natur till stor del måste avse missförhållandena inom detta produktionsområde, kan icke utan att stanna i ensidighet och ytlighet förbigå frågan om ojämnheten i arbetstillgången. Man framhåller endast en tämligen allmänt omfattad mening med påståendet, att byggnadsverksamhetens och särskilt bostadsbyggandets organisation är i många hänseenden otillfredsställande och att ett av de väsentligaste uttrycken härför är den starka säsongprägel med därav följande osäkerhet i anställningen för arbets-tagarna, stor arbetslöshetsrisk och krav på komensation härför genom högre ersättning för arbetad tid, vilket krav måste hållas till viss gräns befogat. Enligt de sakkunnigas uppfattning bör det anses som en byggnadsföretagarnas enskilda och kollektiva skyldighet som förvaltare av en ytterst viktig produktionsgren att sträva efter en rationell organisation av byggnadsverksamheten med sikte framför allt på en mera kontinuerlig drift och jämnare arbetstill-gång. En rationell ordning av den produktion, som har att tillgodose bostads-försörjningens ändamål, är ett allmänt intresse av så stor social betydelse att den alls icke kan betraktas som en privat angelägenhet för en viss företagar-grupp. — Det torde ligga i sakens natur att en mera rationell organisation och mera kontinuerlig drift inom byggnadsindustrin ger ett relativt mindre utrymme för småföretagare, som icke i samma grad som större företag ha ut-rustning för byggande hela året runt eller vars verksamhet icke har sådan omfattning att den låter sig fördela jämnt över året. Härmed är icke sagt, att icke även små, men väl organiserade och dugligt skötta företag, skulle kunna göra sig gällande på byggnadsmarknaden; det är tvärtom de sakkunnigas mening att sådana företag ha och i fortsättningen kommer att ha en viktig uppgift på vissa delar av byggnadsmarknaden. En i allmänhet föga önskvärd företagartyp är däremot sådana spekulationsbyggmästare, som sakna fast organisation och som endast sporadiskt inträda på byggnadsmarknaden och då bidraga till ojämnheten i produktionen; mindre verksamhetsmöjligheter för detta slag av byggnadsföretagare är så litet en olägenhet att det tvärtom

är ett nödvändigt led i en förbättrad ordning för bostadsbyggandet. De sakkunniga återkomma i kapitel 10 till vissa härmed sammanhängande frågor.

Det har ofta omvitnats, att de tekniska hindren för byggnadsarbetets bedrivande året om numera kunna anses övervunna; bl. a. ha 1934 års byggnadsindustrisakkunniga ägnat denna fråga en utförlig behandling. Tack vare bättre kunskap om framför allt murbrukets och betongens egenskaper i kyla har man funnit det relativt lätt att övervinna olägenheterna vid kyla. Man anser numera att tekniska hinder för vinterarbete ej föreligga för annat byggnadsarbete än utvändig putsning, fogstrykning, vissa terrasseringsarbeten, utvändig målning och några andra, mindre betydande arbeten. Vinterarbete drager dock något högre kostnader för vissa tillkommande arbeten, belysning under delar av arbetsdagen — där denna icke förkortas — den mörkaste årstiden, eldning för varmvatten och ånga, som behövs för murning, puts, betong- och cementarbeten vintertid, torkeldning i bygget och intäckning, underhållsvärme innan värmeledning är färdig, snöskottning och annat rengöringsarbete; dessutom har man att räkna med någon sänkning av arbetsintensiteten under vintern till följd av kylan och mera hindrande påklädnad. En exakt beräkning av merkostnaderna för arbete under vintern är svår att utföra, men de torde belöpa sig till 1 à 2 % av byggnadskostnaderna under vintermånaderna. Mot detta står emellertid för företagare med fast organisation ett mera jämnt och fullständigt utnyttjande av dennas kapacitet. Som helhet torde därför höjningen av byggnadskostnaderna vid vinterarbete kunna uppskattas såsom obetydlig, om ens någon alls för dylika företagare. Något annorlunda torde saken ställa sig för företagare utan fast organisation och utrustning för vinterarbete; det är också i dessa företagares verksamhet, som en väsentlig del av anledningen till byggnadsverksamhetens anhopning till sommarhalvåret är att söka.

Erfarenheten ger vid handen, att byggnadsverksamhetens säsongproblem icke löses genom ett upprepat uttalande av önskvärdheten av mera kontinuerlig drift. De sakkunniga äro även benägna att tro, att enbart ett införande av flera fardagar icke är ett tillräckligt medel att nå en utjämning av produktionssäsongen. Två effektiva fardagar äro visserligen en förutsättning för att icke vinterbyggandet skall hämmas genom ojämnheten i risk för hyresför-luster för aprilhus respektive oktoberhus. Men för att den traditionella ordningen skall brytas, torde krävas direkt på produktionen verkande ekonomiska incitament, som driver i utjämnande riktning. Det borde för en företagare ge en ekonomisk fördel, om han ordnar sin byggnadsverksamhet på sådant sätt, att mera jämn och trygg sysselsättning beredes arbetarna. Ett sådant förhållande vore helt naturligt och i enlighet med vad som gäller inom den mesta ekonomiska verksamhet. Inom den vanliga industrin, där man oftast arbetar med stora fasta anläggningar, är det för företagaren i och för sig ett intresse att driva produktionen så jämnt som möjligt för att nå bästa utnyttjande av de fasta anläggningarna. Inom byggnadsindustrin äro de produktionselement, som draga fasta kostnader, kontorsorganisation, maskiner

o. s. v., av jämförelsevis ringa omfattning, särskilt beträffande den del av byggnadsföretagarna, som under högkonjunkturer ägna sig åt bostadsbyggande utan att etablera en mera fast organisation.

Det är svårt att ur tillgängligt material erhålla en fullt klar bild av de faktiska sysselsättningsförhållandena inom byggnadsfacket och att beräkna den genomsnittliga årsarbetstid, i dagar eller timmar räknad, som utbildas under inverkan av byggnadsproduktionens säsongvariationer. I ett föregående avsnitt i detta kapitel har redogjorts för resultaten i dessa hänseenden av socialstyrelsens undersökning av byggnadsarbetarnas löne- och sysselsättningsförhållanden, av vilka framgingo standardräknade medeltal för årsarbetstiden för egentliga byggnadsarbetare under åren 1938—39 på 255 à 265 dagar. Såsom förut utvecklats, finnas dock skäl som tala för att detta resultat ligger betydligt i överkant, då i socialstyrelsens material de mera fast anställda arbetarna torde vara överrepresenterade. Byggnadsträarbetarförbundets i det föregående anförda statistiska uppgifter visa för Stockholm något lägre, för övriga ortsgupper betydligt lägre siffror. Detta sammanhänger därmed att i detta material ingår ett stor antal medlemmar med mycket låg arbetstid inom yrket. I en grupp har sålunda nära hälften av de redovisade arbetarna ett uppgivet antal arbetsdagar inom byggnadsfacket, som understiger 150. Det är uppenbart, att i sådana fall, inträffande under en utomordentligt stark högkonjunktur, det kan vara tveksamt om arbetaren — oavsett organisationstillhörighet — är att räkna som enbart byggnadsarbetare. En bestämd gränsdragning är här omöjlig.

Inom byggnadsarbete sysselsätts många, som endast partiellt ha sin försörjning därav. Ser man särskilt till nybyggnadsarbetet, vars säsongvariationer här äro ifråga, gäller för vissa grupper byggnadsarbetare, såsom målare, plåtslagare, rörarbetare och elektriker, att deras sysselsättning normalt till endast omkring hälften faller därinom och resten inom reparationsarbeten, vilka visserligen också äro säsongbetonade men ej bundna av nybyggnadsverksamhetens säsong, inom verkstadsarbete o. s. v. Enligt uppgift utgör normalt för målarna c:a 60 % av årsarbetet reparationsarbete; för rörmokare och elektriker är motsvarande siffra för reparations- och verkstadsarbete c:a 40 %. Dessa grupper kunna sålunda icke eller i endast lägre grad anses som säsongarbetare till följd av nybyggnadsverksamhetens säsongkaraktär. För plåtslagare, rörarbetare och elektriker existerar icke heller ett sysselsättnings säsongproblem i samma grad som gäller för de egentliga byggnadsarbetarna. Målarna ha däremot en mycket utpräglad säsongväxling i sitt arbete. Detta sammanhänger därmed att reparationsarbeten anhopas till samma tider som arbeten vid nybyggnad; reparationer beställas huvudsakligen under sommaren och omkring oktoberflyttningen. En fördelning av flyttningarna mera jämnt på minst två fardagar skulle — utom andra fördelar — även medföra en utjämning av målarnas sysselsättning.

De egentliga byggnadsarbetarna, murare, träarbetare och grovarbetare, äro i långt högre grad än de nämnda grupperna beroende av nybyggnadsverk-

samhetens säsongrörelser för sin sysselsättning. Man räknar med att i större städer c:a 85 % av sysselsättningen för egentliga byggnadsarbetare är knuten till nybyggnadsarbetet. För gruppen av mera fast anställda spelar arbete vid förråd o. s. v., som kan anordnas av större företagare med fast organisation, en viss roll för utfyllande av luckor i det egentliga byggnadsarbetet. För flertalet är dock den med säsongerna växlande nybyggnadsverksamheten avgörande för sysselsättningsmöjligheterna inom facket.

Det påpekades nyss, att det kan vara svårt eller omöjligt att göra en bestämd gränsdragning omkring byggnadsarbetarkåren. I synnerhet torde detta gälla beträffande grovarbetarna, av vilka många av dem, som redovisas som tillhörande byggnadsfacket, icke endast i kristider såsom under föregående år utan även under normala konjunkturen ha sysselsättning än inom byggnadsarbete, än på andra håll. (Från förhållandena i dessa hänseenden inom landsbygdens byggnadsverksamhet bortses här; dessa behandlas i fortsättningen under kapitel 11—15.) Sysselsättningens struktur inom byggnadsområdet är överhuvud av väsentligt annan art än inom den vanliga industrin. Byggnadsarbetarkåren är sammansatt av grupper med mycket skiftande anställningsförhållanden, från gruppen av — bortsett från svåra kriser — jämnt eller nästan jämnt sysselsatta till gruppen av sådana arbetare, som endast tillfälligt — kanske endast ett par, tre månader under året — arbeta inom byggnadsverksamhet och resten av året antingen arbeta inom andra verksamhetsområden eller äro arbetslösa; mellan dessa grupper finnas alla övergångar. Det är under sådana förhållanden svårt att angiva något visst förhållande som genomsnittligt eller typiskt eller att få ett statistiskt uttryck för den genomsnittliga årsarbetstiden att jämföra med motsvarande uppgift för andra arbetsområden med mera fasta, mindre spridda anställningsförhållanden.

Det är dock uppenbart — och notoriskt — att även om man frånräknar sådana grupper av endast tillfälligt inom byggnadsarbete verksamma, som knappast kunna sägas tillhöra byggnadsarbetarkåren, och endast räknar med de arbetare, som vid normala konjunkturen ha så stor del av sin sysselsättning förlagd till byggnadsområdet, att kombination med andra sysselsättningar icke normalt kan anses möjlig, det dock för byggnadsarbetarna ges mycket mera växlande och osäkra anställningsförhållanden till följd av produktionens säsongväxlingar än för industriarbetare i allmänhet. Inom de icke säsongbetonade industrigrenarna kan den genomsnittliga årsarbetstiden (på ordinarie tid och för manliga arbetare) angivas till omkring 2 200 timmar. Söker man, trots bristen på tillräckligt belysande statistiskt material och trots den obestämdhet till följd av vissa grupperas mera lösliga och tillfälliga anknytning till egentligt byggnadsarbete, som härövan diskuterats, göra en uppskattning av genomsnittlig årsarbetstid under icke krisbestämda förhållanden, synes en siffra av omkring 1 700 timmar per år kunna angivas för egentliga byggnadsarbetare, för det mest utpräglade högkonjunkturåret mera. Den förut nämnda uppgiften ur socialstyrelsens undersökning, 255 à

265 dagar, skulle vid en genomsnittlig arbetstid per vecka av 45 timmar, vilken med hänsyn tagen till skiftande förhållanden i olika landsdelar och vid olika årstider kan anses gälla inom byggnadsindustrin, ge en årsarbetstid av över 1 900 timmar. Detta representerar av skäl, som förut angivits, dock icke typiska eller genomsnittliga förhållanden. De av byggnadsträ-
 arbetarförbundet meddelade uppgifterna om sysselsättningen år 1939 för nära 5 000 av förbundets medlemmar ger en vägd genomsnittssiffra på 216 arbetsdagar, vilket vid 45 timmars arbetsvecka skulle betyda 1 620 arbetstimmar per år; siffran torde kunna anses för låg för att representera typiska förhållanden, då materialet innefattar åtskilliga fall av arbetstider t. o. m. lägre än 50 timmar. Om man med ledning av arbetslöshetsstatistikens månatliga uppgifter från senare år före krisen söker kalkylera den utvunna arbetstiden i förhållande till den beräknade möjliga — vilket förvisso är en vanskelig beräkningsmetod — kommer man för de egentliga byggnadsarbetarna till årsarbetstider på mellan 1 700 och 1 800 timmar. Härvid är att märka, att den beräknade årsarbetstiden är högre för murare än för träarbetare, vilket jämväl framträder i socialstyrelsens undersökning.

Osäkerheten i uppskattningarna av byggnadsarbetarnas genomsnittliga årsarbetstid har här framhävts. Om vederbörlig hänsyn tages till de olika materialens art vill det dock synas som om en siffra på mellan 1 700 och 1 800 timmar skulle komma verkligheten under åren före krisutbrottet nära. Jämfört med den förut anförda siffran för icke säsongbetonad industri skulle detta betyda, att den genomsnittliga årsarbetstiden inom de av nybyggnadsverksamhetens säsongväxlingar starkast påverkade egentliga byggnadsyrkena skulle understiga den inom industrin vanliga med 20 à 25 %.

Ett förhållande, ännu mera värt att understryka än den låga genomsnittliga årsarbetstiden är den starka spridningen i arbetstidshänseende mellan grupper med tämligen lång och grupper med mycket låg årsarbetstid, som framträder i såväl socialstyrelsens som byggnadsträarbetarförbundets material och på vilken de stora differenserna i årsförtjänster väsentligen grundar sig. Denna spridning har i föregående avsnitt statistiskt belysts. Byggnadsarbetarkåren är — om en bild tillåtes — uppbyggd av en relativt fast kärna av mera jämnt sysselsatta arbetare omgiven av en utåt periferien allt lösare krets av arbetare, som vid högsäsongen eller till slut endast tillfälligt under en del av högsäsongen drages in i byggnadsproduktionen för att vid lågsäsong gå arbetslösa eller arbeta på andra områden.

Man kunde säga att de hittillsvarande löne- och sysselsättningsförhållandena inom byggnadsverksamheten har inneburit, att i lönesystemet inbyggts ett slags försäkring mot korttidsarbetslöshet. Den låga genomsnittliga årsarbetstiden men framför allt förekomsten av låga årsförtjänster för grupper av arbetare med kortare årsarbetstid än den genomsnittliga tjäna som argument för lönesatser, vilka delvis äro utmätta med hänsyn till försörjningsbehoven under perioder av korttidsarbetslöshet. Detta försäkringssystem är emellertid av den föga rationella arten, att dess förmåner framför allt

komma dem till godo, som icke eller i endast lägre grad drabbas av arbetslöshet, i formen av årsförtjänster, som stundom ligga högt över den för jämförligt arbete inom industrin gällande. Å andra sidan förekomma ofta inom byggnadsfacken årslöner, som vid jämförelse med den inom industrin sedvanligen förekommande måste betecknas som låga, för arbetare med de lösaste sysselsättningsförhållandena.

Det står som ett självklart önskemål, att dylika förhållanden ersättas av förhållanden, som utmärkas av mindre splittring av lönenivån inom byggnadsfacken och i vilka kärnan av mera fast anställda blir en större del av hela kåren och kretsen av mera löst och tillfälligt anställda en mindre del. Detta måste vara innebörden när det talas om önskvärldheten av att byggnadsproduktionens säsongväxlingar utjämnas och att anställningsförhållandena göras tryggare samt om skäligheten av modifierade lönekrav, när så sker. Men en lika självklar konsekvens härav är, att — *en viss produktionsvolym förutsatt given* — antalet arbetare, som kunna beredas mera jämn sysselsättning vid mera kontinuerlig produktion, blir mindre än det antal arbetare, som kunna få sysselsättning — såsom hittills delvis av osäker art och med låg årsarbetstid — vid icke utjämnad produktion. Häri ligger till stor del den kostnadssänkande rationalisering av hela byggnadsindustrin, som en säsongutjämnning skulle medföra.

Det följer av sakens egen natur, att isynnerhet i en kristid byggnadskostnadssynpunkten kan komma i konflikt med arbetslöshetssynpunkten, åtminstone temporärt. När det gäller åtgärder, som utgå från rent arbetslöshetspolitiska synpunkter, är det ett önskemål att inom en viss kostnadsram — direkt eller indirekt — så många arbetare som möjligt skola kunna beredas sysselsättning. Ur byggnadskostnadssynpunkten måste i princip strävan vara att för utförandet av ett visst byggnadsföretag använda så litet arbetskraft som möjligt. I fråga om byggnader för offentliga ändamål, vid vars igångsättande syftet att motverka en arbetslöshet, som icke på annat sätt kan bemästras, spelar in, kan det vara motiverat att anordna arbetet på sätt, som icke ur byggnadsföretagets egen kostnadssynpunkt skulle vara det mest rationella — t. ex. i form av arbetsskift som växelvis ge olika grupper av eljest arbetslösa sysselsättning; det är en praktisk fråga om lämpligheten av att utanordna arbetslöshetsmedel i form av understöd, extrakostnader för byggnadsföretaget eller kostnader i något alternativt offentligt arbete. I fråga om det allmänna bostadsbyggandet, som här är på tal, måste däremot med hänsyn till hyresnivån kostnads- och räntabilitetssynpunkten strängt fasthållas och all möjlig rationalisering av arbetet vidtagas även om därigenom arbetslöshetssynpunkten skulle skjutas undan. Konflikten torde dock kunna betecknas som skenbar: i den nuvarande situationen utgör ju billigast möjliga kostnader en förutsättning för att bostadsbyggande överhuvud skall kunna komma i gång i större omfattning och — såsom framhållits i det föregående — i den framtida utvecklingen kommer sannolikt kostnadsnivån att i högre grad än tidigare bli avgörande för byggnadsvolymen. Förutsättningen om *given*

produktionsvolym, vid vilken konflikten mellan kostnadssynpunkt och arbetslöshetssynpunkt kan uppstå, är sålunda icke realistisk.

I tidigare diskussion om möjligheter att bereda fastare anställningsförhållanden för byggnadsarbetare och därmed också nå lägre arbetskostnad per timme och prestationsenhet har även framförts tanken att byggnadsarbetare skulle kunna årsanställas mot en årslön, som minst motsvarar den sedvanliga men som för företagaren innebär lägre kostnad. Mot denna form har riktats invändningen, att endast en mindre del av byggnadsarbetarkåren på detta sätt skulle kunna få fördelen av mera fast anställning och framför allt att det skulle bildas en socialt icke önskvärd klyfta inom byggnadsarbetarkåren mellan fast anställda med garanterad årsförtjänst och övriga, som fortfarande skulle gå i osäkra anställningsförhållanden och kanske ännu osäkrare än tidigare. Nu kan visserligen sägas, att det beror på graden av utjämning av säsongväxlingarna och *det bidrag därtill, som själva löne- och anställningssystemet kan giva*, hur stor del av byggnadsarbetarkåren som kan beredas mera fast anställning. Det ligger i sakens egen natur att ju mera ojämnt produktionen bedrivs, desto större är delen av osäkert anställda och den säsongarbetslöshetsrisk, som vilar på kåren, och omvänt vid mera kontinuerlig produktion — allt givetvis under förutsättning att byggnadsarbetarkåren är till sin storlek anpassad till den årliga byggnadsvolymen; krisarbetslöshetsfrågor äro här ej på tal. Det kan vidare sägas, att hittillsvarande förhållanden inneburit uppdelning av byggnadsarbetarkåren, visserligen icke på två klart avgränsade grupper av fast respektive löst anställda utan mera graderat på i anställnings- och lönehänseende mera eller mindre gynnade grupper, därvid skillnaderna mellan de bäst och de sämst ställda blivit synnerligen stor och socialt olycklig. Också i lönebildnings- och lönekostnadssynpunkt har, såsom i det föregående diskuterats, denna starka splittring i löne- och anställningshänseende verkat tyngande på byggnadsverksamheten. Även om årsanställning i hittills diskuterad form icke är lämplig bör man dock enligt de sakkunnigas mening söka nå en form för löne- och anställningssystem inom byggnadsindustrin, som minskar splittringen i villkor inom byggnadsarbetarkåren, ger vissa garantier mot korttidsarbetslöshet och samtidigt verkar som drivkraft för företagarna att ordna produktionen mera kontinuerligt, varigenom under i övrigt lika förutsättningar lägre lönekostnad för produktionen kunde nås vid viss nivå för byggnadsarbetarnas årsförtjänster.

Som ett lönepolitiskt medel att påverka byggnadsverksamheten i utjämnande riktning har i diskussionen i synnerhet från arbetsgivarsidan, rekommenderats återinförande av den ännu för 30 à 40 år sedan bestående differentieringen i sommar- och vinterlöner. Lägre lönesatser under vinterhalvåret skulle motverka den visserligen skäliga ringa, men dock för konserverande av det hittillsvarande tillståndet effektiva ekonomiska skillnad mellan sommar- och vinterbygge, som ligger i något högre kostnader, åtminstone för smärre företagare, under vintern och den större risken för hyresförluster under första tiden i aprilhus. I gemensamt remissyttrande av 1 april 1939 över 1934 års

byggnadsindustrisakkunnigas betänkande framställer Svenska arbetsgivareföreningen och Svenska byggnadsindustriförbundet denna anordning till övervägande. »Om, såsom obestridligen är fallet, valet mellan vinterarbete och sommararbete dikteras väsentligen av ekonomiska faktorer, skulle en dylik åtgärd säkerligen få omedelbar verkan. Det torde ej vara omöjligt att så avväga lönesatserna, att arbetarkåren som helhet därigenom icke skulle få mindre inkomster. Att arbetare, som nu hava arbete året om, skulle komma att få vidkännas viss minskning, torde icke böra räknas som en nackdel ur det helas synpunkt, ty uppenbart är att de nuvarande lönesatserna äro baserade på förutsättningen, att arbetet är mer eller mindre säsongbetonat. Helårsanställda arbetare erhålla därför nu en inkomst, som icke varit avsedd, på samma gång vissa arbetare med kortare arbetstid få lägre inkomst än man räknat med. En utjämning dessa grupper emellan skulle endast vara till fördel.» Det säges dock att »invändningar utan tvivel kunna resas» mot metoden.

Till sin allmänna motivering går detta i linje med de synpunkter på säsongutjämningsproblemet, som i det föregående anlagts. De lönetekniska komplikationer, som skulle följa av en differentiering mellan sommar- och vinterlönesatser, torde icke heller vara av den art, att de icke kunna övervinnas. Att de sakkunniga ändock icke anse sig kunna rekommendera en dylik anordning för byggnadsarbete i allmänhet beror av följande överväganden. Systemet med olika vinter- och sommarlöner härstammar från en tid, då de tekniska svårigheterna att bygga under vintern voro mycket större än nu och sålunda byggnadsverksamhetens säsongkaraktär mindre var ett byggnadsindustrins organisationsproblem och mera grundade sig på rent fysiska omständigheter; även byggnadsarbetsmarknadens organisation (vandringsarbete) var då på ett helt annat sätt än numera blivit fallet anpassat till de fysiskt givna betingelserna för byggnadsarbetet. Differentieringen mellan sommar- och vinterlön gällde icke endast byggnadsarbete utan var en vanlig, traditionellt given men under avveckling ställd företeelse på stora delar av arbetsmarknaden under ett tidigare skede i den industriella utvecklingen. Nu återinfört skulle ett dylikt system framstå såsom speciellt för byggnadsarbetsmarknaden, såsom en anpassning från byggnadsarbetarnas sida — uppfattad mer eller mindre som en uppoffring — med syfte att råda bot på ett missförhållande, vars avhjälpande under nu gällande tekniska förutsättningar mera naturligt uppfattas såsom primärt en byggnadsföretagarnas organisatoriska angelägenhet. Ur arbetstagsynpunkt måste det också te sig som ett egendomligt förhållande att det hårdare och mera krävande vinterarbetet skulle ge mindre lön än sommararbetet. — Dessutom kan i fråga om differentiering mellan sommar- och vinterlön anföras, att ett sådant system visserligen skulle, rätt avvägt, kunna ge incitament till en jämnare fördelning av byggnadsföretagen över året och därmed verka utjämnande på säsongrörelserna i byggnadsverksamheten som helhet men att det icke i och för sig driver den enskilde byggnadsföretagaren att söka ordna *sin* produktion så kontinuerligt som möjligt.

När det gäller reparationsarbeten synas dock starka skäl tala för att man med hjälp av differentiering av priserna och däribland lönerna söker åstadkomma en fördelning, som icke såsom nu ofta är fallet, särskilt beträffande målningsarbete, skärper sysselsättningens säsongväxlingar utan i stället bidrager att utjämna den. Dessa arbeten äro icke bundna i nyproduktionens säsongcykel och icke bestämda av byggnadsföretagarnas produktionsplanering utan av beställarnas, fastighetsägarnas och lägenhetsinnehavarnas, dispositioner, vilka torde kunna påverkas av propaganda, såsom framhållits av byggnadsindustrisakkunniga, och än mer av ekonomiska omständigheter, som verka som lockelsemedel under tider, då nybyggnadsverksamheten kräver minst, och som avskräckningsmedel, då sysselsättningen inom nyproduktionen är störst. De sakkunniga vilja därför rekommendera, att i fråga om reparationsarbeten en differentiering av lönerna med hänsyn till sysselsättningssäsongerna tages i övervägande av vederbörande parter. Praktiska skäl tala möjligen för att en sådan anordning vidtages endast beträffande de grupper, för vilka reparationsarbeten spela en mera betydande roll, och sålunda icke för de egentliga husbyggnadsarbetargrupperna, murare, träarbetare och grovarbetare.

Det har i det föregående framhållits, att det f. n. icke existerar något tillräckligt på produktionen verkande ekonomiskt incitament, som driver byggnadsföretagare att ordna sin produktion så kontinuerligt som tekniska och marknadsmässiga förhållanden i och för sig skulle medgiva (det senare vid längre driven säsongutjämning av bostadsproduktionen under förutsättning av två effektiva fardagar). En företagare, som ändock gör detta och därmed bereder jämnare sysselsättning har ingen fördel därav. Hans konkurrensställning gentemot tillfällighetsföretagarna utan fast organisation, som när chanserna äro goda ge sig in på byggnadsmarknaden och framkalla de häftiga svängningarna genom att samlas till det för dessa företagare mindre besvärliga oktoberhusbyggandet, blir icke stärkt därigenom. Däremot få de hos honom anställda arbetarna högre årsförtjänster; de ha fördelen av lönesatser, vilkas höjd bestämts under förutsättning av en säsongmässighet hos anställningen, som för dem ej gäller, i vart fall icke i den förutsatta graden. Den ekonomiska drivkraften till en mera rationell organisation av bostadsbyggandet som helhet är för svag eller obefintlig.

Enligt de sakkunnigas mening är det ett allmänt intresse av synnerlig vikt, att lönebestämningen inom byggnadsverksamheten knytes samman med anställningsförhållandena på sådant sätt, att det blir ett ekonomiskt intresse för företagarna att driva produktionen så kontinuerligt som möjligt, vilket innebär att beredandet av jämnare och fastare anställning skulle för företagaren innebära lägre produktionskostnader, samtidigt som arbetarnas löneintresse hävdades genom att lägre timförtjänst kompenseras med längre årsarbetstid. Lönesatserna borde bestämmas icke som nu under förutsättning av oordnade arbetsförhållanden och otrygga anställningsvillkor utan under förutsättning av välordnade förhållanden, varefter — där sådana icke

bereddes — kompensation för arbetaren borde ges, samtidigt innebärande en merkostnad för företagaren. Detta skulle å ena sidan innebära en viss försäkring mot korttidsarbete av mera rationell art än det nuvarande lönesystemet, som ger fördelarna till stor del åt dem, som icke drabbas av arbetslösheten, å andra sidan som drivkraft sätta in ett företagarens ekonomiska intresse av kontinuerlig produktion.

En dylik anordning kunde konstrueras efter följande linjer. Lönesatserna — timlöner och ackordspriser — fastställas på sådant sätt att de vid viss fördelning av arbetet på ackordsarbete och tidlönsarbete och under förutsättning av en viss minimiarbets-tid per år, t. ex. 2 000 timmar, ge en årsförtjänst, om vilken parterna vid förhandlingar kunna överenskomma. Dessa lönesatser äro grundpriser, som gälla med den dyrortsgradering, som kan vara överenskommen, oberoende av den anställningstid, som i varje särskilt fall förekommit, och bestämma för företagaren hans lönekostnad, för arbetaren hans löneinkomst, där anställningstiden, bestämd i förhållande till en viss årsperiod, uppgått till eller överstigit 2 000 arbetstimmar. Årsperioden kan givetvis icke utgöra kalenderåret, utan bestämmas lämpligen som en »rullande årsperiod», d. v. s. i varje fall räknat från dagen av en anställnings upphörande tillbaka till samma dag föregående år. Om vid upphörandet av en anställning arbetstagaren varit sysselsatt under årsperioden i 2 000 timmar eller mera, har arbetsgivarens betalningsförpliktelser fullgjorts i och med föregående vecka till vecka eller vid avräkning av ackordsöverskott utgjorda lönebetalningarna. Om antalet arbetstimmar under året understigit 2 000 har arbetsgivaren att betala ett tillägg, bestämt i visst förhållande till den arbetade tiden eller till den tid, som resterar i 2 000 timmar. En lämplig anordning synes vara, att vid anställningar, som icke uppgå till 1 000 timmar, räknas tillägget i förhållande till arbetad tid, men vid anställningar mellan 1 000 och 2 000 timmar räknas det i förhållande till resterande tid. Detta betyder, att arbetskostnaden per timme blir konstant upp till 1 000 timmar, men därefter successivt sjunker ned mot grundlönesatsens nivå, som nås vid uppnådda 2 000 timmar under årsperioden. För arbetaren innebär detta en slags försäkring mot korttidsarbetslöshet, som ger rätt till i efterskott utanordnad lön intill en viss gräns växande (såsom vid vanlig försäkring) i förhållande till arbetad tid, men därefter sjunkande ju mera den arbetade tiden närmar sig den som utgångspunkt valda fulla årsarbetstiden. Detta sista understryker, att det här icke är fråga om en allmän arbetslöshetsförsäkring, utan en försäkring med syfte att brygga över de kortare arbetslöshetsperioder, som inom byggnadsverksamheten uppstå till följd av diskontinuiteten i driften och som därför rimligen sättes ur funktion, då ett fullt arbetsår uppnåtts.

Ur arbetstagens synpunkt skulle emellertid den väsentliga fördelen av ett dylikt system icke ligga i dessa tillägg till grundlönen vid kortare anställningstider, utan i chansen att nå längre årsarbetstid, därigenom att systemet skapade ett ekonomiskt intresse hos företagarna för mera kontinuerlig produktion. Det väsentliga syftet med systemet nås alltmera, ju mera det sätter sig

självt ur funktion genom att driva till utjämning av produktionen och mera kontinuerlig drift. Liksom detta för arbetstagarna skulle innebära fördelen av längre årsarbetstider och tryggare anställningsförhållanden, skulle det för produktionen betyda, att de lägre lönekostnader per timme eller prestationsenhet, som svarade till längre anställningstider, alltmera tillgodogjordes i och med att tilläggen för korttidsarbete fölle bort.

Man har nu att utgå från en viss bestående lönestruktur och det torde vara för optimistiskt att räkna med att denna icke skulle verka bindande vid övergång till ett system sådant som det här diskuterade. Vid hittills rådande förhållanden har splittringen i byggnadsarbetarnas lönenivå till väsentlig del berott på ackordsarbetets olika relativa betydelse i olika arbeten; lönekostnadernas höjd vid nybyggnadsarbete har ävenledes i huvudsak bestämts av ackordspriserna. En reduktion av lönekostnaderna, kompenserad av tillägg för korttidsarbete men framför allt av chansen till förlängd årsarbetstid, torde därför, när nuvarande förhållanden tages som utgångspunkt, i huvudsak eller helt böra läggas på ackordspriserna. Detta innebär emellertid den konsekvensen, att — för att icke byggnadsarbete, som utföres helt på tidlön, i vissa fall skall fördras — tilläggen måste räknas i förhållande till den del av den sammanlagda arbetstiden, då arbetet utförts på ackord. I följande exempel, som anföres för att illustrera den här utvecklade tankegången, har så skett. I exemplet har antagits förhållanden, som ungefär motsvarar de under åren 1938—39 beträffande murare och träarbetare rådande i medelstora stads-samhällen. Det har antagits, att ackordsarbetet utgör 60 %, tidlönsarbete 40 %. Utgångsläget har timförtjänsten antagits utgöra 2:50 kr. vid ackordsarbete, 1:40 kr. vid tidlönsarbete. Det har därefter antagits att i sammanhang med införandet av kompensation för korttidsarbete ackordspriserna sänkts på sådant sätt, att vid i övrigt lika förhållanden timförtjänsten vid ackordsarbete blir 1:85 kr., under det att tidlönen lämnas oförändrad. Vidare har antagits, att vid anställningstider, understigande 2 000 timmar sammanlagt, tillägg utgår med 50 öre per på ackord arbetad timme upp till 1 000 timmar sammanlagd tid (=600 ackordstimmar) och därefter per i 2 000 timmar (=1 200 ackordstimmar) resterande timme. Det må understrykas att i detta, som anföres i exemplifikationens syfte, icke ligger något ställningstagande till frågan om lämpliga lönesatser eller tilläggssatser eller överhuvud till lönenivån inom byggnadsindustrin: därtill återkomma de sakkunniga i nästa avsnitt. Med a) betecknas förhållandena före förändringen, med b) förhållandena efter.

Det må på nytt erinras om att syftet med det skisserade systemet är att bringa produktionen lägre kostnader, men kompensera arbetstagarna för ned-satta timförtjänster i någon mån genom tillägg vid korttidsarbete men framför allt genom förlängd årsarbetstid i och med mera kontinuerlig produktion, till vilken tilläggen för korttidsarbete tjäna som ekonomiskt incitament. För att dessa delsyften skola kunna förenas, är det självklart att löneinkomsterna vid

Sammanlagd arbetstid timmar	För- tjänst	Tillägg	Inkomst	Inkomstförändring vid		Kostnad per timme	Kostnads- minsk- ning %
				oförändrad årsarbetstid	förlängd årsarbetstid		
2 000 ^(a) ^(b)	4 120 3 340	— —	4 120 3 340	— 780	+ 44	2·06 1·67	19
1 600 ^(a) ^(b)	3 296 2 672	— 120	3 296 2 792	— 509	+ 320	2·06 1·75	15
1 200 ^(a) ^(b)	2 472 2 004	— 240	2 472 2 244	— 228	+ 184	2·06 1·87	9
1 000 ^(a) ^(b)	2 060 1 670	— 300	2 060 1 970	— 90		2·06 1·97	4

oförändrad arbetstid måste sjunka; däri ligger den kostnadsminskning, som kan erhållas och som vid en arbetstid av 2 000 timmar utgör 19 %, vid en arbetstid av 1 000 timmar 4 %. Genom att ordna produktionen på sådant sätt, att längre anställningstider kunna erbjudas, får sålunda företagaren en möjlighet att förbilliga sin produktion, en möjlighet som — såsom ovan utvecklats — nu icke står till buds. Den mera kontinuerliga produktionen och den därav möjliggjorda längre genomsnittliga årsarbetstiden ge arbetstagarna kompensation för den lägre timförtjänsten på sätt som illustreras av siffrorna för inkomstförändring vid förlängd arbetstid. I den mån sådan förlängning icke kommer till stånd, eller innan den kommit till stånd, ges partiell kompensation genom tillägget för korttidsarbete.

Det synes uppenbart att ett dylikt system i praktiken lämpligen utföres och i sina praktiska detaljer bestämes i form av en byggnadsarbetsgivarnas gemensamma kassa av liknande typ som semesterkassan, till vilken tilläggen för korttidsanställning inbetalas och ur vilken efterskottslönen till de därtill berättigade korttidsarbetslösa byggnadsarbetarna utbetalas enligt bestämda regler angående utgående belopp per vecka, karenstider o. s. v. Genom en dylik kassa ha byggnadsarbetsgivarna möjlighet att kollektivt svara för den längre årsarbetstiden och kollektivt vinna fördelen i kostnadshänseende av en sådan till den del, den icke vinnes direkt. Det senare förutsätter ett clearingförfarande inom kassan, vilket givetvis icke får anordnas på sådant sätt att syftet med den ojämna lönekostnadsbelastningen vid kontinuerlig respektive diskontinuerlig produktion förfuskas. En arbetsförmedling i anknytning till en sådan kassa synes även naturlig.

Med hänvisning till vad som i det föregående anförts om byggnadsindustrins skyldighet att i det allmännas intresse sträva efter en mera effektiv arbetsorganisation vilja de sakkunniga framställa här diskuterade förslag till allvarligt övervägande av arbetsmarknadsparterna.

4. Lönenivån inom byggnadsindustrin.

Jämförelser mellan lönenivåerna inom olika arbetsområden äro alltid vanskliga. Avser jämförelsen timlönesatser, står visserligen ett rikhaltigt statistiskt material till förfogande. En sådan jämförelse har sitt intresse väsentligen när frågan ses ur produktionskostnadssynpunkt. Anläggas synpunkten av arbetstagarnas inkomster och konsumtionsmöjligheter har timlönejämförelsen begränsat värde. Variationer i arbetstiden per år spela vid den senare synpunkten, särskilt när jämförelsen gäller byggnadsarbetarlöner i förhållande till löner inom andra fack, en väsentlig och — såsom i föregående avsnitt diskuterats — statistiskt mera svårbestämbar roll. Statistiska uppgifter om verkliga årsförtjänster äro i den svenska lönestatistiken mycket knapphändiga; de siffror över årslön, som ingå i socialstyrelsens årliga lönestatistik, äro konstruerade under antagande av en viss genomsnittlig årsarbetstid.

Det må vidare understrykas, att — oavsett de statistiska årslöneuppgifternas knapphändighet — möjligheterna att jämföra lönenivåerna inom olika yrken med nödvändighet äro begränsade; mera preciserade omdömen grundade på dylika jämförelser låta sig icke göra. Det är för det första som regel omöjligt att med fullständig bestämdhet fastställa, att två arbeten inom olika arbetsområden äro i alla hänseenden utom lönen fullt jämförbara. Även om utbildningskrav, yrkeskunnighet, ställning i arbetet, arbetets tekniska art o. s. v. fastställas så noggrant som möjligt, kvarstår beträffande de flesta sysselsättningar en rest av individuell, statistiskt icke mätbar karaktär hos arbetet, som gör jämförbarheten mer eller mindre bristfällig. Härtill kommer olikheter mellan de jämförda grupperna med avseende på fördelning på ortstyper, dyrortsgrupper, åldersgrupper o. s. v., vilka dock i allmänhet kunna statistiskt beaktas, om materialet är tillräckligt stort och uppdelbart.

I det följande användas huvudsakligen löneuppgifter för åren 1938—39, som varit tillgängliga. För jämförelse mellan timlöner anföras uppgifterna för 1939 ur socialstyrelsens lönestatistik. Beträffande årsförtjänster gives materialet för byggnadsfacken i socialstyrelsens för de sakkunnigas räkning utförda, i det föregående redovisade undersökning. Därvid ha genomgående använts de standardräknade medeltalen för årsinkomsten; dessa ligga i allmänhet lägre än övriga beräknade genomsnitt och medianer men torde av skäl som framgår av föregående redogörelse ge det bästa uttrycket för verkliga förhållanden. Som jämförelse har stått till buds årslöneuppgifter huvudsakligen från metallindustrin; från detta område ha varit tillgängliga dels resultaten av den stora årslöneundersökning på 1935 års fackförbundsstatistiska material, som utfördes i 1936 års lönekommittés regi, vilka framskrivits till 1939 med ledning av den årliga lönestatistikens uppgifter om lönenivåns förändringar, dels av från svenska metallindustriarbetarförbundets statistiska avdelning meddelade uppgifter om löner åren 1938 och 1939 för arbetare inom verkstadsindustrin. Den förra beräkningen torde ge något för höga

resultat, då — egendomligt nog — årsarbetstiden inom metallindustrin synes ha varit högre 1935 än 1939. — I 1930 års folkräkning föreligga uppgifter om medianinkomster inom olika industri- och yrkesområden; dessa ha dock de brister, som all på taxeringsuppgifter grundad inkomststatistik vidlades av. Resultaten av 1934 års byggnadsindustrisakkunnigas omfattande lönestatistiska undersökningar ha i förevarande sammanhang icke kunnat användas, då de hänföra sig till år, för vilka intet jämförelsematerial är tillgängligt.

Jämförelser av här ifrågakvarande art skola i största möjliga mån göras mellan grupper, som inom sig äro homogena. På yrken uppdelade uppgifter om årsförtjänster ha, utanför byggnadsfacken, huvudsakligen varit att erhålla från metallindustrin, varför de följande jämförelserna till större delen avse detta arbetsområde. Oavsett de statistiska åtkomstmöjligheterna synes emellertid just metallindustrin, särskilt verkstadsindustrin, lämpa sig bäst för jämförelser med byggnadsindustrin med avseende å löneförhållandena. Metallindustrin och byggnadsindustrin bilda de två stora, beträffande produktionsvolym ungefär likvärdiga, någorlunda enhetliga industriella sysselsättningsområdena i landet. I konjunkturhänseende pläga de, som varande de två stora investeringsindustrierna, förhålla sig på likartat sätt — naturligtvis bortsett från nu rådande extraordinära förhållanden. Båda ha vuxit mycket starkt inom det senaste decenniet, vilket dels har givit enahanda betingelser för lönebildningen i detta hänseende, dels ger anledning antaga, att respektive arbetarkärers ålderssammansättning är någorlunda likartad. Därtill kommer, att medellönerna inom metallindustrin som regel synnerligen väl representera hela industrin; skillnaderna mellan lönenivå för hela industrin och för dess viktigaste del, metallindustrin, är i allmänhet mycket obetydlig. Metallindustrin har icke någon särställning såsom skyddad hemmamarknadsindustri eller särskilt utsatt exportkonkurrensindustri. I alla hänseenden av betydelse för lönejämförelser bildar därför metallindustrins och särskilt verkstadsindustrins löneförhållanden det bästa jämförelseobjektet.

Timförtjänster. I tab. 70 återges efter socialstyrelsens lönestatistik de genomsnittliga timförtjänsterna inom byggnadsfacken samt i andra huvudgruppen av näringar med fördelning på dyrortsgrupper, varvid timförtjänsterna i olika industri- och dyrortsgrupper ha satts i relation till timförtjänsterna inom byggnadsverksamheten.

Det bör observeras att man i socialstyrelsens lönestatistik ej kunnat göra någon åtskillnad mellan de olika yrkesspecialiteterna inom vare sig byggnadsindustrin eller andra industrier. Olikheter i sammansättningen med avseende å yrkesarbetare och grovarbetare inverkar därför i växlande grad på genomsnittet. Vidare är att märka, att de mindre byggnadsföretagen äro underrepresenterade i materialet (vilket dock, ehuru sannolikt i relativt lägre grad, gäller även andra industrigrupper), vilket för de lägre dyrortsgrupperna torde innebära att de redovisade medelförtjänsterna äro något för höga.

Tab. 70. Genomsnittliga timförtjänster (inkl. övertidsersättning, naturaförmåner o. d.) för manliga arbetare inom olika näringsgrenar och dyrortsgrupper år 1939 i procent av timförtjänsterna inom byggnadsverksamhet enligt socialstyrelsens lönestatistik.

	Dyrortsgrupp									Hela riket
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	
Byggnadsverksamhet.....	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Därav:										
Husbyggnadsarbete	94	99	101	97	102	99	105	102	101	103
Väg- och vattenbyggnadsarbete	100	84	93	93	72	82	54	80	106	79
Installationsarbete	106	97	86	93	94	97	90	98	88	96
Målning och glasmästeri	111	109	113	116	114	119	119	119	128	117
Malmbrytning och metallindustri	88	89	79	84	83	78	80	115	71	75
Därav: Mekaniska verkstäder	82	89	75	85	82	79	76	87	74	75
Jord- och stenindustri	82	81	71	67	82	73	69	89	80	59
Därav: Byggnadsämnesindustri.....	82	83	69	73	86	76	76	91	76	61
Träindustri	77	79	67	71	67	66	65	62	69	58
Därav: Snickeri- och möbelfabriker..	80	75	68	70	69	67	63	64	70	59
Pappers- och grafisk industri.....	88	89	78	86	82	83	82	85	78	75
Livsmedelsindustri.....	93	84	76	77	77	82	78	85	72	77
Textil- och beklädnadsindustri	76	71	62	67	64	63	65	76	63	59
Läder-, hår- och gummivarufabriker	84	87	71	79	72	78	73	76	62	68
Kemisk-teknisk industri	91	83	75	98	74	76	74	104	64	72
Samtliga industrigrupper	83	85	76	81	80	75	78	109	72	70
Statliga verk och byggnadsarbeten m. m.	83	90	79	83	83	88	83	86	75	78
Kommunala verk o. byggnadsarbeten m. m.	97	90	76	85	83	88	93	85	88	94
Handel och varulager	78	79	66	73	69	72	71	77	64	74
Samfärdsel	187	173	84	131	116	117	87	126	87	87
Samtliga grupper	84	86	76	83	82	81	82	104	78	75

Jämförelsen rörande timförtjänster enligt socialstyrelsens lönestatistik visar, att timförtjänsterna inom byggnadsverksamheten år 1939 lågo på en högre nivå än timförtjänsterna för någon annan industriarbetaregrupp med undantag för arbetare inom den norrländska malmbrytningen (som dominerar den i övrigt betydelselösa grupp H). Härvid har jämförelsen avsett arbetare inom samma dyrortsgrupper. Siffrorna för hela riket påverkas nämligen alltför starkt därav, att i lönestatistiken redovisade byggnadsarbetare i större utsträckning äro koncentrerade till de större städerna än vad fallet är beträffande andra arbetaregrupper. I allmänhet ligga timförtjänsterna inom byggnadsindustrin omkring 25 % högre än timförtjänsterna inom den egentliga fabriksindustrin. Skillnaden är större för de största städerna, något mindre för landsbygden. Målarna och glasmästeriarbetarna, vilka finnas redovisade genom en undergrupp bland byggnadsarbetarna, hade enligt denna statistik timförtjänster, som lågo mellan 9 och 28 % över genomsnittet för samtliga byggnadsarbetare. Också här var skillnaden störst för storstäderna och minst för landsbygden. Timförtjänsterna för murarna och träarbetarna torde ligga någonstans emellan talen för målarna och för samtliga byggnadsarbetare.

— Det bör påpekas, att de i tab. 70 redovisade timförtjänsterna och relations-talen icke kunna läggas till grund för preciserade omdömen om förhållandet mellan timförtjänster för i yrkeshänseende jämförliga grupper, eftersom yrkesarbetare och grovarbetare ingå i olika proportioner i de olika industri-grupperna.

På grund av byggnadsindustrins i ett föregående avsnitt diskuterade säsongkaraktär, motvägas byggnadsarbetarnas högre timförtjänster av en i allmänhet kortare arbetstid per år än andra arbetarekategorier. Som framgår av den följande framställningen ligga emellertid årsinkomsterna inom bygg-nadsindustrin ävenledes högre än inom den egentliga industrin.

Årsinkomster. I tab. 71 återges medianinkomster för manliga arbetare i städerna enligt 1930 års folkräkning.

Tab. 71. Medianinkomster för manliga arbetare (inklusive medhjälpande familjemedlemmar och förmän) i städerna enligt 1930 års folkräkning, kr.

Malmbrytning och metallindustri	2 350
Mekaniska verkstäder och gjuterier, skeppsvarv, elektromekanisk industri (inklusive montering)	2 399
Jord- och stenindustri	2 094
Tegelbruk, porslins-, kakel- och annan lervaruind.	1 926
Kalk- och kritbruk, cement- och murbrukstillverkning, gjutning vid cementfabriker	2 333
Träindustri	1 878
Snickeri, svarveri, båtbyggeri, tunnbinderi, vagn-, träsko- och korgmakeri m. m.	1 966
Pappers- och grafisk industri	2 455
Pappersmasse-, pappers- och papptillverkning	2 268
Närings- och njutningsmedelstillverkning	2 581
Textil- och beklädnadsindustri	1 904
Läder-, hår- och gummivaruindustri	1 891
Kemisk-teknisk industri	2 306
Byggnadsverksamhet, belysning, vattenledning m. m.	2 659
Husbyggnadsverksamhet: murare	3 499
» snickare och timmermän	2 965
» cement- och betonggjutare, asfaltkokare	3 080
» övriga arbetare	2 418
Målning	2 384
Väg- och vattenbyggnad: murare	2 537
» » » cement- och betonggjutare, asfaltkokare	3 082
» » » övriga arbetare	2 172
Gas- och vattenledningsverk (inklusive rörarbeten utomhus), elektricitetsverk och kraftledningar	2 942
Glasmästeri och förgyllning, kakelugnsmakeri, rörarbeten inomhus (värme-, gas-, vatten- och kloakledningar), renhållning, sotning	2 765
Ej specificerad industri	1 407
<i>Industri och hantverk, samtliga grupper.</i>	<i>2 345</i>

Dessa numera mindre aktuella uppgifter möjliggöra icke heller jämförelser mellan likvärdiga yrkesgrupper. Det kan noteras, att år 1930 medianinkomsten

för murare låg 45 %, för snickare och timmermän 23 %, för cementgjutare etc. 28 % över inkomsten i mekanisk industri etc., under det att gruppen »övriga arbetare» inom husbyggnadsverksamhet samt målning visar ungefär samma siffror som mekanisk industri.

De genomsnittliga årsinkomster för arbetare inom olika näringsgrenar, som redovisas i socialstyrelsens årliga lönestatistik, ligga genomgående högre än de faktiska medelinkomsterna (jfr den snart utkommande Lönestatistisk årsbok 1939, sid. 67) och äro följaktligen mindre lämpade för en jämförelse med de ovan anförda uppgifterna om byggnadsarbetarnas årsinkomster.

I 1936 års lönekommittés betänkande med förslag till civilt avlöningsreglemente (S. O. U. 1937: 48) ingår en undersökning av årsförtjänsterna 1935 för arbetare inom vissa yrkesgrupper, grundad på individuella uppgifter från medlemmar av vissa fackförbund. Med ledning av dessa uppgifter och de uppgifter om den genomsnittliga stegringen av timförtjänsterna, som kunnat erhållas ur socialstyrelsens lönestatistik, har man beräknat de genomsnittliga årsförtjänster, som återges i tab. 72. Såsom förut påpekats, synas dessa uppgifter, åtminstone vad metallindustrin beträffar, ligga i överkant.

Tab. 72. Medellöner 1939 (kr.) för vissa arbetargrupper beräknade med ledning av 1936 års lönekommittés betänkande (S. O. U. 1937: 48).

	Stock- holm	Göte- borg	Malmö	Städer med 30 000- 100 000 in- vånare	Norra Sverige		Mellersta Sverige		Södra Sverige		Hela riket
					orter med invånare		orter med invånare		orter med invånare		
					5 000- 30 000	mindre än 5 000	5 000- 30 000	mindre än 5 000	5 000- 30 000	mindre än 5 000	
Verkstads- arbetare o. d.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 539
Verktys- arbetare	4 200	3 901	—	3 397	—	—	3 451	3 184	3 167	—	3 534
Bilmontörer	3 963	—	3 631	3 402	—	—	—	—	3 330	—	3 578
Smeder	4 609	—	—	3 359	—	—	3 485	3 122	2 943	2 693	3 356
Plåtslagare	4 767	—	3 326	3 357	—	—	3 412	2 867	3 012	2 677	3 340
Rörarbetare	4 747	4 337	4 349	3 739	4 475	—	3 258	—	3 482	—	4 229
Bänkarbetare	4 073	3 626	3 426	3 422	—	—	3 529	3 174	3 115	2 783	3 463
Maskinarbetare	4 155	3 697	3 464	3 412	3 516	—	3 596	3 287	3 138	2 843	3 518

Tab. 73 innehåller uppgifter om timförtjänster och halvårsinkomster för manliga yrkesarbetare och grovarbetare inom verkstadsindustrin åren 1938 och 1939, som ställts till förfogande av Svenska metallindustriarbetareförbundet. Helårsförtjänsterna torde kunna beräknas till i det närmaste det dubbla av de i tabellen meddelade inkomsterna under 2:a halvåret respektive år.

Om man ur det i ett tidigare avsnitt redovisade materialet rörande byggnadsarbetarnas årsförtjänster och det här i tab. 72 och 73 anförda materialet rörande förtjänster för andra grupper av arbetare vill söka ut de mest meningsfulla jämförelsemöjligheterna synes det med tidigare given allmän motive-

Tab. 73. Timförtjänster och inkomster under 2:dra halvåret 1938 och 1939 för arbetare vid företag anslutna till Sveriges verkstadsförening enligt Svenska metallindustriarbetareförbundets statistik.
(Uppgifterna avse manliga arbetare.)

	1 9 3 8						1 9 3 9					
	Antal företag	Antal arbetare	Genomsnittlig		arbetsförtjänst 2:dra halv-året, kr.	Genomsn. ant. arbetstimmor 2:dra halv-året	Antal företag	Antal arbetare	Genomsnittlig		arbetsförtjänst 2:dra halv-året, kr.	Genomsn. ant. arbetstimmor 2:dra halv-året
			timlön, öre	timförtjänst, öre					timlön, öre	timförtjänst, öre		
<i>Yrkesarbetare över 21 år.</i>												
Stockholm	60	5 863	115·4	172·0	1 785	1 037·6	58	5 790	115·9	178·9	1 744	974·9
Göteborg	23	1 554	100·8	154·9	1 743	1 125·4	20	1 392	102·8	158·1	1 733	1 096·3
Malmö	23	1 763	97·6	146·1	1 609	1 101·6	22	1 957	96·9	148·0	1 566	1 058·4
1:a ortgruppen..	69	6 258	115·7	171·9	1 786	1 038·7	66	6 208	116·1	178·3	1 752	982·8
2:a ortgruppen..	270	17 052	98·6	143·0	1 550	1 083·2	256	16 617	99·2	146·8	1 602	1 091·9
3:e ortgruppen..	91	2 829	90·9	119·5	1 337	1 118·8	100	2 980	91·3	122·3	1 358	1 110·5
Samtliga orter	430	26 139	101·9	147·1	1 583	1 076·4	422	25 805	102·4	150·8	1 610	1 067·8
<i>Grovarbetare över 20 år.</i>												
Stockholm	60	2 831	99·4	142·8	1 443	1 010·8	58	2 729	98·7	146·8	1 423	969·9
Göteborg	23	2 185	86·7	140·4	1 492	1 062·5	20	2 388	86·1	142·4	1 429	1 003·9
Malmö	23	1 227	86·3	120·9	1 258	1 040·8	22	1 463	85·5	121·8	1 130	927·5
1:a ortgruppen..	69	3 375	98·0	148·0	1 526	1 031·6	66	3 310	97·0	151·8	1 483	976·6
2:a ortgruppen..	270	14 736	86·9	126·0	1 305	1 035·9	256	15 632	87·2	130·1	1 322	1 016·1
3:e ortgruppen..	91	3 888	76·3	116·8	1 236	1 058·3	100	4 409	76·1	119·7	1 265	1 056·8
Samtliga orter	430	21 999	86·8	127·7	1 327	1 039·2	422	23 401	86·5	131·0	1 334	1 018·2

ring lämpligast att ställa mot varandra de standardräknade medeltalen för årsinkomsten inom olika byggnadsarbetargrupper å ena sidan och årslönerna för arbetare inom verkstadsindustrin inom motsvarande stad eller grupp av stadssamhällen. Därvid kunna lämpligen yrkesarbetarna inom byggnadsindustrin jämföras med sådana yrkesarbetare inom verkstadsindustrin, som icke genom direkt kontakt med byggnadsmarknaden fått sina löneförhållanden påverkade av dennas lönelägen; sådana grupper som rörarbetare och plåtslagare böra sålunda icke användas för jämförelse. Mest representativa för löneförhållandena inom egentligt verkstadsarbete synas verktygsarbetare och maskinarbetare vara. Beträffande grovarbetare inom byggnadsverksamheten erbjuder sig som lämpligaste jämförelsematerial lönerna för grovarbete i verkstadsindustrin inom respektive ort eller ortsgrupp.

Vad först angår de grupper, som kunna sägas tillhöra såväl byggnadsindustrin som verkstadsindustrin, rörarbetare, plåtslagare och i viss mån smeder, framgår ur lönekommitténs material, att dessa hade årslöner som i allmänhet överstego de egentliga verkstadsarbetarnas. I Stockholm var sålunda rörarbetar- och plåtslagarlönen 13 à 14 % högre än verktygsarbetarelönen, i Göteborg var rörarbetarens lön 11 % högre än verktygsarbetarens, i Malmö 25 %

högre än maskinarbetarens, i övriga städer med över 30 000 invånare c:a 10 % högre. För mindre orter synes däremot icke någon mera markerad skillnad ha förelegat.

I nedanstående tablå har på sätt, för vilket nyss redogjorts, sammanställts årslöner inom byggnadsindustri och verkstadsindustri för yrkesarbetare respektive grovarbetare inom olika orter och ortsgrupper. Serien a) utgöres av de av metallindustriarbetareförbundet meddelade timförtjänsterna, multiplicerade med 2 200 timmar, vilket nära motsvarar den faktiska genomsnittliga årsarbetstiden inom verkstadsindustrin under här ifrågavarande år, serien b) av lönekommitténs framskrivna siffror i genomsnitt för verktygsarbetare och maskinarbetare (för mindre orter medeltal av södra och mellersta Sverige). Indextalen ange respektive byggnadsarbetargrupps årslön i förhållande till a) siffran respektive b) siffran. I fråga om den näst lägsta ortgruppen 10—30 000 invånare är den nedre gränsen olika i de olika materialen: lönekommitténs material innehåller beträffande denna grupp även orter ned till 5 000 invånare. Med hänsyn till den föga differentierade lönebildningen inom verkstadsindustrin med undantag av å ena sidan de största städerna, å andra sidan landsbygd torde denna olikhet icke spela någon större praktisk roll. I fråga om uppgifterna från metallindustriarbetareförbundet har gjorts en med byggnadsarbetarstatistiken överensstämmande ortsindelning.

Man finner häri en praktiskt taget genomgående högre nivå för byggnadsarbetarlönerna än för grupperna av yrkesarbetare och grovarbetare inom verkstadsindustrin. Dennas lämplighet att i lönehänseende representera industri i allmänhet har i det föregående framhävts. De relativt högsta byggnads-

	Verkstadsarbete		Byggnadsarbete			Verkstadsarbete Grovarbetare	Byggnadsarbete Grovarbetare
			Murare	Träarbetare	Målare		
	a	b					
Stockholm.....	3 936	4 178	5 402	5 294	4 675	3 186	3 831
Index: a	100	—	137	135	119	100	120
b	—	100	130	127	112	—	—
Göteborg	3 478	3 799	4 730	4 296	3 931	3 111	3 348
Index: a	100	—	136	123	113	100	108
b	—	100	124	113	103	—	—
Malmö	3 256	3 464	4 379	3 961	3 607	2 671	3 121
Index: a	100	—	134	122	111	100	117
b	—	100	126	115	105	—	—
Städer m. 30 000—100 000 invånare	3 249	3 405	3 784	3 748	3 786	2 847	3 178
Index: a	100	—	117	116	117	100	112
b	—	100	111	110	111	—	—
Städer m. 10 000—30 000 invånare	3 211	3 338	3 623	3 239	3 694	2 730	2 772
Index: a	100	—	113	101	115	100	102
b	—	100	109	97	111	—	—
Städer m. under 10 000 invånare	2 900	3 039	3 314	3 051	3 009	2 774	2 950
Index: a	100	—	114	105	104	100	106
b	—	100	109	100	99	—	—

lönerna förekomma i de största städerna. I de mindre orterna krymper skillnaden ihop betydligt eller försvinner helt och övergår t. o. m. i vissa fall till negativ.

Att ge ett sammanfattande uttryck för hur mycket byggnadsarbetarlönenivån de senaste åren före krisen översteg den allmänna industriarbetarlönenivån, representerad av verkstadsindustrins förhållanden, ställer sig svårt med hänsyn till de stora olikheterna olika ortsgupper och även olika byggnadsarbetargrupper emellan. Dessa skillnader betyda givetvis, att om byggnadsarbetarnas lönenivå skulle anpassas till gällande industriarbetarlönenivå, förändringen skulle bli mycket olika för olika grupper. En metod att sammanfatta den allmänna nivåskillnaden är att beräkna hur mycket den totala lönesumman för byggnadsarbetare skulle komma att förändras, om inom varje ortsgrupp och för varje arbetarkategori lönen anpassades till den på orten gällande lönen för yrkesarbetare respektive grovarbetare inom verkstadsindustrin. Detta innebär en »dubbel vägning» av genomsnittet med hänsyn till dels byggnadsarbetarnas fördelning på grupper av städer, dels de olika byggnadsarbetarekategoriernas inbördes numeriska vikt. En sådan vägning (varvid antages att byggnadsarbetarlönernas relation till verkstadsarbetarlönerna är genomsnittet av tablåns a)- och b)-serier) ger till resultat, att under åren närmast före krisutbrottet lönesumman inom byggnadsindustrin i städerna (murare, träarbetare, målare och grovarbetare) skulle ha sänkts med nära 15 %, om inom varje ortsgrupp lönen skulle ha kommit i paritet med lönen för yrkesarbetare, respektive grovarbetare inom verkstadsindustrin. Då här icke medräknade grupper, rörarbetare, plåtslagare, elektriska arbetare och vissa andra, för vilka tillräckligt omfattande uppgifter för motsvarande kalkyler icke stått till buds, ha en lönenivå som icke i samma grad som de egentliga byggnadsarbetarnas överstiga den industriella i allmänhet, bör nämnda procentsiffra sänkas något; approximativt torde siffran för hela byggnadsarbetarkåren kunna uppgivas till nära 14 %. Om en liknande jämförelse göres med användande endast av de från metallindustriarbetareförbundets statistiska avdelning meddelade uppgifterna om faktiska förtjänster inom verkstadsindustrin åren 1938—39, erhållas jämförelsetal, som överstiga de nämnda med 3 à 4 enheter, eller en slutsiffra av omkring 17 %.

Det sagda gäller förhållandena under åren närmast före krisen. Sedan dess — och räknat fram till 1 februari 1941 — ha lönerna förändrats genom nya avtal och indexreglerade tillägg. För industriarbetarna i allmänhet uppgår den procentuella förändringen till 11 à 12 %. Motsvarande utveckling för byggnadsarbetarnas lönesatser uppgår (semestertillägget oräknat) till 5 à 7 % för murare, 5 à 8 % för träarbetare och 9 à 10 % för grovarbetare, varierande efter ortsgrupp. Sammanvägas samtliga grupper, synes en förändring av omkring 8 % kunna angivas som den genomsnittliga. Skillnaden gentemot industriarbetarna uppgår sålunda till 3 à 4 %. Av den före krisutbrottet bestående skillnaden skulle härigenom återstå 10 à 12 % enligt den ena jämförelsen och 13 à 14 % enligt den andra. Det bör på nytt understrykas, att dessa beräkningar gälla byggnadsarbetarkåren som helhet, alltså icke

endast de egentliga byggnadsarbetarna och icke heller varje grupp för sig; för dessa äro förhållandena starkt växlande.

Trots en betydligt kortare årsarbetstid hade sålunda under åren före krisen byggnadsarbetarna årsförtjänster som påtagligt överstego industriarbetarnas. Det kan invändas, att dessa år utmärktes av stark högkonjunktur, vilket sannolikt innebar längre årsarbetstid än normalt samt att i och med förslamningen av bostadsbyggandet efter krisen byggnadsarbetarnas lönesumma sjunkit till kanske hälften. Båda dessa invändningar äro naturligtvis i och för sig riktiga. De rubba emellertid icke riktigheten i påståendet, att byggnadsarbetarna med en årsarbetstid, visserligen längre än normal i byggnadsfacken men dock betydligt kortare än den i industriarbete vanliga, nådde högre inkomster än industriarbetare i allmänhet, att alltså en betydlig överkompensation för den korta årsarbetstiden förelåg. Man kan vidare icke vid bedömningen av de för byggnadsverksamhetens kostnader bestämmande lönesatserna utgå från en ovanligt svårartad krissituation och slå ut en genom produktionsminskning starkt reducerad lönesumma på ett oförändrat antal arbetare. De sakkunniga ha förut hävdad den meningen att kostnadsminsknings- och rationaliseringssynpunkten måste ges prioritet; det är för bostadsbyggandets framtid en verklig livsfråga. Om därigenom — temporärt — färre arbetare skulle kunna få sysselsättning inom byggnadsverksamheten, är detta ett arbetslöshetsproblem, som får behandlas som sådant men som icke får verka som en belastning på bostadsbyggandet. Man måste tvärtom enligt de sakkunnigas mening, som utvecklats i föregående avsnitt, på allvar börja föra in i bostadsbyggandets kostnadskalkyler de besparingar, som en utjämning av säsongrörelserna och därmed följande längre genomsnittlig årsarbetstid kan ge och skapa skäl härför genom att sätta in mot utjämning verkande ekonomiska drivkrafter av art som diskuterats i förra avsnittet och i kapitel 10.

Det tillkommer arbetsmarknadsparterna att överenskomma om lönesatser inom byggnadsindustrin. Vid sin bedömning av möjligheterna att reducera byggnadskostnaderna kunna självklart de sakkunniga icke komma ifrån att därvid räkna med en viss löneförändring som rimlig eller möjlig och detta med utgångspunkt i jämförelser med löneförhållandena inom jämförliga arbetsområden och med beaktande av de möjligheter till kompensation för sänkning av timförtjänsten, som en jämnare produktion kan ge. Då de sakkunniga övervägt denna fråga ha de med den allmänna motivering, som givits i detta kapital, ansett sig kunna vid summeringen av kostnadsreduktionsmöjligheterna inom byggnadsverksamheten räkna med en reduktion av de samlade lönekostnaderna av genomsnittligt 12 à 15 %, räknat från den vid slutet av år 1940 bestående nivån. Därvid ha de på 1938—39 års lönenivå verkande högkonjunkturmässiga årsarbetstidsförhållanden ansetts för framtiden kunna bevaras eller ytterligare förbättras genom åtgärder, som för de inom byggnadsindustrin i fortsättningen sysselsatta ge jämnare arbetstillgång.

KAPITEL 8.

Byggnadskonstruktioner och lägenhetsstandard.

Tidigare verkställda undersökningar ha givit vid handen, att byggnadskostnaderna variera inom mycket vida marginaler alltefter husens form och storlek, konstruktion, material, utrustningsstandard m. m.¹ Det torde tillkomma arkitekter, byggherrar, stadsplaneingenjörer m. fl. att i sitt arbete utnyttja härvidlag vunna erfarenheter och resultat. Dessa torde också i sina huvuddrag vara kända för flertalet byggnadsfackmän. Ett upprepande av dessa torde därför här vara överflödigt. Med hänsyn till den roll som standardproblemen spela i den allmänna diskussionen ha de sakkunniga emellertid icke ansett sig kunna underlåta att beröra vissa härtill hörande frågor.

I sin Promemoria rörande bostadsbyggnadsverksamheten och bostadsförsörjningen (S. O. U. 1930:50) yttrade bostadssociala utredningen i denna angelägenhet följande. Det är »en populär uppfattning att alla svårigheter på vår bostadsmarknad skulle lösas genom större enkelhet i byggandet och avskaffande av bostadslyxen. Denna uppfattning bygger emellertid till stor del på felaktiga föreställningar om möjligheten för en industri att tåga baklänges i sitt arbetssätt. Bostaden av i dag kan och bör av såväl sociala som fastighetsekonomiska skäl icke byggas utan badrum, utan varmvatten, utan tillfredsställande ljudisolering, utan tillfredsställande ventilation o. s. v. Planläggningen kan nämligen icke heller återgå till äldre, mindre differentierad bostadsmodell, när äntligen utvecklingen börjat komma igång från 1 rum och kök såsom vanligaste typ fram emot den önskade minimistandarden, 2 rum och kök, även om utrymmena äro små. Standardförbättringar, som skäligen kunna kallas lyxbetonade, spela ur kostnadssynpunkt en mindre roll än man vanligen föreställer sig. I sitt första betänkande (S. O. U. 1935:2, bilaga 7, sid. 214 ff.) har utredningen visat, att t. o. m. en radikal förenkling av bostadsutrustningen skulle sänka byggnadskostnaden förhållandevis litet. Om i den förteckning över kostnadsstegrande standardförbättringar i ett bostadsbygge i Stockholm, som härovan anförts (citerat ovan sid. 52) som exempel, allting toges bort utom de punkter, som kunna sägas representera hygieniskt och arbetsekonomiskt väsentliga vinster (vartill räknas endast förbättrad ljudisolering och ventilation, sopnedkast och sopförbränning, maskintvättstuga, piskrum, större differentiering samt sociala anordningar), kan den kostnadsstegrande effekten av standardförbättringen reduceras från 15 à 16 % till c:a 9 %, vilket —

¹ Se härtill bl. a. Tekniska synpunkter på bostadsproblemet, bilaga 7 till bostadssociala utredningens första betänkande, S. O. U. 1935:2 sid. 107 o. f., Ole Gripenberg, Bostadshusets form och byggnadskostnaderna, Helsingfors 1940, samt ett inom kort utkommande arbete av samme författare om bostadshusets hyresbildande faktorer, vilket i manuskript ställts till de sakkunnigas förfogande.

om materialpriser och arbetslöner antagas givna — betyder en reduktion av byggnadskostnadsstegringen från 1928 till 1939 från 22 % till 15 à 16 %. Även ur andra synpunkter ter sig ett försök till mera drastisk kostnadsnedskärning genom förenkling av utförandet betänkligt. Det lönar sig helt enkelt icke att nybygga omodernt; lägenheter i sådana omoderna nybyggen kunna ändå inte konkurrera med de 'riktiga', omoderna lägenheterna i äldre hus. Man har anledning att befara — och erfarenheten ger stöd härför — att bostadsfastigheter, som givits ett i väsentliga hänseenden enklare utförande än det i ett visst tekniskt utvecklingsskede sedvanliga, få en särprägel, som lätt medför snabb förslumning och värdesänkning.»

Byggnadskostnadsakkunniga ha för sin del redan i kapitel 3 anslutit sig till samma uppfattning. En sådan standardsänkning, som uppförandet av byggnader av en annan och lägre klass än större delen av de senaste årens bebyggelse skulle innebära, synes icke vara att rekommendera. De sakkunniga ha dock icke kunnat nöja sig med ett dylikt uttalande och med en uttrycklig rekommendation till byggnadsfackmännen att i största möjliga utsträckning utnyttja resultatet av tidigare utredningar. Den nuvarande kostnadssituationen har synts dem vara så allvarlig, att standardproblemen måst granskas mera ingående. Vid denna granskning ha de sakkunniga funnit sig böra understryka följande synpunkter.

1. Det är en bland byggnadsfackmän känd sak, att konstruktionsföreskrifterna inom branschen rymma vissa säkerhetsmarginaler, vilkas storlek bestämts med hänsyn till den starkt växlande utförandestandard man hittills måst räkna med. Detta innebär emellertid, så vitt de sakkunniga kunna se, att stora besparingsmöjligheter torde yppa sig, i den mån säkerhetsföreskrifterna kunde mildras. En förutsättning är dock att konstruktionernas utförande och beräkning garanteras genom ett förbättrat kontrollsystem. I så fall skulle — om man så vill uttrycka det — kostnadsbesparingar kunna vinnas genom att kvalitet ersatte överflödigt kvantitet.

2. Vissa kända samband mellan byggnadernas utformning och kostnader ha vidare enligt de sakkunnigas mening hittills i alltför liten grad beaktats. De sakkunniga vilja sålunda understryka betydelsen av några sådana redan tidigare klarlagda förhållanden.

3. I viss utsträckning är vidare den på senare år tillkomna lägenhetsutrustningen av sådan lyxbetonad natur att den kan anses överflödigt för normala bostadsfastigheter.

4. I en tid, då priserna starkt stegrats, kan det slutligen i vissa fall vara motiverat att uppskjuta anskaffningen av viss inredning, om priserna kunna väntas bli avsevärt lägre längre fram.

Vad den första punkten beträffar är det främst gällande föreskrifter för olika byggnadskonstruktioner, som tilldraga sig uppmärksamhet. För de sakkunnigas räkning har civilingenjören Herbert Lindqvist utfört vissa undersökningar rörande härmed förenade frågor, vilka ingå i den till detta betän-

kande fogade bilagan 1. Av däri intagna sammanställningar framgår, att normalbestämmelserna för tillåtna påkänningar på olika byggnadsmaterial i Sverige ligga icke obetydligt lägre än motsvarande bestämmelser i andra länder såsom Finland, Danmark och framför allt Tyskland. Särskilt ingående äro Lindqvists beräkningar för olika betongkonstruktioner. Att för dessa mycket betydande kostnadsbesparingar skulle kunna vinnas, framgår av dennes bilaga. Detta resultat framkommer icke endast av förhöjda påkänningar utan även av andra omständigheter.

I samband med en uppmjukning av normalbestämmelserna reser sig även frågan om anordnandet av en förbättrad kontroll på byggnadsplatserna. Redan nu tillåtas nämligen betydligt större påkänningar på betongkonstruktioner, vilka utföras av företagare med en betryggande arbetsledning och kontroll vid betonggjutningens utförande, än på andra arbeten. En fortsättning av denna praxis vilja de sakkunniga rekommendera. Vid en allmän revision av bestämmelserna ifråga resa sig däremot svårare problem rörande kontrollen av betongarbetens utförande. Enligt vad de sakkunniga erfarit ha byggnadsnämnderna knappast ekonomiska möjligheter att påtaga sig denna kontroll. I fackpressen har nyligen framförts förslag om offentlig auktorisering av särskilda betongkontrollanter, meddelad exempelvis av byggnadsstyrelsen, Svenska teknologföreningen och Svenska cementföreningen gemensamt (tidskriften Cement och betong, december 1940). I samband därmed uppkommer även frågan om ordnandet av kontrollantutbildningen. Under det senaste året har industrikommissionen anordnat särskilda kurser för utbildning av kontrollanter för de militära betongarbetena. Härvid kunna erfarenheter torde sannolikt kunna vara av värde för de fortsatta strävandena att utbilda betongkontrollanter. Byggnadskostnads-sakkunniga vilja uttala den förhoppningen, att här berörda problem inom kort skola upptagas till prövning av ifrågakommande organ.

Vad den andra punkten beträffar kunna de sakkunniga hänvisa till det i tomtkapitlet anförda om möjligheterna att genom väl genomarbetade stadsplaner spara byggnadskostnader. Ett noggrant beaktande av terräng- och grundförhållandena har stor betydelse såväl då det gäller att fastställa huskropparnas läge som då fråga är om bebyggelsens karaktär. Dr. Ole Gripenberg har sålunda i det tidigare omnämnda opublicerade arbetet framhållit, hurusom en bebyggelse med höga punkthus ställer sig särskilt mycket förmånligare än en bebyggelse med låga smalhus på ogynnsam mark.

De tidigare verkställda utredningarna rörande kostnaderna för såväl uppförande som uppvärmning av breda och smala, höga och låga hus etc. synas vidare de sakkunniga böra vinna ökat beaktande. Då byggenas gestaltning härutinnan bestämmas av stadsplanerna, adresserar sig detta påpekande främst till stadsplanmyndigheterna.

I många mindre städer finnes av estetiska skäl förbud mot uppförandet av trevåningshus, som eljest enligt de nämnda utredningarna är en ekonomiskt lämplig byggnadstyp. Det kan ifrågasättas huruvida farhågorna för tre-

våningshusens utseende icke på många orter äro överdrivna; påbudet om högst tvåvåningshus medför en med ej mindre än 8 % förhöjd hyresnivå och förefaller av denna anledning diskutabelt. Härvid må även beaktas, att det ofta är tillåtet att i tvåvåningshuset inreda intill $\frac{1}{3}$ av vindsytan till bostäder, varigenom vissa delar av byggnaden få en lika hög takresning som trevåningshuset utan inredd vind. Fyravåningshusets lägenhetsyta blir ännu billigare, men härvid är skillnaden endast 4 %, jämfört med trevåningshuset.

Den tredje punkten syftar närmast på den onödiga lyx, som i en del fall införts ifråga om lägenhetsutrustningen. Några större besparingar torde här knappast vara att göra, bl. a. därför att sådan lyx endast i mindre utsträckning förekommer. Här kan nämnas sådana saker som inbyggda badkar, hel kakelbeklädnad, skåp m. m. i badrum, kylskåp, kryddskåp, porttelefon, öppna spisar, balkonger, specialutföranden på radiatorer, spisar etc. Beträffande åtminstone en del av vad här omtalats torde dock delade meningar kunna råda.

Den fjärde punkten torde knappast behöva exemplifieras. Ett inredande av badrum utan att badkar tillsvi vidare anskaffas, iordningsställande av plats för kylskåp utan att sådant insättes, indragande av varmvatteninstallation utan att denna tages i bruk etc. representera här åsyftade anordningar. I den mån den kompletta utrustningen anses bära tillhöra den normala standarden, få på detta sätt uppkommande kostnadsminskningar icke räknas som besparingar i egentlig mening. Kompletteringen är då avsedd att göras vid en senare tidpunkt och besparingen inskränker sig till skillnaden mellan materialens pris i dag och vad det väntas vara i framtiden. Det aktuella hyresbehovet minskas emellertid därjämte.

Mot bakgrunden av vad här uttalats vilja de sakkunniga i den följande framställningen upptaga några standardproblem. Därvid skiljes mellan vad som hör till byggnadens standard å ena sidan och till lägenheternas standard å den andra. De beräkningar, som däri anföras, ha gjorts av ingenjör Björn Strömberg hos HSB, vilken även i övrigt biträtt vid utformningen av detta kapitel. Beräkningarna äro gjorda för ett trevånigars tegelhus med sammanlagt 18 lägenheter och gälla en större stad i mellersta Sverige. Lägenheterna äro i huvudsak på 2 rum och kök och medelytan uppgår till omkring 47 kvm. Byggnadskostnaderna (exklusive tomt) ha med före krisen 1939 gällande kostnader beräknats till omkring 13 000 kr. och hyran inklusive värme till omkring 1 150 kr. per lägenhet.

Byggnadens standard. Till byggnadens standard kan i mera vidsträckt bemärkelse räknas *byggnadens mer eller mindre djupa placering* i förhållande till den omgivande markytan. Grundplattorna måste givetvis vila på mark under det frostfria djupet. Av olika skäl förlägges byggnaden dock ibland djupare, varigenom visserligen en bättre värmeisolering erhålles men å andra sidan möjligheterna att ordna uthyrning av källarelokaler minskas genom den längre trappförbindelsen från markytan. Det är dessutom en fördel att höja

byggnaden så mycket som möjligt, emedan lägenheterna i bottenvåningen därigenom skyddas bättre för insyn, vilket ökar hyresvärdet. Genom att höja den undersökta byggnaden med 0.5 m sparas i schaktningskostnader under förutsättning av normal schaktgrund c:a 2 000 kr., d. v. s. 110 kr. per lägenhet eller i hyra c:a 6 kr. Detta utgör c:a 0.85 % av byggnadskostnaden. För sprängningsgrund och i vissa fall för pålgrund skulle betydligt större besparingar kunna göras. Ett sådant utformande av stadsplanebestämmelserna att högre husplacering kunde genomföras skulle säkerligen kunna spara stora värden, varvid utöver de ovan angivna kostnaderna för själva byggnaden även besparingar genom högre placerade gatuledningar kunna tänkas. — Enligt beräkningar av dr. Ole Gripenberg i det förut omtalade opublicerade arbetet skulle besparingarna genom byggnadernas högre placering kunna uppgå ända till 2 à 3 % av byggnadskostnaderna.

Till byggnadens standard hör *utformningen av väggar och bjälklag*. Härvid hänvisas till de utredningar, vilka för byggnadskostnadssakkunnigas räkning utförts av civilingenjör Herbert Lindqvist och som bilaga 1 äro fogade till detta betänkande. Som av densamma framgår skulle icke obetydliga besparingar kunna vinnas genom att högre tryckpåkänning tillåtes på såväl murverk som olika bjälklagskonstruktioner.

Vad fasadväggarna beträffar torde i nuvarande situation — ej minst med tanke på de höga bränslepriserna — åstadkommandet av god värmeisolering tilldraga sig särskilt intresse. Enligt en i bilaga 1 omtalad utredning från Tegelbrukens centralförbund torde förbättrad värmeisolering kunna erhållas genom att det vanliga murteglet ersättes med ett lättare murtegel, vid vars tillverkning dessutom betydande bränslebesparingar kunna göras.

I fråga om bjälklagstyp står valet mellan träbjälklag, järnbalkbjälklag och massivbjälklag av korsarmerad betong. Bjälklag av järnbalkar ställa sig i allmänhet icke obetydligt dyrare än de övriga bjälklagstyperna och kräva även alltför stora järnkvantiteter för att vid rådande knapphet på järn kunna rekommenderas. Massivbjälklag av korsarmerad betong torde i första hand böra användas i större stenhus. Hittills ha de emellertid endast i mindre utsträckning kommit till utförande annat än i storstäderna. Utförda under betryggande kontroll böra de emellertid kunna ersätta järnbalkbjälklag, där sådana under senare år eljest brukat användas. En återgång till träbjälklag i större hyresfastigheter är knappast att rekommendera. Enligt uppgift av ingenjör Strömberg uppgå merkostnaderna för betongbjälklag, utfört av plattor mellan järnbalkar med fyllning samt överbetong och *med* korkmatta, jämfört med träbjälklag med trägolv *utan* korkmatta till högst 5 kr. per kvm lägenhetsyta, d. v. s. för den fastighet hans kalkyler avse c:a 235 kr. per lägenhet, motsvarande en årlig merutgift på c:a 14 kr. Merkostnaden utgör sålunda 1.8 % av byggnadskostnaden. Även med denna prisskillnad, som vid användning av massivbjälklag väsentligt minskas eller helt försvinner, torde det vara önskvärt att använda betongbjälklag i större stenhus. Härigenom minskas eldfaran väsentligt, en omständighet som ej minst i dessa

tider, då stora delar av Europas samhällen förintas genom eldsvådor vid bombanfall, torde förtjäna beaktas. Om de tätbebyggda delarna av våra samhällen utföras med byggnadsstomme av sten, trappor av betong, bjälklag av betong och med oinredda vindar genom förvaringsrummens förläggning till källare, blir det lättare att begränsa de eldsvådor, som kunna uppstå genom bombanfall. Också i fredstid bör betongbjälklaget vara försvarbart, även om det skulle betinga en viss merkostnad. Brandsäkerhetssynpunkterna gälla ju även då, vilket kommer till synes i lägre brandförsäkringspremier, och de hygieniska fördelarna genom väsentligt minskad ohyresrisk, bättre ljudisolering, förenklad rengöring av korkmatta jämfört med trägolv m. m. få icke underskattas. Om korkmattor på grund av importsvårigheter och råvarubrist ej skulle kunna erhållas, går det att i stället använda härdade träfiberplattor, utan att merkostnad uppstår. Parkettgolv böra däremot helt undvikas ej minst med hänsyn till underhållskostnaderna. De öka byggnadskostnaderna med minst 5 kr. per kvm eller, om parkettgolv inlägges i alla rum, med omkring 2 %.

Som framgår av ingenjör Lindqvists beräkningar kunna kostnaderna för massivbjälklag av korsarmerad betong nedbringas genom användande av högvärdigt armeringsjärn (St 52). Ytterligare besparingar kunna vinnas — som redan framhållits i kapitel 6 och tidigare i detta kapitel — i den mån ökade påkänningar på betong och armeringsjärn kunna tillåtas av byggnadsnämnderna. Vid starka förskjutningar av de relativa priserna kunna i vissa fall besparingar uppnås genom ändring av proportionerna mellan järn och cement. Sådana ändringar kunna även påkallas av den eventuellt inträdande nödvändigheten att strängt hushålla med knappa tillgångar av det ena eller andra materialet.

Vid utnyttjande av resultatet av ingenjör Lindqvists i bilaga 1 redovisade beräkningar torde på bjälklag och väggkonstruktioner med lätthet kunna sparas omkring 2 % av de totala byggnadskostnaderna, vilken besparing de sakkunniga i sina kalkyler räknat med.

En *minskning av rumshöjderna* från nuvarande i regel använda 2·7 m till 2·5 m förtjänar enligt de sakkunnigas mening att allvarligt övervägas. Det bör härvid påpekas, att den vanliga höjden i småstugor är 2·5 m, vilket visat sig icke medföra några sanitära olägenheter. Genom den lägre rumshöjden erhålles en besparing i byggnadskostnad, som givetvis varierar med planlösningen, fasadväggarnas tjocklek m. m., men som för en genomsnittlig 2-rumslägenhet av ingenjör Strömberg uppskattas till c:a 250 kr., motsvarande en hyresreducering med c:a 15 kr. Besparingen i byggnadskostnad uppgår sålunda till närmare 2 %. Härtill komma lägre kostnader för lägenhetens uppvärmning; minskningen härutinnan beräknas för samma lägenhet uppgå till c:a 2 kr. per år vid de före krigsutbrottet rådande bränslepriserna eller omkring 4 kr. per år vid nuvarande priser.

Gällande byggnadsstadga lägger icke hinder i vägen för en sådan sänkning av rumshöjden. I densamma ingår följande bestämmelse: »Bonings- och arbetsrum skall hava en höjd av minst 2·70 m. I byggnadsordningen må dock

stadgas, dels att vid öppet byggnadssätt eller i andra i byggnadsordningen närmare angivna fall rumshöjden må minskas till 2·40 m, dels att på byggnadsnämndens prövning må bero, huruvida i enstaka rum inom lägenhet eller eljest i särskilda fall höjden må vara mindre. I intet fall må höjden understiga 2·10 m.» I de kommunala byggnadsordningar, som utfärdats med stöd av byggnadsstadgan, torde i allmänhet föreskrivas en lägsta rumshöjd av 2·70 m för vanliga stadsfastigheter. De sakkunniga vilja för sin del rekommendera en sänkning av minimihöjden till 2·50 m.

Enligt de sakkunnigas mening torde en sådan sänkning icke föranleda några olägenheter. De förutsätta dock, att den lägre rumshöjden endast tillåtes vid öppet byggnadssätt, vartill torde böra kunna räknas den lamellhusbebyggelse, som numera är den vanligaste på under senare år stadsplanlagda områden. Därjämte torde böra tillses, att — för att den lägre rumshöjden skall vara tillåten — rimliga krav rörande rummens och lägenheternas storlek, ventilation och belysning uppfyllas. I den mån några generella regler härvidlag icke kunna uppställas, torde stadsplanmyndigheterna och byggnadsnämnderna kunna utrustas med en tämligen omfattande diskretionär prövningsrätt.

Enligt de sakkunnigas uppfattning ligger den av dem förordade lägsta rumshöjden betydligt över den gräns, vid vilken några allvarigare olägenheter uppkomma. En sänkning av rumshöjden till 2·50 m torde i allmänhet vara ägnad att förbättra såväl rummens som fastigheternas proportioner och utseende.

I två- och trevåningshus böra *förvaringskontor förläggas till källare*, såvida icke särskilt goda möjligheter för uthyrning av källarelokaler finnas. Härigenom sparas bl. a. trappan till vindsutrymmet. Besparingen per lägenhet uppgår för det trevåningshus, som ingenjör Strömbergs kalkyler avse, till c:a 400 kr. eller årligen c:a 23 kr. Av de totala byggnadskostnaderna sparas sålunda genom denna anordning, som för övrigt redan nu tillämpas relativt ofta, omkring 3 %.

Vid val av *beläggning i trappor och förstugor* är det i huvudsak cementmosaik och marmor, som komma ifråga, och till planerna alternativt sintrade plattor. Kostnaden per lägenhet varierar givetvis betydligt, bl. a. med hänsyn till den lägenhetsyta, som varje trappa kan betjäna samt till förstugornas utbredning. För det här undersökta trevåningshuset utan vindskontor, med raka trappor och med små trapplaner bli merkostnaderna för marmor jämfört med cementmosaik, ungefär 150 kr. per lägenhet eller c:a 9 kr. per år. Emedan siffrorna hänföra sig till förhållandevis små beläggningssytor, måste frågan dock undersökas från fall till fall. Med hänsyn till att marmorn icke har några mer påtagliga fördelar ur bl. a. rengöringssynpunkt, bör den såsom beläggning i trappor och förstugor användas endast där särskilda omständigheter kunna motivera densamma och de därmed förenade merkostnaderna. I den mån nya konstruktioner, t. ex. blocksteg med tillhörande marmorbeklädnad bliva tillgängliga, kan användningen av marmor eventuellt bli mera förmånlig.

Sopnedkast böra utföras i hus med tre våningar eller mera dels på grund av att de äro synnerligen arbetsbesparande och dels på grund av den ringa merkostnad de betinga. *Sopnedkast* bör dock kombineras med *sopförbränning*, varigenom stora sanitära fördelar erhållas. På grund av de i olika orter mycket varierande hämtningskostnaderna för sopor samt varierande avtal för eldare och gårdskarlar bör dock undersökas från fall till fall, i vad mån merkostnaderna för *sopförbränning* äro rimliga. Enligt en utredning för ett trevåningshus i en mellansvensk stad var merkostnaden för *sopnedkast* och *sopförbränning* c:a 140 kr. per lägenhet jämfört med soptunneanläggning på gård. Något hyrestillägg behövdes dock ej i detta fall på grund av bortgående hämtningskostnader m. m. Hämtningskostnaden för gårdstunnor var c:a 12 kr. per lägenhet och år och ökat gårdskarls- och eldarearvode för merarbete i samband med hämtning och körning av sopor c:a 5 kr. per lägenhet. För att merkostnaden för *sopförbränningspanna* m. m. ej skall bli för stor, bör fastigheten innehålla minst ett 30-tal lägenheter. I ovan nämnda fall var lägenhetsantalet per pannrum c:a 70.

Enligt de sakkunnigas mening bör *hiss* i allmänhet ej installeras i hus med mindre än fem våningar. I trevåningshus torde *hiss*installation ha utförts endast i absoluta undantagsfall, men i fyra våningshus har detta däremot börjat tillämpas på ett flertal platser, vilket väl knappast skulle ha skett om rent ekonomiska synpunkter anlagts på problemet. Eftersom trevåningshuset mycket väl anses kunna utföras utan *hiss* måste det vara för hyresgästerna i den fjärde våningen, som *hiss* anses behöfelig. Det kan ju ingalunda bestridas, att det är väsentligt bekvämare att åka än att gå till den fjärde våningen, men det voro säkert betydligt lämpligare att utvälja unga, rörliga hyresgäster till den översta våningen och ge dem en viss rabatt för den minskade bekvämligheten, då *hiss* ej utföres, än att installera *hiss* enbart för denna vånings skull. Endast för familjer med småbarn kunna väsentliga olägenheter uppstå, då *hiss* ej finnes. Svårigheterna härvidlag kunna dock väsentligt minskas genom i direkt förbindelse med trapplanen ordnade barnvagnsrum i källaren, vilka utrymmen även böra förses med låsbara skåp, så att mödrarna kunna lämna barnens filtar och ytterkläder kvar i källaren.

Vid bedömningen av merkostnaden för *hiss* i ett fyra våningshus är det ju ett flertal faktorer, som spela in. Bland dessa må nämnas varierande antal lägenheter per plan, som *hissen* betjänar, vilket delvis står i samband med husdjupet, om *hissen* förlägges i öppet eller slutet schakt, utförandet av *hiss*korg och grindar m. m., *hiss*hastigheten, strömkostnaderna m. m. Såsom ett relativt normalt fall kan dock nämnas en fastighet i fyra våningar med fyra lägenheter per trapplan. *Hiss*installationen inklusive tillhörande byggnadsarbeten beräknades till 9 000 kr. Årsomkostnaden per *hiss* inklusive värdet av förlorad lägenhetsyta var c:a 1 500 kr. Om denna kostnad skulle slås ut enbart på hyresgästerna i den fjärde våningen, bleve den årliga utgiften per lägenhet c:a 375 kr. Emedan även hyresgästerna i våningen

två tr. upp kunna ha viss nytta av hissen, kunde det kanske vara rimligt att de betalade intill hälften så mycket som hyresgästerna tre tr. upp för hissen. Merkostnaderna per lägenhet blir då 125 kr. per år i våning två tr. upp och 250 kr. per år i våning tre tr. upp. Även dessa belopp bli större än vad hyresgästerna vilja betala. Det borde ju då vara rimligt att slopa hissen och giva hyresrabatt, åtminstone i våningen tre tr. upp, men i stället brukar hisskostnaden fördelas på samtliga lägenheter i hela huset, varigenom även bottenvåningslägenheter i någon mån belastas, förmodligen utan vederbörande hyresgästs kännedom därom. Även i ett femvåningshus blir hisstillägget mycket betungande. Med fyra lägenheter per trapplan och med omkostnaderna fördelade t. o. m. på bottenvåningslägenheterna blir den årliga merkostnaden per lägenhet i medeltal c:a 85 kr.

Då hissar skola utföras kan det i utlandet sedan lång tid tillbaka och nu även i Sverige införda systemet utan hissgrindar möjligen användas. En riskfri användning erhålles genom att schaktdörrarna utföras släta på insidan, varjämte avståndet mellan hisskorg och schakt på den mot schaktdörrarna vända sidan göres mycket litet. I den mån systemet kommer till mera vidsträckt användning böra besparingar kunna göras genom slopandet av hisskorgsgrindar, varigenom även en tystare och snabbare användning av hissen kan ske. — I den i kapitel 7 refererade promemorian från Elektriska arbetsgivareföreningen understrykes starkt önskvärdheten av en standardisering av hisskorgar m. m.

Ett annat fall, där vissa förenklingar skulle kunna ske, om föreskrifterna så medgäve, rör inredning i *livsmedelsbutiker*. Visst är det utmärkt med kakel från golv till tak, men så länge brödutköraren och kanske även butikspersonalen får handskas med opaketerade varor såsom t. ex. limpor m. m. utan att händerna tvättas efter uträttandet av de mest personliga göromål, borde det också i större utsträckning kunna tillåtas oljemålade väggar och något mindre beklädnad med rostfri plåt m. m.

Till byggnadens standard kan även räknas anordnandet av *maskintvättstuga med motordriven mangel*. I fastigheter med ett större antal lägenheter kan det vara ekonomiskt att installera åtminstone tvättmaskin och ofta även motordriven mangel, särskilt i de fall då fastigheten genom uthyrning av tvättstuga och mangel kan erhålla extrainkomster. Bortsett härifrån kan merkostnaden i en fastighet med 20 lägenheter beräknas till c:a 150 kr. per lägenhet jämfört med om endast handtvättstuga och handdriven mangel ordnas. Hyrestillägget för installationen blir i detta fall c:a 9 kr. per år och sjunker då fastigheten innehåller ett större antal lägenheter. Trots större maskiner blir merkostnaden i en fastighet med t. ex. 100 lägenheter endast c:a 40 kr. per lägenhet eller ungefär 2 kr. per år. Såväl den tidsbesparing, som uppstår i arbetet, som det bättre tvättresultatet tala för att maskintvättstuga och eventuellt mangel böra installeras, under nyssnämnda förutsättningar. Ett i förhållande till lägenhetsantalet lämpligt val av maskinstorlekar och typer måste givetvis ske och i många fall torde det vara lämp-

ligt att använda handdriven mangel av mindre typ i stället för de relativt stora och dyrbarare motordrivna manglarna. Såsom ett alternativt utförande kan tänkas iordningställandet av respektive utrymmen så, att framtida maskininstallation kan ordnas.

Fläktventilation bör ordnas endast i stora fastigheter. Det billigaste och i de allra flesta fall fullt tillfredsställande ventilationssystemet erhålles genom anordnandet av ordentligt dimensionerade utsugningskanaler i kök och badrum och med friskluftstillförsel genom fönsterventiler i varje rum. Utsugningen från rummen till de båda kanalerna i kök och badrum sker genom speciella springor i dörrkarmarna mellan respektive utrymmen. Merkostnaderna för själva fläktinstallationen äro visserligen ej så stora, men det har hittills visat sig vara svårt att ordna en tillfredsställande ljudisolering mellan fläktarna och närliggande lägenheter utan dyrbara isoleringsarbeten, vartill kommer den ständiga kostnaden för fläktström m. m.

Lägenhetens standard. Vad som hittills berörts har varit att hänföra till själva byggnadens standard. Då det gäller lägenhetens standard har det framförallt varit anordnandet av *badrum* som diskuterats. Numera synes dock den allmänna uppfattningen vara, att det varken av ekonomiska eller hygieniska skäl är lämpligt att bygga lägenheter utan badrum. Att anordna gemensamma badrum, antingen i varje våningsplan eller i källaren är icke den rätta lösningen. Dels bli kostnaderna endast oväsentligt reducerade och dels använda hyresgästerna ej i önskvärd utsträckning gemensamma badrum. Detta sammanhänger givetvis med såväl det besvär, som förorsakas då speciella badtider skola passas och av- och påklädnin måste ske särskilt för varje bad, i stället för att badning i hemmet kan ske samtidigt med att vederbörande lägger sig, som med det obehag det medför att använda badrum tillsammans med grannarna, vilka kanske ej alltid lämna badkar m. m. rengjorda på ett tillfredsställande sätt. För småtvätt inom lägenheten, som väl i de flesta fall måste utföras, speciellt då det finns barn i familjen, är det även praktiskt att ha tillgång till ett badkar i lägenheten. Eljest måste lösa baljor anskaffas, vilket är ekonomiskt betungande ifråga om anskaffning och dessutom sliter på målning m. m. vid förflyttning inom lägenheten. Ett sätt att lösa frågan är ju att hänvisa hyresgästerna till offentliga badinrättningar. Detta alternativ är dock föga ekonomiskt, varken för det allmänna eller för den enskilde, eftersom den verkliga självkostnaden för ett bad i en offentlig badinrättning, åtminstone i Stockholm, uppgår till ungefär det dubbla beloppet jämfört med kostnaden för ett bad i lägenheten. En förklaring till de relativt små kostnaderna för bad i lägenheten ligger i att en lägenhet i en nybyggnad numera knappast kan uppföras utan att den förses med åtminstone ett synnerligen enkelt toalettrum, innehållande w. c. och tvättställ. Varmvatteninstallation anses ju även höra till vad som ej kan undvaras i nybyggda fastigheter och tvättstället måste alltså förutsättas vara försett med även varmvatten. (Eftersom en fastighet ju ej kan uppföras och inredas med hänsyn till nuvarande

abnorma förhållanden på bränslemarknaden, bortses här från den inskränkning i varmvattenleveranserna, som f. n. tillämpas.) En förändring av ett dylikt toaletterum till badrum ökar byggnadskostnaden med endast c:a 450 kr. (räknat efter förhållanden i någon medelstor stad i mellersta Sverige). Med hänsyn tagen även till ändrad vattenförbrukning kan hyresskillnaden uppskattas till c:a 35 kr. per lägenhet. Om i stället ett källarbadrum bygges för var sjunde familj förutom det enkla toaletterummet i varje lägenhet blir tillägget i byggnadskostnad för badrum i varje lägenhet i stället för i källaren endast c:a 200 kr. per lägenhet och hyresskillnaden omkring 15 kr. Ytterligare en anledning att ej slopa badrummet i varje lägenhet är de försämrade belåningsmöjligheter, som i så fall skulle uppstå. Återverkan på hyresnivån skulle nämligen bli större än vad de verkliga besparingarna i byggnadskostnad skulle motivera och fastighetens räntabilitet skulle bli mindre tillfredsställande genom det föråldrade utförandet utan badrum i lägenheterna.

En möjlighet till åtminstone tillfällig besparing är att lämna plats för badkaret, som senare kan anskaffas av hyresgästen, varigenom badrummet tills vidare kan användas såsom duschrum. Härigenom sparas c:a 140 kr., motsvarande ett hyresbelopp av c:a 8 kr. per lägenhet. Detta utgör ungefär 1 % av byggnadskostnaderna.

Vid anordnandet av badrum måste noga studeras dels att det dimensioneras och inpassas i planlösningen på ett ekonomiskt sätt och dels att dess utförande ej blir mera påkostat än vad som oundgängligen erfordras. Till de diskutabla badrumskostnaderna hör anordnandet av kalkelklädda väggar, särskilt i de fall, då kakel sättes ända upp till taket, förkromade värmerör för handduktorkning, inbyggda badrumsskåp o. d. lyxinredning. En kakelrad på väggen utmed badkarets överkant samt opaxitglas över tvättstället kan däremot vara motiverat med hänsyn till väggunderhållet. Direkt olämpligt är anordnandet av inbyggda badkar, som förutom en betydande merkostnad medför ett ökat framtida underhåll genom svårigheter att komma åt otätheter i isoleringen, och genom besvärligare arbete vid reparation av ledningarna. På senare år ha i vissa byggen använts badkar med emaljerad plan plåt på framsidan, varigenom ett med de inmurade badkaren snarlikt utseende erhållits. Om denna typ utbyttes mot ett fristående badkar utan dylik framsidesplåt och med enbart oljemålad utsida kan kostnaden sänkas med c:a 30 kr. Förenklingen torde dock knappast vara att rekommendera med hänsyn till de ökade underhållskostnaderna.

Beläggningsen på badrumsgolvet kan möjligen utföras av cementmosaik men bör helst utföras av plattor, antingen av sintrat material eller av småplattor av marmor, vilka kunna levereras till ungefär samma kostnad emedan tillverkningen kan ske med användning av spill vid framställningen av andra marmorprodukter. Genom att använda plattor kunna rörelser i bjälklag och undergolv upptagas i fogarna i stället för genom den sprickbildning, som ofta uppstår i ett fogfritt golv i badrum, vilket måhända kan sammanhänga

med de relativt stora temperaturväxlingarna i ett badrum jämfört med t. ex. i trappförstugor.

Ifråga om köksinredningen är det speciellt *kylskåpet* som är diskutabelt. Merkostnaden för ett elektriskt kylskåp av relativt liten typ uppgår jämte tillägg till den elektriska installationskostnaden till c:a 300 kr. eller omkring 2.3 % av de totala byggnadskostnaderna och därtill kommer en icke oväsentlig strömkostnad. Denna varierar givetvis mycket på olika orter beroende på skilda strömtaxor. Med ett strömpris av 6 öre per kWh blir den ungefärliga årsomkostnaden dock omkring 30 kr. för enbart elström, under förutsättning att kylskåpet användes endast under den varmare delen av året och därutöver endast tillfälligt. Härtill kommer förräntningen av kylskåpskostnaden, vilken med hänsyn till att amorteringstiden för ett kylskåp måste sättas kortare än för byggnaden räknas efter 10 % och då blir c:a 30 kr. per år. Eftersom kylskåpet ju obestriddligen medför vissa även rent ekonomiska fördelar i hushållsbudgeten synes det lämpligt att i byggnader, som uppföras under nuvarande krisförhållanden, utföra den elektriska installationen, så att ett kylskåp senare på hyresgästens egen bekostnad kan installeras, på därför särskilt reserverad plats i något av köksskåpen. Dessförinnan kan kylskåpsutrymmet användas såsom köksskåp, om det förses med en vanlig skåplucka. Att kök under alla omständigheter placeras så att norr-läge erhålles för skafferiet är ju önskvärt, eftersom kylskåpet knappast kan dimensioneras så, att samtliga matvaror kunna förvaras däri. Med hänsyn till utförandet helt utan kylskåp, som för kanske de flesta familjerna blir den bestående standarden, är det ju ytterligare angeläget att orientera köken mot norr.

Beträffande övrig köksinredning kan nämnas *spisutförandet*. De vanligen förekommande köksspisarna äro anordnade för uppvärmning med gas eller elström. (På vissa platser förekomma även vedspisar.) Gasspisar tillverkas såväl emaljerade som oemaljerade. Prisskillnaden är för en normal spistyp c:a 60 kr. = c:a 3 kr. per år. Med hänsyn till att de oemaljerade spisarna äro mindre ekonomiska ifråga om underhållskostnaderna och mindre lämpliga ur hygieniska synpunkter samt kräva större järnmängd genom att de utföras av gjutjärn, medan de emaljerade utföras av plåt, synes det vara befogat att även under nuvarande förhållanden använda emaljerade gasspisar.

Vid installation av elspisar behöver *värmeskåp* ej anordnas. Genom att ugnen vanligen är försedd med temperaturregulator, kan den nämligen samtidigt användas såsom värmeskåp. Extra värmeskåp direkt anslutet till elspisen kan dock erhållas för en ungefärlig merkostnad av 30 kr. Ugnen till gasspis kan däremot icke användas såsom värmeskåp. Det bör dock härvid observeras dels att en elspis utan särskilt värmeskåp och med normal storlek kostar omkring 110 kr. mer än motsvarande emaljerade gasspis och att dessutom en merkostnad för den elektriska installationen uppstår på approximativt 50 kr. per lägenhet, trots avdrag för gasinstallationen. Emedan behov av särskilt värmeskåp ej förefinnes inom alla familjer, synes det lämp-

ligt, att de som så önska, själva inköpa separat värmeskåp. Inklusive installationskostnader blir kostnaden härför c:a 125 kr. om gasvärmeskåp monteras och c:a 175 kr. för elvärmeskåpet (då elspis ej finnes) och årsomkostnaderna bli respektive c:a 7 kr. och 10 kr.

Diskbänken bör utföras med beslagning av rostfri plåt samt förses med såväl slasktratt som diskho. En dylik diskbänk med normalt utförande kostar c:a 100 kr. Alternativt kan diskbänken utföras av porslin, vilket måhända kan bli önskvärt med hänsyn till landets förråd av rostfri plåt. En av landets större porslinsfabriker förbereder utsläppandet i marknaden av porslinsdiskbänkar. Beklädnaden av väggar omkring diskbänk och även arbetsbord med ett skift opaxitglas e. d. bör ske, varigenom fördelaktigare underhållskostnader erhållas. Dylik beklädnad med 30 cm höjd erhålles för c:a 9 kr. per m.

Kryddskåp med glaslådor tillhöra utrustningen i vissa moderna lägenheter. För en vanlig storlek är kostnaden omkring 35 kr. och årsomkostnaden blir c:a 2 kr. Av flera skäl torde det vara lämpligt att icke medräkna dylika kryddskåp i normal köksstandard.

Antalet *kökskåp* bör anpassas noga efter det verkliga behovet av förvaringsutrymmen och arbetsplatser. Förutom diskbänk och arbetsbord med underskåp samt skafferi bör finnas porslinsskåp och städskåp samt dessutom några kökshyllor. Kostnaden för en dylik köksinredning inklusive målning är omkring 450 kr. och ingår alltså i årshyran med c:a 26 kr.

I lägenheterna böra *fönsterbänkarna* utföras av sådant material att de tåla såväl vatten som sol. Marmorn är därför att rekommendera. Prisskillnaden mellan en fönsterbänk av oljemålat trä och av marmor är endast c:a 6 kr. per m, som snart sparas in på de lägre underhållskostnaderna. Ungefär 5 m beräknas åtgå till en 2-rumslägenhet och merkostnaden blir då c:a 30 kr. eller i hyra c:a 2 kr.

För det stora flertalet hyresgäster torde kostnaden för *öppen spis* bli för stor. Denna uppgår nämligen till c:a 250 kr. per lägenhet inklusive kostnad för rökgångar även om en mycket enkel typ uppföres, eller omkring 2 % av hela byggnadskostnaden och årsomkostnaden blir 15 kr. Härtill kommer värdet av själva ytan och svårigheterna att inpassa en öppen spis i planlösningen.

Även installation av *porttelefon* måste räknas såsom onödig lyx då det gäller den stora allmänheten. För ett hus med ett tjugotal lägenheter blir kostnaden c:a 125 kr. per lägenhet = c:a 7 kr. per år.

En *centralantennanläggning* (ej att förväxla med s. k. centralradio) kan däremot vara mera motiverad. Kostnaden är omkring 75 kr. per lägenhet. Förutom det väsentligt prydligare utseendet av fastigheten genom att virrvarret av antenntådar bortfaller, uppstå vissa direkta besparingar i fastighetens underhåll genom att hyresgästerna ej behöva borra sönder fönsterkarmar, spika sönder väggar, trampa sönder tegelpannor m. m., då de själva skola sätta upp sina antenner. Om dessa kostnader uppskattas till c:a 1 kr.

per lägenhet och år, blir årskostnaden för centralantenn c:a 3 kr. per lägenhet, varigenom en störningsfri mottagning av valfritt program kan erhållas.

Balkonger förhöja visserligen betydligt lägenheternas värde men draga också relativt stora kostnader. Det ungefärliga priset inklusive merkostnad för balkongdörr är omkring 100 kr. per m eller för en relativt vanlig balkongstorlek omkring 250 kr. under förutsättning av enklast möjliga utförande. Detta utgör sålunda närmare 2 % av de totala byggnadskostnaderna. Årskostnaden beräknas till omkring 15 kr. Med hänsyn härtill synes enligt de sakkunnigas uppfattning stor sparsamhet med balkonger böra iakttagas och endast sådana lägenheter förses med balkong, där belägenheten kan förväntas medföra särskilt stor glädje av denna. Placering av balkong i bottenvåning och mot gata bör undvikas.

Rörande möjligheterna till förbilligande av *värme- och sanitetstekniska anläggningar* i bostadshus ha ingenjörerna Erik O. Jonsson och N. Larsson i byggnadsstyrelsen på de sakkunnigas uppdrag utarbetat en promemoria, vilken som bilaga 2 är fogad vid detta betänkande. Utredningsmännen föreslå däri bl. a. användning av enklare radiortyper, ökad användning av friliggande ledningar, gemensamma vattenlås för disklåda och slasktratt, enklare pannrumsinredning, klenare dimensioner på vissa ledningar m. m. Genom tillvaratagande av dessa besparingsmöjligheter torde uppskattningsvis minst 100 kr. per lägenhet kunna sparas. Detta utgör omkring 0.75 % av de totala byggnadskostnaderna och motsvarar en hyressänkning av c:a 6 kr. per år.

Även om det nuvarande läget på bränslemarknaden icke medger någon mera utsträckt användning av varmvatten, synes det dock i allmänhet vara anledning att utföra *varmvatteninstallation* i lägenheterna. Även om urtag göras i bjälklagen etc., kan det ej undvikas, att en framtida installation av varmvattenledningar m. m. blir mycket besvärlig att utföra och även med iakttagande av den största aktsamhet måste föranleda både puts- och målningssreparationer i en icke oväsentlig omfattning. Genom att slopa varmvatteninstallationen sparas omkring 150 kr. per lägenhet eller ungefär 1 % av byggnadskostnaderna. Minskningen i hyreskostnad kan beräknas till 9 kr. per år. Härtill kommer ur fastighetsägarens synpunkt givetvis besparingen för själva varmvattnet, vilket ur hyresgästens synpunkt knappast blir någon minskning av utgifterna med hänsyn till den dyrbara uppvärmning av vatten på gasspis e. d., som i så fall måste ske.

Rörande möjligheterna till *besparingar å elektriska anläggningar* i bostadshus har civilingenjör E. Heineman i byggnadsstyrelsen på de sakkunnigas uppdrag utfört en särskild undersökning, vilken som bilaga 3 är fogad till detta betänkande. Bland däri föreslagna förenklingar märkas användningen av utvändiga i stället för infällda väggapparater, slopandet av en väggkontakt per lägenhet, användning av s. k. kuhloledningar, enklare ringledningsinstallation m. m. Ingenjör Heineman anser för sin del, att kostnaderna för den elektriska installationen vid tillvaratagande av alla de besparingsmöjligheter, som antytts, skulle kunna minskas rätt avsevärt i moderna stadsfastigheter,

i extrema fall kanske ända ned till hälften av vad som nu är brukligt. Detta skulle medföra en nedsättning av de totala byggnadskostnaderna med 1—2 %. Om kostnaderna för den elektriska installationen i allmänhet uppskattas till omkring 3 % av de totala, synes enligt de sakkunnigas mening de möjliga besparingarna med en försiktig beräkning kunna uppgå till 0.5 % av byggnadskostnaderna. Detta betyder ungefär 70 kr. per lägenhet, om besparingen angives på samma sätt som förut i denna framställning.

Utöver ovanstående detaljer inom en byggnad kan ju snart sagt varje del av densamma och dess standard vara värd att belysa ur ekonomisk synpunkt. Detta gäller ej minst i vilken grad det kan vara ekonomiskt att utföra högklassig och därmed dyrbarare *målning*. Med den utveckling, som på senare tid skett och som tagit sig uttryck i leverans av på fabrik färdigbehandlade dörrar och köksinredningar, inträder denna fråga i ett nytt skede. Genom det industriella utförandet kan nämligen en från bygge till bygge likformig produkt erhållas, vilket motiverar ett noggrannare studium av den ekonomiskt lämpliga gränsen för antalet målningsbehandlingar och deras utförande. I detta samband kan nämnas, att från fabrik levererade färdigbehandlade lövträdörrar icke draga nämnvärt större kostnad än hittills använda oljemålade furudörrar.

Även utrymmesstandarden skulle kunna inbegripas i en redogörelse för lägenhetens standard, men sedan ett visst ekonomiskt utförande av byggnad och lägenhet fastställts blir utrymmesstandarden helt beroende av hur stor del av familjeinkomsten, som kan reserveras till hyra. Tyvärr medför detta, att lägenheterna måste byggas relativt små, och någon inskränkning på nuvarande utrymmesstandard torde icke böra komma ifråga. Snarare borde kanske en del av de medel, som genom förenklad utrustningsstandard kunna inbesparas, helst användas till en ökning av utrymmesstandarden. I nuvarande kostnadssituation torde anspråken härutinnan knappast kunna ställas högre än att en minskning av lägenheternas areal åtminstone undvikas.

I anslutning till det anförda kan den frågan ställas, hur det kommer sig, att en i vissa fall onödig lyx i utrustningsstandarden kunnat uppkomma samtidigt som utrymmesstandarden visserligen icke sänkts — vilket en allmänt utbredd vanföreställning gör gällande — men dock förblivit beklagligt låg. Anledningarna härtill synas vara flera. Av största vikt är givetvis den omständigheten, att inredningslyxen, som i allmänhet endast gällt vissa detaljer, kostar betydligt mycket mindre än ökat utrymme. Vid valet av lägenhet torde de hyressökande vidare oftast lättare fästa sig vid de synliga detaljerna i utrustningen än vid andra på längre sikt viktigare egenskaper. Då härigenom de mera exklusivt utrustade lägenheterna lättare kunna uthyras och för desamma en högre hyra kan erhållas, uppnås även bättre taxeringsvärden, vilket äger stor betydelse för belåningens skull. Vid värderingen tages i allmänhet mera hänsyn till de utgående hyrorerna än till byggnadens konstruktion m. m., som dock i längden har betydligt större inverkan på fastighetens värde än vissa lyxdetaljer. Ofta torde taxeringsnämnderna icke i tillräcklig utsträck-

ning beakta ett konstruktivt gediget utförande. Detta kan i sin tur måhända sammanhånga med deras sammansättning. Det är nämligen ingalunda ovanligt, att endast någon enstaka medlem i taxeringsnämnden är byggnadsfackman, medan flertalet består av icke fackmän, vilka icke vid besiktning kunna bedöma sådana saker som t. ex. värmeisoleringen på en tegelmur, vilka ha stor betydelse för fastighetens driftsekonomi. Genom att taxeringarna förnyas vart femte år kan korrigerings ske av taxeringsvärdet, om t. ex. svårare sprickbildning skulle ha uppstått på grund av olämpligt konstruktivt utförande, men någon premiering av det goda utförandet vid taxering av en nybyggnad sker dock ej genom en dylik framtida korrigerings och då det gäller en god värmeisolering framkommer värderingen av densamma ej ens vid omtaxeringen. Fastigheten har då dessutom ofta bytt ägare och den, som uppförde huset, har i många fall ej någon större anledning att ur privatekonomisk synpunkt utforma byggnaden annat än med en ytligt påkostad standard.

Sammanfattning. Byggnadskostnadssakkunniga, som bestämt vilja avråda från en sådan standardsänkning, som uppförandet av rena krisbostäder skulle innebära, anse den aktuella kostnadssituationen på byggnadsmarknaden vara så allvarlig att möjligheterna att inom vissa gränser sänka byggnadskostnaderna genom förändrade byggnadskonstruktioner och vissa modifieringar av utrustningsstandarden ha måst undersökas. En viss sänkning av de vid olika byggnadskonstruktioner f. n. tillämpade säkerhetsmarginalerna har därvid synts dem utgöra en utväg att rekommendera. De tillmäta därvid de av civilingenjör H. Lindqvist i bilaga 1 utförda beräkningarna stor betydelse. Det har vidare synts de sakkunniga vara av vikt att understryka önskvärdheten att de resultat, som av tidigare utredningar uppnåtts, rörande olika byggnadstekniska frågor i större utsträckning utnyttjas. Vissa besparingar synas dem även kunna ernås genom ett undvikande av den onödiga lyx ifråga om inredningsstandarden, som under de senaste åren i viss utsträckning brett ut sig. På ett något annat plan ligga slutligen de besparingar, som under en övergångstid kunna göras, genom att vissa tills vidare umbärliga element anskaffas först vid en senare tidpunkt, medan endast vissa förberedelser i nuvarande situation göras; besparingen härvidlag ligger främst däri, att priserna vid en framtida tidpunkt kunna väntas bli lägre än vad de äro just nu.

Då de i detta kapitel behandlade besparingsmöjligheterna skola sammanfattas, uppstå betydande svårigheter att finna lämplig grund för en jämförelse. Denna torde böra sökas i sådana byggen, som representera genomsnittet av standarden i olika avseenden för de senaste årens byggnadsverksamhet. Då variationerna mellan olika fastigheter är mycket stora, är ett sådant genomsnitt svårt att finna. Hela den utrustning, som i den föregående framställningen hänförs till den umbärliga lyxen, torde knappast förekomma i särskilt många fastigheter. Vid jämförelse med olika fastigheter

torde det vara än den ena och än den andra detaljen, som skulle kunna »sparas». Besparingsmöjligheterna få räknas vid en jämförelse med vad som för fastighetsbeståndet varit i allmänhet förekommande.

De sakkunniga ha vid en sådan kalkyl funnit sig kunna räkna med en besparing av c:a 2 % på bjälklags- och väggkonstruktioner, omkring 2 % genom en minskning av rumshöjden från 2.70 m till 2.50 m, omkring 3 % genom att förvaringskontoren förläggas till källaren i stället för till vinden samt drygt 1 % genom förenklingsarna i fråga om installationerna för värme, sanitet och elektricitet, alla procentsiffror därvid räknade på de totala byggnadskostnaderna (exklusive tomt). I vissa fall kunna en del av dessa besparingar ersättas av andra genom att lägenheterna icke utrustas med balkonger, kylskåp, öppna spisar och diverse smärre inredningsdetaljer av lyxkaraktär eller genom att byggnaderna placeras högre i förhållande till omgivande markyta eller planeras omsorgsfullare. Sammanräknande dylika besparingsmöjligheter ha de sakkunniga kommit till det resultatet, att en sänkning av byggnadskostnaderna med omkring 8 % torde böra kunna påräknas på nämnda vägar. Tillfälligtvis kunna fastigheterna därjämte uppföras utan att badkar, kylskåp o. d. tills vidare insättas.

De sakkunniga vilja avslutningsvis framhålla, att de i sina kalkyler utgått ifrån, att de byggnader, för vilka statligt stöd ifråga om finansieringen kommer att sökas, skola underkastas viss kontroll genom statens byggnads-lånebyrå. I samband med denna kontroll torde även få tillses att byggnadernas planering och utrustning göres sådan, att lägenheterna kunna uthyras till i stort sett nu rådande hyresnivå, vilket bl. a. torde förutsätta att här omtalade besparingsmöjligheter utnyttjas.

KAPITEL 9.

Bostadsbyggandets finansieringsvillkor.

Det har i bilaga 4 framhållits, att räntekostnaderna under byggnadstiden spela en mycket underordnad roll för byggnadskostnaderna, men att däremot låneräntans höjd vid finansieringen av huset efter byggets avslutande blir en synnerligen betydelsefull faktor för bedömning av husets räntabilitet. På annat ställe har det påvisats, att för en byggnadsverksamhet skall kunna komma igång i nuvarande läge utan att kräva en väsentligt höjd hyresnivå, får räntan på prima kassalån — för sekundär- och tertiärlån i normal proportion därtill — ej ligga högre än $3\frac{1}{2}$ %. Härvid förutsättes, att tertiärlån enligt de villkor, som f. n. gälla för de statliga tertiärlånen kombineras med kassa- och sekundärlån med nämnda räntevillkor. Detta innebär, att ett över nuvarande låga nivå ökat bostadsbyggande ej kan komma igång under instundande byggnadssäsong på de villkor beträffande hyresnivån, som här tagits som utgångspunkt, om byggmästarna ej äro förvissade om att de på senhösten 1941 eller under de första månaderna 1942 kunna erhålla inteckningslån till en räntesats av $3\frac{1}{2}$ % för kassalånen. En sänkning av den allmänna räntenivån med $\frac{3}{4}$ —1 % skulle vara tillräcklig för att få ner inteckningslåneräntan till det önskade läget.

Som framgår av bilaga 4 torde man knappast behöva räkna med några ogynnsamma konsekvenser för utbud och efterfrågan av kapital på marknaden genom en allmän räntesänkning av denna storleksordning. Den tidigare höjningen av marknadsräntorna har emellertid i vissa avseenden medfört en fastlåsnings av den nuvarande räntenivån eller åtminstone skapat faktorer, som starkt försvåra en mera betydande räntesänkning. Fastställandet av 4 % för statens andra försvarslån torde också verka stabiliserande på ränteläget. Man torde därför allmänt räkna med, att den nuvarande räntenivån kommer att bli bestående under den närmaste framtiden. Detta utesluter dock icke, att utbuds- förhållandena på kapitalmarknaden kunna bli sådana, att räntenivån, trots de retarderande krafterna, pressas ner.

För byggnadsproduktionen innebär detta, att det f. n. är omöjligt för en byggmästare, att vid igångsättande av ett bygge genom avtal med vederbörande kreditinstitut försäkra sig om, att kapital för konsolidering av byggnadskreditiv och leveranskrediter vid byggets avslutande står att erhålla till $3\frac{1}{2}$ % och utan denna förvissning kan han ej starta sitt bygge, såvida han ej spekulerar i en kraftig höjning av hyresnivån.

Om man ej kan räkna med en räntepolitik av den art, att den allmänna räntenivån sänkes med $\frac{3}{4}$ —1 %, vilket givetvis vore den enklaste och ur

många synpunkter gynnsammaste lösningen av problemet, återstår endast en av staten genomförd differentiering av räntenivån till förmån för bostadsbyggandet. En dylik kan tänkas genomförd på två vägar: antingen genom inrättande av en statlig bostadslånefond till det belopp som motsvarar en byggnadsverksamhet av önskad omfattning, ur vilken, oavsett marknadsläget lämnas prima kassalån till $3\frac{1}{2}\%$ — övriga lån till däremot svarande räntesatser — eller också en statlig garanti, att vid den tidpunkt husen stå färdiga, medel skola finnas tillgängliga på marknaden till en räntesats av $3\frac{1}{2}\%$ för kassalån.

Inrättandet av en bostadslånefond motsvarar de metoder man i allmänhet tillämpat vid statlig finansiering av vissa slag av bostadsbyggen, för vilka marknaden saknat lämpliga organisationer. I regel har det därvid varit fråga om en statlig subventionering, vilken för övrigt endast omfattat en relativt obetydlig del av det totala bostadsbyggandet. I detta fall rör det sig emellertid även om bostadsbyggande av normal karaktär, som helst bör finansieras på normala vägar och med normala metoder. Att tillskapa ett statlig finansorgan vid sidan av redan existerande institut och sparbanker, vilket skulle driva fastighetsbelåning i konkurrens med dessa och på grund av de speciella omständigheterna i praktiken skulle erhålla monopol på den totala fastighetsbelåningen, torde icke vara något allmänt intresse. Det finnes redan en väl organiserad och i allmänhet väl fungerande kreditmarknad för primär- och sekundärlån. Tillkomsten av ett nytt institut eller organ kan ej åstadkomma någon ökning av det tillgängliga kapitalet; detta måste under alla förhållanden komma från den kapitalplacerande allmänheten. Det skulle därför endast betyda ökade omkostnader för det allmänna och underlåtenhet att utnyttja den sakkunskap på området, som redan finnes.

Det andra alternativet, en statlig räntegaranti, är därför att föredraga. I princip innebär detta förslag, att staten garanterar de byggmästare, som under kontroll av viss statlig myndighet påbörjar byggen under nu instundande byggnadssäsong och som uppfylla vissa villkor, en viss inteckningsränta vid konsolideringen av deras byggnadskreditiv och leverantörskrediter, vilken ränta skall utgöra högst $3\frac{1}{2}\%$ för prima kassalån och som för övriga lån skall ligga i normal proportion till denna bottenlåneränta. Byggmästarna skola sålunda beredas tillfälle att redan vid byggets igångsättande träffa avtal om sina fastighetslån till en fixerad räntesats.

Om den allmänna räntenivån hösten 1941 eller nyåret 1942 sjunkit till en nivå, som motsvarar högst en ränta för på tio år bundna inteckningslån av $3\frac{1}{2}\%$ behöver garantin ej träda i kraft. Ligger marknadsräntan högre, exempelvis motsvarande en inteckningsränta på $4\frac{1}{2}\%$, inträder staten med en räntesubvention på 1% per år, vilket, om byggnadsverksamheten får en omfattning av 300 miljoner kronor och räntegarantin omfattar 70% härav, innebär en årlig utgift för statsverket av $2\cdot 1$ miljoner kronor. Om oförutsedda händelser ej inträffa, torde man knappast behöva räkna med en räntenivå, som ligger högre än den nuvarande, vilken motsvarar c:a $4\cdot 35\%$ för bundna kassalån och

4—4½ % för sparbankslån. Räntesubventionen skulle då komma att ligga mellan 0.50 och 0.85 %, d. v. s. den skulle ej oväsentligt understiga 1 %. Räkningar med en viss marginal för fluktuationer i Stadshypotekskassans obligationer kan man sätta 1 % som maximigräns och ovannämnda belopp på 2.1 miljoner kronor torde därför kunna betraktas som maximum för den årliga kostnaden för den statliga subventionen.

Räntegarantin bör omfatta en period av högst tio år, vilket motsvarar den period, efter vilken hypotekskassans och bostadskreditkassans nyemitterade obligationer kunna konverteras. Detta innebär, att byggmästarna erhålla in-teckningslån, bundna upp till tio år. Undantag härifrån utgör dock lån upptagna hos sparbankerna.

Rätt att utlämna dylika statsgaranterade lån skulle tillkomma stadshypoteksföreningarna, bostadskreditföreningarna, in-teckningsbolagen och hypotekskassorna, tomträttskassorna, postsparbanken och de enskilda sparbankerna.

Utan att på detta stadium kunna ingå på en diskussion av alla kredittekniska detaljer, som beröras av förslaget, vilja de sakkunniga dock påpeka några av de speciella omständigheter som föreligga i de olika fallen. Innan förslaget genomföres, måste givetvis de tekniska detaljerna diskuteras, varvid hänsyn måste tagas till de olika institutens reglementen, sparbankslagstiftning m. m.

1. Stadshypoteksföreningarna. Likviden för det av en förening beviljade lånet utlämnas i regel i form av Stadshypotekskassans obligationer till ett mot lånet svarande belopp, vilka obligationer, ofta genom kassans försorg försäljas på marknaden. Låntagarens verkliga ränta motsvaras av den netto-ränta, som uppnås vid försäljningen av obligationerna, sedan avdrag gjorts för omkostnaderna vid försäljningen. Låntagaren har sålunda att erlægga dels den nominella räntan å obligationerna, dels omkostnaderna vid försäljningen och den eventuella kapitalrabatten, om obligationerna försålts till kurs, som understiger parikursen. Detta sistnämnda belopp, omkostnader och kapitalrabatt, kan betalas genom årliga avbetalningar, som inräknas i räntan. Användes denna metod kan man säga att den av kassan använda låneformen föga avviker från den låneform, vid vilka länelikviden utlämnas kontant i stället för i obligationer. Om sålunda vid försäljning av obligationerna det konstateras att nettoräntan överstiger 3½ %, skall låntagaren endast inbetala 3½ % å lånebeloppet till hypoteksföreningen, medan mellanskillnaden årligen inbetalas till föreningen av staten under de tio åren. Skulle likvid ha utlämnats till låntagaren i obligationer med en kortare återstående löptid än tio år till konverteringsrättens inträdande, kan om ränteläget det medger konvertering äga rum före tioårsperiodens slut, eventuellt till 3½ % eller därunder, varvid statens räntegaranti upphör att gälla. Huruvida hypoteksföreningen i stället skall betala den reducerade räntan till stadshypotekskassan och räntesubventionen sålunda inbetalas till kassan i stället för till respektive föreningar är en lämplighetsfråga, som ej har principiell betydelse.

Det förvaltningsbidrag, som föreningarna ha rätt att utkräva av låntagarna, bör inräknas i den fastställda räntan. Möjlighet bör beredas hypoteksföreningarna att träffa låneavtal med byggmästarna redan vid byggets påbörjande.

2. Bostadskreditföreningar, inteckningsbolag och hypotekskassor samt tomträttskassor. Dessa institut anskaffa medel för en utlåning, vilken omfattar såväl primär- som sekundärlån, genom att vid behov upptaga lån på marknaden. Normgivande för räntesubventionen blir å ena sidan den räntesats, som för den typ av fastighetslån det i varje enskilt fall gäller, normalt motsvarar en bottenlåneränta på $3\frac{1}{2}$ % och å andra sidan den räntesats, som vederbörande institut vid det tillfälle då lånet utlämnas själv får betala för nya lån på marknaden. Den så fastställda subventionen skall årligen utbetalas till vederbörande institut. Förvaltnings- och andra bidrag böra inräknas i den fastställda räntan. Även i detta fall bör, då sådan möjlighet ej redan nu föreligger, vederbörande institut beredas möjlighet att träffa låneavtal på förhand.

3. Postsparbank och enskilda sparbanker. Sparbankerna skilja sig från de ovan nämnda instituten genom att de anskaffa medlen för sin fastighetsbelåning genom en inlåning, för vilken en varierande ränta erlægges. Medan kassorna och inteckningsbolagen binda sig gentemot sina långivare för en tid av minst tio år, kunna sparbankerna när som helst justera sina räntesatser. En ändring i inlåningsräntan för automatiskt med sig en ändring av utlåningsräntan för utestående lån. Visserligen äga vissa sparbanker rätt att lämna bundna lån, men denna rätt är så starkt begränsad, att man i föreliggande fall ej kan föreskriva att lånen skola vara bundna. Den årliga subventionen kan sålunda för deras vidkommande ej fixeras för de tio åren utan kommer att variera med deras in- och utlåningsräntor. Låntagaren erhåller ett lån till $3\frac{1}{2}$ % för kassalån eller av mot lånets kvalitet svarande högre ränta. Så länge sparbankernas utlåningsränta för kassalån ligger högre än $3\frac{1}{2}$ %, inbetalas mellanskillnaden av staten. Subventionen kommer sålunda att fluktuera och det föreligger därför risk för att staten får betala väsentligt mer i subvention än vad som ovan angivits som ett troligt maximum. Å andra sidan föreligger den chansen att sparbankernas utlåningsränta sjunker till eller under $3\frac{1}{2}$ %, då räntegarantin helt upphör.

Under nuvarande omständigheter förefaller det vara ett intresse för kreditinstitutioner, som normalt helt eller till väsentlig del ägna sig åt fastighetsbelåning, att bostadsbyggnadsverksamheten icke helt avtynar utan bedrives i den omfattning, som reala och finansiella resurser tillåter och bostadsmarknadsläget påkallar. Liksom man nu har anledning att ställa anspråk på att materialleverantörer, arbetare och andra i byggnadsverksamheten intresserade parter lämna sina bidrag till en allmän sänkning av kostnadsnivån, synes

man också böra räkna med sänkta anspråk från kreditförmedlarnas sida beträffande ersättningen för låneförmedlingen. Då de av vissa kreditinstitutioner på området uttagna förvaltningsbidragen äro avsedda att inräknas i den ränta, vilken av staten garanteras, innebär detta att dessa bidrags höjd direkt komma att påverka storleken av den eventuellt erforderliga subventionen. Ju lägre dessa bidrag sättas, dess mindre blir därigenom det belopp, som av statsmedel vid visst ränteläge på kapitalmarknaden behöver tillskjutas och desto större kan den byggnadsverksamhet bli, som möjliggöres med en och samma kostnad för statskassan. Bidragens höjd torde därför få fastställas i samband med genomförandet av det här skisserade stödsystemet.

Hittills har endast diskuterats frågan om den statliga lånegarantin, vilken fråga även onekligen framstår som den viktigaste i detta sammanhang. Under nuvarande osäkra förhållanden kan man dock ej förbise den risken, att marknaden överhuvud taget ej kan ställa medel till förfogande. Så var exempelvis förhållandet under en eller ett par månader våren 1940. Vad sparbankerna beträffar, ha anspråken från insättarna under de senaste tolv månaderna medfört att de kunnat lämna nya lån endast i begränsad utsträckning. Räntegarantin måste därför kompletteras med en garanti från statens sida, att om marknaden, när de nya husen stå färdiga, ej kan ställa nödiga medel till förfogande, kommer staten att träda emellan. Enklast förefaller detta kunna ske genom att riksbanken bemyndigas köpa ovannämnda kreditinstitutioners obligationer och att lämna sparbankerna nödiga krediter inom den för statsgarantin uppdragna ramen. Dylika obligationsköp tillhöra riksbankens normala transaktioner. Lån mot säkerhet av fastighetsinteckningar ha lämnats av riksbanken till sparbankerna under det gångna året och utgöra därför ej heller någon nyhet. Ett dylikt stöd för marknaden ligger helt i linje med riksbankens uppgift att sörja för penningmarknadens likviditet. De villkor till vilka riksbankens lån skola lämnas kunna ej på förhand fastställas men i princip böra de vara så beskaffade att låntagarna varken göra vinst eller förlust på sin upplåning.

Några risker av penningpolitisk natur torde man ej behöva befara av ett riksbanksingripande av denna art. Riksbanken skulle nämligen ej behöva ingripa allmänt stödjande annat än i en situation, då likviditeten på penningmarknaden vore hårt ansträngd. Ett isolerat stöd exempelvis till sparbankerna, för att möjliggöra deras medverkan till en expansion av byggnadsverksamheten, skulle även i en annan penningpolitisk situation ej medföra några penningpolitiska risker på grund av dess relativt begränsade omfattning. Denna sparbankernas medverkan är av största betydelse för programmets genomförande, om man skall kunna stimulera byggnadsverksamheten utanför städerna.

KAPITEL 10.

Vissa administrativa frågor.

I de föregående kapitlen 5—9 ha inventerats de möjligheter till reduktion av de årliga kostnaderna för nybyggda bostadsfastigheter, som enligt den uppfattning, de sakkunniga ha kunnat bilda sig under utredningsarbetets fortgång, nu föreligga. Enligt den förhandssummering, som gjordes i kapitel 3, kräves för uppnående av syftet att bringa årskostnaderna för nybyggda bostäder i paritet med dem för redan befintliga, likvärdiga lägenheter sänkning av såväl fastighetskostnader (egentliga byggnadskostnader och tomtpris) som räntan för fastighetslån. De sakkunniga ha på grundvalen av tekniska utredningar ansett sig kunna konstatera, att genom förenkling och rationalisering av byggnadernas utförande utan åsidosättande av likvärdighetskravet en reduktion av omkring 8 % av byggnadskostnaden i typiska fall bör kunna åstadkommas, att tomtkostnaderna genom naturlig, konjunkturmässig tillbakagång böra kunna sänkas, likaledes i typiska fall, med omkring 30 % samt att en reduktion med 12 à 15 % på hela lönekostnaden kan försiggå utan att byggnadsarbetarnas lönevillkor bli sämre än jämförliga löntagargruppers; i fråga om de samlade materialkostnaderna har sänkingsmöjligheten icke ansetts tillräckligt säker för att kunna inräknas i reduktionskalkylen, eftersom chansen till prissänkningar på vissa håll genom effektivare priskontroll uppväges av risken för prisstegringar på andra håll till följd av utanför byggnadsmarknaden liggande omständigheter. Tillvaratagas dessa möjligheter till reduktion av fastighetskostnaderna, förutsättes vidare, att finansieringsvillkoren för nybyggda bostadsfastigheter förbättras i förhållande till de nu rådande; för detta ändamål har föreslagits en kombination av tertiärlån enligt nu gällande regler och statlig garanti för kapitaltillgång till en bottenlåneränta av 3·5 % och därtill avpassade villkor för sekundärkredit.

Förutsättningarna för att nå det uppställda målet innefatta såväl statliga stödåtgärder, främst i fråga om kreditförsörjningen, som anpassning av de för fastighetskostnader och årliga kostnader i övrigt bestämmande faktorerna, nämligen tomtpriser, vilket till väsentlig del är en kommunernas angelägenhet, lönerna, varom arbetsmarknadsparterna ha att ingå överenskommelse, materialpriserna, i vilka materialindustriernas intresse för byggnadsverksamhetens fortsatta bedrivande får sitt uttryck, samt byggnadernas utförande, vilket i första hand är en byggnadsföretagarnas sak. Det är under sådana förhållanden naturligt, att till de statliga finansiella stödåtgärderna, vilka i nuvarande läge torde vara problemets avgörande strategiska faktor, knytas villkor som innebära, att de övriga förutsättningarna uppfyllas.

Dylika villkor kunna visserligen icke formuleras i rigorösa regler. I olika sammanhang i det föregående har framhållits, att smidig, diskretionär prövning av de enskilda fallen måste ske, t. ex. beträffande tomtpriserna med hänsyn till den förut bedrivna tomtpolitiken. Men det ligger stor vikt uppå, att prövningen av huruvida förutsättningarna beträffande byggnadsmarknadsfaktorernas anpassning äro uppfyllda icke blir släpphänt. I kapitel 3 ha de sakkunniga framställt som synpunkt, att det för den framtida bostadsstandardutvecklingen och därmed även för den framtida byggnadsmarknadsutvecklingen kan riskeras en minst lika stor skada genom definitiv höjning av bostadskostnadsnivån som genom en till allmän akut bostadsbrist ledande, fortsatt stagnation av bostadsbyggnadsverksamheten.

Prövningen av byggnadsverksamhetens lämpliga omfattning med hänsyn till läget på bostadsmarknad, arbetsmarknad och kapitalmarknad samt till hushållningen med knappa råvaror tillkommer givetvis primärt Kungl. Maj:t. Då även den närmaste utvecklingen av de allmänna ekonomiska och politiska förutsättningarna för byggnadsverksamheten innehåller många ovisshetsmoment, synes det de sakkunniga lämpligt att disposition av de statliga stödåtgärder, som kunna komma att beslutas, sker efter sådana linjer, som av chefen för socialdepartementet angåvos i Kungl. Maj:ts proposition nr 237 till 1940 års lagtima riksdag, nämligen »att åtgärder som ha avseende på bostadsbyggandet betraktas som en beredskap, vars ikraftsättande efter Kungl. Maj:ts bedömande göres beroende av situationens utveckling. De medel som kunna komma att anvisas till stödjande av byggnadsverksamheten, böra i enlighet med detta betraktelsesätt icke omedelbart till hela beloppet ställas till respektive förvaltningsorgans förfogande utan utportioneras på sätt, som kan finnas lämpligt med hänsyn till utvecklingen av läget på bostadsmarknad och arbetsmarknad.» Till det sista är givetvis att lägga även hänsynen till utvecklingen av den finans- och penningpolitiska situationen samt hushållningen med knappa råvaror. Ställningstagande till frågan huruvida byggnadskostnadernas anpassning uppfyllt de villkor, som må vara ställda för att statens finansiella stöd skall utgå, kan i vissa fall icke tillkomma det lånebeviljande centrala organet. Detta gäller främst beträffande lönerna inom byggnadsfacken.

Inom den ram, som för det kreditbeviljande organet ges genom Kungl. Maj:ts dispositioner beträffande anvisade medel för stödåtgärder, bör centralorganet därjämte ha att beakta materialhushållningens krav och frågor rörande arbetsmarknadsläget på särskilda orter i och med samråd med industrikommissionen respektive arbetsmarknadskommissionen. Byggnadsproduktionens tidskrävande natur förutsätter därvid att t. ex. tilldelningen av knappa byggnadsråvaror, särskilt järn, till bostadsproduktionen inom ramen av en allmän plan för råvaruhushållningen fastställas för tillräckligt långa perioder. I materialprisfrågor torde det kreditbeviljande organet ha att samråda med priskontrollnämnden.

När på sätt, här skisserats, de allmänna förutsättningarna för den statliga

finansiella stödverksamheten givits, bör det ankomma på det lånebeviljande organet att pröva huruvida i de enskilda fallen villkoren för det statliga stödet uppfyllts. Här åsyftas i första hand tertiärlånegivning och ställande av kreditgarantier av det slag, som föreslagits i det föregående, varvid statens byggnadslånebyrå är centralorgan. Enahanda prövningsförfarande bör i tillämpliga delar komma till användning i fråga om övriga former för statligt stöd åt enskild byggnadsverksamhet, sålunda låne- och bidragsverksamheten till förmån för barnrika familjers bostadsförsörjning och för pensionärshem samt den i egnahemsstyrelsens regi bedrivna låne- och bidragsverksamheten till stöd för byggnadsverksamheten på landsbygden; beträffande den offentliga byggnadsverksamheten sker ju prövningen i särskild ordning. Då den mest omfattande prövningen — bortsett från individuell behovsprövning — borde krävas vid tertiärlånegivning och ställande av kreditgarantier anknutes den fortsatta diskussionen därtill.

Såsom i det föregående visats, ger kombinationen av tertiärlån enligt nuvarande regler och sådana villkor för botten- och sekundärlån, som föreslagits, en total kapitalkostnad, som överensstämmer med den före krisen vid sedvanliga finansieringssätt gällande. De sakkunniga ha därför icke föreslagit några förändringar i reglerna för räntesatser, amorteringstider och belåningsgränser beträffande tertiärlånen. I ett visst hänseende, som rör prövningen av belåningsobjekten, synes dock en ändring vara påkallad. F. n. gäller, att lån ej må överstiga »beträffande flerfamiljshus *vare sig* tjugo procent av det värde å fastigheten — — —, som statens byggnadslånebyrå — — — godkänt, eller tjugo procent av det taxeringsvärde, som — — — åsättes fastigheten — — —»; i fråga om enfamiljshus avgör endast den förra värderingen. Det är otvivelaktigt, att bundenheten till taxeringsvärdet i vissa fall kan få en prohibitiv verkan, som icke väl överensstämmer med verksamhetens syften. De sakkunniga hålla visserligen före, att belåning efter byggnadsvärde icke bör ifrågakomma, när det icke gäller på bestämda bostadssociala motiv tillkomna och offentligt eller halvoffentligt förvaltade fastigheter, utan att ett avkastningsvärde bör läggas till grund. Erfarenheten visar dock, att taxeringsnämnder stundom göra sin värdering utifrån en uppfattning om den sannolika framtidsutvecklingen, som icke utan vidare kan accepteras såsom normerande för bedömning av bostadsmarknadsläge och byggnadsbehov på orten. Det synes därför lämpligt, att vid beviljande av tertiärlån även för flerfamiljshus lånebelopp och lånegränser — såsom nu sker beträffande enfamiljshus — bestämmas i förhållande till ett av byggnadslånebyrån fastställt värde, beräknat såsom avkastningsvärde. — Tertiärlånens nu gällande regler och tillämpningsområde synas i övrigt väl ägnade att tillgodose det nu ifrågavarande syftet.

I flertalet fall torde, såsom förutsättningarna för bostadsbyggande nu äro, ansökan om tertiärlån och om kreditgaranti komma att kombineras. I vissa fall, t. ex. vid egnahemsbyggande, där byggaren förmår göra en större insats av eget kapital eller arbete, torde däremot finansieringsbehovet kunna täckas

enbart med kreditgaranti. I sådana fall bör ansökan om enbart kreditgaranti på samma sätt som en ansökan om tertiärlån genom förmedling av kommunalt förmedlingsorgan och med dettas prövning och yttrande ställas till byggnads-lånebyrån, som i sedvanlig ordning har att pröva ansökan.

Den nuvarande situationen och det bostadsmarknadspolitiska syfte, som de sakkunniga uppställt för de föreslagna åtgärderna, syftet att förse bostadsmarknaden med nyproducerade bostäder till årliga kostnader, som icke väsentligt överstiga de för likvärdiga bostäder gällande, kräva att granskningen av de framlagda kostnadsberäkningarna, av beskrivningarna av byggnadens utförande och utrustning samt av byggnadsföretagarens kvalifikationer göras strängare än som under vanliga förhållanden är påkallat och göras efter de linjer, som uppdragas av villkoren beträffande kostnadsfaktorernas anpassning för statens finansiella stöd. Läget och syftet motivera enligt de sakkunnigas mening även en viss kontroll från det kreditbeviljande organets sida av de hyror, som skola åsättas fastighetens lägenheter. Slutligen böra villkor beträffande tiden för byggnadsföretagets utförande uppställas med syfte att påverka byggnadsverksamhetens säsongrörelser.

I fråga om vissa delar av den prövning av kostnadsberäkningar och utförande, som skulle ankomma på det kreditbeviljande organet, har i föregående kapitel talats. Beträffande de tomtpriser, som få inräknas i fastighetskostnaden, har föreslagits, att dessa i allmänhet icke få överstiga den år 1935 på orten gällande nivån; dock måste möjligheten till diskretionär prövning i de särskilda fallen hållas öppen. I fråga om lägenhetsutrustning och byggnadskonstruktioner bör granskas, att all den förenkling och rationalisering är genomförd, som kan ske utan att lägenheternas klass avsevärt sjunker och därmed påverkar deras konkurrensförmåga på bostadsmarknaden samt fastighetens värde på längre sikt. Prövningen bör i detta hänseende sålunda icke ensidigt taga sikte på lägsta möjliga kostnader, oavsett kvalitet, utan även på fastighetens möjligheter att i framtiden hävda sin ställning på fastighetsmarknaden.

Möjligheten att genom icke kvalitetssänkande rationalisering nå billigare kostnader är i hög grad beroende av kapaciteten hos byggnadsföretagarna och deras personal, deras tekniska duglighet och ansvarskänsla. Vissa av de besparingsmöjligheter som diskuterats i kapitel 8 samt i bilaga 1 äro beroende av att arbetet är anförtrott företag med kapabla ledare och verkmästare. Det har även framhållits vikten — även ur besparingssynpunkt — av att den tekniska kontrollen över byggnadsföretag är tillfredsställande. I nuvarande situation borde man kunna räkna med, å ena sidan att krisen medfört en sovring bland byggnadsföretagarna med höjning av den genomsnittliga kapaciteten som följd, och å andra sidan att byggnadsnämnderna genom den starka reduktionen i byggnadsverksamhetens omfattning skola kunna ägna varje särskilt byggnadsföretag en mera ingående och fortlöpande kontroll. I sådant fall bör i kostnadsförbilligandets intresse vissa av de säkerhetsföreskrifter,

som under vanliga förhållanden av byggnadsnämnderna ansetts nödvändiga eller lämpliga kunna mildras; exempel härpå givas i kapitel 8 och bilaga 1. En förutsättning härför är emellertid, att stora krav ställas på byggnadsföretagarnes duglighet. Centralorganet bör därför icke endast fästa avseende vid lånesökandes ekonomiska kvalifikationer utan även i samverkan med de lokala förmedlingsorganen och byggnadsnämnderna hävda kraven på byggnadsföretagarnas tekniska kapacitet. — De sakkunniga ha icke ansett sig ha anledning att i detta sammanhang ingå på den omtvistade frågan om licensiering av byggmästare.

Med de betingelser för bostadsbyggnadsverksamheten, som krisen framkallat torde man kunna utgå ifrån att den övervägande delen av allt bostadsbyggande under följande år kommer att vara beroende av statliga stödåtgärder. Det synes under sådana omständigheter vara en naturlig sak, att det inflytande över bostadsbyggandet, som härigenom skapas åt offentliga organ, sättes in för att påverka byggnadsverksamheten i säsongutjämnande riktning. I fråga om de av 1933 års riksdag beslutade nybyggnadslånen gavs en föreskrift om tiden för byggnadsföretagets utförande, som hade syftet att bidra till säsongutjämning. Nybyggnadslåneverksamheten, liksom tertiärlåneverksamheten hittills, ha emellertid icke haft den omfattning, att de i mera avsevärd grad påverkat den totala bostadsproduktionens storlek och fördelning på året; därför har icke heller nämnda föreskrift kunnat vara nämnvärt effektiv i att påverka den samlade byggnadsverksamhetens säsongförlopp. Helt annorlunda måste givetvis förhållandena gestalta sig, när större delen av all bostadsbyggnadsverksamhet blir beroende av statliga finansieringsåtgärder, när undantaget blir regel. Det synes de sakkunniga ytterst angeläget, att till beviljandet av tertiärlån och kreditgarantier knytes villkor beträffande tiden för byggnadsföretagets utförande. Detta villkor kan icke ges en formulering, som hänvisar alla av statliga finansieringsåtgärder hjälpta byggnadsföretag till utförande under viss tid. Villkoren måste i praktiken utformas under samverkan mellan det centrala organet och de lokala byggnadsnämnderna och under hänsynstagande till förhållandena på varje särskild ort på sådant sätt, att största möjliga utjämning av den samlade byggnadsproduktionen på orten under året uppnås. Därvid måste givetvis även offentliga byggnadsföretags planering under ömsesidig hänsyn från respektive organs sida sättas in som ett led i utjämningssträvandet.

Såvitt de sakkunniga kunna förstå, skall det under en tid, då större delen av all bostadsproduktion är beroende av offentligt finansiellt stöd vara möjligt att enbart medelst de till statlig långivning och kreditgaranti knutna villkoren angående tiden för byggnadsföretagens utförande i mycket väsentlig grad utjämna byggnadsproduktionens säsongväxlingar. För det närmaste året tillkommer en annan omständighet, som i och för sig verkar i utjämnande riktning. Till följd av förlamningen av företagarinitiativen inom bostadsbyggandet under det gångna året torde omfattningen av den bostadsbyggnadsverksamhet, som under den närmast följande tiden kan hinna sättas igång, även

om statliga stödåtgärder beslutas, att bli förhållandevis begränsad. Mot bakgrunden av den utveckling av bostadsbehovet, som i det föregående undersökts, synes det sannolikt, att under senare delen av år 1941 en avsevärd bostadsbrist kommer att göra sig gällande, vilken, om statliga stödåtgärder så göra möjligt, bör driva fram en växande produktion. Allra tidigast under sommaren 1942 torde det kunna bli fråga om att i säsongutjämningsintresse eventuellt hejda och till efterföljande vinterhalvår hänvisa utförandet av byggnadsföretag, för vilka förutsättningar i övrigt finnas.

Det ter sig nu omöjligt att bedöma, huruvida och när bostadsbyggandet i framtiden kan komma att på nytt i huvudsak bli oberoende av statliga finansiella stödåtgärder, i vilket fall de därtill knutna villkoren icke längre skulle vara tillräckliga som instrument för en säsongutjämning. Det bör dock beaktas, att blott och bart brytandet av den traditionella säsongkaraktären under en måhända relativt kort period i och för sig innebär förbättrade utsikter till jämnare produktion även fortsättningsvis, också om de direkta reglerande åtgärderna skulle komma ur kraft. Även om de sakkunniga anse att för den närmaste framtiden möjligheterna till effektiv säsongutjämning enbart genom villkoren till de statliga stödåtgärderna äro tillräckliga, inse de väl, att i framtiden andra åtgärder kunna vara påkallade för att bevara jämnheten i produktionsutvecklingen. Som en förutsättning för bestående utjämning framstår härvid ikraftsättande av 47 § i hyreslagen, enligt vilken Kungl. Maj:t äger förordna, att hyresavtal må uppsägas till upphörande den 1 april, oavsett om hyrestiden enligt avtal utgår den 1 oktober; åtgärder för sådant ikraftträdande synas omedelbart böra vidtagas. Enligt de sakkunnigas tidigare antydda mening, skulle en sådan åtgärd i och för sig knappast ha större verkande kraft. Om däremot andra drivkrafter verka direkt på produktionen i utjämnande riktning torde skapandet av två effektiva fardagar få anses som en förutsättning för utjämningsens realiserande under normala förutsättningar. En sådan i lönesystemet inbyggd drivkraft till kontinuerlig produktion ha de sakkunniga rekommenderat i kapitel 7:3. Utan att i detta sammanhang ingå på detaljerade förslag, då, såsom anförts, för den närmaste framtiden åtgärder utöver dem, som kunna anknytas till de finansiella stödåtgärderna, icke synas behövlige, vilja dock de sakkunniga peka på vissa möjligheter, vilka böra tagas under övertvägande för säkerställandet av säsongutjämnningen som alternativ till den direkta reglering, som det statliga finansiella stödet möjliggör, för den händelse dennas förutsättning skulle falla bort. En väg är att till byggnadsnämndernas åligganden foga tillsynen av att byggnadsföretags igångsättande och bedrivande sker på sådant sätt, att ortens samlade byggnadsverksamhet utjämnas, och att på lämpligt sätt giva uttryck häråt i föreskrifterna för byggnadslov. Därest bestående olikheter i de ekonomiska betingelserna för sommar- respektive vinterbygge skulle komma en sådan administrativ reglering att framstå som diskrimination, synes en obetydlig utjämningsavgift, lagd på sådan byggnadsverksamhet, som huvudsakligen bedrivs på sommarhalvåret, till fördel i form av ett utjämnande till-

skott för byggnadsföretag, som huvudsakligen drivas under vinterhalvåret vara värd övervägande. I närvarande situation äro dock, såsom ovan utvecklats, dylika anordningar knappast aktuella.

Prövningen i samband med beviljandet av tertiärlån och kreditgarantier beträffande kassa- och sekundärlån liksom av dessa, var för sig bör enligt de sakkunnigas mening innefatta även hyrorna i de bostadsfastigheter, som tillkomma med statligt stöd och detta icke endast på sätt, som kräves för bedömning av fastighetens avkastningsförmåga, utan som en verklig kontroll över hyressättningen. Hyrorna i de med statshjälp finansierade fastigheterna böra godkännas av det kreditbeviljande organet på samma sätt som sker beträffande subventionerade hyreslägenheter för barnrika familjer, under beaktande av det bostadsmarknadspolitiska syfte, som de statliga finansiella åtgärderna avse att tjäna. Denna hyreskontroll bör dock vara tidsbegränsad, och lämpligen omfatta fem år. Syftet med de föreslagna åtgärderna är icke att framskapa en särskild klass av bostadsfastigheter med subventionsprägel utan att söka naturligt infoga nya bostadsfastigheter i bostadsbeståndet på sådana villkor, att de icke verka som sprängämne på den allmänna hyresnivån. Då de nybyggda fastigheterna emellertid tillföras bostadsmarknaden vid en tid av på många orter utpräglad bostadsbrist, är tidsbegränsad kontroll över hyrorna nödvändig för att förhindra att åtgärder, som syftat till nedhållande av hyresnivån, icke förfelas därutinnan utan i stället komma byggnadsföretagare och fastighetsägare till godo. Om och när en allmän hyresövervakning genomföres, torde kontrollen av hyrorna i de med statligt finansiellt stöd tillkomna bostadsfastigheterna — efter att hyrorna första gången godkänts av det kreditbeviljande organet — kunna överföras till de lokala organ, som kunna få att handhava den allmänna hyresövervakningen.

KAPITEL 11.

Utvecklingen av byggnadskostnaderna på landsbygden.**1. Byggnadskostnadssakkunnigas enkät.**

En mera omfattande statistisk belysning av byggnadskostnaderna på landsbygden och av dessas betydelse för jordbruk av olika storlek och i olika delar av landet har tidigare saknats. Den utförligaste undersökningen härav finnes i ett arbete av Nannesson, Byggnadskapitalets storlek vid svenska jordbruk, vilket utkom 1924 (Kungl. Lantbruksakademiens handlingar 1924). Därjämte har Myrdal i »Cost of Living in Sweden 1830—1930» (Stockholm 1933), uträknat en byggnadskostnadsindex för tiden 1830—1913, grundad på räkenskaperna för av Uppsala universitet utarrenderade gårdar i Stockholms, Uppsala och Västmanlands län; denna index torde få anses närmast mäta utvecklingen av byggnadskostnaderna på landsbygden.

En av byggnadskostnadssakkunnigas första åtgärder, var att söka erhålla en överblick över byggnadskostnadernas förändringar på landsbygden under de senaste årtiondena. Vi ha sålunda utarbetat vissa frågeformulär, vilka utsänts *dels* till hushållningssällskapen, *dels* genom egnahemsstyrelsen till egnahemsdirektörerna, *dels* slutligen till stiftssekreterarna med anhållan, att dessa måtte anmoda stiftsjägmästarna och ett antal boställsnämndsordförande att ifylla desamma. Formulären voro av två olika typer. På det ena — formulär A — skulle uppgift lämnas rörande gårdar, på vilka byggnader uppförts under åren 1925—1939. Uppgifterna avsågo gårdens taxeringsvärde och åkerareal, de uppförda byggnadernas storlek och byggnadssätt, tidpunkten och kostnaderna för deras uppförande med angivande av vad som därvid beräknats för byggherrens egen insats av arbete och material, beräknad kostnad för byggnaderna om de i stället uppförts i mitten av 1939 m. m. På det andra formuläret ställdes några mera allmänna frågor rörande *dels* orsakerna till byggnadskostnadernas stegring under senare år, *dels* möjligheterna att nedbringa desamma. Dessutom begärdes upplysning om entreprenad- och ackordssystemens förekomst i olika trakter samt om användningen av jordbrukets eget folk vid byggnadsarbete på landsbygden. Formulären återges på sid. 383—386 i slutet av betänkanudet.

Från varje uppgiftslämnare begärdes uppgifter enligt formulär A för om möjligt ett tiotal gårdar. Svar ha inkommit från 21 egnahemsdirektörer,¹ 20 hushållningssällskap¹ samt ett 40-tal stiftsjägmästare och boställsnämndsordförande. Sammanlagt inkommo uppgifter för närmare 500 gårdar, av vilka dock en del varit ofullständiga och icke kunnat utnyttjas.

¹ Hela antalet egnahemsdirektörer och hushållningssällskap i landet uppgår som bekant till 26. — Några långt efter de övriga inkomna svar ha vid bearbetningen i detta och nästa kapitel icke kunnat beaktas.

Det hade ursprungligen varit de sakkunnigas avsikt att begränsa sina statistiska bearbetningar till gårdar, där *samtliga* byggnader uppförts efter 1925. Detta har emellertid icke varit möjligt att genomföra. Vid bearbetningen av de inkomna uppgifterna ha därför genomgående bostadshus, ekonomibyggnader och i förekommande fall lantarbetarebostäder hållits åtskilda.

På grund av den skyndsamhet, varmed vi haft att bedriva vårt utredningsarbete, ha uppgiftslämnarna erhållit en förhållandevis kort tid för formulärens ifyllande och de framställda frågorna ha utvalts med hänsyn härtill. Sålunda ha uppgifter rörande byggnadernas mått eller mera detaljerade beskrivningar av deras utförande icke begärts, ehuru sådana uppgifter ur byggnadstekniska synpunkter skulle vara av stort intresse.

De lämnade uppgifterna äro måhända i vissa avseenden icke fullt exakta. Noggranna kostnadsredovisningar kunna svårigen erhållas från jordbrukarna. Särskilt torde värderingen av jordbrukarnas insatser i form av eget arbete och eget material vid byggnadernas uppförande vara i viss mån godtycklig och att döma av de erfarenheter, som i liknande fall gjorts i andra sammanhang, sannolikt ligga i underkant. Å andra sidan kan hävdas, att vad som för byggnadsverksamheten på landsbygden är avgörande just är hur jordbrukarna själva bedöma byggnadskostnaderna och icke hur dessa skulle bli, om de räknades enligt stadsmannanäringarnas bokföringsprinciper.

Ur ett så begränsat material som detta få slutsatser givetvis endast dragas med viss försiktighet. Härvid bör dock beaktas, att uppgifterna erhållits från omdömesgilla personer, vilka måste anses representera den största sakkunskap rörande landsbygdens byggnadsfrågor, som över huvud står till buds. Av betydelse är också, att uppgifterna, lämnade av ett hundratal av varandra oberoende personer, ge en i stora drag mycket enhetlig bild. Under sådana förhållanden får denna i sina huvuddrag tillskrivas stor tillförlitlighet.

Två frågor ha vi vid bearbetningen av de inkomna uppgifterna sökt få besvarade. Den ena gäller storleken av den kostnadsstegring, som enligt allmän uppfattning gjort sig gällande för byggnadsverksamheten på landsbygden. Den andra gäller byggnadskostnadernas belastning på jordbruk av olika storlek och olika typer i olika delar av landet.

För att få ett svar på den första frågan har en bearbetning skett av uppgifterna rörande byggnadernas faktiska kostnader vid uppförandet och de beräknade kostnaderna för samma byggnader om de i stället uppförts i mitten av 1939. De faktiska kostnaderna ha för alla byggnader, för vilka sådana beräkningar erhållits, uttryckts i procent av de beräknade kostnaderna 1939. Härigenom har tab. 74 erhållits.

Följande landsdelsindelning har använts:

Östra Sverige: Uppland, Södermanland, Västmanland, Närke och Östergötland.

Småland och öarna: Småland, Öland och Gotland.

Södra Sverige: Skåne och Blekinge.

Tab. 74. Byggnadskostnad olika år i procent av beräknad kostnad 1939.
1939 = 100.

Byggnader uppförda år	Östra Sverige		Småland och öarna		Södra Sverige		Västra Sverige		Norra Sverige		Hela riket	
	Antal upp- gifter	Genom- snittlig bygg- nads- kostnad	Antal upp- gifter	Genom- snittlig bygg- nads- kostnad	Antal upp- gifter	Genom- snittlig bygg- nads- kostnad	Antal upp- gifter	Genom- snittlig bygg- nads- kostnad	Antal upp- gifter	Genom- snittlig bygg- nads- kostnad	Antal upp- gifter	Genom- snittlig bygg- nads- kostnad
Boningshus.												
1925—30..	17	79.9	11	81.9	14	65.6	16	74.8	18	76.5	76	75.7
1931—35..	19	71.1	12	80.3	8	64.8	25	76.6	27	79.7	91	75.8
1936.....	7	79.6	7	83.2	4	78.8	11	77.9	4	82.0	33	80.0
1937.....	4	84.2	6	86.1	7	76.5	15	85.3	10	81.7	42	83.0
1938.....	8	91.8	9	87.3	2	84.6	6	91.0	14	89.6	39	89.4
Summa	55		45		35		73		73		281	
Ekonomibyggnader.												
1925—30..	19	74.5	7	83.9	11	69.4	11	70.7	14	78.0	62	75.2
1931—35..	22	73.0	19	77.9	15	69.7	28	71.9	31	75.3	115	73.8
1936.....	9	74.1	5	81.0	6	78.8	9	71.1	11	79.2	40	76.4
1937.....	12	82.3	5	85.9	6	73.5	18	81.1	6	83.0	47	81.2
1938.....	10	88.7	9	91.8	4	88.0	8	92.2	9	89.5	40	90.2
Summa	72		45		42		74		71		304	

Västra Sverige: Halland, Bohuslän, Västergötland, Dalsland och Värmland.
Norra Sverige: Dalarna och hela Norrland.

Denna bearbetning bygger på uppgifter, vilka måste anses vara mycket approximativa. Särskilt gäller detta givetvis uppgifterna för beräknade kostnader år 1939. Vissa kontrollmöjligheter ha emellertid stått till buds. Så ha vid alla de andra bearbetningar, som nedan redovisas, jämförelse gjorts mellan de beräknade byggnadskostnaderna 1939 för tidigare uppförda byggnader och uppgifterna för de faktiska kostnaderna för detta år uppförda hus av motsvarande slag. De förra ligga därvid genomgående lägre — i allmänhet 10 à 20 % lägre — än de senare, vilket framstår som naturligt, då de torde vara enklare utrustade än de nyaste.

Jämförelsen i tab. 74 har sålunda avsett att gälla endast den kostnadsstegring, som berott på höjda löner och materialpriser o. d., och icke på den standardstegring, som under denna tid ägt rum. Den beräknade kostnaden för 1939 har sålunda angivits avse »vad *samma* byggnad kan beräknas ha kostat, om den uppförts i juli 1939 under vid denna tid på orten vanliga förhållanden med avseende på materialpriser, löner och lönesystem m. m.».

Av tabellen framgår att byggnadskostnaderna höllo sig i stort sett på samma nivå 1925—1935 — möjligen inträffade någon nedgång under depressionen i början av 1930-talet — för att under åren efter 1935 kraftigt stiga. Uppgången utgör för hela riket mellan 30 och 35 % för tiden 1935—1939 (från omkring 75 till 100). Den är praktiskt taget lika stor — möjligen något

större — för ekonomibyggnaderna som för boningshusen. Utvecklingen i de olika landsdelarna är i stort sett likartad; störst är stegringen i södra Sverige, där den uppgår till omkring 50 % (från 65 till 100), minst i Småland och på öarna, där den utgör omkring 25 %.

I nästa tabell, tab. 75, ha sammanställts uppgifter för byggnadskostnaderna för boningshus av de båda vanligaste storlekarna, 2 rum och kök respektive 3 rum och kök. Denna tabell grundar sig på ett mindre antal uppgifter än föregående och tillfälligheter kunna därför spela större roll. Så drages medeltalet för husen om 3 rum och kök, uppförda 1939, ned av en uppgift från Småland, där ett sådant hus uppgivits ha dragit en kostnad av endast 4 000 kronor; förklaringen ligger i det förhållandet, att fastighetsägaren är byggnadsarbetare och själv utfört allt träarbete och en del av murningsarbetet. De i denna tabell framkomna stegringarna i byggnadskostnaderna böra — i motsats till tab. 74 — återspegla såväl stegrade löner och materialpriser som standardförbättringen. Stegringen synes kunna uppskattas till ungefär 50 %.

Tab. 75. Byggnadskostnad för boningshus om 2 rum och kök och om 3 rum och kök.

Byggnader uppförda år	Östra Sverige		Småland och öarna		Södra Sverige		Västra Sverige		Norra Sverige		Hela riket	
	Antal uppgifter	Genomsnittlig byggnadskostnad, kr.	Antal uppgifter	Genomsnittlig byggnadskostnad, kr.	Antal uppgifter	Genomsnittlig byggnadskostnad, kr.	Antal uppgifter	Genomsnittlig byggnadskostnad, kr.	Antal uppgifter	Genomsnittlig byggnadskostnad, kr.	Antal uppgifter	Genomsnittlig byggnadskostnad, kr.
	2 rum och kök.											
1925—30..	2	4 650	—	—	1	5 500	2	4 450	2	5 550	7	4 971
1931—35..	6	5 300	1	3 400	3	3 833	10	4 078	13	4 861	33	4 566
1936—38..	3	6 767	3	5 742	1	4 200	16	6 256	13	5 707	36	6 000
1939.....	2	10 000	—	—	—	—	6	7 900	3	8 523	11	8 452
Samtliga	13	6 262	4	5 156	5	4 240	34	5 799	31	5 615	87	5 683
	3 rum och kök.											
1925—30..	4	5 645	3	6 433	5	4 600	5	6 004	8	6 838	25	5 984
1931—35..	6	7 050	5	7 140	4	4 750	7	5 839	10	6 390	32	6 305
1936—38..	6	6 583	6	6 485	5	6 600	9	8 183	6	7 358	32	7 163
1939.....	1	8 000	3	6 025	2	8 600	2	9 329	2	10 500	10	8 293
Samtliga	17	6 611	17	6 587	16	5 763	23	7 096	26	7 067	99	6 702

I tab. 76 ha sammanställts uppgifter för jordbruk av olika storlek i hela riket. Här har sålunda åkerarealens storlek fått lämna grundvalen för jämförelsen mellan byggnadskostnaderna olika år. Detta torde få anses lämpligt utom möjligen för de större jordbruken. Kolumnen längst till höger bygger på ett alltför litet antal uppgifter för jordbruk av varierande storlek. Av övriga kolumner erhålles en uppfattning om byggnadskostnadernas stegring, som rätt väl överensstämmer med den bild de föregående tabellerna teckna. De visa genomgående en stegring av byggnadskostnaderna av varierande storlek, i allmänhet uppgående till omkring 50 %.

Tab. 76. Genomsnittlig byggnadskostnad för boningshus och ekonomibyggnader på jordbruk av olika storlek i hela riket.

Byggnader uppförda år	2—5 har åker		5—10 har åker		10—20 har åker		20—50 har åker		Över 50 har åker	
	Antal upp-gifter	Genom-snittlig byggnads-kostnad, kr.	Antal upp-gifter	Genom-snittlig byggnads-kostnad, kr.	Antal upp-gifter	Genom-snittlig byggnads-kostnad, kr.	Antal upp-gifter	Genom-snittlig byggnads-kostnad, kr.	Antal upp-gifter	Genom-snittlig byggnads-kostnad, kr.
	Boningshus.									
1925—30..	11	5 091	21	7 690	21	7 919	11	12 241	8	23 271
1931—35..	29	5 627	23	6 453	28	7 399	6	11 050	1	12 300
1936—38..	24	5 959	43	8 144	29	8 544	22	15 723	1	20 666
1939.....	6	7 374	10	9 693	6	11 693	11	18 596	2	16 500
Samtliga	70	5 807	97	7 805	84	8 231	50	15 028	12	21 011
	Ekonomibyggnader.									
1925—30..	11	3 227	17	4 509	21	6 030	10	20 330	3	28 282
1931—35..	29	2 842	34	4 516	27	7 074	17	14 006	7	31 102
1936—38..	23	3 483	37	5 611	40	10 343	27	18 009	10	40 192
1939.....	7	4 093	12	7 150	12	11 746	19	24 934	3	31 625
Samtliga	70	3 238	100	5 236	100	8 823	73	19 197	23	34 755

En överblick av hur samtliga brukningsdelar i riket med mer än 2 hektar åker fördela sig på de olika storleksgrupper, som ingå i denna och följande tabeller, ger tab. 77.

Tab. 77. Antal brukningsdelar och deras sammanlagda åkerareal, med fördelning på storleksgrupper 1937.

Storleksgrupper	Brukningsdelar		Sammanlagd åkerareal	
	Antal	Procent	Hektar	Procent
2—5 har åker	113 722	37·0	413 677	11·5
5—10 " "	97 298	31·6	728 672	20·3
10—20 " "	60 441	19·7	864 178	24·1
20—50 " "	28 487	9·3	853 036	23·8
Över 50 " "	7 371	2·4	730 409	20·3
Summa	307 319	100·0	3 589 972	100·0

Den andra fråga, som ovan uppställdes, gällde i vilken utsträckning byggnadskostnaderna belasta jordbruk av olika storleksordning och typer i olika delar av vårt land. För bedömning härav har en jämförelse mellan jordbrukens kostnader för byggnadernas uppförande och jordbrukens taxeringsvärden gjorts. I följande tabeller — 78 och 79 — redovisas resultatet av denna jämförelse. Taxeringsvärdet är därvid räknat exklusive skogsvärde och innefattar sålunda endast jordens och de därpå uppförda byggnadernas värde.

Tab. 78. Åkerareal, byggnadskostnader och taxeringsvärden för jordbruk i olika storleksgrupper inom olika landsdelar.

	Antal uppgifter	Genomsnittlig åkerareal, har	Genomsnittlig byggnadskostnad, kr.	Genomsnittligt taxeringsvärde 1939, kr.	Taxeringsvärde i kr. per har åker	Byggnadskostnad i kr. per har åker	Byggnadskostnad i kr. per 1 000 kr. taxeringsvärde
Östra Sverige.							
<i>2-5 har åker:</i>							
Boningshus	2	3·0	5 850	8 750	2 917	1 950	669
Ekonomibyggnad	3	2·7	2 360	6 967	2 613	885	339
Summa	—	—	8 210	—	—	2 835	1 008
<i>5-10 har åker:</i>							
Boningshus	17	6·7	8 069	9 288	1 385	1 203	869
Ekonomibyggnad	19	6·8	5 077	8 463	1 237	742	600
Summa	—	—	13 146	—	—	1 945	1 469
<i>10-20 har åker:</i>							
Boningshus	17	12·7	7 757	14 529	1 144	611	534
Ekonomibyggnad	20	12·7	7 525	14 145	1 114	591	530
Summa	—	—	15 282	—	—	1 202	1 064
<i>20-50 har åker:</i>							
Boningshus	13	32·4	12 477	30 977	957	385	403
Ekonomibyggnad	25	30·3	15 770	30 860	1 019	521	511
Summa	—	—	28 247	—	—	906	914
<i>Över 50 har åker:</i>							
Boningshus	10	73·7	21 763	72 630	985	295	300
Ekonomibyggnad	15	82·7	34 958	77 493	937	423	451
Summa	—	—	56 721	—	—	718	751
Småland och Öarna.							
<i>2-5 har åker:</i>							
Boningshus	12	2·8	5 932	4 183	1 476	2 094	1 418
Ekonomibyggnad	11	2·8	2 991	4 218	1 497	1 061	709
Summa	—	—	8 923	—	—	3 155	2 127
<i>5-10 har åker:</i>							
Boningshus	16	6·6	7 091	7 594	1 157	1 080	934
Ekonomibyggnad	23	6·7	5 476	9 143	1 366	818	599
Summa	—	—	12 567	—	—	1 898	1 533
<i>10-20 har åker:</i>							
Boningshus	13	12·6	8 887	16 200	1 284	704	549
Ekonomibyggnad	12	12·5	8 986	16 825	1 346	719	534
Summa	—	—	17 873	—	—	1 423	1 083
<i>20-50 har åker:</i>							
Boningshus	8	21·6	14 113	26 800	1 239	653	527
Ekonomibyggnad	7	22·6	12 643	29 414	1 303	560	430
Summa	—	—	26 756	—	—	1 213	957
<i>Över 50 har åker:</i>	Ingen uppgift.						
Södra Sverige.							
<i>2-5 har åker:</i>							
Boningshus	3	2·7	4 733	8 000	3 000	1 775	592
Ekonomibyggnad	3	2·7	2 333	8 000	3 000	875	292
Summa	—	—	7 066	—	—	2 650	884
<i>5-10 har åker:</i>							
Boningshus	7	7·6	5 357	8 386	1 108	708	639
Ekonomibyggnad	7	7·8	3 186	7 800	1 071	437	408
Summa	—	—	8 543	—	—	1 145	1 047

	Antal upp- gifter	Genom- snittlig åkerareal, har	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Genom- snittligt taxerings- värde 1939, kr.	Taxerings- värde i kr. per har åker	Byggnads- kostnad i kr. per har åker	Byggnads- kostnad i kr. per 1,000 kr taxerings- värde
<i>10—20 har åker:</i>							
Boningshus	13	12·9	7 538	18 169	1 406	583	415
Ekonomibyggna	15	13·5	7 653	18 853	1 400	568	406
Summa	—	—	15 191	—	—	1 151	821
<i>20—50 har åker:</i>							
Boningshus	19	29·6	18 507	57 784	1 950	625	320
Ekonomibyggna	21	28·1	23 510	55 210	1 962	835	426
Summa	—	—	42 017	—	—	1 460	746
<i>Över 50 har åker:</i>							
Boningshus	1	120·0	23 000	96 200	802	192	239
Ekonomibyggna	2	119·0	60 800	207 300	1 742	511	293
Summa	—	—	83 800	—	—	703	532
Västra Sverige.							
<i>2—5 har åker:</i>							
Boningshus	19	2·8	6 006	5 100	1 828	2 153	1 178
Ekonomibyggna	18	2·9	3 078	5 250	1 817	1 065	586
Summa	—	—	9 084	—	—	3 218	1 764
<i>5—10 har åker:</i>							
Boningshus	24	7·2	7 390	9 125	1 266	1 025	810
Ekonomibyggna	19	7·1	5 711	9 126	1 284	804	626
Summa	—	—	13 101	—	—	1 829	1 436
<i>10—20 har åker:</i>							
Boningshus	27	14·1	8 228	15 137	1 076	585	544
Ekonomibyggna	31	13·9	8 831	16 671	1 199	635	530
Summa	—	—	17 059	—	—	1 220	1 074
<i>20—50 har åker:</i>							
Boningshus	9	26·8	11 489	32 000	1 195	429	359
Ekonomibyggna	15	28·2	19 413	35 240	1 250	688	551
Summa	—	—	30 902	—	—	1 117	910
<i>Över 50 har åker:</i>							
Boningshus	1	67·0	11 500	69 800	1 042	172	165
Ekonomibyggna	5	79·0	24 778	58 680	743	314	424
Summa	—	—	36 278	—	—	486	589
Norra Sverige.							
<i>2—5 har åker:</i>							
Boningshus	34	2·7	5 743	4 891	1 827	2 146	1 174
Ekonomibyggna	35	2·8	3 551	4 929	1 778	1 281	720
Summa	—	—	9 294	—	—	3 427	1 894
<i>5—10 har åker:</i>							
Boningshus	33	6·6	8 836	8 142	1 227	1 331	1 085
Ekonomibyggna	32	6·7	5 325	7 922	1 179	793	672
Summa	—	—	14 161	—	—	2 124	1 757
<i>10—20 har åker:</i>							
Boningshus	14	11·5	8 847	14 621	1 271	769	605
Ekonomibyggna	22	13·8	10 722	16 764	1 217	779	640
Summa	—	—	19 569	—	—	1 548	1 245
<i>20—50 har åker:</i>							
Boningshus	1	31·0	21 300	45 100	1 455	687	472
Ekonomibyggna	5	26·8	26 747	35 620	1 329	998	751
Summa	—	—	48 047	—	—	1 685	1 223
<i>Över 50 har åker:</i>							
Boningshus	—	—	—	—	—	—	—
Ekonomibyggna	1	52·0	29 500	51 200	985	567	576

Tab. 79. Åkerareal, taxeringsvärden och byggnadskostnader olika år för jordbruk i olika storleksgrupper i hela riket.

	Antal upp- gifter	Genom- snittlig åkerareal, har	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Genom- snittligt taxerings- värde 1939, kr.	Taxerings- värde i kr. per har åker	Byggnads- kostnad i kr. per har åker	Byggnads- kostnad i kr. per 1 000 kr. taxerings- värde
Jordbruk med 2—5 har åker.							
<i>Boningshus:</i>							
Uppfört 1925—30	11	2·7	5 091	4 645	1 703	1 867	1 096
» 1931—35	29	2·8	5 627	5 245	1 855	1 990	1 073
» 1936—38	24	2·7	5 959	5 363	1 980	2 200	1 111
» 1939	6	2·5	7 374	3 833	1 533	2 950	1 924
Samtliga	70	2·7	5 807	5 070	1 848	2 117	1 145
<i>Ekonomibyggnad:</i>							
Uppförd 1925—30	11	2·5	3 227	5 036	2 052	1 315	641
» 1931—35	29	2·8	2 842	4 641	1 683	1 030	612
» 1936—38	23	3·0	3 483	6 017	2 035	1 178	579
» 1939	7	3·0	4 093	4 271	1 424	1 364	958
Samtliga	70	2·8	3 238	5 119	1 828	1 156	633
Jordbruk med 5—10 har åker.							
<i>Boningshus:</i>							
Uppfört 1925—30	21	7·0	7 690	10 314	1 464	1 091	746
» 1931—35	23	6·4	6 453	7 561	1 175	1 003	853
» 1936—38	43	6·9	8 144	8 191	1 190	1 183	994
» 1939	10	7·2	9 693	8 310	1 154	1 346	1 166
Samtliga	97	6·8	7 805	8 513	1 244	1 140	917
<i>Ekonomibyggnad:</i>							
Uppförd 1925—30	17	7·2	4 509	9 753	1 359	628	462
» 1931—35	34	6·6	4 516	8 176	1 236	682	552
» 1936—38	37	7·1	5 611	8 286	1 170	792	677
» 1939	12	6·3	7 150	8 517	1 345	1 129	839
Samtliga	100	6·9	5 236	8 526	1 245	764	614
Jordbruk med 10—20 har åker.							
<i>Boningshus:</i>							
Uppfört 1925—30	21	12·4	7 919	16 371	1 322	640	484
» 1931—35	28	13·0	7 399	15 121	1 160	568	487
» 1936—38	29	13·4	8 544	15 266	1 138	637	560
» 1939	6	12·5	11 693	16 217	1 297	935	721
Samtliga	84	13·0	8 231	15 562	1 200	635	529
<i>Ekonomibyggnad:</i>							
Uppförd 1925—30	21	12·6	6 030	15 114	1 202	480	399
» 1931—35	27	13·7	7 074	16 519	1 202	542	451
» 1936—38	40	13·8	10 343	16 810	1 216	748	615
» 1939	12	12·7	11 746	18 117	1 430	927	648
Samtliga	100	13·4	8 823	16 532	1 234	653	534
Jordbruk med 20—50 har åker.							
<i>Boningshus:</i>							
Uppfört 1925—30	11	29·5	12 241	39 064	1 326	416	313
» 1931—35	6	29·0	11 050	32 300	1 114	381	342
» 1936—38	22	28·7	15 723	42 782	1 489	547	368
» 1939	11	27·2	18 596	43 945	1 617	684	423
Samtliga	50	28·6	15 028	40 962	1 433	526	367

	Antal upp- gifter	Genom- snittlig åkerareal, har	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Genom- snittligt taxerings- värde 1939, kr.	Taxerings- värde i kr. per har åker	Byggnads- kostnad i kr. per har åker	Byggnads- kostnad i kr. per 1 000 kr. taxerings- värde
<i>Ekonomibyggnad:</i>							
Uppförd 1925—30	10	31.4	20 330	48 600	1 548	647	418
” 1931—35	17	28.4	14 006	33 153	1 167	493	422
” 1936—38	27	27.9	18 009	38 078	1 367	647	473
” 1939	19	27.1	24 934	40 305	1 490	922	619
Samtliga	73	28.3	19 197	38 952	1 378	679	493
<i>Boningshus:</i>							
Jordbruk med mer än 50 har åker.							
Uppförd 1925—30	8	80.9	23 271	78 888	975	288	295
” 1931—35	1	50.0	12 300	36 000	720	246	342
” 1936—38	1	80.0	20 666	79 200	990	258	261
” 1939	2	73.5	16 500	73 000	993	224	226
Samtliga	12	77.0	21 011	74 358	966	273	283
<i>Ekonomibyggnad:</i>							
Uppförd 1925—30	3	71.3	28 282	71 300	1 000	396	397
” 1931—35	7	76.9	31 102	76 671	998	405	406
” 1936—38	10	93.0	40 192	97 340	1 047	432	413
” 1939	3	81.3	31 625	65 867	810	389	480
Samtliga	23	83.7	34 755	83 548	998	415	416

För lantarbetarebostäder ha endast ett fåtal uppgifter erhållits. En sammanställning av dessa redovisas i tab. 80.

Tab. 80. Byggnadskostnad för lantarbetarebostäder, uppförda 1925—39.

	Östra Sverige		Småland och öarna		Södra Sverige		Västra Sverige		Norra Sverige		Hela riket	
	Antal upp- gifter	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Antal upp- gifter	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Antal upp- gifter	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Antal upp- gifter	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Antal upp- gifter	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.	Antal upp- gifter	Genom- snittlig byggnads- kostnad, kr.
Med 1 lägen- het . .	15	8 334	2	7 500	4	8 415	5	7 205	7	5 743	33	7,573
Med 2 lägen- heter	6	10 424	1	6 500	3	17 400	3	12 700	—	—	13	12 257

Tab. 78 och 79 belysa relationen mellan en egendoms taxeringsvärde (avkastningsvärde) och byggnadskapital. Det vid nybyggnad nedlagda kapitalet uppgår som synes av tabellerna ofta till eller överstiger egendomens hela taxeringsvärde. Detta medför, att lantbrukets byggnader praktiskt taget sakna belåningsvärde, vilket i hög grad försvårar kapitalanskaffningen vid bebyggande av lantbruk. Dessa svårigheter äro helt naturligt större ju mindre brukningsdelarna äro, då byggnadskostnaderna per arealenhet och per tusen kronors taxeringsvärde stiga. Detta förhållande, att det mindre

jordbruket är särskilt hårt belastat ifråga om byggnadskapital, har tagit sig uttryck däri, att det främst är de mindre brukningsdelarna som äro sämst bebyggda och som vid nybygge kvalitativt sett består med ofta dåliga hus. Den nödvändiga rationaliseringen av jordbruksarbetet hindras även till mycket stor del på grund av de i förhållande till jordbrukets avkastningsvärde alltför höga byggnadskostnaderna.

Den stegring av byggnadskostnaderna, som de ovan sammanställda uppgifterna utvisa, har med ungefär lika stor styrka gjort sig gällande för uppförandet av byggnader å statens arrendeegnahem. Från egnahemsstyrelsen ha erhållits följande uppgifter för ungefärliga genomsnittsbelopp per arrendeegnahem för de år verksamheten pågått:

1934—35	11 000 kr.
1935—36	14 500 »
1936—37	15 000 »
1937—38	20 000 »
1938—39	21 000 »
1939—40	22 000 »

»Den kontinuerliga ökning av byggnadskostnaderna, som förestående siffror angiva», meddelar byråchefen N. Collin, »får ej helt tillskrivas den allmänna fördyringen. Byggnadsbeståndet har nämligen för de senaste tre åren blivit mera omfattande och i vissa detaljer mera kostnadskrävande. Sålunda har det tillkommit bl. a. större redskapshus, fristående hönshus, mjölkkrumsanläggning, moderna ventilationsanordningar samt betydligt större järnförbrukning i olika konstruktioner. De merutgifter, som varit en direkt följd av nämnda förhållande, torde kunna beräknas till 2 500—3 000 kr. per arrendeegnahem.»

2. Lantbruksförbundets index för byggnadskostnaderna.

I samband med de beräkningar rörande jordbrukets inkomster och utgifter, vilka under någon tid pågått inom Sveriges lantbruksförbund och till en del framlagts i en bilaga till jordbrukspropositionen till 1940 års lagtima riksdag (prop. 276/1940), ha uppgifter rörande byggnadskostnaderna även sammanställts. I enlighet med förutsättningarna för ifrågavarande indexberäkningar, vilka endast gälla inkomster och utgifter för själva jordbruksdriften, röra dessa endast ekonomibygnaderna. Beträffande förarbetena till dessa beräkningar meddelas i den nämnda propositionen följande:

»Med hjälp av den officiella statistiken (1932 års jordbruksräkning) har för olika större områden av landet beräknats den genomsnittliga åkerarealen, skörden och kreatursantalet pr brukningsdel inom storleksgrupperna 1—10 ha, 10—20 ha, 20—50 ha och över 50 ha. Åkerarealen, skörden och kreatursantalet vid brukningsdelar under 1 ha inräknades därvid i gruppen 1—10 ha

och fördelades på brukningsdelarna inom denna, varigenom sålunda hela skörden och kreatursantalet i landet kommit i betraktande, ehuru kostnader för särskilda byggnader vid de minsta brukningsdelarna ej beräknats. På så sätt har erhållits en gård av genomsnittstorlek (typgård) för varje storleksgrupp inom de skilda områdena. En dylik uppdelning i storleksgrupper är givetvis motiverad därav, att byggnadskostnaderna pr djurenhet m. m. bli olika höga i byggnader av olika storlek. Lantbruksförbundet vände sig därpå till vissa byggnads- och egnahemskonsulenter i landet ävensom till firman Ekonomibygnader med begäran, att de skulle uppgöra förteckning över material- och arbetsåtgång samt kostnadsberäkningar för lämpliga ekonomibyggnader till var och en av dessa typgårdar ävensom lämna övriga erforderliga upplysningar.»

På så sätt erhöles detaljerade uppgifter rörande åtgången av material och arbetskraft för uppförandet av ekonomibyggnader till de nämnda typgårdarna, vilka fått representera ifrågavarande storleksgrupper inom de olika regionala distrikten. Genom en multiplikation med antalet brukningsdelar inom samma storleksgrupper och distrikt, erhöles en uppskattning av de totala kvantiteter av olika byggnadsmaterial och den totala åtgång av arbete, som skulle erfordras för en nybebyggelse av det svenska jordbruket med dylika typbyggnader. Dessa kvantiteter ha i fortsättningen tagits som vikter vid beräkningarna av en byggnadskostnadsindex.

Enär vattenledningar, cementerade gödselstäder, elektriska installationer, hissar o. d. icke allmänt förekomma vid kreatursstallarna, ha kostnader härför icke medtagits i dessa beräkningar. I Lantbruksförbundets kalkyler för jordbrukets totala inkomster och utgifter ingå emellertid hissar, pumpar och hydroforer i gruppen maskiner och redskap.

Vid de fortsatta beräkningarna ha vissa förenklingar genomförts, så att endast de viktigaste materialen medtagits. Urvalet framgår av följande tablå, där också de olika materialens vikter angivits:

	Vikt.		Vikt.
grovmakadam	5·2	glas	1·0
cement	13·3	mellanprodukter av järn	3·1
tegel	4·9	järnmanufaktur	5·6
eternit	11·6	träimpregneringsmedel	1·3
kalk	1·7	rödfärg och zinkvitt	0·5
trävaror	49·9	linolja	0·3
papp	1·6		
		Summa	100·0

Prisuppgifterna för kalk, trävaror, glas, de olika järnvarorna, färgerna och linolja erhållas månadsvis från kommerskollegium. För övriga material lämnas prisuppgifter av vissa leverantörer direkt till Lantbruksförbundet.

Arbetskostnaderna beräknas vara sammansatta av löner till sådan jordbrukets egen arbetskraft, som i allmänhet användes för åtminstone grund-

grävning och vissa transporter, och till särskilt lejda byggnadsarbetare. Lantbruksförbundet har ansett lämpligast att för sig beräkna ersättningen till var och en av dessa båda arbetarekategorier, varefter resultatet till sist sammanväges med vikterna 1:0:1:4.

Lönerna för jordbrukets egen arbetskraft vid dess användning för byggnadsarbete ha icke ansetts tillfredsställande representeras av de numera i lantarbetareavtalet införda timlönerna för dessa. Ifrågavarande bestämmelse i lantarbetareavtalet har nämligen endast i mycket begränsad utsträckning tillämpats. I stället har man uträknat en index för ersättningen till jordbrukets samtliga manliga arbetare, konstruerad på grundval av den kontanta ersättningen till manliga tjänare, statare och kördrängar och dagsverkare samt naturaförmånerna till de förra kategorierna, manliga tjänare, statare och kördrängar.

Lönerna för de särskilt anställda byggnadsarbetarna ha efter hand närmat sig de löner, som utgå enligt avtalen mellan Svenska byggnadsindustriförbundet och byggnadsfackföreningarna. Tidigare har emellertid överensstämmelsen mellan de avtalsenliga timlönerna och de vid byggnadsarbete på landsbygden allmänt tillämpade lönesatserna varit mindre god. I samband med de ovannämnda uppgifterna insamlade Lantbruksförbundet uppgifter för såväl priser på byggnadsmaterial som löner för byggnadsarbete på landsbygden. I följande sammanställning redovisas dessa löneuppgifter vid sidan av byggnadsarbetarnas avtalsenliga timlöner, representerade av genomsnittet för de tre lägsta dyrortsgrupperna.

Timlöner vid byggnadsarbete på landsbygden, öre.

	1935	1936	1937	1938	1939	1940 1:a kv.
Enligt byggnads- och egnahems-konsulenterna	89	98	105	113	123	126
Byggnadsavtalen	116	116	122	126	126	126

De organiserade arbetarnas avtalslöner ha sålunda förändrat sig mycket långsamt under de gångna åren under det att de faktiskt tillämpade byggnadsarbetarelönerna på landsbygden snabbt stigit och nu kommit i nivå med byggnadsfackföreningarnas avtal. Någon stegring förbi dessa senare torde knappast kunna förekomma, utan man kan räkna med att lönerna i fortsättningen följas åt. Lantbruksförbundets indexberäkningar baseras därför på de av byggnads- och egnahemskonsulenterna lämnade uppgifterna för åren 1935—39 och på avtalslönerna fr. o. m. ingången av 1940. Hänsyn tages härvid endast till timlönerna; från ackordsprislorna bortses helt, då dessa icke kommit i tillämpning annat än i vissa delar av landet.

Slutligen ha indextalen för byggnadsmaterialpriserna och arbetslönerna sammanräknats med vikterna 1:8 respektive 1:0 till en total byggnadskostnadsindex. Som bas för beräkningarna har tagits genomsnittet för åren 1935—37 (= 100) och beräkningarna ha utförts årsvis för åren 1935—39 samt månadsvis fr. o. m. juli 1939. Resultatet framgår av följande tabell:

Sveriges Lantbruksförbunds byggnadskostnadsindex, 1935—37 = 100.

	1935	1936	1937	1938	1939
Material	94·6	95·0	109·2	105·2	113·1
Löner:					
Jordbruksarbetare	93·6	96·8	109·7	116·2	120·3
Byggnadsarbetare	91·8	101·0	108·2	116·5	126·8
Summa	92·9	99·2	108·8	116·8	124·2
Samtliga byggnadskostnader	93·9	96·4	109·3	108·9	117·1

Av månadsuppgifterna för det senaste året återges här indextalen för var tredje månad.

	Juli 1939	Okt. 1939	Jan. 1940	April 1940	Juli 1940	Okt. 1940
Material	114·1	121·3	123·8	139·7	135·2	135·4
Löner	125·0	125·0	130·0	133·3	135·0	137·9
Samtliga byggnadskostnader ..	117·9	122·5	126·0	137·5	135·1	136·8

Enligt dessa beräkningar ha sålunda kostnaderna för uppförandet av ekonomibyggnader på landsbygden stigit med omkring 25 % under åren 1935—1939. Till denna stegring ha såväl höjda materialpriser som stigande löner bidragit. Uppgången är emellertid något större för de senare än för de förra. Lönernas stegring utgör nämligen drygt 30 % medan materialprisstegringen uppgår till knappt 20 %.

Under det första krigsåret har stegringen i byggnadskostnaderna fortsatt. Från juli 1939 till oktober 1940 är den totala stegringen omkring 16 %. Under denna tid ha materialpriserna stigit mer än lönerna; uppgången är för de förra omkring 20 %, för de senare omkring 10 %.

Hur prisstegringen fördelar sig på olika i beräkningarna ingående material framgår av följande tabell. Däri har den procentuella stegringen för varje grupp för sig angivits dels för tiden 1935—1939, dels för juli 1939—oktober 1940. Den förra jämförelsen bygger på årsmedeltalen. Detta ligger emellertid för 1939 något lägre än månadsiffrorna kring krigsutbrottet (augusti—september). För de största grupperna är årsgenomsnittet något lägre än ifrågakarande månadsuppgifter för trävarorna, något högre för järnartiklarna.

Procentuell stegring.

Material	1935—1939	juli 1939—okt. 1940
Grovmakadam	—	42·6
Cement	0·9	58·5
Tegel	3·0	20·0
Eternit	—	15·5
Kalk	13·6	15·9
Trävaror	32·0	3·6
Papp	18·8	21·2
Glas	12·1	20·2
Mellanprodukter av järn..	38·5	60·7
Järnmanufaktur	34·7	31·3
Träimpregnering	18·5	(77·8)
Rödfärg och zinkvitt.....	—	44·2
Linolja	20·0	113·8
Summa	19·6	18·7

Det framgår av dessa uppgifter att för tiden 1935—39 stegringarna för järn- och trävaror betyda mest för utvecklingen. Under det första krigsåret har prisstegringen varit störst för järnartiklarna, cement och kemisk-tekniska produkter.

Vid en jämförelse mellan resultatet av dessa beräkningar och de uppgifter, som framkommit genom byggnadskostnadsakkunnigas i det föregående redovisade enkät, böra tre omständigheter hållas i minnet. För det första har i Lantbruksförbundets kalkyler själva kostnadsstegringen renodlats i en utsträckning, som icke varit möjlig i de sakkunnigas sammanställningar. Lantbruksförbundets index är sålunda baserad på fasta vikter och ger svar på frågan hur mycket kostnaderna för en och samma ekonomibyggnad — uppförd på samma sätt med samma materialåtgång och samma antal arbetstimmar — ökat på grund av höjda materialpriser och stegrade löner. Den är en prisindex. Den tar däremot icke hänsyn till de förbättringar i byggnadssätt och utrustning, som under dessa år i viss utsträckning genomförts med avseende på jordbrukets byggnader. Denna standardförbättring har däremot icke kunnat utskiljas vid de sakkunnigas beräkningar.

För det andra ingår som redan ovan påpekats icke vattenledningar, elektriska installationer m. m. i Lantbruksförbundets kalkyler. Det är känt, att just kostnaderna för dessa under senare år stigit avsevärt och förmodligen mera än övriga byggnadskostnader. Om de ingått i indexberäkningarna för samtliga år, skulle resultatet därför sannolikt utvisat en starkare stegring än vad som nu är fallet.

För det tredje har slutligen i Lantbruksförbundets kalkyler hänsyn heller icke tagits till det förhållandet, att byggnadsarbetarnas ackordsprislistor och mätningssystem i växande omfattning tillämpats, särskilt i Skåne och Östra Mellansverige. Den arbetskostnadsstegring, som härigenom uppkommit, är svår att beräkna redan då det gäller enstaka arbetsobjekt; att uppskatta dess betydelse för hela byggnadsverksamheten på landsbygden och inpassa den i en index för byggnadskostnaderna, torde få anses omöjligt. Då den kalkylerade timlönestegringen, som även den är svår att riktigt uppskatta, snarare synes ligga i underkant än i överkant, blir emellertid resultatet av beräkningarna en lägre kostnadsstegring än den, som faktiskt inträffat.

3. Socialstyrelsens beräkningar.

Sveriges lantbruksförbunds beräkningar rörande byggnadskostnaderna på landsbygden gälla uteslutande ekonomibyggnader. För boningshus föreligga vissa av socialstyrelsen utförda kalkyler. Sålunda verkställde socialstyrelsen i mitten av 1939 en statistisk undersökning av byggnadskostnaderna i vissa orter på landsbygden, avsedd att tjäna som underlag för beräkningen av bostadskostnaderna vid den nya dyrortsgruppering, som avsågs att träda i kraft år 1941 men som sedermera framskjutits. Undersökningen avsåg kostnaderna för uppförandet av en egnahemsbostad om tre rum och kök i 189 orter

Tab. 81. Byggnadskostnader på landsbygden i juli 1939 och september 1940
för enplansvilla om tre rum och kök.

Nr	Material, arbete etc.	Kostnad				Kostnadsökning 1939—1940		
		juli 1939		sept. 1940		Kr.	% av kostn. 1939	% av hela ökn.
		Kr.	% av total- kostn.	Kr.	% av total- kostn.			
1	Virke för överbyggnaden enl. form.	1 973	13·67	2 196	13·60	223	11·30	13·00
2	Övriga i formulären upptagna ma- terial.....	1 562	10·82	1 903	11·78	341	21·83	19·87
	a) Betonggrus	74	—	90	—	16	—	—
	b) Sand	35	—	43	—	8	—	—
	c) A-cement	224	—	348	—	124	—	—
	d) Kalk	35	—	42	—	7	—	—
	e) Cementhåsten	534	—	631	—	97	—	—
	f) Mellanväggsplattor.....	66	—	71	—	5	—	—
	g) Murbruk.....	87	—	109	—	22	—	—
	h) Murtegel 3"×5"×10"	119	—	133	—	14	—	—
	i) Taktegel (14 pannor per m ²)	202	—	218	—	16	—	—
	k) Asfalterad takpapp.....	46	—	64	—	18	—	—
	l) Sägspån	140	—	154	—	14	—	—
3	Övriga material för överbyggnaden	1 935	13·41	2 259	13·99	324	16·74	18·88
4	Badkar, kokspis, bykpanna, disk- bänksbeslag och skyddsplåt....	446	3·09	524	3·24	78	17·49	4·55
5	Arbetskostnader	3 795	26·29	3 985	24·67	190	5·01	11·07
	a) Grovarbetare	1 054	—	1 107	—	53	—	—
	b) Träarbetare	1 742	—	1 829	—	87	—	—
	c) Murare	457	—	479	—	22	—	—
	d) Målare	435	—	457	—	22	—	—
	e) Plåtslagare och smeder.....	107	—	113	—	6	—	—
6	Slitage för arbetsredskap	100	0·69	100	0·62	0	0	0
7	Arbetsledning och kontorsomkostn.	1 000	6·93	1 100	6·81	100	10·00	5·83
	Summa byggnadsarbeten och målning (1—7)	10 811	74·90	12 067	74·71	1 256	11·62	73·20
8	Vatten-, avlopps- och sanitär in- stallation (inkl. varmvatten)....	1 176	8·15	1 309	8·11	133	11·31	7·75
	a) Material	762	—	859	—	97	—	—
	b) Löner	198	—	206	—	8	—	—
	c) Transporter och försäkringar	20	—	26	—	6	—	—
	d) Omkostnader m. m.	196	—	218	—	22	—	—
9	Värmeinstallation	1 048	7·26	1 260	7·80	212	20·23	12·35
	a) Material	657	—	820	—	163	—	—
	b) Löner	198	—	206	—	8	—	—
	c) Transporter och försäkringar	18	—	24	—	6	—	—
	d) Omkostnader m. m.	175	—	210	—	35	—	—
10	Elektrisk installation	500	3·46	565	3·50	65	13·00	3·79
	S:a installationsarbeten (8—10)	2 724	18·87	3 134	19·41	410	15·05	23·89
11	Entreprenadhandlingar (ritningar och beskrivningar)	300	2·08	300	1·86	0	0	0
12	Lagfart o. kostnad för in-teckningar	100	0·69	100	0·62	0	0	0
13	Tomtkarta, byggnadslov, utstak- ning etc.	120	0·83	120	0·74	0	0	0
14	Brandförsäkring och räntor under byggnadstiden	380	2·63	430	2·66	50	13·16	2·91
	S:a administrativa kostn. (11—14)	900	6·23	950	5·88	50	5·56	2·91
	Totalkostnad	14 435	100·00	16 151	100·00	1 716	11·89	100·00

på landsbygden. Beräkningarna gjordes på grundval av vissa uppgifter om materialpriser och löner, vilka inhämtades från byggmästare och materialfirmor, i samverkan med Kooperativa förbundets arkitektkontor och HSB. En närmare redogörelse för undersökningens metoder och resultat har lämnats i Soc. Medd. årg. 1940, sid. 209 o. f.

Under senare delen av 1940 ha motsvarande uppgifter inhämtats för kostnaderna i september 1940. Genom ett särskilt frågeformulär införskaffades från sådana byggmästare och materialfirmor, som tillskrivits i samband med undersökningen i juli 1939, uppgifter om priserna vid leverans fritt byggnadsplats i september 1940 för virke och vissa andra byggnadsmaterial, som upptagits i frågeformuläret för den tidigare undersökningen. På grundval av prisuppgifter från sådana uppgiftslämnare, som insänt dylika uppgifter vid båda tillfällena, har man beräknat genomsnittskostnaderna i juli 1939 och september 1940 för de kvantiteter av virke och vissa andra material (betonggrus, sand, cement, kalk, cementhålstén, mellanväggspaltor, murbruk, tegel, takpapp och sågspån), som enligt arbetsbeskrivningen skulle åtgå för bygget. Dessa kostnader redovisas i tab. 81 under posterna 1 och 2. Under post 3 anges kostnaderna för diverse byggnadsmaterial, beträffande vilka inga lokala uppgifter erhållits, såsom träfiberplattor, armeringsjärn, oljefärg, linolja, snickerier, beslag och fönsterglas. Kostnaderna för dessa material, liksom för de under post 4 upptagna inredningsdetaljerna, ha uppskattats i samråd med Kooperativa förbundets arkitektkontor och HSB. Vad beträffar post 3, har man räknat med den förbrukning av material för värmeisolering, som vid 1939 års undersökning förutsattes i orter i mellersta och södra Sverige.

Lönekostnaderna för grovarbetare, träarbetare och murare i juli 1939 ha beräknats med ledning av de kollektivavtal och ackordsprislistor, som t. o. m. den 1 april 1940 gällde för lönegrupperna V—VIII; i dessa lönegrupper voro timlönerna för murare och träarbetare lägst 1:20 kr. och högst 1:36 kr., för grovarbetare lägst 1:08 kr. och högst 1:23 kr. Beträffande målare och plåtslagare (de senares löner ha även fått representera lönekostnaderna för smidesarbeten) har man för juli 1939 räknat med de genomsnittskostnader, som framkommo för samtliga 189 orter vid socialstyrelsens tidigare undersökning. Man har förutsatt, att samtliga arbeten med undantag av vissa hantlangningsarbeten o. d. utförts på ackord. I lönekostnaderna för de nämnda yrkesgrupperna i juli 1939 har ingen semesterersättning inräknats.

Den stegring av lönekostnaderna från juli 1939 till september 1940, som betingas av överenskommelser om höjda timlöner, indextillägg och semesterersättning, har beräknats med hjälp av en uppskattning av antalet timmar vid tidlöns- och ackordsarbete, verkställd på grundval av statistiska uppgifter från arbetsgivare- och fackorganisationer. Beträffande grovarbetare, träarbetare och murare har man räknat med genomsnittet för löneökning och semesterersättning i lönegrupperna V—VIII; för målare och plåtslagare är beräkningen mera summarisk.

Kostnaderna för arbetsledning, installationsarbeten, ritningar, inteckningar,

brandförsäkring och räntor m. m. (posterna 6—14) ha uppskattats i samråd med Kooperativa förbundets arkitektkontor och HSB. De under posterna 8—10 angivna installationsarbetena ha antagits utförda av underentreprenörer.

För beräkningen av kostnaderna för de under posterna 8 och 9 angivna rörinstallationsarbetena ha uppgifter om materialpriserna i juli 1939 och september 1940 införskaffats från vissa leverantörfirmor. I fråga om värmeinstallationen har man räknat med den materialåtgång, som vid den tidigare undersökningen förutsattes för orter i mellersta och södra Sverige. Lönekostnaderna, vilka avse ortsgrupp V i riksavtalet för rörarbetare, ha uppskattats på grundval av en kalkyl över lönekostnaderna för motsvarande installationsarbeten i Stockholm enligt gällande ackordsprislista. Stegningen från 1939 till 1940 betingas dels av överenskommelsen om indextillägg, dels av ökad semesterersättning enligt semesterlagens bestämmelser. De beräknade kostnaderna för material, löner, transporter och försäkringar ha ökats med 20 %, vilket antagits motsvara entreprenörens pålägg för allmänna omkostnader, företag arvinst m. m. — Kostnaderna för elektrisk installation (post 10) har för båda beräkningstillfällena uppskattats mera summariskt.

Den totala byggnadskostnaden för den undersökta egnahemsbostaden visar, såsom framgår av tab. 75, från juli 1939 till september 1940 en stegring med 11.9 %, vilket är avsevärt mindre än kostnadsstegringen för hyreshuset i Stockholm från 1 januari 1939 till 1 oktober 1940 (17.2 %, jfr sid. 61). Skillnaden förklaras i första hand av att för egnahemsbostaden, jämfört med stockholms- huset, åtgingo relativt mindre kvantiteter av sådana material, vilkas priser sedan krigsutbrottet stigit särskilt starkt i pris, såsom järnvaror m. m., och relativt större kvantiteter av material, vilkas priser stigit mindre, särskilt trävaror. Vad beträffar lönekostnadernas förändringar, är att märka, att de båda beräkningarna utgå från olika förutsättningar beträffande proportionerna mellan tidlöns- och ackordsarbete samt de procentuella ackordsöverskotten vid olika arbeten.

KAPITEL 12.

Uttalanden rörande byggnadskostnaderna på landsbygden.

Som redan nämnts begärde de sakkunniga i sin rundskrivelse till egnahemsdirektörer, hushållningssällskap, stiftsjägmästare och boställsnämndsordförande icke endast vissa statistiska uppgifter rörande kostnaderna för under åren 1925—39 uppförda byggnader utan också en del mera allmänna upplysningar rörande uppgiftslämnarnas uppfattning av orsakerna till byggnadskostnadernas stegring och av möjligheterna att sänka dem. Frågorna på det härför avsedda formuläret¹ — formulär B — voro så allmänt formulerade, att de gävo uppgiftslämnarna frihet att framföra alla de synpunkter och inkomma med alla de upplysningar, som de ansågo vara av betydelse för belysning av byggnadskostnaderna på landsbygden. Den följande sammanfattningen av svaren har för byggnadskostnadssakkunnigas räkning utarbetats av fil. kand. Anna-Lisa Kälvesten.

**1. Kort sammanfattning av den beskrivna
kostnadsutvecklingen.**

Nära 120 personer och myndigheter med praktisk erfarenhet av byggnadsförhållandena på landsbygden ha lämnat svar på de sakkunnigas frågeformulär B. Svaren fördela sig ungefär med en tredjedel på egnahemsdirektörerna, en tredjedel på hushållningssällskapen och deras ombud i länen och en tredjedel på de ekleciastiska förvaltningsmyndigheterna i stiftet.

Beskrivningarna av kostnadsstegringen uppvisa vissa stora gemensamma drag för hela landet, men därjämte viktiga lokala skiljaktigheter. När rapportörer från samma landsbygd lämna motsatta uppgifter om samma sak, får väl orsaken sökas i något av följande alternativ:

1. Förhållandena äro så brokiga, att bådas skildring motsvaras av verkliga iakttagelser.
2. Uppgiftslämnarna ha olika uppfattning om vad använda begrepp betyda; motsättningen är då blott skenbar.
3. Någon eller båda ha mindre väl reda på sakerna men svara ändå, eventuellt inspirerade av frågeformulärets uttryck.

Kostnadsstegringen uppskattad. Oftast har det dock varit möjligt att forma sig en ungefärlig bild av rådande byggnadspraxis i de olika bygderna. Svårare är det att i få ord sammanfatta, vad beskrivningarna ge för totalbild av byggnadskostnadernas utveckling på landsbygden under de senaste 10—15 åren, orsakerna härtill och botemedlen mot en för hög kostnadsnivå.

¹ Formuläret är avtryckt å sid. 385 i slutet av betänkandet.

»Vilka äro enligt Eder mening de viktigaste orsakerna till byggnadskostnadernas stegring på landsbygden under senare år?» löd den första frågan. Såvitt möjligt borde man i svaret ange den relativa betydelsen av olika kostnadsstegrande faktorer, dels före den 1 september 1939, dels efter denna tidpunkt.

Att en kostnadsstegring ägt rum, finns det ingen som jävar. Uppgifterna om hur stor den varit växla däremot, exempelvis från 40 % till 120 % för samma område (Västra Sverige), båda avseende tiden före krigsutbrottet. Därefter har en stegring på 10—15 % iakttagits. De flesta, som angett sifferuppgifter för den totala kostnadsstegringen, ange omkring 60 %, då det gäller bostadshus, och något mindre för ekonomibyggnader.

Orsaksfaktorernas relativa betydelse. Siffrorna för den relativa fördelningen variera starkt i landets olika delar, beroende dels på hur långt man hunnit i standardhöjning, dels på om ackordslönesystemet vunnit insteg eller ej. Där standardhöjningen dominerar, tillskrives denna ofta 50 % av kostnadsstegringen, medan den andra hälften fördelar sig på arbetets och materialets fördyring. Där arbetskostnadens stegring dominerar, sägs denna ofta vara skuld till 50 % och mer av den totala fördyringen, medan standardhöjningen och materialprisstegringen tillsammans svara för resten. Materialet kommer i de allra flesta fall sist i raden av de tre stora kostnadsstegrande faktorerna under tiden före krigets utbrott, men dominerar fullständigt under det sist-förflutna året.

I. Standardhöjningen. Då det gäller *bostadshusens* fördyring genom standardhöjning, är det följande olika sidor av detta allmänna begrepp, som omnämnas:

1. Bostadsvolymen har ökat för vissa lägenhetstyper, nämligen arbetarbostäderna och egnahemmen. Detta torde betyda mera än att mangårdsbyggnader på större gårdar eventuellt byggas mindre nu än förr.

2. Byggnadssättet har förbättrats, så att bostadshusen nu utföras mera hållbara och bättre ombonade än för 10—15 år sedan.

3. En del av vad man brukar anse ingå i »modern bostadsstandard» har från städerna trängt ut till landsbygden. Sådana arbetsbesparande anordningar eller för den personliga hygien och bekvämligheten avsedda detaljer är: värmeledning, vattenledning och avlopp, elektrisk installation, köksinredning med diskbänk och fasta skåp, källare och skafferi i huset, tvättrum eller bad, w. c.

Till *ekonomibyggnadernas* fördyring anföras följande standardförbättringar såsom orsaker:

1. Större byggnadsvolym (gäller endast logbyggnader och vissa trakter).

2. Bättre byggnadsteknik.

3. Diverse anordningar till följd av husdjurshygienens stegrade krav, exempelvis mjölkrum, maskinrum, ventileringsanläggningar, kokrum m. m.

4. Arbetsbesparande anordningar i ekonomihuset, såsom elektrisk installa-

tion, mekaniska uppbindnings- och vattningsanordningar, hissar; av modern jordbruksekonomi för övrigt föranledda byggnadsdetaljer, såsom cementerade gödselstäder och urinbrunnar.

De ovan uppräknade faktorerna ha gjort lantgårdarnas byggen dyrare. Men i den mån resultatet blivit en reell förbättring för arbetets bedrivande eller inbyggarnas välbefinnande, kunna de för standardhöjningen utbetalade extrakostnaderna givetvis icke jämföras med dem, som bero på prisstegring på arbete och material. Större kontantutlägg vid nybyggena ha resulterat i en större kapitalbildning, än om äldre tiders byggnadssätt skulle tillämpats.

II. Prisstegringen. Även utan förändring av byggnadssättet blir ett hus på landet dyrare nu än för 15 år sedan, beroende på att arbetskostnaden och materialkostnaden stigit.

Arbetsfördyring genom relativt mera användning av kvalificerad lejd arbetskraft faller under standardhöjningen. Här gäller blott i vad mån samma slags byggnadsarbete nu betalas högre än för några år sedan.

Lönestegringen har skett på 3 olika vägar:

1. Dag- och timlönen har stigit med mellan 50 och 100 %; vanligast torde en stigning på omkring 75 % vara.

2. Hantverkarna i byggnadsfacket ha övergått från daglön vid arbete direkt i byggherrens regi och ofta i hans kost till timlön och anställning hos en byggmästare som arbetar på entreprenad.

3. Byggnadsarbetarna betalas på vissa orter efter städernas ackordsprislister.

En för hela landet giltig siffra för den fördyring som stegrad arbetskostnad medför, kan ej angivas. Lönesystem och lönenivå synas nämligen variera ännu starkare än standarden. Vidare bör observeras, att en högre timlön till en mera kvalificerad arbetare ej behöver bli dyrare än en låg lön till en sämre arbetare. Det torde ofta vara tvärtom.

Enkäten ger föga klarhet i frågan om *materialprisets* roll för kostnadsförhöjningen. Dyrare material till byggena kan ha följande orsaker:

1. Allmän prisstegring.

2. Övergång från hemmagjorda till färdigköpta material:

a) Om det gäller »gamla», även förr i tiden använda material, blir det i så fall lejd arbetskraft man betalar;

b) Om det gäller »nya», av det moderna byggnadssättet betingade material, får merkostnaden skrivas på standardhöjningen.

Fram till omkring 1937 förefalla materialpriserna icke ha stigit nämnvärt. Därefter noterar man allmänt någon uppgång fram till krigsutbrottet. Under det senaste året är prisstegringen, framför allt på järn (spik 100 %) men också på cement, av en helt annan storleksordning. Tillsammans med den av inkallelserna föranledda arbetarbristen anges materialprishöjningen på många håll ha omöjliggjort all byggnadsverksamhet på landet.

2. Kostnadsstegringen och föreslagna botemedel.

I. Högre standard som orsak till kostnadsstegringen.

Byggnadsvolymen. Byggnadsvolymen spelar en undanskymd roll i diskussionen om kostnadsstegringen för landsbygdens bostäder och ekonomihus. Av de c:a 120 inkomna svaren är det blott 4 som uppger, att bostäderna nu byggas större än förr. Av dessa äro två från Stockholms län, en från Malmöhus och en från Gävleborgs län. Den senare är ensam bland de 26 rapporterade lantmän, som hushållningssällskapet uppåddat, om denna sin uppgift. Däremot äro de båda Stockholms-representanterna, egnahemsdirektören och hushållningssällskapet, för sitt län eniga på denna punkt. Egnahemsdirektören i Västernorrland nämner, att man numera beräknar flera uppvärmda rum. Ytterligare ett par uppgiftslämnare anmärka på onödigt stort tilltagna hus på landet utan att ange detta som något speciellt för de senare åren.

Från Göteborg och Karlstad uppger man att bostadsvolymen numera görs mindre än förr. — Tydligt tänker man vid det sistnämnda svaret på större gårdar, där mangårdsbyggningarna mångenstädes förr brukat byggas enormt stora. Däremot måste man ha förbisett åtminstone två kategorier av bostadshus på landet. Först och främst byggas lantarbetarbostäder numera vanligen med 2 rum och kök, medan ett rum och kök var standarden vid nybyggen ända till för några få år sedan. För det andra bygges väl knappast nu något boningshus, egnahems eller annat, så litet som ett rum och kök.

Större ekonomibyggnader rapporteras från Uppsala och Lunds stift. Att varje djur numera tilldelas större golvyta än förr, omnämnes blott av en enda rapportör, medan en annan framhåller, att den ökade avkastningen stegrat kraven på ekonomiutrymmen.

Då över 100 av de 120 uppgiftslämnarna icke ens omnämna byggnadernas ökade volym såsom en kostnadsstegrande faktor, ha de väl i allmänhet ingen tanke på att man kan eller bör vinna någon besparing på denna punkt.

Uttrycket »onödigt stora» förekommer i två svar från Skåne. »Ett ofta förekommande fel är, att nybyggnader göras onödigt stora, varefter stora utrymmen ofta bliva onyttiga.» Det är säkerligen samma sak som avses i många av de allmänt hållna yttranden, som påtala den dåliga planeringen av lantgårdarnas bebyggelse. Då man så enträget och i det närmaste enstämmigt förordar organiserad sakkunnig rådgivning i byggnadsfrågor, är det givetvis alla upptänkliga brister i byggnadssättet, som föresväva förslagsställarna. Det är troligen såväl onödigt stor volym som dålig disponering av densamma, som man vill bota med rådgivning och ökad yrkeskunskap.

Sålunda skriver Älvsborgs läns södra hushållningssällskap: »Det enda sätt varigenom prisstegring å byggnadskostnaderna skall kunna förhindras, är att minska på utrymmena i byggnaderna, särskilt i bostadshusen, att bättre tillvarataga utrymmena i de hus som byggas, samt genom att begränsa antalet byggnader till det minsta möjliga.»

För övrigt har man nog den uppfattningen, att de nybyggda smålägen-

heterna inte äro så stora, att man bör återvända till det gamla mindre formatet.

I ett svar från Västerås stift förklaras på tal om möjligheten av en allmän lägre bostadsstandard på landet än i staden: »Det enda man möjligen kan peka på är att bostadshusen gärna vilja bli kanske onödigt stora med något rum för mycket. Men å andra sidan måste också framhållas nödvändigheten av större utrymmen på landet än i stad.»

Förbättrad byggnadsteknik. Frågan om bostäder och stallar bli dyrare bl. a. därför att de äro bättre byggda nu än för 10—15 år sedan besvaras nästan enstämmigt jakande.

Från Östergötland skriver en boställsnämndsordförande, att byggnadskostnadernas stegring bero på: »Stegrade anspråk på bekvämlighet, men även införande av ett bättre byggnadssätt. Särskilt bostadshusen voro förr, d. v. s. under tiden 1900—1925, ofta uppförda mycket primitivt. Dåligt ombonade, stora, otäta fönster, utan skafferier, utan källare under, rörspislar föga lämpade för uppvärmningsändamål, stor takhöjd, tunna ytterdörrar etc. Nu bygges i regel på ett helt annat sätt och solidare.»

En kollega från samma län skriver om ekonomihusen: »Husen byggas mycket solida, ljusa, luftiga och rymliga, många gånger för rymliga.»

I viss utsträckning beror alltså fördyringen på att man på senare år ägnat större uppmärksamhet åt sådana tekniska detaljer som:

1. Byggnadens skydd mot fukt och röta, genom grundisolering, betryggande väggisolering, hängrännor och stuprör, hållbara taktäckningsmaterial, ventileringsanordningar i ladugårdar.

2. Värmeisolering, genom bjälklagsisolering, trossbottnar, bättre väggkonstruktioner och nya material. (Så nämner exempelvis en gotlandsrepresentant, att man numera ej bygger med landskapets klassiska material, kalkstenen, dels emedan den ger dålig värmeisolering, dels emedan den dyrare arbetskraften inte längre gör bruket av sten så billigt. Tyvärr saknas helt närmare uppgifter hur väggsystemet f. ö. ändrats, vare sig i trä- eller tegelkonstruktioner.) Vidare genom kopplade fönster och bastantare ytterdörrar.

3. Ordentlig grundgrävning.

4. Betong till golv i ekonomibyggnader; tegel eller betongmaterial till väggar; cementerade gödselstäder.

5. Brandsäkrare, »hårda» tak: eternit, tegel, plåt. (Brandfaran är dock ej uttryckligen nämnd i ett enda svar, ehuru flera omtala dessa nya takmaterial.)

6. Bruket av träfiberplattor.

Här ovan upptas alla konstruktionsdetaljer, som av någon meddelare uppges ha verkat i förbättrande och fördyrande riktning. I stort sett torde allmänna meningen vara den, att dylika nyheter inte äro reellt fördyrande, utan, som en norrbottning skriver, de »torde inverka på längre varaktighet och lägre underhållskostnader».

Den högre byggnadstekniken medför alltså ett större tillskott av real-

kapital i form av varaktigare, solidare byggnader, som bättre tjäna sitt elementära ändamål att ge människor och djur skydd mot väder och vind.

I kronor räknat ha dessa tekniska förbättringar dock givetvis gjort byggnaderna dyrare än de skulle blivit utan dem. Man frågar sig då, om det nödvändigtvis måste bli kostsammare att utföra ett arbete hantverksmässigt väl och förnuftigt i allmänhet. Först och främst kommer man inte förbi en kvantitativ sida av det moderna byggnadssättet: det tarvar mera arbete att gräva en djup grund än att lägga hörnstenar på släta marker, o. s. v.

Nya material följa vidare automatiskt med i vissa fall, särskilt gäller det cementen.

Ofta torde det dock säkerligen ej kosta mer att göra en detalj riktig än att göra den felaktig. Men det kostar att lära sig bygga på det riktiga sättet. Här har vi sparat en viktig faktor i kostnadsstegringen, nämligen övergången från egen till lejd arbetskraft. »Den enskilde jordbrukaren har ej tid och möjlighet att behärska modern byggnadsteknik», skriver hushållningssällskapet i Älvsborgs läns norra distrikt. Utom att byggnadssättet är mer komplicerat än förr, tillkommer att jordbruket lider brist på folk samt att nutida jordbruk ställer »krav på yrkeskunnighet och specialisering», som gör att man inte så lätt därbredvid kan behärska några andra yrken.

I en senare avdelning behandlas frågan om den lejda arbetskraftens förändring och fördyring. Här skall blott påpekas, att en av de faktorer, som just nu hålla på att förvandla landsbygdens husproduktion från ett byggehantverk och binäring till jordbruket till ett självständigt näringsfång med specialiserad arbetskraft, utgöres av det ökade kravet på själva byggnadsmetoden och arbetssättet.

Det stående klagomålet är bristen på yrkeskunnigt byggnadsfolk på landet. Dåligt utförande spolierar därför mången gång ett gott uppsåt. I ett svar från Örnköldsvik heter det: »Dyrbart material (ex. cement) har använts på olämpligt sätt, i övrigt väl utförda väggar och socklar ha icke 'nyttiggjorts' på sätt som motsvarat kostnaden på grund av dålig isolering o. s. v. — — — Dåliga betongarbetare ha givetvis fördyrat många byggen. Den s. k. 'cement-sjukan' har — där nödig kunskap saknats — orsakat många jordbrukare ekonomiska förluster såväl direkt som indirekt genom kalla och fuktiga djurstallar med försämrat utbyte av djuren.»

Jordbrukskonsulenten i Karlstad skriver: »Den på sin tid mycket livliga byggnadsverksamheten drog till sig en hel del ej yrkeskunnigt folk, vilket i hög grad torde ha verkat fördyrande på arbetet i sin helhet.»

Egnahemsdirektören i Östersund anser, att det för hans läns vidkommande »skulle vara i högsta grad nödvändigt» med »fortlöpande rådgivning och kontroll i byggnadstekniska frågor. Sådan verksamhet skulle bedrivas genom anordnande av byggnadskurser för byggnadsarbetare, då det visat sig att oerfarna och mindre kunniga träarbetare kunna förorsaka byggherren betydande olägenheter».

Från Tornedalen och ned till Skåne omvittnas, att yrkesskickligheten är en begränsande faktor i byggnadssituationen. Då bristen på arbetskraft tenderat att lägga oöverstigliga hinder i vägen för fortsatt nybyggnad och upprustning av hus på landet, söker man givetvis efter en lösning.

Därvid erbjuda sig tre principiellt skilda vägar:

1. Ge avkall på de nya kvalitetskraven, så att man i större utsträckning kan bygga själv, som man tidigare gjort.
2. Behålla standarden och utbilda fler kunniga yrkesmän. För att få arbetskostnaden så billig som möjligt, kan man möjligen försöka få andra avtal för byggen på landet.
3. Rationalisera arbetet så mycket som möjligt, därmed minskande arbetsbehovet på byggnadsplatsen.

Den första utvägen har en talesman i Karlstads stift, som anser en sänkning av byggnadskostnaderna möjlig »endast under förutsättning att staten — — — verkställer en nedprutning av hälsovårdsstadgans krav på bostäder, varigenom en för våra förhållanden hög, ja, kanske allt för hög bostadsstandard påtvingas människor, som eljest skulle ha nöjt sig med efter deras ekonomi bättre avpassad bostadsstandard». I kraven på sänkt allmän standard kommer väl den speciella byggnadskvaliteten också med. När det blott talas mot »lyx» i byggnadssättet, tänker man väl däremot närmast på sådana bekvämligheter och arbetsbesparande detaljer, som diskuteras i ett följande avsnitt här nedan.

Tal om lyxbetonad inredning, som skulle kunna undvikas, förekommer i ett svar från Norrtälje och ett från Malmöhus län.

Att varaktighet icke absolut måste betecknas som högsta norm vid ladugårdsbyggnader, påpekas i ett enda svar: »Det torde kunna ifrågasättas, huruvida icke ekonomihuset kunde byggas av billigare material med kortare livslängd, så att därigenom byggnadsbeståndet kan förnyas, innan detsamma blivit helt omodernt.»

Bland de inkomna svaren är det knappast flera som äro emot den högre byggnadsstandard på landet. Då incitamentet till alla slags förbättringar, som också blivit fördyringar, oftast kommit från det allmännas sakkunniga tjänstemän, egnahemsorganens och jordbrukskonsulenterna, är man i de nämnda svaren snarast avogt inställd till sådan teknisk rådgivning, som majoriteten eljest varmt förordar.

Det alldeles övervägande flertalet av dem, som gjort något direkt uttalande i frågan, ha emellertid ansett det omöjligt eller oriktigt att skruva tillbaka utvecklingen till en primitivare standard. »Skall landsbygdens avfolkning kunna hejdas, måste dess byggnader vara lika bekväma och ändamålsenliga som i städer och samhällen», skriver Södermanlands läns hushållningssällskap. Liknande synpunkter komma till uttryck i ett stort antal svar. »Ingen sänkning, utan tvärtom en höjning» av bostadsstandard på landet, är vad som kräves, enligt Göteborgs och Bohus läns hushållningssällskap. Om själva byggnadskvaliteten yttrar någon: »En sak som allt för mycket förbises, då det

gäller lantmannabyggnader, är den omständigheten, att så gott som varje gård i det långa loppet då och då blir utsatt för vanvård. Då gäller det, att huset är så uppfört att det tål vid en sådan vanvård utan att ohjälpligt förfalla. Det är därför så viktigt att *detaljerna* bli riktigt utförda.»

För alla som önska att landsbygdens hus skall byggas lika bra eller bättre än under de senaste åren skett, inställer sig frågan hur kostnaderna då skola kunna nedbringas. De olika förslagen till lönesystem för landsbygden behandlas i ett senare avsnitt. Här skall blott tas sikte på det speciella problemet om *yrkeskunskapen*. Från flera håll föreslås utbildning av byggnadsarbetare och förmän genom kurser. Under det stora uppsvinget i byggnadsverksamheten på landsbygden ha en mängd personer dragits till yrket som arbetare eller etablerat sig som byggmästare, utan att i någotdera fallet äga tillräcklig yrkeskunskap. Från Västernorrlands län kommer ett konkret förslag att utbilda en kunnig byggnadskår genom ordentlig yrkesskolning för dessa grov-, skogs- och flottningsarbetare, som kommit att delta i byggnadsverksamheten — »icke minst tack vare bostadsförbättringsverksamheten». Under vinterhalvåret skulle de söka arbete i skogen. Härigenom borde deras bärning kunna säkras utan att de behövde tillämpa städernas lönetaxor.

Egnahemsdirektören i Uppsala lovordar resultatet av en kurs i lantmannabyggnader för jordbrukskonsulenter hösten 1939 i Alnarp. Deltagarna höllo sedan i sin tur kurser för lantbyggmästarna i sina respektive trakter. »De visade stor tillfredsställelse över de därvid i andra hand meddelade kunskaperna och anhöllo om en fortsättningskurs», skriver han och tillägger: »De inom byggnadsarbetet på landsbygden sysselsatta äga allt för ofta en allt för svag teoretisk underbyggnad rörande de för yrkets rätta utövning betydelsefulla av vetenskapen kända fakta. Möjligen skulle även rent hantverksmässig skolning medföra effektivisering av arbetstiden och därmed förbilligande.»

En egnahemsdirektör påpekar: »För täckdiknings- och cementeringsarbeten finnas utbildade förmän, som delta i arbetet. Dylika förmän, fullt insatta i alla byggnadsarbeten, vore önskvärda.»

Den andra metoden att övervinna bristen på yrkeskunnigt folk är att *rationalisera* husproduktionen. Ordet rationalisera fanns icke med i frågetexten men väl »standardisera». Omkring hälften av svaren har nämnt detta begrepp. Det finns också många, som ge konkreta anvisningar, om vad de vilja uppnå på den vägen.

Målet är att kunna bygga riktigt, med välgjorda detaljer och de rätta materialen, men att ändock använda ett minimum av dyrbart fackarbete.

Metoden är i korthet att flytta en del av konstruktionsarbetet till fabriker, där mekaniseringen bör möjliggöra lägre framställningskostnad. På byggnadsplatsen skulle man då för det första behöva mycket mindre arbete, för det andra delvis mindre kvalificerat.

Bland det inkomna materialets reformförslag förekomma alla stadier på vägen från det hantverksmässiga bygget till det helt fabriksgjorda huset.

Under tiden förskjuts intresset från de byggnadstekniska detaljerna till hela byggnadens planering.

Det första steget lyder i ett värmländskt förslag: »En åtgärd av största betydelse vore tillhandahållandet av typritningar — icke till planlösningar — utan till detaljkonstruktioner för: takstolar, fönster, s. k. varmtak (innertak), förenklade körbryggor m. m.»

Härefter följer logiskt nästa stadium: de nämnda byggnadselementen komma färdiga från fabriken. Utom snickerier, såsom fönster, karmar och dörrar, nämner man att trappor bättre göras på fabrik, liksom takstolar borde kunna komma i färdigt skick. Vidare önskar man standardiserade värmeanläggningar för lanthus, köksinredningar, uppbindnings- och bevattningsanordningar för ladugården m. m. »Något system för utförande av skorstenar i block, som endast behövde sättas på varandra, behövdes», skriver stiftsjägmästaren i Strängnäs.

Standardiseringen motiveras icke blott och icke ens huvudsakligen med den kvalitetssynpunkt, som vi just här anlagt. Det är arbetskostnaden över huvud taget, som driver fram tanken på olika utvägar att minska arbetsinsatsen.

Särskilt framträder denna helhetssyn på kostnadsproblemet, när vi kommer till förslagen om det helt fabriksgjorda huset. »Det viktigaste av allt är en ökad övergång till monteringsfärdiga hus och rimliga prislistor för uppförandet av dessa. Denna byggnadsmetod motarbetas nu i stor utsträckning av både byggmästare och arbetare», skriver stiftsjägmästaren i Strängnäs.

Från Uppsala stift föreslås, »att vid särskilt dyra arbetsorter inköpa monteringsfärdiga byggnader i standardutförande. Det hindrar ej, att även monteringsfärdiga ekonomibyggnader kunna komma till utförande, åtminstone till det mindre och medelstora lantbruket».

Det djärvaste reformförslaget kommer från egnahemsdirektören i Nyköping. »Det nuvarande byggnadssystemet kan knappast anses rationellt», skriver han. »Icke ens monteringsfärdiga hus utgöra en nöjaktig lösning. Är det icke tänkbart att nå en fabriksmässig framställning av fullt färdiga kök, rum, förstugor m. m., vilka delar kunna forslas direkt från fabriken till arbetsplatsen och ställas på den färdiga grunden. Firman skulle sålunda leverera byggnaden komplett färdig. Detta system vore givetvis närmast tänkbart för småhus, men flertalet familjer behöva icke mer än 2 à 3 rum och kök. Systemet skulle kunna utbyggas med ytterligare ett par rumsheter lämpade för utökning åt den som så önskar. Systemet skulle vara så i detalj utarbetat, att man genom exempelvis ett fåtal enheter av kök, rum, m. m. kunde bygga upp exempelvis 20—25 olika hustyper. Väljer kunden en viss typ i katalogen, har fabrikanten endast att leverera de härför behövliga enheterna till arbetsplatsen, där några vana montörer på kort tid skulle kunna foga ihop delarna.»

Längre kan man väl inte komma på vägen från hantverksmässig decentralisation. Förslaget är intressant som symptom på, vilka tankebanor man kan slå in på, när arbetssituationen ter sig olöslig. Det är betecknande nog från

östra Sverige, Stockholmslänen, alla citaten om monteringshusen härstamma. **Kraven på standardisering i mindre framskridet stadium förekomma närmast tätast i Västsverige och Sydsverige.** Så föreslår exempelvis jordbrukskonsulenten i Karlstad »utprovning av för olika ändamål lämpliga materialier och standardisering av dessa. Publicering i korta och enkla broschyrer av resultaten och erfarenheterna från dessa prov och försök.»

Egnahemsnämnden i Malmö föreslår också »organiserad undersökning av olika tekniska hjälpmedel, så att icke hela den byggande allmänheten behöver experimentera och tjänstgöra som försöksobjekt för alla nya material, typer och uppslag, som kunna framkomma.»

Behovet av standardisering och rationalisering gör sig mest kännbart där arbetskraften är dyrast. Förslagen att lösa byggnadsfrågan på den vägen komma därför från trakterna kring de större städerna, där byggnadsarbetarna börjat kräva eller redan genomfört samma betalningssystem som i städerna.

Det är sålunda helt naturligt, att många förslag gå ut på det rakt motsatta förfaringssättet: tillverkning på arbetsplatsen av så mycket byggnadsmaterial som möjligt. Det gäller nämligen då sådana gårdar där man dels har egen skog, dels arbetskraft och maskinella hjälpmedel för att förädla virket till byggnadsmaterial. Utom trävarorna är det framför allt cementstenen man med fördel kan framställa hemma, om man kan disponera billig arbetskraft för ändamålet.

Byggnadsekonomin. Frågan om byggnadernas planlösning och ändamålsenlighet har redan kommit in glimtvis i samband med byggnadstekniken. Hit hör också arbetets planering i förväg och inpassande i säsongen, materialanskaffningen m. m. Frågan gäller i vidaste mening, om man på landet bygger mindre ekonomiskt än man kunde göra.

Svaret är rätt enstämmigt ja och skälet är:

1. att byggandet för lantgårdar är ett nog så svårt problem;
2. att man ingen har att fråga om råd;
3. att de man kan fråga, ofta fått det ryktet om sig i bondekretsar, att deras råd fördyra byggena.

»Man kan utan överdrift påstå, att det f. n. i många fall ej är lätt för den som på landet tänker bygga, att erhålla verkligt sakkunnig handledning», skriver en boställsnämndsordförande från Östergötland. Han önskar »att väsentligt ökade möjligheter kunde beredas landsbygdens folk att erhålla råd och handledning i byggnadstekniska och byggnadsekonomiska frågor. I de flesta fall vänder man sig till ortens 'byggmästare', vilken oftast saknar den underbyggnad, som är nödvändig för att kunna med en tilltalande exteriör förena fackmässigt uppförande av huset, praktisk och rationell detaljinredning till lägsta möjliga pris.»

Detta svar ger klart uttryck åt de två sidorna av vad man skulle kunna kalla landsbygdens behov av byggnadspedagogik: dels gäller det att ge yrkeskolning åt dem som arbeta inom byggnadsyrket, så att beställt arbete kan

bli väl utfört. Modern byggnadsteknik bör utläras genom kurser eller på annat lämpligt sätt. Dels gäller det, att uppfostra byggherrarna till insikt om att det fordras sakkunskap för att rita ett hus, samt att ombesörja att sådan sakkunskap finns till hands på överkomliga villkor, när lantbrukaren önskar råd och hjälp.

Den ovan citerade östgöten föreslår, »att genom det allmännas försorg snarast möjligt inom varje län anställas på byggnadsområdet praktiskt och tekniskt välutbildade tjänstemän, vilka under benämningen byggnadskon-sulenter, mot ej för högt beräknad ersättning, kunde stå allmänheten till tjänst i hithörande frågor med råd och upplysningar, ritningar och arbetsbeskrivningar m. m. till såväl bostadshus som ekonomibyggnader».

Nödvändigheten av en så fullständig såväl byggnadsteknisk som byggnads-ekonomisk förundersökning som möjligt framhålles med skärpa i yttrandet från Södermanlands hushållningssällskap. Det gäller sådana ting som »val av lämplig byggnadsplats, lämpligt material, inredningsförslag, konstruktioner m. m.». Det är viktigt att från början planera för framtida eventuella utvidgningar. Till slut framhålles, »att lantbrukets byggnadsproblem äro många, ganska svårlösta och fordra fackkunskap, såväl agronomisk som byggnadsteknisk».

Egnahemsdirektören i Nyköping påpekar, att »flertalet byggen å landsbygden äro knutna till lån och bidrag genom egnahemsorganen. Det synes då naturligt, att dessa organ förses med byggnadstekniker. Behovet därav är redan mycket stort.»

»Den omfattande byggnadsverksamhet, som hittills bedrivits och som väl kommer att bedrivas medelst statsmedel (lån och bidrag), skulle med all säkerhet vinna både tekniskt och ekonomiskt, om handläggningen av hithörande ärenden vilade i händerna på för denna del av egnahemsbildningen utbildad personal», skriver Jämtlands egnahemsdirektör.

»Det måste nog anses vara ett stort fel, att såsom nu under flera år skett, lämna lån och bidrag av allmänna medel till tusentals bostäder, utan att det i någon mån sörjts för eller i verklig mening fordrats, att arbetena varit ordentligt och ändamålsenligt planlagda», skriver egnahemsdirektören i Örebro.

Liknande kritik över bristen på kontroll över arbetets utförande framföres i ännu några fall.

»Organiserad rådgivning till humana priser är synnerligen nödvändig», skriver också stiftsjägmästaren i Strängnäs. »Nu förekommer det i mycket stor utsträckning att personer, som några år sysslat med byggnadsarbete, själva tota till ritningar och konstruktioner, som sedan användas huvudsakligen därför att ritningarna då ej kosta något nämnvärt. Vänder man sig till verkligt fackkunnigt folk bli ritningar och arbetsbeskrivningar så dyra, att folk på landet ofta drar sig för att anlita dem. Man ser ofta på landet tråkiga följderna av att icke fackkunnigt folk gjort konstruktioner till tak på logar och skullar och olämpliga planlösningar i bostadshus m. m.»

I ett svar från Uppsala stift framhålles: »Den byggnadsekonomiska råd-

givningen måste helt omläggas för att göra densamma mera populär, känd och ändamålsenlig, men är det nödvändigt att praktiska personer med sinne för ekonomi anställas som tekniska rådgivare. Rådgivningen bör emellertid vara kostnadsfri åtminstone för de mindre lantbrukarna. Standardritningar av en mångfald olika slags byggnader och olika smakriktningar böra tillhandahållas, så att material och kostnader lätt kunna överblickas och beräknas. — — — Det är ju märkligt, att konsultationer vid husbyggnader på landet ännu i vår tid är så försummad, fastän byggnadskostnaderna på en gård i allmänhet är lika kostsam och många gånger dubbelt så dyr som själva jorden.»

Byggnadskonsulenten måste vara bosatt på den landsbygd han skall betjäna, betonar man i ett par fall.

»Allra minst en rådgivare i varje län», skriver egnahemsdirektören i Borås, »ty en lantman önskar helst personligen och genom samtal få klarhet i sina problem. Till papperen litar han först i andra hand.»

Det är dock icke alla som vänta sig gott av en vidgad sakkunnigverksamhet. En lantbrukare, boställsnämndsordförande i Lunds stift, lägger den kortsiktigt ekonomiska synpunkten på frågan, och kommer då till resultatet, att »byggnadspriset» skulle kunna nedbringas betydligt, om man inte anlidade »de större tekniska rådgivarna och deras givetvis väl utarbetade förslag till mindre byggnader och bondgårdar på landet». I stället borde man låta ortens byggmästare göra förslag och sedan själv utföra dessa. Han nämner egnahemsbyggenskapen på landet som »ett avskräckande exempel». »Hade byggherren fått, givetvis under kontroll, bygga efter eget skön och ej som nu efter s. k. sakkunnig, bestämd standardtyp, hade stora summor på dessa byggnader kunnat inbesparas.»

En boställsnämndsordförande från Umeå anser också, att »så länge som standardhöjningen skjutes i förgrunden bidrager sådan byggnadsteknisk rådgivning endast till kostnadshöjning och sannolikt även till sämre byggnadsökonomi».

Stiftsjägmästaren i Linköping skriver: »Dessa arkitekter, som slagit sig på lantmannabyggnader göra ofta saken allt för märkvärdig med alla möjliga bekvämligheter och anordningar, som i onödan höja anspråken hos grannarna.» En konsulent »måste förstå lantbrukarnas förhållanden och ha varit sysselsatt i lantbruk i ungdomen. Därtill lagom teknisk underbyggnad.»

Ett mycket vanligt svar är, att sakkunnig rådgivning nog skulle vara bra, men att den knappast kan nedbringa kostnaderna i ögonblicket. Man torde icke kunna göra mycket för att sänka byggnadskostnaderna på landsbygden, anser egnahemsdirektören i Uppsala. »Men det vill synas, som husen i färdigt skick borde kunna bättre motsvara sitt ändamål genom en bättre planläggning och enkla men riktiga konstruktioner, anpassade efter varje bygds tillgängliga huvudbyggnadsmaterial, så att långa transporter undvikas.» En stor del av uppgiftslämnarna ansluta sig utan närmare argumentation till önskemålet om beredande av byggnadsexpertis åt landsbygden.

Frågan är då, vem som skall handhava den föreslagna konsulentverksamheten. »Hushållningssällskapen eller staten», skriver en boställsnämnsordförande i ärkestiftet. »För att organisera rådgivningen kan man tänka sig någon av följande vägar», skriver en stiftsjägmästare: »utbyggnad av länsarkitektbefattningen, ge uppdraget till egnahemsnämnden eller hushållningssällskapet. För egen del tror jag det vore lyckligast om uppdraget lämnades till hushållningssällskapen. De ha genom sitt arbete förvärvat ett stort förtroende från folket på landsbygden.»

Arbetsbesparing, husdjurshygien, »bekvämligheter». Hur stor del av kostnadsstegringen för landsbygdens byggnadsverksamhet kan förklaras av högre bostadsstandard och införandet av arbetsbesparande anordningar i bostad och ekonomihus? Några rapportörer ha sökt tillmötesgå kravet att ge en procentuell uppskattning härav. Siffrorna variera ganska mycket. De flesta ha icke ansett sig kunna nämna något exakt om saken utan nöja sig med en gradering: mest betyda arbetskostnaderna, därefter kommer standardhöjningen och eventuellt materialpris.

Det torde vara av intresse att här hålla de olika landsdelarna åtskilda vid granskning av denna punkt i enkäten. Från Skåne föreligga 8 och från Blekinge 2 svar. Av de förstnämnda framhålla 4, att bostadshusen numera vanligen byggas med värmeledning i alla rum (mot förr kamin eller kakelugn i endast en del av rummen), sanitär anläggning och elektriskt ljus. »Med nybyggnadsverksamheten följde också en genomgående tendens att modernisera äldre byggnader» på samma sätt, påpekar en boställsnämnsordförande, som lägger stor vikt vid att vattenfrågan sålunda fått en god lösning på en del håll samt att användningen av cement höjt den hygieniska standarden i både djurs och människors boningar. »Detta nya byggnadsmaterial är väl värt sitt pris», tillfogar samme talesman. Om man betänker vad kalla och dragiga bostäder medfört i fråga om exempelvis lungsot och reumatism för människor och tuberkulos för djur »kunna dessa nämnda byggnadsmaterial betecknas som verkligt epokgörande faktorer för allmän förbättring».

Malmö egnahemsnämnd uppskattar den totala kostnadsstegringen till 60 %, men vill ej uttala sig om hur mycket härav som faller på standardhöjningen. Kollegan i Kristianstad anser, att samtliga i detta kapitel behandlade faktorer endast åstadkommit en kostnadsstegring, som kan beräknas till 30 % av vad arbetskostnaderna förorsakat. Då utgår han från att man med tillämpning av ackordslistorna kommit upp till 100 % högre totalkostnad än 1931—32.

Egnahemsdirektören och hushållningssällskapet i Blekinge tala båda om de moderna bekvämligheterna såsom krav, som man nu allmänt eftersträvar att uppfylla. »Nu inlägges värmeledning i hela byggnaden och hela huset utrustas från golv till tak med alla upptänkliga bekvämligheter, varmt och kallt vatten, avlopp, badrum, w. c., bättre och dyrbarare köksinredning, elektrisk installation m. m. Allt detta är önskligt och bra, i många fall nöd-

vändigt med hänsyn till den besparing i arbetskraft som vinnes, men kostnaderna öka givetvis oerhört härigenom.»

Man saknar i alla de citerade yttrandena försök till konkret beskrivning av de olika bostadstyper, som på senare år byggts på landet. Den nyss återgivna skildringen torde med säkerhet icke passa in på alla de bostadshus, som det här gäller.

»De ökade kraven på husdjurshygien och rationalisering för nedbringandet av driftskostnaderna vid lantbruket göra även, att standarden på uthusbyggnaderna höjts ofantligt. Hårda tak, cementinredningar, mjölkkrums- och mjölkmaskinsinredningar, hissanordningar m. m. skruva upp totalkostnaderna utöver vad tidigare varit fallet», skriver samma blekingepenna, som citerades ovan.

En skånsk boställsnämndsordförande, som väl iakttagit den fördyrande verkan av höjd bostadsstandard, »har däremot icke intryck av att höjda krav på stallinredning under senare tid vållat fördyring». Det är ganska svårt, att av dessa yttranden skapa sig en bild av vad som verkligen tillkommit i fråga om »moderna bekvämligheter» i bostadshus och ladugårdar i våra sydligaste provinser.

Jämförelsen med de svar som ingått från Småland och öarna efterlämnar dock ett allmänt intryck av att man i det förra området hunnit längre än i det senare. Av de 9 svaren komma 3 från Gotland och 4 från Småland. Alla de tre förstnämnda uttala sig ifråga om standarden, och deras skildringar äro betydligt mera modesta än de vi nyss tagit del av. »En något högre bostadsstandard» anser sig en bygdemeddelare kunna tillskriva en kostnadsförhöjning »år från år» sedan 1935. Hushållningssällskapet i Visby anser att landsbygdens bostadsstandard »otvivelaktigt höjts avsevärt, kanske mest märkbart för mindre lägenheter, vartill den statliga bostadsverksamheten anses kraftigt ha bidragit».

Egnahemsdirektören anser däremot att »högre bostadsstandard icke på den egentliga gotländska landsbygden torde ha inverkat på ökade byggnadskostnader, då det fortfarande är sällsynt med installerande av centralvärme, vatten och avlopp, elektriskt ljus o. d.».

Jönköpings hushållningssällskap är den enda tillfrågade från Småland, som har något att säga om standardhöjningen. Det nämner bland de fördyrande faktorerna på senare tid, »även till viss del de krav på ökade bekvämligheter och praktiska anordningar, som nu med rätta även på landsbygden börja bli tillgodosedda vid nybyggnader och ombyggnader (centralvärme, vattenledning, avlopp, elektriskt ljus o. s. v.)».

Betydligt rikligare flödar materialet från landskapen norr härom, Östergötland, Mälardalskapen och Närke. Egnahemsdirektören och hushållningssällskapet i Östergötlands län uppskatta båda den av standardhöjningen förorsakade kostnadsstegringen till 10—20 % av byggnadskostnaden. Häre ingå såväl de vanliga bostadsbekvämligheterna, som en modern utrustning i stallarna: mjölkkrum, hiss o. s. v. En bygdeobservatör anger denna kostnadsstegring till 15 %. Överensstämmelsen är alltså god.

Stiftsjägmästaren skriver: »Numera förses alla arbetarebostäder med källarvåning samt vatten- och slaskledning, och i de flesta fall även med w. c. och bad- eller duschrum.» För ekonomihusen anges cementerade loggolv och gödselstäder samt eternittak vara oftast förekommande.

Även om det senast citerade svaret ger en något för ljus bild av läget, kan man dock ej komma ifrån intrycket att rapporterna från Östergötland ganska samstämmigt intyga, att bostaden och ladugården där numera byggas »med alla moderna bekvämligheter». Ingen av dem, som yttrat sig, ha något emot detta, ehuru de önska, att det kunde åstadkommas till billigare pris. En boställsnämndsordförande yrkar för den skull på att gamla bostäder och ladugårdar skulle ombyggas oftare än vad som sker. Bekvämligheten bleve visserligen ej så stor. Men man kunde få hus »som fylla anspråken i många år framåt, för halva kostnaden».

Från Södermanland föreligga 4 yttranden, vilka samtliga ange standardhöjning som en kostnadsstegrande faktor. Enligt egnahemsdirektören bidrar den med 50 % av den totala stegringen. Hushållningssällskapet nämner ingen siffra men anger, att både bostäder och ekonomibyggnader »under de senaste 5—6 åren genomgått en genomgripande förändring till det bättre». »Numera förekommer det ofta, att bostäderna å landsbygden förses med vatten, avlopp, värme, varmvatten m. fl. bekvämligheter.» Bland anordningar för driftens rationalisering nämnas »vattenledningar, täckta ledningar för avledande av såväl urin som vatten, ordnad ventilation, särskild avdelning för mjölkens tillvaratagande, transportanordningar m. m.»

Med nästan samma ordalydelse skildra de tre rapportörerna från Stockholms län byggnadssituationen där. Från Norrtälje heter det, att »knappast något hus» uppförts på de senaste 2—3 åren utan den moderna utrustningen. (Badrum nämnes dock icke i stockholmslänets svar.)

En boställsnämndsordförande räknar upp följande detaljer: »vatten, avlopp, värme, badrum, w. c., källarvåning med tvättstuga, hushålls- och rotfruktskällare, värmepannas uppställningsplats, vedupplag samt vid större byggnader även garage». Han fortsätter: »Vad som sägs om den högre standarden beträffande bostäderna, är ej lika framträdande vid ekonomibyggnaderna; åtminstone vid det mindre och medelstora jordbruket. Visst har uppförts en och annan modern höghusladugård med liten loge och direkttröskning, men detta är dock undantag.»

De 4 rapporterna från Uppsala län nämna alla standardhöjningen. Egnahemsdirektören skriver: »Under senare år har en bostadstyp med källarvåning, köksinredning med fasta skåp, värme-, vatten- och slaskledning börjat byggas, som fram till 1939 torde ha fördyrat stugan med 1 500—2 500 kronor.» Om ekonomihusen anmärks däremot, att »ej arbetsunderlättande men fördyrande anordningar annat än i undantagsfall kommit till utförande».

Detta svar talar om småställets byggen, medan flertalet av de förut citerade tvivelsutan haft de exempelvis på Östgötaslätten dominerande medelstora och större bruksdelarna i tankarna, när de talat om mjölkningsmaskinerna, loghissarna o. d.

Från Västmanlands och Örebro län talas allmänt om standardhöjningen. Den torde vara nödvändig, »om folket skall kunna hållas kvar på landsbygden», skriver hushållningssällskapet i Västerås. »Ökade krav på husdjurs-hygien» anser detsamma likaså nödvändiga. Huruvida det med detta vill säga att de också uppfyllas vid nybyggnader, framgår ej. Motsatt mening förfäktas av egnahemsdirektören i Örebro. »Ökade krav på husdjurshygien torde för det mindre jordbrukets del betytt föga ifråga om kostnaderna, men däremot nog spelat en icke oviktig roll vid enstaka större jordbruk, som producera kontrollmjölk eller i övrigt vilja gå i spetsen för nya ordningars införande.»

Av de 24 västsvenska svaren ha 2 ej nämnt standarden. Egnahemsdirektören i Värmland meddelar: »Flertalet jordbrukare, åtminstone de mindre, bygga som regel själva, vadan högre materialpriser mest inverkat på deras byggnadskostnader.» Övriga yttranden från Värmland och Karlstads stift antyda att en modern bostadstyp vinner terräng. Främst bland orsakerna till byggnadskostnadernas stegring på landsbygden sätter en meddelare från Åmål »hälsovårdsnämndens krav på tidsenligare bostäder». Från Ekshärad skriver man: »I arbetaresmåbruksbostäder värmeledning från köksspisen eller särskild värmecentral i köket. Ej badrum och w. c. (vilket däremot anges vara det vanliga i andra nybyggen). Men eljest bättre standard än tidigare. Källare under byggnaden.»

Förutom cement i ladugårdarna omnämnas icke några moderna stall-detaljer från denna del av landet.

Den högre standarden har en utpräglad fiende i en boställsnämndsordförande i Karlstads stift. Han kräver nedprutning av hälsovårdsstadgans krav. När man inte en nedskrivning av standarden (och dessutom av lönerna), bli alla försök till kostnadsminskning utan verkan, »ty de röra ej vid problemets kärnpunkt».

Från Västergötland finnas 7 svar, vilka alla nämna standardhöjningen. Hushållningssällskapet i Borås (Älvsborgs läns södra) säger att kostnaderna för ett bostadshus stigit med c:a 100 % »i förhållande till tiden, då byggnader uppfördes utan värme, vatten, slask, bad m. m.». »Ökade krav på husdjurs-hygien har ökat kostnaderna på djurstallar med c:a 25 % och (arbets-)underlättande anordningar å (i) ekonomibyggnader med c:a 20 %.»

Det är ej lätt att ur svaren från Västergötland utläsa den verkliga utbredningen av ett fullt modernt byggnadssätt.

Detsamma gäller om svaren från Halland, två till antalet. Egnahemsdirektören skriver: »Nästan undantagslöst torde ökade krav på bostadens standard, på förbättrad husdjurshygien och arbetsunderlättande anordningar bidra till stegringen.» — Från Göteborgs och Bohus län föreligga 4 svar, som alla omvittna standardhöjning. Dock skriver hushållningssällskapet att fordran på högre standard »väl icke särskilt under de senaste åren betytt ökade byggnadskostnader, men givetvis haft viss betydelse, om man räknar med en hel tioårsperiod». Detta yttrande står ensamt i hela enkäten. Man är eljest överens om att det just är de allra senaste åren som givit fart åt det moderna byggnadssättet på landet.

Stiftsnämnden i Göteborg har gjort en uppskattning av de ingående posterna i kostnadsökningen och fått fram följande fördelning:

den högre standarden	10 %
arbetsunderlättande anordningar	10 %
nya material	10 %
höjda materialpriser	15 %
» löner	55 %
	<hr/> 100 %

Från det nordsvenska distriktet, Dalarna och Norrland, föreligga många (49) men delvis mycket kortfattade och ofullständiga svar. Från Dalarna ha emellertid endast kommit två yttranden, egnahemsdirektörens och hushållningssällskapets. Särskilt det sistnämnda ger en fyllig bild av byggnadsförhållandena i Kopparbergs län. Viktigare än standardhöjningen i bostäder och ladugårdar — som dock omvittnas — är material- och löneposternas stegring jämfört med den icke alltför avlägsna tid, då bondbyggmästarna »med tillhjälp av sina söner, andra släktingar eller grannar, åto go sig uppförande av lantmanabyggnader till rimliga kostnader».

Kopparbergs läns hushållningssällskap pekar på en så viktig insats som byggandet av demonstrationsladugårdar, »för att inhämta jordbrukarnas omdöme beträffande moderna ladugårdsinredningar». Man överväger vidare vissa provbyggen för att vinna erfarenhet angående standardisering vid byggande av ekonomihus för jordbruket.

I Gävleborgs och Norrbottens län har man engagerat en talrik grupp av lokalrapportörer, hushållningssällskapets i Gävle inlaga består sålunda av 13 sådana rapporter ute från landssocknarna. Tyvärr ge de mycket knapphändiga upplysningar. Om någon stadsliknande standard på bostadshusen talas det endast i svaret från »Hudiksvalls stads och Forssa tingslags hushållsgille». Där heter det bl. a.:

»1. Man bygger nu rymligare vid egna hem än förr och, då det gäller bostadshus vid jordbruk bygger man med tanke på att använda flera rum i dagligt bruk.

2. Möjligheter till bad i hemmet anses numera vid nybyggnader böra tillgodoses.

3. Arbetsunderlättande anordningar (vatten- och avloppsledningar, centralvärme, w. c. och elektrisk installation för belysning och kraft, fönster med koppelade bågar m. m.) genomföres gärna då ekonomiska möjligheter föreligga.»

Även på ekonomihusen ha ökade krav enligt denne iakttagare »dels vuxit dels tvingats fram».

Gent emot denna enda rapport stå de 12 övriga från länets landsbygd. Deras förklaring på de stegrade byggnadskostnaderna är nästan enstämmt: dyrare löner och material. Ibland nämner man ordet »standard» utan närmare specifikationer.

Troligen gäller om hela Nordsverige vad hushållningssällskapet i Väster-

norrlands län anför: »Förhållandena inom länets skilda delar äro mycket växlande — byggnadskostnaderna äro ungefär dubbelt så höga i de dyraste trakterna som i vissa skogs- och småbrukartrakter». Detsamma gäller antagligen även om standarden. Hus torde samtidigt byggas enligt helt olika krav.

»I ett eller annat fall bad eller dusch», skriver egnahemsdirektören i Härnösand, något som han ensam i länet omnämner.

Från Jämtlands län finnes endast egnahemsdirektörens svar. Hans mening är att materialpriset inverkat mest, därefter arbetslönerna och i tredje hand standardhöjningen. »Den högre bostadsstandard på landsbygden förekommer framför allt i rena bostadslägenheter, men har även fått insteg å jordbruksfastigheter.» — Vad angår ekonomibyggnader är alltså byggnads sättet tämligen enkelt och den enda anordning, som »— — — bidragit till en ökning i totala byggnadskostnaden, torde vara indragning av vatten samt anordning av vattenhoar.»

De två nordligaste länen äro mycket ojämnt representerade. Västerbotten bidrager blott med 2 svar, Norrbotten med 26. De två förstnämnda ange att standardhöjning i andra hand efter arbetskostnaden bidragit till fördyringen.

Från Norrbotten föreligger en brokig samling svar. Representanten för stiftets förvaltning i Luleå nämner främst bland de kostnadsstegrande faktorerna: »Fordringarna på högre bostadsstandard genom inledning av centralvärme m. fl. bekvämligheter.» Därefter sätter han kraven på husdjurshygien och rationella anordningar i ekonomibyggnaderna. »Ladugårdarna byggas numera större och rymligare med kyl- och kokrum, vattenledning m. m.»

I regel anser man däremot, att det är arbetet och materialen som mest fördyrat byggnadsverksamheten, medan standardstegringen ofta omnämnes i förbigående och i ganska svävande ordalag. Från Älvsbyn skriver man: »Vad privata bostadsbyggen beträffar, kan man knappast tala om några ökade krav på högre standard, med nuvarande kostnader. Detta är endast fallet, då det är fråga om byggnader som uppföras för statsbidrag och upplånta statsmedel, där viss standard föreskrives.»

Att det bostadssociala byggeriet givit incitament till en allmän standardhöjning sägs dock uttryckligt i flera fall. Särskilt är det sådana speciellt norrländska problem som ordentlig grund och isolering man framhåller. Här till kommer vissa till husdjursskötseln hörande moderniteter: kylrum och kokhus t. ex.

II. Högre priser som orsak till kostnadsstegringen.

Det kan väl knappast avgöras med en enkel enkät, huruvida det är förbättringen av byggnadskvaliteten eller stegringen av priserna på arbete och material, som förorsakat största kostnadsstegringen. Påstående står emot påstående, och förslagen till relativ fördelning emellan de två huvudorsakerna skifta starkt.

I sydligaste Sverige (Skåne och Blekinge) i närheten av våra större städer, i Värmlands skogstrakter och i så gott som hela Norrland jämte Dalarna förefaller man att förlägga huvudansvaret på arbetskostnaderna, i övriga trakter snarast på standardhöjningen, inbegripet såväl bättre byggnadssätt som moderna bekvämligheter och rationaliseringsanordningar.

Möjligen skulle man härur kunna utläsa följande: I Skåne samt här och var omkring städerna och på tätbebyggda orter eljest i landet har en modern byggnadsstandard blivit dominerande. Samtidigt och alldeles särskilt under de sistförflutna 2—3 åren har städernas lönesystem trängt ut på landsbygden, och den kostnadsstegring som införande av ackordslistor och mätning vållat, överskuggar, åtminstone i de skrivandes medvetande, den som standardhöjningen förorsakat.

I de avlägsnare och glesare bebodda trakterna av vårt land, där jordbruken äro små och den allmänna inkomststandarden lägre, har man icke, trots en bestämd förbättring, ryckt upp till fullt samma standard på bostäderna och har mera sällan anledning att installera mjölkmaskiner och hissar i ladugårdarna. Däremot har den livliga byggnadsverksamheten i landet medfört brist på den förr tillgängliga, billiga arbetskraften. Samtidigt har tillgången på armar i jordbruket självt också minskats, varför man vid byggena är i större behov av lejd hjälp än eljest. Följden blir, att lönerna för byggnadsarbete — vem som än utfört det — tenderat att stiga upp till närheten av ständernas nivå. Städernas dragningskraft på byggnadsfolk från landet omvittnas i flera fall, oftast från Norrland.

På sina håll utföra dock ännu småbrukarna det mesta av arbetet på sina byggen själva (Värmland, Jämtland), och då kan man få den uppgiften, att det varken är någon märkvärdigt höjd standard eller höga löner som fördyra mest, utan prisstegringen på byggnadsmaterial.

I mellersta Sverige (utom i städernas omedelbara närhet) har standardstegringen måhända varit lika stark som i Sydsverige. Men ackordsprissystemet är ännu blott ett hot, ehuru aktuellt, och den stegring av timlönen på mellan 50 och 100 %, som man konstaterar, kommer i allmänhet icke före standardstegringen som kostnadsfaktor.

Materialprisstegringen förefaller, vad det gäller »gamla» material, knappast ha vållat någon mera påfallande fördyring före den 1 september 1939.

A. Arbetskraftens fördyring.

1. **Byggnadsadministrationen.** En av enkätens frågor lyder: »I vilken utsträckning och för vilka arbeten tillämpas entreprenadssystem?» Nästan alla ha svarat, men flera av svaren på denna fråga återfinnas under en annan rubrik, den som gäller utbredningen av »ackordsprissystemet». Orsaken härtill är att man över hela landet tycks använda ordet »ackord» för delentreprenader. »Sätta på ackord», och »ackordera om», exempelvis murningsarbetet vid ett bygge, betyder alltså just att detta arbetsmoment utföres enligt entreprenadssystem.

Den bild man får av sättet att administrera nybyggen är i korthet: hel- och delentreprenader utbreda sig från städerna och de tätbebyggda slätterna på bekostnad av den äldre metoden att bygga i egen regi. Vissa avsides belägna trakter äro dock ännu tämligen oberörda av denna utveckling. Vanligen är det blott själva arbetet som »utsättes på ackord». Materialet tillhandahåller byggherren. Undantag givas dock, dels vid det allmännas byggnader, då entreprenad kan omfatta även materialanskaffning, dels vid exempelvis sanitära och elektriska installationer.

I Malmöhus län tillämpas entreprenadsystem vid alla nybyggnader och större reparationer. Redan i Kristianstads län är situationen mindre enkel: »Förekommer i regel endast vid större gårdar. Användes sällan för byggnader vid bondgårdar samt i regel aldrig vid småbruk», säger egnahemsdirektören i Kristianstad om entreprenadsystemet. I Blekinge anges däremot nämnda förfarande vara regel vid alla nybyggen. »Men», skriver egnahemsdirektören därstädes, »då entreprenören måste för sina arbetare tillämpa mättningsförfarandet, kan detta system ej hindra kostnadsstegringen.»

Användningen av egen arbetskraft till vissa arbeten behöver icke i och för sig omöjliggöras genom att det kvalificerade byggnadsarbetet utföres av en eller flera entreprenörer. I de sydligaste länen växlar också praxis härvidlag. Medan en boställsnämndsordförande på frågan: »I vilken utsträckning och för vilka arbeten användes lantbrukets egen arbetskraft vid byggen?» helt kort svarar: »Numera ingen», så lämnar en kollega från Lunds stift följande vittnesmål: »Arrendatorerna å alla de boställen som jag omhänderhaft bostadsbyggen att ombestyra hava undantagslöst och välvilligt och uppoffrande biträtt med arbetskraft och utfört körslor, i regel utan att ifrågasätta betalning, tacksamma för att få behövliga byggnadsarbeten utförda och förbilligade». Dessa byggen utföras dock enligt samma uppgiftslämnare på entreprenad.

Vanligen tycks man från entreprenaderna undanta körslor, schaktning och grundgrävning och utföra dessa arbeten med egen arbetskraft.

Samma sak gäller Småland, där försågning av eventuellt eget virke tillkommer, även där arbetet för övrigt lämnas till en enda entreprenör. Så är i regel fallet vid alla byggnader för allmänna ändamål. Enskilda företagare synas däremot fortfarande mestadels bygga i egen regi med anlitande av ortens byggmästare och oorganiserade arbetare. Dock förekommer även anlitande av flera delentreprenörer, som då vanligen betala sina arbetare per timma. Gotland och Öland synas befinna sig på samma punkt i utvecklingen.

Från de västsvenska länen variera uppgifterna starkt. Från Göteborg meddelar sålunda egnahemsdirektören, att entreprenadsystemet tillämpas »i ringa utsträckning. Mest ifråga om snickeriarbeten». Från stiftsförvaltningen heter det däremot, att »hela bygget sättes på entreprenad». Hallands egnahemsdirektör säger, att man icke använder entreprenad, »då ägaren själv eller hans anhöriga äro byggnadskunniga, vilket ej är ovanligt i skogsbygden». Från Skara meddelas om entreprenadsystemet: »Tillämpas praktiskt taget

aldrig vid byggnadsarbeten vid mindre och medelstora gårdar.» Men från Mariestads omgivning heter det: »Entreprenadssystem för arbetskostnaderna tillämpas i regel av privata företagare, medan offentliga i allmänhet utsätta hela byggnadsföretagen på entreprenad.»

I ett par fall försöker man ange en siffra för entreprenadsystemets utbredning. Där egen skog finnes, förutsättes virket bli tillhandahållet i sågat skick, vartill kommer de vanliga förberedelsearbetena i egen regi. Det övriga byggnadsarbetet skulle bli utfört av entreprenörer i 20 % av fallen, skriver Älvsborgs läns södra hushållningssällskap. En annan uppgiftslämnare inom samma krets anger siffran 75 % (av såväl bostadshus som ladugårdar). Egna-hemsdirektören i Karlstad meddelar i sin tur, att entreprenadssystem tillämpats »i 10 % av de undersökta fallen». — Det är, som man härav ser, omöjligt att få en fullt klar uppfattning av förhållandena. Tydligt existera både den äldre och den modernare administrationsmetoden sida vid sida jämte en rad av övergångsformer dem emellan, beroende på vad byggherren kan leverera själv av byggnadsmaterial och eget arbete.

I Mälardalen och Östergötland är utvecklingen redan hunnen något längre. Från Stockholms län skriver hushållningssällskapet: »Numera är entreprenaden den vanliga avtalsformen.» Alla ärkestiftets prästboställen byggas enligt detta system, och i Södermanland gäller detsamma »för alla arbeten med undantag för vissa reparationsarbeten, där en något så när exakt kostnadsberäkning är svår att utföra». I allmänhet anlitar man då olika entreprenörer för de olika slagen av arbete. I Östergötland anses 80—90 % av alla byggnadsföretag tillkomma på detta sätt. Entreprenaderna omfatta »centralvärme- och sanitetsanläggningar, vatten- och avloppsledningar, elektriska installationer, målning samt murnings- och träarbeten».

I egen regi utför man ofta slagning av cementtegel i dessa trakter.

Något mindre utbredning synes entreprenadsystemet ha i Örebro och Västmanlands län. De publika byggena och en del större enskilda byggas på ovan beskrivet sätt, men icke så ofta de mindre gårdarna.

I Dalarna återfinnes enligt hushållningssällskapets skildring ännu det äldre systemet, då en byggnadskunnig byggherre med någon hantverkares hjälp utför hela sin byggnad. Bredvid detta förekommer dock även, att enskilda tillhandahålla materialet men lämna hela byggnadsarbetet till en eller flera entreprenörer. Slutligen är det vanligt att hel entreprenad tillämpas vid byggen, tillhörande kommunala eller andra allmänna inrättningar. Här förekomma alltså alla metoderna.

Från Gävleborgs län föreligga många skiljaktiga uppgifter, väl beroende på att man även här tillämpar de olika systemen bredvid varandra. »Byggnadsarbeten på landsbygden sker för det mesta efter timpennning», skriver en av hushållningssällskapets ordsmeddelare. Därvid förutsätter han utan att anse sig behöva nämna det, att det är byggherren själv som anställt arbetarna. För vissa murnings- och cementeringsarbeten säger en annan, att entreprenad brukas. En tredje tillfogar rörledningar och elektrisk installation.

Jämtlands egenahemsdirektör tillägger för sin trakt, att »då det gäller bostadslägenheter och byggnader på det bostadssociala området, utlämnas ofta träarbetet på entreprenad». Själv utför man »hantlangning, taktäckning, där spån användes, grundgrävning och träarbeten samt delvis transporter».

I Västerbottens län anger man siffran 30—40 % för den egna arbetsinsatsen vid egenahems- och andra »ej statligt belånade» småbruk. I Härnösand uppskattar man de självägande böndernas insats till mellan 25 och 60 % av byggnadsarbetet. På de ecklesiastiska boställena är entreprenadsystemet genomgående även här. I Norrbotten uppges betongarbetet vid ladugårdar, värmeanläggningarna och den elektriska installationen lämnas bort. De talrika bygdemeddelarna från Tornedalen och det inre av övre Norrbotten ange däremot, att man sällan använder entreprenadsystem här.

En av hushållningssällskapets meddelare i Norrbotten nämner, att när en byggherre lämnat bort sitt bygge på entreprenad, händer det att han själv sedan kan få plats som arbetare vid bygget.

2. Dag- och timlönen. Lönekostnaden vid byggnadsarbete på landsbygden har stigit av två skäl:

a) man förbrukar mer och bättre kvalificerat arbete när man bygger nu än förr;

b) byggnadsarbetarnas löner har stigit.

Den första punkten har behandlats i ett föregående sammanhang. Vad lönestegringen beträffar faller den i två kategorier: högre timlön och ökad utbredning av ackordsarbete. Timlönestegringen har skett successivt sedan depressionsbotten 1932—33. Det gäller förändringar på mellan 50 % och 100 %, eller från 60—90 öre per timme till 105—145 öre. Med den ringa utbredning som ackordsbetalningen haft ända till de 2—3 sista åren, måste timbetalningens höjning ha betytt betydligt mera för den allmänna fördyringen av arbetet än ackordssystemet.

Att byggnadsarbete utföres av dagavlönade lejda hantverkare i husbondens kost, förefaller av detta material att vara allmänt bortlagt. På Gotland nämner man, att systemet håller på att försvinna.

Jämtlands hushållningssällskap räknar även med *daglön* för byggnadsarbetare. Men tydligen avses icke arbetare i husbondes kost.

För övrigt är det *timlönen* för snickare, timmermän, murare o. s. v., som man räknar med. De lokala variationerna äro små. Utgångsläget anges i över hälften av de fall då exakta siffror meddelas, till 60—65 öre per timme. Ungefär samma antal observatörer markera toppunkten med 120—125 öre.

Materialet är alltför knapphändigt och ojämnt för att medge några regionala betraktelser. Dock är att märka, att timlönen i Norrland snarast ligger över medeltalet, i Skåne och Östergötland under.

I enkäten begärdes förslag till sänkande av byggnadskostnaderna, bl. a. eventuellt genom reformer av lönesystemet. Där man endast har erfarenhet av timlön, blir också denna förmål för kritik. »Om de yrkesskickliga finge

högre betalning än de ej yrkeskunniga, torde detta medföra strävan att utbildas sig», skriver jordbrukskonsulenten i Karlstad.

Det allt överskuggande hotet mot landsbygdens byggnadsverksamhet är ju ackordslistornas prissättning. Timlön ter sig därför som det bästa alternativet för många. Om lörens höjd har man däremot olika meningar. Hushållningssillet i Västmanland, där timavlönning dominerar helt, anser det utslutet att minska arbetskostnaden genom en lönesänkning, »då byggnadslönerna på landet äro lägre än i städer och samhällen». I Skaraborgs län, där ackordsbetalning ej tillämpats hittills, anses en lönesänkning knappast vara önskvärd för lantbrukets del, även om den vore möjlig. Den skickliga arbetskraften dras till städerna redan med nuvarande löneskillnad mellan land och stad. »Timlönen är ej oskälig, blott vi slipper ackorden», säger en norrbottnig.

I motsats till de citerade svaren står ett antal, som önskar att byggnadsarbetarnas timlön skall jämföras med andra säsongarbetares, såsom vägarbetarnas (i Värmland ha de 93 öre, byggnadsarbetarna 145 öre), eller med lantarbetarnas. »Så länge organisationsrätten för arbetarna är fri, lär icke heller nedpressning av byggnadsarbetarnas löner erbjuda framkomlig väg för att nedbringa byggnadskostnaderna på landsbygden», skriver en agronom i Norrbottens hushållningssällskap. Ackordsbetalning tillämpas icke i denne meddelares område. Som alternativ till denna utjämning anger man i några fall en allmän höjning av jordbrukets räntabilitet och av de däri arbetandes standard, så att den stora löneklyftan utjämnas den vägen.

3. Ackordssystemet. Reformförslagen bli emellertid både flera och mera överlagda då det gäller att bemästra ackordssystemet, där det vunnit insteg eller håller på att göra det.

Enligt de givna uppgifterna fördyrar mätningssystemets införande arbetskostnaden med c:a 100 %. Följden är att man i vissa trakter varit ur stånd att bygga och renovera på landet. Enligt Blekinges hushållningssällskap skulle sålunda 50 % av alla byggen, som bort komma till under de sista 10—15 åren, ha förblivit ojordade.

På Gotland, där ackordssystemet ännu ej vunnit fast fot, skriver man, att om så skedde, skulle det vara »ett dråpslag» mot all byggnadsverksamhet där.

Enkätens skildringar äro på denna punkt relativt utförliga och värtaliga. Man får en känsla av att vi befinna oss i ett dramatiskt skede i landsbygdens byggnadsutveckling. Den allbekanta bostadskravdiskussionen och den allmänna standardhöjningen i landet ha nått och jämt hunnit sätta spår i landsbygdens bostadskrav och byggnadsvanor. Just då möter denna tendens till livlig byggnadsverksamhet ett till synes oöverstigligt hinder i den organiserade arbetskraftens lönekrav, som vill tillämpa samma lönesystem på landet som i staden.

Situationen var när enkäten gjordes i korthet denna: Ackordssystemet har helt slagit igenom i Malmöhus län och från 1939 delvis också i Kristianstads.

Från Västkusten komma motstridande uppgifter: »numera i avsevärd omfattning i hela kustlandet», hävdas i ett svar från Halmstad. »I få fall — man bygger nämligen icke om det måste bli till ackordspris», meddelar ett annat. Omkring Göteborg och alla samhällen överhuvud taget tränger mätningen fram. På den rena landsbygden har den däremot icke förekommit i Västergötland eller Värmland annat än i undantagsfall.

I Småland har ackordsbetalning ännu ej kommit till användning annat än i enstaka fall i närheten av städer och samhällen. Men systemet är enligt uppgift »i tilltagande» här liksom i angränsande län.

I Östsvrige är situationen denna: Omkring Stockholm är ackordspris-systemet allena rådande. Därifrån har det spritt sig mera i Södermanland än i Uppland, förefaller det. I Uppsala län känner egnahemsdirektören intet fall av ackordsbetalning vid egnahemsbyggen. I Östergötland utbreder sig mätningen från städerna, men hade vid enkätens besvarande icke hunnit öva något inflytande på då färdiga byggnaders kostnad.

Från Nordsverige äro rapporterna eniga om att ackorden ännu blott varit ett hot för landsbygdens byggnadsverksamhet. De enda undantagen utgöra några svar från kustlandet, där det heter att ackordsbetalning kräves i en sig vidgande ring omkring städer och köpingar, såsom Boden, Bollnäs, Piteå m. fl. Ett par mil nämnes som radie i dessa cirklar. Det omvittnas härifrån liksom från Skåne, att mätning kunnat påtvingas efteråt, sedan byggnaden färdigställts enligt annat avtal. Särskilt är det vid det allmännas byggen som ackordsbetalning börjat krävas.

En betydlig oklarhet råder emellertid i många svar. Sålunda anser man i några fall att betalningsfrågan är utagerad, sedan man nämnt, att arbetena utföras av entreprenörer. Från Hudiksvallstrakten skriver exempelvis en Gillesordförande angående ackordsfrågan: »Sådant överlämnar man åt entreprenören.»

4. Reformförslag. Förslagen att råda bot för den prohibitiva lönekostnad som ofta anses bli följden av att mätningssystemet i dess nuvarande form tillämpas på landsbygden äro av flera slag. Först och främst önska många, som förut nämnts, att ackordsbetalningen helt slopas. Ännu vanligare är dock förslaget om andra för landsbygdens förhållanden avpassade ackordslistor. Det framhålles att ladugårds- och logbyggnader ej kräva samma tidsödande noggrannhet i utförandet av alla detaljer. Därför borde en arbetare kunna uppnå tillfredsställande dagsinkomst med lägre ackordssatser. Det citeras drastiska exempel på vart det nuvarande systemet leder. I Skåne har dagsinkomsten för snickare, som hänga upp logdörrar, i något fall uppgetts vara 40 kronor.

Egnahemsdirektören i Södermanland anser att företagaren bör få bestämma, vilka arbeten som skola utföras efter avtalsenlig timlön eller efter mätningstaxa. Taxorna böra omarbetas och en viss procentuell sänkning medgivas då det är fråga om landsbygdsbebyggelse. »När ackordslista nästa gång

skall göras upp, bör denna icke bestämmas av enbart byggnadsarbetare och byggmästare, utan lantbrukarna böra också deltaga såsom en viktig medbestämmande part. Lantbrukarnas intressen få väl tillvaratagas av någon av lantbrukarnas organisationer». Det är egnahemsdirektören i Kristianstad som ställer detta förslag. »Från byggmästarhåll framhålles att mätningssystem över huvud är att föredraga framför timlön, dock i allmänhet icke för reparationsarbeten», heter det i ett annat svar.

Särskilt äro taxorna vid uppsättning av monteringsfärdiga trähus i behov av revidering, sägs det från ett par håll i samma trakt. »Om en byggmästare eller den montör, som vid träfärdiga hus fritt tillhandahålles av firman och vars ersättning sålunda ingår i inköpspriset, deltar i arbetet, tillfaller deras insats övriga organiserade arbetare. Detta fördyrar på obehörigt sätt och drabbar därtill huvudsakligen mindre företag, egnahemsbyggen o. d. Rättelse av detta missförhållande bör ske, så att byggmästare, montör, egnahemsägare, hans familj eller nära anhörig eller annan, som vill stå honom till hjälp, skola äga rätt att deltaga i arbetet och att värdet av deras insats icke får tillfalla övriga arbetare».

I olika formuleringar kräves brytande av de organiserade byggnadsarbetarnas monopol, så att dels en arbetare vid ett bygge får utföra olika slag av där förekommande arbete, dels byggherren själv eller andra medhjälpare får medverka i enklare uppgifter.

Bland alla som rekommenderat att arbetskostnaderna »anpassas efter landsbygdens ekonomiska möjligheter» är det ganska få, som ge konkreta förslag om hur det skall utföras. Medan 11 svar tydligt förorda införande av nya ackordslistor, med eller utan samtidig nedprutning av timlönen, är det c:a 15 som säga, att mätningen »icke passar» på landet och måste bort, eller mera allmänt att monopolet måste brytas eller förhindras, mera »eget arbete» komma till heders och lönenivån utjämnas mellan lantarbetare, respektive småbrukare och stadsnäringsar i allmänhet, däribland byggnadsfackets anställda. Mot denna majoritet av uttalande för en lönerrevision i en eller annan form, stå de redan tidigare nämnda fåtaligare kraven på ett enhetligt pris på byggnadsarbetskraften i stad och på land, emedan landet eljest blir utan.

»Utvecklingen torde ovevkligen gå i den riktningen, att all verkligt yrkeskunnig arbetskraft organiseras, på landet såväl som i städer och samhällen», skriver hushållningssällskapet i Växjö. »Man lär därför icke i framtiden kunna räkna med att byggnadsarbetarna på landet skola nöja sig med väsentligt lägre dagsinkomster än deras yrkesbröder i städerna. För byggnader på landet, särskilt djurstallar och foderrum, bör emellertid enklare byggnads sätt kunna användas än för stadshus. Större arbetskvanitet bör därför kunna medhinnas per tidsenhet, och ackordssatsen borde därför kunna sättas lägre, exempelvis per kvm väggyta, utan att dagförtjänsten blir mindre än vid byggnadsarbete i staden».

5. **Säsingutjämnin**. Kan man minska byggnadskostnaderna genom säsongutjämnin? frågas det i formuläret. Härpå ges naturligt nog olika svar i landets norra och sydligare delar. Som ett exempel på hur ofullständiga de inkomna svaren äro, får man kanske betrakta det förhållandet att intet av de 9 svaren från de 3 sydligaste länen (bland vilka dock ingå svaren från samtliga 3 egnahemsdirektörer och 2 av hushållningssällskapen) alls nämner säsongproblemet.

Från distriktet norr härom, Småland och öarna, föreligga 2 yttranden. Egnahemsdirektören i norra Kalmar län skriver: »Det byggnadsarbete som utföres under den kallare årstiden, blir i regel dyrast, men genom att byggnadsarbetet kan fortlöpa under hela året, böra ju tim- och ackordsprisen kunna minskas något.»

Gotlands läns hushållningssällskap anger, att säsongutjämnin visserligen gör sig märkbar även på landsbygden, men att den inte där för den direkta byggnadsverksamheten kan drivas så långt som i städerna.

Två västsvenska svar anse att säsongutjämnin ej kan åstadkomma någon kostnadsbesparing. I ett av dem påpekas, att ladugårdsbyggena måste utföras sommartid, medan djuren äro på bete.

Det mest positiva uttalandet gör egnahemsdirektören i Vänersborg. Om den som tänker bygga »fick fullständiga entreprenadhandlingar genom den föreslagna byggnadskonsulenten, skulle man kunna anpassa såväl materialanskaffning som arbetsutförande bättre efter årstid och tillgång till arbetskraft».

Från länen kring Stockholm äro 4 uttalanden bestämt för möjligheten att nå kostnadssänkning genom säsongutjämnin. »Intet arbete vid byggnadsföretag, knappast ens målning, kan längre anses som säsongarbete», anser egnahemsdirektören i Södermanland. Arbete under vintermånaderna föreslås betalt med billigare taxa.

Egnahemsdirektören i Uppsala län påpekar, att säsongutjämnin är önskvärd, »då en byggnadsarbetare med timpenning av 1.25 kronor icke uppnår mer än 1500 kronor i årsinkomst».

Häremot strider alla tre yttrandena från Östergötland. De konstatera kort och gott, att man intet kan åstadkomma på denna väg.

Återstå Dalarna och Norrland. De få som tagit upp frågan, svara att klimatet lägger hinder i vägen för några reformer här.

Säsongutjämnin skulle väl kunna tänkas verka sänkande på kostnaderna på två vägar. 1. Den lejda arbetskraften skulle kunna förmås att gå för billigare tim- och ackordsbetalning, om den finge sysselsättning större del av året än vad nu är fallet. 2. Mera » eget arbete » skulle kunna användas, om man kunde utföra flera arbetsmoment under den kallare årstiden, då lantbruket icke kräver alla tillgängliga armar på en gård.

När förslagsställare vilja nedbringa arbetskostnaderna på de två ovan nämnda sätten: lägre löner och mera eget arbete, skulle man kanske väntat en mera djupgående diskussion bl. a. av säsongproblemet.

B. Materialets fördyring.

Rundfrågan ger knappast någon klar belysning av materialkostnadernas roll för kostnadsstegringen. Större utlägg för materialköp nu än för 15 år sedan äro allmänt konstaterade. Dessa bero emellertid på flera skilda orsaker:

1. En högre standard har dragit med sig nya, aldrig förr brukade byggnadsråvaror och färdigfabrikat, såsom cement, eternit, sanitets- och ledningsmaterial, värmepannor, hydroforer, rostfria diskbänkar m. m. (Behandlingen av denna punkt, se ovan under standardhöjningen!)

2. Genom byggnadssättets komplicering, byggnadsfackets »monopolsträvanden» och jordbrukets brist på arbetskraft ha lantbrukarna behov av att köpa även sådana råvaror i färdigt skick, som de tidigare kunnat förfärdiga hemma.

3. Priserna ha stigit på både gamla och nya material.

Det är endast den sista punkten som skall behandlas här. I frågeformuläret sattes den 1 september 1939 som periodgräns, och det begäres upplysning om det inbördes styrkeförhållandet mellan de kostnadsstegrande faktorerna före och efter denna tidpunkt.

Om en sak råder fullständig enighet: efter krigsutbrottet har materialprisstegringen betytt mer än någon annan faktor för byggnadskostnadernas stegring, men denna verkan har i allmänhet varit stark nog att — givetvis understödd av arbetarbrist och andra av krisen föranledda dispositionsrubbningar — förhindra all nybyggnad. Ingen nämner något om transportsvårigheterna under det sistförflutna året och deras inverkan.

Om prisstegringens styrka föreligga olika uppgifter. I de trakter, där man, som förut nämnts, allmänt framhäver antingen arbetslönestegringens eller standardhöjningens dominerande betydelse, kommer materialpriset i skymundan. Så exempelvis i svaret från egnahemsdirektören i Uppsala län, där det heter, »att jämfört med vad den nya byggnadstypens införande betytt av fördyring har stegringen av priserna på cement, järn, spik, färger, olja m. m.» icke inverkat mycket. Detta gäller före krigsutbrottet. För tiden efteråt saknas erfarenhet, skriver han, »då byggnadsarbetet ställts på framtiden».

I absoluta termer varierar priset förhöjningen på ett mera slumpartat sätt i de uppskattningar man givit. I de östsvenska landskapen anges en fördyring av mellan 10 och 40 % ha ägt rum före kriget, c:a 15 % efter. I Göteborg uppskattas prishöjningen blott till 8—10 % före kriget. Järnets fördyring anges ofta till 100 % och priset på spik uppges på några håll ha blivit fördubblat efter krigsutbrottet. Om trävarorna ges olika besked. Göteborg m. fl. orter ange: ingen väsentlig förändring fram till sommaren 1939. Östergötlands läns egnahemsdirektör säger att trävarorna blivit 40—50 % dyrare mellan 1935 och 1939. Dessa varierande uppgifter torde ofta vara tagna ur minnet eller tillkomna på en höft.

Mera allmänt hållna uttalanden inrymma ofta mera av intresse. Så skriver en av Norrbottens lokalmeddelare på tal om materialpriserna, att de ha stigit över lag, men att detta uppväges av bättre kvalitet. Han omnämner »ofördel-

aktiga inköp, frånvaro av kännedom om val av lämplig vara o. d.» såsom varande de allvarliga bristerna.

Var botemedlen mot materialfördyringen äro att hämta, beror på hur man i varje särskilt fall anser, att den har tillkommit. I ovan anförda svar anses möjligt att sänka kostnaden genom anordning av någon form av samköp eller materialvägledning. Förslagen härom äro mycket talrika. »Förkortning av vägarna mellan byggnadsmaterialsproducenter och byggherrar», rekommenderar Malmöhus egnahemsnämnd. »Lantmännens föreningsrörelse bör snart anses äga möjlighet att verksamt reformera byggnadsverksamheten på landsbygden, exempelvis genom inrättandet av centrala distributionskontor för vissa standardtillverkade byggnadsartiklar», skriver egnahemsdirektören i Västerås. Standardisering av materialen framhålles i 13 svar, kollektiva inköpsmetoder i 10. Jämtlands läns egnahemsdirektör är ensam om att tvivla på samköpens nytta. Avstånden mellan avnämarna lägga hinder i vägen. Han omnämner dock, att man redan praktiserat metoden vid vissa bostadssociala byggen i en del kommuner. De kollektiva inköpen kunna gärna stå under statlig regi, anser man i Skåne. Eljest är det lantmannaföreningarna man tänker sig som organ.

Längst går egnahemsdirektören i Kristianstads län, vilken förklarar: »Vidkommande byggnadsmaterial böra lantbrukarna genom sina sammanslutningar (gärna med statens hjälp) försöka pressa ned priserna. Det bör ligga i statsmakternas intresse att vissa sammanslutningar, som f. n. ha monopol att tillhandahålla byggnadsmaterial (cement, kalk, träfiberplattor, vissa järnvaror m. m.), icke utnyttja sin monopolställning till förfång för den allmänhet, som måste använda nämnda materialier. Standardisering av vissa byggnadsdelar och i vissa fall av hela byggnadselement, t. ex. väggar, takstolar, båsollar i ladugårdar m. m. skulle säkerligen i viss mån bidra till att sänka byggnadskostnaderna.»

3. Sammanfattning av de framställda förslagen.

Frågeformulär B lämnade en hel foliosidas utrymme för svar på följande fråga: »Vad kan enligt Eder mening åtgöras för att sänka byggnadskostnaderna på landsbygden?»

Majoriteten av de svarande har kommit med något eller några positiva förslag, även om det nog måste sägas, att denna sida av enkäten blivit ojämnare behandlad än den deskriptiva. Några av meddelarna utifrån bygderna ha lämnat frågan alldeles obesvarad (5 st.) och några ha direkt sagt ifrån, att de icke se några utvägar att bygga billigare (3 st.). Någon påpekar, att byggnadssituationen i hans trakt så intimt sammanhänger med den totala konjunkturutvecklingen, att isolerade ingrepp icke torde kunna få någon större verkan.

En ganska stor grupp av svar från olika delar av landet utmynna i den slutsatsen, att en varaktig lösning av landsbygdens byggnadsfråga förutsätter en utjämning av skillnaden mellan stadsnäringarnas och jordbrukets lön-

samhet. Detta uttrycktes antingen så att lantbefolkningens inkomststandard måste höjas eller att stadsbefolkningens måste sänkas.

De förslag, som taga sikte på reformer på det egentliga byggnadsområdet, falla i två grupper: de som avse standardhöjningen och de som avse prishöjningen. Huvuddelen av dem som svarat tillhör den senare gruppen.

Ur ett 10-tal svar kan man direkt eller indirekt utläsa, att den som fört pennan anser den nutida *byggnadsstandard* på landet alltför hög, d. v. s. alltför dyr för att kunna bibehållas. De konkreta förslagen till förenkling äro dock ytterst sparsamma; det är knappast mer än den onödigt stora volymen, särskilt i ekonomihusen, man kan ta fasta på.

Huvudintrycket är, att en stark majoritet önskar fortsätta på den inslagna vägen mot högre bostadsstandard och rationaliserade ekonomibyggnader på landet.

Återstår frågan, hur *priset* för dessa byggen skall kunna bli lägre:

1. Ekonomisera bättre, dels genom större insikter hos byggherrarna, dels genom bättre arbetsteknik och yrkesskicklighet hos dem som utföra arbetet.

2. Begränsning av arbetskostnaderna: genom användning av eget arbete till förberedelse- och hantlangningsarbete; genom byggnadsarbetets fortgång året runt skulle tim- och ackordslön kunna reduceras utan att arbetarna bleve sämre ställda, genom övergång till speciella ackordslistor för lantmannabyggnader; genom mer användning av fabrikstillverkade byggnadsdetaljer eller monteringsfärdiga hus.

3. Inköp av material skulle kunna ordnas centralt genom lantmännens ekonomiska föreningar. Standardisering och kontroll av material anses kunna verka förbilligande och förbättrande.

För vissa ovan uppräknade reformer fordras det betydliga omdaningar av bestående förhållanden. Det finns också de, som kräva statsingripande mot hävdvunna friheter. Medan någon önskar förbud mot fackföreningar, vill en annan ha statlig vetorätt mot dåliga hus.

Om en sak är man sällsynt enig: det behövs *upplysning i byggnadsfrågor och utbildning av byggnadsfolk på landsbygden*. Konkreta förslag till organisering av båda dessa pedagogiska verksamhetsgrenar lämnas; för att ge råd och hjälp i byggnadsfrågor föreslås att byggnadskonsulenter bli anställda i varje län, och för att utbilda byggnadsfackets anställda föreslår man kurser och yrkesskolning för både de äldre och nykomlingarna i facket.

Enkäten avsåg nybyggnader och kostnaden härför. Frågan om *reparation och modernisering av landsbygdens redan befintliga byggnadsbestånd* har därför ej behandlats annat än undantagsvis. Det är dock av intresse att man i några svar tar upp problemet i samband med förslagen att förbilliga byggnadskostnaderna.

Stiftsjägmästaren i Linköping svarar på frågan 3: »Reparera och ombygga gamla hus. Nybyggnad tillgripes ofta i tid och otid. Vid en ombyggnad av

ett äldre bostadshus kan köket i de flesta fall göras fullt modernt, och det är det viktigaste i ett lanthem.»

Av samma mening är en annan förslagsställare från samma län: »Enligt min mening borde gamla bostäder oftare än som sker ombyggas i stället för att rivas. Bekvämligheten blir visserligen då ej så stor, men detta pretenderar man ju ej heller på då det gäller gamla hus; man får i regel starka hus, trevliga, som fylla anspråken i många år framåt, för halva kostnaden.»

Kopparbergs läns hushållningssällskap skriver: »Jordbrukets byggnadsbestånd är i mycket betydande omfattning i behov av renovering och modernisering, dels för åstadkommande av arbetsbesparing, dels ock för att särskilt djurstallarna skola i hygieniskt hänseende komma att motsvara nutida fordringar. Framhållas må även, att renoveringen och moderniseringen av jordbrukets äldre byggnadsbestånd på grund av dess stora förekomst kräver otroligt mycket mera arbete och kostnader än det förhållandevis ringa antalet nybyggnader.»

Om finansieringsfrågan begärdes intet yttrande. Blott ett par svarande ha till de kostnadssänkande förslagen fogat: »Billiga räntor» (Älvsborgs läns södra del), billiga byggnadslån» (Gnarp, Gävleborgs län).

En av de uppgiftslämnare, vilkas svar insänts genom hushållningssällskapet i Luleå, önskar »subventionssystemet — som nu tillämpas för uppförande av boningshus hos de mindre jordbruken — utsträckt till att gälla även ekonomibyggnader».

KAPITEL 13.

Rådgivning i landsbygdens byggnadsfrågor.

Under de senaste årtiondena har byggnadssättet på landsbygden undergått en mycket betydande omvandling. De i ett tidigare kapitel refererade svaren på de sakkunnigas rundskrivelse angående byggnadskostnaderna på landsbygden ge ett mycket starkt uttryck för denna förändring. I ett betydande antal av svaren utpekas denna standardförskjutning som den allra viktigaste orsaken till den kostnadsstegring, som ägt rum. Nya byggnadsmaterial ha sålunda kommit till användning, byggnadskonstruktionerna ha förändrats, man bygger på ett helt annat sätt än tidigare och stora krav ställas ur hygieniska och andra synpunkter, vatten-, värme- och avloppsledningar utföras, en förbättrad byggnadsteknik tages i anspråk och bättre isolering mot fukt och väta eftersträvas. I en mångfald avseenden kommer den inträdda förändringen till synes.

Denna förändring har även fört med sig krav på större yrkesskicklighet hos alla dem, som ha med byggandet att göra och alstrat ett mycket stort behov av rådgivning och vägledning i byggnadsfrågor. Svaren på de sakkunnigas rundskrivelse angående byggnadskostnaderna på landsbygden framhålla nästan enstämmigt dessa båda omständigheter.

Behovet av rådgivning har varit kännbart för alla institutioner och sammanslutningar, som haft någon beröring med landsbygdens byggnadsproblem. Många försök att tillfredsställa detsamma ha också gjorts, ehuru detta arbete hittills på grund av alltför stor splittring knappast kan anses ha varit helt framgångsrikt. Flertalet hushållningssällskap ha sålunda anställt en byggnadskonsulent eller vidtagit andra anstalter för att kunna erbjuda en viss rådgivning i byggnadsfrågor. Ofta har detta ordnats genom avtal med någon praktiserande arkitekt eller byggnadstekniker. I betydande utsträckning ha även hushållningssällskapens jordbrukskonsulenter fått lämna råd angående utförandet av ladugårds-, gödselstads- och urinbrunnsanläggningar. Det är inte säkert, att dessa i jordbruksfrågor i allmänhet väl förfarna personer alltid besuttit tillräcklig byggnadsteknisk sakkunskap, t. ex. i betongfrågor. Många gånger torde arrangemanget likväl varit till stor nytta.

För byggandet å de ecklesiastika egendomarna, vilka stå under stiftsnämndernas förvaltning, ha stiftsjägmästarna eller andra tjänstemän ofta fått tjänstgöra som byggnadsexperter. — Domänstyrelsen har genom sin byggnadsbyrå tillhandagått arrendatorerna på kronoegendomarna med ritningar och upplysningar i byggnadsfrågor. — Egnahemsstyrelsens arkitekter ha bl. a. utfört vissa typritningar för egnahemsbyggnader m. m. Under styrelsen

ligger numera uppförandet av byggnader å arrendeegnahemmen. Förändringar i egnahemsorganisationen ha medfört, att någon enhetlig praxis för handläggningen av byggnadsfrågor knappast ännu hunnit utbildas. I en del fall torde de lokala organen — egnahemsnämnderna i de olika länen — ha varit initiativtagande, i andra har behandlingen utgått från egnahemsstyrelsen. — För boningshusbyggandet har Samfundets för hembygdsvård verksamhet spelat en viss roll. Samfundet har genom kurser m. m. bedrivit en icke oviktig upplysningsverksamhet. Därjämte ha såväl ett antal praktiserande arkitekter som vissa materialleverantörer ägnat sig åt rådgivning i byggnadsfrågor. Om de förra torde kunna sägas, att de endast sällan ägt en fullt tillfredsställande orientering i såväl byggnadstekniska som jordbruksekonomiska frågor, vilka båda ha lika stor betydelse för byggandet på landsbygden. Materialfirmornas upplysningsverksamhet har icke saknat betydelse men knappast alltid uppfyllt strängare krav på opartisk vägledning i valet mellan olika material.

Generellt torde kunna sägas, att den rådgivningsverksamhet, som funnits i olika former, för vilka här endast en ytterst summarisk översikt kunnat lämnas, icke helt kunnat tillfredsställa föreliggande behov. Som redan framhållits har säkerligen den stora splittringen starkt bidragit härtill. Därjämte har även den omständigheten inverkat, att de råd, som lämnats, icke alltid helt motsvarat de krav, som man kunnat ställa på dem. Det har t. o. m. från offentliga institutioners sida utfärdats rekommendationer för typritningar, vilka den dag som är icke förtjäna ett fullgott betyg. Därjämte har rådgivningen åtminstone på sina håll fått ett sannolikt knappast befogat rykte om sig att närmast verka fördyrande på byggandet genom uppställandet av alltför höga standardkrav i olika hänseenden.

Rådgivningens uppgift. En närmare precisering av rådgivningens uppgifter synes här vara på sin plats.

En mycket viktig angelägenhet är härvidlag en verksamhet, som tar sikte på att lämna vederhäftiga upplysningar rörande olika byggnadsmaterials egenskaper och användningssätt. Det stora antal nya material, som under senare år börjat användas, gör en dylik upplysningsverksamhet i mycket hög grad påkallad. Detta är närmast en byggnadsteknisk uppgift. Materialens lämplighet för olika ändamål kan emellertid icke enbart bedömas ur tekniska synpunkter utan fordrar jämväl överväganden av annan art, exempelvis husdjurshygieniska.

Ej mindre viktig är en upplysning i byggnadstekniska frågor. En sådan bör omfatta bl. a. olika konstruktioners rätta utförande, hur isolering mot fukt och väta skall åstadkommas, samt anläggandet av värme-, vatten- och avloppsledningar m. m. I ett betydande antal fall kan säkert genom en sådan rådgivning stora värden vinnas. Olika konstruktioner torde nu nämligen mycket ofta utföras efter sedan gammalt brukliga metoder eller mycket otillfredsställande beräkningar. Det är sålunda icke ovanligt, att byggnader utföras helt utan ritningar eller utan att uppgjorda ritningar följas. Icke ens för sådan

byggnadsverksamhet, vilken kommit till stånd med hjälp av offentliga bidrag eller lån, har krav på ett riktigt utförande ställts. Det är de sakkunnigas förvisning, att en god rådgivning på detta område skall kunna bidra till att åstadkomma icke endast kvalitativt bättre byggnader, än de som nu många gånger uppföras, utan även byggnader, som samtidigt äro tekniskt bättre och billigare. Den verksamhet, som Lantmännens byggnadsförening i Lund bedrivit, har lämnat flera exempel, i vilka detta varit fallet. De tekniska utredningar, som på de sakkunnigas uppdrag utförts rörande bjälklags- och väggkonstruktioner för stadsfastigheter, ha givit vid handen, att kostnadsbesparingar uppgående till ett par procent av de totala byggnadskostnaderna för sådana fastigheter med lätthet kunna vinnas genom ett riktigt utnyttjande av nämnda beräkningars resultat. Om detta är fallet för stadsfastigheternas vidkommande, för vilka sedan lång tid tillbaka mycket betydande resurser använts för lösande av konstruktionsproblemen, måste besparingsmöjligheterna sannolikt vara långt större för landsbygdens byggnadsproblem, vilka hittills endast angripits med mycket blygsammare medel.

Ett tredje område för upplysningsverksamheten utgöra planlösningsproblemen. Häre inrymmes icke endast en riktig avvägning och placering av utrymmen för olika ändamål i såväl boningshus som ekonomibyggnader utan även byggnadernas anpassning till jordbruksdriftens behov. Dessa frågor torde knappast tillräckligt behärskas av vare sig byggnadstekniker eller jordbruksexperter. Den sakkunskap, som bägge dessa kategorier besitta, är för desamma erforderlig.

Slutligen kan ifrågasättas huruvida icke varje större om- eller nybyggnad på en brukningsdel borde föranleda en omprövning av jordbrukets inriktning på gården ifråga. När större kapital skall nedläggas i byggnader, är det sålunda önskvärdt, att icke endast möjligheterna att förränta detta kapital utan även bästa sättet att använda detsamma undersökes. Därjämte torde böra prövas huruvida jordbruket bedrivits i lämpliga former eller en omläggning därav är motiverad. De nya byggnaderna måste givetvis anpassas därefter. För denna prövning är närmast en jordbruksekonomisk sakkunskap erforderlig.

Rådgivningens organisation. Rådgivningen i byggnadsfrågor innefattar en mångfald mycket svåra problem. Det fordras sålunda ett beaktande av byggnadstekniska, jordbruksekonomiska, husdjurshygieniska m. fl. erfarenheter. Boningshusens inredning måste anpassas efter jordbrukarhushållens behov. Hemkonsulenter, skolkökslärarinnor m. fl. måste därför även få medverka. Över huvud kräves ett samarbete mellan ett betydande antal personer med olika specialiteter.

Detta innebär, att rådgivningsfrågorna icke kunna erhålla en tillfredsställande lösning genom anställandet av byggnadskonsulenter i de olika länen, knutna till hushållningssällskap, egnahemsnämnder eller andra organ. En och samma person torde icke kunna förvärva den kunskap på alla de olika med

byggnadsfrågorna förbundna områdena, som erfordras. Därjämte är rådgivningsverksamheten sannolikt av sådan omfattning — om den får avsedd och önskvärd utsträckning — att arbetet väsentligt torde överstiga en enda persons förmåga. — Å andra sidan erfordras emellertid lokala ombud, som kunna ge den för varje trakt lämpliga inriktningen av byggnadsverksamheten och till vilken jordbrukarna i första hand kunna vända sig.

Enligt de sakkunnigas uppfattning synes i stället det initiativ, som exempelvis tagits genom bildandet av Lantbruksförbundets byggnadsförening u. p. a., erbjuda en långt bättre utväg. Denna förening har i sig upptagit den i början av 1939 startade Lantmännens byggnadsförening i Lund och kommer att fortsätta och utvidga den verksamhet, som av denna senare förening under de senaste åren bedrivits. De av denna gjorda erfarenheterna komma därvid säkert att visa sig värdefulla. L. B. F. i Lund upprättade sålunda på sin tid en konsulterande byggnadsbyrå med uppgift att verka för en tilltalande bebyggelse på den svenska landsbygden och tillvarataga jordbrukarnas intressen i samband med byggnadsverksamhet. På byrån anställdes ett antal arkitekter, agronomer, ingenjörer m. fl. och samarbete inleddes vidare med veterinärer, hemkonsulenter, skolkökslärarinnor m. fl. Vidare upprättades en försöksavdelning för undersökning rörande ekonomibygnader, för vilken verksamhet erhöles ett statsbidrag på 9 600 kronor. I anslutning till kontoret i Lund har L. B. F. ordnat en utställning av byggnadsmaterial och byggnadsdetaljer för att för besökande jordbrukare kunna konkret demonstrera olika material och byggnadskonstruktioners egenskaper och utförande. Genom försöksavdelningen utarbetades vissa byggnadsdetaljer såsom bindslen, vattenkoppar, fönster m. m. och avtal träffades med tillverkare av dylika förnödenheter om leverans till byggen på förmånliga villkor. Genom byggnadsekonomiska undersökningar utreddes i vad mån den ena eller andra byggnadsanordningen ekonomiskt kunde försvaras vid olika jordbruk. Utom med utarbetande av ritningar och arbetsbeskrivningar stod L. B. F:s kontor lantbrukarna till råds med alla upplysningar rörande material och kreditanskaffningar, upprättandet av entreprenadhandlingar, bedömandet av inkommande offerter m. m. Föreningen bedrev vidare en upplysningsverksamhet i form av föredrag, medverkan vid anordnandet av kurser för byggnadsförmän m. fl., utgivandet av en tidskrift etc.

Vid utarbetandet av ritningar till olika jordbruksbyggnader har L. B. F. funnit det omöjligt att åstadkomma fullgoda typritningar beträffande planlösningar, vilka skulle kunna i huvudsak oförändrade tillämpas för ett flertal gårdar. Däremot befanns det snart, att olika byggnadsdetaljer såsom bås-pallar, urinavlopp, foderbord, boxar, fönster, dörrar, takstolar, armeringsdetaljer, låsanordningar, ventilationsanordningar m. m. inom vissa gränser med stor fördel kunde standardiseras. Därigenom vanns en betydande minskning i ritningskostnaderna och för varje sådan detalj kunde kontoret därför anlita specialister på olika områden. I samband med denna verksamhet har tillverkningen av dylika byggnadselement i vissa fall kunnat standardiseras och utbud av olämpliga typer förhindras.

Planlösningarna måste däremot utarbetas med hänsynstagande till de för varje enskilt jordbruk rådande betingelserna, produktionsinriktningen, situationsplanen på gården, befintliga byggnader och om- eller tillbyggnad senare av andra byggnader. Även härvidlag har ett samarbete mellan agronomer och byggnadstekniker visat sig behövt och fruktbart. Bristen på sådant samarbete torde många gånger ha menligt påverkat resultatet av den rådgivningsverksamhet eljest, som bedrivits av personer med ensidiga kunskaper på antingen endast det jordbruksekonomiska eller också endast det byggnadstekniska området.

Den nyligen bildade Lantbruksförbundets byggnadsförening, som övertager Lantmännens byggnadsförenings verksamhet, har redan från starten mycket betydande resurser till förfogande, då i densamma ingått de större ekonomiska föreningarna på jordbrukets område och den därigenom kan betraktas som en riksorganisation. Den torde i samarbete med redan befintliga organ såsom hushållningssällskap, egnahemsnämnder m. fl. kunna efter i huvudsak de principer, som legat till grund för Lantmännens byggnadsförenings verksamhet, starkt befrämja en rationell byggnadsverksamhet på landsbygden. Tills vidare kommer Lantbruksförbundets byggnadsförening att ha två centrala ritkontor, ett i Stockholm och ett i Lund och efter hand komma sannolikt ytterligare ett par att upprättas.

Genom Lantbruksförbundets byggnadsförenings verksamhet torde även det försöksarbete rörande olika byggnadsmaterial och byggnadsdetaljer, som Lantmännens byggnadsförening i Lund bedrivit, komma att fullföljas. Som de sakkunniga i följande kapitel framhålla torde härigenom betydande ytterligare resultat kunna ernås. Ett samarbete med producenterna av byggnadsmaterial torde härvid även komma i fråga. Denna försöksverksamhet äger ett så stort samhälleligt värde att ett stöd åt densamma från det allmänna i en eller annan form torde kunna ifrågasättas. Möjligen kunde en statens byggnadsförsöksanstalt, organiserad i huvudsak efter samma principer som redan befintliga försöksinstitutioner på växtodlingens, husdjursskötselns, mejerihanteringens- och trädgårdsskötselns områden, upprättas. Ett samarbete med nyssnämnda försöksinstitutioner och befintliga sådana på byggnadsteknikens och andra områden borde därvid etableras.

Utbildningsfrågor. Någon speciell utbildning av byggnadstekniker för landsbygdens behov torde icke behöva ifrågakomma, om redan förut var på sitt område utbildade fackmän bringas att samverka vid lösandet av landsbygdens byggnadsfrågor. För att ett dylikt samarbete skall vara möjligt kräves emellertid av de olika parterna i första hand förståelse för och vidare någon kunskap om landsbygdens byggnadsproblem i allmänhet. För att åstadkomma detta vilja de sakkunniga förorda att stipendier inrättas för arkitekter, ingenjörer och agronomer att dels under nådon tid arbeta vid något byggnadskontor där ett dylikt samarbete förkommer och dels beredas tillfälle till någon inländsk studieresa. Stipendierna föreslås stå

ende under lantbruksstyrelsens administration och att utgå efter liknande grunder som stipendierna i boskapsskötsel och mejerihantering. För att utomlands studera vunna erfarenheter på hithörande områden böra inrättas stipendier för agronomer och byggnadstekniker, som därtill kunna anses skickade. Några detaljer angående dessa stipendier kan under nuvarande läge icke ges.

Landsbygden saknar i stor utsträckning byggmästare och byggnadsförmän samt byggnadsarbetare, vilka förstå betydelsen och innebörden av en ritning. Det är ej sällan så, att byggnadsprojekt förvanskas genom mer eller mindre godtyckliga ingrepp av den som utför byggnadsarbetet. Större delen av byggnadsarbetena på landsbygden utgöres av reparationer, vartill egentlig vägledning alltid måste saknas utan det hela överlåtes till någon byggnadshantverkare. Dessa arbeten utföres numera icke alltid efter moderna principer, nya material användas felaktigt o. s. v. För att åt landsbygden skapa en byggnadsarbetare- och byggnadsförmanskår med speciell kunskap vilja de sakkunniga föreslå, att kurser om förslagsvis en månads längd inrättas vid en lantbruks- eller lantmannaskola i varje län organiserade så att hantverk-kunniga småbrukare och byggnadsarbetare från städerna erhålla någon teoretisk utbildning rörande landsbygdens speciella byggnadsförhållanden. Till kurserna böra utgå stipendier i huvudsak efter samma grunder som vid lantmannaskolorna dock så att elev för själva skolvistelsen i huvudsak besparas egna utgifter.

Till dessa teoretiska kurser torde efter hand böra knytas lärlingsutbildning i de speciella byggnadsfacken. Denna lärlingsutbildning kan eventuellt organiseras i samband med den i utredning av lantbruksstyrelsen föreslagna gårdshantverkareutbildningen.

KAPITEL 14.

Landsbygdens byggnadsmaterialförsörjning.

Kostnaderna för byggen på landsbygden sammansättas av två stora poster, nämligen utgifterna för material och arbete. De i kapitel 10 återgivna indexberäkningarna utvisa de ungefärliga proportionerna mellan dessa båda faktorer liksom också mellan olika erforderliga material. Av dessa framgår att arbetslönerna utgöra omkring en tredjedel och materialkostnaderna omkring två tredjedelar av de sammanlagda byggnadskostnaderna. Utgifterna för material äro sålunda i allmänhet inemot dubbelt så stora som utgifterna för arbetslöner och i den mån en större del av arbetet utföres av jordbrukaren själv, komma utgifterna för erforderliga material att alldeles dominera bland de kontanta utlägggen. Emellanåt är jordbrukaren dock i stånd att själv bidra med en del material, främst virke från egen skog.

Med hänsyn till materialkostnadernas stora betydelse för byggnadskostnaderna på landsbygden, är det närmast ägnat att förvåna, att de spelat en så föga framträdande roll i den omfattande diskussionen om landsbygdens byggnadsfrågor. Förklaringen ligger måhända däri, att ökningen i byggnadskostnader under senare år i första hand betingats av lönestegringen och förändringarna i byggnadssätt och standard. Materialprisstegringen har under denna tid varit jämförelsevis mindre framträdande, ehuru icke alldeles oväsentlig. Enligt de i Sveriges lantbruksförbunds indexberäkningar ingående uppgifterna synes den uppgå till inemot 20 % för tiden 1935—39 (och till nästan lika mycket under första krigsåret).

Av de nämnda indexberäkningarna framgår även att landsbygdens ojämförligt viktigaste byggnadsmaterial är trä. I Lantbruksförbundets index ingå trävaror med i det närmaste lika stor vikt som samtliga övriga byggnadsmaterial tillsammans. Av framställningen i kapitel 6 framgår, att trävarupriserna under det senaste decenniet varierat starkare än priserna för några andra byggnadsmaterial. Det kunde då förefalla, som om just dessa variationer i trävarupriserna skulle spela en utomordentligt stor roll för byggnadsverksamheten på landsbygden. I en del av de kostnadsuppgifter, som legat till grund för den statistiska sammanställningen rörande byggnadskostnaderna på landsbygden i kapitel 10, kan även trävaruprisernas inverkan spåras. Deras betydelse för jordbrukarna minskas emellertid i den mån dessa för sina byggen utnyttjat virke ur egna skogar, vilket i icke ringa utsträckning torde vara fallet.

Viktigast bland övriga byggnadsmaterial äro cement, taktäckningsmaterial och järnvaror. De senares betydelse underskattas något i Lantbruksförbun-

dets indexberäkningar, i vilka vatten-, värme- och andra ledningar samt elektriska installationer icke ingå. De här nämnda materialen ha under det senaste året stigit starkt i pris.

Vad gäller möjligheterna att i det aktuella läget ernå en allmän prissänkning på de olika byggnadsmaterialen är här intet att tillägga till framställningen i kapitel 6, till vilken hänvisas. De sakkunniga ha däri rekommenderat, att priskontrollnämnden skall upptaga prissättningen på vissa artiklar såsom cement och järn till förnyat övervägande. Om emellertid möjligheter till prisnedsättning enligt de sakkunnigas mening föreligga för vissa material, finnes å andra sidan risk för att prisstegringar för andra icke helt skola kunna undvikas. De sakkunniga ha därför icke ansett sig kunna räkna med någon sänkning av nu rådande priser för byggnadsmaterial i allmänhet. De rekommendera dock uttryckligen åt företagarna och deras sammanslutningar — liksom åt de priskontrollerande myndigheterna — att göra ansträngningar för att i möjligaste mån hålla nere priserna på byggnadsmaterialen. Företagen torde särskilt på vissa områden ha icke obetydliga möjligheter att genom standardisering och rationalisering av sin tillverkning förbilliga denna. Det ligger i företagarnas eget intresse att inte minst under nu rådande förhållanden söka tillvarataga sådana möjligheter.

Behovet av en standardisering av byggnadsmaterial har starkt understrukits i flera av svaren på de sakkunnigas rundskrivelse rörande byggnadskostnaderna på landsbygden. Den upplysnings- och rådgivningsverksamhet, som under de senaste åren bedrivits av Lantmännens byggnadsförening i Lund och som kommer att fortsättas av den nybildade Lantbruksförbundets byggnadsförening, har med framgång visat sig kunna kombineras med en verksamhet, som varit inriktad på standardisering av vissa byggnadselement. De sakkunniga vilja livligt rekommendera fortsatt arbete på den härvid inslagna vägen. Ett samarbete mellan rådgivande organ i byggnadsfrågor av ifrågasvarande typ och tillverkarna synes kunna vara utomordentligt fruktbarande för standardiseringssträvandena. — Huruvida en standardisering skall kunna utsträckas att omfatta hela byggnaderna, är däremot en fråga, om vilken meningarna äro mera delade. Erfarna jordbruksexperter ha bestämt uttalat sig mot försök i dylik riktning, vilka de anse från början dömda att misslyckas.

Som i föregående kapitel understrukits, föreligger ett mycket stort behov av rådgivning angående valet av byggnadsmaterial. En sådan planeras också i anslutning till den däri omtalade allmänna rådgivningen i byggnadsfrågor, som Lantbruksförbundets byggnadsförening satt som sin främsta uppgift. En sådan ordning torde också garantera den opartiskhet, som kräves men som knappast är att förvänta av försäljare av byggnadsmaterial. Icke sällan har upplysningen hittills främst bedrivits av sådana.

I detta sammanhang torde några ord om distributionen av byggnadsmaterial vara på sin plats. För åtskilliga sådana material tillämpas ett system med mycket höga rabatter. I en del fall sammanhänger detta därmed, att

fabrikanterna använda för längre tider oförändrade bruttoprislistor och alltefter kostnadsutvecklingen m. m. företaga prisändringar endast genom att höja eller sänka sina grundrabatter. I andra fall har systemet med höga rabatter vunnit hävd genom långvarigt bruk och bibehållits utan någon egentlig anledning. Generellt kan sägas, att priserna på byggnadsmaterial variera förvånande mycket olika köpare emellan. En skicklig inköpare kan i allmänhet erhålla icke obetydliga förmåner framför andra.

Hela detta system innebär å andra sidan, att den tillfällige köparen av en begränsad kvantitet kan komma att få betala ett relativt högt pris. Jordbrukarna i allmänhet och de mindre jordbrukarna i synnerhet ha mycket små möjligheter att erhålla förmånliga inköpspriser. Då de endast vid enstaka tillfällen uppträda som köpare av byggnadsmaterial, sakna de i allmänhet kännedom om pris- och rabattförhållandena för dessa. Då de dessutom icke sällan ha mycket begränsade tillgångar, äro de ofta i hög grad beroende av de kreditvillkor, som försäljarna äro villiga att erbjuda dem.

Konkurrensen mellan säljarna spelar givetvis en viss roll, men alldeles särskilt för landsbygdens folk, som i allmänhet icke ha särdeles många inköpställen att välja emellan, är denna lokalt begränsad och därigenom mindre effektiv. Systemet med höga nominella rabatter inbjuder också till försök från försäljarnas sida att uttaga höga priser av tillfälliga köpare och bidrager därför till att bland dessa skapa en obehaglig osäkerhetskänsla. De sakkunniga ha givetvis icke kunnat bilda sig någon uppfattning angående den utsträckning, i vilken dylika möjligheter att utkräva vad som närmast kunde kallas oskäliga priser faktiskt utnyttjas. Förekomsten av en bland jordbrukarna rätt allmänt utbredd misstro mot deras närmaste leverantörer av byggnadsmaterial m. m., ger emellertid vid handen, att det på detta område rådande tillståndet icke kan anses helt tillfredsställande.

Här berörda förhållanden ha tidigare behandlats i bostadssociala utredningens betänkande med förslag till förbättring av bostäder för lantarbetare. I sitt yttrande till vederbörande riksdagsutskott angående byggnadskostnaderna på landsbygden av den 28 februari 1939 uppehåller sig även socialstyrelsen vid dessa frågor och uttalar därvid bl. a. följande: »De betydande prisrabatter, som pläga erhållas vid storbyggen, kunna i regel icke påräknas i fråga om de små byggnadsenheter, vilka i allmänhet förekomma på landsbygden. Ifrågavarande förmåner borde emellertid kunna tillförsäkras jämväl denna sistnämnda kategori, om för dessas vidkommande åtgärder vidtagas för att möjliggöra gemensamma inköp. Här synes en viktig uppgift anmäla sig för jordbrukarnas fackliga och kooperativa sammanslutningar. Stor vikt torde också böra läggas vid en organiserad samverkan mellan olika intresserade parter i syfte att på landsbygden befrämja ett billigare husbyggande, bland annat genom konstruktion av för landsbygden lämpliga standardiserade byggnadstyper.»

Byggnadskostnadssakkunniga instämma i den uppfattning, som här kommit till uttryck, nämligen att det torde tillkomma jordbrukarnas organisationer

att söka komma till rätta med dessa förhållanden. Ätminstone tre handlingslinjer kunna därvid ifrågakomma.

Den första består i ordnandet av en större offentlighet rörande priserna på olika varor. Om exempelvis en tidning med så stor spridning som Jordbrukarnas föreningsblad publicerade en förteckning på byggnadsmaterial med angivande av gällande marknadspris — som den ju redan nu publicerar noteringar för många andra artiklar, som jordbrukare sälja eller köpa — skulle redan därigenom möjligheterna för återförsäljare att uttaga högre priser väsentligt minskas. Ett samarbete med olika leverantörsammanslutningar torde härvidlag kunna organiseras, så att dessa lämnade erforderliga prisuppgifter för en dylik publicering. En anordning av här skisserat slag skulle vara ägnad att bryta udden av den misstro gentemot leverantörerna, som nu existerar och som leverantörerna själva, i den mån misstron är obefogad, böra ha det största intresse av att motarbeta. Vid de överläggningar, som de sakkunniga hållit med vissa representanter för byggnadsmaterialleverantörerna, har villighet att medverka till en anordning av här skisserad art deklarerats i ett par fall. — En annan anordning är givetvis den, att upplysningar om priser lämnas i samband med den rådgivning i byggnadsfrågor, varom nyss har talats. Att så kommer att ske, får väl betraktas som alldeles självklart. Fördelen med en publicering vore den, att därigenom även de, som icke anlitade rådgivningen, skulle kunna nås.

Den andra utvägen består däri, att en organisation, som representerar jordbrukarna, träffar överenskommelse med leverantörer om priser vid leveranser till sammanslutningens medlemmar eller till alla jordbrukare. Inom handeln äro sådana avtal icke ovanliga. Konkurrensen mellan olika distributionsformer har i vissa fall särskilt gällt återförsäljarnas inköpsvillkor och -priser. Då starkt differentierade villkor tillämpas gentemot olika köparekategorier, torde det vara ett betydande intresse för de ogynnsamt behandlade att genom organiserad samverkan söka tillvinna sig bättre villkor. Beträffande jordbrukarnas inköp av byggnadsmaterial har Lantmännens byggnadsförening i Lund erfarenhet om betydelsen av dylik samverkan. Genom avtal med leverantörer har L. B. F. nämligen i vissa fall kunnat uppnå väsentligt förmånligare priser på byggnadsmaterial för jordbrukarna än vad dessa eljest fått betala. I en del fall har försäljningen därvid ordnats så, att genom L. B. F. insända beställningar expedierats direkt från tillverkarna till jordbrukarna, varvid avtalat pris tillämpats. I andra fall ha jordbrukarna fått göra sina inköp hos de vanliga återförsäljarna till i marknaden rådande pris — om vilket upplysning lämnats genom L. B. F. — och sedan i efterhand genom organisationen erhållit en återbäring från tillverkaren. En avtalsslutande verksamhet av sådan art torde kunna äga stor ekonomisk betydelse för jordbrukarna utan att mot densamma ur allmänna synpunkter några invändningar kunna resas. Det är att förmoda att Lantbruksförbundets byggnadsförening i en eller annan form kommer att fortsätta även denna del av L. B. F:s verksamhet.

Som tredje utväg öppnar sig möjligheten att organisera gemensamma

materialinköp för jordbrukarna. Då jordbrukarna numera i mycket stor utsträckning samarbeta ifråga om försäljning av sina produkter och inköp av vissa viktiga förnödenheter, ligger en sådan ordning nära till hands. Emellertid är att märka, att den enskilde jordbrukaren äger ett ständigt intresse för nu föreliggande marknadssamverkan men endast mycket sporadiskt har intresse av inköp av byggnadsmaterial. Detta förhållanden medför, att den enskilde jordbrukaren knappast utan vidare kan påräknas som ständig medlem i en byggnadsförening. Tages däremot jordbrukarna som helhet, ha de givetvis ständigt ett mycket stort intresse av byggnadsfrågorna. En sammanknytning mellan jordbrukets övriga föreningar och en byggnadsförening — som ju numera också åstadkommits genom att de hittillsvarande ekonomiska riksorganisationerna bildat Lantbruksförbundets byggnadsförening — är därför nära nog en nödvändighet. Skall en gemensam inköpsverksamhet beträffande byggnadsmaterial ordnas, torde en sådan jämväl i övrigt böra sammankopplas med någon av de övriga sammanslutningarnas verksamhet. Därigenom skulle redan existerande distributionsorgan kunna tagas i anspråk.

Ordnandet av en sådan inköpssamverkan förtjänar emellertid att noga övervägas, innan verksamheten sättes igång. En distribution av små partier av olika material medför betydande kostnader och, innan försök till uppbyggandet av en ny distributionsapparat göres, torde böra prövas, på vad sätt denna kan förväntas draga lägre kostnader än den redan existerande.

En punkt, på vilken vissa fördelar skulle kunna vinnas, har redan nämnts. Det är sålunda mycket sannolikt att en jordbrukskooperativ sammanslutning med stor omsättning skall kunna uppnå synnerligen förmånliga inköpspriser. Denna förmån kan emellertid som framgår av den föregående diskussionen i viss mån uppnås redan genom avtal med leverantörsorganisationer utan att själva distributionen skötes av en jordbrukarnas förening.

En annan besparingsmöjlighet ligger måhända i minskade kostnader genom en centraliserad lagerhållning. För att en besparing härvidlag skall uppkomma fordras emellertid dels att ökade transportkostnader därigenom icke förorsakas, dels att jordbrukarna planera på något längre sikt och avstå från att kräva, att varorna skola vara omedelbart tillgängliga på platsen.

En tredje besparingsmöjlighet kan slutligen ligga däri, att sådan samverkan med ifrågakommande kreditinstitut inledes, att förluster på grund av utebliven betalning kunna nedbringas.

Byggnadskostnadssakkunniga kunna icke avgöra hurvida en inköpssamverkan för byggnadsmaterial är lämplig eller icke. De ha med denna diskussion endast velat belysa några av de problem, som måste beaktas, om en sådan planlägges. De omtalade problemen förtjäna att noga prövas oberoende av om en inköpssamverkan åstadkommes eller icke; för jordbrukarna torde det alltid vara av betydelse om distributionskostnaderna kunna nedbringas, då detta möjliggör för köparna att erhålla lägre priser.

KAPITEL 15.

Arbetskostnaderna.

1. Lönestegringen på landsbygden 1935—39.

Av alla faktorer, som medverkat till att höja byggnadskostnaderna på landsbygden, har stegringen i arbetskostnaderna varit föremål för den största uppmärksamheten och den mest omfattande diskussionen. Jämte den betydande och i och för sig välbehövliga standardförbättringen torde den också starkare än någon annan faktor ha bidragit till byggnadskostnadernas stegring.

Lönestegringen har i främsta rummet verkat genom höjda timlöner för byggnadsarbetarna, men den har icke enbart gällt dessa. För hela lönesättningen på landsbygden har en nivåförskjutning uppåt under andra hälften av 1930-talet förekommit. Efter en nedgång i början av 1930-talet under den svåra krisen ha lönerna för olika lantarbetargrupper mellan 1935 och 1939 stigit med mellan 20 och 30 % för de årsanställda och över 50 % för den tillfälliga arbetskraften. Om denna lönestegring lämnar Lönestatistisk årsbok följande uppgifter.

Lantarbetargrupper:	Löneinkomst per år respektive dag (kr.)					
	1925/30	1931/35	1936	1937	1938	1939
Manliga tjänare	1 116	1 005	1 010	1 107	1 221	1 282
Statavlönade körkarlar	1 312	1 232	1 263	1 378	1 526	1 581
Tillfälliga daglönare a)	4: 71	4: 44	4: 85	—	—	—
i egen kost ¹ b)	—	—	4: 27	5: 10	5: 53	5: 98

¹ Statistiken omlagd 1936, jfr Lönestatistisk årsbok.

	Manliga tjänare	Statavlönade körkarlar	Tillfälliga daglönare i egen kost
1936 ¹	102	103	108
1937	115	116	129
1938	123	123	141
1939	128	127	152

¹ 1935 = 100.

Dessa uppgifter utgöra ett värdefullt stöd då det gäller att bedöma lönestegringen för byggnadsarbetarna på landsbygden. För det byggnadsarbete, som utföres med hjälp av på respektive jordbruk stadigvarande sysselsatt arbetskraft, är i själva verket kostnadsstegringen angiven av de anförda uppgifterna. För den arbetskraft däremot, som endast tillfälligtvis sysselsättes med byggnadsarbete på en gård, har stegringen varit större. Närmast skulle

det ifrågakomma att bedöma lönestegringen för denna med ledning av stegringen för de tillfälligt anställda daglönarna, vilka som synes varit icke obetydligt större än för de statavlönade. Efter vad man vet har byggnadsarbetarnas löner i sin tur stigit ännu mera. De ha nämligen efter hand förts upp i nivå med lägsta timlöner i byggnadsarbetarnas kollektivavtal. Arbetslöner vid byggen på landsbygden ha löst sig ur sitt sammanhang med lönerna vid annat tillfälligt arbete och höjt sig över nivån för dessa, otvivelaktigt delvis beroende på den starka sugning av arbetskraft till städerna och samhällena, som uppkommit genom den omfattande byggnadsverksamheten i dessa. Ett uttryck för denna stegring är även det tillägg till timlönerna, som enligt gällande kollektivavtal numera skall utbetalas till lantarbetare, som sysselsättas med byggnadsarbete. Eftersom lönestegringen för tillfälligt anställda daglönare under tiden 1935—39 uppgår till 50 % och stegringen för byggnadsarbetarna torde vara större, synas de uppgifter, som framgått av de sakkunnigas i det föregående omtalade enkät, icke orimliga. Enligt dessa skulle timlönerna för byggnadsarbetare sedan depressionens botten ha stigit med mellan 50 och 100 % eller från 60—90 öre per timme till 105—145 öre. Den i enkätsvaren vanligast angivna stegringen är från 60—65 öre i timmen till ungefär det dubbla eller 120—125 öre.

Till den kostnadsstegring, som de höjda timlönerna medfört, kommer ytterligare den, som tillämpningen av byggnadsfackens ackordsprislister visat sig innebära. Som framgår av svaren på de sakkunnigas rundskrivelse, vilka i ett föregående avsnitt återgivits, har ackords- och mätningssystemet under senare år börjat mera allmänt tillämpas på landsbygden inom vissa områden. Till dessa hör Skåne, där systemet torde vara i betydande utsträckning genomfört. Dessutom synes det vara på väg att utbreda sig i östra Mellansverige, d. v. s. Uppland, Södermanland och Östergötland. I närheten av större industriorter liksom även vid offentliga institutioners byggen synes det komma till användning också i andra delar av landet. I övrigt torde mätningssystemet snarare ha uppfattats som ett hot än som en verklighet; dess växande utbredning torde i en del fall ha avhållit jordbrukare från eljest planerade byggnadsföretag.

Storleken av den fördyring, som genomförandet av mätningssystemet skulle förorsaka, synes i olika fall ha starkt varierat. Svårigheterna att riktigt uppskatta den äro därför stora. Att endast bedöma den efter storleken av uppkommande ackordsöverskott torde icke vara riktigt. Ackordssystemets funktion är att sporra till ansträngningar för att driva upp arbetstakten och det är ingenting som hindrar, att en duglig arbetare kan komma upp i relativt stor förtjänst per arbetad timme utan att detta kan uppfattas som någon fördyring av arbetet. En riktig jämförelse måste därför bygga på en uppskattning av kostnaderna för ett arbete utfört helt på timlön å ena sidan och samma arbete utfört helt på ackord å den andra.

En sådan jämförelse ha de sakkunniga lyckats erhålla från en gård i södra Halland. På denna uppfördes nya byggnader 1938, varvid arbetet utfördes

på timlön. Byggmästarens uppgifter rörande det exakta timantalet för de olika byggnaderna ha multiplicerats med år 1940 gällande timlöner på landsbygden i södra Halland. Härmed har jämförts resultatet av en uppmätning, som verkställt av en arkitekt, vilken av byggmästareföreningen i Halmstad anlitas som mättningsman och vilken utfört en hel del mätningar även av lantbruksbyggnader. Till mättningsresultatet gör denne följande kompletteringar:

»1. De kostnader, som utredningen angiver, gälla sådana arbeten, som äro direkt prissatta i respektive prislistor, men givetvis kräves därutöver en hel del hantlangningsarbete, som måste tilläggas kostnaderna. Ex. förutsätter vissa träarbeten, att virket levereras på vissa bestämda platser i byggnaden. Beroende på tillgång till upplagsplats och byggnadens karaktär för övrigt, kunna dessa kostnader variera rätt avsevärt.

2. Ställningsbyggnad är ej inberäknad i utredningskostnaderna, ehuru en hel del av dessa äro prissatta, ty då utförandet varierar betydligt på olika platser och framför allt dess utnyttjande tillvaratages mycket olika, har jag ej velat lägga upp en bestämd linje härför, utan taxerar samtliga kostnader härför till 500: — kr.

3. Olika metoder för samma arbetes utförande tillämpas på olika platser, i synnerhet vad det gäller virkets hophuggning m. m. likaväl som olika konstruktioner komma till användning. Detta kan givetvis i någon mån inverka på utredningens tillförlitlighet, när man nu skall söka fastställa norm.

4. Vissa dolda byggnadsdelars utförande har icke nu kunnat med exakthet fastställas, utan har jag i sådana fall måst utgå från antaganden. T. ex. kan skarvning av virke ha skett i större eller mindre omfattning än utredningen angiver, beroende på vilka virkeslängder som stått till förfogande och i huru stor grad man vid inköp av virke tagit hänsyn till dess mest rationella användande. Någon nämnvärd differens kan det dock icke bliva fråga om.

5. I regel ha alltid byggmästare en del gammalt virke, i synnerhet formvirke, som användes flera gånger. Detta höjer formsättningsarbetet med 15 % och kostnaderna för dessa, då jag räknat med nytt virke, influeras i samma grad som sådant använt virke kommit till användning.

6. Betongarbeten äro beräknade blandade för hand, liksom även murbruk.»

Av anförda skäl skulle sålunda mättningsresultatet här visa något för låga kostnader. Jämförelsen ter sig på följande sätt:

	Arbetskostnad i kr.		Procentuell fördyring genom ackords-systemet
	efter timlön	efter ackordsmätning	
Ladugårdsbyggnad och svinhus	6 847	10 743: 74	56·9
Magasinsbyggnad och vagnport	1 900	4 043: 44	112·8
Arbetarebostad (i lägenhet)	2 315	3 918: 35	69·8
Uthus för arbetarebostaden	780	676: 92	÷ 13·2
	Summa 11 842	19 382: 45	63·7

För uthuset till arbetarebostaden visar mätningen således något lägre kostnad än vad som uppkommit vid arbete på timlön, för samtliga övriga byggnader däremot en betydligt högre.

Redan av detta enda exempel framgår ett par viktiga saker. Dels visar det nämligen att verkningarna av ackordsprislistornas tillämpning äro mycket ojämna för olika arbetsobjekt. Dels framgår det därav att stegringen är mycket betydande och att ackordssystemets användning medför en fördyring av ungefär samma storleksordning, som den vilken förorsakats av de under 1930-talet stegrade timlönerna. Då det i svaren på de sakkunnigas rundskrivelse uppgivits, att mätningssystemet skulle stegrat arbetskostnaderna med 100 %, torde detta nog i vissa fall vara tämligen riktigt, även om medeltalet för ett större antal byggnader kanske icke skulle komma upp så högt.

En närmare diskussion rörande ackordssystemet följer i fortsättningen. Dessförinnan skola här endast de anförda uppgifterna rörande lönestegringen sammanfattas. Det har sålunda konstaterats en höjning av timlönerna vid byggnadsarbete på landsbygden, som torde uppgå till mellan 50 och 100 % under tiden från krisens botten 1933 till 1939—40. Då arbetskostnaderna utgöra ungefär tredjedelen av de totala kostnaderna för uppförandet av boningshus eller ekonomibyggnader, skulle en lönestegring av 60 % betyda en stegring av de totala byggnadskostnaderna med 20 %. Då emellertid jordbrukarna själva med anlitande av gårdens mera långvarigt anställda folk utföra en del av byggnadsarbetet — åtminstone vissa körslor, grundgrävning etc. — och lönerna för dessa icke stigit lika starkt, torde sålunda de totala arbetskostnadernas stegring, där ackordsprislistorna icke kommit till användning, vara något lägre än vad som här angivits. I den mån ackordssystemet tillämpats har därigenom tillkommit en ytterligare kostnadsstegring som ej sällan synes ha uppgått till 60—70 % av kostnaderna för det arbete, som utföres på ackord. Om detta utgör ungefär halva byggnadsarbetet eller inemot 20 % av de totala byggnadskostnaderna, innebär ackordsprislistornas användning en ytterligare höjning av byggnadskostnaderna med omkring 10—15 %.

Om man sålunda räknar med att lönestegringen medfört en fördyring av byggnadskostnaderna på landsbygden med 15—20 %, där mätningssystemet icke tillämpats och 20—25 % där detta använts, är det icke ägnat att förväna att en så kraftig kostnadsstegring under en tid av omkring 5 år förorsakat svårigheter. Det har från många håll omvitnats att kostnadsstegringen — och särskilt ackordssystemet, där detta tillämpats — hindrat en byggnadsverksamhet, som eljest varit planerad att utföras.

Å andra sidan torde även böra framhållas, att lönenivån för landsbygdens byggnadsarbetare och särskilt förtjänstnivån för dessa icke kan betraktas som hög. Den statistiska undersökning rörande byggnadsarbetarnas inkomster och arbetsförhållanden, som för de sakkunnigas räkning utförts inom socialstyrelsen och som refereras i kapitel 7, ger en god belysning härav. För hela landsbygden voro de genomsnittliga årsinkomsterna enligt denna undersökning för murare 3 099 kr., för byggnadsträarbetare 2 469 kr., för byggnadsgrovarbetare 2 344 kr., för målare 2 237 kr., för rörarbetare 2 572 kr. och för elektriska arbetare 2 706 kr. För den egentliga landsbygden, representerad av A- och B-kommuner i den från folkräkningarna lånade indel-

ning, som vid ifrågavarande undersökning använts, ligga byggnadsträarbetarnas, byggnadsgrovarbetarnas och målarnas årsinkomster omkring 2 000 kr. eller snarast lägre än de genomsnittliga årsinkomsterna för industriarbetare i lägsta dyrortsgrupp enligt Lönestatistisk årsbok. Däremot uppgå inkomsterna för murare, elektriska arbetare och rörarbetare på den rena landsbygden enligt denna undersökning till icke obetydligt högre belopp än vad som motsvarar inkomsterna för andra arbetaregrupper på landsbygden. Särskilt för murare och elektriska arbetare är differensen avsevärd.

Årsinkomsterna äro givetvis resultat av såväl timförtjänster som arbetstid. Av föreliggande uppgifter synes man kunna sluta sig till att timförtjänsterna för byggnadsträarbetare, byggnadsgrovarbetare och sannolikt även målare knappast mera avsevärt skilja sig från andra arbetaregrupper på landsbygden timförtjänster, i varje fall icke där mätningssystemet för byggnadsträarbetet icke tillämpats. De låga årsinkomsterna få därför främst tillskrivas den jämförelsevis korta arbetstiden per år. Murarnas sysselsättning torde vara nästan lika ojämn, men detta kompenseras av mycket avsevärt högre timförtjänster. Rörarbetare och elektriska arbetare torde ha något jämnare sysselsättning än övriga byggnadsarbetare och högre timförtjänster än andra arbetare på landsbygden.

Dessa omständigheter förtjäna ihåggkommas under diskussionen om lönesystemet vid byggnadsarbeten på landsbygden.

2. Ackordssystemets fördelar och olägenheter.

Ackordssystemets fördelar och olägenheter ha ständigt varit omtvistade. Om denna diskussion för landsbygdens del under senare år tillspetsats, torde detta delvis finna sin förklaring däri, att ackordssystemets innebörd icke stått fullt klar för de berörda parterna. I princip innebär det ju att lönen utmäts efter det utträttade arbetet. Under dettas gång betalas endast ut en viss timlön och sluträkning upprättas först då arbetet eller åtminstone ett visst arbetsmoment slutförts, då det utträttade arbetet värderas efter uppgjorda prislistor. Ackordssystemet innebär en sporre för den duktige arbetaren att påskynda sitt arbete. Ju dugligare han är och ju fortare han därför får arbetet färdigt, dess större blir hans förtjänst per arbetad timme. Uppkomsten av ackordsöverskott utöver den förskotterade timlönen är sålunda intet fel hos systemet.

För många torde denna innebörd icke ha stått fullt klar. De ha i stället uppfattat den löpande timlönen som full ersättning för utfört arbete. I viss utsträckning har detta betraktelsesätt varit naturligt. Det torde ha förekommit tillfällen, då uppgörelse träffats om betalning med enbart timlön, men då mätning i efterhand ändock ägt rum efter ingripande från byggnadsarbetarnas fackföreningar. Har överenskommelse om utförandet av arbetet mot timlön träffats, är en mätning i efterhand uppenbarligen principiellt oberättigad. — Fall torde även ha förekommit, då arbetslösa byggnadsarbetare utnyttjat den bland jordbrukarna allmänt spridda rädslan för mät-

ningsförfarandet och lyckats erhålla visst arbete under förespeglning om att mätning icke skulle komma ifråga, men då krav på ackordsprislistornas tillämpning likväl i efterhand framställdes. Någon gång torde i dylika fall underhandsuppgörelse träffas mellan arbetarna och deras arbetsgivare om annan ersättning än den, som mättningsräkningarna utvisat.

Om ett ackordssystem över huvud skall komma till användning vid byggnadsarbete på landsbygden, är det en angelägenhet av största vikt, att systemets grundläggande principer klarläggas och förstås på alla håll. Den oklarhet, som här har rått, och de manipulationer, som bl. a. på grund därav kunnat förekomma, äro lika litet önskvärda för byggherrarna som för arbetarna och måste anses utgöra en allvarlig fara för en sund utveckling.

Näst bristande förståelse för ackordssystemets innebörd torde den omständigheten ha varit bestämmande för motståndet inom jordbrukarkretsar mot detta, att de prislistor, som man från byggnadsarbetarnas sida sökt få tillämpade, varit olämpligt avvägda för landsbygdens förhållanden. De ha uppgjorts främst med tanke på städernas och andra samhällens byggnadsverksamhet och trots sin stora detaljrikedom icke innehållit bestämmelser, som varit avpassade för det enklare byggnads sätt, som utmärker lantmannabyggnader, särskilt ekonomibygnader.

Riktigheten av detta påstående bestrides visserligen av vissa representanter för byggnadsarbetarna. Från Svenska byggnadsträarbetareförbundet ha sålunda erhållits uppgifter avseende ackordsförtjänster inom några av dess landsbygdsavdelningar. Inom 26 avdelningar inom den lägsta ortgruppen, VIII, där timlönen utgjort 1:20 kr., hade under 1939 mätts ackordsarbeten för 979 000 kr. (med mättningsarvodet 2 % avdraget), vilka gävo ett ackordsöverskott på 48.1 %. Inom 8 avdelningar inom grupp VII med övertvägande verksamhet på landsbygden utgjorde ackordssumman 488 000 kr. och ackordsöverskottet 54 %. Över huvud visa Svenska byggnadsträarbetareförbundets uppgifter, att avdelningarna inom grupperna med lägre timlön genomgående ha icke endast en mindre andel ackordsarbete av allt arbete utan även lägre ackordsöverskott. Detta visar, säges det från detta håll, att ackordsprislistorna åtminstone icke över lag kunna vara felaktiga på det sättet, att de innehålla för höga priser för sådant arbete, som huvudsakligen utföres på landsbygden.

En sådan argumentation träffar emellertid icke det väsentliga, som är den alltför stora ojämnheten i ackordsprisernas verkningar. Redan i ett tidigare kapitel ha de sakkunniga haft anledning att för städernas del påtala ojämnheten i prissättningen. Liksom det där understrukt, att fullständigt lika resultat över huvud icke kunna uppnås vid ackordsprislistornas tillämpning under varierande yttre förhållanden, är det anledning att för landsbygdens del framhålla samma sak. Förhållandena på den enskilda arbetsplatsen, väderleken och många andra omständigheter kunna liksom den enskilda arbetarens yrkesskicklighet och vana vid olika arbetsmoment för-

orsaka betydande variationer i ackordsöverskotten. En felaktig avvägning av prissättningen för olika arbeten måste dock sägas föreligga, då vissa arbetsmoment erfarenhetsmässigt i betydande antal fall ge särskilt stora eller särskilt små överskott i förhållande till de genomsnittliga. Mycket höga förtjänster för vissa detaljarbeten falla lätt i ögonen och åstadkomma betydande förargelse; de bidra till att misskreditera ackordsbetalningens principer.

Att en dylik ojämnhet föreligger intygas från flera håll. De sakkunniga ha från byggmästare i Skåne erhållit en del belägg härför.

En av Landsbygdens byggmästareförening — en sammanslutning av ett antal byggmästare i Skåne med huvudsaklig verksamhet på landsbygden — på grundval av från medlemmarna inhämtade uppgifter, vilka gällde en sammanlagd ackordssumma av 204 678 kr. under år 1938, verkställd undersökning gav vid handen, att ackordsöverskotten i medeltal uppgingo till 68 %. För grovarbetarna var det genomsnittliga överskottet 55 %, för murarna 64 % och för träarbetarna 77 %. Överskotten varierade starkt från fall till fall. I här berörda uppgifter var lägsta överskottet för grovarbetarna 40 %, högsta 110 %, för murarna varierade överskotten mellan lägst 37 % och högst 250 % och för träarbetarna mellan gränserna 61 % och 156 %. Den, som verkställde här ifrågavarande utredning, ansåg att högsta överskottsprocenten vid helt företag uppstod vid 1) uppförande av monteringsfärdiga trävillor, 2) gjutformar, 3) stall och logbyggnader och svinhusbyggen samt 4) bostadshus och övriga byggnadsarbeten. Beträffande grovarbetet förklarades, att uppgifterna förmodligen finge anses missvisande. I allmänhet utföres nämligen grovarbetet icke på ackord och de till denna utredning lämnade uppgifterna avsågo för grovarbetena endast ett mindre antal fall, i vilka mätning förekommit och vilka visat särskilt höga överskott. Ackordsprislstan för murarefacket förklarades ge ett normalt överskott för bostadshus men alltför höga överskott för vissa specialarbeten och vid uppförandet av ekonomibyggnader. Ackordsprislstan för träarbeten förklarades i allmänhet ge för höga överskott; den vore även synnerligen olämpligt avvägd och olämplig för användning på landsbygden.

Från ett par byggmästare ha erhållits följande uppgifter, vilka styrkts genom företeende av kvitterade mätningräkningar i original. Från en av dessa ha erhållits räkningar avseende sju arbeten, vilka givit följande överskott:

	Ackords- överskott %	Total förtjänst per arbetad timme, kr.
1. Träarbetare: formsättning för betongvalv över ladugård	109·0	3: 11
2. Grovarbetare: armering av valvet	208·5	3: 63
3. Grovarbetare: gjutning av valvet	129·3	2: 71
4. Träarbete: spannmålssilo	138·0	3: 12
5. Träarbete: spannmålssilo	98·5	2: 60
6. Träarbete: spannmålslagerhus	137·8	2: 99
7. Träarbete: spannmålslagerhus	157·5	3: 61

Från en annan byggmästare ha erhållits utförliga uppgifter rörande tre olika byggnadsarbeten. I det första av dessa hade på en medelstor gård upp-

förts ett boningshus om 9.2×15.5 m med grund av betong, väggar av tegel samt tegeltak på underlag av bräder och papp och en ekonomibyggnad, innehållande garage, huggebod, 2 betfolksrum och 1 drängkammare med garderober och tvättrum, traktorrum och kvarnrum samt vindsutrymmen till magasin, med grund av betong, väggar av tegel, brädloft av $1\frac{1}{4}$ " spåntade bräder och tegeltak med spånunderlag. Kostnaden för boningshuset uppgavs till 25 700 kr., vari inräknats grovarbete, mureri, träarbete, smide, plåtslageri och glasarbete samt fri grus. Kostnaden för ekonomibyggnaden, beräknad på samma sätt, var 9 300. För ackordsarbetet ha uppgjorts 4 mättningsräkningar för grovarbetarna, 3 för murarna och 3 för träarbetarna. Dessa uppvisa följande siffror för ackordsöverskotten.

	Förskott, kr.	Ackords- överskott, kr.	Överskott i % av förskott
Grovarbetarna:			
1. hantlangning till puts m. m.	126: 85	49: 10	38.7
2. diverse	762: 28	115: 04	15.1
3. hantlangning vid murning m. m.	647: 23	385: 43	59.6
4. schaktning m. m.	884: 41	573: 15	64.8
Summa grovarbete	2 420: 77	1 122: 72	46.4
Murarna:			
1. utvändig puts m. m.	452: 74	316: 25	69.9
2. diverse	1 288: 82	850: 48	66.0
3. murning m. m.	848: 22	504: 84	59.5
Summa mureri	2 589: 78	1 671: 57	64.5
Träarbetarna:			
1. diverse	1 281: 43	657: 96	51.3
2. formsättningen m. m.	344: 53	491: 45	142.6
3. snickerier o. d.	1 039: 45	366: 53	35.3
Summa träarbete	2 665: 41	1 515: 94	56.9

Samme byggmästare har 1938 uppfört ett bostadshus 9×11 m på betonggrund, med tegelväggar och tegeltak på underlag av bräder och papp till en kostnad av 16 500 kr. Ackordsmättningsräkningarna visade följande siffror vid detta arbete:

	Förskott, kr.	Ackords- överskott, kr.	Överskott i % av förskott
Grovarbetarna:			
1. schaktning	530: 59	263: 79	49.7
2. hantlangning vid murning	224: 79	48: 44	21.5
3. diverse	376: 93	78: 51	20.8
Summa grovarbete	1 132: 31	390: 74	34.5
Murarna:			
1. murning m. m.	328: 18	274: 50	83.6
2. diverse	815: 15	689: 31	84.6
Summa mureri	1 143: 33	963: 81	84.3
Träarbetarna:			
1. formsättning	170: 85	349: 68	204.7
2. diverse	244: 95	212: 54	86.8
3. diverse	463: 74	404: 26	87.2
Summa träarbete	879: 54	966: 48	109.9

Det tredje bygget, som samme byggmästare lämnat uppgift om, var uppförandet av en större hissloge. Här var träarbetet det väsentliga och mätningräkningen för detta, vilken upptar 139 poster, slutar på 3 972: 15 kr. I förskott hade utbetalats 2 045: 57 kr., varför överskottet blev 1 926: 58 kr. eller 94·1 %.

Ytterligare några exempel omtalas i en av Kristianstads läns hushållningssällskap till Konungen ingiven framställning, dagtecknad den 23 december 1940, vilken remitterats till de sakkunniga. Hushållningssällskapet, vilket icke lämnat svar på de sakkunnigas rundskrivelse rörande byggnadskostnaderna på landsbygden, anför i skrivelsen »flera exempel på de höga arbetslöner, som kunna debiteras, därest nu gällande ackordsprislistor tillämpas.

1. En grundgrävning krävde 1 235 timmars arbete. Timlön utgick med 1: 21 kr., vilket gick till 1 494: 35 kr. för hela arbetet. Vid mätning tillkom 2 752: 64 kr., varför hela arbetet kostade 4 246: 99 kr. eller 3: 44 kr. per arbetstimma.

2. Fastspikning av ett 5 m långt läkt på fyra ståndare vid magasintrappa att användas såsom räck. Arbetet tarvade islagning av 8 femtums spik och betingade enligt 1937 års ackordsprislista 5: 45 kr. samt tog en tid av 15 minuter i anspråk.

3. Upphängning av ett par skjutportar vid en nybyggd ladugård. Arbetet bestod i att driva in 16 träskruvar för fastsättning av 4 rullar på förut färdigställda portar samt att resa upp och hänga portarna på en järnskena, som skruvades fast på redan befintliga skruvbultar. Arbetet tog fyra timmar för två man och betingade en kostnad enligt mätninglista av 43: 90 kr. eller 5: 49 kr. per arbetstimma. Enligt riksskiljenämndens utslag T 119 den 25 november 1935 skulle arbetet kostat lika mycket för själva upphängningen av portarna trots att järnskena och rullar voro ditsatta på förhand. Under sådana omständigheter skulle arbetet krävt högst halva tiden, vilket i så fall skulle betingat en arbetslön av 10: 98 kr. per timma.»

Till framställningen ha bifogats fyra mätningräkningar, av vilka tre avsågo vissa träarbeten vid ett tegelbruksbygge, »vilket arbete i form av material och noggrannhet närmast kan jämföras med jordbruksbyggnader», samt den fjärde träarbeten vid inredning av en spannmålssilos i ladugårdsbyggnad. Överskotten och timförtjänsterna utgjorde i dessa fall:

	Förskott, kr.	Ackords- överskott, kr.	Överskott i % av förskott	Total förtjänst per timme, kr.
1. Träarbete vid tegelbruk	187: 62	399: 97	213·2	3: 69
2. Träarbete vid tegelbruk	255: 47	1 040: 93	407·5	5: 99
3. Träarbete vid tegelbruk	187: 62	1 637: 53	872·8	11: 48
4. Träarbete vid ladugård	378: 12	547: 72	144·9	3: 52

Några av de i framställningen från Kristianstads läns hushållningssällskap nämnda fallen synas gälla mindre arbeten, vilka tillfälligtvis givit mycket stora ackordsöverskott. Sådana fall torde vid tillämpningen av ett ackords-

prissystem knappast helt kunna undvikas och några alltför långt gående slutsatser få därför icke dragas av enstaka exempel.

De här anförda uppgifterna bestyrka likväl riktigheten av vad från flera olika håll framhållits, nämligen att ackordsprislister verka synnerligen ojämnt. En felaktighet i dessa, som redan i ett föregående avsnitt påtalats, utgöres av de s. k. skyddsackorden, d. v. s. sådana ackordsprissättningar, som hindra eller åtminstone hämma användningen av vissa material, konstruktioner eller arbetsmetoder. Den oriktiga prissättningen för resandet av stommen till monteringsfärdiga trähus eller insättningen av vissa på fabriker färdigställda byggnadselement drabbar givetvis byggenskapen på landsbygden likaväl som den i städerna i den mån samma ackordsprislister komma till användning. Denna fråga har behandlats så utförligt i avdelningen om avlöningssystemet vid byggnadsarbetena i städerna, att ytterligare diskussion på denna plats icke torde erfordras.

Enstämmigt betygas också från alla håll, att ackordspriserna för vissa vanligen förekommande arbetsmoment äro oproportionerligt högt satta. Särskilt synes detta gälla vissa delar av ackordsprislister för träarbete. Ett sådant i allmänhet förhållandevis enkelt arbete som formsättning utpekats ofta som för högt prissatt; enligt några ovan anförda uppgifter har överskottet härför i vissa fall uppgått till 200 %.

Det synes även vara en allmän erfarenhet, att överskotten bli onormalt stora på enklare träarbeten vid uppförande av ekonomibyggnader. Härvidlag synes redan nomenklaturen i prislister mycket illa svara till landsbygdens förhållanden och föranleda ovisshet och meningsskiljaktigheter rörande tolkningen. Det förhållandevis enkla arbete det här gäller skulle sannolikt kunna med tillfredsställande noggrannhet värderas enligt betydligt enklare mätningssystem än det, som nuvarande ackordsprislister medföra, om ett ackordssystem över huvud skall tillämpas. Såväl krångligheten i användningen av nuvarande prislister som de onormalt höga ackordsöverskotten för relativt enkla arbeten, vilka till en betydande del skulle kunna utföras av icke särskilt kvalificerat folk och för vilka en jämförelse mellan byggnadsarbetarnas och andra på landsbygden tillfälligt sysselsattas förtjänster därför ter sig naturlig, gör att ett på nuvarande ackordsprislister grundat ackordssystem på landsbygden framkallar ett icke obefogat motstånd.

Skall ett ackordssystem över huvud användas på landsbygdens byggnadsarbeten, framstår det därför enligt de sakkunnigas uppfattning som ovillkorligen nödvändigt, att särskilda för dylikt arbete avsedda prislister utarbetas. En tillämpning av samma prislister som i städerna och andra större samhällen synes olämpligt så snart det rör sig om andra arbeten än uppförandet av bostäder. Det utredningsarbete, som de sakkunniga låtit särskilda experter utföra beträffande städernas ackordsprislister, har åsyftat att ur dessa rensa ut de mest betydande oriktigheterna i prissättningen och även om listorna härigenom kommit att bli något bättre även för landsbygden, ha dock de speciella landsbygdsproblemen därvidlag icke kunnat beaktas. Över

huvud är utarbetandet av ett ackordsprissystem på ett område, där sådant tidigare icke förekommit, förenat med betydande svårigheter och torde förut-sätta att erfarenhet under icke alltför kort tid samlas av en provisorisk till-lämpning av vissa ackordssatser. Det har därför icke varit möjligt för de sakkunniga att på den korta tid, som stått till deras förfogande, få utarbetat en ens provisorisk ackordsprislista för landsbygdens förhållanden.

Av än större betydelse än det nu anförda är för bedömningen av frågan om lämpligheten av ett ackordsprissystem för byggnadsarbeten på landsbygden följande omständigheter. På landsbygden äro gränserna mellan olika yrken vanligen mindre utpräglade än i städerna. Det är sålunda ett önskemål att landsbygdens eget folk skall kunna användas i den utsträckning detta låter sig göra för litet av varje och därvidlag även kunna hjälpa till vid bygg-nadsarbeten. Detta önskemål framstår ur flera synpunkter som berättigat. Det rena jordbruksarbetet växlar sålunda avsevärt i omfattning under olika årstider. En del av den arbetskraft, som är erforderlig vid jordbruket under den brådaste tiden vid skörden, måste för sin bärgning kunna sysselsättas med annat arbete under andra tider av året. Sedan gammalt har sådant arbete även stått till förfogande. Emellertid har den ekonomiska utvecklingen efter hand till industrin överfört åtskillig verksamhet, som tidigare under mera primitiva former bedrivits på landsbygden. Denna utveckling har med-fört ökad produktivitet och höjt välstånd. Det är emellertid därför icke klart, att en fortsättning av densamma kan äga rum på alla punkter. Det arbete som direkt knyter sig till den fasta egendomen och de levande inventarierna, tillkommer givetvis i första hand de jordbrukande. I viss utsträckning synes byggnadsarbetet naturligt böra fogas in i dessas övriga sysselsättning.

Ett sådant säsongutjämningsproblem reser sig icke endast för de inom jordbruket arbetande. Så små, som de enskilda arbetsobjekten äro då det gäller byggandet på landsbygden, måste det uppstå betydande svårigheter för en specialiserad byggnadsarbetarkår att erhålla en någorlunda jämn sys-selsättning. Växlingarna av arbetsplats måste vara rätt täta och vid flertalet tillfällen måste en längre eller kortare tid komma att förlöpa, innan nytt arbete kan erhållas. Erfarenheten lär också att landsbygdens byggnadsarbetare ha en stor arbetslöshetsrisk; inom byggnadsarbetarfackförbundens landsbygds-avdelningar är arbetslösheten i allmänhet större än inom avdelningarna i städerna. Arbetstiden per år blir därför för byggnadsarbetarna på landsbygden rätt kort; även under så gynnsamma år som slutet av 1930-talet haft att uppvisa, torde den genomsnittliga arbetstiden för dessa icke ha varit mer än 1 200—1 500 timmar per år. Om dessa byggnadsarbetare skola erhålla en i förhållande till andra arbetargrupper rimlig bärgning trots att de endast kunna erhålla arbete som byggnadsarbetare kanske halva året, måste de för varje arbetad timme erhålla en ersättning, som vida överstiger timlönen för andra arbetarkategorier på landsbygden. Att belasta byggnadskostnaderna därmed — vilket i viss mån kan sägas ske, i den mån städernas ackordspris-listor komma till användning och timförtjänsterna därmed komma upp till en

nivå av inemot 2 kr. (över 50 % överskott på timlöner om 1:20—1:30 kr.) — synes icke rimligt. Byggnadskostnaderna böra knappast ökas med vad som erfordras för att försörja byggnadsarbetarna under den tid, som de icke bygga. En sådan belastning, som för övrigt saknar motsvarighet inom något annat yrke, skulle i alltför hög grad hämma en byggnadsverksamhet, som ur såväl sociala och folkmedicinska som jordbruksekonomiska skäl framstår som högeligen önskvärd. De arbetare, som utföra byggnadsarbete på landsbygden, böra därför vara i hög grad intresserade av att för egen del erhålla en säsongutjämning eller rättare säsongutfyllnad i sin sysselsättning, t. ex. en kombination av jordbruksarbete och byggnadsarbete.

För jordbrukarna är det givetvis av vikt att byggnadskostnaderna, och särskilt de kontanta utgifterna för byggnaders uppförande, hållas nere. Den naturhushållning, som ännu utmärker landsbygden i betydande utsträckning, tvingar jordbrukarna att själva utföra så mycket arbete som möjligt. Deras bidrag med virke från egen skog och andra egna material spela även stor roll. Det är bl. a. även därför, som de nuvarande ackordsprislistornas tillämpning framstår som olycklig; de fördyra sålunda särskilt användningen av trä, som jordbrukarna i betydande utsträckning själva producera, och öka i stället användningen av andra material, vilka inköpas.

På landsbygden bosatta arbetare böra i största möjliga utsträckning ha tillfälle att deltaga i förekommande arbeten. Detta önskemål innebär, att avlöningssystemet måste vara så beskaffat att det icke lägger hinder i vägen för utnyttjande även av för speciella yrken mindre kvalificerad arbetskraft. Framförallt synes nuvarande ackordssystem hindra en dylik ordning. Ett ackordsarbete som omfattar hela arbetet måste, om avsedd effekt skall uppnås, ettdera utföras av likvärdig arbetskraft eller eventuellt uppkommande ackordsöverskott fördelas på arbetslaget i förhållande till timlönen, som då måste vara fastställd med utgångspunkt från vederbörande arbetares kvalifikationer i förhållande till varandra. Intet av dessa båda system kan för ernående av anförda önskemål vara att rekommendera. En annan utväg vore visserligen att de olika arbetsmomenten uppdelades och att ackordslistor endast upprättades för sådant arbete för vilket utförande krävdes speciellt utbildad arbetskraft. Även denna utväg synes bereda så stora svårigheter för arbetets planläggning och utförande att ej heller den kan rekommenderas. Användbarheten av landsbygdens arbetskraft växlar från fall till fall och det kan sålunda ej uppdragas någon generell regel för var gränsen mellan den specialutbildade och den från landsbygden direkt anställda arbetskraften skall gå. Även om detta vore möjligt skulle uppdragsgivaren få så stora svårigheter i fråga om övervakning och fördelning av arbetet att även ur denna synpunkt systemet synes förkastligt.

Å andra sidan är ett väl avvägt ackordssystem förenat med vissa fördelar, som icke helt böra lämnas ur räkningen. I och för sig är det givetvis riktigt att lönen utmäts efter det utträttade arbetet och icke efter blotta närvaron på arbetsplatsen. En riktig betalning efter själva arbetsprestationen torde stimu-

lera arbetstakten och befrämja yrkesskickligheten. Vid ackordsbetalning kan övervakningen på arbetsplatsen inskränkas. Kvaliteten av det utförda arbetet torde närmast påverkas i gynnsam riktning av ackordsbetalning; icke fullgott arbete torde nämligen utan särskild ersättning få göras om. Av dessa och åtskilliga andra anledningar synes utvecklingen icke endast inom industrin utan också inom jordbruket gå mot allt mera ökad användning av ackordslönesystemet under det att tidlönesystemet i samma mån inskränkes.

Det anförda avser närmast det egentliga byggnadsarbetet. För sådana specialiteter som exempelvis rörlednings- och elektriska installationer ställer sig frågan på ett i viss mån annat sätt. Dessa arbeten torde i huvudsak knappast kunna utföras av annan än särskild yrkesutbildad arbetskraft. Rörande det för denna lämpligaste avlöningssystemet råda olika meningar. Från jordbrukarnas sida framställes många gånger önskemålet att även detta arbete helt skall utföras på timlön i den tron, att kostnaderna därigenom skulle bli lägre än om det utföres mot ackordsbetalning. Från installationsföretagens sida synes däremot ackordssystemet föredragas dels därför att företagen då lättare kunna beräkna kostnaderna, dels därför att den övervakning, som vid tidlönsarbete erfordras, är svår att ordna. Däremot finnas — enligt vad som framgår av från Rörledningsfirmornas riksförbund och Elektriska arbetsgivareföreningen till de sakkunniga ingångna skrivelser, delvis refererade i ett tidigare kapitel — på arbetsgivaresidan önskemål om ett slopande av den fasta ackordsprislistans tillämpning på landsbygden och en övergång till ett system av s. k. fria ackord, d. v. s. överenskommelse om priset i varje särskilt fall mellan ifrågavarande arbetsgivare och arbetare.

I skrivelsen från Rörledningsfirmornas riksförbund framhålles sålunda, att branschens ackordsprislista uppgjorts med hänsyn till städernas förhållanden. »Den har också visat sig vara föga ägnad att tillämpas på arbeten på landsbygden. Anläggningar på landsbygden äro nämligen på grund av själva byggnadssättet i många avseenden enklare att utföra än arbeten i städerna. Därtill kommer, att anläggningar på landsbygden, även om de med hänsyn till sitt ändamål och förhållandena i övrigt äro att betrakta som fullgoda arbeten icke behöva vara kvalitativt lika högtstående som arbeten i städerna. Vi behöva i detta sammanhang endast peka på installationer i ladugårdar. Om man ville fasthålla vid listans obligatoriska karaktär, även utanför städer och liknande samhällen, bleve det därför nödvändigt att införa ett flertal särbestämmelser, för att priserna för arbeten på landsbygden skulle bli riktigt avvägda efter arbetenas svårighetsgrad.

Vi hava försökt uppgöra ett förslag till standardprislista med sådana särbestämmelser. Det har emellertid visat sig vid undersökning av, hur ett dylikt förslag skulle verka på olika anläggningar, att — trots kraftiga nedskärningar — arbetskostnaderna i många fall bliva onormalt höga. Detta synes bero därpå, att anläggningar på landsbygden icke i fråga om svårighetsgraden äro så likartade som arbeten i städerna. Vi hava därför kommit till den uppfattningen, att vad man åsytar, nämligen att arbetslönen bör avvägas efter

det nedlagda arbetet, icke kan uppnås med dylika särbestämmelser. Under sådana förhållanden synes den bästa utvägen att nå detta syfte vara, att i stället begränsa prislistans giltighetsområde, så att densamma endast kommer att gälla städers, köpingars och municipalsamhällets stadsplanlagda områden, dock att densamma bör omfatta arbeten å landsbygden för stat eller landsting, vilka under vanliga förhållanden närmast hava stadskaraktär. Detta system innebär visserligen i och för sig stora nackdelar, men därigenom skulle möjlighet beredas vederbörande arbetsgivare och arbetare, att för arbeten å landsbygden i de enskilda fallen träffa uppgörelse om ackord efter andra grunder, än de i standardprislistan tillämpade. Om uppgörelse om sådant ackord icke skulle kunna träffas, bör arbetet utföras som timlönsarbete.

Hur stor nedskärning av arbetskostnaderna en dylik anordning för landsbygdens del skulle komma att medföra, är mycket svårt att avgöra, då man måste räkna med okända faktorer. Vad särskilt arbeten på lantgårdar beträffar, torde man emellertid kunna utgå från, att den skulle medföra en reducering av arbetslönerna på cirka 40 %.

Från en sammanslutning av rörledningsfirmor med huvudsaklig verksamhet på landsbygden, Rörledningsentreprenörernas landsortsförbund, ha de sakkunniga även erhållit en redogörelse för vissa önskemål (i huvudsak återgivas samma synpunkter i oktobernumret 1940 av förbundets organ Rörmokaren). Dessa önskemål sträcka sig icke lika långt som de, vilka ovan återgivits. Principen med en fast ackordsprislista betecknas däri som mycket idealisk. »Genom densamma överflyttas nämligen ansvaret för arbetets prydliga, snabba och riktiga utförande till arbetstagaren. Det är ju mycket stor fördel med hänsyn till de längre avstånden på landsbygden och därmed följande höga kostnader för arbetsövervakning.» Emellertid önskas att från ackordsbetalning skola undantagas mindre arbeten om upp till 50 partimmar (i stället för nu 20). Vidare begäres en revision av avtalsbestämmelserna och prissättningen på en rad punkter, där de nuvarande icke äro lämpade för landsbygdens förhållanden.

Elektriska arbetsgivareföreningen skriver: »Med tanke på det högst avsevärt lättare montagearbetet för landsbygdens anläggningar föreslå vi, att betydligt större reduktion än den hittills gällande skall tillämpas i de fall, dessa anläggningar utföras på ackord. För att möjliggöra en smidigare ackordsättning bl. a. med hänsyn till önskvärheten, att ifrågavarande arbeten i största utsträckning kunna utföras av organiserad arbetskraft — vilket hittills på grund av ackordsprissättningen i mycket stor utsträckning tyvärr icke varit fallet — anse vi nödvändigt, att systemet med s. k. fria ackord återinföres för denna kategori. För detta ändamål måste § 9 mom. 3 kompletteras med följande bestämmelser: 'För installationer i boningshus och ekonomibyggnader, avsedda eller tagna i anspråk för bedrivande av jordbruk, skogsbruk eller fiske, må ackordsättning av dylika s. k. fria ackord ske enligt andra priser eller andra system, än vad som gäller för de fasta prislistorna.'»

Byggnadskostnadssakkunniga vilja uttala att det synes dem önskvärt, att arbetsmarknadens parter noga undersöka, huruvida icke speciella överenskommelser kunna träffas för landsbygden, vilka taga sikte på att avlägsna de anledningar till missnöje, som åberopats som skäl för ändring av nuvarande system.

3. Avtalsförhållandena på landsbygden.

Kollektiva avtal avseende byggnadsarbetet på landsbygden i hela riket förekomma icke. De avtal, som Svenska byggnadsindustriförbundet slutit med lokalavdelningarna av byggnadsfackförbunden, gälla i regel endast vissa samhällen samt närmast omgivande område inom viss i avtalen angiven omkrets. Dessutom finnes en bestämmelse i avtalet mellan Svenska lantarbetsgivareföreningen och Svenska lantarbetareförbundet om betalningen till lantarbetare, vilka utföra byggnadsarbete på gård, där de äro fast anställda. De olika specialbranschernas — exempelvis rörlednings- och elektriska branschernas — avtal gälla visserligen hela riket, men särskilt på landsbygden finnas utanför organisationerna stående företag och arbetare. I övrigt råder vad som närmast kan karakteriseras som ett avtalslöst tillstånd. Orsaken ligger däri, att landsbygdens arbetsmarknad endast i begränsad utsträckning blivit berörd av organisationssträvandena.

Sålunda finnas blott vissa ansatser till bildandet av arbetsgivaresammanslutningar av byggnadsentreprenörer på landsbygden, medan sammanslutningssträvandena på arbetaresidan heller icke, även om de på senare år gjort betydande framsteg, nått så långt, att alla arbetare äro medlemmar i organisationerna. Ur denna synpunkt sett sammanhånga de motsättningar, som gjort sig gällande ifråga om lönebildningen för byggnadsarbetare på landsbygden, med att vi just nu uppleva en organisationssträvandenas brytningstid på detta område. Att därvid från den ena sidan bruk gjorts av blockadvapnet är knappast något enastående; dylikt har under motsvarande tider förekommit på många andra områden av arbetsmarknaden, där en viss pacificering sedermera, då organisationerna på ömse sidor vuxit sig starka, åstadkommits.

Det övergångstillstånd, som rått under de senaste åren, kan icke karakteriseras som gynnsamt för någon part. Tillämpningen av de för helt andra än landsbygdens förhållanden uppgjorda ackordsprislistorna har på sina håll haft uppenbart orimliga verkningar. Landsbygdsbefolkningen har svårt att förstå nödvändigheten av den i avtalen med oorganiserade arbetsgivare intagna organisationsklausulen, vilken stipulerar att endast medlemmar i den avtalslutande organisationen få anlitas för utförande av arbetet. Båda dessa förhållanden ha medverkat till uppkomsten av en social oro, vilken bl. a. återspeglat sig i många av de i ett föregående avsnitt refererade svaren på de sakkunnigas rundskrivelse angående byggnadskostnaderna på landsbygden.

Såvitt de sakkunniga kunna se, finnes för ett uppordnande av förhållandena på landsbygdens arbetsmarknad vad gäller byggnadsarbeten ingen annan väg än den, som på andra områden redan tidigare beträffs och som

består däri, att organisationer på ena sidan mötas av organisationer på den andra, vilka sedan genom inbördes avtal åstadkomma en reglering av förhållandena. Att tillgripa en tvångslagstiftning för landsbygdens del för att förhindra en sådan utveckling, som på andra områden redan ägt rum, torde icke vara att rekommendera.

På *arbetaresidan* ha efter hand byggnadsfackförbunden erhållit en växande anslutning även på landsbygden. Under ett kortare skede av 1930-talet framträdde Riksförbundet landsbygdens folk, som representant för yrkeskunniga byggnadsarbetare inom jordbrukareleden, närmast småbrukare och andra mindre jordbrukare, och träffade avtal rörande byggnadsverksamhet, dels i sådana fall där den byggande jordbrukaren var egen företagare, dels också med på landsbygden verksamma byggmästare. Denna avtalsverksamhet visade sig emellertid vara behäftad med vissa brister och efterträddes sedermera av en överenskommelse med byggnadsfackförbunden rörande rätten för olika förbund att sluta kollektivavtal för byggnadsarbetet på landsbygden. I denna överenskommelse avstod R. L. F. från denna rättighet i södra och mellersta Sverige. Avtalet uppsades från R. L. F:s sida och utlöpte med utgången av 1938. Förhandlingar om nytt avtal ha förts men icke lett till något resultat. I huvudsak torde R. L. F. dock icke under de senaste åren ha uppträtt som facklig organisation för byggnadsarbeten på landsbygden. De organisationer, som man härvid har att räkna med, äro sålunda i främsta rummet byggnadsfackförbunden. Detta förhållande är i viss mån motiverat därav, att samma arbetare merendels utföra byggnadsarbete såväl i de mindre samhällena som på rena landsbygden.

I viss mån företräder emellertid även Svenska lantarbetareförbundet vissa byggnadsarbetareintressen. Sedan hösten 1938 ingår nämligen i förbundets kollektivavtal med Svenska lantarbetsgivareföreningen en bestämmelse om särskilda timlöner för byggnadsarbete, då sådant utföres i jordbrukarens egen regi och av hos denne fast anställda arbetare. I samband därmed är följande protokollsanteckning av visst intresse: »Parterna äro ense om att arbetsgivare icke skall påfordra att arbetare utför arbete, som förklaras i blockad av till landsorganisationen anslutet förbund, under förutsättning att blockadens respekterande godkänts av Svenska lantarbetareförbundets styrelse, dock att blockad ej får gälla arbeten, som regleras i detta avtal eller som utföras av gårdens egna arbetare för gårdens behov och i dess egen regi.» Dessa bestämmelser i lantarbetareavtalet torde emellertid icke ha större betydelse annat än för de större gårdarna.

På *arbetsgivaresidan* saknas ännu en representativ organisation. Svenska byggnadsindustrieförbundets medlemmar äro huvudsakligen verksamma i städerna och de stadsliknande samhällena och sakna därför i allmänhet intresse för landsbygdens förhållanden. Förbundet har tvekat ifråga om lämpligheten att inom sin organisation upptaga egentliga lantbyggmästare, enär svårigheterna ansetts vara stora att vid sammankoppling av avtalsförhållandena i städerna och på landsbygden ernå för den senare lämpliga villkor.

Förbundets avtal med lokalavdelningarna av byggnadsfackförbunden gälla endast de olika samhällena med närmaste omgivning inom viss i avtalen fastställd omkrets.

Svenska lantarbetsgivareföreningen är icke heller skickad att tillvarataga arbetsgivareintressena ifråga om byggen på landsbygden. Till föreningen äro nämligen i huvudsak endast större jordbrukare anslutna. En sådan utvidgning av medlemsstocken, som skulle erfordras för en dylik utvidgning av föreningens verksamhetsområde, har icke ansetts lämplig. Då de enskilda jordbrukarna endast mycket sällan uppföra nya byggnader, måste under alla förhållanden betydande svårigheter föreligga att åstadkomma en effektiv arbetsgivareorganisation.

Någon fastare sammanslutning av byggmästare och entreprenörer på landsbygden existerar icke heller. Ansatser till dylika organisationer ha emellertid på senare år förekommit. Några byggmästare i Skåne ha sålunda bildat Landsbygdens byggmästareförening. Något mera omfattande är Rörlednings-entreprenörernas landsortsförbund. Relativt nybildad är Hallands läns landsbygdsentreprenörers arbetsgivareförening. Sistnämnda organisation synes åtnjuta visst stöd av R. L. F. och enligt vad de sakkunniga inhämtat pågå arbeten att åstadkomma liknande organisationer i andra delar av landet; längst torde förberedelsearbetet ha kommit i Skåne och Östergötland. Då byggmästarna och entreprenörerna på landsbygden mestadels äro mindre företagare, som i många fall närmast kunna karakteriseras som arbetsförmän och som endast föga skilja sig från yrkesarbetarna, torde de ha svårt att på egen hand åstadkomma effektiva arbetsgivareorganisationer.

Under sådana förhållanden och då fortfarande en väsentlig del av byggnadsarbetet inom jordbruket utföres av jordbrukarna i egen regi, skulle bildandet av en jordbrukarnas egen sammanslutning för tillvaratagandet av deras intressen ifråga om byggnadsarbeten för dem sannolikt utgöra den bästa lösningen av här diskuterade problem. Närmast tillhands ligger, att någon redan existerande jordbrukaresammanslutning upptager dessa frågor på sitt program. Enligt vad de sakkunniga erfarit, föreligga vissa planer i den riktningen. De senast ovan omtalade entreprenörsammanslutningarna äro sålunda avsedda att vara anslutna till R. L. F. En annan möjlighet är, att den inom Sveriges lantbruksförbund nyligen bildade riksorganisationen, Lantbruksförbundets byggnadsförening, på sitt program även upptar arbetslönefrågorna. Denna organisation torde visserligen icke kunna uppträda som arbetsgivareförening i vanlig mening, men en allmän principöverenskommelse mellan densamma och byggnadsfackförbunden, vilken skulle vara bindande för de senare och utgöra en rekommendation från den förra till jordbrukarna, skulle — om den kunde åstadkommas — vara av värde. I densamma finge ingå bestämmelser såväl rörande löner som rörande avgränsningen mellan olika arbetarekategorier. Huruvida ett ackordssystem däri skulle ingå eller uteslutande timlönssystem föreskrivas, finge givetvis bli de ifrågakommande parternas sak att bestämma. Väljes den förra utvägen, torde utarbetandet av

en särskild ackordsprislista för landsbygden bli nödvändigt. Även området för dess tillämpning finge därvid fastställas, varvid måste tillses, att jordbrukarna icke hindras från att i önskvärd utsträckning själva deltaga i byggnadsarbetet.

Då olägenheterna av tillämpningen av för städerna utarbetade ackordsprislistor äro så stora, att de i det närmaste utgöra ett absolut hinder för byggnadsverksamhet på landsbygden, vilja de sakkunniga rekommendera en provisorisk överenskommelse om tillämpning av timlön för byggnadsarbeten på landsbygden, intill dess en mera definitiv överenskommelse kan träffas.

Byggnadsstommen och säkerhetsföreskrifterna ur ekonomisk synpunkt.

Då det gäller att nedbringa byggnadskostnaderna för den bärande stommen kunna helt visst en mångfald olika tekniska åtgärder diskuteras. Den följande undersökningen har emellertid i huvudsak begränsats till sådana faktorer, som äro betingade av myndigheternas hållfasthetsföreskrifter rörande vissa byggnadsmaterial, främst betong och järn.

Säkerhetsföreskrifterna avse i första hand att säkerställa att byggnaden uppföres på ett ur hållfasthetssynpunkt fullt betryggande sätt, men kunna sedda i ett större sammanhang anses utgöra en sammanfattning av alla de krav, som man ur det allmännas synpunkt måste ha på en byggnad även i en mängd andra avseenden. Bland dessa märkas krav på viss grad av brandsäkerhet, värmeisolering, ljudisolering, beständighet för klimatiska eller andra påverkningar, spricksäkerhet, styvhet mot formförändringar, luftskydd etc. De normer, som bestämma ett byggnadselements anordning och dimensioner och sålunda även dess kostnad, äro följaktligen icke alltid av rent hållfasthetsteknisk art utan kunna i många fall återföras till andra lika välmotiverade krav. Självfallet kan man minska byggnadskostnaden för den bärande stommen genom att sänka anspråken på den byggnadstekniska standarden till ett minimum. Förutsättningen för att några reella besparingar för byggnaden i sin helhet härigenom skola kunna uppkomma är dock att standardsänkningen icke drives så långt att hyresvärdet sjunker.

Bland åtgärder, som kunna ifrågakomma, märkas främst en justering av hållfasthetsbestämmelserna, som möjliggör en rationellare utnyttjning av byggnadsmaterialen. Denna fråga är ytterst komplicerad och kan givetvis icke lösas på ett fullt tillfredsställande sätt förrän en mängd tekniska problem närmare klarlagts. Bl. a. saknas ännu en entydig definition av själva säkerhetsbegreppet.¹ Dessa spörsmål falla emellertid utom ramen för denna utredning, som i första hand avser att belysa den ekonomiska sidan av problemet. Här må endast erinras om att sedan början av år 1940 tvenne statliga kommittéer arbeta med revidering av de nu gällande statliga järn- och betongbestämmelserna av år 1931 respektive 1934.

Tak.

Bärkonstruktionen för bostadshusens yttertak utföres i allmänhet med takstolar av trä. Ännu bestämmes takstolarnas dimensioner och detaljutförande ofta av en sedan långliga tider utbildad timmermanspraxis, som visserligen väl kan sägas ha fyllt sin uppgift för de takstolstyper, där den sedan gammalt utprövats och befunnits lämplig, men som knappast håller måttet då den tillämpas på nyare takkonstruktioner med flackare lutningar och andra spännvidder. En konstruktivt riktig dimensionering och detaljutförande av dylika takstolar skulle säkerligen medföra besparingar och i många fall även en väl behövlig ökning av den faktiska säkerhetsgraden. En viktig förutsättning härför är dock att våra normer för beräkning av vindtryck i väsentliga delar omarbetas till en bättre överensstämmelse med de resultat som den moderna vindtrycksforskningen numera kommit till.

Väggar.

Tegelmurverk. I tab. 1 hava tillåtna påkänningar för murade tegelväggar enligt byggnadsnämndens i Stockholm bestämmelser samt danska och tyska

¹ Jfr Walter Kjellman och Georg Wästlund »Säkerhetsproblemet i byggnadskonsten». Ingenjörsvetenskapsakademiens handl. Nr 156. 1940.

normer sammanställt. Som synes tillåtes genomgående i såväl Danmark som Tyskland högre belastningar på tegelväggar än hos oss samtidigt som fordringarna på tegelmaterialets tryckhållfasthet äro avsevärt lägre. Beträffande de danska bestämmelserna är det anmärkningsvärt att de icke göra någon åtskillnad på den tillåtna påkänningen för väggar av $1\frac{1}{2}$ stens och 1 stens tjocklek, ett förhållande som synes svårt att bringa i samklang med den svenska tegelforskningens klassiska resultat, även om det givetvis kan föreligga olikheter i svensk och dansk byggnadspraxis beträffande förekomsten av avstyvande tvärväggar etc.

Tab. 1. Tillåtna påkänningar för tegelmurverk, kg/cm^2 .
Husbyggnader, normal våningshöjd.

Normer	Tegelkvalitet		$1\frac{1}{2}$ stens vägg			1 stens vägg		
	Beteckning	Stenhållf. kg/cm^2	Kalkbruk	Kalkcementbruk	Cementbruk	Kalkbruk	Kalkcementbruk	Cementbruk
<i>Sverige.</i>								
Stockholms byggnadsnämnds tekn. best.	Högporöst murtegel	50	—	—	—	3	—	—
	Lättmurtegel ¹	180	7	11	—	5	8	—
	Hårdbränt murtegel	270	—	15	—	—	10	—
<i>Danmark.</i> ²								
Normer for Beregn. af Husbygn.-konstr.	»Fuldbrændte Mursten»	150	8	12	16	8	12	16
Dansk Ing.-forening. Rev. 1930.	»Haardbr. Mursten»	225	—	16	—	—	16	—
	»Mergelklinker»	300	—	20	28	—	20	28
<i>Tyskland.</i> ³								
DIN 1053, 1937	»Porige Vollsteine»	50	4	5	—	} Tillåtna påkänningar enligt lokala byggn.-bestämmelser, dock högst 15 kg/cm^2 även om »Klinker» användes.		
	»Mauerziegel, 2 Klasse»	100	7	8	—			
	» 1 »	150	10	14	16			
	»Hartbrandziegel»	250	—	18	22			
	»Klinker»	350	—	—	35			

¹ Gäller även vanligt murtegel.

² Gäller murar och pelare om $l \leq 12b$, (l = fri höjd, b = minsta tvärmått), vid central belastning och under normala avstyvningsförhållanden. Om $l > 12b$ multipliceras tabellvärdena med $(\frac{12b}{l})^2$. Kalkcementbruk $1c : 2k : 10s$. Cementbruk $1c : 3s$.

³ Förutsätter nöjaktig avstyvning medelst murade tvärväggar, kontreforter eller andra åtgärder. Reichsformat $250 \times 120 \times 65$ mm. Cementbruk $1c : 4s$. Vid fristående murpelare tillåtas avsevärt lägre påkänningar.

Den genomsnittliga svenska tegelkvaliteten har sedan år 1931, då de nu gällande normalbestämmelserna för murtegel antogs, undergått en väsentlig förbättring vad beträffar tryckhållfastheten. I anledning härav skall Tegelbrukens Centralförbund enligt egen uppgift föreslå följande förhöjda värden:

Murtegelstyp	Teglets volymvikt kg/dm^3	Tryckhållfasthet, kg/cm^2 medeltal av 10 tegel	
		Murtegelnormer av år 1931	Föreslagna nya normer
Högporöst murtegel	1.2	45	60
—	1.4	—	140
Lättmurtegel	1.6	180	225

Sedan några år tillbaka hava de porösa tegelsorterna undersökts genom ett stort antal murverksprovningar i full skala, som genomförts dels vid Statens Provningsanstalt och dels vid Chalmers Provningsanstalt. Provningsresultaten, vilkas bearbetning ännu icke slutförts, ha ökat kännedomen om de porösa tegelsorternas hållfasthetsegenskaper och bl. a. föranlett professor Kreüger att komplettera den av honom tidigare uppställda formeln för beräkning av murverkshållfastheten vid tungt murtegel, så att den i sin nya utformning även är tillämplig på de porösa tegelsorterna. Formeln, vars giltighet undersökts vid vanlig våningshöjd, c:a 3 m, och för tegel med volymvikter mellan 1·2 och 1·8, lyder:

$$k_m = \left(\frac{k_t}{\gamma^3} + 3\cdot5 \gamma^2 \right) \frac{6 + 0\cdot1 \frac{k_b}{h}}{8 + 2\cdot5 \frac{h}{b}} \sqrt{t}$$

där k_m = murverkets tryckhållfasthet i kg/cm^2

k_t = murtegets » » »

k_b = murbrukets » » » (dock högst 60 kg/cm^2)

γ = teglets volymvikt i kg/dm^3

h = murens höjd i cm

b = » minsta tvärmått i cm

t = teglets tjocklek i cm.

Tillämpas formeln vid jämförelse av murverkshållfastheten för tegel med tryckhållfasthet enligt nu gällande tegelnormer med murverkshållfastheten för tegel med tryckhållfasthet enligt de föreslagna nya normerna, så erhålles under i övrigt lika förutsättningar en ökning av c:a 30 % för det högporösa teglet och av c:a 20 % för lättmurteget, vilken således kan sägas utgöra ett mått på standardförbättringen i hållfasthetshänseende. Om tegelbruken sålunda numera kunna hålla sin produktion vid en sådan nivå, så synes en däremot svarande förhöjning av de tillåtna påkänningarna önskvärd och berättigad. I den mån man kunde påräkna ett förbättrat arbetsutförande och en noggrannare kontroll borde ytterligare förhöjningar kunna genomföras utan att den faktiska säkerhetsgraden minskades.

Möjligheterna att ekonomiskt utnyttja en eventuell förhöjning av de tillåtna påkänningarna för murverk begränsas beträffande ytterväggar i viss mån genom deras dubbla funktion av bärande och värmeisolerande omslutningsväggar för byggnaden. Värmeisoleringskravet blir nämligen i regel bestämmande för vägg-tjockleken. En förhöjning av de tillåtna påkänningarna medför i alla händelser den fördelen att teglets användningsområde utvidgas.

För de s. k. smalusen i Stockholms förorter ha ytterväggar av 1 stens högporöst tegel ofta kommit till användning. I förhållande till den vanligen använda $1\frac{1}{2}$ stens väggen av lättmurtegel äro dessa väggars värmeisoleringsförmåga något i underkant. Utredningar beträffande värmekostnaden per kvadratmeter golvyta i sådana hustyper¹ visa emellertid att den är avsevärt större än för det normala hyreshuset i innerstaden, varför det kan ifrågasättas, om man icke för sådana typer tvärtom borde öka kraven på ytterväggarnas värmeisoleringsförmåga.

Med hänsyn till den försvårade bränsleförsörjningen i vårt land vore det fördelaktigt om tegeltillverkningen kunde inriktas på en något lättare och följaktligen mera värmeisolerande tegelkvalitet än lättmurteget. En dylik tegelproduktion skulle dessutom enligt uppgift från Tegelbrukens Centralförbund kräva c:a 40 % mindre mängd importbränsle än den nuvarande.

Enligt en på initiativ av Tegelbrukens Centralförbund verkställd utredning erhöles för ett visst fall c:a 6 % minskning av uppvärmningskostnaden om ytterväggarna murades med tegel av volymvikten 1·4 i stället för med det vanliga lättmurteget (volymvikt 1·6). Inräknades en proportionell minskning av värme-

¹ Jfr Statens offentliga utredningar 1935: 2, sid. 252.

anläggningens kostnad erhöles en årlig besparing, som motsvarade en hyressänkning av c:a 1 %.

Porösa stenmaterial. Även vid dessa väggmaterial torde vissa besparingar kunna göras genom en revidering av gällande säkerhetsföreskrifter.

Betongväggar. Då betonghusen äro av ganska ungt datum saknas ännu i stort sett enhetliga föreskrifter rörande betongväggars dimensionering. Enligt Stockholms byggnadsnämnds tekniska bestämmelser är den minsta tjockleken för en bärande armerad betongvägg begränsad till 15 cm, i undantagsfall 13 cm. Enligt danska normer är motsvarande tjocklek 10 cm. På grund av svårigheter vid utförandet torde man kunna sätta 12 à 13 cm som den praktiska gränsen för tjockleken vid en dylik vägg. Frågan om betongväggens bärförmåga är ett mycket komplicerat problem, som nära sammanhänger med övriga spörsmål rörande dimensioneringen av det helgjutna betonghuset t. ex. plasticeringsfrågan m. m. Här må endast nämnas att Svenska Cementföreningen tagit initiativ till en utredning av dessa frågor, vars resultat kan väntas föreligga inom kort. Det finnes emellertid anledning förmoda, att väsentliga besparingar skola kunna göras även på detta område.

Pelare.

Som bärande pelare användas mestadels konstruktioner av tegelmurverk, armerad betong eller järnbalkar kringgjutna med en brandskyddande beklädnad av armerad betong. Sistnämnda pelartyp är i de allra flesta fall oekonomisk, då den kräver många gånger större järnmängd än den armerade betongpelaren samtidigt som betongåtgången är i det närmaste lika för de bägge konstruktions typerna. Även ur järnbesparingssynpunkt bör man om möjligt ersätta järnpelarna med armerade betongpelare. Genom en förhöjning av de tillåtna betongpåkänningarna kunna betongpelarna i vissa fall utformas med smärre dimensioner, vilket ofta är av stor betydelse ur utrymmessynpunkt; dock torde minimidimensionerna för pelare i de övre våningarna bestämmas av praktiska skäl, såsom hänsyn till balkupplag etc.

Bjälklag.

I högre bostadshus utföras bjälklagen numera vanligen av massiva armerade betongplattor eller av tunna betongplattor uppburna av järn- eller betongbalkar. Därjämte förekomma hålkroppsbjälklag av betong ehuru i mindre utsträckning. De i Stockholms ytterområden vanliga 3-vånings smalhusen hava under de sista årens produktion uteslutande utförts med betongbjälklag. I lägre hus och villabyggnader användes som regel träbjälklag.

Träbjälklag. Träbjälklaget utfört på vanligt sätt ställer sig i allmänhet något billigare att bygga än betongbjälklaget. En återgång till detta byggnadssätt torde dock icke vara tillrådlig, i varje fall icke för hyreshus, där man måste sätta stort värde på den täta och ljudisolerande avskillnad mellan de olika våningarna, som betongbjälklaget medför. Bland övriga påtagliga fördelar, som betongbjälklaget erbjuder i jämförelse med träbjälklaget märkas följande: ökad beständighet och styvhet, ökänslighet för väta, hindrad spridning av väggohyra, bättre brandskydd samt förbättrad stabilitet hos stommen. De bägge sistnämnda synpunkterna äro numera av den största betydelse med hänsyn till luftskyddet. En återgång till träbjälklag skulle dessutom medföra såväl ökade underhållskostnader som minskad livslängd för byggnaden.

Beträffande de svenska hållfasthetsföreskrifterna för trä må anmärkas att de i jämförelse med övriga anförda normer praktiskt taget genomgående äro ogynn-

sammare. Den för träbjälkar dimensionerande böjningsspänningen är exempelvis 12.5 % högre i såväl danska som finska och tyska normer.

Tab. 2. Tillåtna påkänningar för barrträ.
Husbyggnadskonstruktioner, normala belastningsfall.

	Sverige Statliga järn- best. 1931 ¹		Danmark Dansk Ingeniør- forening 1930		Finland Statliga best. 1932		Tyskland DIN 1052, 1938	
	kg/cm ²	%	kg/cm ²	%	kg/cm ²	%	kg/cm ²	%
Böjning eller dragning parallellt med fibrerna	80	100	90	112.5	90 ²	112.5	90	112.5
Tryck parallellt med fibrerna....	60	100	60	100	80	133	80	133
Tryck vinkelrätt mot fibrerna ..	20	100	15	75	15-25	75-125	16-20	80-100
Skjuvning parallellt med fibrerna	8	100	10	125	12	150	12	150

¹ Avse trä till ställningsbyggnader, sliprar och farbanor men användas på många håll också för husbyggnader, bl. a. i Stockholm.

² Gäller endast vid böjning. För dragning parallellt med fibrerna tillåtes 100 kg/cm².

Anm. I Tyskland har man nyligen (DIN 4074, 1939, 1940) gått in för att indela byggnadsträ i tre olika klasser. Angivna tabellvärden hänföra sig till den mellersta klassen. Användes trä av bästa klass tillåtes en förhöjning av ovanstående siffror med 1/6.

I detta sammanhang må erinras om de undersökningar av svenskt furuvirkes hållfasthetsegenskaper, som utförts vid Statens Provningsanstalt på uppdrag av Ingeniörsvetenskapsakademien i Stockholm. Undersökningarna resulterade i ett förslag till nya väsentligt ökade tillåtna påkänningar, vilka i vissa avseenden t. o. m. gå längre än de tyska normerna av 1938 (jfr IVA Handlingar nr 92, 1929). Vidare kan nämnas det omfattande forskningsarbete rörande svenskt trä, som f. n. pågår vid Statens Provningsanstalts trälaboratorium och som bekostas av Svenska Trävaruexportföreningen, Ingeniörsvetenskapsakademien och Svenska Teknologföreningen.

Möjligheten att praktiskt utnyttja en eventuell förhöjning av den tillåtna böjningsspänningen förminskas emellertid av att nedböjningarna måste hållas inom lämpliga gränser och i vissa fall genom den åtminstone i Stockholm tillämpade föreskriften att minimibredden hos bjälke upplagd på murverk icke får understiga 4". Vid rivning av äldre murade byggnader har man nämligen ofta konstaterat att bjälkäändarna varit mer eller mindre angripna av röta. Det kan emellertid ifrågasättas om man icke genom andra lämpligare åtgärder skulle kunna förebygga dylika rötskador.

Betongbjälklag. Vid betongbjälklagen kunna avsevärda besparingar göras genom ett rationellt utnyttjande av materialen. Detta uppnås främst genom att använda högvärdigt armeringsjärn i kombination med kvalitetsbetong. I detta sammanhang kan det vara av intresse att jämföra de svenska normerna för armerade betongkonstruktioner med motsvarande hos våra närmaste grannländer.

Av tabell 3 framgår att den tillåtna påkänningen för armeringsjärn i allmänhet är lägre hos oss än hos våra grannar, med undantag för byggnadsnämndens i Stockholm sedan hösten 1939 tillämpade påkänningar för klenare armeringsjärn och för högvärdigt armeringsjärn St 52 i plattor över 13 cm tjocklek. De tyska normerna representera den övre gränsen och ligga c:a 25 % högre än våra statliga bestämmelser för det vanliga armeringsjärnet (St 37) och c:a 10 % högre än Stockholms byggnadsnämnds bestämmelser för det högvärdiga armeringsjärnet (St 52).

Tab. 3. Tillåtna påkänningar för armeringsjärn, kg/cm².
Husbyggnader (inomhuskonstr.), normala belastningsfall.

N o r m e r	Material eller kvalitetsbeteckning		St 37	St 44	St 52	Bau- u. Betonstahlgewebe
	Sträckgräns kg/mm ²	övre undre	24 22	28 26	34—36 36 ¹	50 —
	Brottgräns kg/mm ²		37	44	50	60
<i>Sverige.</i>	Giltighetsområde.					
Statliga betongbest. 1934.	alla konstr.		1 100	1 300	—	—
Stockholms byggnadsnämnd.	Ø > 12 mm		1 100	1 300	1 800 ²	—
	Ø ≤ 12 »		1 200	1 400	1 800 ²	—
<i>Danmark.</i>	plattor		1 200	1 300	{ 1 500— -1 600 }	—
Normer for Jærnbe-ton-Konstr. Dansk Ing.-forening. Tillägg ^{3/10} 1940.	plattor om σ _b ≤ 0.9 × σ _{b till} , balkar m. m.		{ 1 400	{ 1 500	{ 1 700— -1 800 }	—
<i>Finland.</i>	Normalbest. för byggnadsverk av betong och armerad betong ^{7/11} 1940.					
	σ _{b28} ≥ 140		1 200	—	—	1 200 ⁵
	σ _{b28} ≥ 180 ⁴		1 400	—	—	—
	σ _{b28} ≥ 230 ⁴		—	—	—	2 400 ⁵
<i>Norge.</i>	Regler for utførelse av arbeider i armeret betong. Norsk Ing.-forening 1939. NS 427.					
	plattor d < 10 cm. .		1 000	—	—	—
	övriga konstr.		1 200	—	1 600	—
<i>Tyskland.</i> ³	Bestimmungen des Deutschen Ausschusses für Eisenbeton Rev. 1938.					
	plattor och balkar, σ _{b28} ≥ 160		1 400	—	—	—
	plattor, σ _{b28} ≥ 225		—	—	2 000	2 400
	balkar, σ _{b28} ≥ 225		—	—	1 800	—
¹ Enligt Stockholms byggnadsnämnds tekn. best.; motsv. övre sträckgräns ca 38 kg/mm ² . ² I enkelarmerade plattor tunnare än 13 cm, i T-balkars pos. mom.zon och till skjuvarm. i alla slags konstr. σ _{j till} = 1 400 kg/cm ² . I konstr. med arm. av St 52 fordras σ _{b28} ≥ 300 kg/cm ² . ³ Gäller icke i plattor under 7 cm tjocklek. ⁴ Skärpta fordringar på projektering, kompetens hos arbetsledare samt arbets- och materialkontroll. ⁵ Enligt förslag av Betongföreningen i Finland. Gäller plattor med i huvudsak vilande belastning.						

Ännu mera utpräglad är detta förhållande beträffande de tillåtna betongpåkänningarna (jfr tabell 4).

För betong med viss tillåten tryckhållfasthet tillåtes sålunda i allmänhet en lägre påkänning hos oss än hos våra grannar. Jämföras normerna med avseende på den absolut högsta tillåtna påkänningen, så ligga de svenska statliga normerna högst (jfr tab. 4). Påkänningar över 70 kg/cm² kunna dock sällan utnyttjas vid husbyggnadskonstruktioner, varför denna omständighet hittills saknat praktisk betydelse. Då den begärda tryckhållfastheten inom vissa gränser är bestämmande för cementhalten och därmed även för betongkostnaden, så inses vidare att det är förhållandet mellan tillåten påkänning och begärd tryckhållfasthet, som är avgörande för ekonomien och icke den tillåtna påkänningens absoluta storlek i och för sig. I tab. 5 ha de tillåtna påkänningarna för betong med 180 kg/cm² kubhållfasthet vid 28 dygns ålder sammanställts.

Tab. 5. Tillåtna påkänningar för ordinär husbyggnadsbetong.

Kubhållfasthet vid 28 dygns ålder 180 kg/cm².

Normer		Plattjocklek d cm eller konstr. del	Betong med $\sigma_{b28} = 180$ kg/cm ²			
gällande i	fastställda år		Vanligen tillåten påkänning		Förhöjd tillåten påkänning (jfr tab. 4)	
			kg/cm ²	%	kg/cm ²	%
Sverige	1934	—	40	100	51	127
Danmark	1930	—	49.5	124		
Finland	1940	$d < 20$			51.5	129
		$d > 20$			61.5	152
Norge	1939	$8 \leq d < 10$	42	105	48.5	121
		$10 \leq d \leq 13$	51	127	58.5	146
		$d > 13$	60	150	69	172
Tyskland	1938	$8 \leq d < 20$			60	150
		$d \geq 20$ korsarm. pl. }			70	175

Man konstaterar att den svenska husbyggnadsbetongen icke på långt när utnyttjas i samma grad som motsvarande betong hos de flesta av våra grannländer.

Givetvis får man vid en dylik jämförelse icke bortse ifrån att de olika normerna äro anpassade efter väsentligt skilda förutsättningar. Våra betongmaterialier äro dock väl så goda som de utländska, i vissa fall säkerligen bättre. Den svenska cementkvaliteten är mycket hög och har under lång tid visat sig anmärkningsvärt jämn. Icke heller synas de klimatiska olikheterna vara så stora att de i och för sig kunna förklara den stora divergensen. Den främsta anledningen härtill torde sammanhänga med det förhållandet att de utländska normerna förutsätta en noggrannare kontroll av betongarbetena än vad som hittills genomsnittligt kunnat påräknas vid våra husbyggnadsarbeten.

En minskning av säkerhetsmarginalen för betongkonstruktioner synes dock önsklig och berättigad i den mån kraven på kompetens och kontroll samtidigt ökas.

Ekonomisk undersökning av massivbjälklaget.

För att komma till en uppfattning om de ekonomiska konsekvenserna av dessa hållfasthetsföreskrifter har i det följande utförts en jämförande kostnadsundersökning av några vanliga typer av det s. k. massiva betongbjälklaget konstruerade enligt Stockholms byggnadsnämnds tekniska bestämmelser, statliga normalbestämmelser och bestämmelser med i viss mån godtyckligt valda förhöjda påkänningar. I förhållande till de statliga normerna karakteriseras de senare bestämmelserna av c:a 10 % förhöjda järnpåkänningar och 20 % förhöjda betongpåkänningar. I övrigt ansluta de sig i huvudsak till de tyska normerna.

Följande konstruktionstyper hava undersökts; enkelarmerade kontinuerliga och fritt upplagda plattor samt korsarmerade fritt upplagda plattor. Varje typ har undersökts för två olika spännvidder och med tre olika kvaliteter hos armeringsjärnen (St 37, 44 och 52). Spännvidderna hos de olika konstruktionstyperna korrespondera inbördes så att de vid samma belastning giva samma maximala moment och kunna i övrigt anses ordinära för respektive typer. För att utröna den i varje enskilt fall mest ekonomiska dimensioneringen av konstruktionen har betongspänningen varierats inom intervallet 30—80 kg/cm².

Undersökningen har genomförts med för bostadshus sedvanliga belastningsföreskrifter. Hänsyn har tagits till den ändring av totala belastningen, som uppkommer till följd av den bärande betongplattans växlande tjocklek vid varierande betongspänning.

Kostnaderna hänföra sig till Stockholmsförhållanden i november 1940. Kostnader per m² bjälklag innefatta materialkostnader och arbetslöner för den bärande betongkonstruktionen. I arbetslönerna ingår avtalsenligt dyrtidstillägg och semesterersättning. Fasta kostnader, d. v. s. av betong- eller järnmängd oberoende kostnader hava icke medtagits; i betongpriset har sålunda icke inräknats kostnader för landgångar, hisstättning, uppställning och transport av betongblandare, inplankning för materialupplag, eldning, täckning, vatten etc., men däremot drift, amortering och reparationer för blandaren, uppvärmning av betongmaterial m. m. Kostnader för form, putsning och golvkonstruktion ingå icke. Allmänt har förutsatts att allt armeringsjärn levererats från svenskt bruk.

I undersökningen har räknats med följande å-priser för armeringsjärn (material- och arbetslöner inräknade):

Kvalitet	Klippning och bockning på byggnadsplatsen	Klippning och bockning på bruk
St 37	47·6 öre/kg	42·9 öre/kg
St 44	48·2 »	43·4 »
St 52	—	44·9 »

Priserna avse 14 mm järn och grövre. Vid klippning och bockning på byggnadsplatsen har inräknats 10 % spill. Vid St 37 och 44 har förutsatts att järnet levererats klippt och bockat från bruk endast i de fall då konstruktionen dimensionerats enligt alternativet med förhöjda påkänningar.

Betongpriserna¹ framgå av diagram 1, som åskådliggör sambandet mellan betongpris, cementmängd, kubhållfasthet (σ_{K28}) och tillåten påkänning (σ_{ill}). Linjen »t III» visar sambandet mellan cementmängd och kubhållfasthet vid normala förhållanden och har baserats på ett omfattande material, som ställts till förfogande av Svenska Cementföreningen. (Förutsättningar: singelbetong med A-cement och 1" max. stenstorlek, förhållandet sand: sten = 1:1, trögflytande konsistens, normal kontroll, sakkunnigt utförande, normala temperaturförhållanden, god efterbehandling, någon gradering av materialerna har ej förutsatts). Dessa hållfasthetsresultat torde sålunda genomsnittligt f. n. uppnås av våra bättre entreprenörer och byggmästare. Linjen »p II» avser betong gjuten med plastisk konsistens och under sträng kontroll men i övrigt med samma förutsättningar som i det föregående. De streckade linjerna »t I» och »p I» visa de resultat, som kunna påräknas vid laboratorieprovningar med motsvarande betongmaterialier och konsistensformer, och äro av intresse, då de vid jämförelse med övriga linjer giva en uppfattning om den säkerhetsmarginal man vid de olika graderna av kontroll ansett lämplig och nödvändig. Linjen »t IV» hänför sig till statliga bestämmelser i det fall då betongens tryckhållfasthet icke styrkes genom förtlöpande provning. De isolerade punkterna i diagrammet avse byggnadsnämndens i Stockholms föreskrifter för de bägge standardbetongblandningarna 1:3:3 respektive 1:2·5:2·5 och förutsätta en kontroll av mera stickprovsmässig natur.

Den med »A» betecknade brutna linjen i diagrammets nedre vänstra del visar sambandet mellan utprovad kubhållfasthet vid 28 dygns ålder och tillåten påkänning enligt statliga bestämmelser. Linjen »B» framställer motsvarande relation vid en förhöjning av de tillåtna påkänningarna med 20 %.

¹ Följande materialpriser hava använts: Cement 3·55 kr./säck om 50 kg, sand 7·50 kr./m³, singel 8·50 kr./m³.

I arbetslönen ingår ackordspriset 7·50 kr./m³, motsvarande maskinblandning och gjutning vid hiss med självtippande skopa.

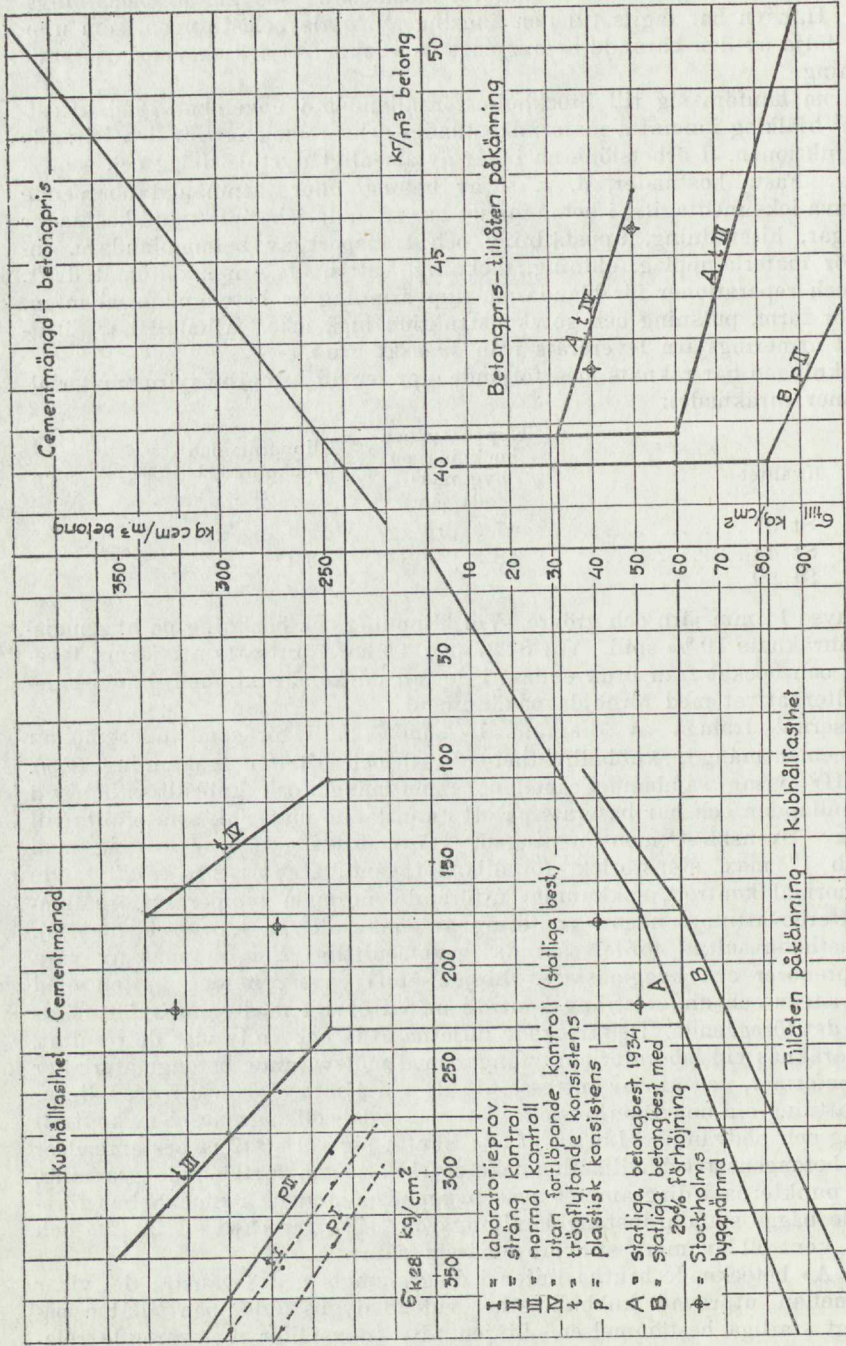

Diagram 1. Samband mellan betongpris, cementmängd, kubhållfasthet och tillåten påkänning vid olika normer och förut-sättningar beträffande kontroll.

Sambanden mellan kubhållfasthet och cementmängd enligt linjerna »p I», »p II», t I, och »t III», hava baserats på uppgifter från Svenska Cementföreningen och avse singelbetong med A-cement och 1/1' max. stenförlek, förhållandet sand:sten = 1:1, sak-kunnigt utförande, normala temperaturförhållanden och god efterbevatning, någon gradering av materialerna har ej förutsatts.

Linjerna i diagrammets högra nedre del visa kostnaderna per m^3 betong av viss tillåten påkänning under de olika förutsättningarna. »A, t III» och »A, t IV» representera således kostnaden för betong enligt statliga bestämmelser, dels vid normal kontroll och dels utan fortlöpande kontroll. »B, p II» hänför sig till bestämmelser med förhöjda påkänningar och sträng kontroll, varvid det ansetts rimligt att räkna med en mera kvalificerad betong. De isolerade punkterna avse byggnadsnämndens i Stockholm standardbetongblandningar. De »vertikala» delarna av linjerna äro bestämda av respektive normers föreskrifter angående minimicementmängd för inomhuskonstruktioner (250 och 240 kg cement/ m^3 betong enligt statliga svenska, respektive tyska normer).

Övriga förutsättningar framgå av detaljredogörelsen nedan för de olika konstruktionstyperna.

Enkelarmerad fritt upplagd platta.

Belastningsantaganden.

Konstanta laster:

Nyttig last.....	200	kg/ m^2	
Mellanväggar.....	100	»	
Golvkonstruktion	95	»	
Täckande betongskikt under armeringsjärnen, 2·5 cm	60	»	
Puts	25	»	480 kg/ m^2

Varierande last:

Egen vikt av bärande betongplatta ovan armeringsjärnen 24 h kg/ m^2 ,
där h = effektiv höjd i cm.

Total last, $q = (480 + 24 h)$ kg/ m^2 .

Övriga förutsättningar:

Undersökta spännvidder $l = 4\cdot0$ respektive $5\cdot0$ m.

Dimensionerande moment = $\frac{q l^2}{8}$.

Huvudarmering \varnothing 14—19.

Fördelningsarmering = 30 % av huvudarmering.

Ändkrokar = 5 % » »

Vidare har räknats med

$h_{min} = \frac{l}{30}$ enligt svenska bestämmelser.

och $h_{min} = \frac{l}{35}$ vid förhöjda påkänningar (motsvarar tyska normer).

Ur ljudisoleringssynpunkt har det villkoret uppställts att plattjockleken $d \geq 16$ cm. Med denna inskränkning kan man med relativt enkla medel åstadkomma en ljudisolering, som ansetts nöjaktig vid bostadshus av enklare klass.

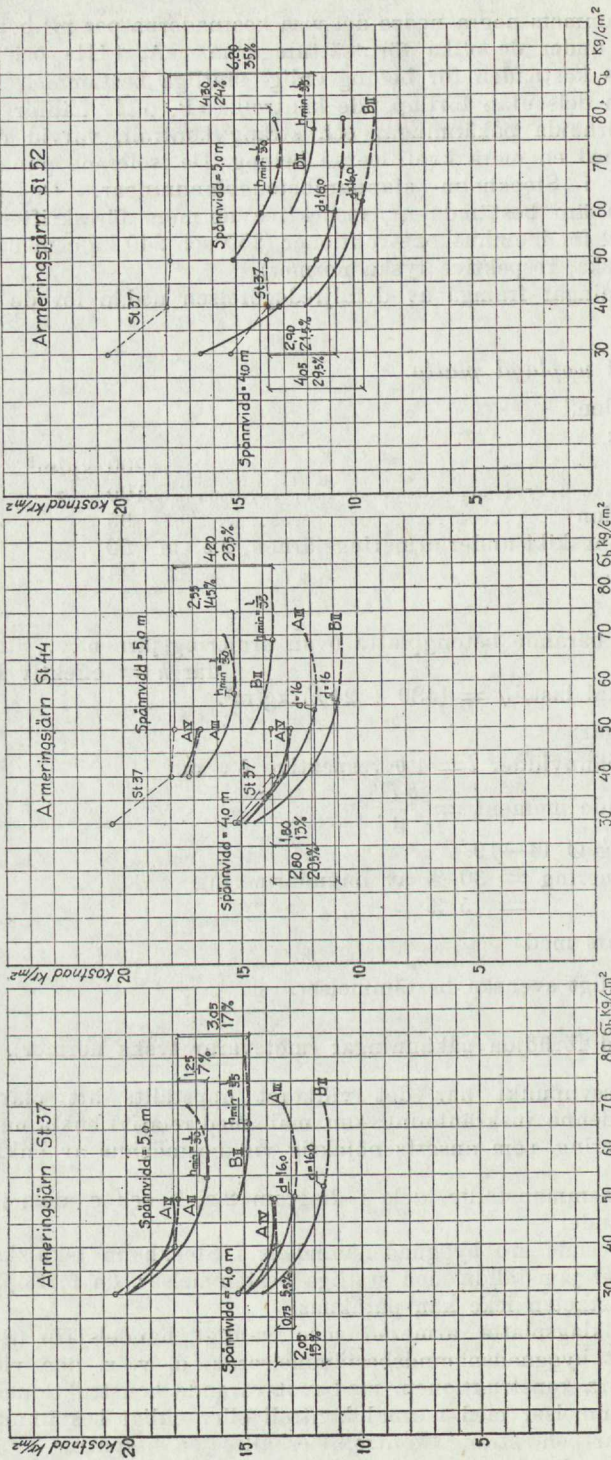
Resultaten hava sammanställts, dels i diagram 2 a, b och c, dels i tabell 6. Härav framgår följande:

I ekonomiskt avseende äro byggnadsnämndens i Stockholm tekniska bestämmelser praktiskt taget jämställda med statliga bestämmelser, då fortlöpande kontroll av betonghållfastheten icke kan påräknas.

Jämföres en bjälklagsplatta armerad med vanligt handelsjärn (St 37) och dimensionerad enligt byggnadsnämndsbestämmelserna, d. v. s. den vid vanliga husbyggnader ordinära konstruktionen, med motsvarande konstruktioner räknade enligt statliga bestämmelser med normal kontroll eller enligt bestämmelser med förhöjda påkänningar och sträng kontroll, erhålles en besparing av 5·5—7 % respektive 15—17 %. Jämföres samma konstruktion, alltså fortfarande med armering av St 37, med motsvarande konstruktioner armerade med St 44 och

Diagram 2. Ekonomisk jämförelse av enkelarmarad fritt upplagd platta (massibjällklag) konstruerad enligt olika normer och med olika armeringsvaliteter.

Dimensionerande moment $= \frac{ql^2}{8}$. Spännvidd 4.0 resp. 5.0 m.

a) Armeringsjärn St 37.

- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
- A III = Statliga bestämmelser, normal kontroll $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
- A IV = Statliga bestämmelser, utan fort-löpande kontroll, $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
- B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll $\sigma_j = 1200 \text{ kg/cm}^2$

b) Armeringsjärn St 44.

- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
- A III = Statliga bestämmelser, normal kontroll $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
- A IV = Statliga bestämmelser, utan fortl. kontroll, $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
- B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll $\sigma_j = 1400 \text{ kg/cm}^2$

c) Armeringsjärn St 52.

- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_{198} > 300 \text{ kg/cm}^2$, $\sigma_j = 1800 \text{ kg/cm}^2$
- B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll $\sigma_j = 2000 \text{ kg/cm}^2$

Tab. 6. Ekonomisk jämförelse av enkelarmerad fritt upplagd platta (massivbjälklag) konstruerad enligt olika normer och med olika armeringskvaliteter.

Normer	Armeringsjärn St 37				Armeringsjärn St 44				Armeringsjärn St 52											
	På-känningar σ_j / σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt		På-känningar σ_j / σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt		På-känningar σ_j / σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt		Minimi-kostnad kr./m ²	%						
			kg/m ²	%			kg/m ²	%			kg/m ²	%			kg/m ²	%				
Spännvidd = 4.0 m																				
Stockholms byggnads-nämnd	1100/40	19.4	12.6	100	13.65	100	1300/50	16.9	11.9	94.5	12.85	94	1800/60	16.0	8.0	63.5	10.75	78.5	(10.35)	(76)
Statliga bestämmelser { utan fortlöpande kontroll	1100/40	19.4	12.6	100	13.85	101.5	1300/50	16.9	11.9	94.5	13.00	95.5								
Statliga bestämmelser { förprov och fortlöpande kontr.	1100/50.5	16.0	14.5	115	12.90	94.5	1300/54	16.0	12.4	98.5	11.85	87	(11.75)	(86)						
Förhöjda påkänningar och sträng kontroll	1200/52.5	16.0	12.2	97	11.60	85	1400/55.5	16.0	10.5	83	10.85	79.5	(10.65)	(78)	7.1	56.5	9.60	70.5	(9.05)	(66.5)
Spännvidd = 5.0 m																				
Stockholms byggnads-nämnd	1100/50	20.6	19.5	100	17.80	100	1300/50	21.6	15.6	80	16.70	94	1800/64.5	19.2	11.0	56.5	13.50	76	(13.10)	(73.5)
Statliga bestämmelser { utan fortlöpande kontroll	1100/50	20.6	19.5	100	18.00	101	1300/50	21.6	15.6	80	16.85	94.5								
Statliga bestämmelser { förprov och fortlöpande kontr.	1100/54.5	19.2	20.5	105	16.55	93	1300/57.5	19.2	17.0	87	15.25	85.5	(15.20)	(85.5)						
Förhöjda påkänningar och sträng kontroll	1200/66	16.8	18.7	96	14.75	83	1400/69	16.3	15.9	81.5	13.60	76.5	(13.60)	(76.5)	10.9	56	11.60	65	(11.60)	(65)

Anm. Siffror inom parentes ange den absoluta minimikostnaden. Som synes uppnås denna icke alltid på grund av att plattjockleken icke kan minskas under de värden, som bestämmas av krav på nöjaktig ljudisolering och styvhet.

Trots i vissa fall lika tillåtna påkänningar giya plattor enligt byggnadsnämndens och statliga bestämmelser olika kostnader beroende på skilda krav på cementhalt.

¹ Inberäknat 10 % spill vid klippning och bockning på arbetsplatsen.

dimensionerade enligt de båda förutnämnda mera avancerade bestämmelserna, erhålles en besparing av 13—14·5 % respektive 20·5—23·5 %. Användes slutligen högvärdigt armeringsjärn St 52 i kombination med förhöjda påkänningar och sträng kontroll erhålles en besparing av icke mindre än 29·5—35 %.

Vidare konstateras att en övergång till högvärdigt armeringsjärn medför mycket betydande materialbesparingar, i gynnsammaste fall vid St 52 ända upp till 43·5—44 % för järnets vidkommande.

Granskas resultaten för de bägge spännvidderna inbördes, så finner man att de procentuella avvikelserna äro mycket små, vilket berättigar till den slutsatsen att de erhållna resultaten kunna anses giltiga för inom husbyggnader vanligen förekommande spännvidder. I samma mån som spännvidden understiger 4 m minskas möjligheten till kostnadsbesparing, då ljudisoleringskravet här blir avgörande för dimensioneringen av plattan.

Av diagrammen framgår att kurvorna äro mycket flacka i närheten av minimipunkterna, vilket innebär att man kan variera betongpåkänningen inom ganska vida gränser utan att ekonomien nämnvärt försämras. Vidare framgår att det högvärdiga armeringsjärnet kräver jämförelsevis höga betongpåkänningar för att kunna fullt utnyttjas i ekonomiskt hänseende. De streckade delarna av kurvorna A och B äro endast av teoretiskt intresse, då de hänföra sig till plattjocklekar, som understiga de värden, som bestämmas av krav på nöjaktig ljudisolering och styvhet.

Enkelarmerad, kontinuerlig platta.

Förutsättningar:

Undersökta spännvidder $l = 4·5$ resp. $5·6$ m.

Dimensionerande moment $= \frac{q \cdot l^2}{10}$.

Medeljärmängd = 75 % av järnmängd vid max. moment.

Vidare har räknats med

$h_{min} = \frac{l}{30} = \frac{0·8 \cdot l}{30} = \frac{l}{37·5}$ enligt svenska bestämmelser

och $h_{min} = \frac{l}{30} = \frac{0·8 \cdot l}{35} = \frac{l}{43·75}$ vid förhöjda påkänningar (motsv. tyska normer).

Övriga förutsättningar överensstämma med motsvarande för den fritt upplagda plattan.

Resultaten, som äro sammanställda dels i diagram 3 a, b och c, dels i tabell 7 (sid. 16 o. 17), äro med mycket små avvikelser desamma som för den fritt upplagda plattan. Järnbesparingen vid St 52 med förhöjda påkänningar och sträng kontroll är vid denna konstruktionstyp något större och uppgår till 51·5—43 %.

Korsarmerad, fritt upplagd platta.

Belastningsantaganden.

Konstanta laster:

Nyttig last	200 kg/m ²	
Mellanväggar	75 »	
Golvkonstruktion	95 »	
Täckande betongskikt under armeringsjärnen, 3·5 cm	85 »	
Puts	25 »	480 kg/m ²

Varierande last:

Egen vikt av bärande betongplatta ovan armeringsjärnen 24 h_{med} kg/m²,
där h_{med} = medelvärdet av effektiva höjden för de bägge järnlagren i cm.
Total last, $q = (480 + 24 h_{med})$.

Övriga förutsättningar:

Plattans form kvadratisk.

Undersökta spännvidder $l = 6.3$ resp. 7.9 m.

$$\text{Dimensionerande moment} = \frac{q l^2}{20}$$

Medeljärnmängd = 75 % av max. järnmängd i plattans mitt.

Vidare har räknats med

$$h_{u \text{ min}} = \frac{l}{40} \text{ enligt svenska bestämmelser}$$

och $h_{u \text{ min}} = \frac{l}{50}$ vid förhöjda påkänningar (motsvarar tyska normer).

I övrigt överensstämma förutsättningarna i tillämpliga delar med motsvarande för den enkelarmerade fritt upplagda plattan.

Resultaten äro sammanställda dels i diagram 4 a, b och c, dels i tab. 8 (sid. 18 o. 19) och äro i huvudsak desamma som för den enkelarmerade fritt upplagda plattan. Den procentuella järnbesparingen vid användning av högvärdigt järn är för denna typ i allmänhet något lägre. För St 52 uppgår den i gynnsammaste fall till 40.5—37 %.

I förhållande till de övriga undersökta typerna kunna följande iakttagelser göras:

Vid den korsarmerade plattan äro kostnadskurvorna avgjort flackare än vid de andra typerna. Den ekonomiska betongpåkänningen är lägst vid den korsarmerade plattan och högst vid den enkelarmerade kontinuerliga plattan. Bägge iakttagelserna sammanhänga med det förhållandet att den relativa järnmängden är störst vid den korsarmerade konstruktionen och minst vid den enkelarmerade kontinuerliga plattan.

Sammanfattning av den ekonomiska undersökningen.

Den verkställda utredningen visar att avsevärda kostnadsbesparingar kunna uppnås vid massivbjälklag genom användning av högvärdigt armeringsjärn. Effekten härav ökas väsentligt vid användning av kvalitetsbetong och kan ytterligare stegras vid tillämpning av en måttlig förhöjning av nu gällande tillåtna påkänningar. En sådan förhöjning torde kunna genomföras utan att rimliga krav på säkerhet därvid eftersättas, dock endast i den mån en betryggande kontroll kan påräknas.

Omräknas de erhållna besparingarna i procent av den *totala byggnadskostnaden* erhållas vid alternativet med armeringsjärn av St 52 och förhöjda påkänningar följande medelvärden för

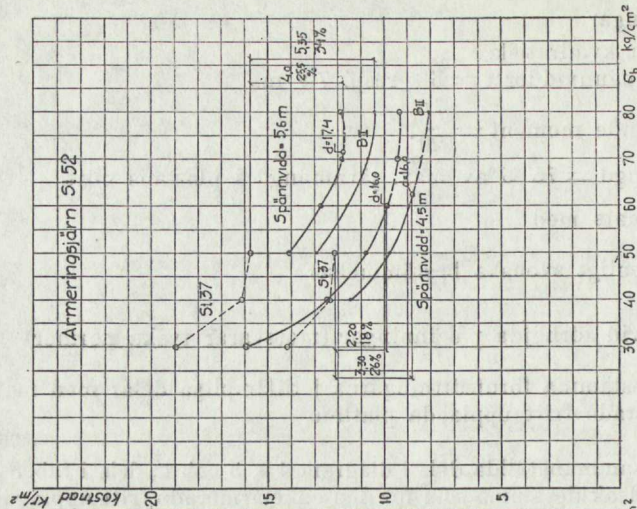
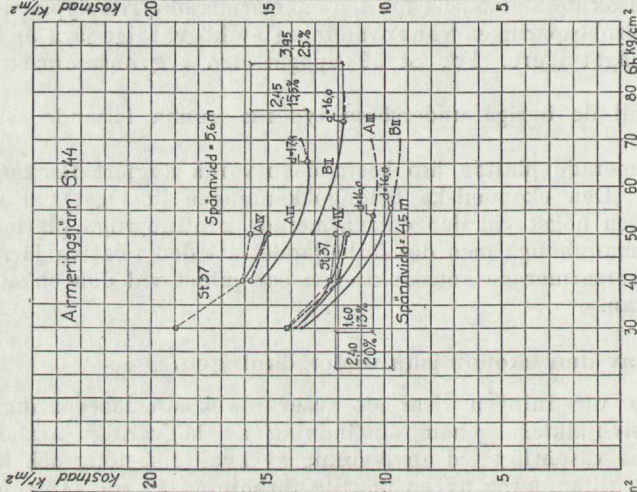
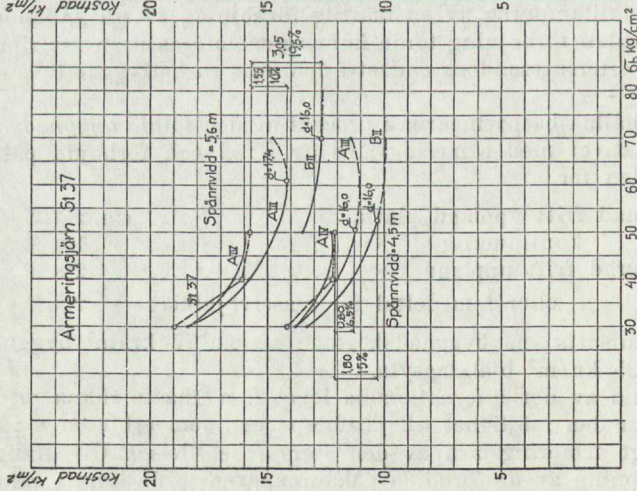
enkelarmad fritt upplagd platta	c:a 2.3 %
» kontinuerlig »	» 1.9 %
korsarmerad fritt upplagd »	» 2.6 %
eller i medeltal för massivbjälklag »	2.3 %

Därvid har förutsatts en byggnadskostnad av c:a 75 kr./m³ byggnadsvolym motsvarande c:a 225 kr./m² bjälklagsyta.

Då man på grund av det internationella läget f. n. måste räkna med en viss knapphet på järn är den möjlighet till järnbesparing, som erbjuder sig vid övergång till högvärdigt armeringsjärn av den största betydelse. Utredningen visar att man vid tillämpning av de förhöjda påkänningarna torde kunna räkna med i genomsnitt c:a 40 % besparing vid St 52 och c:a 15 % vid St 44. En del av denna besparing har dock erhållits genom att armeringsjärnet i detta fall räknats utan

Diagram 3. Ekonomisk jämförelse av enkelarmerad kontinuerlig platta (massivbjällklag) konstruerad enligt olika normer och med olika armeringskvaliteter.

Dimensionerande moment = $\frac{ql^2}{10}$. Spännvidd 4.5 resp. 5.6 m.

a) Armeringsjärn St 37.

- o-- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
- A III = Statliga bestämmelser, normal kontroll
- A IV = Statliga bestämmelser, utan fortlöpande kontroll, $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
- B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll, $\sigma_j = 1200 \text{ kg/cm}^2$

b) Armeringsjärn St 44.

- o-- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
- A III = Statliga bestämmelser, normal kontroll, $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
- A IV = Statliga bestämmelser, utan fortlöpande kontroll, $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
- B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll, $\sigma_j = 1400 \text{ kg/cm}^2$

c) Armeringsjärn St 52.

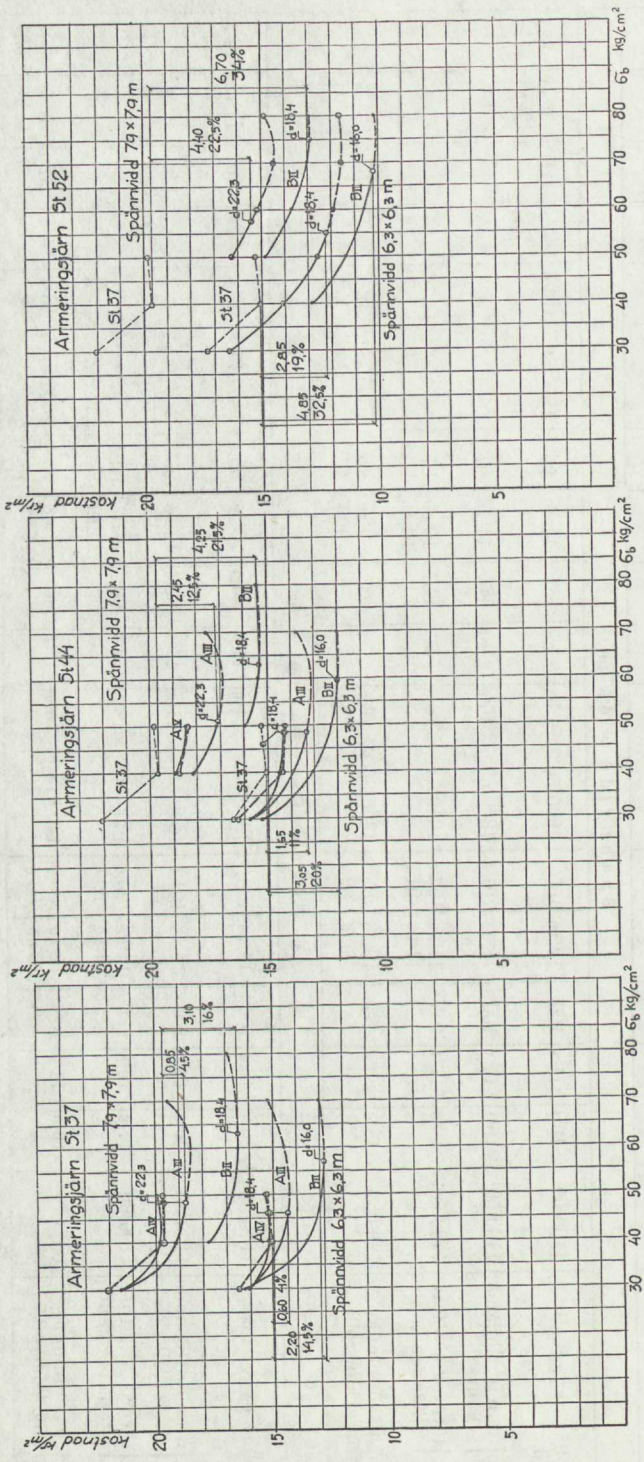
- o-- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_{BSS} > 300 \text{ kg/cm}^2$, $\sigma_j = 1800 \text{ kg/cm}^2$
- B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll, $\sigma_j = 2000 \text{ kg/cm}^2$

N o r m e r	Armeringsjärn St 37				Armeringsjärn St 44				Armeringsjärn St 52										
	På-känningar σ_j / σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt		På-känningar σ_j / σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt		På-känningar σ_j / σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt		Minimi-kostnad kr./m ²						
			kg/m ²	%			kg/m ²	%			kg/m ²	%		kr./m ²	%				
Stockholms byggnads-nämnd Statliga bestäm-melser { utan fortlöpande kontroll förprov och fort-löpande kontr. Förhöjda påkänningar och sträng kontroll	1100/50	16.1	111.1	100	12.10	100	1300/50	16.9	18.9	80	11.60	96	1800/60	16.0	6.0	54	9.90 (9.85)	82 (77)	
	1100/50	16.1	111.1	100	12.25	101.5	1300/50	16.9	18.9	80	11.75	97							
	1100/50.5	16.0	111.7	105.5	11.39 (11.05)	93.5 (91.5)	1300/54	16.0	19.4	85	10.50 (10.35)	87 (85.5)							
	1200/52.5	16.0	9.3	84	10.90 (9.95)	85 (82)	1400/55.5	16.0	7.9	71	9.70 (9.35)	80 (77)			2000/62.5	16.0	5.4	48.5	8.80 73
S p ä n n v i d d = 4.5 m.																			
Stockholms byggnads-nämnd Statliga bestäm-melser { utan fortlöpande kontroll förprov och fort-löpande kontr. Förhöjda påkänningar och sträng kontroll	1100/50	20.6	147.7	100	15.75	100	1300/50	21.6	111.8	80.5	15.00	95.5	1800/71.5	17.4	8.9	60.5	11.75 (11.70)	74.5 (74)	
	1100/50	20.6	147.7	100	15.95	101.5	1300/50	21.6	111.8	80.5	15.15	96							
	1100/60	17.6	116.3	111	14.30 (14.20)	90 (90)	1300/60	18.5	113.2	90	13.30 (13.20)	84.5 (84.5)							
	1200/70	16.0	14.7	100	12.70 (12.65)	80.5 (80.5)	1400/73.5	16.0	12.5	85	11.80 (11.75)	75 (74.5)			2000/80	16.4	8.4	57	10.40 (10.40)
S p ä n n v i d d = 5.6 m.																			

Anm. Siffror inom parentes ange den absoluta minimikostnaden. Som synes uppnås denna icke alltid på grund av att plattjockleken icke kan minskas under de värden, som bestämmas av krav på nöjaktig ljudisolering och styvhet.
 Trots i vissa fall lika tillåtna påkänningar giva plattor enligt byggnadsnämndens och statliga bestämmelser olika kostnader beroende på skilda krav på cementhalt.
 1 Inberäknat 10 % spill vid klippning och bockning på arbetsplatsen.

Diagram 4. Ekonomisk jämförelse av korsarmerad fritt upplagd platta (massivbjällklag) konstruerad enligt olika normer och med olika armeringskvantiteter.

Dimensionerande moment = $\frac{ql^2}{20}$. Spännvidd 6.3 x 6.3 resp. 7.9 x 7.9 m.

- a) Armeringsjärn St 37. ---o--- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
 A III = Statliga bestämmelser, normal kontroll $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
 A IV = Statliga bestämmelser, utan fortlöpande kontroll, $\sigma_j = 1100 \text{ kg/cm}^2$
 B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll $\sigma_j = 1200 \text{ kg/cm}^2$
- b) Armeringsjärn St 44. ---o--- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
 A III = Statliga bestämmelser, normal kontroll $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
 A IV = Statliga bestämmelser, utan fortlöpande kontroll, $\sigma_j = 1300 \text{ kg/cm}^2$
 B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll $\sigma_j = 1400 \text{ kg/cm}^2$
- c) Armeringsjärn St 52. ---o--- = Stockholms byggnadsnämnd, $\sigma_{j98} > 300 \text{ kg/cm}^2$, $\sigma_j = 1800 \text{ kg/cm}^2$
 B II = Förhöjda påkänningar, sträng kontroll $\sigma_j = 2000 \text{ kg/cm}^2$

Tab. 8. Ekonomisk jämförelse av korsarmerad fritt upplagd platta (massivjäcklag) konstruerad enligt olika normer och med olika armeringskvaliteter.

N o r m e r	Armeringsjärn St 57				Armeringsjärn St 44				Armeringsjärn St 52												
	På-känningar σ_j/σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt kg/m ²	Minimi-kostnad kr./m ²	På-känningar σ_j/σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt kg/m ²	Minimi-kostnad kr./m ²	På-känningar σ_j/σ_b kg/cm ²	Tjocklek d cm	Järnvikt kg/m ²	Minimi-kostnad kr./m ²									
													%	%	%	%					
S p å n n v i d d = 63 X 63 m.																					
Stockholms byggnads-nämnd	1100/40	20.4	114.9	15.05	100	1300/40	21.5	112.0	80.5	14.85	95.5	1800/55	18.4	8.8	59	12.30	81	(11.55)	(77)		
Statliga bestäm-melser { utan fortlöpande kontroll	1100/40	20.4	114.9	15.25	101.5	1300/48.5	18.4	113.7	92	14.40	96	(14.85)	(95.5)								
Statliga bestäm-melser { förprov och fortlöpande kontr.	1100/46	18.4	116.3	14.45	96	1300/48.5	18.4	113.7	92	13.40	89	(13.20)	(88)								
Förhöjda påkänningar och sträng kontroll	1200/56.5	16.0	15.2	12.85	85.5	1400/59.5	16.0	12.9	86.5	12.00	80	(12.00)	(80)	2000/68	16.0	8.9	59.5	10.20	67.5	(10.10)	(67)
S p å n n v i d d = 7.9 X 7.9 m.																					
Stockholms byggnads-nämnd	1100/40	26.1	119.9	19.65	100	1300/50	22.6	118.4	92.5	18.95	93.5	1800/57.5	22.3	12.1	61	15.25	77.5	(14.45)	(73.5)		
Statliga bestäm-melser { utan fortlöpande kontroll	1100/43	24.7	120.9	19.85	101	1300/50	22.6	118.4	92.5												
Statliga bestäm-melser { förprov och fortlöpande kontr.	1100/48.5	22.3	122.5	18.80	95.5	1300/51	22.3	118.6	93.5	17.20	87.5	(16.95)	(86.5)								
Förhöjda påkänningar och sträng kontroll	1200/60	19.0	20.9	16.55	84	1400/63	18.4	18.3	92	15.40	78.5	(15.35)	(78)	2000/75	18.4	12.5	63	12.95	66	(12.90)	(66)

Anm. Siffror inom parentes ange den absoluta minimikostnaden. Som synes uppnås denna icke alltid på grund av att plattjockleken icke kan minskas under de värden, som bestämmas av krav på nöjaktig ljudisolerering och styrhet. Trots i vissa fall lika tillåtna påkänningar giva plattor enligt byggnadsnämndens och statliga bestämmelser olika kostnader beroende på skilda krav på cementhalt.

¹ Inberäknat 10 % spill vid klippning och bockning på arbetsplatsen.

pålägg för spill, d. v. s. förutsatts levererad i färdigbockat skick från bruk. Järnbesparingen kan givetvis drivas avsevärt längre genom att plattjockleken ökas utöver det värde, som svarar mot ett ekonomiskt optimum. Av kostnadskurvornas flacka form framgår att en sådan förskjutning i allmänhet kan vidtagas utan att ekonomien blir alltför ogynnsamt påverkad. I den mån järnpriset ytterligare ökas genom en tilltagande knapphet blir en sådan åtgärd även ekonomiskt berättigad.

Järnbalksbjälklag. Den i bostadshus tidigare vanligaste typen av betongbjälklag med bjälklagsbalkar av järn uppbärande mellan balkarna gjutna tunna armerade plattor med fyllning och övergolv av trä eller betong har under senare år alltmera ersatts av de massiva bjälklagstyperna, särskilt i sådana fall där spännvidderna medgiva en effektiv utnyttning av massivplattans bärförmåga. De sedan krigsutbrottet väsentligt ökade priserna på byggnadsjärn torde ytterligare komma att bidra till en sådan utveckling, då järnvikten för järnbalksbjälklaget vid normalt förekommande spännvidder är c:a 2 à 3 gånger större än för massivbjälklaget. Såväl av ekonomiska skäl som ur järnbesparingssynpunkt böra sålunda järnbalkar i möjligaste mån undvikas. I sådana fall där belastningsförhållandena påkalla en balkkonstruktion kan järnbalken ofta med fördel ersättas av armerade betongbalkar av T-balkstyp. I de fall där järnbalksbjälklaget ändå användes är det av största vikt att konstruktionen utformas enligt ekonomiska principer. Den tillgängliga konstruktionshöjden för balkarna bör således så vitt möjligt utnyttjas. Normalprofiler och svenska ID-profiler böra föredras framför de oekonomiska Dip-balkarna. Vid användning av kvalitetsjärn kunna besparingar göras såväl beträffande material som kostnader.

Jämföras de tillåtna påkänningar för balkjärn enligt svenska normer med motsvarande hos våra grannländer konstateras att de tyska och i någon mån även de finska bestämmelserna tillåta en högre grad av materialutnyttning än de svenska.

Tab. 9. Tillåtna påkänningar för balkjärn, kg/cm².

Husbyggnader, normala belastningsfall (böjning).

Material eller kvalitetsbeteckning	St 37		St 44		St 52	
	24	28	28	35	35	35
Sträckgräns, kg/mm ² { övre	22	26	26	—	—	—
Brottgräns, kg/mm ² { undre	37	44	44	52	52	52
Normer	kg/cm ²	%	kg/cm ²	%	kg/cm ²	%
<i>Sverige.</i>						
Statliga järnbestämmelser 1931	1200	100	1400	100	—	—
Stockholms byggnadsnämnd	1200	100	1400	100	1700	100
<i>Danmark.</i>						
Normer for Beregning af Husbyggningskonstr. Dansk Ing. forening. Rev. 1930	1230	102	1460	104	1730	102
<i>Finland.</i>						
Normalbestämmelser för stålkonstruktioner. Tekn. föreningens i Finland förhandl. 1933	1300	108	1500	107	—	—
<i>Norge.</i>						
Byggningskonstr. av stål. Norsk Ing. forening 1935. NS 424	1200	100	—	—	—	—
<i>Tyskland.</i>						
DIN 1050, 1937	1400	117	—	—	2100	124

Grund.

Vanligen bygges grunden med murar av betong, som grundläggas på berg eller mark av lämplig beskaffenhet. Mera sällan tillämpas pålning med trä- eller betongpålar. Grundpelarna utföras vanligen som grova oarmerade betongplintar, vilkas cementhalt och dimensioner bestämmas av lokala grundförhållanden och tillgängligt arbetsutrymme. Grundmurarna utföras med samma tjocklek som ovanvarande väggpartier, varför deras bärförmåga i regel blir föga utnyttjad. Givetvis skulle grundmurarna kunna utföras som relativt tunna armerade betongväggar, men besparingen torde bli ganska tvivelaktig, då man i så fall måste räkna med ökat ackordspris för betonggjutning förutom tilläggskostnaden för armering.

En förhöjning av de tillåtna påkänningarna för grundkonstruktioner torde sålunda i allmänhet knappast kunna medföra några verkliga besparingar. Med hänsyn till den betydande kapitalförstörelse, som kan uppkomma till följd av en bristfällig grundkonstruktion, torde det snarare vara berättigat att inom detta gebit kräva större säkerhetsgrader än eljest. Därmed är det icke sagt att några som helst besparingar här skulle vara uteslutna. Tvärtom torde det väl planlagda och organiserade arbetet just för grundläggningens vidkommande bli mer lönande än eljest.

Förutom ovan berörda möjligheter till besparingar, vilka mera direkt sammanhånga med säkerhetsföreskrifterna finnas givetvis en mängd andra möjligheter av teknisk och organisatorisk art.

Av väsentlig betydelse för den bärande stommens byggnadskostnad är framförallt valet av konstruktionssystem. Denna fråga borde icke avgöras förrän man genom undersökning av alternativa möjligheter kommit till en klar uppfattning om den tekniskt-ekonomiskt rätta lösningen vid de rådande betingelserna. Detta förutsätter givetvis att konstruktören redan på ett tidigt stadium beredes tillfälle till ett fruktbarande samarbete med byggherren och arkitekten.

En kunnig arbetsledning, som förstår konsten att driva arbetet efter en väl genomtänkt plan, är självfallet också av yttersta vikt för ett gott ekonomiskt resultat.

På längre sikt böra också mycket betydande besparingar kunna göras genom en systematiskt bedriven byggnadsteknisk forskning. En ökad kännedom om egenskaperna hos våra byggnadsmaterial och om verkningssättet hos våra byggnadskonstruktioner är i själva verket en nödvändig förutsättning för byggnadsteknikens vidare utveckling. Man kan peka på en mängd forskningsuppgifter av mycket stor ekonomisk betydelse, exempelvis klarläggandet av den faktiska säkerhetsgraden hos våra konstruktioner och i samband därmed behovet av förbättrade materialprovnings- och beräkningsmetoder. Inom tegeltekniken har man ännu icke löst problemet huru bruksfogarna skola utföras så att de medgiva en rimligare utnyttjning av murstenens hållfasthet än som nu är fallet. Inom betongtekniken har plasticeringsfrågan och den initialsända betongen kommit i förgrunden, o. s. v.

Sammanfattning.

Den verkställda granskningen av byggnadsstommen och säkerhetsföreskrifterna ur ekonomisk synpunkt har lämnat följande resultat:

Tak. Vid moderna takstolstyper kunna besparingar göras genom en konstruktivt riktig dimensionering och detaljutbildning under beaktande av de resultat, som vindtrycksforskningen givit.

Väggar. Enligt danska och tyska normer tillåtas högre belastningar på *tegelväggar* än hos oss, trots att hållfasthetsfordringarna på tegelmaterialet äro lägre. Enligt uppgifter från Tegelbrukens Centralförbund har det svenska teglets genomsnittliga hållfasthetsstandard under den senaste 10-årsperioden väsentligt förbättrats. Med hänsyn härtill synes en däremot svarande förhöjning av de tillåtna belastningarna skälig. De besparingar, som härigenom kunna göras, begränsas för ytterväggarnas vidkommande i viss mån av den av värmeisoleringskravet betingade minimitjockleken. I vissa fall kan ifrågasättas, om icke en ökad grad av värmeisolering vore ekonomiskt berättigad. En ökad användning av poröst tegel med volymvikten 1·4 medför minskad uppvärmningskostnad och bränsleåtgång för den färdiga byggnaden och dessutom en besparing av importbränsle vid tegeltillverkningen.

Även vid *väggar av porösa stenmaterial* torde vissa besparingar kunna göras genom en revidering av gällande säkerhetsföreskrifter.

För *betongväggar* saknas i stort sett enhetliga beräkningsföreskrifter. På initiativ av Svenska Cementföreningen pågår en utredning av dessa spörsmål, vars resultat kan väntas föreligga inom kort. Det finnes anledning förmoda, att väsentliga besparingar skola kunna göras på detta område.

Pelare. Av ekonomiska skäl och ur järnbesparingssynpunkt böra järnpelare såvitt möjligt ersättas med armerade betongpelare. Väsentliga besparingar genom en eventuell justering av hållfasthetsföreskrifterna kunna här knappast påräknas.

Bjälklag. *Träbjälklag* av ordinär typ torde i allmänhet bliva billigare att bygga än betongbjälklag. En återgång till detta byggnadssätt utan tvingande skäl synes dock icke tillräddlig på grund av betongbjälklagets stora förtjänster ur byggnadstekniska och sanitära synpunkter; även ur luftskyddssynpunkt är betongbjälklaget att föredraga. De svenska hållfasthetsföreskrifterna för trä äro ogynnsammare än motsvarande danska, finska och tyska normer. Av vid Statens Provningsanstalt utförda undersökningar av svenskt furuvirke framgår att det svenska virket icke står tillbaka för det utländska, utan snarare synes vara av bättre genomsnittlig kvalitet. De besparingar, som kunna göras genom en eventuell jämkning av säkerhetsföreskrifterna, begränsas vid längre spännvidder av att nedböjningarna måste hållas inom lämpliga gränser.

Vid *betongbjälklag* kunna avsevärda besparingar göras genom att använda högvärdigt armeringsjärn i kombination med kvalitetsbetong. Vid jämförelse med våra grannländers normer för armeringsjärn äro de svenska bestämmelserna med få undantag i allmänhet ogynnsammare. Ännu mera utpräglat är detta förhållande beträffande betongnormerna. Våra betongmaterialier äro väl så goda som de utländska, i vissa fall säkerligen bättre. Däremot synas de utländska normerna förutsätta en noggrannare kontroll än vad som genomsnittligt hittills kunnat påräknas vid våra husbyggnader.

För det s. k. massivbjälklaget har en detaljerad utredning utförts med avseende på kostnaderna för den bärande konstruktionen utförd enligt olika normer och med olika armeringskvaliteter. Utredningen visar att avsevärda besparingar uppnås genom användning av högvärdigt armeringsjärn. Effekten härav ökas väsentligt vid användning av kvalitetsbetong och kan ytterligare stegas vid tillämpning av en måttlig förhöjning av nu gällande tillåtna påkänningar. Under förutsättning av förhöjda påkänningar erhålles sålunda för den bärande konstruktionen c:a 30 % besparing vid användning av högvärdigt armeringsjärn, St 52, i jämförelse med det ordinära utförandet med vanligt armeringsjärn och normala påkänningar. Detta svarar mot en minskning av den totala byggnadskostnaden av c:a 2·3 %. Samtidigt erhålles en järnbesparing av c:a 40 %, vilket är av stor betydelse, då man vid det rådande internationella läget måste räkna med en viss knapphet på järn. Genom överdimensionering av betongplattan har

man därjämte i allmänhet möjlighet att driva denna järnbesparing ännu längre utan att ekonomin blir alltför ogynnsamt påverkad.

Järnbalksbjälklag. Såväl av ekonomiska skäl som ur järnbesparingssynpunkt bör järnbalksbjälklaget i allmänhet undvikas och ersättas med armerade betongkonstruktioner av lämplig typ. Där järnbalksbjälklaget ändock användes, bör tillgänglig konstruktionshöjd utnyttjas. Normalprofiler och svenska ID-profiler böra såvitt möjligt föredragas framför de oekonomiska Dip-balkarna. Även här kan man påräkna vissa besparingar av material och kostnader vid användning av kvalitetsjärn. De svenska normalbestämmelserna för balkjärn äro jämställda med de danska och norska men ogynnsammare än de tyska och finska normerna.

Grund. En förhöjning av de tillåtna påkänningarna för grundkonstruktioner torde av olika skäl i allmänhet icke medföra några nämnvärda besparingar. Med hänsyn till den betydande kapitalförstöring, som kan uppkomma till följd av en bristfällig grundkonstruktion, torde det tvärtom vara berättigat att här kräva ett större mått av säkerhet än eljest.

Allmänna synpunkter.

Vid de jämförelser, som gjorts mellan svenska och utländska hållfasthetsbestämmelser, ha med några få undantag de svenska normerna utmärkt sig för en lägre grad av materialutnyttjning. Detta förhållande synes icke bero på att våra byggnadsmaterial skulle vara underlägsna de utländska. I många fall synas tvärtom de svenska materialen vara avgjort bättre än de utländska. Däremot synas de utländska normerna i allmänhet förutsätta en noggrannare kontroll än vad som hittills genomsnittligt kunnat påräknas vid våra husbyggnadsarbeten.

Vid bedömning av säkerhetsfrågan är byggnadskontrollen, d. v. s. garantien för ett sakkunnigt och riktigt arbetsutförande, av dominerande betydelse. Oavsett övriga på säkerhetsfrågan inverkande faktorer synes därför en minskning av säkerhetsmarginalen i allmänhet möjlig, dock endast under förutsättning att kraven på kontroll och kompetens i motsvarande mån ökas. Då en skärpt kontroll medför vissa kostnader måste graden av kontroll givetvis anpassas efter byggnadsobjektets storleksordning.

Även andra möjligheter till besparingar av teknisk och organisatorisk art hava berörts såsom betydelsen av valet av konstruktionssystem för den bärande stommen samt vikten av en kunnig och driftig arbetsledning.

Vidare har framhållits de betydande besparingar, som på längre sikt kunna göras genom en systematiskt bedriven byggnadsteknisk forskning. Några exempel på forskningsuppgifter av stor ekonomisk betydelse hava även nämnts.

Behovet av materialutnyttjning och besparingar inom byggnadsverksamheten har måhända icke gjort sig så starkt gällande under den gångna högkonjunkturen. I den nu aktuella situationen framstår det dock i så mycket högre grad som en tvingande nödvändighet att varje möjlighet till nedbringandet av byggnads-kostnaderna undersökes och tillvaratages.

Stockholm den 13 januari 1941.

Herbert Lindqvist.

P. M.

**rörande möjligheter till förbilligande av värme- och sanitets-
tekniska anläggningar för bostadshus.**

Då det gäller att nedbringa kostnaderna för i rubriken angivna anläggningar, bör man givetvis ej utan särskilt tvingande skäl tillgripa sådana åtgärder, som medföra så stor ökning av driftkostnaderna, att sammanlagda årskostnaderna (inklusive ränta och amortering) stiga. I det följande förutsättes därför, att anläggningarna skola utföras så, att totala årskostnaderna bli så små som möjligt. Under en kristid som den nuvarande, då såväl räntesatserna som priserna på kraft, bränsle m. fl. förnödenheter ävensom på arbetskraft äro starkt fluktuerande är det dock svårt att rätt bedöma de genomsnittliga årskostnaderna under amorteringstiden.

A. Värmeledningar.

1. Anläggningen skall konstrueras omsorgsfullt och på ett ekonomiskt sätt.

Härvidlag må särskilt framhållas följande.

a) Om radiatorstorlekarna ej beräknas likformigt utan några få rum erhålla förhållandevis mindre radiatorer än huset i övrigt, måste panntemperaturen hållas så hög, att nöjaktig värme ernås i dessa rum. Således har man i det övriga huset dels till ingen nytta bekostat för stora radiatorer och dels kommer temperaturen där att bli onödigt hög, så att ökade bränslekostnader uppstå.

b) Radiatorerna böra väljas av typer med lågt pris i förhållande till den avgivna värmeeffekten.

De vanliga sektionsradiatorerna (A-Rex, Duplex, Triplex) samt den enkla panelradiatorn (Simplex) äro f. n. billigast. Sektionsradiatorerna äro i hygieniskt avseende bättre än de icke genombrutna, av vilka de med veckad baksida eller vertikala luftkanaler försedda äro särskilt olämpliga, där utspringande fönsterbänk omöjliggör rengöring uppifrån. Priset för en Novello-radiator blir c:a 30 % och för en Vento-3-radiator c:a 50 % högre än för en Duplex- eller Simplexradiator med samma effekt.

c) Rörledningarna i pumpsystem böra med hänsyn till kraftpriset dimensioneras så, att lägsta årskostnad erhålles.

d) Rörledningarnas isolering bör i största möjliga utsträckning förses med sådan ytbeläggning, som ej kräver målning. Detta gäller jämväl vattenledningar.

2. Den vid radiatorberäkningen antagna maximitemperaturen på utgående värmeledningsvatten kan höjas från brukliga 80° till 90° à 95°. Härigenom erfordras mindre värmeytor. Det förutsättes därvid att värmebehovet beräknats på normalt sätt samt att tillslag gjorts för väderstreck men ej för avbruten drift.

Kostnadsminskning: C:a 5 % av den totala kostnaden för värmeledningen.

Olägenheter: En hög temperatur på värmeytorna kan orsaka torrdestillering av vissa dammpartiklar, så att luften kännes »torr». Denna olägenhet torde dock knappast bliva märkbar, förrän vid yttemperaturen av — 10° och därunder, således under en relativt kort tid av vintern.

3. Såväl stamledningar som kopplingsledningar för värme kunna utföras friliggande och oisolerade. Härigenom sparas slits, rörisolering och radiatoryta.

För att besparingen skall ernås måste givetvis värmeledningskonstruktören vid radiatorernas dimensionering medräkna rörledningarnas värmeavgivning.

Kostnadsminskning: C:a 3 % av den totala värmeledningskostnaden. Dessutom minskas även byggnadskostnaderna något.

Olägenheter: Sämre utseende och en viss svärtning av taket vid rörstammen.

4. Radiatorer i vissa småutrymmen utan avkylning kunna uteslutas. Trappor kunna värmas sparsamt (c:a + 10°).

Rum med två fönster kunna förses med endast en radiator.

Kostnadsminskning: Kan ej generellt angivas. Om en radiator borttages utan att den totala värmeytan minskas, sparas c:a 40 à 50 kronor.

Olägenheter: En kallare trappa medför något drag genom lägenheternas tamburdörr. Ett fönster utan radiator känns kallt för en vid detsamma stillasittande person. Å andra sidan kan ett sådant fönster stundom vara önskvärt för vissa krukväxter.

5. Varmvattenberedaren kan utföras av genomströmningstyp (Parca, C. T. C. o. d.) i stället för av koppar, där vattenbeskaffenheten ej lägger hinder i vägen.

Kostnadsminskning: I ett vanligt hyreshus torde besparingen uppgå till c:a 500 à 1 000 kronor.

Olägenheter: Temperaturen på varmvattnet håller sig ej konstant utan varierar något med tappningshastigheten.

6. Värmecentralen utföres enkelt, sålunda böra instrumenttavlor, spillådor under pumparna o. d. uteslutas. Behövliga manometrar och termoterar anbringas direkt på ledningarna. Särskilt pumprum är i regel överflödigt.

Kostnadsminskning: Vid en normal värmecentral c:a 400 kronor för rörledningsarbetena.

Olägenheter: Eventuellt av estetisk art.

B. Sanitära anläggningar.

7. Varmvattenledningar och av koppar utförda kallvattenledningar kunna utföras med klenare dimensioner. Därvid skulle särskilt avgreningsledningarna till och inom varje lägenhet samt ledningar i villor och småhus minskas.

Kostnadsminskning: Kan ej generellt angivas.

Utom den direkta minskningen av rörkostnaderna inbesparas vatten, i det att mindre mängd i varmvattenledningarna stående kallt vatten behöver behöva urtappas, och därjämte kan varmvattenberedarens kapacitet minskas något.

Olägenheter: Något längre tappningstid.

Fördelar: Mindre starkt ljud vid tappning.

För genomförande av denna åtgärd fordras ändring av vattenledningsverkens bestämmelser.

7 a. Badkarsblandarens dimension kan minskas från nu brukliga 19 mm till 13 mm. Blandaren kan eventuellt vara gemensam för badkar och tvättställ. Denna åtgärd medför klenare rördimensioner, och beträffande »Kostnadsminskning» och »Olägenheter» gäller därför vad under 7. anförts.

Fördelar: De till följd av tryckvariationer i ledningarna uppkommande temperaturvariationerna vid duschar med liten hålarea (handduschar) minskas.

8. Badkaret kan utbytas mot enbart dusch. Därvid inbesparas, utom badkaret och eventuell inmurning av detsamma, även tvättställsventilerna, då en gemensam, mindre blandare kan användas för dusch och tvättställ. Det sistnämnda bör då vara något större än vanligt, utan bräddavlopp och av sådan modell, att det lämpar sig jämväl som småbarnsbad, samt förses med avloppsventil med ställarm under tvättstället, så att dess översida blir helt fri från armatur.

Kostnadsminskning: C:a 200 kronor för inmurat garderobsbadkar och c:a 150 kronor för ett fristående garderobsbadkar exklusive minskning av byggnadskostnaderna.

Dessutom minskas varmvattenförbrukningen avsevärt och därmed även rördimensionerna och varmvattenberedningsanläggningen.

Olägenheter: Lägre standard.

9. Kokvrå kan förses med gaskök i stället för med gasspis.

Kostnadsminskning: C:a 175 kronor för utbyte av en svartemaljerad 3-lågig gasspis mot ett 2-låigt gaskök.

Olägenhet: Lägre standard.

10. Diskbänkens avloppstratt och disklåda anslutas till ett gemensamt vattenlås.

Kostnadsminskning: 5 à 10 kronor per diskbänk.

Olägenhet: Om stopp i vattenlåset uppstår, äro båda apparaterna oanvändbara.

För denna åtgärds genomförande fordras i vissa städer, däribland Stockholm, ändring av myndigheternas bestämmelser.

11. Ventilationsrör från klosettskålarna uteslutas, där sådana av myndigheterna påfordras.

Kostnadsminskning: C:a 10 kronor per klosett.

Olägenheter: Det anses diskutabelt huruvida ventilationsröret åstadkommer någon märkbar förbättring av ventilationen.

För genomförande av denna åtgärd fordras i vissa städer, däribland Stockholm, ändring av myndigheternas bestämmelser.

12. Om vatten- och avloppsapparaterna kunna koncentreras (t. ex. 2 badrum intill varandra), kan antalet stamledningar nedbringas.

Kostnadsminskning: Kan ej generellt angivas.

Olägenheter: Avloppsgrenrör kunna bli synliga i underliggande tak.

13. Avloppsledningarnas ventilationsrör dragas var för sig rätt upp genom yttertaket, så att långa sammanbindningsledningar på vinden undvikas.

Kostnadsminskning: Kan ej generellt angivas. En 100 mm ventilationsledning kostar c:a 11 kronor per m och en 150 mm d:o c:a 19 kronor per m.

Olägenheter: Eventuellt mindre tilltalande utseende.

Stockholm den 21 november 1940.

Erik O. Jonsson.

N. Larsson.

Utredning rörande möjligheter till besparingar å elektriska anläggningar i bostadshus.

De besparingar, som kunna göras å den elektriska installationen inom bostadshus kunna icke, även om de äro i sig själva beaktansvärda och för landet i sin helhet gå till avsevärda belopp, väntas spela någon större roll i förhållande till den totala byggnadskostnaden, enär kostnaden för anläggningen ingår i densamma med endast en ringa andel, kanske, allt efter husets storlek och utrustning, 2—4 0/0. Sammaledes är förhållandet med den elektriska hiss, understundom de hissar, som återfinnas i alla moderna bostadsbyggnader av visst våningstal. Hissanläggningens värde, där sådan över huvud förekommer, torde nämligen i allmänhet blott utgöra omkring 1—2 0/0 av byggnadskostnaden.

I det följande skola endast de faktorer beröras, som kunna anses utöva mera väsentligt inflytande på anläggningskostnaden.

A. Statliga föreskrifter.

Rådande lagar och förordningar kunna knappast sägas vara av den art, att de genom alltför rigorösa fordringar på anläggningens tekniska utförande bidraga till att onödigt fördyra den vanliga belysnings- och kraftinstallationen i bostadsbyggnader. I de fall så kunnat anses vara fallet, ha modifikationer i besparings syfte medgivits.

Sålunda har en minsta koppararea av 1 mm² i stället för föreskriven area av 1.5 mm² medgivits. Vidare får numera järngummiledning (kuhloledning) utföras med fyllnadsmaterial av papper, ehuru väl nämnda ledning enligt föreskrifterna skall utgöras av en bar, järnmantlad gummislangledning. F. n. torde väl endast denna »papperskuhlo» tillverkas och användas.

Beträffande hissar torde emellertid förhållandet vara något annorlunda.

Enligt hissförordningen få de tidigare allmänt brukliga saxgrindarna endast användas, då schaktväggarna äro jämna och glatta samt schaktdörrarna befinna sig i plan med schaktets insida och hava infällda lås. Då detta ofta är en relativt dyrbar historia, förses numera praktiskt taget alla hisskorgar med rullgrindar eller liknande täta grindar. Härmed följer att korgens ena hörn måste utföras rundat, och hela anordningen blir därför rätt kostsam. En på så sätt utförd korg kostar omkring 300 kronor mer än en dylik med saxgrind. Det kan ifrågasättas, om detta utdömande av saxgrinden, vilken väl dock i stort sett fyllt alla rimliga anspråk ur säkerhetssynpunkt, är nödvändigt. De fordringarna på utrymme i maskinrummet som numera ställas, kunna understundom vara svåra att efterkomma, särskilt för fastigheter utan vind, där hissmaskinen placeras i en påbyggnad, och kunna bidraga till att öka byggnadskostnaderna.

B. Elektricitetsverkens bestämmelser.

Dessa hava utan tvivel i mer än ett avseende direkt eller indirekt ett visst inflytande på kostnaderna för de elektriska installationerna inom bostadsbyggnaderna inom de samhällen, de försörja med elektrisk energi.

1. *Entreprenadväsendet:* För att i en stad eller större samhälle få utföra elektriska anläggningar kräves i allmänhet vid sidan av kommerskollegii behörighetstillstånd som installatör en speciell auktorisation från elverkets sida. Anledningen härtill förstår man väl. Elverket har utan tvivel ett intresse av, att installationerna utföras på sådant sätt, att de icke skadligt återverka på elverkets

anläggningar samt lämpa sig för anslutning till dessa. Givetvis ernås detta lättast med en fast stam av installatörer, som elverket väl känner och har medel att tvinga till uppfyllande av verkets föreskrifter, då en indragning av auktorisationen skulle beröva installatören hans levebröd. Emellertid medför systemet vissa olägenheter.

I Stockholm eller andra större städer, där konkurrensen är stor, torde förhållandena vara andra, men i mindre samhällen med endast ett fåtal installatörer ligger frestelsen nära för dessa att utnyttja sin monopolställning till avgivande av anbud i samförstånd. Fall kunna påvisas, då verklig uppskörtning av byggherren förekommit eller åtminstone försökts, genom att på annan ort bosatta installatörer varit utestängda från konkurrens. Det har också kunnat konstateras, att prisläget varit avsevärt högre i vissa orter än i andra, vilket knappast kunnat förklaras annat än genom överenskommelse mellan anbudsgivarna i förstnämnda orter. Det må betänkas, att en »outsider» redan är svårt handicapad genom de dagtraktamenten, han måste utbetala åt sina montörer eller i varje fall den ledande montören, om nu hjälpmontörerna anställas på ort och ställe. Någon slags osund konkurrens genom sådana på andra orter boende installatörer är därför knappast att befara.

Beträffande hissanläggningar är måhända faran för monopolsystem än större, ehuru väl i detta fall elverket icke ha något inflytande på förhållandet. Anledningen torde vara att söka däri, att antalet firmor som framställa förstklassiga svenska hissar är så litet.

Tidvis har också på de kraftiga prisvariationerna kunnat avläsas i vad mån verklig konkurrens förelegat eller ej.

2. *Service.* I allmänhet har husägaren endast att bekosta den del av serviceledningen, som ligger inom hans tomt.

Då det rör perifert belägna byggnader, exempelvis en nybyggnad som tillkommer på ett område, dit verket ännu ej framdragit sina ledningar, eller i närheten gående ledningar äro så belastade, att en längre matarledning måste dragas speciellt för ifrågavarande byggnad, kan det hända, att fastighetsägaren får betala om ej hela så dock en väsentlig del av den nya ledningen, det kan då röra sig om tusentals kronor, ehuru denna därefter blir elverkets egendom. Ledningen dimensioneras givetvis med tanke på framtida utvidgningar, och sålunda får den första husägaren betala, vad som rätteligen bort bestridas av elverket eller senare tillkommande grannar. Måste högspänningsledning framdragas för nedtransformering i fastigheten, får byggherren likaledes i regel bekosta större eller mindre del av kabeln, oaktat han av elverket ålägges att i sitt högspänningsställverk reservera fack, från vilket elverket kan draga sitt kabelnät vidare till andra abonnenter.

3. *System.* När ett elverk av tekniska skäl anser lämpligt eller tvingas att övergå från ett system till ett annat, exempelvis från likström till växelström eller höjning av distributionsspänningen, måste verket påtaga sig avsevärda kostnader för ändring av inomhusinstallationerna, så att de passa för det nya systemet. Häremot söka verken att i möjligaste mån gardera sig genom föreskrift, att alla nyanläggningar eller väsentliga ändringar i befintliga anläggningar skola utföras så, att övergång till annat system kan ske genom enkla omkopplingsarbeten e. d. Härigenom åsamkas en fastighet kostnader för en systemändring, som kanske aldrig kommer att beröra densamma, och som, om så skulle vara fallet, egentligen bort bäras av elverket. I varje fall belastas nybyggnaden med en kostnad som ej påvilar äldre byggnader.

För bättre förståelse härav må anföras förhållandena i Stockholm. Här distribueras inom det äldre området sedan gammalt likström 2×220 Volt och i ytterområdena växelström 3×220 Volt. Elverket planerar att så småningom helt övergå till växelströmdistribution och dessutom att eventuellt höja växel-

strömspanningen till 380/220 Volt. Följaktligen föreskrives att alla nyanläggningar, även om de anslutas till likström, skola utföras för 3×220 Volt växelström och vara omkopplingsbara till 380/220 Volt. Detta medför bl. a., att alla stigarledningar, som kunde bestå av 3-ledare, måste utföras som 4-ledare, vilket i allmänhet även medför ökning av skyddsrörens dimension. I själva verket ökas härigenom kostnaden för ledning med rör med omkring 40 %. Föreskriften medför ävenledes fördyring av säkerhetsapparater och centraler. Vid en större bostadsfastighet med exempelvis 4—5 stigare (inkl. hisstigaren) kan merkostnaden på grund av föreskriften i fråga mycket väl uppgå till 1,000 kronor.

4. *Installationsbestämmelser:* Dessa bestämmelser, som utgöra en skärpning av de statliga föreskrifterna, avsedda att göra anläggningarna speciellt lämpliga för anslutning till elverkens nät, bidra i allmänhet till höjning av installationernas tekniska standard. Häremot är givetvis intet att invända under normala tider.

Gäller det nu att göra besparingar, får man nog räkna med en sänkning, kanske ej så mycket av den rent tekniska standarden, som fastmer av de anspråk på bekvämlighet och komfort, lägenheternas nyttjare äro vana att ställa på installationen.

Var besparingarna huvudsakligen böra sökas framgår av nedanstående ungefärliga fördelning år 1939 av kostnaderna för en installations olika delar i ett bostadshus:

Stigare, centralet och mätare	32.5 %
Gruppledningar	50.0 %
Väggapparater	17.5 %
	<hr/>
	Summa 100 %

Fördelningen varierar naturligtvis med husets höjd, våningarnas storlek m. m. på så sätt, att gruppledningarnas procentuella andel blir större vid ett mindre hus och mindre vid ett större. Uppenbarligen böra besparingsmöjligheterna framför allt sökas hos gruppledningarna.

I elektricitetsverksföreningens bestämmelser, vilka tillämpas av flertalet elverk, medges en belastning av gruppledningarna med högst 6 Amp. Detta motsvarar vid den vanliga belysningsspänningen, 220 Volt, en effekt av 1 320 Watt. Man torde väl icke räkna för lågt, om man antager, att samtliga ljuspunkter, alltså även väggkontakter, belastas med 60 Watt lampor, ehuru bestämmelserna räkna med 75-wattlampor. Då skulle sålunda kunna anslutas 22 lampor till en grupp. Bestämmelserna medgiva emellertid icke anslutning av mer än 10 lampor vid nyinstallation annat än efter elverkets medgivande i varje särskilt fall. Denna bestämmelse har säkerligen tillkommit för att underlätta en framtida utökning, men en rätt avsevärd nedsättning i gruppledningens kostnaden skulle nog kunna ernås, särskilt i större våningar, om inskränkningen i antalet anslutna lampor bortföle, varigenom antalet grupper skulle kunna nedbringas. Givetvis medför minskning av grupptalet större obekvämlighet för våningens nyttjare, i det att fler lampor slockna, då ett smältskydd träder i funktion.

Vidare kräves en särskild ledning eller åtminstone tomrör till köket för eventuell anslutning av elektrisk spis e. d., även om en dylik av olika skäl ej kan beräknas tillkomma. Då enligt gängse praxis mindre än två belysningsgrupper ej förekomma ens i de minsta lägenheter, måste en sådan utrustas med en 3-grupps-central, ehuru med endast en gruppledning direkt från mätaren en central egentligen kunde undvaras.

En annan bestämmelse, som väl ävenledes tillkommit med hänsyn till utvidgningsmöjligheterna, är att spänningsfallet i en belysningsgruppledning ej får överstiga 1 %. Medges ökad gruppanslutning bör även maximala spänningsfallet ökas, särskilt då 1 mm² ledningsarea numera tillåtes.

Beträffande stigarledningar kunde den tillåtna minsta koppararean av 6 mm² gott sänkas till 4 mm², vilket mycket väl räcker för smärre hus. Ändringen kan synas bagatellartad, men då den grövre arean även medför ökade montagekostnader och understundom ökade rördimensioner, är besparingen i vissa fall ej så obetydlig. En 3-ledarstigare om 4 mm² area förlagd i bergmanrör ligger sålunda i pris 25 % under en sådan om 6 mm².

C. Planering och utförande.

En förständig planering kan göra en hel del för att nedbringa kostnaderna. Beträffande stigarna gäller detta huvudsakligen för större byggnader, där stigarledningarnas fulla utnyttjande bör eftersträvas.

Större besparingar äro, som av det föregående framgår, att förvänta beträffande gruppledningarna.

Givetvis böra till att börja med onödiga ljuspunkter undvikas, exempelvis i garderober, som belysas från det rum, till vilka de gränsa.

I badrum eller de små moderna köken klarar man sig bra utan takbelysning, då någon väggbelysning finnes. Över huvud bör betänkas, att en takljuspunkt är dyrare än en väggljuspunkt, dels emedan större ledningslängd åtgår, dels emedan, där betongbjälklag förekommer, takledningen måste förläggas i stålrör, medan väggledning kunna förläggas i bergmanrör eller bestå av kuhloledning. Kostnadsskillnaden belyses av följande jämförelse för en 1.5 mm² dubbelledare, då priset för kuhloledning sättes lika med 100.

kuhloledning	100
vulk. ledning i bergmanrör	130
vulk. ledning i stålrör	180

Detta visar icke endast, att det ej bör slösas med takljuspunkter utan även, att väggledningarna, som ju vanligen förläggas i bergmanrör under puts, med stor ekonomisk fördel kunna utföras som kuhloledning. Denna behöver vid skickligt montage ej bli påfallande, särskilt om tavellist e. d. finnes, ovanför vilken ledningen kan förläggas. Givetvis kunna även takledningar utföras som kuhloledning, ehuru väl detta ur utseendesynpunkt är mindre tilltalande. Med kuhloledningar följa utanpåsittande väggapparater, vilka äro betydligt billigare än de infällda. Utföras samtliga gruppledningar i ett bostadshus som kuhloledning, torde, jämfört med vanlig förläggning av vulk. ledningar i rör, en besparing på hela den elektriska installationen av omkring 20 % uppstå.

Besparingar kunna även göras, genom att ledningarna dragas på mest ekonomiska väg. Hittills har man efter möjlighet fördelat ljuspunkterna i ett rum på två olika grupper för att dymedelst begränsa verkningen av ett smältskydds trädande i fuktion. Härigenom komma ofta tvenne gruppledningar att åtminstone delvis löpa i stort sett samma väg. Bortses från nämnda bekvämlighetssynpunkt, kan i allmänhet ledningslängden minskas. Medge elverken dessutom anslutning till samma grupp av ett större antal lampor, uppstår ytterligare besparing i ledningslängd.

Även å hissaneläggningar kunna utan tvivel i många fall avsevärda besparingar göras.

Det väsentliga är givetvis härvidlag, om hiss överhuvud skall anordnas och i så fall huru många, huru snabba och huru stora hissarna skola vara.

Några allmänna regler härför kunna knappast lämnas, då det hela är en fråga om större eller mindre komfort för hyresgästerna. Angående hissaneläggningarnas tekniska utförande kunna dock vissa riktlinjer lämnas.

Hissmaskinen bör uppställas rakt ovanför schakten. Varje annan placering, speciellt i källaren, medför ökad linlängd och linförslitning. Då linorna sålunda både bliva dyrare i anskaffning och få kortare livslängd, ökar en olämplig uppställning fastighetens underhållskostnad. Hiss hastigheten bör, där det ej gäller mycket höga hus, ej överstiga 0,6 m i sekunden, enär enligt gällande föreskrifter en ökning av hastigheten upp till 1 m i sekunden nödvändiggör en hel del extra anordningar, vilka jämte den ökade motoreffekten bruka medföra en kostnadsökning av ej mindre än omkring 5 000 kronor. Högre hastigheter kräva betjäning genom konduktör och medföra ytterligare kostnader. Elektriska visaranordningar, som kosta omkring 150 kronor per stannplan, böra också i allmänhet undvikas.

Hisskorgen bör utföras standardmässig. Extra utstyrelse såsom glaspartier, beklädnader av rostfritt stål eller aluminium, belysningsanordningar av speciell natur o. d. fördyra hisskorgen avsevärt. En hiss korg av glas och metall är sålunda c:a 2 000 kronor dyrare än en vanlig träkorg. En hiss anläggning med en dylik lyxkorg samt utförd för en hastighet av 1 m/sek. blir därför ungefär dubbelt så dyr, som en ordinär hiss anläggning. Än billigare skulle hiss korgen bli, om arkitekter och hisstillverkare kunde ena sig om vissa standardmått. Som det nu är, måste praktiskt taget varje korg ritas och tillverkas för sig.

D. Arbetskostnader.

I ett bostadshus torde i genomsnitt år 1939 omkring 56 % av den totala installationskostnaden ha utgjorts av arbetslöner. Detta tyder på förhållandevis höga löner.

En elektrisk montör har i Stockholm f. n. en timlön av kronor 1: 65 men utför så gott som allt arbete på ackord. Ackordsöverskotten kunna variera inom vida gränser; sådana upp till 100 %, motsvarande en dagsinkomst av kronor 26: 40 och därutöver, förekomma, exempelvis då det rör sig om installationer i ett flertal liknande villor eller smärre hus. Enligt uppgift lär ackordsöverskottet i genomsnitt belöpa sig till 70 %, motsvarande en dagsinkomst av omkring kronor 22: 50 per dag. Dylika överskott respektive löner måste nog betecknas såsom onödigt höga. Om överskottet sänktes till exempelvis 40 %, skulle en besparing av omkring 10 % på hela installationskostnaden uppstå.

Vidare må framhållas, att den från arbetaresidan ofta framkomna tendensen att motsätta sig varje minskning av en gång fixerade ackord motverkar införande av metoder och materiel, avsedda att verka arbetsbesparande.

Exempelvis betalas bilning med elektrisk hammare lika högt som bilning för hand, ehuru arbetet går både fortare och lättare. Arbetsgivaren har då intet intresse att anskaffa de dyrbara verktygen. Medan tidigare lödning å ledningen alltid förekom vid varje anslutning till centraler eller apparater, utföras dessa numera för direkt fastklämning av den olödda tråden. Ehuru arbetet härigenom betydligt inskränktes, har nedsättning av ackordpriset icke medgivits annat än för viss speciell materiel.

Installationer med gummibyledning (vilka i ringa omfattning förekomma i bostadshus) fördyras genom de höga kostnaderna för anslutning till kopplingsdosa. Detta härstammar från den tid, då systemet var nytt, arbetet ovant och en överdriven uppfattning om dess svårighet rådde.

Sammanfattning.

I det föregående har möjligheterna till besparing i materielens framställningskostnad alls ej behandlats. Även utan hänsyn härtill torde nog kunna antagas, att vid tillvaratagande av alla de besparingsmöjligheter som antytts, kostnaderna

för den elektriska installationen skulle kunna minska rätt avsevärt i en hel del moderna stadsfastigheter, i extrema fall kanske *ända ned till hälften* av vad som nu är brukligt. Detta skulle medföra en nedsättning av de totala byggnadskostnaderna med 1—2%.

Huru mycket dessa kunna sänkas genom besparingar med avseende på hiss-anläggningen kan däremot av anförda skäl ej generellt uppskattas.

Stockholm den 11 november 1940.

E. Heineman.

P. M.

**rörande utvecklingen på penning- och kapitalmarknaden
sedan september 1939 med särskild hänsyn till
kreditgivningen på fastighetsmarknaden.**

Kreditgivningen på fastighetsmarknaden.

Enligt de av bostadssociala utredningen utförda uppskattningarna av byggnadsproduktionens värde skulle denna för år 1939 ha uppgått till c:a 1 000 miljoner kronor, varav ungefär 600 miljoner kronor representerade bostadsproduktion. I detta belopp ingick även värdet av reparationer och ändringsarbeten med en av byggnadsindustrisakkunniga (1935) uppskattad andel på c:a 30 %. Dessa siffror torde ligga under de verkliga. Särskilt torde bostadsproduktionen vara för lågt uppskattad.

Det är tydligt att inte hela det mot byggnadsproduktionens värde svarande beloppet kommer fram som ett anspråk på kapitalmarknaden. En avsevärd del av detsamma finansieras på andra vägar, exempelvis genom användande av industrins egna medel för utvidgningar och nyanläggningar eller genom böndernas insats av egen arbetskraft och material från egna skogar. Men betydande anspråk ställas på marknaden från byggnadsindustrins, särskilt bostadsproduktionens sida. För 1930-talets senare del, efter biläggandet av arbetskonflikten år 1934, har kapitalmarknadens mest karakteristiska drag varit den omfattande finansieringen av bostadsproduktionen.

Vid en diskussion av kreditgivningens former måste man skilja mellan den kortfristiga krediten under byggnadstiden och den långfristiga kredit som behöves under tiden för byggnadens utnyttjande.

Krediter under byggnadstiden. Sedan gammalt finansieras byggnadsverksamheten med kreditiv hos affärsbankerna.¹ Dessa kreditiv äro avsedda att återbetalas, när bygget står färdigt och ett in-teckningslån kan erhållas. Den räntesats, som vanligen beräknas, är den vid varje tidpunkt gällande kreditivräntan jämte kreditivavgift. En del av byggnadskrediterna lämnas i växelform av leverantörerna. Dessa ligga ibland själva med växlarna, men ofta torde de diskontera dem hos affärsbankerna, vilka sålunda direkt och indirekt bära huvudparten av byggnadsverksamhetens finansiering.

Under 1930-talets högkonjunktur för byggnadsverksamheten torde några större förändringar ej ha inträtt i fråga om dessa finansieringsformer. Å ena sidan ha affärsbankerna möjligen fått en något mindre andel av kreditiven, enär man på sina håll bland sparbanker och försäkringsföretag i en eller annan form lämnat lån till byggmästare under byggnadstiden. Å andra sidan torde konkurrensen om kapitalplaceringsobjekten ha framdrivit högre kreditivbelopp än som tidigare varit brukligt. Några större förskjutningar torde dock dessa två tendenser ej ha medfört. Vid krigsutbrottet befunno sig bankerna sålunda i den situationen, att de hade betydande belopp utestående i kreditiv för pågående byggen, vilka, då omplaceringsmöjligheter saknades, måste omvandlas i in-teckningslån. Dessa krediter kunna betraktas som infrusna byggnadskrediter.

¹ Till dessa räknas Stockholms In-teckningsgaranti A.-B., vilken var den första bank som beviljade dylika kreditiv. Kreditiv beviljas även av in-teckningsbolagen i Göteborg, Malmö och Hälsingborg samt av Göteborgs Hypotekskassa.

Krediter efter byggets avslutande. När bygget avslutats, konsolideras de kortfristiga skulderna i långfristiga. Byggmästarna eller fastighetsägarna söka sig ut på marknaden för långfristiga lån. Under normala förhållanden söker låntagaren säkerhet såväl mot uppsägning av lånen som mot höjningar i räntesatserna, vilka kunna kullkasta hans kalkyler. Affärsbankerna, vars räntesatser äro starkt fluktuerande, ha därför tidigare ej spelat någon större roll för den långfristiga krediten. De ha huvudsakligen tagit hand om sekundärlån, för vilka marknaden ej varit lika väl organiserad som för kassalånen.

De bundna lånen till fastighetsägarna omhänderhas av speciella kreditinstitut, såsom stadshypotekskassan för kassalån, bostadskreditkassan för sekundärlån och lån till mindre fastigheter samt tomträttskassorna. Dessa skaffa sig medel genom obligationslån, d. v. s. de tjänstgöra som en kanal för pengar, vilka söka placering på kapitalmarknaden. Vid sidan av dessa institut finnas inteckningsbolag och hypotekskassor.

Bundna lån lämnas även av försäkringsbolag, kassor av olika slag, vilka förvalta medel för diverse ändamål, privatpersoner m. m.

De vid sidan av försäkringsbolagen mest betydande långgivarna på fastighetsmarknaden, sparbänkerna, ha först år 1937 erhållit rätt att lämna bundna lån. Denna rätt har hittills utnyttjats av blott ett fåtal större banker. Trots att sparbänkernas lån löpa med varierande ränta, bedriva de i motsats till affärsbankerna en mycket omfattande långgivning till fastighetsmarknaden, vilken till stor del omfattar kassalån. Deras räntesatser visa dock en betydligt större stabilitet än affärsbankernas.

Enligt en av Skandinaviska Banken gjord undersökning uppgingo år 1930 utstående inteckningslån hos sparbänker och försäkringsinstitut¹ till 2 657 miljoner kronor och hos hypoteksbänker och liknande institutioner till 1 408 miljoner kronor, sammanlagt 4 065 miljoner kronor. Sparbänker och försäkringsinstitut intaga en särställning, enär de i stor utsträckning uppköpa de obligationer som utges av hypoteksbänker och liknande. Indirekt svara de sålunda för en väsentligt större del av kreditgivningen än som framgår av deras direkta utlåning.

År 1937 hade inteckningslånen hos ovannämnda institut stigit till 5 787 miljoner kronor, vilket motsvarar en årlig ökning med 246 miljoner kronor, eller, om man på grund av 1933—34 års arbetskonflikt slår ut den totala ökningen på endast 6 år, 287 miljoner kronor. Det är sålunda en betydande del av nybyggnadsverksamheten som finansieras, direkt eller indirekt, av sparbänker och försäkringsinstitut.

Dessa siffror ge emellertid ej någon belysning åt det aktuella spørsmålet om kreditgivningen från affärsbanker eller utanför bank- och försäkringsväsendet stående kapitalplacering. I avsaknad av statistiskt material får man nöja sig med erfarenhetsmässiga rön och uppgifter från enstaka källor. Av särskild betydelse för utvecklingen på kapitalmarknaden under 1930-talets senare hälft har varit affärsbankernas intresse för fastighetsmarknaden. De minskade anspråken på bankerna från industrins sida medförde åren 1933 till 1939 en stark förbättring av bankernas likviditet med svårighet att förränta insättarkapitalet. Prima inteckningslån kommo därför att betraktas som en lämplig placering av likvida medel. Bankerna räknade med att dessa lån vid behov skulle kunna avlyftas på de institutioner som vanligen lämna inteckningslån, och under mellantiden kunde de erhålla ränta på medel, som annars skulle stått räntelösa. Räntesatsens höjd blev därför av mindre betydelse för bankerna. Låntagarnas bristande villighet att överflytta sina banklån till andra institut i form av bundna lån bidrog även till denna ökning av affärsbankernas kreditgivning. Vid krigsutbrottet lågo bankerna sålunda med en förhållandevis stor portfölj av inteckningslån, vilka i viss ut-

¹ Härei ingå även försäkringsbolagens fastigheter.

sträckning kunna betraktas som infrusna, enär man i nuvarande situation inte vill framtvinga en avveckling, som skulle kunna medföra svårigheter för fastighetsägarna.

Konkurrensen om inteckningslånen ökades även därigenom, att de penningförvaltande instituten och kassorna ej kunde finna andra placeringsobjekt, som tillfredsställde deras krav på säkerhet. Emissioner av obligationslån lämnade under åren 1934 till 1939 ett relativt obetydligt överskott utöver amorteringar på 113.6 miljoner kronor, d. v. s. endast 19 miljoner kronor i genomsnitt per år. För privata kapitalplaceringar tillkom det faktum, att nya aktieemissioner voro fåtaliga — under åren 1933—37 endast 88 miljoner kronor per år — och att kapitlexporten, d. v. s. inköpen av värdepapper från utlandet, hade ringa omfattning.

Byggnadsindustrins efterfrågan på kapital blev därför den dominerande faktorn på kapitalmarknaden, och det har beräknats, att under 1930-talets senare del ungefär två tredjedelar av det på marknaden utbudna kapitalet absorberades av denna industri.

Denna utveckling på kapitalmarknaden med stark konkurrens om placeringsobjekten var en av orsakerna till den fortgående räntesänkningen under åren 1932—39. En annan orsak var den, att Sverige under åren 1931—35 importerade kapital (genom realisation av tidigare inköpta värdepapper) jämsides med att sedan 1932 löpande inkomster från utlandet företedde ett icke oansenligt överskott över löpande utgifter till utlandet. Den långfristiga kapitlexport, som upp-tagits sedan 1936, har varit av blygsam omfattning och har knappast förmått påverka ränteläget.

Ränteutvecklingen 1930—39.

Enligt riksgäldskontorets beräkningar föll effektiva räntan på 3 % statslån från c:a 4½ % i genomsnitt för 1926—30 till 3.04 % år 1937 och 2.88 % år 1938. Om hänsyn toges till konverteringsrisken, skulle avkastningen år 1938 endast ha varit 2.34 %. Bottenläget nåddes i juni 1938 vid en förräntning av 2.18 %. Därefter inträdde en sakta fortgående stegring, som blev mera utpräglad månaderna före krigsutbrottet. I augusti 1939 steg effektiva räntan över 3 %, och medel-talet för månaden blev 3.04 %.

För övriga obligationer blev räntefallet starkare än för statsobligationer, vilket medförde en sänkning av marginalen dem emellan. Under ränteuppgången från mitten av 1938 vidgades åter marginalen, men den låg i augusti 1939 fortfarande väsentligt under 1932 års nivå. Detta var en följd av konkurrensen om det knappa obligationsmaterialet.

Avkastningen på industriobligationer sjönk till c:a 3 % år 1939. Nya långfristiga industrilån kunde emitteras till en effektiv ränta av 3—3½ %. Samma räntenivå kunde före krigsutbrottet anses normal för inteckningslån. Vid det samarbete, som etablerades mellan de stora kapitalplacering instituten, sattes en minimiränta på 3 % för primärlån, bundna på tio år, som ett önskemål. Stads-hypotekskassans nettoränta (exklusive förvaltningsbidrag), som nådde sitt minimum i mars 1939 med 2.78 %, steg under våren och sommaren till 2.99 %. Räntan för korta, obundna inteckningslån var i Stockholm c:a 2½ % och även lägre räntesatser förekommo. Genomsnittet för samtliga sparbanker var 2.78 % under 3:e kvartalet 1939. Svenska Bostadskreditkassans utlåningsränta sänktes i början av år 1938 till 3 % (exklusive förvaltnings- och fondbidrag).

Penning- och kapitalmarknaden under kriget.

Krigsutbrottets första effekt på penning- och kapitalmarknaden var ett betydande kursfall för obligationer. Ett system med minimikurser infördes på börsen, enligt vilket vad gällde obligationer ingen säljkurs skulle få noteras, som under-

steg köpkursen den 31 augusti, och ej heller någon köpkurs, som understeg köpkursen denna dag med mer än 5 %. Denna marginal vidgades sedermera under höstnånaderna och ett system med mera individuell kursättning infördes. Kursutvecklingen innebar en räntestegring till $3\frac{1}{2}$ % för guldkantade obligationer och till $4-4\frac{1}{4}$ % för industrilån. För lån med högre nominell ränta än $3\frac{1}{2}$ à 4 % blev kursfallet starkare.

För inteckningslån medförde denna utveckling på obligationsmarknaden en omedelbar stegring av räntan från 3 till c:a $3\frac{2}{3}$ % för 10-åriga bundna lån.

På penningmarknaden blev ränteläget i stort sett oberört av krigsutbrottet. En viss skärpning förekom dock i fråga om räntevillkoren vid kortfristig belåning av inteckningar. De favörsräntor man på sina håll lämnat vissa kunder borttogos också så småningom, varigenom det faktiska ränteläget i bankerna anslöt sig till de officiellt noterade räntesatserna. Att inteckningsräntorna på detta sätt undergingo en omedelbar justering, berodde dels på obligationsräntornas snabba reaktion, dels på det förhållandet, att inteckningslånen tidigare intagit en gynnad ställning i räntehänseende.

Ränteutvecklingen efter september 1939 företer i korthet följande drag. Obligationsskurserna fortsatte att falla fram till slutet av året. Vid årsskiftet slopades systemet med minimikurser. Dessa hade under höstens lopp i flera repriser justerats nedåt och en ytterligare kursänkning kom som en omedelbar följd av införandet av en fri kursättning. Vid detta lägre kursläge stabiliserades kursnivån under de efterföljande tre månaderna. I april inträffade ett nytt kursfall. Kursen för lågprocentiga statslån nådde minimum i maj. Andra obligationer, exempelvis Bostadskreditkassans, nådde sitt minimum i juli. Sedan krigsutbrottet hade räntnivån för långa lån då stigit med $1\frac{1}{2}$ à 2 %. Särskilt under vårmånaderna var omsättningen i obligationer synnerligen inskränkt under trycket av de politiska händelserna. Industrilån noterades i april och maj i kurser, som inneburo över 7 % avkastning, men dessa kurser voro i stor utsträckning nominella.

Trots statens stora upplåning har en kursstegring ägt rum under sommaren, vilken återfört räntnivån för lågprocentiga lån till dess läge i november 1939 före den första diskontohöjningen.

Den vida marginalen mellan kurserna på lågprocentiga och högprocentiga obligationer förklarar bl. a. av att de förra ligga på fasta händer. Vid nuvarande kurser ha försäkringsbolag och sparbanker intet intresse av att sälja dem och taga kursförlusten, medan ett visst köpintresse alltid föreligger för amorteringsändamål och för långfristiga placeringar. Köparna tyckas räkna med en sådan ränteutveckling, åtminstone på litet längre sikt, att en kursvinst synes sannolik. Lån av 4 eller $4\frac{1}{2}$ %-typ ha en livligare marknad och anses därför bättre ge uttryck för det momentana ränteläget.

Sparbankerna äro de kreditinstitut, som närmast få kännning av obligationsräntornas förändringar. På grund av den stigande marginalen mellan sparbankernas inlåningsränta och obligationsräntan (se tab. 1) företogo enstaka sparbanker en höjning av sina inlåningsräntor i början av november. Sparbankernas delegeradekonferens tillrådde den 11 november 1939 en moderat höjning av inlåningsräntorna från årsskiftet. Detta råd följdes allmänt, vilket bl. a. hade sin orsak i riksbankens diskontohöjning i december månad. Krav restes under det nya årets första månader på ytterligare höjningar, men någon enhetlig räntesättning kom ej till stånd. Ett flertal sparbanker med de största sparbankerna i spetsen företogo emellertid en höjning till $3\frac{1}{2}$ % under loppet av april och maj, och efter den andra diskontohöjningen i maj följde flertalet sparbanker exemplet. Utlåningsräntorna höjdes ävenledes, vilket framgår av tab. 2. Räntemarginalen har vidgats något för att täcka dels avskrivningar å obligationsportföljen, dels den i förhållande till den stigande inlåningsräntan sjunkande avkastningen å portföljen av gamla lågprocentiga obligationer. Räntesänkningen på obligationsmarknaden har ej haft någon inverkan på sparbankernas räntesatser.

Tab. 1. Marginal mellan effektiva räntan å statslån, respektive hypotekskasselån samt sparbankernas inlåningsränta.

	Statslån		Hypotekskassans lån	
1929	+ 0·11	1939: 1 kv. 2 » 3 » 4 »	— 0·15	+ 0·31
1930	+ 0·07		+ 0·10	+ 0·41
1931	+ 0·05		+ 0·65	+ 0·78
1932	+ 0·01		+ 1·11 ¹	+ 1·79
1933	+ 0·40	1940: 1 kv. 2 » 3 »		
1934	+ 0·41		+ 1·02	+ 1·75
1935	+ 0·61		+ 0·88	+ 1·42
1936	+ 0·53		+ 0·27	+ 1·13
1937	+ 0·44			
1938	— 0·18			

¹ Jämförelsen avser, vad statslånen beträffar, endast november—december.

På den egentliga penningmarknaden, representerad av riksbanken och affärsbankerna, markeras utvecklingen av riksbankens diskontohöjning den 15 december 1939 från 2½ till 3 % med åtföljande höjning av bankernas diskonto samma dag och övriga räntesatser fr. o. m. det nya årets ingång. Lån mot prima obligationer och in-teckningar i jordbruks- och bostadsfastigheter inom 50 % lämnades dock oförändrade. Den 19 mars höjde riksbanken diskontot för rediskonterade växlar till 3 %. Den 7 maj företogo affärsbankerna en höjning med ½ % av praktiskt taget samtliga räntesatser, och den 17 maj höjde riksbanken diskontot till 3½ %. Den därefter inträdda lätt-naden har tagit sig uttryck i retur-diskontots återinförande i början av augusti. För att lätta situationen för sparbankerna in-förde riksbanken i oktober 1939 rebelåning av in-teckningar inom viss angiven gräns till favör-ränta. I november fingo centralkassorna för jordbrukskredit samt vissa affärsbanker, som gjort framställning därom, samma förmån. I augusti 1940 sänktes dessa favör-räntor ytterligare och från denna tidpunkt tillämpas det officiella diskontot för dylika lån. Indirekt har denna åtgärd verkat som ett stöd för in-teckningsmarknaden, enär sparbanker, som ej annars skulle ha kunnat öka sin utlåning, beretts möjlighet därtill.

In-teckningsrätterna ha i stort sett följt samma utveckling som övriga räntesatser. Sparbankernas lägsta in-teckningsränta för obundna lån steg sålunda från 2·78 % under 3:e kvartalet 1939 till 4·13 % under motsvarande kvartal 1940. För bundna lån finnes inget intresse i nuvarande situation.

I affärsbankerna bortogs under hösten, som redan nämnts, de favör-räntor som lämnats vid belåning av in-teckningar i bostadsfastigheter. Vid de båda räntehöjningarna i december och maj medgavs emellertid en viss preferensbehandling av prima in-teckningslån (med undantag av de s. k. infrusna kreditiven), i det att vid det första tillfället räntesatsen ej alls höjdes och vid det andra tillfället räntan på omsättningslån bibehölls oförändrad. Praktiskt taget samtliga in-teckningslån inom 50 % av belåningsvärdet, som uppfylla vissa krav med hänsyn till husens beskaffenhet och belägenhet, löpa därför med 4½ % ränta, d. v. s. med 1 % lägre ränta än övriga reverslån med längre löptid än 3 månader. Räntenivån för obundna in-teckningslån (kassalån) utgjorde sålunda på hösten 1940 4 à 4½ %.

För lån i stadshypotekskassan följer räntesatsen, på grund av formen för kreditgivningen, fluktuationerna i avkastningen på kassans obligationer. Under första halvåret 1940 uppnåddes vid försäljning av kassans obligationer kurser, som inneburo en låneränta på mellan 4·70 och 4·78 %. Därefter har en viss sänk-

Tab. 2. Räntesatser på den svenska marknaden 1938—1940.

Medeltal per år eller månad.

	Riksbankens diskonto vid redisk.	Effektiv ränta å statslån 3%	Hypoteks- kassans nettoränta för nya lån ¹	Sparbanker- nas lägsta in-tecknings- ränta	Bostads- kredit- kassans låneränta ²
1938	2'00	2'34	2'82	3'02	3'04
1939 januari	2'00	2'42	2'82	} 2'83	3'00
februari	2'00	2'33	2'80		3'00
mars	2'00	2'27	2'78	} 2'80	3'00
april	2'00	2'55	2'82		3'00
maj	2'00	2'52	2'85		3'00
juni	2'00	2'56	2'88	} 2'78	3'00
juli	2'00	2'85	2'95		3'00
augusti	2'00	3'04	2'99	} 2'82	3'00
september	2'00	3'32	3'67		3'53
oktober	2'00	3'51	4'01		4'05
november	2'00	3'64	4'12	} 2'82	4'25
december	2'27	.	4'58		4'59
1940 januari	2'50	4'00	4'77	} 3'54	4'75
februari	2'50	4'01	4'78		4'75
mars	2'71	4'05	4'70	} 3'92	4'75
april	3'00	4'27	4'73		4'75
maj	3'24	4'33	4'77		4'75
juni	3'50	4'06	4'78	} 4'13	4'75
juli	3'50	3'89	4'68		4'75
augusti	3'13	3'77	4'62	} 4'13	4'75
september	3'00	3'66	4'58		4'75
oktober	3'00	3'62	4'46		4'69
november	3'00	3'64	4'42		4'50

¹ Härtill kommer förvaltningsbidrag 0'10—0'25%.

² Härtill kommer förvaltningsbidrag 0'50% och fondbidrag.

ning av räntenivån inträtt, och i mitten av november kunde man i gynnsammaste fall vid lämplig kombination av 4 0/0 och 4 1/2 0/0 obligationer komma ner till en ränta på 4'30 0/0¹. Denna räntesats är i regel normerande för övriga bundna (10 år) in-teckningslån. Vid samma tidpunkt lågo dock försäkringsbolagens räntesatser något högre, nämligen vid 4 3/4 0/0.

Som mått på den bundna sekundärkreditens utveckling kan tagas räntan på lån i Bostadskreditkassan. Denna höjde omedelbart sin utlåningsränta till 4 0/0. Genom successiva höjningar nåddes i december en räntesats av 4 3/4 0/0, vilken kvarstod till oktober 1940, då en sänkning vidtogs till 4 1/2 0/0. Härtill kommer förvaltningsbidrag med 1/2 0/0 och fondbidrag.

Byggnadskreditiv lämnas mot sedvanlig kreditivränta, d. v. s. i regel 4 1/2 0/0 (hösten 1940) jämte 1 0/0 kreditivavgift.

För statens utlåningsfonder tillämpas fortfarande i regel en räntesats på 4 0/0 som normerande för utlåningsräntan. Om lån lämnas till lägre ränta, anses mellanskillnaden utgöra räntesubvention.

En analys av kausaliteten i denna utveckling möter betydande svårigheter på grund av det komplicerade sambandet mellan penning- och kapitalmarknad samt mellan olika delmarknader under tider av starka och häftiga omkastningar i utbud och efterfrågan. Man kan emellertid konstatera, att den första impulsen till ränte-

¹ Jämte förvaltningsbidrag 0'1—0'25%.

höjningen kom på obligationsmarknaden. Denna marknad var såtillvida känsligare än den egentliga penningmarknaden, som tendensen för obligationsräntan sedan någon tid varit stigande. Men det synnerligen hastiga omslaget är ägnat att förvåna med hänsyn till den riklighet på kapital som tidigare sökt placering. Man frågar sig, huruvida det förelåg speciella omständigheter, vilka påverkade utbud och efterfrågan, eller huruvida det endast var psykologiska faktorer, som ledde utvecklingen. Efter allt att döma förelåg en blandning av objektiva och subjektiva moment.

Sparbanker och postsparbank utsattes omedelbart efter krigsutbrottet för en mycket stark utströmning av insättarmedel, beroende dels på försvarsberedskapen, som ökade behovet av kontanta kassor och även föranledde ett ianspråktagande av sparade reserver, dels på en viss tesaurering av sedlar. Deras likviditet försämrades hastigt och i stället för att uppträda som köpare av obligationer kommo vissa sparbanker ut på marknaden som säljare. Försäkringsbolagen hade i stor utsträckning redan bundit sina disponibla medel genom tidigare kontrakt om lån till byggmästare och andra företagare eller i förväg placerat pengar i obligationer. De kunde därför ej uppträda stabiliserande som köpare på marknaden. Detsamma torde ha varit fallet med pensionsstyrelsen. Affärsbankernas likviditet var visserligen alltså god, men omläggningen av betalningen av importen från likvid tidigast vid varans leverans till i många fall förskotts betalning ställde stora anspråk på dem. Detta minskade givetvis deras villighet att lämna ytterligare inteckningslån, i all synnerhet som de utestående byggnadskreditiven, i den mån avtal om lån ej redan träffats av byggmästarna med försäkringsbolag och andra institut, i dåvarande situation kunde betraktas som infrusna. En del sparbanker och inteckningsbolag kunde ej heller fullfölja sina med byggmästare träffade avtal om fastighetslån.

Från utlandet inströmmade försäljningsorder på svenska obligationer och det torde ha varit dessa order, som gävo anledning till minimikursernas införande. Hur stora belopp dessa order uppgingo till är ej bekant, men det har nämnts från sakkunnigt håll, att antalet order var av större omfattning än beloppen. De försäljningar som verkligen kommo till stånd voro ej av oroväckande storleksordning.

Anspråken på kapitalmarknaden voro emellertid också begränsade. Staten uppträdde ej ännu som låntagare. De måttliga utgiftsökningar som förekommo under krigets första månader kunde täckas med tillgängliga kassamedel och viss kortfristig upplåning. Övriga låntagare höllo sig avvaktande. Denna återhållsamhet kännetecknade hela fjärde kvartalet, under vilket amorteringar på obligationslån överstego nyemissioner med 88 miljoner kronor.

Även om det sålunda förelåg vissa objektiva orsaker till en räntehöjning på obligationsmarknaden, skulle denna knappast ha tagit så stora proportioner, om ej vissa psykologiska faktorer hade medverkat. Ovissheten rörande den kommande utvecklingen och erfarenheterna från 1914—18 års inflation och höga räntor hämmade köpintresset och framdrog en viss panikstämning, vilken bl. a. tog sig uttryck i en önskan hos företagare och enskilda att hålla sin ställning så likvid som möjligt. Den politiska situationens inverkan i detta hänseende blev än mer utpräglad i december och april, vilket i hög grad bidrog till språnget uppåt i räntesatserna vid årsskiftet, då minimikurserna släpptes, och i april månad.

På grund av att orsaken till åtstramningen i september i stor utsträckning hottnade dels i rent subjektiva föreställningar om den kommande utvecklingen och dels i vissa likviditetssvårigheter, kan starkt ifrågasättas, huruvida man ej på annat sätt än genom minimikurser skulle kunnat stabilisera marknaden. Genom uppköp av obligationer från riksbankens sida skulle möjligen de successiva sänkningarna av minimikurserna ha kunnat undvikas och föreställningarna om ett fortsatt kursfall kunnat brytas. Räntestegringen skulle då ha stannat vid en lägre nivå än nu blev fallet. Härigenom skulle utgångsläget ha blivit väsent-

Tab. 3. Vissa data till belysning av läget på penning- och kapitalmarknaden 1939—1940.

Miljoner kronor.

	Riksbank		Affärsbanker				Sparbanker 85 större banker			Obliga- tions- emis- sioner, netto	Kapi- tal- export (—), -import (+)
	Guld- och valuta- reserv	Sedel- cirku- lation	Kassa	Valuta- reserv	Utlå- nings- över- skott ¹	Re- diskon- tering	Kassa & bank- till- godo- havan- den	Insätt- nings- (+) respektive uttagnings- (—) över- skott	Upp- låning		
<i>1939</i>											
januari....	2 058	979	673	— 100	77	—	65	+ 24	5	} + 6	+ 8
februari ..	2 039	991	657	— 106	96	—	75	+ 15	3		
mars	2 027	1 054	618	— 107	67	—	80	+ 11	2	} + 66	— 16
april	2 015	1 042	590	— 134	157	—	75	+ 4	3		
maj	2 012	1 012	493	— 145	224	—	59	— 5	5		
juni	2 008	1 059	465	— 115	208	—	67	— 5	6	} + 54	— 7
juli	1 998	1 025	637	— 110	70	—	55	+ 8	5		
augusti....	2 036	1 126	581	— 106	88	—	39	— 5	8	} — 88	— 14
september	1 974	1 259	413	— 134	254	—	25	— 41	38		
oktober ..	1 817	1 248	337	— 93	347	—	20	— 20	52	} — 88	— 14
november	1 783	1 232	181	— 79	554	48	16	— 23	68		
december..	1 594	1 422	251	— 38	641	176	20	— 49	91		
<i>1940</i>											
januari....	1 490	1 351	229	+ 2	497	114	21	— 3	84	} +197	— 11
februari ..	1 401	1 349	142	+ 10	666	197	16	— 8	86		
mars	1 232	1 342	167	+ 16	639	188	19	— 3	85	} +257	+ 2
april	1 206	1 537	167	+ 32	744	251	15	— 55	121		
maj	1 225	1 467	142	+ 31	791	295	13	— 27	139		
juni	1 271	1 478	144	+ 27	704	202	15	— 16	139	} +269	
juli	1 303	1 430	253	+ 19	480	73	16	+ 2	119		
augusti....	1 329	1 451	259	+ 5	358	25	16	— 0	113	} +269	
september	1 391	1 470	263	+ 9	233	14	17	— 10	113		
oktober ..	1 405	1 437	314	— 28	164	12	13	— 19	112		
november..	1 459	1 399	273	— 72	314	15	13	— 14	118		

¹ Inhemska kunder.

ligt gynnsammare i räntehänseende vid de senare påfrestningarna. Några risker i penningpolitiskt avseende hade ej behövt befaras, enär valutareserven minskades med c:a 200 miljoner kronor enbart under september—oktober och de enskildas kassahållningar undergingo en betydande ökning. Den väsentliga risken synes ha varit, att köpen på grund av den labila och känslöbetonade stämningen skulle fått lov att göras synnerligen omfattande, en risk, som i dåvarande situation kan ha varit av betydelse för ett eventuellt ställningstagande.

Stegringen av obligationsräntorna under de första krigsmånaderna kom att utgöra det huvudsakliga motivet för sparbankernas principuttalande för räntehöjning i november. Sparbankernas inlåningsränta, som under första halvåret 1939 legat på praktiskt taget samma nivå som effektiva räntan på statsobligationer, kom genom denna utveckling att ligga mer än 1 % lägre. Ännu kraftigare blev marginalen mellan sparbanksräntan och den ränta hypotekskassan kunde uppnå vid försäljning av sina obligationer. Sparbankerna utsattes för ett konkurrenshot, som var särskilt aktuellt för en del institutionella medel, vilka under perioden med låga räntor sökt sig till sparbankerna i avvaktan på gynnsammare placeringstillfällen. I övrigt var uttagningsöverskottet hos sparbankerna efter allt att döma snarast betingat av insättarnas behov av större kontanta kassor. Den politiska oron avspeglar sig i siffrorna för uttagen. Mot en dylik rörelse hjälper en räntehöjning föga.

Höjningen av sparbanksräntorna kan anses vara ett objektivt skäl för räntehöjningen i december hos affärsbankerna och riksbanken. Visserligen ägde en likviditetsförsämring rum under höstmånaderna, men denna var så gott som helt beroende på importfinansieringen. Omläggningen av betalningarna till kontant- eller förskotts betalning och den ökade lagerhållningen av importvaror voro emellertid företeelser, som på grund av sin karaktär knappast borde ha lett till en räntestegring på den inhemska marknaden, utan borde ha mötts med en kreditexpansion, eller om så ansåges önskvärt, en importbegränsning. Riksbanken för såg bankerna med medel genom rediskontering, men beloppet 176 miljoner kronor för september—december var väsentligt mindre än valutareservens minskning med 442 miljoner kronor.

Första kvartalet 1940 var trots den utrikespolitiska spänningen en stabiliseringsperiod. Sparbankernas ställning undergick en förbättring och privatbankernas utlåningsöverskott och rediskontering voro praktiskt taget lika stora vid mars månads slut som vid årsskiftet. Endast valutareservens minskning, vilken gick parallellt med en minskning av bankernas kassor, tydde på en ansträngning, vilken dock som ovan påpekats, ej hade någon reell betydelse för penningmarknaden.

Trots att nyemissionerna började komma i gång i januari såväl för statens som kommunernas räkning och trots att vissa lånetransaktioner, exempelvis Stockholms stads $4\frac{3}{4}\%$ lån och underhandsförsäljning av 5% obligationer till pari, influerades av panikstämningar, visade obligationsmarknaden en anmärkningsvärd stabilitet. Statens utbetalningar av medel, som erhållits genom utnyttjande av kassatillgångar, d. v. s. i realiteten lämnats av riksbanken, torde även ha bidragit till att hålla tillbaka räntestegringen. För perioden september 1939—april 1940 har den »expansiva» effekten av statsutgifterna uppskattats till 60 miljoner kronor per månad (Böök i Svensk Tidskrift, 1940: 8, sid. 548). Med undantag av en åtstramning för vissa slag av obligationer efter 9 april höll sig marknaden relativt stabil fram till mitten av sommaren, då en kursstegring satte in. Huruvida denna stabilitet hos obligationsmarknaden var att tillskriva ingripanden från riksbankens sida genom obligationsköp eller på annat sätt, undandraget sig ett bedömande, enär riksbanksrapporterna ej lämna upplysning om dylika transaktioner. Så mycket är emellertid tydligt, att i den händelse riksbanken ingrep stödjande, lyckades den förhindra, att obligationsmarknaden med de växande lånekraven från statens sida kom att spela rollen av primus motor i ränteutvecklingen under våren.

Det torde ha varit sparbankernas försämrade ställning och åtstramningen på penningmarknaden, som framkallade räntehöjningar i vissa sparbanker och motiverade affärsbankernas beslut den 7 maj att höja sina räntestser, utan att avvakta en officiell diskontohöjning. Denna likviditetsförsämring nådde sin kulmen i april och maj, och dess förnämsta orsak var den panikstämning som händelserna den 9 april medförde. Insättarnas önskan att göra sig likvida samt en viss misstro mot bankernas förmåga att fullgöra utbetalningarna, i den händelse Sverige indrogs i kriget, ledde till en stark ökning av uttagen såväl i affärsbanker som i sparbanker. Den ökade försvarsberedskapen krävde även större kassor hos myndigheter och enskilda. Man stod inför samma, fastän mera skärpta situation som i september och december och, vad som var av särskild betydelse, i ett ur likviditetssynpunkt starkt försämrat utgångsläge. Riksbanken ingrep stödjande genom rediskontering och lån, men genom returdiskontots borttagande i mars skedde detta till en höjd kostnad för vederbörande bankinstitut. Bankerna sågo också det kommande stora försvarslånet som en aktiv konkurrent om insättningsmedlen. Ur deras synpunkt var det därför en naturlig reaktion att höja räntesatserna som ett försvar. Den egendomliga situation, som uppstod efter den 7 maj, kunde knappast lösas på annat sätt än genom en diskontohöjning från riks-

bankens sida. Bankernas räntehöjning blev även avgörande för de sparbanker som inte höjt sin inlåningsränta under våren.

Denna räntehöjning i affärsbankerna kom omedelbart före det definitiva omslaget på penning- och kapitalmarknaden. Under de efterföljande fem månaderna har affärsbankernas likviditet kontinuerligt förbättrats och vid oktober månads slut visade deras rapporter en mycket likvid ställning. Detta sammanhänger bl. a. med en på grund av avspärningen reducerad industriell aktivitet och en lageravveckling, som möjliggör en återbetalning av bankkrediter. Siffrorna för bankernas utlåning tyda på att importörernas lageravveckling icke till fullo uppvägs av en lagerökning hos exportörer eller hemmamarknadsindustrier, som utsatts för efterfrågeminskning. Genom importminskningen har importöverskottet kraftigt reducerats, så att inkomster av annat slag än av exporten, av frakter och av försäljningar av utländska obligationer, ej allenast räckt till att täcka underskottet i handelsbalansen, utan även medfört en ökning av valutareserven med c:a 200 miljoner kronor sedan slutet av april. Banker och affärsföretag ha även i större utsträckning sålt sina dollartillgodohavanden till riksbanken. Detta har bidragit till lättnaden på penningmarknaden. Härtill kommer statens utbetalningar utöver vad som strömmat in till statskassan i form av skatter och lån. Till följd av den stora statliga upplåningen på marknaden samt möjligheten för statsverket att genom kortfristig upplåning utnyttja affärsbankernas överflöd på medel ha statens expansionsskapande utbetalningar under denna tid dock varit lägre än förut, enligt Bööks beräkning c:a 30 miljoner kronor per månad under maj—augusti.

Stegringen i obligationskurserna under tredje kvartalet tyder på att placeringsbehov, som på grund av den politiska situationen tidigare hållits tillbaka, nu fått göra sig gällande på marknaden. Det är möjligt att stabiliseringen under årets första månader brutit anticipationerna om en fortgående räntestegring och att fixerandet av 4 % för försvarslånet, vilket i allmänhet ansågs ligga under vad marknaden i maj betraktade som en jämviktsränta, ävenledes bidragit att bryta dessa föreställningar. Detta bör ha bidragit till att få fram medel på marknaden, vilka man ville placera, innan räntan sjönk för långt. Fastighetsägarnas förhoppningar om ett lägre ränteläge avspeglar sig i en minskad efterfrågan på lån hos Stadshypotekskassan efter returdiskontots återinförande. Även sparbankernas ställning har trots anspråken från försvarslånet förbättrats under de senaste månaderna och det uppges att sparbankerna ute i landet i regel ej ha några svårigheter att tillgodose nya kreditbehov.

Räntans betydelse för investering och sparande i nuvarande läge.

Då man diskuterar det nuvarande ränteläget och möjligheterna för samt konsekvenserna av en räntesänkning, måste man utgå från att begreppet »naturlig» ränta är en fiktion. Med naturlig ränta menar man i den allmänna diskussionen efter allt att döma en ränta, som skulle motsvara utbud och efterfrågan på kapital och som skulle vara ett resultat av en fri konkurrens mellan dem som bjuda ut kapitalet och dem som efterfråga detsamma. På denna marknad använder man uttrycket »manipulation» för varje slag av ingripande, trots att man, när det gäller varupriser och löner, varuutbud och varukonsumtion, accepterar långt gående statsingripanden som nödvändiga och önskvärda. Inte ens under normala tider kan man tala om en helt fri konkurrens på kapitalmarknaden. På obligationsmarknaden dominerar som köpare en grupp stora försäkringsbolag, vilka sinsemellan samarbeta, samt en grupp sparbanker, vilka likaledes ha intim kontakt med varandra. Den obligationsköpande allmänheten har föga inflytande över marknaden. Mot köparna av obligationer stå staten, hypoteksinstitutet, de stora kommunerna och de mest betydande industriföretagen. Mellan de två intresse-

grupperna befinner sig under normala förhållanden en mellanhand, affärsbankerna, som i samarbete med varandra förhandla med parterna. Under sådana förhållanden kan obligationsräntan knappast anses vara resultatet av fri konkurrens. Vid mycket låga eller vid mycket höga räntesatser kan en mera oreglerad konkurrens uppstå, men det finnes ett ganska färskt exempel på att en dylik konkurrens förr eller senare driver fram ett kanske fastare samarbete än under mer normala förhållanden, nämligen den överenskommelse som under 1930-talets senare år träffades mellan de stora långivarna på inteckningsmarknaden om en viss minimiränta för bundna inteckningslån. Ej heller på penningmarknaden finnes någon större konkurrens. Att fasta överenskommelser träffas mellan affärsbankerna rörande räntesatsernas höjd är en gammal företeelse. Sparbankernas samarbete på detta område är av senare datum och på grund av deras stora antal kanske ej lika effektivt, i så måtto som ränteförändringar ej alltid äga rum vid samma tidpunkt. En viss konkurrens om sparmedlen föreligger givetvis mellan affärsbanker, sparbanker, och obligationsmarknad men denna konkurrens kan ej betecknas som fri. Härför skulle förutsättas ett stort antal av varandra oberoende konkurrenter, vilkas efterfrågan i förhållande till hela omsättningen på marknaden var för liten, var och en tagen för sig, för att kunna utöva något inflytande på räntan.

Om man sålunda under normala förhållanden icke kan tala om en fri kapitalmarknad, så är det ännu svårare att göra det i nuvarande situation. Vi ha vid nuvarande ränteläge en viss mängd sparande, som står till förfogande. Av detta måste en viss del gå till staten och denna del kan betraktas som given. Statens behov måste tillgodoses; övriga behov få inskränkas i motsvarande grad. Skulle staten vara nödsakad att genom räntehöjningar konkurrera med låntagare, vilkas efterfrågan vore »normal», skulle räntesatserna springa starkt i höjden. Men nu kommer statens stegrade efterfrågan på vissa slag av varor att medföra en sammankrympning och nyinriktning av den civila varuefterfrågan, vilket i sin tur automatiskt medför en reduktion av investering och efterfrågan på kapital för civila ändamål. Ju större statens utgifter äro, desto mer måste staten låna, men desto större bli också återverkningarna på den civila investeringsefterfrågan. Vidare kontrollerar staten tillgång och priser på de för investeringar viktigaste råvarorna, en kontroll som vid behov kan utvidgas. Det finns dock ett slag av investeringar, vilka icke på detta sätt kunna direkt påverkas. Det är kortfristiga, spekulativa investeringar i varulager. Det verkliga incitamentet för dylika spekulationer är emellertid prisvinsterna. Genom priskontroll och beskattning av vinsterna kan den härifrån emanerande efterfrågan effektivare begränsas än genom räntehöjningar. En räntestegring inom måttliga gränser, med $\frac{1}{2}$ —1 %, spelar i flertalet fall en underordnad roll för investeringsverksamhetens omfattning. Ett undantag härifrån utgör dock bostadsbyggandet, för vilket även relativt obetydliga ränteförändringar ifråga om den långfristiga krediten ha stor betydelse. Det faktum att en räntehöjning som regulator på den civila efterfrågan huvudsakligen drabbar endast en verksamhetsgren och sålunda lägger praktiskt taget hela bördan på denna näringsgren, gör räntan olämplig som verktyg på kapitalmarknaden i nuvarande läge.

I den händelse åtgärder av detta slag icke skulle vara tillräckliga, finnas andra medel, såsom direkt kreditransonering, att tillgripa. Lika litet som vi försöka lösa fördelningsproblemet i fråga om exempelvis brödspannmålen genom en fri prisbildning, lika liten anledning finnes att använda en räntestegring som medel för *fördelning av kapitalet* inom det tillgängliga sparandets ram.

En räntesänkning skulle ej få någon som helst betydelse för omfattningen av statens efterfrågan på kapital. Statens lånebehov är helt oberoende av räntans höjd och kan därför anses vara en given faktor för problemet. Räntans betydelse för statsupplåningen ligger på kostnadssidan.

Liksom en räntestegring i nuvarande situation ej kan förväntas skära ned någon

större del av den industriella kapitalefterfrågan, lika litet behöver man befara att en sänkning kommer att släppa lös en ny kapitalefterfrågan av större omfattning. Härtill äro riskmomenten i nuvarande läge alltför stora. Endast i fråga om bostadsbyggandet kan en räntesänkning få mera påtagliga följder.

Några för bostadsbyggandet speciella omständigheter förtjäna därför beaktande. Vid en plötslig utvidgning av byggnadsindustrins omfattning kommer kapitalefterfrågan att i första hand rikta sig till bankerna, direkt i form av kreditiv, indirekt genom diskontering av leverantörsväxlar. Bankernas läge torde vara sådant att de utan svårigheter kunna tillgodose en efterfrågan på byggnadskrediter av väsentligt större omfattning än f. n., då byggnadsverksamheten är helt lamslagen. En viss avveckling av de gamla byggnadskrediterna torde ha ägt rum och i stort sett ha de infrusna krediterna ej berett bankerna några svårigheter. För krediten under byggnadstiden spelar räntans höjd ej någon större roll. Däremot är det av betydelse för byggmästarna att kunna räkna med en lägre ränta än f. n. vid den omplacering av kreditiven och leverantörskrediterna till inteckningslån, som blir aktuell 10 à 12 månader efter byggets startande. Först då får den egentliga kapitalmarknaden kännning av ökningen i byggnadsindustrins kapitalbehov. Det förhållandet, att i november 1940 sparbankernas ställning är ansträngd och livförsäkringsbolagen placerat sina tillgängliga medel i försvarslånet och därför för tillfället ej ha några större kapitalplaceringsbehov, kan därför ej ha avgörande betydelse för frågan om en utvidgning av byggnadsverksamheten. Det är osäkerheten rörande ränteläget på inteckningsmarknaden och möjligheten att vid den senare tidpunkten, d. v. s. i slutet av 1941 eller på nyåret 1942 för de byggen som sättas i gång på våren 1941, placera om lånen till en för byggmästarna acceptabel räntesats, som verkar återhållande på såväl byggmästarna som affärsbankerna.

Då sålunda efterfrågan, med undantag av byggnadsverksamheten, är relativt okänslig för en räntesänkning och i övrigt en viss statlig kontroll över investeringarna redan föreligger, vilken vid behov kan utvidgas, blir frågan om räntenivåns höjd reducerad till en fråga om räntans betydelse för sparandets omfattning. Det är också konsekvenserna av en räntesänkning med hänsyn till sparandevolymen, som i flertalet fall anföras som motargument mot en dylik åtgärd. Vi skola därför granska några olika former av sparande ur denna synpunkt. Det är i detta sammanhang endast fråga om en begränsad räntesänkning med $\frac{1}{2}$ —1 %.

För livförsäkringsrörelsens vidkommande skulle en räntesänkning knappast påverka sparandets omfattning, varken i den ena eller andra riktningen. Försäkringsbolagen ha redan under de låga räntornas period räknat om sina premier för nya försäkringar efter $2\frac{1}{2}$ % ränta, och det skulle vid en räntesänkning sålunda ej bli fråga om någon ny premiehöjning, vilken i nuvarande läge skulle kunna medföra en minskning i tillförseln av nya försäkringar. Då det ej heller varit tal om att det nu rådande högre ränteläget skulle motivera en sänkning av premierna för nya försäkringar eller ett återupptagande av vinstutdelningarna, torde man på detta område kunna räkna med att livförsäkringens omfattning, såväl när det gäller nya försäkringar som upprätthållandet av gamla, f. n. är oberoende av räntenivåns variationer. Den kapitalförstöring, som äger rum vid belåning av livförsäkringsbrev hos bolagen, måste också tagas med i beräkningen. Räntan för dylika lån har höjts till 5 % och en allmän räntesänkning skulle därför kunna medföra en återgång till $4\frac{1}{2}$, eventuellt 4 %, vilket var minimum under perioden av låga räntor. Det finnes emellertid knappast någon anledning antaga, att en räntesänkning i och för sig stimulerar till ökad kapitalförtäring. Motivet för en belåning av livförsäkringsbrev har föga att göra med räntenivåns höjd. Däremot är skillnaden i räntevillkor mellan olika institut av betydelse för var man belånar breven.

Nära sparandet i försäkringsform ligger det sparande som äger rum genom fackföreningar m. m. Här är motivet för sparandet helt oberoende av räntans höjd.

Sparandet inom industriföretagen har ej heller något samband med räntenivån. Det beror till sin omfattning på företagens nettoinkomst samt den utdelningspolitik man följer. Indirekt kan en viss påverkan äga rum för skuldsatta företag genom minskade ränteutgifter, vilka öka nettoinkomsten. För bolag med tillgodohavanden blir resultatet dock det motsatta. Utdelningarna kunna hållas på en lägre nivå, om avkastningen på obligationer och räntan på in-teckningslån sjunker. Om en räntesänkning skulle få några konsekvenser för denna form av sparande, skulle den sålunda kunna verka i stegrande riktning. Stegrade omkostnader och höjda skatter ha emellertid en väsentligt större betydelse för detta sparandes omfattning än ränteutgifternas, respektive ränteinkomsternas höjd.

Räntans inverkan på sparande i andra former, banksättningar, köp av värdepapper m. m., är en mycket omdiskuterad fråga. I allmänhet drages den slutsatsen, att man ej kan fälla något omdöme om vilka tendenser som bli de dominerande, de som verka i stegrande eller de som verka i sänkande riktning. I nuvarande situation tillkomma andra faktorer, som påverka sparandet mer än en räntesänkning eller höjning med $\frac{1}{2}$ —1 %^o. Osäkerheten rörande framtiden och fruktan för en inflation äro säkerligen faktorer av väsentligt större betydelse för sparandet. De leda kanske icke till en ökad konsumtion, men till ökade köp av konsumtionskapitalvaror, vilket innebär ett minskat utbud av kapital på marknaden.

På de flesta håll, där man närmare tänkt över problemen, erkänner man sannolikheten för att en låg räntenivå i och för sig ej skulle få någon verkan på sparandets omfattning och man framför i stället två andra argument. Det ena innebär att en räntesänkning, vidtagen så snart efter en räntehöjning, skulle ha en ofördelaktig psykologisk effekt på spararna och skulle göra det svårt för bankerna, enkannerligen sparbankerna, att propagera för ett ökat sparande. Spararna skulle »känna sig lurade». Det är svårt att bedöma, huruvida denna slutledning är med verkligheten överensstämmande eller inte. Emellertid äro snabba ändringar av inlåningsräntans rörelseriktning överhuvud taget främmande för sparbankerna, och det är därför naturligt, att man på detta håll reagerar för tanken på en sänkning, i all synnerhet som sparbankerna alltjämt ha en ansträngd ställning och i hög grad utsatts för konkurrens från den statliga upplåningen. Denna allmänna reaktion måste få en motivering, och man söker sig mer eller mindre medvetet fram till förklaringar av psykologisk art, vilka på grund av sin natur äro svåra att vederlägga. Detta resonemang visar emellertid att en räntestegring, när den en gång ägt rum, har en tendens att låsa fast räntenivån.

Det andra argumentet, som framföres mot en sänkning av räntan, är att sparbankernas låntagare härigenom skulle minska det sparande som för dem är nödvändigt för lånebetalningarnas fullgörande. Detta kan givetvis inte gälla alla låntagare, men i viss utsträckning är det en riktig anmärkning. Men mot det minskade sparandet hos låntagarna står en minskad inkomst och konsumtionsförmåga hos åtminstone en del av insättarna. Någon större roll kan denna omständighet därför inte spela.

Över huvud taget ligger det nära tillhands, att man sammanblandar verkningarna av en isolerad räntesänkning på en del av marknaden och verkningarna av en allmän räntesänkning. Mycket av den opposition som i de flesta fall möter en räntesänkning bottnar i den erfarenhet man har av kapitalutströmning på grund av skillnader i räntesatser. Det föreligger en sammanblandning av förändringar i räntenivå och förskjutningar mellan olika räntesatser på marknaden. Vidare befarar man att en räntesänkning skall föra med sig en reduktion av räntemarginalen, vilket man i nuvarande situation med stegrade omkostnader och skatter samt avskrivningar på obligationsportföljen ej anser sig kunna bära.

Om en räntesänkning inom måttliga gränser knappast kan väntas få någon större effekt på sparandets omfattning, kan den i vissa fall leda till kapitalförtäring. Orsaken härtill torde dock ej vara att söka i det förhållandet, att räntesänkningen i och för sig skulle föranleda en tendens att tära på kapitalet. Men det finnes en grupp inkomsttagare, vilka huvudsakligen leva på en måttlig inkomst av kapital, eller som utfylla en knapp inkomst av pension e. d. med räntor på uppsparat kapital. Det är personer, vilka icke befinna sig bland spararna, utan som avslutat sitt sparande vid en tidigare tidpunkt. Denna kategori av kapitalister, i den mån de äro bankinsättare och ej obligationsinnehavare, har genom räntehöjningen fått ett »dyrtidstillägg», som gjort det möjligt för dem att upprätthålla sin konsumtion och kanske t. o. m. öka densamma i jämförelse med sista förkrigsåret, trots levnadskostnadsstegringen. I den mån räntesänkningen under 1930-talet medförde en kapitalförtäring skulle räntehöjningen ha inneburit en möjlighet till minskning av denna. En höjning från $2\frac{1}{2}\%$ till $3\frac{1}{2}\%$ betyder ju en stegring av den årliga ränteinkomsten med 40%. En sänkning av räntan vid nuvarande prisläge medför antingen ett tvång till en kraftig konsumtionsinskränkning eller ett incitament till en kapitalförtäring. Det är troligt att resultatet blir en kompromiss mellan dessa två utvägar. Man har sålunda att räkna med en kapitalförtäring som oundviklig.

Vilken omfattning den av en räntesänkning åstadkomna kapitalförtäringen skulle kunna få, är svårt att bedöma. *Maximum* utgör vid en räntesänkning med $\frac{1}{2}\%$ endast $\frac{1}{2}\%$ av kapitalbehållningen per år räknat, d. v. s. 36 miljoner kronor, om man antar att *alla* insättare i affärs- och sparbanker skulle reagera på så sätt, att de togo ut av sitt kapital ett belopp motsvarande inkomstminskningen. En kapitalförtäring till följd av en räntesänkning har sålunda ej någon större betydelse, men det föreligger däremot andra, mera kraftigt verkande orsaker till att bankinsättare taga i anspråk sina kapitaltillgångar. Bortfall av inkomster och starkt höjda skatter komma efter allt att döma att få en dylik konsekvens.

Ett av de argument, som framförts mot en diskontosänkning under de närmaste månaderna framåt, har varit ovissheten om, vilka följder kronoskattebetalningarna, speciellt värnskatten, komma att få för bankerna. Detta skäl kan endast vara av relevans för tidpunkten för räntesänkningen, enär tillflödet till statskassan kommer att vändas i andra riktningen, antingen genom återbetalning av korta lån eller genom utgifter av olika slag, vilka förr eller senare komma att medföra en återströmning till bankerna. Enär dessa utgifter i första stadiet äro utgifter till företagare, kommer återströmningen att gå till affärsbankerna. Det är därför ej otroligt, att sparbankerna härvid komma att sitta i mellanhand och att deras likviditet ytterligare försämras, medan affärsbankernas undergår en förbättring. Med hänsyn till räntepolitiken är detta en ogynnsam utveckling, enär en försämrad ställning för sparbankerna medverkar till att låsa fast räntenivån. Så småningom komma emellertid även sparbankerna att få kännning av de ökade statsutgifterna. Följde man denna uppfattning, skulle det leda till att man aldrig vågade vidtaga någon åtgärd, enär det vid varje tidpunkt kommer att finnas liknande ovisshetsmoment under den närmaste framtiden att åberopa.

Vad här sagts om sparandets relativa okänslighet för ränteförändringar, innebär ej att sparandevolymen ej kan påverkas. Det finnes möjligheter att stimulera sparvilligheten, oberoende av räntenivåns höjd, och i nuvarande situation äro dessa relativt stora på grund av den appell man kan göra till landets läge. Vidare är sparförmågan beroende av inkomstens höjd. Under 1930-talets senare del var det icke ränteavkastningen, som framdrev ett ökat sparande. I trots av den låga räntan ökades sparandet kraftigt och orsaken härtill var de höjda inkomsterna. I den mån den ekonomiska politiken kan medföra sysselsättningens och därmed nationalinkomstens upprätthållande, växer också möjligheten att hålla uppe och eventuellt även öka sparandets omfattning.

Stockholm i december 1940.

Karin Kock.

Formulär för byggnadskostnadsakkunnigas undersökning rörande byggnadskostnaderna på landsbygden.

940 ÅRS BYGGNADSKOSTNADS-
SAKKUNNIGA.

Formulär A.

Identifieringsuppgifter.

Innehavarens namn (ev. initialer)

i
(ort) (län)

Egendomens taxeringsvärde 1939 kr. (därav skogsvärde kr. och skogs-
markens värde kr.). [Saluvärde vid försäljning år kr.]

Åkerareal har, skogsmarksareal har.

a) **Boningshus:** antal rum, kök, material

standardbeskrivning

Brandförsäkringsvärde kr.

Byggnaden uppförd år

Total byggnadskostnad kr., varav eget material och arbete kr.

Anm.

Uppskattad byggnadskostnad 1939 kr. Anm.

.....

b) **Arbetarbostad:** antal rum, kök, material

standardbeskrivning

Brandförsäkringsvärde kr.

Byggnaden uppförd år

Total byggnadskostnad kr., varav eget material och arbete kr.

Anm.

Uppskattad byggnadskostnad 1939 kr. Anm.

.....

c) **Ekonomibyggnad med loge:** för kor, hästar, svin, vägg-
material och väggkonstruktion i djurstall

.....

Byggnaden uppförd år

Brandförsäkringsvärde kr.

Total byggnadskostnad kr., varav eget material och arbete kr.

Anm.

Uppskattad byggnadskostnad 1939 kr. Anm.

.....

..... den 1940.

.....

(Genomläs före ifyllandet noga omständande anvisningar.)

Anvisningar för ifyllandet av formulär A.

Uppgifter enligt detta formulär torde lämnas för gårdar, vars byggnader uppförts under åren 1925—39, vilka äro av uppgiftslämnaren väl kända och för vilka ifrågavarande uppgifter stå till förfogande. Uppgifter önskas för mindre och medelstora gårdar med endast en ekonomibyggnad och en eller ingen arbetarebostad, där samtliga byggnader uppförts efter 1925. Med beaktande härav är det önskvärt att uppgifter erhållas för gårdar av olika storlek och med vid olika tidpunkter uppförda byggnader.

Vid formulärens ifyllande torde följande beaktas.

För egendomar, vilka bytt ägare under senare år, torde förutom taxeringsvärdet även *saluvärdet* vid detta tillfälle angivas.

I *standardbeskrivningen* för boningshus och arbetarebostad angives förekomsten av centralvärme, vattenledning, avlopp och andra dylika omständigheter, antal våningar samt, om möjligt, byggnadens grundmått.

Under *total byggnadskostnad* uppgives kostnaden då byggnaden uppfördes inklusive värdet av byggherrens eget arbete, material m. m. I anmärkningskolumnen torde härvid så fullständigt som möjligt angivas vad byggherren presterat i form av arbete, körslor, material m. m. samt övriga upplysningar av intresse rörande byggnadssättet (entreprenad eller egen regi, använd arbetskraft, lönesystem o. s. v.).

Som *uppskattad byggnadskostnad 1939* skall upptagas vad samma byggnad kan beräknas ha kostat om den uppförts i juli 1939 under vid denna tidpunkt på orten vanliga förhållanden med avseende på materialpriser, löner och lönesystem m. m. I anmärkningskolumnen lämnas därvid motsvarande uppgifter som ifråga om de faktiska byggnadskostnaderna.

I den mån utrymmet å formuläret visar sig otillräckligt, kunna kompletterande upplysningar bifogas å särskilt papper.

10 ÅRS BYGGNADSKOSTNADS-
SÄKKUNNIGA.

Formulär B.

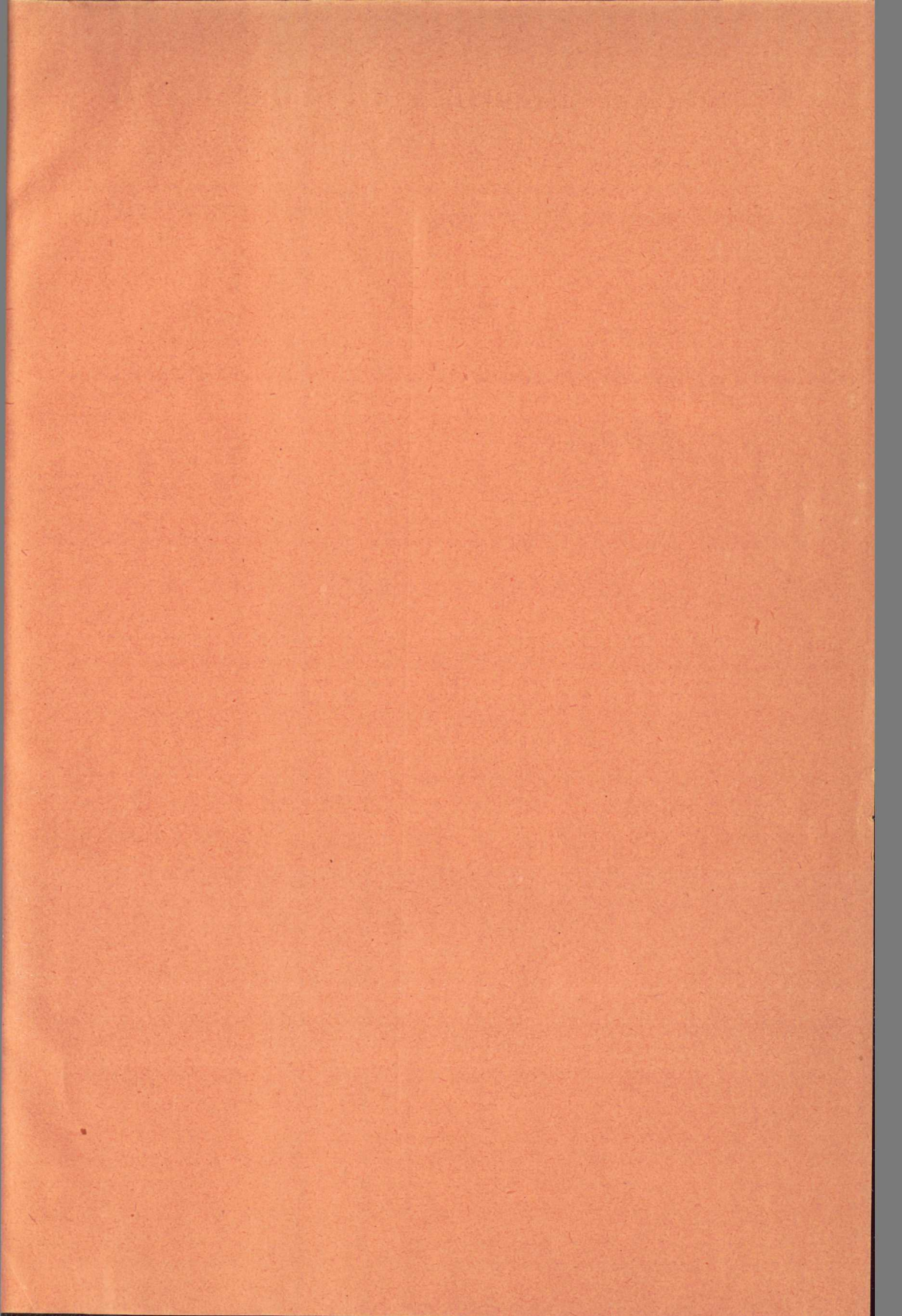
1. Vilka äro enligt Eder mening de viktigaste orsakerna till byggnadskostnadernas stegring på landsbygden under senare år? (Angiv såvitt möjligt den relativa betydelsen dels fram till 11 september 1939, dels därefter av olika faktorer: t. ex. högre bostadsstandard, ökade krav på husdjurshygien, arbetsunderlättande anordningar, användning av nya material, höjda lönesatser, tillämpning av ackordspriser och mätningssystem, höjda materialpriser o. s. v.)

2. a. I vilken utsträckning och för vilka arbeten tillämpas entreprenadsystem?

b. I vilken utsträckning och för vilka arbeten användes lantbrukets egen arbetskraft vid byggen?

c. I vad mån tillämpas inom Edert verksamhetsområde ackordsprissystem (dess utbredning på senare år, sättet för dess tillämpning o. s. v.)?

Vänd!

Statens offentliga utredningar 1941

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.
Åtgärder för bekämpande av homosexualitetens samhälls-
farliga ytringar. [3]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Hälso- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.
Utredning ang. byggnadskostnaderna. [4]

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.
Betänkande med förslag rörande restaureringen av Upp-
sala domkyrka. [2]

Försvarsväsen.
Sociala försvarsberedskapskommittén. Betänkande. Del 3.
Förslag till krigspensionsförordning m. m. [1]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.